

**Egy „epizód” Magyarország
és a római Szentszék kapcsolataiból**

**PÁZMÁNY PÉTER
ESZTERGOMI ÉRSEKI KINEVEZÉSE**

(Mikropolitikai tanulmány)

Írta

TUSOR PÉTER

Budapest 2013

TARTALOM

Elöljáróban	V
I. Bevezetés	I
II. A Habsburg- és a pápai diplomácia lépései 1616 tavaszáig	II
1. Ridolfi ügyvivő és De Mara nuncius tárgyalásai 1615 novemberéig	II
2. Partinger prágai küldetése és a „status catholicus” emlékiratai	21
3. A Habsburg–pápai tárgyalások 1615 decemberében. Pázmány prágai útja	28
4. Pázmány érseki kinevezésének elmaradása és az 1608/8. tc. (Pápai–Habsburg tárgyalások, 1616. január–február)	31
III. A jezsuiták konfliktusai a pápai és a császári udvarral az 1610-es évek derekán	40
1. Pázmány ügye (1615–1616)	40
a) Alber vicarius generalis emlékirata, a renden belüli támadások erősödése	
b) A feljelentő levél	
c) A „szerelmes levelek”	
d) A feljelentő	
e) A gyerekvád. A denunciációk cáfolatai	
f) Vitelleschi elbocsátója	
g) Pethe akciója	
2. A bécsi jezsuita kollégium és az egyetem uniója (1615–1618)	65
IV. Pázmány „szomaszka noviciátusa”	73

1. Róma	73
b) Az átlépés megkezdése a szomaszkákhoz	
2. Prága (és Bécs)	87
a) A nuncius szerepe. Függetlenedés a jezsuita rendtől	
b) A turóci préposti kinevezés	
c) A Jézus Társaság és a gyerekvád	
3. Pázmány kinevezésének időzítése	104
 V. Szomaszka fogadalom helyett pápai előterjesztés?	106
1. A szomaszka fogadalomtétel elmaradása	106
2. Pázmány szomaszka portréja? Ikonográfiai excursus	116
3. A személyes pápai konzisztórium előterjesztés terve	126
 VI. Pázmány szóbeli pápai felmentése és az institutio canonica	138
1. Szóbeli mentesség a jezsuita fogadalom alól	138
2. A pápai „megerősítés” és pallium-adományozás részletei	147
 VII. Pázmány, a jezsuita érsek	154
1. A kánonjogi helyzet	154
a) Historiográfia és a történeti „valóság”	
b) Forráskritikai megjegyzések	
2. Az 1608. évi 8. tc. és a turóci prépostság sorsa	176
3. A Társaság és a prímás viszonya	181
 VIII. Pázmány érseki kinevezésének okai (1).	
Személyes kapcsolatok és ellenjelöltek	185

1. Személyes kapcsolatok	186
2. A lehetséges ellenjelöltek	187
IX. Pázmány érseki kinevezésének okai (2).	
A Habsburg-utódlás problematikája	201
1. II. Mátyás utódlása, Klesl és Pázmány	201
2. A Habsburg-örökösödés, a pápaság és Pázmány	211
3.a II. Ferdinánd trónöröklése, Klesl bukása és az új prímás	231
3.b Pázmány kapcsolata Klessel és Ferdinánddal	241
4. „Arcana imperii et ratio status.” Pázmány érseki kinevezése és a Habsburg–pápai kapcsolatok az 1610-es években	262
X. Összefoglalás	269
Dokumentumok	295
Források	341
Bibliográfia	345
Rövidítések	355
Kronológia	356

ELŐJÁRÓBAN

Magyarország és a pápaság korrelatív történetének megírása, a vonatkozó források feltárása, közzététele csak a 17. század időszakából is több életműnyi feladat. A politikai/diplomáciai, egyházi/kulturális kapcsolatok sokoldalú voltának, a katolikus konfesszionalizáció kibontakozásának, illetve a század végén a török-ellenes nemzetközi összefogásnak köszönhetően a szálak mind sűrűbbé váltak. A szereplők száma gyorsan elérte, majd túlszárnyalta a késő középkori szintet. A viszonyrendszer bővülése párosulva a tömeges írásbeliség megjelenésével alapvetően átformálta és megnövelte a történeti kutatás lehetőségeit és távlatait. A pápai és a Habsburg-hivatalok, valamint a magyar egyházi intézmények növekvő mértékben ránk maradt dokumentumai jól feltérképezhetők a tudomány számára, és már évszázados távlatban hozzáférhetőek frekvenciált, központi levéltárakban.¹ A források az egyes résztvevők saját iratanyagának élményszámba menő felkutatásával nemcsak mennyiségileg, hanem olykor a problémafelvetés és problémamegoldás szempontjából is meghatározó mértékben és módon bővíthetők.²

A több mint másfél évtizede elkezdett kutatás – 1996 májusában léptem át először a vatikáni levéltár kapuját – a forrásanyag és a nemzetközi szakirodalom átfogó felmérése után egyfelől újszerű,

¹ Például: Archivio Segreto Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Archivio Storico de Propaganda Fide, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Magyar Országos Levéltár, Prímási Levéltár. Fondjaikra: K.A. FINK, *Das Vatikanische Archiv*, Rom 1951; LEONARD E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Toronto 1972; PÁSZTOR, *Guida delle fonti; Vatican Archives. An Inventory and Guide to historical documents of the Holy See*, ed. FRANCIS X. BLOUIN, New York–Oxford 1998 (számos tévedéssel, vö. SERGIO PAGANO, *Una discutibile «Guida» degli Archivi Vaticani*, Archivum Historiae Pontificiae 37 [1999] 191–201); JOSEF METZLER–NIKOLAUS KOWALSKY, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide”* (Studia Urbaniana 18), Rome 1988; CHRISTINE-MARIA GRAFINGER, *Inventar der Handschriften Boncompagni-Ludovisi*, Città del Vaticano s.a.; LUDWIG BITTNER, *Gesamtinventar des Haus-, Hof- und Staatsarchiv I–V*, Wien 1936–1940; *Magyar Országos Levéltár: Magyar Kancelláriai Levéltár. Repertórium*, szerk. BÉLAY VILMOS, Budapest 1973; *Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz: Archivum Ecclesiasticum I–II* (Levéltári Leltárak 24), szerk. BÓNIS GYÖRGY, Budapest 1964; *Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz III: Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocolaria*, szerk. GÁLFFY ZSUZSANNA–HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA, Esztergom 2001. – Itt, az előszóban rövidítve idézett könyvészetet lásd a következő fejezetekben, illetve a *Bibliográfiában*. Utóbbiba a csupán itt használt irodalmat nem soroltam be.

² Ezek az állagok részben állami kezelésben, Itáliában részben még magántulajdonban vannak. Előbbire fontos példa: *Rodiný Archiv Ditrichštejnu (1097) 1222–1944*, ed. VLADIMÍR VOLDÁN *et al.*, Brno 1979, 279skk. Az utóbbi nyújtotta lehetőségekre: RENATO VIGNODELLI RUBRICHI, *Il „Fondo Aldobrandini” dell’Archivio Doria Landi Pamphili*, Archivio della Società Romana della Storia Patria 92 (1969), 15–39.

megoldatlan problémákra összpontosult úgy tanulmányi, mind monografikus szinten.³ Másfelől a vizsgálatok megfelelő történeti beágyazottságának biztosítására újszerű és komplex megközelítésben foglaltam össze a pápaság történetét: politika, társadalom, gazdaság- és főként intézménytörténeti szempontból.⁴ A projekt a kora újkori dimenzióknál jóval szélesebb teret kapott a vatikáni magyar kutatások historiográfiai elemzésével⁵ és ezzel együtt a magyar–szentszéki kapcsolatok, illetve a vatikáni *Hungarica*-feltárás teljes spektrumának szentelt saját könyvsorozat (*Collectanea Vaticana Hungariae*) elindításával. A szerkesztésben megjelenő kötetek tematikájának súlypontja ugyanakkor – részben régebbi keletű, ám jól hasznosítható munkáknak köszönhetően⁶ – továbbra is a kora újkorra esik.⁷

A vatikáni sorozat megalapításával párhuzamosan a saját közvetlen kutatások esetén az – anyagfeltárás intenzív és extenzív folytatása mellett⁸ – az a cél került a középpontba, hogy az elért eredményeket továbbfejlesszem, és hozzáférhetővé tegyem a nemzetközi tudományosság számára.⁹

³ Csúpan pár részlet: TUSOR, *Az 1608. évi magyar törvények*, 89–105; *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459; Jakusith György egri püspök római követjárása 1644–45-ben (*A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcra*) Hadtörténelmi Közlemények 113 (2000) 237–268; illetve *Purpura Panmonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005.

⁴ Így is hasznosítva az óriási szakirodalom nyújtotta lehetőségeket. Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 1–386.

⁵ TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (*Collectanea Vaticana Hungariae* [CVH] I/1exc.), Budapest–Róma, 2004.

⁶ GALLA FERENC, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században* (CVH I/2), s.a.r. FAZEKAS ISTVÁN, Budapest–Róma 2005; Uő, *Pápai kinevezések, megbízások és felbatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, s.a.r. TUSOR PÉTER–TÓTH KRISZTINA, Budapest–Róma 2010.

⁷ TAMÁS VÉGHSEŐ, «*Catholice reformare*». Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. *missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Budapest–Roma 2007; *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20)* (CVH I/4) a cura di GAETANO PLATANIA–MATTEO SANFILIPPO–PÉTER TUSOR, Budapest–Roma 2008 (p. 23–190); KRUPPA TAMÁS, *Erdély és a Szent-szék a Bátoryak korában. Okmánytár II (1595–1613)*, Budapest–Róma–Szeged 2009; TAMÁS TÓTH, «*Si nullus incipiat, nullus finiet*». *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)* (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged 2011. – Egyre nagyobb teret kap azonban a 20. század kutatása, amit a legújabb kötet belső arányai is mutatnak: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok)* (CVH I/8), szerk. TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2012.

⁸ Vagyis az újabb anyagok bevonása mellett a már átnézett fondok visszaellenőrzése, meghatározott szempontrendszer szerint történő kiadásuk, hasznosításuk folyamatos előkészítése. Központban e téren a konzisztoriális anyag különféle formákban történő hasznosítása, illetve „*A pápai államtitkárság levelezése Magyarországgal*” című, fond szerinti szerkezetben épülő kötetek állnak.

⁹ Pár példa: TUSOR PÉTER, *Prolegomena zur Frage des Kronkardinalats*, Archivum Historiae Pontificiae 41 (2003) 51–71; *Due relazioni di Gaspare Mattei nunzio apostolico a Vienna dello stato «delle cose» e di religione nel regno d'Ungheria (1639)*, Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI (Studi e testi 423), Città del Vaticano 2004, 671–690; *I vescovi ungheresi e Santa Sede nel Seicento (Problemi e svolte decisive)*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma 1998–2002 (a cura di Gy. Komlóssy–L. Csorba), Roma–Budapest 2005, 138–161; *L'Ungheria e il Papato tra riforma Tridentina e guerre Turche (1600–1700)*, Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria, 51–88.

Párhuzamosan néhány előtanulmány, illetve jelenleg fontos részeredményeihez közeledő forrásközlés és módszertani irányultságú forrásfeldolgozás szintjén a vizsgálatok új, alapvetően intézménytörténeti, strukturális jellegű szakasza is kezdetét vette.¹⁰ A munka és a lehetőségek távlatai e téren imponálóak. Gyakorlatilag minden fontosabb intézmény: jelentősebb kongregációk (Inkvizíció, Propaganda, Konzisztoriális, Zsinati), az Államtitkárság (és a hozzá kapcsolódó egyéb titkárságok), a bécsi nunciatúra stb. magyar relációi nagyobb-kisebb monográfiák témájaként szolgálnak a jól megőrzött forrásanyagnak köszönhetően. Ezeknél is jelentősebbnek tűnik a római képviseleti intézmények: a püspöki *agenzia*, a bíboros protektorátus és a Habsburg-követség magyar vonatkozásainak kidolgozása, hiszen így a kapcsolatrendszer egészéről kapunk viszonylag részletes, mégis összefoglaló képet.¹¹

* * *

Annak, hogy korábbi terveimmel ellentétben mégsem ez utóbbi monográfia megírásába vágok bele, és ezt átmenetileg elhalasztottam, több oka is van. Igazából még mindig lenyűgöz az a magyar történészek számára nem is olyan ritkán adódó lehetőség, hogy gyakorlatilag egy-egy teljesen új, ismeretlen szálát szőhetünk bele az ország történetébe. A kora újkori római magyar érdekképviselet feldolgozása ilyen szál lett volna. Legalább ilyen vonzónak tűnt azonban, hogy adataim alapján egy olyan kérdéshez szóljak hozzá, ami már nagyon régóta felkeltette a hazai historiográfia érdeklődését. Ez pedig nem más, mint Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezésének kérdése: okai, mozgatórugói, körülményei, buktatói, ellentmondásai és rejtélyei. A „történelmi helyzetbe kerülés” ugyanis nem csekély bonyodalnak után, mindeddig voltaképpen nem tisztázott körülmények, kül- és belpolitikai célkitűzések, erővonalak mentén következett be.

¹⁰ Vö. Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (*Archivio Santacroce*), Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241; *A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)*, Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század) (Historia Litteraria 18, szerk. Szabó András), Budapest 2005, 123–138; *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információ-történelem, szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly), Budapest 2004, 108–124; *Riforma, Liturgia, Canonizzazione nell'età della confessionalizzazione (La Congregazione dei Riti e il Cattolicesimo in Ungheria 1588–1689)*, Dall'Archivio Segreto Vaticano. Miscellanea di testi, saggi e inventari II, Città del Vaticano 2007, 463–485. – Az intézménytörténeti megközelítés nyújtotta lehetőség már a kutatás kezdetén megkülönböztetett figyelmet kapott: *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64.

¹¹ Egy fontos idevágó előtanulmány: PÉTER TUSOR, *Gli agenti dei prelati ungheresi a Roma nel Seicento*, QFIAB 91 (2011) s.a.

Látni fogjuk, hogy már a 18. századtól kezdve történészek hosszú sora – TIMON SÁMUEL, PRAY GYÖRGY, KATONA ISTVÁN, majd FRANKÓI VILMOS (három könyvében is), HANUY FERENC, GALLA FERENC, KORNIS GYULA, LÁNYI EDE, PETRUCH ANTAL, IVÁNYI BÉLA, ŐRY MIKLÓS, végül pedig SZABÓ FERENC és LUKÁCS LÁSZLÓ, valamint SÁVAI JÁNOS – foglalkozott ezzel a nem mindennapi problémával.¹² A tudomány számára úgy tűnt: LUKÁCS és SZABÓ munkájának köszönhetően a 20. század végére a kérdés megnyugtató és végleges választ kapott.¹³ És éppen ide kapcsolódik egy személyes indíttatás is. 1988 őszén, tiszavirág-életű pázmáneumi dispozióim után egy szemeszteren keresztül központi seminaristaként a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia hallgatója voltam. Így lehettem jelen SZABÓ FERENC előadásán, aki utána a résztvevőket megajándékozta az akkortájt megjelent *Pázmány Péter emlékezete* tanulmánykötettel. Emlékszem, épp a Pázmány esztergomi érseki kinevezésével foglalkozó tanulmány (*Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*) jegyzeteiben, függelékében közölt források voltak az első olyan történeti dokumentumok, amelyeket próbáltam latin, olasz nyelven elolvasni, megérteni, és ami majd csak az Eötvös Collegiumban töltött évek alatt sikerült, a latin szakos studiumoknak, illetve ENGEL PÁL középkori oklevél olvasási kurzusainak köszönhetően.

Hogy ehhez a témához komolyabban is hozzányúljak, a pázmányi egyetemalapítás 375. évfordulós ünnepségei adták a végső ösztönzést. A kultusz szemmel látható volt: Budapest szívében egyetemi épületeken a bíboros arcképével díszített transzparenszek hirdették a nem is annyira kerek jubileumot. Kevésbé tudományos, inkább protokolláris emlékülések garmadája idézte meg személyét, munkásságát, és állította a kora újkori magyar történelem szereplői közül a kollektív történeti emlékezet kitüntetett (első?) helyére.

A témaválasztás hasonlóan fontos motivációja volt az interdiszciplináris hasznosítás lehetősége. A Pázmány-kutatásban máig az irodalomtörténet áll az élen. Az eredmények recepciójában ebből az irányból is vélhetően számottevő érdeklődés várható. A vizsgálat fő kérdése ugyanis ekként is feltehető: milyen motivációk, történeti okok, körülmények miatt cserélte, cserélhette Pázmány az

¹² Nem hagyhatjuk ki a felsorolásból SÍK SÁNDOR és BITSKEY ISTVÁN monográfiáinak összegző megállapításait sem.

¹³ A szakmai közvélekedés írásbeli megfogalmazásban is tetet öltött: „Most ismét egy homályos probléma megvilágítása érdekében látott munkához. Az írás kiadatlan források alapján tisztázta a későbbi bíboros-prímás életrajzának kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen részleteit.” – olvashatjuk az értékelést páter LUKÁCS vonatkozó kutatásairól. MOLNÁR ANTAL, *A 85 éves P. Lukács László S.J. köszöntése*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 7 (1995) 1–2, 247–260, 257.

írói tollát pásztorbotra? E váltásnak köszönhetően szövegalkotói munkássága számottevően csökkent, művelődésformáló hatása viszont exponenciálisan megnövekedett.

Néhány, kutatásaim közben előkerült kulcsadatnak köszönhetően több mint egy évtizede világos előttem, hogy a már megrajzolt kép lényegesen módosítható és árnyalható. Az azonban csak írás közben konkretizálódott, hogy a feladat a tervezettnél jóval nehezebb és bonyolultabb. A hosszú historiográfiai előzmények, megoldási kísérletek ugyanis a legtöbb esetben nem épültek egymásra: ellentmondó állításaik összevetése, kritikája, hasznosítása, sokszor cáfolata PRAY GYÖRGYTŐL kezdve FRAKNÓI VILMOSON és IVÁNYIN át egészen LUKÁCS LÁSZLÓIG e munka feladata maradt. Az elmélyültebb elemzés közben fogalmazódott meg a felismerés:¹⁴ az eddigi kutatás tulajdonképpen csak a források feltárásában tett meg viszonylag hosszú utat, ám jórészt megrekedt a téma pozitívista feldolgozásának, több vonatkozó fontos irat egymás mellé helyezésének, publikálásának szintjén.¹⁵ Ez nem kevés, és valóban több hetes vatikáni, római, itáliai anyaggyűjtés fáradalmait, izgalmaikat spórolta meg. Nyilvánvalóan olyan adatokat, anyagot is közöltek, feltártak elődeim, amely elkerülhette volna figyelmemet. Az e téren legmesszebb jutó LUKÁCS LÁSZLÓ ugyanis nemcsak célzottan kutatott Pázmányra. A *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* átfogó munkálatai közben kezdte gyűjteni a hírneves rendtársára vonatkozó római forrásokat.¹⁶

A kérdés tulajdonképpeni megértéséhez és a problémakör felvázolásához, megoldásához szükséges források meghatározó része mindazonáltal nem a vatikáni gyűjteményekben található. Feltárásuk csakis a magyar–szentszéki kapcsolatrendszer egészére irányuló, annak összes alkotóelemét felölelő szisztematikus kutatás keretében volt lehetséges.¹⁷ Látni fogjuk, a problémamegoldás tulajdonképpeni kulcsai Bécsben és Brünnben vannak. Ráadásul a történeti valóságnak megfelelő, ahhoz

¹⁴ Bizonyíték erre 2010 folyamán megjelent előtanulmányom, ahol a korábbi kutatás eredményeit kellő kritikai reflexió nélkül még csupán kiegészítendő, biztos alapnak tekintem. TUSOR PÉTER, *Pázmány, a jezsuita érsek*, Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére (szerk. Maczák Ibolya), Budapest–Esztergom–Piliscsaba 2010, 158–163.

¹⁵ A publikált dokumentumok alapján ugyanakkor még a fontosabb események ténye, dátuma sem állapítható meg teljesen. Vö. a kötetvégi *Kronológiát*.

¹⁶ *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu (1540–1616)* I–VII (*Monumenta Historica Societatis Iesu* [MHSI] 92. 107. 108. 124. 129. 140. 141), Romae 1965–1992. Ezt P. ŐRY MIKLÓS említi a Pázmány művek válogatott kiadásának előszavában.

¹⁷ A munka közben mind a predoktori, mind a posztdoktori (intézményi irányultságú) szakaszban több, kifejezetten Pázmányra vonatkozó eredmény is született. Vö. *Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány* [latin levelek], Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146; *Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634*, Pázmány Péter és kora, 151–175; *Pázmány bíboros olasz rejtjelkulcsa*. C.H. Motmann „Residente d’Ungberia”. (*A római magyar agenzia történetéhez*), Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 535–581; *Un «residente d’Ungberia» a Roma nel Seicento*. (C.H. Motmann *uditore di Rota, agente del cardinale Pázmány*), Nova Corvina. Rivista di Italianistica 13 (2002) 8–21.

leginkább közelálló narratíva megszületését nemcsak a téves értelmezések, beazonosítások, a közlé-
tett forrásokban szereplő alkalmi félreolvasások nehezítették, hátráltatták.¹⁸ Külön gondot jelentett
a még szövegükben kifogástalan történészi forrásközléseknél is a kritikai jelleg hiánya. Ez arra ösz-
tökélt, hogy a római, vatikáni iratanyag esetében is az eredeti dokumentumokat vegyem kézbe.
Törekvésem többszörös eredménnyel járt. A források módszeres vizsgálata, kiváltképpen a vonat-
kozó pápai brevék fogalmazványainak filológiája nem várt módon segítette a közelebb jutást a meg-
ragadható történeti valósághoz. A teljes szövegek ismerete továbbá arról győzött meg, hogy az ed-
digi kutatás a történeteket egy nagyon szűk esemény-, mondhatni személytörténeti szálon, és
pusztán rendtörténeti megközelítésben rekonstruálta. Szinte önkényesen ragadta ki a dokumentu-
mokból a Pázmányra vonatkozó részeket, és semmiféle figyelmet nem szentelt a vonatkozó iratok-
ban rendszeresen visszatérő mozzanatoknak, amelyek összefüggése, kölcsönhatása nehezen kérdője-
lezhető meg. Ráadásul, óriási meglepetésemre, az elődök által sűrűn forgatott kötetekben olyan,
lényegtelennek aligha nevezhető adatokra is leltem, amelyek eddig akarva-akaratlan homályban
maradtak.

Az eddigi részkutatási eredmények kritikai összegzésétől eltekintve sokkal inkább analízáló jelle-
gű, mintsem szintetizáló munka a mozgósított levéltári anyag mennyiségét tekintve talán kevésbé
tűnik látványosnak. A lapalji jegyzetekben ezúttal egy rostáltabb, és csak részben teljesen újonnan
feltárt dokumentáció hivatkozásai sorakoznak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a feltáró munka
részleges lett volna, hiszen a kulcsforrások előkerülése, ismétlem, csak átfogó kutatás keretében volt
lehetséges. Maga a történetíró munka pedig sokkal nehezebb, módszertanilag kihívástelibb volt. A
lineárisan nem, hanem csak sűrű keresztmetszetszerűen elvégezhető, alkalmanként a történeti
megismerhetőség határait feszegető rekonstrukciót ezúttal egy hosszadalmasabb és erős kritikai
érzék megkövetelő historiográfiai dekonstrukciónak kellett megelőznie, illetve kísérnie.

* * *

¹⁸ Az észrevételezett tévedéseket, hibákat igyekeztem kritikai igénnyel jelezni, javítani.

Ha műfaji meghatározást szeretnénk adni, vizsgálataim leginkább a „mikropolitikai”¹⁹ elemzések sorába illeszthetők. Ez a történettudományban viszonylag újszerű megközelítés²⁰ kora újkori viszonylatban – kiváltképpen ha genezisének tekintjük – alapvetően a szentszéki diplomáciai és kormányzati forrásadottságok adta lehetőségeket kihasználva igyekszik a korabeli európai politikai döntéshozatal működésének árnyalatokban gazdag megismerésére és megismertetésére, megértésére és megértetésére. Közepontjában a nagypolitikának („makropolitika”), mindenekelőtt a külpolitikának a belső hatalmi viszonyokkal: a kora újkori társadalom- és államszerveződésben meghatározó patrónus–kliens rendszerrel alkotott sokrétű interferenciája áll.

Maga a mikropolitika a kora újkorban alapvetően egy informális személyi kapcsolatokon nyugvó hálózat többé-kevésbé tervszerű kiépítése és működtetése politikai célok érdekében. Ez a politika a 16–17. században csak akkor eredményes, ha a fontos személyek „elégedettségét” fenntartja, és a pozíciókat olyanoknak juttatja, akiknek kötődése biztosítja lojalitásukat, ami nagyobb súllyal esik latba, mint – bizonyos tekintetben és szintig nyilvánvalóan elengedhetetlen – „szakmai” kompetenciájuk.²¹ Vagyis a kora újkorban komolyabb döntéshozói pozícióba csupán meritokrata: „hivatali szakkarrieri” alapon nem lehetett eljutni! Lassú fordulat valamikor a 17. század közepén kezdődött, és annak vége felé kezdett némileg erősödni. De nem vált általánossá, ami nagyban hozzájárult az *ancien régime* későbbi bukásához. A folyamatot az Egyházi Állam viszonylatában a patrónus–kliens rendszer csúcsformájának, a pápai nepotizmusnak a visszaszorulása, az alapvetően technokrata jellegből kinövő bíboros államtitkári tisztség kialakulása mutatja számunkra.²²

Ezzel ellentétben a makropolitika elsődlegesen sohasem személyfüggő, hanem adott intézményhez: magához államhoz, annak külképviseléséhez, főbb hivatalaihoz stb. kötődik (a modern politológiában ezt hívják *polity*-nak). Másodlagosan pedig nem függ/függhet személyek, családok, csoportosulások érdekeitől, hanem közös, a közjónak alárendelt, közösség érdekében álló célok felismerését, kijelölését (*policy*) jelenti. Ezen középső szinten a mikro- és makropolitikának semmilyen

¹⁹ Magának a fogalomnak a keletkezése szociológiai, pszichológiai, szervezéstudományi megközelítésben az 1960-as évek elején TOM BURNS nevéhez köthető, német nyelvterületen HORST BOSETZKY honosította meg. A fontosabb vonatkozó irodalomból: TOM BURNS, *Micropolitics: Mechanism of Institutional Change*, Administrative Science Quarterly (1961/62), 6. sz., 257–281; HORST BOSETZKY, *Machiavellismus, Machtkumulation und Mikropolitik*, Zeitschrift für Organisation 46 (1977) 121–125; újabban pedig GERHARD BLICKLE–MARC SOLGA, *Einfluss, Konflikte, Mikropolitik*, Lehrbuch der Personalpsychologie (hg. v. Heinz Schuler), Göttingen 2006², 611–650.

²⁰ A vonatkozó irodalmat lásd a 23. sz. jegyzetben.

²¹ Ua.

²² Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 8oskk. 118skk. 167skk.

átfedése nincs és nem is lehetséges. Annál inkább természetszerű az összefüggés a makropolitika harmadik vetületében, ami az említett célok változatos úton-módon történő elérését (*politics*) jelenti. A kora újkorra összpontosítva gondolunk itt a hivatalos tárgyalások mögött/mellett folyó titkos megbeszélések, különféle jellegű befolyásolások, alkuk, kapcsolatépítések, összefonódások, „barátságok” sorára, amelyek csakis a mikropolitika kontextusában értelmezhetők.²³ Munkám alapvetően ez utóbbi szinten mozog, ezt vizsgálja, és innen kiindulva kíván közelebb jutni és végül a makropolitika dimenzióiban – a tudományos kategorizálás ellenére a tisztán bipoláris elkülönítése a szervesen együvé tartozó mikro- és makropolitikának nem lehetséges, még kevésbé indokolt – választ adni alapvetően Pázmány érseki kinevezésének történeti kérdésére, körülményeire.

Végezetül remélem, hogy e kora újkortörténeti mikropolitikai tanulmányomat: forrásaimat és megállapításaimat a történeti és irodalomtörténeti kutatás mellett az egyháztörténet, mint teológiai diszciplína, illetve a kánonjog-tudomány is hasznosítani, saját szempontjai, módszerei szerint továbbgondolni, árnyalni fogja.

* * *

Külön névfelsorolás helyett e sorokkal köszönöm meg mindenkinek, akik biztatásukkal, bírálatukkal, tanácsukkal segítették munkámat, történészi pályámat, kül- és belföldön egyaránt. Mindezekelőtt a kora újkor, középkor- és Pázmány-kutatás, a 16–17. századi irodalomtörténet jeles képviselőinek. Köszönöm a támogató intézményeknek is a bizalmat, így az MTA-nak (két Bolyai-öd., Lendület Program), az OTKA-nak (posztdoktori és nemzetközi együttműködési projektek), a MÖB-nek, az ÖAD-nek és a gr. Klebelsberg Kuno kutatói ösztöndíj korábbi kuratóriumának.

²³ Az elméleti és gyakorlati metódus – korábbi alapvetéseket továbbfejlesztő, rendszerező – kidolgozója és képviselője éppen a Borghese-pontifikátus vatikáni iratanyagára alapozva nem más, mint a konfesszionalizációs modellt is jegyző WOLFGANG REINHARD. Vö. további irodalommal Uő (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.*, 1–20 (*Einleitung*); VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, uo., 23–30; REINHARD, *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V.*, *Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V.*, 67–69skk. A korábbi irodalomra uo. jegyzetekben, illetve 756–757. Külön is megemlítendő: *Amici e creature. Politische Mikrogeschichte der römischen Kurie im 17. Jahrhundert*, *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* (QFIAB) 76 (1996) 308–334; *Mikropolitik dichte beschrieben. Aufzeichnungen des römische Sekretärs Vincenzo Bilotta 1607–1610*, *Italia et Germania. Liber Amicorum Arnold Esch* (hg. v. Haben Keller–Werner Paravicini), Tübingen 2001, 401–422. Legújabbán lásd: *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009, 4–22.

I. BEVEZETÉS

1607 nyarán jelentős fordulat állt be Pázmány Péter életében.¹ A gráci pápai egyetem teológiai katedrájáról az újonnan kinevezett esztergomi érsek,² Forgách Ferenc udvarába került. Névleg a bécsi rendház tagjaként alsó-magyarországi missziós megbízatást kapott, és a prímás gyóntatója, lelki vezetője lett.³ A különleges és fontos feladat ellenére a távlatok nem tűnhettek túl kecsegtetőnek előtte.

A belpolitikai helyzet talán soha nem volt olyan borús a trienti katolicizmus számára Magyarországon, mint ezekben az években. Félúton a franciaországi hugenotta vallásháborúk (1562–1598) lezárulta és a harmincéves háború kitörése (1618–1648) között, az Arrasi Unió és Utrechti Unió küzdelmeinek átmeneti nyugvása idején⁴ éppen egy vesztes harc után találjuk a magyar katolikusokat és győztesként a magyar protestánsokat. A Kassán, a Szepességben uralkodói segítséggel véghezvitt templomfoglalások,⁵ a protestáns rendeknek az 1604-es országgyűlésen elszenvedett sérel-

¹ Korai éveire: ŐRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006². A korábbi kutatásokat szintetizálja, és a későbbi vizsgálatok irányát megállapításaival sok esetben megszabja: SÍK SÁNDOR, *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939; legmodernebb, alapkutatásokra épülő életrajza: ŐRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC, *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Őry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107; illetve BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.

² Forgách Ferenc, 1596-tól volt nyitrai püspök, 1607-től esztergomi érsek és bíboros († 1615). Hevenyészett életrajza további irodalommal: DÉNESI TAMÁS, *Forgách I. Ferenc*, Esztergomi érsekek (1001–2003) (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 277–284.

³ Az erről tudósító forrást lásd majd alább.

⁴ A „tizennyolc éves háborúra” újabban – egyaránt hangsúlyt helyezve a burgund-németalföldi területek birodalomhoz fűződő jogi viszonyrendszerére, a harcok rajna-menti hatására, a német protestánsokhoz fűződő kapcsolatokra és a sokoldalú publicisztikai vonatkozásokra: JOHANNES ARNDT, *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648. Politischkonfessionelle Verflechtung und Publizistik im Achtzigjährigen Krieg* (Münstere Historische Forschungen), Köln–Weimar 1998, különösen 1–96. 97–140. 141–212. 213–293. A nyugati latin kereszténység modern államokra „bomlásának” keretében elhelyezhető részfolyamat konfesszionális vonatkozásokra különösen 298–303. – A harmincéves háborúra vonatkozó irodalmat lásd később.

⁵ TÓTH LÁSZLÓ, *A kassai székesegyház rekatholizálása 1604-ben*, Századok, 76 (1932) 487–492. – A korszakra és a Királyság történetének távlataira: R. VÁRKONYI ÁGNES, *A királyi Magyarország* (Tudományegyetem), Budapest 1999, különösen 70–76. A magyarországi „vallásszabadság” értelmezésére: PÉTER KATALIN, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyság vallásszabadsága*, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációtól kezdődő másfél évszázadból (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995, 129–151 és 246–249. Lásd még Uő, *A vallásiügy a bécsi békében*,

mei⁶ hamarosan nyílt fegyveres összeütközésbe torkolltak. Bocskai református prédikátorok által buzdított hajdú⁷ papokat, szerzeteseket, püspököt mészároltak le, egyházi intézményeket, birtokokat dúltak fel. Az ilyesféle történések Nyugat-Európában és katolikusoktól sem számítottak szokatlannak, még hozzá régóta és még sokáig nem: szinte magától értetődően hozzátartoztak a kora újkori felekezetszerveződés összetett folyamatahoz.⁸ Valahogy úgy, mint az újabb kori fejlődés fordulópontjaihoz a forradalmak természetszerűen bekövetkező kilengései. A harcoknak véget vető: első pontjában a „vallásszabadságot” kimondó 1606. évi bécsi béke, majd az 1608-as országgyűlés megszüntette a formális katolikus közjogi hegemoniát, ami addig főként a középkori egyházszervezet megszerzésén/megőrzésén, illetve az uralkodó Habsburg-dinasztia konfesszionális identitásán nyugodott.⁹

„Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és zsitvatoroki béke (szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária), Debrecen 2006, 171–175.

⁶ *A buszonkettedik articulus: Az 1604. évi XXII. törvénycikk*. Budapest 1889. – A korszak hazai (egyház)történetére újabb források (további irodalommal): „Jezsuita okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok I/1–2: 1601–1606, (Adattár... 34), kiad. BALÁZS MIHÁLY–KRUPPA TAMÁS–LÁZÁR ISTVÁN DÁVID–LUKÁCS LÁSZLÓ, Szeged 1995.

⁷ A református lelkési motiváció még két évtizeddel később is hatékony tényező volt: „Ugy vagy on hogy Praedicans Uraim es az keöwer praedawall meg teöltetett Koborlok, az kiknek mar naprol napra kopton kopik erszeniek az Unghwary es Homonnay Zenthegyhazok[na]k el foglalasaert igen fenek fogokat, keszekis volnanak uyob motusokat inditanj, ha valami modgyok volna rea, de nem az eben all az lo halal, megh ez ideigh dolgokban eleo nem mehettek, hogy ha mit ertendhetek ez alat, röuid nap mulua, bizonyos szolgámat uyobban feol külduen Nag[ysag]odat mindenekrüil bizonyossa teszek. Alaghy Menyhért országbíró Pázmány Péter esztergomi érsekhez. Pácin, 1628. április 6. Prímási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, Classis X, No. 196 [hozzávetőlegesen időrendezett missilis sorozat], fol. 341–342. – A historiográfiában Bocskai névvel fémjelzett események át-(és vissza)értékeléséről, terminológiai megragadásáról hasznos és tárgyilagos összegzést ad a vonatkozó újabb irodalom felsorolása és rövid ismertetése kíséretében PÁLFFY GÉZA a következő kötetéről írott recenziójában: *Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*, Korall 9 (2008) Nov. (= 33. sz.), 129–137; részletesebben pedig *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)* (Századok Füzetek 3), Budapest 2009. (Vö. ezzel: SZELKE LÁSZLÓ, *Nemzettudat és vitakultúra*, Nagyítás. Társadalom, politika, kultúra, 2010/16 [2010. 04. 21.]

⁸ A korszak eddig leghitelesebbnek elfogadható interpretációjára további irodalommal: TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 9–13; *A katolikus felekezetszervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)*, Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század) (Historia Litteraria 18; szerk. Szabó András), Budapest 2005, 123–138, 123–124; illetve *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigilia 73 (2008) 12–18. – A magyarországi viszonyokra újabban számos hasznos meglátással – bár ezt a kötet cím nem igazán tükrözi – a következő konferencia-kiadvány: F. ROMHÁNYI BEATRIX–KENDEFFY GÁBOR (szerk.), *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, Budapest 2009.

⁹ Vö. KÁROLYI ÁRPÁD, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163. – A korszakra, jelen esetben a 17. század első két évtizedére (is), az eseményekre és szereplőkre vonatkozó alapvető kézikönyvek, kronológiák, adattárak, archontológiák ismeretét és használatát alapértelmezésnek tekintjük és ezeket külön nem, vagy csak kivételes esetben idézzük. A fontosabbak: HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA, *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷; R. VÁRKONYI ÁGNES (szerk.), *Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2), Budapest 1987; BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN, *Magyarország történeti kronológiája I–IV*, Budapest 1981–1982; *Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA LÁSZLÓ, Budapest 2003; SZÖGI LÁSZLÓ, *Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest

A főbb törvényi rendelkezések a következők voltak: a Bocskai által eladományozott vagy zálogba vetett mintegy 350 egyházi birtok (teljes apátságok, prépostságok, káptalani és püspöki javadalmak) visszaadását elhalasztották; a dézsmaügyeket világi bíraskodás elé rendelték (ez vitás esetekben meghíúsította a tizedek behajtását); a főesperesek vizitációs jogát átruházták és az őket illető járandóságot, az úgynevezett *cathedraticumot* odaítélték a protestáns szuperintendenseknek, espereseknek. Ezek az intézkedések főként az anyagi alapokat rendítették meg. De a püspökök főispáni tisztét is megkérdőjelezték, a székhellyel nem rendelkező főpapokat, nemcsak a délvidéki, hanem a hódoltsági és erdélyi (pécsi, csanádi, szerémi, váradi stb.) címzetes püspököket kizárták a királyi tanácsból és kihagyták a főrendiházból, ami a megfelelő érdekképviselő és érdekérvényesítés útját vágta el a katolikusok számára. Ugyanez mondható el arról a törekvésről, amely az udvari Magyar Kancellária élére világi vezetőt kívánt állítani. Párhuzamosan lehetőség nyílt a protestantizmus szervezeti, intézményi megszilárdulására.¹⁰

1985, 93–118; FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *Magyarország fölméltóságai 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája*, Budapest 1988; Uő, *Magyarország főispánjai 1526–1848*, Budapest 1994; KEMPELEN BÉLA, *Magyar nemes családok I–XI*, Budapest 1911–1932; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.); BRIGITTE HAMANN, *Habsburg lexikon*, Budapest 1990; BRIGITTE VACHA–WALTER POHL–KARL VOCELKA, *Die Habsburger. Eine europäische Familiengeschichte*, Graz–Wien–Köln 1992.

¹⁰ KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, i.m. – Visszatérve az 1604–1606[–1608] közötti magyarországi események terminológiai problémájához: fontosnak vélem e kétségkívül sokrétű és soktényezős jelenség együttes részletes komparatív vizsgálatát a térben és időben közeli folyamatokkal, mint például a hugenotta és a németalföldi háborúk, harmincéves háború első szakasza (1635-ig). Összpontosítsunk most csak az utóbbira. A számos érdek – rendi, abszolutista, társadalmi, regionális, geopolitikai és nagyhatalmi – nyilvánvaló interferenciája és a frontvonalak természetszerű össze-összekeveredése ellenére (mindkét oldalon találunk azonos felekezetűeket is) például a nemzetközi szakirodalom meglehetősen egyöntetű abban, hogy a harmincéves háború első felét alapjellegében a kora újkori konfesszionalizáció kontextusában értelmezze (régibbi leegyszerűsítő terminológiával: „vallásháborúként”), annak minden együtthatójával és részterületével egyetemben (mint például Bethlen Gábor [1613–1629] első hadjárata). A magyarországi és nemzetközi válságfolyamatok, események részletes elemzése kimutathatja: 1. A magyarországi 1604–1606 között zajló események alapvetően különböznek a korabeli európai konfliktusoktól. 2. Alapvetően nem különböznek, hiszen ugyanazon történeti erőterben játszódnak, egyszerre közel a centrumhoz (Bécs–Prága tengely), és a perifériához (Oszmán Birodalom: iszlám és ortodoxia). Ez esetben viszont két lehetőség adódik: a) a magyarországi jellemzők alapján el kell végezni a harmincéves háború ártértelekését a nemzetközi kutatás számára b) az egyetemes történeti paradigmát kell a magyar viszonyokra alkalmazni, meglátva most már a sok fától az erdő egészét is. Mi ez utóbbit javasoljuk, hiszen amennyiben az 1604–1606. évi magyarországi háborút elhelyezzük a – schmalkaldeni háború kitörésétől a prágai békéig, az 1546-tól 1635-ig húzódó – a kora újkori konfesszionális küzdelmek 99 évig tartó sorában, az olyan, történeti korszakhoz nem köthető jellemzők és kifejezések, mint „polgárháború”, „felkelés”, „függetlenségi harc” stb. korhű interpretációt nyerhetnek. Egyedül a „szabadságharc” romantika korából származó terminusának beillesztése aggályos, nemzeti jelzővel kiegészítve pedig egyenesen lehetetlen, hiszen ezen elnevezésnek az alkalmazása a 17. század elejének jelenségsorát a Rákóczi- és 1848/49-es szabadságharc sorozatába illesztené, és nem venne tudomást a szekularizáció, „felvilágosodás”, nacionalizmus és liberalizmus megjelenéséről, illetve ezek meglétét már a 17. század elején is létezőnek tekintené. Márpedig ezekben a kategóriákban fontos tisztán látnunk, hiszen Pázmány karrierje sem érthető meg igazán, ha nem tudatosítjuk: egy ilyen pályára, beleértve az egyetemalapítást is, csak a kora újkori felekezetszerveződés keretei között ke-

A jezsuita rendet ugyanakkor nem sikerült kitiltani teljesen az ország területéről. Birtokszerző képességének, birtokjogának eltiltása mégis rendkívül hátrányosan érintette a Társaságot, és nagyban korlátozta mind az intézmény, mind tagjai lehetőségeit, mozgásterét. A katolikusok számára az egyetlen nyitva maradt lehetőség hosszú időre a szellemi, lelki fölény megszerzése, a missziókon, oktatáson alapuló terjeszkedés maradt. A lutheri és kálvini konfessziók politikai, közjogi térnyerésével és a katolikusok kétségtelen pozícióvesztésével párhuzamosan azon a téren kellett és lehetett építkezni, erőtartalékokat gyűjteni és mozgósítani, amelyen egészen a 17. század első évtizedéig vitathatatlan volt a protestantizmus hegemoniája.

Ebben modernizációs folyamatban – mely az ország arculatát: a szellemi, társadalmi, politikai stb. viszonyokat a nyugat-európai fejlődéssel összhangban meghatározta – jutott kulcsszerep a Jézus Társaságnak és kétségtelenül legtehetségesebb magyar tagjának. Pázmány Péter legfontosabb műveit (*Öt szép levél, Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy Istene, Az isteni igazságra vezető Kalauz* stb.) ekkoriban írta. A késő humanista műveltségisményét őrző protestantizmussal szemben munkái modern, pezsgő barokk szellemiséget árasztottak.¹¹

Az irodalmi alkotások mellett aligha becsülhetjük túl azt a szerepet, amelyet a magyar jezsuita Forgách Ferenc lelki vezetőjeként betöltött. A harcias, korábban nyitrai székhelyét elszántan védelmező prímás¹² még 1608 őszén is az érsekújvári erőrendszer falai mögé zárkózva kívánta folytatni a háborúskodást a protestánsokkal szemben.¹³ A néhány éve még karhatalmi segítséggel templomokat fogláló intranzigens főpappal csak és kizárólag pragmatikus gondolkodású – általa rendtársaival együtt nagyra tartott – jezsuita gyóntatója fogadtathatta el az alulról építkező felekezetszervezés kompromisszumát.

A kényszerű és átmeneti lemondás az államhatalom közvetlen támogatásáról nem jelentett passzívítást annak befolyásolása terén. 1609 márciusában a magyar katolikus püspökök testületileg je-

rülhetett sor. A kérdésre külön tanulmányban kívánunk majd visszatérni. – A harmincéves háború jellegére további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 32–58; a konfesszionalizációs modellre lásd az imént.

¹¹ Pázmány írásainak adatai és a vonatkozó irodalom: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004* (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok), szerk. ADONYI JUDIT–MACZÁK IBOLYA, Piliscsaba 2005, *passim*.

¹² Az ostrom, az „eretnekek elleni” harcának leírása általa: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Fondo Borghese, Serie III, vol. 70A, fol. 34r–37v. (Levele V. Pálhoz, Bécs, 1605. augusztus 29.). Lásd még a magyar főpapok hosszas tudósítását az „eretnekek elleni” harcokról: uo., Serie III, vol. 70A, fol. 34r–37v (Bécs, 1606. február 20.).

¹³ TUSOR PÉTER, *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Aetas 2000, 4, 89–105, 89–91. Forgách számára beletörődését a helyzetbe átmenetileg megkönnyítette az uralkodó ígérete, hogy megkoronázása után tekintettel lesz a katolikus érdekekre. Lásd De Mara nuncius 1608. november 14-ei jelentését Pozsonyból. ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 80, fol. 175r.

lentették fel – a fivérét a magyar és a cseh trónról a protestáns rendek segítségével lemondató – II. Mátyást (1608–1612–1619)¹⁴ V. Pál pápánál (1605–1621)¹⁵ az 1608-as katolikusellenes magyar törvények aláírása és kihirdetése miatt. A nyomtatásban is mellékelt cikkelyek láttán a római inkvizíció a királyt az „eretnekek pártfogójának” nyilvánította, és titkokban kiközösítette. A császári trónra pályázó uralkodó kénytelen volt írásban kötelezettséget vállalni arra, hogy a szóban forgó törvényeket lehetőség szerint nem tartja, nem tartatja be. A pápa spirituális hatalmának igénybevétele a protestáns belpolitikai erőfölény ellenében hatékony diplomáciai támaszként biztosította a trienti katolicizmus belső fejlődési kereteit.¹⁶ Ezzel összefüggésben nem kerülheti el a figyelmet, hogy Pázmány már 1606-ban kisebb értekezést írt a pápák vallási célok érdekében világi ügyekben is gyakorolható lelki hatalmának (*potestas indirecta*) természetéről.¹⁷

¹⁴ Az előforduló német és olasz történeti szereplőkre további irodalommal főként: *Allgemeine Deutsche Biographie I–LVI*, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1967–1971²; *Neue Deutsche Biographie I–XXIV*–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 1953–2010– (NDB); *Dizionario Biografico degli Italiani I–LXXIII*, a cura di Istituto Treccani, Roma 1929–2010– (DBI); az egyházakra külön is: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I–XXIII*, hg. v. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ–TRAUGOTT BAUTZ, Hamm–Herzberg–Nordhausen 1990–2011 (BBK). – Például II. Mátyásra: VOLKER PRESS, „Matthias”, NDB XVI (1990) 403–405. – A császárokra külön is: ANTON SCHINDLING–WALTER ZIEGLER (Hg.), *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*, München 1990.

¹⁵ A korszak pápái: *Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II*, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000 (a Borghese-pápára: VOLKER REINHARDT, *Paolo V*, 277–292).

¹⁶ TUSOR, *Az 1608. évi magyar törvények*, i.m. A Bécsbe küldött intő, figyelmeztető brévék hosszú sorából néhány példa: ASV Armarium XLV, vol. 5, fol. 101r. 15v–16r. 165r. 170v–171r. 179r. 190r. (vö. fol. 179v–180r is); Fondo Borghese, Serie II, vol. 33–34, fol. 371r. 443r. 444r. 445r. 446r. 449r. 450r. 451r. 452r. 453r. 455r. 456r. Vö. azonban uo., Serie IV, vol. 80, fol. 311r–312v (Millino kardinális Mátyás iránt megértést mutató emlékirata). – Mátyás ellen ausztriai valáláspolitikája miatt Ferdinánd gráci főherceg már 1609. január 31-ei levelében beavatkozást sürgetett a pápánál. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 97, fol. 21v.

¹⁷ HARGITTAY EMIL, *Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti (1606)*, Filológia, esztörténet és retorika Pázmány Péter életművében (Historia Litteraria 25), Budapest 2009, 153–160. – Pázmány természetesen tudott a magyar prelátsók gyűléséről, 1609. március 23-ai, Nagyszombatból írt levelében értesítette róla Bartholomaeus Viller gráci jezsuita házfőnököt (tehát ugyanaznap, amikor a magyar püspökök Rómába intézett levelei keltek): „A pozsonyi törvénycikkek már közzétéve, a bíboros és a püspökök neve hozzájuk lett írva, mintha egyetértettek volna azokkal és helyeselték volna őket, ami csodálatos mód megviseli a jó bíborost, és minap összehívta a főpapokat és elhatározta, hogy panaszt emel Őfelségénél amiatt, hogy habár az egész katolikus státus gyakran, írásban és szóban ellene mondott a törvényeknek, mindazonáltal az ő neveiket is feltüntették alattuk.” Pázmány ebben az időszakban nagyon borúlátó volt a magyarországi katolikus kibontakozás lehetőségei terén („Itt semmi remény nincsen a vallás szerencsésebb előrehaladására, hacsak nem hal meg Illésházy... Én, bevallom, mivel annyira elveszettnek látom a vallás ügyét, kezdek innét elvagyódni, bizony nem a fáradságtól és a kényelmetlenségektől menekülve, hanem mivel alig remélhetem, hogy a dolgok jobbra fordulnának.”) Ekkor maga is Bécsbe tartott a főpapok tiltakozását vivő Telegdy János (akkor még) boszniai püspökkel. Onnan, 1609. március 25-én, szintén Villerhez írt levelét a magyar püspököknek a Bíborosi Kollégiumhoz intézett, a magyar katolicizmus hajótörését említő hasonlatára rímelve az „et *quavis fluctuet, non mergitur illa navis*” mondattal zárja. HANUY FERENC (kiad.), *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911, I, n. 16; vö. ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 35 is. A II. Mátyást Rómában feljelentő leveleket (mellékelve a törvénycikkek Ferenczy által kinyomott példányait) vélhetően a nuncius diplomáciai postájával juttathatták el Rómába. (Le-

Mindeme előzmények ismeretében nem tűnik különösebben meglepőnek, hogy amikor 1615 októberében váratlanul meghalt Forgách bíboros,¹⁸ örökébe szűk egy év múlva az addigi „fekete emenciás”, a már majd egy évtizede jószerével a háttérből befolyásoló, netán irányító Pázmány Péter lett.

* * *

Pázmány esztergomi érseki kinevezése elé azonban komoly akadályok hárultak. 1607-ben ünnepélyes, négyfogadalmas jezsuita lett:¹⁹ április 29-én a gráci Szent Egyed templomban az örökös szegénység, szüzség és engedelmesség (kiváltképpen az ifjúság oktatásában) mellé különleges engedelmességet fogadott a pápának is, leginkább a hit terjesztésének vonatkozásában. A rendi előírásoknak megfelelően az ünnepélyes „*professio*” szerves kiegészítéseként ugyanekkor egyéb kötelezettségeket is vállalt. A rend generálisának képviselője, Alfonso Carillo előtt Istenre, a Boldogságos Szűzre és az összes szentekre esküt téve szóban és írásban még a következőkre tett ígéretet:

„Ígérem, hogy sosem teszek azért, illetve törekszem, még közvetetten sem, hogy a Társaság bármely előjárására vagy méltóságára válasszanak vagy kinevezzenek. Ígérem emellett, hogy nem iparkodom, illetve a Társaságon kívül sem törekszem bármilyen főpapi vagy más méltóságra, és – amennyire tőlem telik – nem járulok hozzá megválasztásomhoz ilyenre, hacsak Ő nem parancsolja meg ezt nekem, kinek nem engedelmeskednem a bűn vétségével járna...”²⁰

het, hogy szerepe volt az iratok megfogalmazásában, és azért ment Pázmány ekkor Bécsbe, hogy ezeket átadja a nunciusnak? Egyszerű jezsuitaként ezt kétségkívül diszkrétebben megtehetette, mint Telegdy püspök... Megkockáztatjuk tehát: Forgách bíborosnak a pápai *potestas indirecta*-ról érkező gyóntatójának talán szerepe lehetett annak magyarországi gyakorlati alkalmazásában – élünk a gyanúval az iménti adatok alapján.)

¹⁸ Forgách Garamszentkeresztben, 1615. október 16-án este hét óra tájban a szentségekkel megerősítve távozott az élők sorából. Halála váratlanul következett be, mindössze négynapi, magas lázzal járó betegséget követően. A haláláról október 19-én V. Pálnak küldött főszékeskáptalani beszámoló: ASV Segreteria di Stato, Vescovi, vol. 22, fol. 222r–223v. Vö. GALLA FERENC, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, 7.

¹⁹ A Társaságban vezetői (generális, provinciális) tisztek betöltésére is képesítő negyedik fogadalom – amelyre a korokban csak kiváló (*cospicuo*) teológiai tudás birtokában engedték a rendtagokat (*coadiutor spiritualis*) – kifejlődésére: LADISLAUS LUKÁCS, *De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu*, Archivum Historicum Societatis Iesu (AHSI) 37 (1968) 237–316. – Az előforduló egyháztörténeti terminusokra, továbbá intézményekre stb. a következő lexikonokat, kézikönyveket forgattuk: *Lexikon Für Theologie und Kirche I–VI*, hg. v. JOSEF HÖFER–KARL RAHNER, Freiburg 1957–1961²; *New Catholic Encyclopaedia I–XV*, ed. The Catholic University of America Washington, New York–Toronto–London–Sydney 1967; WILLIBALD M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969; H.E. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972.

²⁰ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 10. A kiegészítő fogadalmat szinte az összes, a kérdéssel foglalkozó szerző idézi, hol hosszabban, hol rövidebben. Így LUKÁCS LÁSZLÓ is hamarosan idézendő alapmunkájában. (*Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215, 81. j.)

A főpapi tisztség elfogadásának tilalma mellé súlyos, renden belüli problémák párosultak. Teológiai írásait előjárói többször cenzúrázták, tanítani régóta nem engedték, vitáirait sem övezte egyöntetű lelkesedés.²¹ Rendtársai 1614 tavaszán hitelt adtak annak a vádnak, miszerint viszonyt folytat a detrekői várúrnővel, Bakith Margittal.

Pázmány már Forgách életében egyre szűkebbnek érezte az őt felnevelő és kiképző Jézus Társaság kereteit. Maga a Társaság sem tudta megfelelően kezelni nagyformátumú tagja problémáit. 1614. augusztus 23-án Claudio Acquaviva generális (1581–1615) Theodor Busaeus osztrák provinciálishoz²² írt levelében elrendelte („*omninoque cupimus*”), hogy a magyar rendtagot távolítsák el Magyarországról és annak közeléből olyan messzire, hogy magyarokkal ne tudjon érintkezni.²³ Ez a rendelkezés és a méltánytalan vádak Pázmányt a világtól való elvonulásra, remetelétre sarkallták. Azt kérte a generálistól, hogy átléphessen a szigorúbb szabályzatú karthauzi rendbe. Karthauziként „tökéletesebb”, „Istennek tetszőbb” életformát követhetett volna, vállalása az ünnepélyes fogadalmas jezsuiták elől sem volt elzárva.²⁴ 1614–1615 fordulóján személyesen ment Rómába, hogy „soha többet ne térjen vissza Magyarországra”,²⁵ habár Forgách bíboros és a magyar katolicizmus időszerű ügyeinek intézését még magára vállalta.²⁶ December 15. és január 24. között több mint egy hónapot

²¹ A cenzúrára: ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 39 és 40–41; SZABÓ FERENC, *Pázmány hitelemzése a grazi De Fide-traktátusban*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 99–180, 155–164; UŐ, *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998², 245–291; lásd még alább is.

²² A történet egyik fontos mellékszereplője, Pázmány renden belüli, holland származású ellensége e néven már a második a Társaságban, 1558-ban született, 1609–1612-ben német provinciális, 1613–1615 között pedig „*visitor et praepositus provinciae Austriacae*”. LADISLAUS LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (MHSI 117 és 125), Romae 1978–1982, II, 556–557.

²³ Kiadva a következőkben idézendő két munkában: IVÁNYI, *Pázmány kilépése*, 13 (n. 2); lásd még uo., 5; és LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 86, 25. j. (több vonatkozó forrás kíséretében).

²⁴ A szerzetesjogot bámulatos alapossággal rendszerező Francisco Suarez szerint az *ad strictiorem* átlépéshez igazából engedélyt sem kellett kérnie, ehhez *ex natura rei* joga volt, az *ad aequalem* rendváltatáshoz pedig a *ius commune* alapján. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum ex regula, praelatione et subiectione regulari provenientibus*, lib. III, cap. VIII, intr. Vö. *Francisci Suarez opera omnia*, ed. CAROLUS BRETON, Parisiis 1825–1866.

²⁵ „...eo animo Romam veni, ut nunquam has partes reviserem”. Alább még többször idézendő, 1616. február 8-ai levelében. Először kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 50). – A levél rövid, érthető tartalmi összefoglalását adó ŐRY-SZABÓ megjegyzése, miszerint az átírás több helyen pontatlan, jogos (*Pázmány*, 41–42), a szöveg újabb, LUKÁCS LÁSZLÓ általi kiadása mérvadóbb.

²⁶ Forgách Ferenc ajánlólevele V. Pálhoz, Nagyszombat, 1616. október 10. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Boncompagni e Ludovisi, vol. E 15, vol. 27r–28v. Kiadását lásd alább a függelékben, *Dokumentumok*, 1. sz. – Az 1614–1615 eseményeit röviden összefoglaló ŐRY-SZABÓ tévesen feltételezik, hogy „hivatalosan azért ment, hogy Forgách érsek megbízásából a nagyszombati kollégium alapításáról tárgyaljon”. *Pázmány*, 41–42. (Igaz ugyanakkor, hogy még az Államtitkárságon is Forgách küldötteként kezelték. Lásd majd az 1615. január 10-ei jegyzéket. ASV Segr. Stato, Nunziatura di Portogallo, vol. 151, fol. 3v–4r. – A számos, Porfirio Feliciani reszortját képező nunciatura anyagát tartalmazó kötetre vö. ASV Sala dei Indici, Indice 1024.) Az ajánló levélből viszont világosan kiderül, hogy Pázmány el-

töltött az Örök Városban. Acquaviva generálisnak végül sikerült lebeszélnie tervéről, és arra intette Pázmány közvetlen előjáróit, hogy szeretetteljesen igyekezzenek tudását a Társaság szolgálatában kamatoztatni és őt lelkileg megerősíteni.²⁷ Közben magyar főurak külön-külön levélben sürgették a pápánál Pázmány visszatérését (pontosabban, hogy továbbra is Magyarországon működhessen), melyekre a pápa 1615. január 9-én egyenként és biztatólag válaszolt.²⁸

Mialatt Pázmány útban volt Magyarország felé, 1616. január 31-én Rómában meghalt Loyolai Szent Ignác negyedik utóda. Öncélú rendi érdekek, fegyelmezési szempontok, rágalmak és személyes féltékenységek miatt osztrák tartományi előjárói ismét el akarták távolítani hazájából magyar rendtársukat. Az olmtüzi kollégiumban kellett volna ismét megerősödni a szerzetesi fegyelemben (*disciplina religiosa*). Forgách bíboros azonban vélhetően nem kívánt megválni bizalmasától, és ami sokkalta fontosabb, a Habsburg-politika ekkoriban szinte mindenható irányítója, Melchior Klesl bécsi püspök, a Titkos Tanács elnöke – e történet Pázmány melletti főszereplője – sem nézte jó szemmel peremre szorítását.²⁹ 1615 tavaszára maga Pázmány is úgy gondolta, hogy a Társaságon

sődlegesen saját ügyében szándékozott Rómába menni, és a prímás ezt az alkalmat használta ki, hogy jelentést tétessen a magyar állapotokról és pár ügyet elintéztessen, többek között a nagyszombati jezsuita kollégium alapításával kapcsolatosan, és számított gyóntatója visszatérésére. Feltűnő ugyanakkor, hogy a világi főuraktól eltérően Forgách prímás külön nem lépett fel Pázmány visszaküldése érdekében, egyedül a hazai jezsuita jelenlét növelését kérte – a nagyszombati alapítással összefüggésben – Acquavivától. LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 87. – Forgách ebben az időszakban írt ugyan Rómába, de csak szokásos karácsonyi, újévi jókívánságot, amire V. Pál 1615. február 27-én válaszolt. ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 106r.

²⁷ A generálisnak az osztrák provinciálishoz írt 1615. január 23-ai levele (hibásan 1614. évi dátummal) kiadva: uo., 12–13 (n. 1). IVÁNYI a hibás datálás nyomán Pázmány útját 1613–1614 telére teszi (3–4), így narratívájának eleje téves időkoordinátákon zajlik (4–5).

²⁸ ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 87v–88v. Közlésük alább: *Dokumentumok*, 2. sz. – Fellépésük Sík SÁNDORNÁL (72) és ŐRY-SZABÓNÁL (105) egyaránt említésre kerül. Az arisztokraták közül az újabb irodalom alapján egyedül Esterházy Miklós volt azonosítható, aki Acquaviva generálisnak is írt Pázmány érdekében. Vö. az 1614/1615-ös útra apparátusban köölt, több forrással LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 86–89, 31. j. (Alber vikárius generális 1615. április 15-én nem túl barátságosan azt közölte Dobokay Sándorral, hogy nem látta ezt a levelet, és hogy a provinciális dolga Pázmány ügyében dönteni.); illetve 32. j., ahol rövid idézet is szerepel a hozzá intézett brévéből. – E brévék alapján harmadik munkájában, vagyis legutolsó áttekintésében FRANKÓI már teljes felsorolást ad a közbenjáró arisztokratákról (Esterházy mellett Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár, Pethe László, Johann von Prainer), és arról is tájékoztat, hogy eredetileg Balásffy Tamás vitte volna a Pázmány mellett szóló főúri leveleket az Örök Városba. FRANKÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III*, III, 287.

²⁹ Melchior Klesl 1588-tól bécsújhelyi, 1598-tól bécsi püspök, 1616-tól bíboros, II. Mátyás alatt a Habsburg-politika meghatározó alakja, 1611-től 1618. évi bukásáig volt a Titkos Tanács elnöke. Pályájának összefoglalása és értékelése: JOHANN RAINER, „Klesl, Melchior”, *Neue Deutsche Biographie* 12 (1979) 533; HUGO ALTMANN, „Klesl (Cleselius, Khesl, Klesl), Melchior, Kardinal”, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* IV (1992), 42–45; újabban pedig VOLKER PRESS, „Klesl, Melchior”, *Theologische Realenzyklopädie* I–III (hg. v. Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, I, 265–267. Az e helyeken felsorolt irodalomból kiemelkedik: JOSEF FREIHERR VON HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben. Mit der Sammlung von Khesl's Briefen... und anderen Urkunden... I–IV*, Wien 1847–1851; ANTON KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, Wien 1865¹ [és 1905²]; FRANZ MĚŠTAN, *Regesten zur Geschichte des Kardinals Melchior Klesl, Bischofs von*

kívül „hasznosabban tudná szolgálnia egyháza és hazája ügyét rendje apostoli hivatásának szellemében”. Ez az út már nem a remetelét csendes magánya felé mutatott.

Historiográfia

Pázmánynak a rendből kifelé, az érseki székre vezető útjára vonatkozó irodalommal, újabb forrásokkal: LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány... emlékezete, 197–267, 197–205 (az idézet 205) és 206–219.³⁰ A tanulmánynak van egy korábbi, SZABÓ FERENCCEL közösen írt, francia nyelvű változata is: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614–1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, AHSI 54 (1985) 77–148. E munkát csak a fontosabb eltérések esetében idézzük külön. Említésre méltó, hogy míg a forrásfüggelékek nagyjából megegyeznek, a francia tanulmány jegyzetapparátusa helyenként jóval több – főként a római jezsuita levéltárból –, helyenként viszont kevesebb szöveget közöl, vagyis a források közzététele részben megosztásra került a két munka között. Emellett utóbbi tanulmány megállapításai helyenként sarkosabbak. Úgy tűnik, hogy a magyar közönség elé egy tompított változat került, a francia változat ugyanakkor nagyobb teret szentel annak, hogy Pázmányt általánosságban is bemutassa. Bőséges forrásidézetekkel jóval hosszabban szól például a cenzúra-ügyről is: 78–82. Két korábbi alapvető munka e témában (is): FRAKNÓI (FRANKL) VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest, 1868–1872, I, 170–191 (191–220) 220–241 és 618–620; valamint IVÁNYI BÉLA, *Pázmány kilépése a Jézus Társaságból*, Körmend 1943, 1–24. Utóbbiban a renden belüli nehézségekre vonatkozó levéltári források jórésze először került publikálásra és ismertetésre (SZITTAY DÉNES gyűjtéséből, amelyet az átmenetileg Exetenben őrzött jezsuita központi levéltárban végzett). Mivel e dokumentumokat LUKÁCS jórészt újraközölte, külön csak kivételesen idézzük IVÁNYI közlését. ÖRY MIKLÓS és SZABÓ FERENC áttekintését („*Pázmány kilépése a jezsuita rendből és érseki kinevezése*”: *Pázmány*, 40–45 és 85–86) viszont sürűbben forgattuk. Egyfelől mivel itt már hírt adnak az újabb forrásokról, és részben megelőlegezik a későbbi részletező tanulmányt, másfelől ÖRY kutatásainak, történeti habitusának köszönhetően narratívájának hangsúlyai több pontban eltérnek. Egy erősen szubjektív narratíva a további levéltári kutatásokat sürgető LÁNYI EDÉTTŐL: *Pázmány fejlődése I–III*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 (7–8 „*Pázmány és a Jézus társa-*

Wien 1598–1630, Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien. II: Regesten zur Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe Wiens (hg. v. Joseph Kopallik), Wien 1894, 160–289; JOHANN RAINER, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte (RQ) 59 (1964) 14–35 (alapvető és hasznos áttekintés); Uő., *Der Process gegen Kardinal Klesl*, Römische Historische Mitteilungen (RHM) 5 (1961–1962) 35–163; újabban pedig HEINZ ANGEMEIER, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Klesl*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 110 (1993) 249–330 (utóbbi szerző bár nagy teret szentel – kizárólag kiadott forrásokra hagyatkozva – Klesl valláspolitikájának [291–317], a bennünket inkább érdeklő 1615 utáni évekről nem ejt szót). – Egyéb életrajzi adatai – látni fogjuk, nem indokolatlanul – alább még többször előkerülnek.

³⁰ Gyenge, hibáktól hemzsező összegzése: <http://www.keresztenymagyarorszag.hu/tortenelem/egyhaztortenet> („*A katolikus visszatérés és belső megújulás története. 9: A katolikus megújulás Magyarországon*”).

sága között – differenciák”) és 55–58. Erre válaszul, több megállapítást vitatva született a következő elmélyült – premisszái értékelésében és következtetéseiben azonban nem igazán helytálló – a korábbi kutatás által ugyan idézett, de tulajdonképpen nem használt – elemzés: PETRUCH ANTAL, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?*, Egyházi Lapok 59 (1936) 82–85. KORNIS GYULA szép esszéjében szintén érinti, összefoglalja e tárgyat: *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319, 300–301. A témára vonatkozó – és egy-két fontos meglátást is tartalmazó – régebbi vagy részlegesebb, illetve szekundérabb jellegű irodalommal alább találkozhatunk.

II.

A HABSBURG- ÉS A PÁPAI DIPLOMÁCIA LÉPÉSEI 1616 TAVASZÁIG

I. RIDOLFI ÜGYVIVŐ ÉS DE MARA NUNCIUS TÁRGYALÁSAI

1615 NOVEMBERÉIG

A rendi előírások megengedték, hogy Pázmány maga forduljon közvetlenül a pápához renden belüli nehézségeivel, hogy azok orvoslását kérje.¹ Ezt Pázmány 1615 áprilisa körül tehette meg: „miután láttam, hogy sem jogos önigazolásomnak nem adnak helyt, sem arra, hogy vádlóimat megcáfolhassam, mégis úgy bánnak velem, mintha bármi bűnben vétkes lennék, mivel nem volt generálisunk, a Legfőbb Pásztorhoz folyamodtam és segítségét kértem” – írja később.² A magyar jezsuita kérését a római Habsburg-érdekképviselő közvetítette V. Pál felé. Az ügy ezzel bekerült a pápa és a császár, mint mindig, ekkoriban is szövevényes kapcsolatrendszerének játékterébe. Lodovico Ridolfi pápai titkos kamarás, római Habsburg-ügyvivő 1615. május végén szóban tolmácsolta V.

¹ Ehhez az általános szerzetesjog szerint is joga volt: „*semper est locus recurrendi ad pontificem... cum ergo pontifex supremus praelatus omnium religionum potest hanc facultatem sibi reservare, quando expedire iudicet.*” *Franciscus Suarez: Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr. Axiómaként kezeljük, hogy Pázmány teljesen tisztában volt – a korszakban már igen fejlett és aktívan művelt – szerzetesjog követelményeivel, a vonatkozó pápai előírások, rendi kiváltságok tartalmával. A szakirodalmi tájékozottságába vetett hit mellett legékezebb bizonyítéka ennek, hogy a következő jegyzetben is idézendő levelében konkrétan hivatkozik VIII. Kelemen rendeletére, amely felülbírálja azt a rendi utasítást, miszerint Rómába csak nyitott borítékban írhattak a rendtagok, mert az akadályozta a pápához fordulás jogát. Ugyanezt a tájékozottságot vélelmezzük a pápai Kúria, a jezsuita rend vezetése és Klesl esetében is. – A jezsuita rendre vonatkozó, és a különféle fogadalmakat, átlépéseket (stb.) szabályozó, szankcionáló pápai bullák hosszú sorára lásd például *Bullarium Romanum. VIII: a Gregorio XIII ad Sixtum V*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Taurini 1863, 1071–1072. – VIII. Kelemennek a szerzetesrendekkel kapcsolatos alapos, a korszakban hatályos szabályozásai: *Regularis disciplinae* (1596. március 12.), *Sanctissimus* (1599. június 20.; 1602. május 12.) *Cum ad regularem* (1603. március 19.). Szövegeük: *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum pontificum amplissima collectio V/2*, ed. CAROLUS COCQUELINES, V/2, Romae 1753 [sumptibus Hieronymi Mainardi], 410–415. Itt is megköszönöm SILVANO GIORDANO hasznos tanácsait. –A közvetlenül a pápához történő fordulás szerzetesi jogát már V. Sixtus – VIII. Kelemen által megerősített – rendelkezései is tartalmazzák. Lásd majd alább.

² Pázmány emellett 1616. február 8-ai levelében részletesen felsorolja, milyen sérelmek érték Rómából hazatértét követően (Busaeus dél-német/osztrák provinciális egyenesen a szemébe mondja, hogy nem mehet vissza többé Magyarországra, felszólítja őt, hogy tárja föl Esterházy Miklóssal folytatott bizalmas beszélgetése részleteit stb.). HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 50–51).

Pálnak a prágai udvar kérését, hogy Pázmány a jezsuita rendi kötöttségektől szabadon, világi papként működhessen tovább:³

„Hogy kötelességemnek megfelelően legjobb tudomásom szerint szolgálhassak Méltóságodnak, nem kell más, mint hogy ismerjem óhaját. Így amikor minap április 18-ai levelében jelezte, hogy újra embereket kíván Magyarországra helyezni a katolikus vallás megerősítése céljából, nem mulasztottam el, hogy ezt a szándékot hathatósan támogassam Őszentségénél. A Szentatya szívesen hallgatta Ridolfi urat mindabban, amit előterjesztett, ugyanígy páter Pázmány esetében is. Méltóságod ezzel kapcsolatosan Ridolfi úrtól fog értesülni a lehetséges megoldásról.” – olvashatjuk Scipione Borghese, a pápa neposa rövid, udvarias tájékoztatóját.⁴

³ A kérés pontos tartalmáról Ferdinand Alber alább ismertető ellenérvei és De Mara nuncius 1615. december 7-ei jelentése („...Mons. Klesl... szeretné látni, hogy az [Pázmány] ki legyen véve a Társaság intézményéből és engedelmesége alól, és egyszerű pap maradjon, miként szerinte a Cicala-fivérek engedélyt kaptak”) adnak tájékoztatást. Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184 (jegyzetben); LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dokumentumok, n. 4. – Rómában a fantasztikus török diplomáciai kalandba keveredő Antonio és Vincenzo Cicala esetét (Szinán pasát akarták keresztény oldalra állítani) semmilyen módon nem kívánták kapcsolatba hozni Pázmánnyal: „...a felhozott Cicala-példa egy nagyon különböző eset, sőt vannak bizonyos elképzelések arra, hogy visszatérítsék őket a rendbe, most hogy meghalt Acquaviva generális atya, akivel bizonyos ellenségeskedésük volt, legyen elég annyi, hogy *omne simile non est idem* (hasonlóság nem azonosság)”. Scipione Borghese bíboros nepos a nunciushoz, Róma, 1615. december 26. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok. 4 (a kiadó által az *‘inimicitia’* tévesen lett átjavítva *‘amicitia’*-ra.) Ez az idézet elég meggyőzően rávilágít arra, hogy abban az 1615. tavaszától 1616. szeptemberéig tartó folyamatban, amely Pázmány rendből való tényleges távoztához vezetett, a magyar jezsuita személyes problémái igazából nem befolyásolták a kuriális döntéshozatalt. – A Cicala fivérekre: I. RINIERI, *Clemente VIII e Sinan Bassà Cicala*, «Civiltà Cattolica», Roma 1898.

⁴ „Per servire a vostra signoria illustrissima com’ devo mi basta ogni notizia, che io habbia del suo desiderio. Ond’ ella havendomelo significato nuovamente con la sua de 18 d’aprile circa l’introdur di nuovo huomini in Ungberia per risarcimento della religione cattolica in quel regno, io non ho mancato d’interporre con tanto maggior’ efficacia i miei uffizi appresso nostro signore. Il quale ha ascoltato [*ascolterà*] volentieri il signor Ridolfi in tutto, quel, che gli ha posto [*porrà*]” sopra questa materia, come anco nel particolare del P. Pasmanio, a fine di prenderci quella deliberazione, che sarà conveniente [helyette oldalt más kézzel, vélhetően Felicianié, mint a beszúrárok is:] intorno a, che vostra signoria illustrissima intenderà dal medesimo Ridolfi quant’ occorre, ond’ a lui rimettendomi resto, et [~~la~~] prego a Lei iustizia continua.” [Aláhúzással jelölt kihúzás, az előtte lévő szavak sorközi beszúrárok (tudniillik közben sor került Ridolfi audienciájára) – Az irat bal felső sarkában vélhetően a expediciót jelző jelzés található.] Scipione Borghese bíboros nepos Kleslhez, Róma 1615. május 23. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 268r. Második fele a kihúzások részbeni bennhagyásával ugyaninnen kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 205, 32. j. Úgy tűnik, hogy a levélnek még az ügyvivőnek adott audiencia előtt íródott része kedvezőbben áll a kérdéshez, mint az audiencia után minden bizonnyal Feliciani államtitkár által átírt zárómondat. Egy teljes, hibátlan közlés a római *Biblioteca Angelicá*ból, ám közelebbi jelzet nélkül: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 173 (jegyzetben). – Az *Angelicá*ban Porfirio Feliciani pápai (állam)titkár hagyatékából számos államtitkársági másolati/regisztrum kötet található (Ms. 1215–1239). Témánk időhatára szempontjából az Ms. 1231 és 1234 említésre méltó, ezek többé-kevésbé a vatikáni levéltár államtitkársági állagának Vescovi 190-es és a Nunziatura di Portogallo, 151-es kötetével feleltethető meg (kisebb nagyobb szerkezeti, tartalmi, olykor azonos iratok dátumbeli eltéréseivel). A számunkra legfontosabb eltérés és Fraknói közlése hibátlan voltának magyarázatát az adja, hogy míg a Vescovi 190-es kötet csak fogalmazványokat tartalmaz, az *Angelicá*ban a végleges kimenő szövegek regisztruma/másolata található. Utóbbiakat kiegészítő jelleggel, elsődlegesen FRAKNÓI hivatkozásainak azonosítására idézzük. – Borghesére (1578–1633, bíboros 1605-től): V. CASTRONOVO, *Borghese Caffarelli, Scipione*, DBI, ord. alpb., illetve újabban: MARTIN FABER, *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit*, Mainz 2005. Borghese, illetve szűkebb udvartartása V. Pál kormányzatában betöltött szerepének újabb értékelése: BRIGIT EMICH–WOLFGANG REINHARD, *Les serviteurs du cardinal-neveu Scipione Borghese*, Offices et papauté, 333–339. – BITSKEY ISTVÁN 1615 nyarának végére teszi „Pázmány végleges elhatározását

A Habsburg-diplomácia 1615 nyarának közepén ismét felvetette a római udvarban Pázmány távozását a rendből. A pápai Államtitkárságot felügyelő bíboros nepos 1615. augusztus 8-án a következő jegyzéket intézte a császári főminiszterhez a szokásos diplomáciai fordulatokkal:

„Ridolfi kamarás úr átadta nekem Méltóságod múlt hó 18-án kelt levelét, és szóban több mindent fűzött hozzá, amit a maga részéről páter Pázmány esetében szándékozott nekem kifejtetni. Azt, amit e téren Őszentsége mondott Ridolfi úrnak, és azt, hogy én mekkora készséget tanúsítok abban, hogy megismételjem közbenjárásomat Őszentségénél e kívánság teljesüléséért – melyet hogy mennyire óhajt Méltóságod, e soraival ismételtelen kinyilvánítja –, maga Ridolfi úr fogja részletekbe menően tudatni Önnel”.⁵

V. Pál döntése végül jóval a szokásos augusztusi kúriai munkaszünet után született meg.⁶ Scipione Borghese 1615. szeptember 26-ai levelében tájékoztatta a bécsi püspököt, hogy ismét tárgyalta Ridolfival Pázmányról.⁷ Október 3-án pedig maga Ridolfi értesítette Kleslt és magát Pázmányt, hogy az aznap reggeli audiencián hiába követett el minden tőle telhetőt, a pápa egyelőre hajthatatlannak bizonyult: csakis úgy hagyhatja el a jezsuitákat, ha „beöltözik egy másik rend ruhájába”, vagyis egy másik szerzetesi közösség tagja lesz. Ridolfi, aki levele tanúsága szerint szíven viselte Pázmány sorsát, azt a tanácsot adta, hogy Forgách bíboros is írjon a Rómába (– amit ezek szerint tehát a prímás eddig nem tett meg). Hivatkozzon arra, javasolta az ügyvivő, hogy az „ország érdekében” van szükség személyére, mivel kevés az egyházi, és kérését okvetlenül kapcsolja össze Pázmány püspöki vagy más főpapi kinevezésével, amihez spanyol példák alapján a pápa hozzájárulhatna.⁸

arra nézve, hogy kilép Loyola Ignác rendjéből”. (*Pázmány*, 114.) Ekkor azonban a császári diplomácia már javában intézte az ügyet.

⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 34. j.

⁶ Vélhetően közbeékelődött még egy levélváltás, illetve tárgyalás a bíboros nappal: „Non deve astenersi vostra signoria illustrissima di scrivermi in lungo per dubbio di darmi brighe, poiché le sue lettere quanto più sono piene, [~~tanto~~] più [~~meno~~] mi sono „di gusto” [~~accette~~], et massime quando mi portano ordine di obbedire a sua maestà. Ho sentito per tanto volentieri il signor camerario Ridolfi in tutto quelche mi ha narrato per parte di vostra signoria illustrissima. Alla quale dovendo egli stesso riferire, quanto s’è fatto, perché la maestà sua resti servita nel particolare, d’ella mi accenna con la sua de 24 del passato...” (A ^{a-a} betűkkel jelölt rész sorközi beszúrás, vélhetően Feliciani államtitkártól.) Borghese Kleslhez, Róma 1615. szeptember 26. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 305r.

⁷ GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 7. A szerző pontos levéltári jelzettel (ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 266r. 209r. 320r. 340r) hozza és kivonatossan idézi Borghese (Porfirio Feliciani révén) és Klesl 1615-ös, Pázmánnyal kapcsolatos többi iratváltását is (május 23., július 18. augusztus 8.). – A későbbi kutatások egy helyen sem hivatkoznak GALLA közléseire.

⁸ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 2. – A forrásnak IVÁNYI csupán rövid ismertetését hozza. Ridolfit államtitkárnak véli, a dokumentumot pedig félreértelmezi: „Ridolfi Lajos pápai titkár levele Pázmány Péterhez „della Compagnia de Gesu”, melyben közli vele, hogy Őszentsége eltekintett attól, hogy a Jézus Társaságából való kilépéssel más, szigorúbb rendbe lépjen” (*Pázmány kilépése*, 16–17, n. 8); elbeszélésében pedig érdekes fordulattal –

A magyar jezsuita a pápai döntésről Klesltől értesült. Ridolfi írását a bécsi rektor ugyanis visszatartotta: „Florianus a levelet, melyben a pápa kamarása Őszentsége választát megírta nekem, elfogta, és mindazt ami benne volt, elhíresztelte... Mit mondana a Szentatyá, ha látná, hogy a levelet, mely az Apostoli Szék választát tartalmazza, elfogják a természet- és népjog ellenében titkait leleplezik?” – olvashatjuk Pázmány hónapokkal később papírra vetett háborgó sorait.⁹

A római Habsburg-képviselőt egyelőre tehát csak részben érte el célját. Pázmány nem léphetett át közvetlenül a világi papság sorába. Ridolfi ügyvivő tanácsa arra utal, hogy a kérés mögül igazából hiányozhatott a megfelelő érvelés (semmiféle konkrét tisztséget, méltóságot nem nevezetek meg a magyar szerzetes számára, bár nyilván szántak neki ilyet), és beterjesztett formájában tényleg teljesíthetetlen volt V. Pál számára. Az 1615. október 3-án közölt szóbeli döntés után a kúriai szabályoknak megfelelően Ridolfi Pázmány nevében egy saját kezűleg írt kérvényt nyújtott be. Ebben azt kérte a pápától, hogy adjon számára brévében felhatalmazást átlépésre a jezsuitáktól egy másik reformált rendbe. Továbbá mivel az uralkodó szándékának megfelelően hazájában kell tartózkodnia, kapjon engedélyt arra, hogy a nuncius felügyelete alatt maradjon, amennyiben olyan rendet választ, amelynek nincsen háza Magyarországon. Végül pedig hogy ezentúl is rendelkezésére álljanak mindazok a pápai fakultások, amelyeknek jelenleg örvend.¹⁰

Habár az egyházfői döntés brévebeli megfogalmazásának alapjául ez a *memoriale* szolgált,¹¹ tényleges, fontos konkrétumokat tartalmazó kitételeiből szinte semmi nem került át az 1615. november 14-én kiállított szentszéki iratba. Sem a „távnoviciátus”, vagyis a nunciusi joghatóság alá kerülés később nagy jelentőségre szert tevő mozzanata, sem pedig meglévő fakultásainak megújítása. Utóbbiak aligha vonatkozhattak másra, mint az „eretnek könyvek” olvasásának engedélyezésére, és így még egyértelműbbé teszik azt a nyilvánvaló tény, hogy Pázmány a jezsuita előjárói szándékok ellenében Magyarországon tartásának egyik célja az volt, hogy a Habsburg-kormányzat számított szellemi munkájára a protestánsokkal szembeni küzdelemben. (Egy másik és nem is lényegtelen

FRANKÓIRA hivatkozva – Ridolfi leveléhez csatolja a szomaszka rendi átlépését: „úgyhogy Pázmány, állítólag tudta nélkül, merő alakiságból, az 1531-ben alapított «Clerici Regulares S. Majoli Papiae Sommasche» nevű congregatio tagjává lett, amely mellett azonban teljes cselekvési szabadságának birtokában maradt” (uo., 7). (A szomaszka-kérdést és historiográfiáját lásd alább.)

⁹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (51). Tiltakozása dacára később sem kapta meg Ridolfi levelét, az máig a jezsuiták római levéltárában található.

¹⁰ ASV Segreteria dei Brevi, Registra, vol. 530, fol. 369r–370v. Kiadva alább: *Dokumentumok*, 5. sz.

¹¹ A kérvény a Brévetitkárság gyakorlata szerint a bréve fogalmazványa mellett található.

kérdés, hogy ez önmagában elégséges indok volt-e?) Az 1615. november 14-ei bréve ugyanakkor, ha általánosságokban fogalmazva is, messzemenő kedvezményeket adott Pázmánynak. A nevében előterjesztett kérésre válaszul megengedte számára, hogy – előjáróitól kért, de meg nem adott hozzájárulás nélkül – egy másik reformált, az Apostoli Szentszék által elismert szerzetesrendbe lépjen. Előírta, hogy e rend pápailag megerősített szabályait megtartva egyfelől beöltözzék habitusukba, másfelől a megfelelő időben örökfogadalmat tegyen. Megengedte továbbá, hogy átlépése pillanatától ne tartozzék a Jézus Társasághoz, és összes vonatkozó, bárminemű – pápai, szerzetesrendi – előírás alól ez alkalommal egyedi felmentést adott számára. Végül kikötötte, hogy az átlépésre a bréve keltétől számított hat hónapon belül sor kerüljön, addig [jezsuita] előjárói irányítása alatt éljen.¹²

A páratlan kedvezmény ellenére, hogy Pázmány felettesei engedélye nélkül, és már az átlépés kezdetétől, nem pedig az örökfogadalom letételétől fogva teljesen mentesülhet a jezsuita rendi irányítás alól, Klesl kevesellte az elért eredményt. Leginkább azért, mert az időközben váratlanul elhunyt Forgách prímás székébe a magyar jezsuitát akarta helyezni. Az elképzelést maga a bécsi püspök és Leonhard Helfried Graf von Meggau császári főkamrás, a Titkos Tanács másik meghatározó alakja közölte Placido de Mara pápai nunciussal.

Történetünk fontos szereplője, Placido de Mara a dél-itáliai Melfi és Rapolla püspöke, a 16. század derekán született Nápolyban, 1595-ben Giulio Santoro bíboros szentelte püspökké. A Habsburg-testvérvizályaiban közvetíteni jövő Giovanni Garzia Millini bíboros-legátus kíséretében érkezett Bécsbe, a döntés, hogy Mátyáshoz, mint magyar királyhoz (és Ausztria főhercegéhez) nunciusként akkreditálják, ezután született meg, többek között Forgách bíboros kérésére. Főinstrukcióját csak szóban kapta Millinitől, a fakultásait tartalmazó brévét 1608. augusztus 21-én állították ki, majd 1611. május 24-én kiterjesztették Csehországra is. 1612. június 23-tól császári nuncius, 1615. július–augusztusban a Padova környéki fürdőkben kezeltette magát. Nunciaturája lezárulta után – ennek nem mellékes problémája még előkerül – Melfibe tért vissza. Ott halt meg már 1620-ban, székesegyházában temették el.¹³

¹² ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 368^{rv} + 372^v. – Ezen első bréve levéltári jelzetét (fol. 368^{rv}) hozza: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 37 j. – LUKÁCS LÁSZLÓ ehelyütt világosan kimutatja a pápai szóbeli döntés, és a hivatalos brévébe foglalás kuriális döntéshozatali folyamatát. Vatikáni levéltári jelzetét szintén közli: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947, 63 („*Pro Petro Paskan presbytero S.I.: licentia transeundi ad alium ordinem*”). Az értékeléshez vö. LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91 (utolsó bekezdés). A bréve közlését a fogalmazványról lásd alább: *Dokumentumok*, 7. sz.

¹³ SILVANO GIORDANO O.C.D. (a cura di), *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621 [I–III]* (Instructiones Pontificum Romanorum [Istituto Storico Germanico di Roma]), Tübingen 2003, 4 és 173. – Diplomáciai

A pápai diplomata – elmondása szerint – maga is azzal az elhatározással kereste fel a két császári minisztert, hogy Pázmány személyét szóba hozza előttük.¹⁴ Hangot adott véleményének, hogy a pápa beleegyezésével és a jezsuita rend jelentősebb sérelme nélkül („*senza notabil pregiudizio*”) megvalósítható és megvalósítandó a kinevezés, hiszen a magyar püspökök kivétel nélkül alkalmatlanok erre a méltóságra. Pázmány nemcsak tudója, hanem „bizonyos módon irányítója volt, hogy úgy mondjuk, a jó esztergomi bíboros kormányzásának és módszereinek” („*non solo consapevole, ma in un certo modo direttore, per dir così, del metodo et del governo del buon Signor Cardinale di Strigonia*”) – írta meg Rómába a tárgyaláson mondottakat 1615. november 16-án. De Mara azt tapasztalta, hogy Klesl nemcsak egyetértett Pázmány érseki kinevezésével, hanem annak mielőbbi megvalósulását is kíváncsnak tartotta.¹⁵

Az életrajzi monográfus FRANKÓI felteszi a kérdést, és jogosan, hogy a nuncius milyen megfontolás alapján jutott el Pázmány személyének felvetéséig. Mivel a Forgách halála utáni jelentéseiben (1615. október 26.¹⁶ és november

levelezésének forrásai uo., 586–587. Ehhez még: Archivio di Stato Massa (ASMa), Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93, *passim*.

¹⁴ A korszakban már meglehetősen ritka, hogy a pápaság személyi szinten próbáljon beavatkozni a magyarországi püspöki székek betöltésébe, illetve konkrét személy érdekében folytasson tárgyalásokat. Már a 16. század második felében a kinevezések halogatása elleni fellépésre esik a hangsúly, bár alkalmankénti személyi javaslatok még kimutathatóak, például Draskovich György pécsi, Náprágy Demeter, illetve a végül ki nem nevezett és a mezőkeresztesi csatában elesett germanikus, Baranyay Pál, valamint 1602-ben Veranchich Faustus zenggi püspöksége érdekében. TUSOR PÉTER, *A prágai nunciátúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján*, Századok 144 (2010) 1165–1181, 1166–1171; S. STEINHERZ (Hg.), *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken [NbD] II/1), Wien 1897, n. 84b; JOSEPH SCHWEIZER (Hg.), *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (NbD IIIa/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), Paderborn 1919, n. 208 és 284, 584–585; KLAUS JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984, I, n. 10, 55–58; NATALE MOSCONI (ed.), *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, Brescia 1966–1967, III, n. 70; AUGUSTINUS THEINER (ed.), *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. I: Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198–1549). II: A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV.*, Romae–Zagrabiae 1863–1875, II, 99–100, n. 114; TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (CVH I/7), Budapest–Róma 2011, n. 243. – Pázmány utódainál a pápai nunciusok már csak a jelöltek személyének és az udvari események ismertetésére szorítkoztak. 1637-ben és 1642-ben meg sem kísérelték a tevőleges fellépést.

¹⁵ A nuncius Prágából kelt jelentése kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 3. A „*signor cameriere maggioré*” a neves jezsuita történész tévesen azonosítja Lodovico Ridolfi pápai kamarással, hiszen ő Habsburg-üggyvivőként ekkor (is) Rómában tartózkodott. FRANKÓI helyesen Meggaut ír. *Pázmány... és kora*, I, 180; illetve Uő., *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886, 75 (a fenti idézet 73, 1. j. is közölve); valamint még *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 288.

¹⁶ Kihagyásokkal kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 39. j. – De Mara arról is írt, hogy Forgách még csak 49 éves volt, bár ősz volta többnek mutatta, illetve említést tett a mérgezési gyanúról is, amit az táplált, hogy a Szent Ferenc ünnepén vele étkező két ferences is váratlanul meghalt: „*mentre avvisano, che due padri Francescani, d'erano in sua*

9.) a szentszéki diplomata még arról ír, hogy „öt módfelett gyöttrő tépelődés közepette” nem nagyon talál alkalmas személyt („*pochi soggetti nazionali meritevoli*”), a püspökök között pedig még kevésbé, kizárja, hogy De Mara saját indíttatásából ajánlotta volt. Mivel az ez időszertint római válaszok sem említik ekkor még a magyar jezsuitát (1615. november 13., 14.), a római sugalmazást is elveti.¹⁷ A megoldást a magyar katolikus rendek fellépésében találja meg, szerinte a nuncius az ő javaslatukra hozta szóba Pázmány kinevezését Klesl előtt. Igen ám, de a nuncius csak 1615 decemberében említi, hogy a magyar rendek küldöttjük útján megkeresték őt.¹⁸ Alább idézendő, november 10-ei levelüket ekkorra ugyan már megkaphatta, de mint súlyos szakmai hibát kizártnak tarthatjuk, hogy ha így lett volna, e nem mellékes mozzanatot elhallgatta volna az Államtitkárság előtt. Mi nem zárjuk ki teljesen, hogy De Mara saját felismerésből jutott el Pázmány személyéig (és ebben a november 14-ei államtitkársági jegyzék szövege inkább megerősít bennünket, mint nem), miként annak idején Antonio Caetano Forgách bíborosi kinevezésének ötletéig. Abból, hogy a nuncius a székiüresedés után még csak általánosságban szól az érseki szék betöltéséről, nem következik feltétlenül, hogy ne magának jutott volna eszébe Pázmány. Legfeljebb az, hogy kegyeleti megfontolásokból (Forgáchot még el sem temették), illetve a szokásos diplomáciai tájékozódás jegyében nem hozta azonnal szóba. A Ridolfinak adott november eleji pápai kihallgatáson is egyelőre csak általánosságban került elő Forgách utódlása, noha a megelőző hetekben, hónapokban a magyar jezsuita neve meglehe-

compagnia, et li assistevano, sono morti ancor essi, poco dopo lui, nè mancan di quelli, che dubitano di veleno, ma in effetto non se ne sa fin'hora la verità.” ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 365v. – A Lukácsnál ugyan csupán részlegesen kiadott (uo.) november 14-ei válaszejegyzék elhagyott (és erősen szakadozott) eleje Forgách halálát nemcsak a vallás, hanem az ország szükségletei miatt is fájlalta. A teljes forrás: „*Con una di vostra signoria delli 26 d'Ottobre della qual s'è ricevuto anco... s'è inteso con grandissimo dispiacere di nostro signore... la morte del signor cardinal di Strigonia, che sia in... perdita veramente grande per la qualità della persona di tanto zelo et bontà, et candidezza d'animo, et per il bisogno di quel regno, et di quella chiesa. Ma qualche maggiormente ci accresce il dispiacere è la considerazione, che vostra signoria fa della penuria de soggetti nazionali per la medesima chiesa. Si loda intanto il pensiero di lei di dispor monsignor Cleselio et suoi colleghi a nominazione di persona, che sia atta a quel carico, e possa in parte ristorar tanta perdita, a che dovrà ella invigilare et continuare i suoi uffizi.*” ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, 146v–147r.

¹⁷ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 176 (2. és 3. j.) és 180 (3. j., az itt idézett államtitkársági jegyzékek pontos jelzete: Biblioteca Angelica, Ms. 1231, fol. 295v–296r; Ms. 1234, fol. 143v [vö. ASV, Segr. Stato, Nunz. Port. 151, 146v és 148v]). – A vatikáni levéltárban három november 14-ei jegyzék található. Az előző jegyzetben idézett mellett a második (ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 148v) nyugtázza Telegdy október 20-ai, Forgách haláláról a nunciust tudósító levelének (eredeti: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 376r–377v) továbbítását, illetve De Mara október 28-ai cíffrjének beérkezését. Utóbbiban a nuncius titkosítva javallta, hogy az Államtitkárság a pápa nevében futárfordultával sűrresse az uralkodónál vagy csak Kleslnél a primási szék gyors betöltését: „*Giudicarei molto a proposito, che vostra signoria illustrissima col ritorno di queste corriere, si degnasse d'incaricar a sua maestà Cesarea o pur a monsignor Cleselio in nome di sua santità la presta nominazione di qualche soggetto degno alla chiesa di Strigonia, perché dubito grandemente, che qui per interesse di goder quelle entrate, si vada a segno di differirne la provista, quanto più sarà possibile.*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. október 28. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 69r. Az Államtitkárság postafordultával és kedvezőleg válaszolt: „*In conformità del ricordo di vostra signoria scrivo efficacemente a monsignor Cleselio in nome anzi di nostro signore incaricandoli la presta nominazione di soggetto degno, et a proposito per la chiesa di Strigonia. Il medesimo ha ricordato sua santità al camerario Ridolfi, acciò vi cooperi anche esso per la sua parte.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. november 14. (immáron a harmadik). Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 80r.

¹⁸ Többször idézett és idézendő december 7-ei jelentése. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184 (jegyzetben, tévesen december 1-jei dátummal).

tós gyakorisággal forgott ezeken a kihallgatásokon.¹⁹ FRAKNÓI nem másolta le – közlésében mindenesetre elhagyja – De Mara jelentésének bevezetését, ahol világosan leírja, hogy azután kereste meg Pázmány kinevezésének ötletével Kleslt és Meggaut, miután „az esztergomi szék üresedés és a szóba jöhető magyar személyek megvizsgálása kapcsán” döntésre jutott magában.²⁰ A magyar jezsuitát személyesen és jól ismerhette: már az 1608-as és 1609-es országgyűlésről, illetve az 1611-es nagyszombati zsinatról, amelyeken mindketten jelen voltak,²¹ illetve a prímási udvarból, vagy a bécsi rendházból. Láthattuk, Pázmány római útjára magával vitte a nuncius levelét is, és Borghese arra hivatkozik: római tárgyalásairól a magyar jezsuita személyesen fogja tájékoztatni a pápai diplomatát. (De Mara 1608–1612 között Bécsbe volt akkreditálva Mátyás, mint magyar király mellé, 1612-ben költözött Prágába.) Pázmány bizonyíthatóan öneki köszönhetően került már 1609-ben, országgyűlési szereplése, az őt és rendjét ért támadások kapcsán a pápai Államtitkárság látóterébe.²² Ez tevőleges figyelem volt. A magyar jezsuita szerepel Pietro Antoni da Ponte grazi nuncius következő évi főutasításában, mint akitől az új pápai diplomata értesítéseket szerezhet majd a Zrínyi György tervezett áttérítése kapcsán vázolt stratégia további részleteiről.²³ A nuncius folyamatos, kiváltképpen 1616 tavaszán mutatott kiállása Pázmány mellett, többszöri kiváló jellemzése, amelyet róla az Államtitkárságnak adott, szintúgy kevésbé valószínűsíti FRAKNÓI korai felvetését, hogy pusztán a magyar rendek javaslata állították volna a magyar jezsuita mellé.²⁴ De Mara kiváltképpen tudatában lehetett a tavasz óta Rómában folyó tárgyalásoknak Pázmány eljövételéről a Társaságtól, vagyis saját kez-

¹⁹ „La nuova della morte del cardinal di Strigonia è stata sentita da sua santità, con estremo travaglio, stimando molto quel soggetto per servizio della religione e di vostra maestà Cesarea, ma confermandosi col voler' d'Iddio, prega vostra maestà Cesarea a voler' rimediar' a questa perdita, con far' presta provizione d'un'altro soggetto, che possa portar' il peso di quella chiesa, con fondamento di virtù e con bontà di vita.” Lodovico Ridolfi római Habsburg-üggyvivő (agente) II. Mátyáshoz, Róma, 1615. november 14. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 13, fol. 173^{rv}. – Ennek a témánk számára lényeges, a korábbi Pázmány-kutatás által nem hasznosított forrásanyagnak az ismertetése: ELISABETH SPRINGER, *Eine Quelle zum italienischen Schiffsbau des 17. Jahrhunderts*, MÖStA 31 (1978) 26–40; *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 81 (teljes idézése alább).

²⁰ LUKÁCS kiadásában a teljes szöveg megtalálható. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 3.

²¹ BENDA KÁLMÁN, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280; ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 33–37 és 40; CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742, II, 190–218; FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szent-székkal*, III, 282–283 (vö. BAV Barb. Lat., vol. 5931, pag. 429–430. 446–447. 563 [ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, *passim*]); SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818, 774–796; SÍK, *Pázmány*, 70–71; BITSKEY, *Pázmány*, 97; DÉNESI, *Forgách I. Ferenc*, 281–282.

²² De Mara 1609. december 25-ei jelentésére válaszul írta Borghese – miután örömmel nyugtázta erőfeszítéseit „in particolare nelle cose di Nitria e nel capitolo Scepusiense, nel, che si persuade pure di sicuro di haver dato sodisfazione a nostro signore” – a következőket 1610. január 9-én: „Si sente piacere, che le cose del padre Pasman giesuita passino bene, e molto più si sentirà se cessassero le perverse pretensioni di quei stati per l'espulsione di quei padri della compagnia di Gesù, e per l'introduzione del predicante in Giacarino. Nostro signore a chi appartiene d'aiutar le cose della religione, somministrerà a sua maestà li consigli opportuni e procurerà di mantenerla costante.” BAV Barb. Lat., vol. 5931, p. 292–293 (másolat). Fogalmazványa: ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 71^r – Persze ez csak az általunk ismert első említése Pázmánynak a pápai diplomata levelezésében.

²³ 1610. október 24. GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 698–699.

²⁴ FRAKNÓI 1903-as rövid elbeszélésben már maga is különválasztja De Mara és a rendek kiállítását Pázmány mellett. *Magyarország... összeköttetései a Szent-székkal*, III, 288–289.

deményezése realitását, kedvező fogadtatását a prágai udvar részéről megalapozottnak tarthatta. És valóban az is volt.

A Titkos Tanács elnöke miután meggyőződött a pápai diplomácia eltökéltségéről Pázmány mellett, egy nem túl nehezen átlátható manőverrel, tőle egyáltalán nem szokatlan módon látszólag visszakozott. De Marával nem sokkal később azt közölték Prágában, hogy mivel a magyarok szerintük nem fogadnának el egy jezsuitát (hamarosan fogjuk látni más összefüggésben e probléma nagyon is komoly voltát!), Pázmányt – ami egyébiránt ugyanúgy problémás lett volna, mint az érseki kinevezés – turóci prépostként csupán az érsekség adminisztrátorának szánnák.²⁵ A nuncius ugyancsak november 16-ai jelentésében ezért azt javasolta az Államtitkárságnak, hogy az adminisztrátorsághoz ne adjanak pápai diszpenzációt, hanem csak az érseki kinevezéshez.²⁶

De Mara javaslatának megfelelően november végén Lodovico Ridolfi Klesl utasítására immáron azért kért a császári követek szokásos péntek reggeli audienciáján V. Páltól felmentést Pázmány számára, hogy egyházi javadalnak birtokosa lehessen. Indoklása az volt, hogy így – például a fő-egyházmegye adminisztrátoraként – hatékonyabban küzdhetne a Forgách halála után felbátorodó protestánsok ellen. A Borghese-pápa határozottan elvetette a kérést, mondván, ez a megoldás csak arra szolgálna, hogy késleltessék az esztergomi szék betöltését. Az egyházfő határozottan amellet foglalt állást, hogy az érseki kinevezés mielőbb megtörténjék, mégpedig a megfelelő tulajdonságokkal rendelkező személlyel. A Habsburg-ügyvivő a pápa szavaiból arra következtetett, hogy V. Pál Pázmány érseki kinevezése esetén megadná a szükséges diszpenzációt arra, hogy jezsuitaként elfogadhassa a magas egyházi méltóságot.²⁷

²⁵ De Mara ezt üres kifogásnak tartotta, és abban a vonatkozásban joggal, hogy Pázmányt Magyarországon ugyanúgy nem fogadták volna el turóci prépostnak, mint esztergomi érseknek. Ennek az „el nem fogadásnak” a sokkal inkább jogi, mint politikai háttéréről és jelentőségéről hamarosan részletesen szó lesz.

²⁶ Kiadása imént idézve.

²⁷ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy erről a pápai kihallgatásról mind az 1616. november 28-án De Marához intézett államtitkársági jegyzék, mind pedig Lodovico Ridolfi ugyanaznapi, II. Mátyáshoz írt jelentése ránk maradt. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 207, 42. j. (a jegyzék eleje elhagyva: „Già si prevedeva, che per la morte del signor cardinal de Strigonia fussero per nascere pregiudizi in materia di giurisdizione in quella diocesi, onde tanto già conviene di ricordare la sua maestà, che si provveda quell'arcivescovato di una persona di maggior valore, pietà et zelo, che sia possibile.” ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, 157^{rv}); FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 618–619 (Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 152^{rv}); *Pázmány Péter*, 75–76; illetve ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 223^{rv} (vö. *Dokumentumok*, II. sz.). – Utóbbi forrást FRAKNÓI 1903-ban már idézi, anélkül, hogy valamennyire is kiaknázná tartalmát. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 288 és 533, 960 j. – Feltűnő, hogy az államtitkársági jegyzékek novemberben hallgatnak Pázmány érsekségéről, pedig a császári diplomácia beszámolójából egyértelműen kiderül, hogy a pápai audiencián ez már ekkor kifejezetten szóba került.

Lodovico Ridolfi, történetünknek a nuncius mellett – már az események kezdetekor feltűnő – másik, ám a magyar szakirodalomban illő figyelmet eddig nem kapó kulcsfigurája²⁸ firenzei főnemesi család tagjaként 1587. szeptember 5-én született Rómában, és 1649. október 28-án halt meg ugyanott. 1616. március 25/26-án mindkét jog doktora Perugiában, 1621. március 27-től kerek egy évig Niccolò Ludovisi (XV. Gergely világi neposa) nevelője, 1621 októberétől a Santa Maria Maggiore kanonokja (1622. július 6-án lemond), 1622. márciustól XV. Gergely titkos kamarása (*cameriere segreto*), közreműködik Niccolò Ludovisi házassági szerződésének elkészítésével Venosa hercegnőjével. 1622 júniusában szó volt róla, hogy Lodovico Ludovisi bíboros udvartartásában ő legyen a *maestro di camera*, 1622. júliustól a Laterán kanonokja, 1625. augusztus 1-től decemberig Ludovisi bíboros *maggiordomo*ja. 1649. július 19-től az észak-kelet-szicíliai (Messina és Palermo között fekvő) Patti püspöke.²⁹ Diplomáciai karrierjét nagyon korán kezdte. Már 1608-tól, alig húsz évesen közreműködik bátyja, Alessandro oldalán Mátyás római képviselőjében (első jelentése 1608. szeptember 6-án kelt), és 1609 február 12-én audienciára is megy a pápához a király képviselőjében. Ő tárgyal a Kúriával a császárválasztás idején is. 1614 júliustól császári tanácsos, 1617-től breszlai prépost, II. Ferdinánd trónra lépte után bár megkísérli, nem tudja megtartani ügyvivői pozícióját az új uralkodónak már gráci főhercegsége alatt is szolgáló Paolo Savelli mellett.³⁰ A firenzei szenátor és diplomata apától származó Ridolfi sokáig még pap sem volt, csak a kisebb rendeket vehette fel javadalomképessége biztosítására. Az általunk használt források csak elvétve illetik egyházi címmel (leginkább a római vikariátus előtt Pázmány érdekében folytatott eljárás jegyzőkönyve, közlését lásd alább SÁVAI JÁNOSTÓL),

²⁸ ÖRY-SZABÓ (*Pázmány*, 42) csupán annyit említenek róla, hogy „Rómában a császári megbízott, V. [!] Ridolfi is be volt avatva az ügybe”. (Vö. IVÁNYI és LUKÁCS idézett és idézendő megállapításait is.)

²⁹ KLAUS JAITNER, (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1997, 483. 491; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935 (HC IV), 270. – JAITNER egy szót nem szól diplomáciai funkcióiról. – 1649. április 24-én kelt kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvének köszönhetően szülei (Giovanni Francesco Ridolfi, Costanza Ugolini), és keresztszülei nevét is ismerjük (Camillo Giugni, Lucrezia Fiorentina). Doktori oklevele 1616. április 30-án kelt. ASV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, vol. 50, fol. 38r–57v.

³⁰ ELISABETH SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hg. v. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95, 87–94. A Springer által részben idézett forrásokat átolvasva úgy tűnik, hogy 1608-ban a Kúria főként Millino legátus útján tartott érdemi kapcsolatot Mátyással, az viszont tagadhatatlan, hogy Ridolfi már ekkortól bekerült a diplomáciai fősodorvonalba. Vö. ÖStA HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 156, fol. 35. 52. 113. 116. – IRENE FOSI szintén említi szerepét a Habsburg-diplomáciában (gyakorlatilag feladatköre átadása kapcsán Paolo Savellinek), ugyanakkor domonkos szerzetesnek tartja, összekeverve őt fivérével, Niccolò Ridolfival. *La famiglia Savelli e la rappresentanza imperiale a Roma nella prima metà del Seicento*, Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert) (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12; hg. v. Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller), Roma 2006, 67–76, 68. – II. Ferdinánd Bécsből, 1620. március 11-én adott utasítást Savellinek „*Legationi obeundae*”. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 138rv. – A Borghese-pontifikátus kezdetétől, 1605-től pápai kamarási címmel rendelkező Ridolfi (aki 1619-ben egy ideig még látogathatta a szokásos pápai audienciákat) tulajdonképpen utóda császári ágensként Abbate Pico lett. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, 158skk és 614; uo., *Datenbank der Kurie Paul V.: Mitglieder – Positionen* (CD-ROM), ord. alph. („Ridolfi, Lodovico”).

1620-ban ugyanakkor „császári kápláni” címmel tűnik fel.³¹ Bresloui prépostsága elfoglalása érdekében 1616 júliusában kapott brevében fakultást arra, hogy bármelyik püspöktől felvehesse a kisebb, sőt a nagyobb rendeket is.³² A pápai kamarás pályafutása tetőpontját kétségkívül a Borghese- és Ludovisi-pontifikátus,³³ leginkább pedig Habsburg-ügyvivősége jelentette.³⁴ A Barberini-korszakban már nem játszott komolyabb szerepet a pápai udvarban.³⁵

2. PARTINGER PRÁGAI KÜLDETÉSE

ÉS A „STATUS CATHOLICUS” EMLÉKIRATAI

Az adminisztrátorság felvetésével Klesnek sikerült úgy pozicionálnia magát a diplomáciai tárgyalások menetében, mintha Esztergom gyors, és a magyar jezsuita személyével történő betöltése alapvetően pápai érdek és kérés lenne. Vagyis Pázmány főegyházmegyei kormányzóságának felle-

³¹ SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 94. 1637. évi (május–június) firenzei követutasítása Nápolyba világi titulussal illeti. ALESSANDRA CONTINI–PAOLA VOLPINI (a cura di), *Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell'Italia spagnola* (1536–1648). II: 1587–1648 (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Fonti 57), Firenze 2007, 450–454, n. 65 (a közreadók a mi szereplőnkkel azonosítják személyét).

³² „Perché vostra signoria senza dimissoria possa esser promossa agli ordini minori et anco sacri da ciasceduno di cotesti vescovi a fine di godere la prepositura dVratislavia si è contentata sua beatitudine per compiacere all'istanza di lei di farlene la grazia col breve qui aggiunto. Che è per risposta alla sua delli 20 in questa materia etc.” Borghese Ridolfihoz, 1616. július 9. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 79^{rv}; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 160^r. A vonatkozó brevét (Segr. Brev., vol. 603, fol. 149^{rv} és 156^v: „cubiculario et familiario nostro”) idézi: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 853. . j.

³³ Újabb szakirodalom szerint Ridolfi 1622 márciusában lett tényleges, szolgálattevő titkos kamarás, és ekkor szóba került, hogy Ludovisi bíboros udvarában a kérvénytitkárság vezetőjévé nevezik ki. TOMÁŠ PARMA „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”. *Le visite ad limina del Francesco cardinale Dietrichstein, vescovo di Olomouc (1570–1636) e le sue relazioni sullo stato della diocesi*, RHM 50 (2008) 335–382, 351.

³⁴ Több adat rá még alább, helyenként, illetve: TUSOR PÉTER, *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információtörténelem, szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly), Budapest 2004, 108–124, 16. j., illetve még alább is, főként prágai pápai küldetése kapcsán. – A pápai kamarások szerepére (például a pápai *anticamera*-ban várakozó bíborosok, arisztokraták és diplomaták szóval tartása), jogaira legújabbán: MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Denominare e classificare. Familia e familiari del papa nella lunga durata dell'età moderna*, Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle). Charges, hommes, destines, (Collection de l'École Française de Rome, 334; éd. par Armand Jamme–Olivier Poncet), Rome 2005, 159–195, 181–183.

³⁵ Csupán arra van adatunk, hogy kisebb ügyek elintézését bízták rá, mint például egy, a *Sacra Consulta* kongregációjához kapcsolódó esetet, amit a szintén firenzei származású, befolyásos Lorenzo Magalotti bíborosnak köszönhetett. Lásd Ridolfi levelét hozzá, Róma („di casa”), 1625. szeptember 14. Archivio di Stato Firenze (ASFi), Archivio Magalotti, vol. 21, s.f. – A bíboroshoz, VIII. Orbán anyai nagybátyjához régi kapcsolat fűzhetett, már 1611-ben „patronusának” nevezte „Mons. Magalotti”-t. Levele hozzá, 1611. április 8. Uo., filza 71, s.f. – Ridolfi irathagyatékának fellelítésére tett kísérleteink eredménytelen maradtak. Az Archivio dei marchesi Ridolfi (Villa di Meleto) főként 19. századi anyagot rejt. Az Archivio dei marchesi Ridolfi (Villa di Baronte, Firenze) pedig Niccolò Ridolfi bíboros *spoglióját* őrizte meg a 16. századból (magyar vonatkozása ennek sincs), egyébként pedig a család azon ágának dokumentumai találhatóak benne, amely a 17. században Firenzében maradt. (Vö. vol. 6, s.f., a domonkos Niccolò Ridolfi levele egy azonos nevű firenzei családtaghoz, Róma, 1645. szeptember 9.) – Lodovico Ridolfinak az ÖStA HHStA Familienakten, Böhmen, illetve a HHStA Handschriftensammlung egyéb köteteiben található jelentései sem tartalmazzak témánk szempontjából használható adatokat. Ugyanez mondható el Klesnek az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött leveleskötetekre is. (Handschriftensammlung, Cod. 13603 és Cod. 6482).

tését Habsburg részről csupán átmeneti és taktikai jellegűnek ítéldhetjük. Egy-két önjelölt főpapot leszámítva a hazai katolikus rendek: püspökök és nemesek is egyaránt, mondhatni szívvel-lélekkel Pázmány mellett foglaltak állást. Már 1615. november 10-én levélben fordultak Pozsonyból II. Mátyáshoz, Kleslhez és a nunciushoz az utódlás mielőbbi megoldását sürgetve. Az ügyben megfogalmazott emlékiratokra hivatkozó írásaikban a királynál meglehetősen nyomatékkal a hosszabb *sedis vacantia* veszélyeire, hátrányaira hívták fel a figyelmet.³⁶ A nuncius esetében eddigi magyarországi tapasztalataira hivatkozva kérték, hogy tájékoztassa a pápát, és annak nevében hasson az uralkodóra és a bécsi püspökre,³⁷ utóbbinál pedig befolyását hangoztatták és kérték *patrociniumát*.³⁸ Az összes levelet nemcsak gyűjtőnéven, hanem külön-külön is aláírták, így a Pázmány érseksége mellett határozottan fellépők személye közelebbről is beazonosítható. Habár a forráson az áll, hogy csak az aláírásra kijelöltek *subscirbáltak* a teljes katolikus rend nevében, feltételezzük, hogy ez megegyezik a november 10-ei tanácskozáson megjelent összes jelenlévővel, ahol nyilván nem gyűlt össze a *totus status catholicus*.

A püspökök, pontosabban a prelátusok közül Telegdy János váradi, Pyber János pécsi, Lépes Bálint nyitrai, Almássy Pál váci, Majthényi László választott szerémi püspök és Pozsgay János aradi prépost, leendő boszniai választott püspök nevét olvashatjuk. A bárók sorában Forgách Zsigmond országbíró, Hetesi Pethe László kamarai elnök, Czobor Mihály, Erdődy Kristóf, Pálffy István pozsonyi főispán és koronaőr, Bosnyák Tamás honti főispán és füleki kapitány állt ki Pázmány utódlása mellett. A nemesek névsora a következő: Lippay János személynök, Madochány János alországbíró, Cziráky Mózes nádori jegyző, Kereszthury András országbírói jegyző, Pákay Benedek személynöki jegyző (1617-től személynök), Kittonicz János, Pathay István Szlavónia jegyzője, végül pedig Szombathelyi György királyi táblai ülnök.³⁹

³⁶ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324^{rv}. Közlését lásd alább: *Dokumentumok*, 6. sz.

³⁷ „Quocirca ad sedem apostolicam, cuius legatione tot iam annis summa omnium approbatione, magno ecclesiae Hungaricae commodo illustrissima dominatio vestra perfungitur, duximus nobis confugiendum, idque mediante illustrissimae dominationis vestrae. Per omnia igitur sacra obtestamur, ut illustrissima dominatio vestra visis rationibus, quae nos hac perpulerunt, et sanctitatem suam de re tota efficaciter informare, et apud maiestatem suam ac illustrissimum dominum Klesleium suae sanctitatis nomine agere dignetur, ne ecclesia haec pastore destituatur.” ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324^v–325^r.

³⁸ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 325^{rv}.

³⁹ Teljes névfelsorolás csak az uralkodónak írt levélben van, a többiben csupán utalás található. Többségük elő-elő tűnik Pázmány kiadott levelezésében is. HANUY, *Pázmány Péter... levelei I–II, ad indicem*; TUSOR PÉTER, *Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány* [latin levelek], Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146, n. 12. – Pákay Benedek királyi személynöknek például 1618. július 12-én tőle szokatlan módon támogatta birtokadománykérelmét, főként az elmúlt országgyűlésen a dinasztíának végzett szolgálatai miatt. HANUY, I, n. 100.

A történeti kutatás által eddig érthetetlen módon mellőzött névsor⁴⁰ a kora újkori magyar rendi dualizmus különleges dokumentuma. Míg a prelátusok listája nem mondható különösebben érdekesnek – egyedül a nyílt pretendens Náprágyi kalocsai érsek távolléte feltűnő, illetve az utódként szóba kerülő Telegdy szereplése említésre méltó –, az arisztokraták elősorolása pontosan beazonosíthatóvá teszi számunkra a legelkötelezettebb és legaktívabb főurakat. Az országbíró és a kamarai elnök mellett a széleskörű humanista műveltséggel rendelkező, anyai ágon Perényi-leszármazott Czobor Mihályt (akinek házasságát Thurzó-nádor lányával Forgách prímás regénybe illő módon segítette),⁴¹ valamint a befolyását évtizedekig megőrző Erdődy Tamás horvát bán Kristóf fiát, továbbá a későbbi érsekújvári főkapitány Pálffy Istvánt, illetve azt a Bosnyák Istvánt, akinek fia, István veszprémi püspök és udvari kancellár lesz.⁴²

A *nobiles* élén álló Lippay János nem más, mint Pázmány második utódának, Lippay Györgynek apja, akinek két másik fia, János és Ferenc jezsuita, Gáspár pedig 1645-ől a családot a főrendek soraiba emelő leendő pozsonyi kamarai elnök lett.⁴³ Ugyancsak a bárók között találjuk már 1620-tól Cziráky Mózeszt is. Szombathelyi György a Kamara *consiliarius*aként fejezte be pályáját, mint ahogy maga a Pázmány érdekében Prágába utazó Partinger is.⁴⁴ A filozófiából magiszterséget szerző Kittonicz János királyi jogügyigazgató volt, aki 1619-ben Pázmánynak ajánlva jelentette meg a magyarországi perrendtartás kézikönyvét.⁴⁵ A központi igazgatásban dolgozó, feltörekvő jogtudó katolikus nemesség fellépése Pázmány érseksége mellett különleges atmoszférát jelez. Érzékelhetővé, szinte kitapinthatóvá teszi számunkra: a két évtized múlva megvalósuló egyetemalapítás nemhogy

⁴⁰ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7, 1. j. (a *status catholicus* részéről 1615. november 10. és december 15. között keletkezett iratok felsorolása) és n. 11, 2. j. – FRAKNÓI 1903-as monográfiájában ugyancsak szól erről az akcióról, és a katolikus rendek 1615. november 18-ai pozsonyi tanácskozását említi. Leveleiket azonban szintén november 10-ei keletkezésűnek mondja, és más lelőhelyről idézi, ahol azonban utalást sem találtunk rájuk (ASV Fondo Borghese, II, 159, ez a nuncius desifrizott jelentéseit tartalmazza 1615–1616-ból). *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289 és 533, 961. j. A névsorról ő sem tesz említést.

⁴¹ Thurzó Zsuzsanna titkos katolizációjának tervére a házasságot lehetővé tévő pápai diszpenzációért cserébe lásd: BAV Bonc., vol. E 12, fol. 250r–251v és 253r–254v; vol. E 7, fol. 7r–8v. (Az ügyet a még a Ripettán található Borghese-palotában kutató ROSZNER ERVIN is ismerteti a Fondo Borghese alapján kiváló házasság-jogtörténeti munkájában.)

⁴² Vö. MATUNÁK MIHÁLY, *A magyarbéli Bosnyák-család története*, Körmöcbánya 1895.

⁴³ A Lippay családra lásd majd kritikai igényű életrajzi vázlatainkat: *Esztergomi érsekek processus informativusai (1625–1666)* Lósy Imre, *Lippay György és Szelepcshény György életrajzi vázlataival*, s.a. [megjelenésre váró kézirat].

⁴⁴ A vonatkozó archontológia szerint Partinger 1622-től 1631. évi, Szombathelyi 1626-tól 1636. évi haláig volt tagja a Kamara vezető testületének. FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században*, Levéltári Közlemények 39 (1968) 233–268, 252.

⁴⁵ *Directio methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae... Régi Magyarországi Nyomtatványok II (1601–1635)*, szerk. BORSA GEDEON *et al.*, Budapest 1983, n. 1193. – FALLENBÜCHL-nél feltűnik egy Kítonicz János kamarai tanácsos is (1618–1635). (*A Magyar Kamara tisztviselői*, 246 és 252.)

nem légüres térben jött létre, hanem egyenesen az érseki székre jutást segítő értelmiségi elvárásra a főpapi szolgálat végén adott kötelességszerű válaszként is értelmezhető.

A támogatók körének beazonosítása azért sem elhanyagolható, mert a TIMON SÁMUELRE visszavezethető hagyomány eddig mindössze négy nevet: Forgách Zsigmondét, Esterházy Miklósét, Homonnai Drugeth Györgyét és Hethesi Pethe Lászlóét örökítette meg.⁴⁶ Közülük a Pázmánnyal egyébként közeli kapcsolatot ápoló Esterházy és Homonnai közvetlen szerepe nem igazolható (utóbbi ekkor épp Bethlen megbuktatásával foglalatostkodott). A katolikus rendek fellépésnek tényleges vezetője, szervezője a Magyar Kamarát 1612-től irányító Hethesi Pethe László volt. Vagyis éppen az a főnemes állami főtisztviselő, aki elvileg a leginkább érdekelt lett volna abban, hogy az esztergomi érsekség birtokai a korábbi gyakorlathoz hasonlóan hosszabb időre kincstári igazgatás alá kerüljenek. Pethe azonban 1615. november 22-én kelt levelével azért indította útnak Prágába beosztottját, Partinger Gáspárt,⁴⁷ hogy átadja Klesznek ajándékkul Forgách kardinális kevés megmaradt ingóságából egy értékes arany monstranciát, és úgymond annak a vállalkozásnak a folytatására ösztönözze, amelyet már „oly kiválóan elkezdett”.⁴⁸ (Pethe a pénzügyek mellett részese volt az országos politikának is, 1615 tavaszán ott találjuk a Bethlennel folyó nagyszombati tárgyalásokon.)⁴⁹

Partinger tehát igazából Pethe küldötte volt, bár hivatalosan a katolikus rendek képviselőjeként kereste fel II. Mátyást, Kleslt és a nunciust.⁵⁰ A rendek előbb idézett november 10-ei levelei eredendően az ő meghatalmazásai (*credentiales*) voltak. A kamarai tanácsos nemcsak Prágában tár-

⁴⁶ „Kézirati évkönyvei, 1616”. Idézi: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 178.

⁴⁷ A Pázmány-levelezésben később is gyakran felbukkanó Partinger (*doctor utriusque iuris*) széleskörű műveltségéről a nagyszombati kollégiumnak adományozott könyvei tanúskodnak. Vö. FARKAS GÁBOR FARKAS, *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. Bibliotheca Antiquissima (1586–1635)* (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 3), Budapest–Szeged 2001, *ad indicem*. – FALLENBÜCHL (*A Magyar Kamara tisztviselői*, 240–242) amellett érvel, hogy pozsonyi polgár származék volt. Pethe azonban nemesként említi levelében, és erre utal Partinger Ridolfihoz intézett, alább idézendő levelének gyűrűspecstje is.

⁴⁸ ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 101, Konv. 2 [1615 XI.], fol. 186r–187v. Szövegét lásd alább, *Dokumentumok*, 10. sz. – Forgách hagyatékára, annak kamarai kezelésére: SÖRÖS, *Forgách Ferencz a bíboros*, 816–818; KOLLÁNYI FERENC, *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest 1896, 129–132.

⁴⁹ Melyeken Klesl meglegedésére vett részt, és itteni érdemeiért királyi főajtónállómester lett. HAMMER PURGSTALL, *Kbless... Leben*, III, n. 503 (Klesl II. Mátyáshoz, 1615. június 13.); FALLENBÜCHL, *Magyarország főméltóságai*, 89. – PURGSTALL közlésében a *‘ianitorum regaliū magister’* helyett *‘paritorum regaliū magister’* szerepel, ami arra utal, hogy a méltóság egyfajta jelképes testőrparancsnokság volt. – Klesl 1615. november végén Pethét szánta a (Apponyi Pállal) a nyáron kötött béke komáromi ratifikálását intéző bizottságba is. Uo., n. 550.

⁵⁰ Lásd De Mara alább még idézendő december 7-ei jelentését. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.; uo., 230, 1. j.; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184.

gyalt. 1615. december 15-én levélben fordult Lodovico Ridolfi római császári ügyvivőhöz.⁵¹ Másolatban átküldte neki meghatalmazásait, valamint a mindkét, azaz egyházi és világi „katolikus státusnak” (*uterque status catholicus regni Hungariae*) az érseki szék gyors betöltése, illetve Pázmány személye mellett – feltételezhetően Pethe által – megfogalmazott érveit.⁵² Tudatta, hogy II. Mátyás és Klesl is a magyar jezsuita felé hajlik, ami szerinte már-már az isteni Gondviselésnek tulajdonítható. Megemlíti még, hogy az érseki szék betöltésének ügyét szokás szerint kiadták az Udvari Kamarának véleményezésre. Ez pedig azzal a veszéllyel jár – írja –, hogy anyagi okok miatt vagy „eretnek befolyás” hatására a bécsi kamarai tanácsosok a kinevezés elhalasztását javasolják. Ezért arra kérte a Pázmány ügyével lassan már egy éve foglalkozó diplomatát, hogy a Kúriánál már elkezdett ügy kedvező kimenetelét hathatósan mozdítsa elő. A lépés hasznosnak bizonyult, hiszen az iratok eljutottak a pápához, vagy legalább Borghese bíboroshoz. Egyetlen ránk maradt példányuk ugyanis a pápai Államtitkárság levéltárában található. Ridolfi vélhetően valamelyik január eleji kihallgatásán nyújthatta át őket a hozzá írt levél eredetijével együtt.

A magyar rendiség Partingernek köszönhetően az uralkodóval és Kleslrel, a nunciussal közölt, és a császári diplomácia útján közvetlenül Rómába elküldött érvei az érsekség mielőbbi betöltése mellett átgondoltak és sokrétűek voltak. Viszonylag részletesen és hosszasan a következő pontokat taglalták. **1.** A vallás érdeke és az egyházi rend méltósága egyaránt megköveteli a gyors kinevezést. **2.** A Bocskai-háború után megnövekedett protestáns befolyás ellensúlyozására egy adminisztrátor nem elégséges. **3.** Az érsek országgyűlésen játszott szerepe felbecsülhetetlen támasza az uralkodónak. **5.** Szerepe a Magyar Tanácsban nélkülözhetetlen. **6.** A kánonjog is a mielőbbi betöltést írja elő. Üresedés esetén a protestánsok terjeszkedni fognak a katolikusok között, amint a vágsellyei példa mutatja, ahová Forgách halála után protestáns prédikátort iktattak be. **7.** Az anyagi előnyök nem

⁵¹ Közölve: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7. – Partinger eltéveszti a címzést. Az államtitkársági lelőhely és az *‘illustrissime ac reverendissime’* megszólításból arra lehetne következtetni, hogy egyenesen Borghese bíboros neposhoz fordult. Azt, hogy valóban Ridolfiról van szó, a közlő által elhagyott külcímzésből bizonyos: *„Illustrissimo ac reverendissimo domino Ludouico Ridolfy sanctissimi domini nostri Pauli V. summi pontificis cubiculario, sacrae Caesareae regiaeque maiestatis consiliario etc. Domino patrono colendissimo Romae”* (fol. 327v). A megszólítás elvételéből arra következtethetünk, hogy Partinger saját elhatározásából fordult az ügyvivőhöz, és nem Klesl, vagy a nuncius tanácsára, információjára.

⁵² A Pázmány melletti érvek kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 6. – Ezt a dokumentumot, miként a meghatalmazásokat is a katolikus rend tagjainak névsorával Partinger saját maga másolta le, hogy elküldhesse Rómába. A következő jegyzetben szereplő dokumentum nem az ő írása, a hátoldalán szereplő rövidített cím viszont megint az ő kezétől származik, legalábbis úgy tűnik: *„Causae graves, ut archiepiscopatus Strigoniensis personae dignae conferatur”* (fol. 297v). – Az iratok közül a *credentiales*ban említett követutasítás (*instructio*) hiányzik.

számottevőek üresedésben hagyás esetén, hiszen az újonnan kinevezendő érsek is eleget fog tenni kötelességeinek, mint például az érsekújvári őrség tartásának. **8.** Ha üresedésben marad az érsekség a legközelebbi országgyűlésig, azon a protestánsok követelhetik a betöltés további elodázását és a jövedelmek kizárólag katonai célokra fordítását. **9.** Szükség esetén az érsek a pápánál és más fejedelmeknél is támogatást nyerhet az uralkodó számára, kellőképpen kifejtve előttük az ország helyzetét.⁵³

A Pázmány személye mellett szóló másik irat hét pontja jószerével nélkülözi a politikai szempontokat. Inkább a konfesszionális előnyöket, körülményeket helyezi előtérbe, kiváltképpen a hetedik pontban megfigyelhető alapos történeti ismeretekkel és kánonjogi naivitással.⁵⁴ Az elősorolt érvek fokról-fokra gyakorlatibbakká válnak: **1.** Az *Apostolok Cselekedetei* (20) arra biztatja a püspököket, hogy vigyázzanak nyájukra. A vészterhes időben minden más prelátusnál alkalmasabb Pázmány erre, hiszen „mind épületes prédikációival, mind sok kiadott könyvével, mind más tevékenységeivel, szerencsés és gyakori térítőútjaival, az eretnekek összezavarásával tartott vitáival” sokak csodálatát kivívta. **2.** Megtalálhatók benne azok a tulajdonságok, melyeket Szent Pálnak Timóteushoz írt levele kívánatosnak tart egy püspökben. **3.** A magyar főpapok egyik fele túl idős, másik fele túl fiatal. **4.** Az esztergomi érseknek *indigenának*, az ország szülöttének kell lenni, ő pedig ősi családokkal áll rokonságban. **5.** Nemcsak épületes könyveket adott ki latin és magyar nyelven, hanem a minapi országgyűlésen írásai miatt életveszélynek lett kitéve, de nem hátrált meg, hanem a mártíriumra is készen védelmezte a hitet.⁵⁵ Számos főúri családot megtérített, illetve megtartott a hitében.⁵⁶ **6.** Leginkább Pázmány az, aki be tudja fejezni a nagyszombati jezsuita kollégium alapítását, hiszen már Rómában is ő tárgyalta, és maga is a rendhez tartozik. **7.** Sem Magyarországon, sem máshol, például Itáliában és Hispániában sem szokatlan, hogy szerzetesből főpap legyen. A jezsuiták közül „Toletus”⁵⁷ és „Bellarminus” ilyenek,⁵⁸ sőt VIII. Kelemen Claudio Acquaviva generálist ná-

⁵³ „*Graves ac iustae causae, quae merito suam maiestatem, dominum nostrum clementissimum permovere debent, ut primo quoque tempore archiepiscopatum Strigoniensem conferre dignetur (mense Decembris 1615)*”. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 295r–297v. (Idézi: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7, 1. j.)

⁵⁴ Az iménti lelőhelyről (ASV, Principi) kiadva uo., Dok., n. 6. – LUKÁCS egyik általa feltárt emlékiratot sem ismerte ti, elemzi, hanem éppen csak utal rájuk (206, 38. j.).

⁵⁵ Az 1609. évi országgyűlésről van szó. Lásd alább.

⁵⁶ A történeti hagyomány ezt 30-ra teszi, ami túlzás; a „hitbeli megtartás” mozzanata ugyanakkor jóval kevesebb figyelmet kapott.

⁵⁷ Francisco de Toledo Herrera (1532–1596), az első jezsuita bíboros (1593-tól).

⁵⁸ Roberto Bellarmino (1542–1621), 1599-től bíboros, 1602-től capuai érsek.

polyi érsekké akarta tenni. Magyar viszonylatban a Trienti Zsinaton megjelenő Kolozsvári János pécsi püspök domonkos, Simon szerémi, majd zágrábi püspök pálos, György váradi püspök és bíboros szintén pálos szerzetes volt⁵⁹ – taglalja a memorandum.

Partinger akciója nem arra irányult, hogy a pápai diplomácia a prágai udvarban támogassa Pázmány kinevezését. Ezt a kérést az esztergomi káptalan közvetlenül Forgách bíboros halála után több alkalommal elég határozottan tolmácsolta a Kúria felé,⁶⁰ illetve a nuncius ismételten az udvar irányában II. Mátyáshoz intézett 1615. december 11-ei levelében.⁶¹ Egyébként is, 1615 decemberére mind Prágában, mind Rómában gyakorlatilag eldöntött tény volt, hogy a prímási székbe Pázmányt fogják ültetni,⁶² és az Udvari Kamara ellenakciója igazából kimerült abban, hogy a Magyar Kama-

⁵⁹ Bratulich Simon és Martinuzzi Fráter György.

⁶⁰ „...paterna sua sollicitudine et admonitione per litteras apostolicas et per illustrissimum dominum nuncium sanctitatis vestrae apud sacratissimam imperatoriam et regiam maiestatem efficere dignetur, ne primariam banc ecclesiam diu viduam et proprii pastoris solatio destitutam esse patiat, quinpotius personam ad regimen ecclesiasticum curamque pastorem peragendam idoneam, cuius industria insultus haereticorum reverterentur, et ecclesiae status sartus tectusque maneat, primo quoque tempore nominare et beatitudini vestrae praesentare velit.” Az esztergomi főkáptalan már szerepelt levele V. Pálhoz, Nagyszombat, 1615. október 19. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 22, fol. 222r–223v. Jelzetét GALLA mellett (*Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 7.) idézi még LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 231, 6. j. Nem tartjuk kizártnak, hogy a káptalannak Borghese bíboros 1615. december 26-ai jegyzékében említett levele nem ezzel a még októberben kelt levéllel azonos. Mivel a káptalan mellett az „esztergomi segédpüspök” pápához írt levelét is említi (ez tehát nem ugyanaz, mint Telegdy október 20-ai, a nunciushoz intézett írása), akit továbbá nem Telegdy nagyprépostban, hanem Pyber János pécsi püspökben azonosíthatunk, elképzelhető, hogy újabb, szövegükben nem ismert írásokról van szó, amelyek Partinger akciójával párhuzamosan inkább a Kúriát akarták cselekvésre ösztönözni. – Okoskodásunk alapvetően helyes, az esztergomi káptalan 1615. október 28-án süiregette a pápánál, hogy hasson oda a prímási szék mielőbbi betöltésére. A külön levélíró püspök azonban mégsem Pyber, hanem a figyelmet talán így is magára vonni kívánó Telegdy lehetett. Lásd V. Pál hozzá és az esztergomi káptalanhoz intézett, hatékony beavatkozását kilátásba helyező brévéjét, Róma, 1615. december 23. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v. Vö. *Dokumentumok*, 13. sz.

⁶¹ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 128rv. Vö. *Dokumentumok*, 12. sz. – A másolatban Rómába megküldött levél/emlékirat De Mara kísérfeljelentésétől kissé elkeveredett. E *dispacio*ban a nuncius nemcsak azt jelentette, hogy meglehetősen nyíltsággal sürgette II. Mátyást a prímási szék betöltésére, hanem jelezte még, hogy továbbra is állhatatosan ragaszkodik a november 16-ai jelentésében foglaltakhoz, azaz Pázmány Péter érseki kinevezéséhez: „*Accorgendomi tutta, che qui non si cammina a buon segno, come vorrei circa il proveder la chiesa di Strigonia, mi risolsi oltre gli offizi fatti con tutti questi signori ministri di replicarli anco con un viglietto assai apertamente a sua maestà, del qual nè mando a vostra signoria illustrissima qui giunta la copia. Ma perché non so quanto felicemente per molto ch'io faccia, sia per riuscirmi il disegno, mi rimetto a quanto sopra di ciò le scrissi con una mia delli 16 del passato.*” De Mara Borghesének, Prága, 1615. december 14. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 501rv. Határozott fellépéséért az Államtitkárság 1616. január 2-ai jegyzékében elismerését fejezte ki. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r. – Utóbbi kötet anyagának (a prágai nunciaturának küldött 1616. évi jegyzékek *registruma*/másolata) másik, erősen rongálódott példánya megtalálható: Segr. Stato, Germania, vol. 27. Az itteni jelzeteket csak néhány fontosabb irat esetén adjuk meg. – A nuncius emlékiratát II. Mátyáshoz és december 14-ei jelentését FRAKNÓI csak utolsó összegzésében említi, de még itt is levéltári jelzet nélkül. Eszerint a nuncius „erőteljesen óvott attól, hogy tanácsosainak javaslatait elfogadván, az egyházrabló Antiochus nyomdokaiba lépjen”. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289 és 533, 963. j.

⁶² A nuncius alább még részletesebben idézendő december 7-ei jelentése, és Borghese 1615. december 26-ai utasítása, LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4 és 8; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184. – Ugyanezt erősíti meg V. Pálnak Telegdy nagypréposthoz és az esztergomi káptalanhoz intézett, imént idézett brévéjének december 23-ai dátu-

rától jelentést kért Esztergom korábbi üresedéseiről.⁶³ Partinger fellépése sokkal inkább azt célozhatta, hogy felemlegetve a prímási szék üresedésben hagyásának veszélyét – amely ellen a pápák évtizedek óta következetesen felemelték szavukat⁶⁴ – rábírja a szentszéki döntéshozatalt, hogy könnyítse meg Pázmány útját a jezsuita rendből a prímási székbe.

3. A HABSBURG–PÁPAI TÁRGYALÁSOK 1615 DECEMBERÉBEN.

PÁZMÁNY PRÁGAI ÚTJA

A „*status catholicus*” részéről tulajdonképpen a császári diplomáciát segítő, annak kezébe meggyőző, jól kommunikálható érveket adó – és a tárgyalásokban a magyar rendiséget beemelő – lépésről volt szó. A római Habsburg-képviselőt közben rendületlenül folytatta erőfeszítéseit, hogy mielőbb elháruljanak Pázmány érseki kinevezésének (egyház)jogi akadályai. Lodovico Ridolfi valószínűleg december folyamán nyújtotta be azt az immár nem Pázmánynak, hanem magának a császárnak a nevében – megint csak saját kezűleg – írt kérvényt, amely kevesellte az eddigi szentszéki engedményt, és az esztergomi szék mielőbbi betöltésének szükségére hivatkozva kifejezetten Pázmány főpapi kinevezése érdekében kért meghatározott és gyors intézkedést V. Páltól. Már-már követelte, hogy a magyar jezsuita mihamarább „szabad lehessen a Társaságtól”. Azzal is igyekezett nyomást gyakorolni a pápára, hogy kilátásba helyezte: ha nem teszi lehetővé a már többször kért kegy elnyerését, fennáll annak a veszélye, hogy Esztergom sok-sok évig pásztor nélkül fog maradni. Azaz: ha a pápa nem működik közre tevékenyen abban, hogy Pázmány legyen Forgách utóda, a prímási széket üresedésben fogják hagyni!⁶⁵

De Mara nuncius 1615. december 7-én jelentette Rómába a Habsburg-diplomácia tevékenységének ebben az irányban várható fokozódását. Megjegyezte, hogy amennyire látja, a császári udvarban mindenki Pázmányt akarja („*tutti concorrono a desiderar la persona del detto padre Pasman*”), akit

ma is. A majd két hónapos átfutással adott pozitív válasz időzítése aligha magyarázható mással, minthogy a pápa még egy ilyen általános ígéretet sem kívánt tenni anélkül, hogy előzőleg ne köteleződött volna el egy konkrét jelölt mellett. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v; *Dokumentumok*, 13. sz.

⁶³ Loránth Ferenc és Nagymihályi Ferenc csak 1615. december 29-re állították össze ezt a listát, és nem közvetlenül az Udvari Kamarának, hanem Pethe Lászlónak küldték meg. Másolata: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 322r–323v. – Tájékoztatójuk szakszerűségét mutatja, hogy Loránt már 1596-ban kamarai tanácsos volt (Nagymihályi tanácsosi és titkári kinevezése 1610-ben kelt). FALLENBÜCHL, *A Magyar Kamara tisztviselői*, 252.

⁶⁴ Vö. TUSOR, *A prágai nunciátúra tervezetei*, 1166–1171.

⁶⁵ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 207. 40. j. Datálása konjekturális, a nuncius december 7-ei előrejelzésének feleltethető meg.

Prágába is hívtak és már meg is érkezett, de még egyelőre nem tudja, hogy miért kellett jönnie, és bár biztosan fülébe jutottak a híresztelések, mindenesetre „igaz szerzetesi diszkrécióval” viseli magát.⁶⁶ A pápai követ elmondása szerint Klesl sem szűnik hangoztatni, hogy már most Pázmányt akarja az érseki székben látni, ám erre megfelelően „képesíteni” akarja.⁶⁷ A nuncius ismerve a bécsi püspök szüntelen taktikázást, ebből arra következtetett, hogy Klesl bizonyos ideig mégiscsak kincstári kezelésben akarja látni az érseki birtokokat, jövedelmeket.⁶⁸

A nuncius Kleslrel szemben megfogalmazott gyanúja megalapozatlan volt. Bár Veranchich Antal halála után valóban rendszeresen sor került hosszabb rövidebb *vacantiákra* Esztergom esetében (1573–1596, 1597–1601, 1601–1607),⁶⁹ 1615–1616-ban azonban – az Udvari Kamara természetszerű mozgolódása ellenére – a Habsburg-politika reálisan nem számolt ezzel a lehetőséggel. Mégpedig azért nem, mert a korábbi időszakokkal ellentétben ekkor a nádori méltóság be volt töltve, méghozzá az evangélikus Thurzó Györggyel (1609–1616). A prágai udvar a sok szempontból képlékenynek mondható magyarországi belpolitikai helyzetben nem mondhatott le a hazai rendiség katolikus vezetőjének, az ország primásának szolgálatairól, amiként azt a katolikus rendek emlékirata napnál világosabban megfogalmazta.

* * *

De Mara fel-feltámadó kétségeinél sokkal fontosabb tudósítása Pázmány prágai útjáról. Tudniillik a leendő érseknek ez volt az a II. Mátyás általi Prágába hívatása – amikor is átadta a nunciusnak Forgách halálos ágyán neki diktált levelét –, amiről a *Vindiciae Ecclesiasticae*-ban következő híres sorait írja, és amelyek így kronológiailag beazonosíthatóvá válnak:

„...kitalálás, rágalom, és nyilvánvalóan hamis, miszerint «én különféle praktikákkal jutottam volna az esztergomi érsekségre». Még ma is élnek, itt jelen vannak Bécsben azok a főemberek, akik ismerték a megboldogult Mátyás titkos terveit. Rájuk hivatkozom, hogy nyilvánosan tanúsítsák az igazságot: sohasem tettem a legkisebb mesterkedést sem; nem kértem sem írásban, sem előszóban, hogy érsekké nevezzenek ki. De amikor mindenre

⁶⁶ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.

⁶⁷ „*Intanto non finisce egli di dichiararsi meco, di voler promuoverlo per adesso alla chiesa di Strigonia, ma ben d'habilitarlo.*” Uo. LUKÁCS az eredetivel és FRAKNÓI kiadásával (FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184) ellentétben a „*volver*” elé szögletes zárójelben egy „*non*” szót illeszt, félreértelmezve ezzel mind a forrást, mind pedig a történeti szituációt.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Lásd KENYERES ISTVÁN, *A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 17. században*, Századok 135 (2001) 1350–1412; Uő., *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes batárvédelem a 16. századi Magyar Királyságban* (Habsburg Történeti Monográfiák), Budapest 2008, helyenként.

gondoltam inkább, mintsem az érsekségre, a felséges császár levelével Prágába idéztetem, és mielőtt még megérkeztem volna, megtudtam, hogy már minden el volt döntve. Nemcsak az udvarban, hanem másutt is nyilvánosságra hozták, hogy engem szántak az érsekségre. Én pedig annyi korábbi, megszámlálhatatlan munkálkodás után – amit úgy az írásban és prédikálásban, mint az ügyek tárgyalásában jellemem és tudásom kedvező hírével véghezvittem – soha semmilyen tisztséget, soha Istentől e földi élet jutalmát nem kértem.”⁷⁰

LUKÁCS LÁSZLÓ – akinek fordítását csak itt-ott kellett kiigazítani – a „*me ad archiepsicopatium delectum esse*” szakaszt úgy magyaráztotta, hogy a „prímási székbe neveztek ki”, és az idézetet Pázmány „1616-os lelkiállapotának” ábrázolására hozza. Ez nyilvánvaló tévedés, amely igazából egy szó félrefordításából adódott. Pázmány ugyanis nem véletlenül nem az uralkodói kinevezési aktusra Magyarországon használatos és a káptalani választásból átszármaztatott ‘*electum*’ terminust használja, hanem a ‘*delectum*’-ot. Tényleges, 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezése előtt II. Mátyás ugyanis nem hívatta őt külön Prágába. 1615 decemberében viszont igen, tájékoztatott bennünket a nuncius az imént, 1615. december 7-ei jelentésben. („Minapi”, „nagy várakozásoktól kísért” uralkodói hívására Pethe is utal 1616. március 2-ai levelében.)⁷¹ Látni fogjuk még, hogy Pázmány 1616. augusztus második felétől felső-magyarországi követségéből, majd az augusztus eleji bécsi kitérőből ismét visszatérve⁷² folyamatosan Prágában tartózkodott, és tárgyalásokat folytatott II. Mátyással, az Udvari Kamara tanácsosaival érseksége anyagi feltételeiről.⁷³ Turóci prépostként – ami korántsem melleleg Forgáchnak az esztergomi érsekség melletti másik címe volt 1613-tól, bevételei pedig a jezsuita rendet illették⁷⁴ –, illetve az ügyében folytatott római tárgyalások ismeretében aligha érhetette már váratlanul 1616 nyarának augusztus/szeptemberében esztergomi érsekségének terve.

Ráadásul nemcsak De Mara tudósít arról 1615 decemberében, hogy Pázmányt az uralkodó magához hívatta, és ha hivatalosan előre még nem is közöltek vele semmit, valamit már megneszelhe-

⁷⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 218.

⁷¹ „*Qui cum a Caesarea maiestate nuper Pragam evocatus fuisset...*” ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 17. sz.

⁷² 1616. augusztus végén bizonyosan Prágában tartózkodik már. Lásd a következő jegyzetet.

⁷³ Pontosabban a simónia gyanúját kiküszöbölendő bármilyen előzetes anyagi kötelezettségvállalást elutasított. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 220–234; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 33. Az 1616. augusztus/szeptemberi prágai tartózkodásra vö. uo., I, függ., n. 14. 16. 17. is.

⁷⁴ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 169–170; Pázmány Péter, 79–80; ACKERMANN KÁLMÁN, *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához*, Budapest 1918, 49–50; SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, 806. FRIDECZY JÓZSEF hivatkozás nélküli közlése szerint a Társaság Pethe László közreműködésével 1608-at követően is folyamatosan élvezhette a prépostság bevételeit. *Pázmány Péter* (Publicationes ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24), Budapest 1942, 32. A prépostság problémáját lásd hamarosan részletesebben is.

tett arról, az érsekségre szánják. Thurzó nádor udvari ágense 1615. december 9-én jelentette urának, hogy „...csudálatos, de köztudomású, hogy Pázmány Péter a Jézus Társaságból kilépven, az esztergomi érsekség kormányzását fogja átvenni; ami a főpap urakra nézve épp oly meglepő, mint boszszantó lesz. Miután azonban egy sem található a magyar főpap urak között, ki a magyar ügyek titkaiba jobban lenne beavatva, mint ez az atya: joggal tartják méltóbbnak, akibe az elhunyt érseknek szelleme átszállott”.⁷⁵

4. PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK ELMARADÁSA ÉS AZ 1608/8. TC.

(PÁPAI–HABSBURG TÁRGYALÁSOK, 1616. JANUÁR–FEBRUÁR)

Thurzó nádor prágai ügyvivője főbb vonalaiban megbízható értesüléssel szolgált urának. Mi lehetett mégis annak az oka, hogy habár 1615 decemberére az átmeneti taktikai visszakozás után Klesl is Pázmány mielőbbi kinevezése érdekében foglalt nyíltan állást, továbbá a magyar katolikus rendek módfelett exponálták magukat mellette mind Prágában, mind Rómában, és V. Pál is őt magát akarta, sőt már az udvarba is hívták, mégsem került sor érseki kinevezésére 1615–1616 fordulóján?

A kinevezés elmaradását még érthetlenebbé teszi az, hogy Ridolfi ügyvivő már azt jelenthette ebben az időszakban, hogy korábbi sejtése bevált, és a kifejezetten Pázmány érseki előléptetése érdekében benyújtott kérvényre V. Pál akképpen döntött, hogy hajlandó engedélyt adni arra, hogy „Pázmány szabad legyen” a Jézus Társaságtól”.⁷⁶ Ezt a fontos adatot Klesl 1616. január 11-ei, Borgheséhez írt leveléből tudjuk, amelyben a főminiszter rövid úton azt is közli, hogy habár II. Mátyás Pázmány előléptetését kívánja, nem tartja megfelelőnek, hogy erre közvetlenül a jezsuita rendből kerüljön sor, hanem úgy, hogy előtte „legyen szabad Társaságtól”. Első olvasatra a szűkszavú források mintha ugyanazt mondanák: végre a pápa és a császár közös álláspontra jutott?

Nem erről volt szó, kiderül a bécsi püspök levelének folytatásából. Klesl meglepő módon immár maga javasolta Pázmány átléptetését egy másik szerzetesrendbe. Soraiban a császári politika formálója magáévá tette azt a korábbi római elképzelést, hogy a magyar jezsuita egy másik, a főpapi mel-

⁷⁵ Közelebbi jelzet nélkül („Eredetije a m.k. kamarai levéltárban”) idézi: FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 185. – A tudósítást IVÁNYI kissé felületesen akként értelmezi, hogy „Pázmány ekkor már nem volt a Jézus Társaság tagja”. *Pázmány kilépése*, 7. – A levelet többszöri próbálkozásunk ellenére sem tudtuk visszakeresni. Az anyag saját inventáriuma alapján készült ismertetés részletes volta ellenére sem adott kellő támpontot ehhez. MAKSAI FERENC, *Magyar Kamara Archivuma. Repertorium* (Levéltári leltárak 63), Budapest 1975 (Archivum Familiae Thruzó [E 196]).

⁷⁶ „Il Signor Lodovico Ridolfi mi scrive, che potria essere, che sua santità havesse qualche considerazione nel conceder licenza al padre Pasman d'esser libero della Compagnia de padri.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208, 45. j. Vö. az ezt követő harmadik jegyzetet is.

tóság elfogadásában lazább szabályozású szerzetesrend közbeiktatásával ülhesen Esztergom érseki székébe. Azonnal javaslatot is tett a rendre, az Itálián kívül jószerével ismeretlen szomaszkákat hozta szóba, és kérte egy újabb, ténylegesen ezt a megoldást lehetővé tevő brève kiállíttatását.⁷⁷

A korábbi Pázmány-irodalomban is rendre ismertetésre kerülő szomaszkákat 1534-ben alapította a tevékenységét már 1529-ben, Velencében megkezdő helybéli nemes Girolamo Emiliani (Emiliani Szent Jeromos, 1486–1537). A magyar fül számára elsőre szokatlanul hangzó nevüket a Milano és Bergamo között található – ma a Comói-tórendszerhez tartozó Lago di Garlate partján álló Vercuarnóhoz tartozó, Lecco közeli – Somasco városkabeli első rendházukról kapták. A társaságot III. Pál 1540-ben erősítette meg. Hamarosan felvetődött, hogy egyesítik őket a jezsuitákkal (!), végül a teatinusokkal alkottak uniót 1547–1555 között. Belső rendi szabályzatukat IV. Pius (1558–1564) 1563-ban véglegesítette. Miután Borromeótól megkapták a paviai San Maiore templomot, hivatalos nevük a következő lett: „*Clerici regulari S: Maioli Papiae congregationis Somaschae*”. A rend eredendően karitatív, szociális tevékenységet végzett a lekipásztorkodás mellett (szegény- és árvaházakat működtettek), a tanítás a jezsuitákhoz hasonlóan csak később került profiljukba. 1789-ig négy provinciájuk (Róma, Lombardia, Velence, Franciaország) összesen 119 rendházat számlált.⁷⁸

Bár talán szorgos fejtöréssel az eddigi adatok gondos elemzésével is felfejthető lenne a probléma gyökere, és az első pillantásra érthetetlen, túlságosan tömören fogalmazó utalások is értelmezhetőek lennének, mégis abban a kiváló helyzetben vagyunk, hogy kezünkben van a megoldás kulcsa: Lodovico Ridolfinak egy pár héttel későbbi, 1616. február 20-án kelt jelentése.⁷⁹ A Habsburg-ügyvivő ebben megerősíti, hogy V. Pál tényleg hajlott volna arra, hogy II. Mátyás közbenjárásának köszönhetően és Pázmányról szóló kedvező jelentések hatására diszpenzációt adjon neki egyházi

⁷⁷ ÖRY-SZABÓ nem látnak semmi meglepőt a fordulatban: „A király kitartott kívánsága mellett. 1616. január 11-én Khlesl bíboros [!] a király nevében azt tanácsolta az államtitkárnak: addig ne nevezzék ki Pázmányt érseknek, míg a jezsuita rendet el nem hagyja, és át nem lép máshová. Esetleg a szomaszkák kongregációjába felvennék.” Emellett noha Klesl e levelében kéri egy újabb brève kiállíttatását, ezt közvetlenül Pázmánynak tulajdonítják. Kronológiájukban pedig a szomaszkák felvetődését 1615-re teszik. *Pázmány*, 43 és 105.

⁷⁸ Az egyháztörténeti alaplexikonok (LThK etc.) mellett leginkább lásd LUIGI MASCILLI MIGLIORINI, alább idézendő rendtörténeti monográfiáját.

⁷⁹ Mindeztidáig csak annyit lehetett tudni, hogy V. Pál szóban az ügyvivőnek – majd Borghese bíboros nepos útján 1616. február 13-án kelt levélben Klesznek is – kedvező, ám általánosságban mozgó választ adott annak január 11-ei levelére. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208, 45. j. – FRAKNÓI 1903-ban publikált szintézisében a vonatkozó államtitkársági források felsorolása után közelebbi jelzet nélkül említi a dokumentumot („Ridolfi római követ 1616. február 20-iki jelentése Bécsben”), anélkül azonban hogy a főszövegbe – mely az adott helyen a rágalmak alóli tisztázódásról szól – beépítené tartalmát. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 533, 968. j. és 289–290. Véleményünk szerint KÁROLYI ÁRPÁD szokásos adatszolgáltatásáról lehet szó. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy ha FRAKNÓI a teljes szöveget olvassa, nem ismerte volna fel jelentőségét. Márpedig nem ismerte fel, hiszen e munkájában is Pázmány átlépését egy másik rendbe szintén a jezsuita rend szabályaival, ellenkezésével magyarázza, korábbi munkáinál is szabatosabban. Elismeri viszont, hogy továbbra sem tud megfelelő képet alkotni. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 287–288 és 533, különösen 956. j.

tisztségek, méltóságok elfogadására. Ha a magyar törvények nem akadályozták volna meg – folytatja Ridolfi –, az uralkodói kinevezéshez rögvest megadta volna a szükséges felmentést. A Borghe-se-pápa a törvényi akadályról értesülve döntött végül úgy, a magyar jezsuita menjen át a szomaszkákhoz, akik sem öltözőikben, sem intézményükben nem különböznek a Társaságtól. És habár a szomaszkáknak nincsen háza Németországban, Pázmánynak nem kell hozzájuk utaznia, hanem helyben maradhat, a nuncius felügyelete alatt. A pápa kiváltképpen szívesen adta hozzájárulását ehhez az elképzeléshez, hiszen magától Klesl bécsi püspöktől származik – tájékoztatta a római ügyvivő részletekbe menően a császárt és királyt.⁸⁰

Vagyis amennyiben II. Mátyás kinevezte volna Pázmányt esztergomi érsekké – értelmezzük Ridolfi jelentését –, V. Pál az ebben a helyzetben alkalmazandó kánonjogi megformálás szerint parancsot (*praeceptum*) adott volna számára, hogy fogadalma ellenére is elfogadhassa a fontos egyházi méltóságot, vagy még inkább egyszerűen csak diszpenzáta volna ezen egyszerű, nem ünnepélyes, kiegészítő jellegű fogadalma alól. Pázmány így jezsuita szerzetesként lehetett volna az ország első egyházi javadalmának birtokosa. Hasonló eljárásra már volt példa, spanyol és portugál tengerentúli püspökségek esetében.⁸¹ Az megoldás tulajdonképpen nem sokban különbözött volna a magyar rendek által is hivatkozott Toledo Herrera, illetve a kontroverz-teológus ideál⁸² Roberto Bellarmino bíborosi, majd érseki kinevezésének példájától sem. Legfeljebb annyi az eltérés, hogy a pápai döntés motivációja nem belső kuriális, egyházi állami szempontok mentén és *motu proprio* eredeztethető, hanem császári kérvényre, majd kegyúri cselekményre lett volna visszavezethető. Ugyanakkor vélhetően szintén összhangban állt volna a pápai politikai/spirituális érdekekkel.

Magyarországon azonban, mint közzismert, 1608-tól törvény tiltotta, hogy jezsuiták egyházi javadalmat birtokolhassanak. A bécsi béke idevágó cikkét megerősítő, meglehetősen rövid 8. (koronázás előtti) cikkely mindössze ennyi: „A nyolcadikra nézve: Ez a cikkely is a jezsuitákról, szintén érvényben marad: 1. § Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és

⁸⁰ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 545^{rv}. Közlése alább: *Dokumentumok*, 15. sz.

⁸¹ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 25.

⁸² Pázmány és Bellarmino szellemi kapcsolatára lásd: KOVÁCS LAJOS IMRE, *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány*, Kassa 1908; személyes érintkezésükre: SZABÓ FERENC, *Bellarmino és Pázmány teológiájához (Egy 1605-ös levélváltásuk margójára)*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 13–18 (további irodalommal).

birtokjoguk ne lehessen”.⁸³ A nyúl farknyi szöveg azonban súlyos tilalmat, tilalmakat hordozott magában. Nem csupán arról volt szó, hogy a vágsselyei rezidencia 1605. évi megszűnése után a rendi előírások szerint is pontosan rögzített, feltétlenül szükséges anyagi alapok ellehetetlenítésével ne lehessen újra jezsuita intézményt alapítani, miként első olvasatban gondolnánk, és gondolja is a régebbi-újabb szakirodalom jórésze.⁸⁴ Sőt igazából erre nem is volt tökéletesen alkalmas ez a törvény, hiszen 1615-ben Forgáchnak sikerült megalapítani a nagyszombati kollégiumot, úgy, hogy az 1613. évi 23. tc. nyomán visszaállított turóci prépostságot⁸⁵ – ami korábban a jezsuitáké volt –, magának adományoztatta és ennek jövedelmeit használta fel.⁸⁶ A korlátozás nem lehetetlenítette el, csupán megnehezítette az 1620–1630-as évek intézményalapításait.⁸⁷

⁸³ A magyar törvények közkészen forgó *printed* és *online* kiadásait külön nem idézzük. A bécsi béke szövegében: „*Ungari non consentiunt, quod Iesuitae in regno Hungariae iura stabilia et possessionaria habeant vel possideant, Sua Maiestas tamen iuribus suis regiis inhaeret.*” Vö. ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 46, 1. j.

⁸⁴ További hivatkozásokkal lásd LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL, *A homonmai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399, 356–357.

⁸⁵ ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897, II, 80–81.

⁸⁶ Vö. például SÍK, *Pázmány*, 68 (a szerző helyesen hangsúlyozza a törvény könnyed kijátszhatóságát az alapítás vonatkozásában, abban viszont téved, hogy a turóci prépostság applikálását intézte volna Pázmány 1614/1615 fordulóján Rómában a nagyszombati kollégium kapcsán. Pázmány a nagyszombati domonkos apácakolostor épületének hasznosítására szerzett brevét. Az 1615. január 10-re datált irat és hiteles átiratai, valamint a vonatkozó királyi mandátum fogalmazványa Ferenczffy Lőrinc kézírásával Nagyszombathoz: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL-OL), Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (MKA), Acta Iesuitica (E 152), Collegium Tyrnaviense, Registrata, fasc. 1, fol. 54–57 és 49 (98. cs.). Az viszont egyértelmű, hogy 1613-ben Forgách a nagyszombati alapítással összefüggésben kapta meg az uralkodótól a prépostságot. Erre és számos más részletre lásd De Mara 1613. évi jelentéseit, *Dokumentumok*, 3. sz. (jegyzetben). Vö. még SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, 807–808; ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 51–52. Utóbbi szerző részletesen ismerteti milyen megoldásokat, biztosítékokat alkalmazott Forgách, hogy a javadalom jövedelmeit a Társaság élvezhesse (49–50). – Forgách 1613. május 1-jei kötelezvényei a turóci konvent visszaállítására, illetve hogy 1) csak olyan officialist alkalmaz igazgatására, akit a jezsuiták jóváhagynak, 2) a jövedelmeket egy általuk is elfogadható helyen alapítandó kollégiumra fordítja, 3) mihelyt törvényes lehetőség nyílik rá, visszaadja a rendnek Turócot: MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 25 és fasc. 20, n. 32–33 (103. cs., 73 és 48–49. fol.). – *Mutatis mutandis* hasonló megoldást alkalmazott a szintén 1615-ben Homonnán kollégiumot alapító Drugeth György. LUKÁCS–MOLNÁR, *A homonmai jezsuita kollégium*, 366. – A rendé voltak a menedékkövi apátság birtokai is, amelyeket zálogjogon Pethe Márton kalocsai érsek hagyományozott a jezsuitákra, és amelyet épp Pázmány védelmezett a szepesi káptalan igényeivel szemben 1610 során. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 18.

⁸⁷ A győri kollégium alapítását feldolgozó tanulmány helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a jezsuita intézmények a törvényi tiltás ellenére indultak szaporodásnak. VAJDA ZSÓFIA, *A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630)*, In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyháznegye történetéből (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13; szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2011, 209–234, 210. Ugyanezt PAYR SÁNDOR már 1904-ben megtette, megtoldva azzal, hogy az 1619-es pozsonyi és az 1620-as besztecebányai jezsuita-ellenes végzések is teljesen hatástalnak voltak. *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója (Dobronoki jezsuita házfőnök leveles könyve nyomán)*, Protestáns Szemle 16 (1904) 77–92 és 153–163, 78.

A törvényszöveg, amely nem a rendről, hanem kifejezetten a rend tagjairól beszél, valójában kizárja őket a feudális rendi társadalom tagjai közül: nem lehetnek birtokosok, azaz nem lehetnek az uralkodó osztály tagjai. Nemcsak testületileg, hanem egyénileg sem tehetnek szert „fekvő jószág-ra”, és ebbe nyilván nem csak a kisebb birtoktesteket, birtokokat, hanem a nagyobb javadalmakat: prépostságokat, sőt püspökségeket is bele kell érteni. Elég csak összehasonlítani bármelyik főpapki-nevező iratot (*litterae collationales*), a Kamarának adott uralkodói utasítást a beiktatásra (*introductio in possessionem*) bármelyik birtokadományozó oklevéllel és vonatkozó ügyirataival, azonnal kiviláglik, hogy a magyar királyi főpapkinevezés meghatározó jelleggel nem más, mint élethosszig vagy áthelyezésig szóló (nagy)birtokadományozás.⁸⁸ Vagyis, mondjuk ki, az 1608. évi 8. tc. világi jogi oldalról tulajdonképpen ugyanazt a tilalmat szabta meg Magyarországon, amit a belső rendi szabályok a kánonjog erejével: jezsuiták a Királyságban nem tölthetnek be prelátusi méltóságokat, azaz nem lehetnek tagjai a *status catholicus*nak!⁸⁹ (Ennek a ténynek az ismeretében végképpen csodálko-zhatunk azon, hogy a Pázmány-kutatás több mint három évszázada során senki nem kapcsolta össze az érseki kinevezés körüli huzavonát ezzel a törvényi akadállyal.) Amikor a sellyei rendház tagjai újjól az uralkodóhoz folyamodtak a törvény megsemmisítése érdekében, nem véletlenül nem csak a javakból, hanem ugyanúgy a jogokból történt kizártságukat is sérelmezték!⁹⁰

⁸⁸ Lásd MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 1–6, *passim*; MNL-OL MKA Collationes Ecclesiasticae (E 229), vol. 1, *passim*. Vö. a katolikus rendek *gravamen*jeinek második pontját az 1613. évi országgyűlésen a jezsuita-ellenes törvény ellen: „Rossz példa az a jövőre nézve, ha bárki is a rendek sorába fölvétetvén, minden előleges ok nélkül, némelyek lármája következtében jogaiból kizavartatik és a királyok adományai megszoríttatnak.” ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 74–75.

⁸⁹ A jezsuita-ellenes törvény politikai alkalmazása már 1608-ban debütált, hiszen erre hivatkozva fosztották meg az országgyűlésen a két jezsuita küldöttet a turóci prépostság – korábban, például 1602-ben is gyakorolt – képviselési jogától és zárták ki őket a diéta tárgyalásairól. Az egyik jezsuita Pázmány volt, aki hiába érvelt a törvény ellen, éppen a vallásszabadságra hivatkozva. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 617; FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 41–44; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 12; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, I, 354–355; rövid tartalmi ismertetés még TIMON ÁKOS, *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében*, Budapest 1921, 6–9; SÍK, *Pázmány*, 66–67; ÓRY-SZABÓ, *Pázmány*, 27 és 36–37. (stb.).

⁹⁰ A „*Patres societatis Iesu collegio Selliensi in Vngaria exclusi*” aláírással, de végig saját kezűleg Pázmány Péter által írt kérvény a rendelkezés méltánytalanságát kifogásolja, vallási gyűlöletből eredezteti, és elsődlegesen az „ősi jogok” visszaadását követeli: „*Meminisse maiestas vestra clementer potest, qua ratione superioribus comitiis nullo servato iuris ordine, nec accuasti, nec convicti, solo religionis catholicae odio, ab iis, qui ab avita religione secessionem fecerunt, oppugnati, imo etiam cum summa ignominia bonis ac iuribus exuti fuerimus. Et quidem de gravi, quae inferebatur, iniura tunc quoque frequenter apud maiestatem vestram questi fuimus, sacrosanctumque illud regiae maiestatis iusiurandum, quo se omnibus omnino iustitiam administraturam spondidit, appellavimus. Pro ea tamen temporum iniquitate aliud obtinere non potuimus, quam ut petitio nostra consilio Vngarico examinanda proponeretur, cuius quidem consilii semel iterumque habita deliberatione iustissimam esse petitionem nostram retulimus. Quamobrem maiestatem vestram iterum, ea qua par est, submissione rogamus, atque obtestamur, ut considerata innocentia nostra damnisque religionis, quae scholarum defectu Vngaria accipit, antiquis nostris iuribus restitutis tutos nos ab adversariorum iniuriis praestare velit. Pro quo et uberem a Deo mercedem maiestas vestra reportabit, et nos assiduos apud Deum habebit deprecatores.*” A későbbi ráírással szemben nem 1608-ban, hanem az után keletkeztetett, hiszen az ország-

Ez az oka annak, hogy Habsburg-résről mindenképpen el kívánták érni: Pázmányt V. Pál még a kinevezés előtt vegye ki valamilyen módon a Jézus Társaságból. (Az államtitkársági *estratto* szabatos megfogalmazása szerint: „*Petitur a pontefice, ut Petrus Pazman absolvatur a votis societatis, ut possit praeesse ecclesiae Strigoniensi*”). Egyébként azzal számolhattak, hogy a helyzetbe hozott, komoly fegyveres potenciállal rendelkező protestáns rendek nem fogják elfogadni az új prímás kinevezését, és jókora támadási felületet nyújtanának számukra, hiszen a nádor melletti legjelentősebb rendi főméltóság kinevezése nyilvánvalóan törvényellenesnek volt tekinthető. Ismerve az 1618. évi országgyűlésen háromszor is napirendre kerülő heves jezsuita-ellenes támadásokat,⁹¹ az udvar félelmei jogosak voltak. Alappal vélte kockázatos kimenetelű vállalkozásnak, hogy felrúgja az uralkodónak az 1608. évi 8. törvénycikkben rögzített megállapodását a rendekkel.⁹² Thurzó nádor titkára, az evangélikus Závodszy György nem véletlenül tartotta fontosnak feljegyezni diáriumába: Pázmány úgy lett esztergomi érsek, hogy előtte „eloldoztatott a jezsuitizmustól”.⁹³

Csupán első látásra tűnik paradoxonnak, hogy a protestáns ellenkezéseket éppen egy pápai aküssal lehetett volna leszerelni. A középkori előzmények nyomán a kánonjog és világi jog interferenciája erőteljes volt még a korszakban, ennek legékesebb példája, hogy magyar püspököknek csak felszentelésük után lehetett szavazati joguk a rendi országgyűlésben.⁹⁴

Pázmány a prímási székhez vezető útján a szomaszka rendi kitérőre elsősorban és alapvetően a hazai jezsuita-ellenes törvény miatt kényszerült, és csupán másodlagosan a kánonjogi szempontok miatt.⁹⁵

gyűlés utáni többszöri folyamodásról (és királyi tanács elé utalásról) ír. Vélhetően 1613. előtt, a turóci javak kerülő úton megvalósult rendezése előtt vethette Pázmány papírra. S.k. eredetije: MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 8 (103. cs., fol. 13–14).

⁹¹ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 360–361 és 368–317; FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, III.

⁹² A rendi dualizmus keretében hozott törvények e „megállapodás” jellegére lásd SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010, különösen 29–42. – A katolikus rendek vonatkozó emlékiratuk kitételei alapján (6. és 7. pont) ugyanakkor mintha készek lettek volna vállalni a kockázatot, hogy Pázmány jezsuitaként legyen az ország prímása.

⁹³ „28 Septembris Petrus Pázmány Iesuita (*demum a Iesuitismo absolutus*) publicatus per Caesarem pro archiepiscopo Strigoniensi Pragae...”. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSzKK), Fol. Lat. 335, fol. 237v. Vö. TUSOR PÉTER, *Závodszy György naplója 1586–1624. Bél Mátyás kiadásának hasonmásával*, Budapest 2011, 10, 15. j.

⁹⁴ Prágából épp amiatt sürgették 1616. őszén Pázmány mielőbbi pápai megerősítését, hogy részt vehessen a közelgő országgyűlésen. Lásd alább is. Vö. még HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 337 is (úgy tűnik, ez alapvetően kánonjogi rendelkezés, amelynek betartását politikai érdekből épp a protestánsok követelték meg.)

⁹⁵ Az e mondatban alapvetően meghaladott korábbi nézet – amely a szomaszka kitérőt kizárólag a jezsuita rendi előírásoknak tulajdonította – eddig nem idézett, világos összefoglalása: FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 74. (FRAKNÓI vonatkozó megállapításainak mindenféle kritikát nélkülöző áttekintése VELICS alább idézendő művében: 6–7.) – A szomaszka

A történeti kutatás egy helyen már felfigyelt erre a vonatkozásra. A latinul kiválóan tudó HANUY FERENCnek a bécsi bíboros Pázmány kinevezését Thurzó nádornak hírül adó – sokáig válasz nélkül hagyott – levelében szemet szúrtak a következő sorok: „Egyébként közölni szeretném Méltóságoddal a szentséges császári Felség döntését az esztergomi érsekségről. Mivel ugyanis nem tűnt hasznosnak az érsekséget továbbra is pásztor nélkül hagyni, Őfelsége részben sokak ajánlására, részben mivel – minekutána a pápa a jezsuita rendből teljességgel kivette és szabaddá tette főtisztelendő Pázmány Péter urat – Őfelsége saját tapasztalásával megismerte benne a békétűrést és nyugalomszeretet, a jámborságot, tudományt és a magyar nemzet szeretetét, ezért őt magát esztergomi érsekké tette, mit nyilvánosan kihirdetett.”⁹⁶ HANUY nem akart hinni a szemének, és bár helyesen megfejtette a levélrészlet jelentését, némi iróniával így ír róla forrásközlése 777. oldalán, az 1. sz. jegyzetben: „Ez majdnem úgy hangzik, mintha Pázmánynak a Jézus-Társaságból a Sommascha-rendbe való átlépését maga II. Mátyás eszközölte volna ki azért, hogy az ország protestáns rendei (a nádor is az volt) ne annyira bőszüljenek fel, ha Pázmány, ki nekik személyileg sem volt kedves, érsekké lesz kinevezve. Lásd ezen dolog részletes fejtegetését alább a 19. számú levélnél.” HANUY az említett iratnál, a 781–782. oldalakon a szomaszkákhoz történő átlépést kommentálja, és valahol félúton megáll FRAKNÓI és LUKÁCS között. Pázmány 1625. december 11-ei levelét értelmezi, de nem a főszövegben, hanem megint csak jegyzetben a következőket írja, még mindig hitetlenkedve, ám szemmel láthatóan barátkozva a felismeréssel: „Ezen szövegrész ismét úgy hangzik (éppúgy, mint a fenti, 18. számú levélnek kommentált helye), mintha II. Mátyás király kérésére azért helyezte volna át a pápa Pázmányt a Sommascha-rendbe, hogy ne egyenesen jezsuita szerzetesből neveztessek ki érsekké. Ennek mélyebb oka talán a Jézus-Társaság nevének a protestánsokra nézve félelmetes voltában rejlik, de indító okúl [!] szolgálhatott az, hogy Pázmány épen [!] akkor úgyis foglalkozott a rendből való kilépéssel, sőt ahhoz már 1615 óta meg is volt pápai engedélye.”⁹⁷ Csak elismeréssel adózhatunk HANUY pompás latintudásának, hogy pozitív adat híján – mint Ridolfi 1616. február 20-ai jelentése – valójában helyes megfejtést hozott, még ha nem is merte elhinni. Az viszont érdekes, hogy csak politikai motivációt emleget (protestáns főurak ellenszenve), jogásként a jezsuita-ellenes magyar törvényi szabályozás nem jut eszébe. Magyarán arra az összefüggésre nem figyel fel, hogy Pázmány Péter S.I. esztergomi érseksége kimerítette volna az ország legelső egyházi javadalmának és birtokainak jezsuita szerzetes általi birtoklását, és mint ilyen az 1608/8. tc.-be ütközött volna, a kinevezés tehát törvényellenes,

noviciátust megfejtteni kívánó történészi kísérletek szerint a Társaság ellenállásának megkerülésére maga II. Mátyás találta volna ki, hogy Pázmány elhagyja a jezsuitákat. „E felfogás szerint Pázmány pusztá szemlélője és szenvedő alanya a kinevezési játékoknak”. SÁVAI JÁNOS, *Pázmány és a szomaszkok. A szomaszkok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141, 125 (8. j.); ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 42–43. A narratíva már-már legendaszerű elemekkel is színeződik, eszerint Pázmány azért nem élt az 1615. november 14-ei brevével, mert „nem akart átlépni más rendbe csak azért, hogy onnan érsekké nevezzék ki”. Uo., 43.

⁹⁶ „Coeterum communicare cum illustrissima dominatione vestra volui maiestatis suae sacratissimae consilium de archiepiscopatu Strigoniensi. Cum enim ecclesiam pastore diutius carere non expediret, maiestas sua et ad commendationem plurimorum et quia, postquam a Iesutitico ordine prorsus exemptus a summo pontifice ac liberatus fuit reverendissimus dominus Petrus Pazmany, maiestas sua proprio experimento cognovit moderationem pacis ac tranquillitatis studium, pietatem, doctrinam ac nationis Ungaricae amorem in ipso: idcirco eum ipsum in archiepiscopum Strigoniensem creavit ac publice declaravit.” HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 18.

⁹⁷ Uo., A 781–782, 1. j.

és jogilag talán semmis is lett volna. HANUY álláspontját egyedül KORNIS GYULA vette át, ő viszont ezt a szempontot egyenesen a jezsuita rend ellenkezése elé helyezte: „A király 1616. április 25-én turóci préposttá nevezte ki s így az ország főpapjai sorába emelte, hangoztatva, hogy a pápa Pázmányt a Jézus-Társaság kötelezettségeitől fölmentette. A jezsuita rendből való kilépésnek oka valószínűleg az volt, hogy ne egyenest a rendből neveztessek ki turóci préposttá, majd rövidesen esztergomi érsekké, mert a protestáns rendek különösen felháborodtak volna, ha egy aktív jezsuita foglalta volna el az érseki széket. Másrészt a jezsuita rend elvszerűen őrködött azon, hogy tagjai ne emelkedjenek magas egyházi méltóságokra”.⁹⁸

Habsburg részről a tárgyalások során kezdettől fogva nem egyszerűen az egyházi javadalmak elfogadását tiltó egyszerű fogadalom alóli, részleges, hanem az összes fogadalom alóli teljes diszpenzációt igényeltek. A kérés, hogy Pázmány „legyen szabad a Társaságtól”, „jezsuitasága” teljes megszüntetésére irányult. Oka az volt, hogy a tiltó magyar törvényt csakis így lehetett megkerülni. Miután az összes lehetőséget végigtárgyalták, 1616 elejére a jelek szerint a Habsburg-döntéshozatal, személy szerint Klesl is belátta, hogy a kedvezés terén V. Pál lehetőségei végéhez érkezett. Nem erőltette tovább azt a precedens nélküli kánonjogi abszurdumot, hogy a pápa előzetesen és mintegy *motu proprio* érvénytelenítse Pázmány jezsuita szerzetesi fogadalmait, hogy egyházi méltóságot nyerhessen.⁹⁹ Igaz, Krisztus földi helytartója elméletileg – bár kánonjogilag aggályosan – ezt megtehetette volna. (A szélesebb közvélemény így is lett tájékoztatva: V. Pál brévéjével úgymond „kivette őt a Jézus Társaságból” – vallják egyöntetűen a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv tanúi, a szomaszka kitérőről ugyanakkor egytől-egyig hallgatnak.¹⁰⁰ Az új főpásztor érseki működése elé nagy várakozással tekintő esztergomi főszékeskáptalan is csupán arról írt az előléptetést 1616. október 10-én a pápának jelentő levelében, hogy az uralkodó vonakodása ellenére nevezete ki, miután a pápa a jezsuitákhoz fűződő köteléktől feloldozta.)¹⁰¹ Bécs püspöke végül maga tett immár konkrét és végrehajtható javaslatot az ebben az esetben egyetlen járható útra: a kivételre a Társaságból egy a

⁹⁸ KORNIS, *Pázmány személyisége*, 301.

⁹⁹ Az ünnepélyes szerzetesi fogadalom alóli pápai felmentést Suarez nem zárja ki, de nagyon aggályosnak tartja: „*Papa non potest dispensare in voto sine iusta causa... etiam pontifex male faciet dispensando in suis legibus sine legitima causa.*” *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VII, 15.

¹⁰⁰ Archivio Privato dell'Eccellentissima Casa Aldobrandini di Frascati (Villa Belvedere), Documenti Storici, n. 17/10. Vö. TUSOR PÉTER: *Pázmány Péter processus inquisitionis az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 3–21.

¹⁰¹ „*Petrum Pazmany eruditione, pietate omnibusque virtutum ornamentis perfectissimum, absolutissimum et dignissimum die 28 praeteriti mensis Septembris in archiepiscopum Strigoniensem ipso renitente, sed vestra beatitudine vinculum obligationis, quo in Societate Iesu erat ligatus, paterne solvante successorem nominavit.*” BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v. A teljes szöveg: *Dokumentumok*, 23. sz.

másik rendbe átlépés révén kerüljön sor, és kénytelen-kelletlen felvállalta az ezzel járó késedelmet (valamint az ez idő alatt a kincstárnak járó esztergomi bevételeket – fűzzük hozzá.)

Pázmány kinevezésének átmeneti elhalasztására ezek között a körülmények között került sor. A jelek szerint egészen eddig: 1616 első napjaiig azonnali utódlása volt napirenden. Aligha véletlen, hogy négy nappal az előtt, hogy Klesl Rómának javaslatot tett volna a (majdnem) végleges forgatókönyvre, 1616. január 6-án kellett csak először előterjesztést tennie Pethe Lászlónak, mint a Magyar Kamara elnökének az esztergomi érsekség világi és egyházi ideiglenes adminisztrátorának személyére. Klesl csak január 23-án kezdett el érdemben foglalkozni az átmeneti igazgatás kérdésével, és kért ismételt előterjesztést Pethétől, mondván az uralkodó csakis azokat nevezi ki, akiket ő javasol.¹⁰² Pethe végül 1616. január 27-én Telegdy János váradi püspököt, esztergomi nagyprépostot, illetve Vízkeleti Jánost nevezte meg.¹⁰³ Kinevezésükre ugyanakkor nem került sor, és emögött De Marát kell keresnünk. A nuncius az átmeneti adminisztrátorságot is károsnak tartotta volna Pázmány érseksége és a prímási szék gyors betöltése szempontjából, ezért minden erejével fellépett ellene. Lépését a római Kúriában élénk helyeselés fogadta.¹⁰⁴

Pázmány azonnali kinevezésének elmaradását sokkal inkább ezekben az előzményekben, okokban és történetekben találhatjuk meg, mintsem jezsuita előjárói és rendtársai következetes és szűnni nem akaró ellenakcióiban.

¹⁰² „*Tametsi magnifica dominatio vestra litteris ad me de 6 Ianuarii exaratis significat se personas duas pro administratione archiepiscopatus Strigoniensis, unam quidem in temporalibus, aliam vero in spiritualibus iam elegisse, et suae maiestati per litteras proposuisse, tamen in nulla cancellaria litterarum illarum originales adinvenio. Vestram itaque magnificam dominationem denuo requiro, ne oblata occasione proxima eorundem nomina mihi significare gravetur. Episcopus Quinqueecclesiensis tanquam suffraganeus, alter vero praepositus ibidem tanquam ex officio. Maiestas sua eum huic officio praefici cupit, quem veluti idoneum vestra magnifica dominatio commendaverit.*” Prága, 1616. január 23. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 183.

¹⁰³ ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 56r–57v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 14. sz.

¹⁰⁴ 1616. február 15-ei jelentése és az Államtitkárság március 5-ei jegyzéke. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r (*Dokumentumok*, 18. sz.).

III.

A JEZSUITÁK KONFLIKTUSAI A PÁPAI ÉS A CSÁSZÁRI UDVARRAL AZ 1610-ES ÉVEK DEREKÁN

I. PÁZMÁNY ÜGYE (1615–1616)

V. Pál magatartására nyilvánvalóan a jezsuita rend vezetői is hatással voltak bizonyos mértékben, legalábbis addig a szintig, hogy nem hajlott Pázmány előzetes „szekularizálására”, bár élünk a gyanúval, hogy az egyházfő erre egyébként sem lett volna hajlandó.

a) Alber vicarius generalis emlékirata, a renden belüli támadások felerősödése

A Claudio Acquaviva generális halála után a rendet átmenetileg irányító németországi asszisztens, Ferdinand Alber *vicarius generalis*¹ 1615 nyarán, kora őszén a következő ellenérveket fejtette ki annak kapcsán, hogy Pázmány „felhagyván a karthauziakra vonatkozó elképzelésével, azt óhajtja, hogy apostoli bréve által vétessék ki a Társaságnak fogadott engedelmesség alól, és ő, aki a társaság ünnepélyes fogadalmasa, szabadságban, a világban élhessen”:

„1. A kapcsolattartásra azon [nő]személlyel, akivel hírbe hozták, több alkalom kínálkozna, ez pedig tág teret nyitna a botránynak és a támadásnak.

2. A magyar „mágások”, akik tudása és prédikációi miatt nagy becsben tartják, és közülük kiváltképpen az eretnekek az apostoli brévével keveset törődnének, s a Társaság aposztatájának tartanák. Ekképpen a prédikálás és a hitviták terén a katolikus hitért – jó néhány éven át eredményesen – végzett fáradozásai sok kárt szenvednének. A Társaságot nem tartják szerzetesrendnek, mivel annak tagjai az emberek között működnek. Ezért igen sokan továbbra is a Társaság tagjának fogják

¹ A generális halálát, és Németországiért felelős addigi helyettese (*assistente per Germania*) vikáriussá választását a római császári képviselő haladéktalanul, 1615. február 7-én tudatta a prágai udvarral. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 179v (Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz). – Alber, a történet már korábban is feltűnt fontos mellékszereplője, 1615–1616-ban egyértelműen Pázmány ellenségének számított a rend berkeiben. 1548-ban született Innsbruckban, 1596–1600 között osztrák provinciális, 1605–1608 között bécsi rektor, 1608-tól római asszisztens, utána 1617-ben Homonnán bekövetkezett haláláig osztrák provinciális. LUKÁCS, *Catalogi I*, 618.

gondolni, a botrányokat és támadásokat, melyektől a neki adott szabadság miatt tartani lehet, a Társaság számlájára fogják írni...²

3. A magyarországi klérus, a püspökök és prelátusok, akik előtt mint a Társaság munkása megbecsültségre és tekintélyre tett szert, nagyon megütköznének azon, hogy magának ezen az úton elnyerte a kedvére való világi ténykedés szabadságát.”

4. A Társaság elveszteni ünnepélyes fogadalmas tagját, akit 26 éven keresztül képzett.

5. A Mediterráneum területén kívül Pázmány „lenne az első, aki ilyen módon levetné magáról a Társaság iránti engedelmisséget, könnyen követői támadhatnak, akik példájára hivatkozva ugyanezt szeretnék elérni, hogy a Társaság kötelékét ekképpen lerázzák magukról, a Társaság és az Egyház nagy kárára.”

A vikárius generális végkövetkeztetése az volt, hogy Pázmánynak jezsuitának kell maradnia. Ha azonban mindenképpen távozni akar (vagy ki kellene zárni), lépjen át a szigorúbb karthauziakhoz, vagy a generális engedélyével legyen egy másik, a Társasághoz hasonló szerzetesrend tagja. A jezsuiták pápai bullákban megerősített szabályzata ugyanis csak ezekre ad lehetőséget. Alber elismerte ugyanakkor a pápa jogát arra, hogy ha jónak látja, rendkívüli megoldással éljen: „tisztetben tartva mégis a Szentszék tekintélyét és hatalmát mindenben, amivel a szerzetesrendek és tagjai védelme felett őrködik” – zárta hosszas fejtegetését.³

A jezsuita rend irányítói azt követően, hogy Pázmány érseki utódlása szóba került, még inkább elleneztek távozását közösségükből. Attól tartottak ugyanis, hogy példája az eddig véltnél is jobban veszélyeztetné a rend spirituális, oktatási küldetését, és káros precedenst teremtve széles kaput tárna a rendtagok számára a hatalommal, befolyással, pompával járó egyházi méltóságok felé. Furcsa módon egy pillanatra sem vették fontolóra a kinevezéssel várható számtalan előnyt (melyekben később a Társaság tényleg részesült is Magyarországon).

² Ide kívánczik az a fontos megjegyzés, hogy a Társaság politikai stratégiája egész más volt Magyarországon, mint Ausztriában. Utóbbi helyen, főként a Grác-ból kormányzott területeken intranzigens protestánsellenesség volt meghatározó. A kedvezőtlenebb magyarországi hatalmi viszonyok között a rend jóval visszafogottabbnak mutatkozott, ami alól – írásai, és egy-két, főként 1609-es afférja kivételével – Pázmány sem kivétel, sőt. A rendi vezetés itt tehát feleslegesen (sokkal inkább öncélúan) aggódik.

³ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 1. Az iratot már szintén közlő IVÁNYI a forrást LUKÁCSNÁL részletesebben ismerteti (*Pázmány kilépése*, 7–8); vö. ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 42 is. FRAKNÓI szintén ismeri, sőt pontos jelzetét is adja (régí oldalszámozással), de Acquavivának tulajdonítja, és 1614-re datálja. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkel*, III, 286 és 532, 950. j.

Florian Avancinus bécsi rektor a gráci nunciatúra útján már 1616. december elején megpróbálta Pázmány kinevezését megakadályozni. A fő ütőkártya Bakith Margittal folytatott állítólagos viszonya lehetett.⁴ 1616 február/márciusában egy Pázmányt feljelentő névtelen levél, valamint három hamisított szerelmes levél is eljutott Rómába.⁵

Avancinus nevét érdemes nagyon megjegyeznünk. Korábban gráci rektor volt (jól ismerte tehát Paravicini gráci nunciust), 1614-től lett a bécsi kollégium előjárója.⁶ Pázmány renden belüli problémái ekkortól erősödnek fel. Fő ellenségének őt tekinti. Mellette Theodor Busaeus osztrák provinciálisról sincs jó véleménnyel: „két év óta... kezdték nyilaikat rám irányozni Busaeus és Florianus” – írja társaságbéli hányattatásait részletesen felsoroló, igazának akár a nyilvánosság előtti, nyomtatásbeli („*typis vulgare*”) megvédését kilátásba helyező, 1616. február 8-ai levelében.

Ekkor még nem tudta, de talán érezte, hogy a támadások java még hátravan. A „nővád” részletes ismertetésével kifejezetten az érseki kinevezését meggátolni kívánó feljelentés panaszos levele megírása után két nappal, 1616. február 10-én keletkezett, és ezután kerültek forgalomba a „szerelmes levelek” is. A két időpont feltűnő egybeesése miatt az ok-okozatiságot meg is fordíthatjuk. A február 8-ai levél jelenti Pázmány végső – alternatíva nélküli – elhatározását: távozni kíván a Társaságtól és elfogadja az érseki méltóságot. Erről esetleg szólhatott is, nem tartotta teljesen titokban, akár az udvarban, akár megbízható, vagy annak vélt rendtársai előtt. A február 10-ei feljelentésnek ez lehet a közvetlen előzménye.

b) A feljelentő levél

A korábbi kutatás meglátása szerint a levél kompiláció: feltételezhetően P. Nagy János, Pázmány korábbi, 1615 augusztusában elhunyt társa által Busaeus provinciálishoz írt levél átdolgozása és ki-

⁴ A gráci nuncius december 5-ei jelentése kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 5. – Avancinus 1618-ban egy másik magyar „írástudó” jezsuitát, Vásárhelyi Gergelyt is feljelentett Rómában. Többek között magaviseletét kifogásolta, vádjai azonban nem találtak meghallgatásra Vitelleschi generálisnál. HOLL BÉLA, *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 87 (1983) 150–162, 157.

⁵ Közölve: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11; vö. rövid ismertetését FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 619–620 (vö. Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 154v–155r és 161v–162v); *Pázmány Péter*, 77–79; *Magyarország... összeköttetései a Szent-székekkel*, III, 289–290. – Mind a feljelentés, mind a három levél ugyanazon kéz, az esetleges azonosítás kivédésére szemlátomást szándékosan túlkalligrafált írása. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 56–57, fol. 86r–87v.

⁶ Pázmány fő ellensége, az Alberhez hasonlóan tiroli (*tridentinus*) Avancinus 1561-ben született, 1606 augusztusától 1613-ig gráci, 1614-től 1621-ig pedig bécsi rektor volt. 1626-ban Grácban halt meg. Gráci rektorsága első évében Pázmány konzultoraként is ténykedett. Magyar rendtársa iránti ellenszenve a jelek szerint ekkor keletkezhetett, hiszen már bécsi előjárósága legelejétől Pázmányra „irányozta nyilait” (Busaeus provinciálissal együtt, aki nem sokkal korábban, 1613-ban lett Pázmány előjárója). LUKÁCS, *Catalogi*, I, 623 és II, 68; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26.

egészítése, és kifejezetten az érseki kinevezés megakadályozása céljából keletkezett. Az iromány kiadója páter Raphael Kobenzl személyében véli a levélíró megtalálni.⁷ Megírására azonban, nagyon úgy tűnik, hogy Prágában került sor. Írója ugyanis sorai papírra vetése idején és a megelőző hónapokban szemlátomást közvetlen közlől szemléli Pázmányt. Kobenzl 1616 februárjában és előtte sincsen Prágában, csak később érkezik meg ide, és bonyolódik majd bele a Pázmány elleni hadjáratba. A tettes tehát nem lehet ő. A szerző a szövegből kikövetkeztethetően ugyanakkor maga is jezsuita, ezt már a kezdősorok elárulják: „Úgy értesültem, hogy valakit a mienk közül sokan Magyarország legfőbb prelatúrájában óhajtanak látni”.⁸

A levél – nyomtatott kiadása szerint – első két bekezdése (*‘Intellexi quendam...’* és *‘Novit reverentia vestra...’*) tartalmazza a feljelentés megokolását, motivációját. A szerző ezekben kifejti, hogy kötelessége tájékoztatást adni, amiből „mind Tisztelendőségtek, mind Öszentsége megértheti, mennyire méltatlan ő [*ti. Pázmány*] azon tisztségre [*vagyis az érseki székre*]”. A címzett együtt említése V. Pállal sokat segít személyének beazonosításában. A levél minden bizonnyal későbbi korból származó felirata (*Epistola cuiusdam fide digni ad quendam patrem de societate*) csupán annyit árul el, hogy a címzett szintén jezsuita. A tartalomból következőleg jezsuita előjáró, hiszen a szerző az érseki kinevezés megakadályozását várja tőle. A pápa melletti előfordulása pedig több mint valószínűvé teszi, hogy Vitelleschi generálisról van szó (az új provinciális, Alber ekkor éppen úton volt hazafelé Itáliából). A feljelentő előjáróban megnevezi forrásait is: „csak olyat fogok írni, amit magam láttam, vagy másoktól: hozzá közel álló és hitelt érdemlő emberektől érttettem”.

A levél harmadik bekezdése leírja, hogy írója azóta figyeli ellenszenvvel Pázmány személyét, amióta ő előjárók tudta nélkül, majd kifejezett tiltása ellenére, egyedül is többször elidőzött Detrekő várában, Balassa Menyhért özvegyénél, Bakith Margitnál. Kiváltképp felháborítónak tartotta, hogy Pázmány ezt részben azért tette, hogy megmutassa: „Rektor atyánk parancsai semmit sem jelentenek számára”.

A negyedik (*‘Fui cum illo’*), ötödik (*‘Cum essem Posonii...’*) bekezdés Magyarországon szerzett, közvetlen tapasztalatokat beszél el. A szerző többször együtt volt Detrekőn Pázmánnyal, ahol külön-külön szállásolták el őket. Méghozzá úgy, hogy Pázmány szobája a női lakrész felől könnyen megközelíthető legyen. Bár az úrnőt nem, a szolgálókat azonban figyelmeztette: csakis úgy léphet-

⁷ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.

⁸ „*Intellexi quendam e nostris multorum votis ad summam in Hungaria praelaturam postulari...*”.

nek a magyar páter szobájába, mint a szerzetesek rendházukban egymás celláiba. Amikor Pázmány-nal Pozsonyban volt, az gyakran mondta neki, hogy az apácákhoz megy misézni, ám a nőhöz ment, mindennap sok órát töltöttek együtt; máskor rendtársát felkeresve kettesben találta őket; ha Pázmány látogatta meg az úrnőt, a szolgálknak magukra kellett hagyniuk őket; ha egyazon városban voltak, „úgy ragadtak egymás kezébe mint a szurok”, naponta együtt ebédeltek, vacsoráztak, vacsora után a polgárok megütközésére fáklyavívó szolgák kísérték Pázmányt haza – sorjáznak egymás után a vádak.

A levél hatodik (*‘Momuit eum’*) bekezdése részben bécsi rendházbeli benyomást említ: az egyik rendtárs térden állva figyelmeztette a *Kalauz* szerzőjét, hogy ne hozzon szégyent saját magára és a Társaságra. Hiába tették ezt saját elmondásuk szerint más, hozzá közel álló személyek is – olvashatjuk a latin szövegben.

E bekezdések Pázmánnyal töltött gyakori és közeli együttlétről szólnak, úgy Detrekőn, mint Pozsonyban, illetve a bécsi rendházban. A személyes benyomások forrását, mint említettük, az eddigi kutatás páter Nagy Jánosban találta meg. Ő 1607–1615 között volt a bécsi rendház tagja, elsődleges beosztása szerint a filozófia tanára volt, de tudjuk róla, hogy Magyarországon is működött, – erre a tanítási szünetek bőséges időt biztosítottak számára. Forgách prímás 1613-ban egy bécsi magyar papnevelő felállításáról tárgyalt vele.⁹ A vád tulajdonképpeni kiagyalója, egy bizonyos Permai János nevű nemes, aki a detrekői várúrnő Bakith Margitot hiába próbálta feleségül venni – miután azt Pázmány saját elmondása szerint három évi derekas munkával a katolikus hitre térítette –, bosszúból Lósy Imre esztergomi kanonok révén páter Nagyt tájékoztatta gyanújáról. Nagyról biztosan tudjuk, hogy a későbbi hűséges helynök és utód Lósy mellett szintén írt az ügyről: tapasztalatait vélhetően Avancinus bécsi rektor utasítására kellett összeírnia. Feljegyzését 1615 márciusá-

⁹ A később Pázmáneum néven megalakult intézmény genezisének sorai: „Emlékezzék meg, kedves atya, amiről egykor beszélgettünk, hogy Bécsben szegény ifjak számára szemináriumot állítunk fel, azért nézzen utána, hogy akadjon valamelyes ház négy vagy több ezer forint, mert a vallás ügyét előre kell vinnünk s nem látok más módot, mintha a jezsuita atyák felügyelete alatt álló intézetből jámbor ifjak kerülnek ki.” ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 50. „*Conferat de hac re cum aliis patribus*” – zárul Forgách eredetileg latin utóirata azon levelének, amelyet 1614. február 25-én intézett Bécsbe páter Nagyhoz Nagyszombatból, és amelyben tájékoztatta, hogy az ottani kollégiumalapítás érdekében a domonkos apácákat Pozsonyba kívánja költöztetni, és az alapítást a turóci bevételekből fedezi. „*Servandae sunt inter litteras maioris momenti ad tantae rei memoriam*” írta később Dobronoky külzetére, joggal. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 67 (n. 22) (98. cs.).

ban Alber vikárius generális is megkapta Rómában, Avancinus Pázmányról papírra vetett soraival egyetemben.¹⁰

Nem tudjuk, hogy Nagy János beszámolója mit tartalmazhatott. Az biztos, hogy a feljelentést nem ő írta, hiszen 1615 augusztusában meghalt. Abban viszont egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy az 1616. február 10-ei levél szerzője közvetlenül használta, használhatta beszámolóját, bár teljesen ki sem zárhatjuk. Leginkább közvetett hatását valószínűsíthetjük. A feljelentő levél gyűlölettől átitatott sorai a renden belüli, leginkább a bécsi rendházban keringő mendemondákból is meríthettek (amelyek egyik forrása valóban P. Nagy lehetett, akár szóban, akár írásban), vagy részben egyes szám első személyben elmesélt kitalációk is lehettek. Honnan tudhatta volna ugyanis bárki, hogy mi történt Detrekőn, vagy hogy Pázmány száz aranydukátnál többet érő ajándékot hozott volna Rómából Bakith Margitnak, miként azt a Pázmánynak börtönt, mintsem prelatúrát javasló szerző levele nyolcadik (*‘Denique homo...’*) bekezdésében állítja? Maga az összeg önmagában irreális, egy püspök féléves, rangjához méltó megélhetését biztosította. Egy ilyesfajta ajándékhozatal valóban árulkodó lett volna, ezért a legnagyobb titokban kellett volna történnie.

A levél hetedik (*‘Etiam nunc Pragam profectus’*) bekezdése prágai „aktualitásokról” ír: Pázmány Prágába menet is megállt Detrekőn, a megelőző hétig egy hét sem maradt ki, hogy legalább kétszer ne váltottak volna kölcsönösen levelet, mégpedig titkosírással, amire kívülállók is felfigyeltek. A kilencedik bekezdés (*‘Diceba[n]tur omnes episcopus’*) egyenesen úgy tűnik, mintha a császári udvarban felszedett értesüléseket közölne. Azaz hogy a magyar püspökök két kivétellel amellet vannak, hogy Pázmány legyen az új érsek; személyesen beszélt is egyikükkel, aki részt vett a püspökök tanácskozásán, és hogy a kalocsai érsek Pázmány ellenében lépett fel a császárnál. A feljelentő arról is ír, hogy főként egy főúr vette rá a többieket, hogy álljanak Pázmány mellé, akik levelet is írtak érdekében, de igazából ez az egy az,¹¹ aki sürgeti az ügyet és tekintélye van mind a császár, mind Klesl előtt.

¹⁰ „...consultum videri, ut rector Viennensis moneatur, eoque hominem imprudentem perpulit, ut non solum cum P. Nagy hac de re sermonem misceret, verum etiam litteras conscriberet.” Pázmány 1616. február 8-ai levelének e részletéből világos, hogy Lósy írt Pázmányról Avancinus rektornak, aki vélhetően ezután kért jelentést Nagytól. Arról, hogy Nagy is írt, Alber 1615. március 20-ai visszaigazolásából tudunk. Nyomtatásban: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209, 51. j.

¹¹ A szövegben található *‘hic’* a főúrra utaló mutató névmás, és nem a prágai keletkezést *sine dubio* eldöntő *adverbium*.

c) A „szerelmes levelek”

A feljelentő levélhez szorosan kapcsolódik a vatikáni levéltárban a vele azonos lelőhelyen ránk maradt három „szerelmes levél” is: „*Litterae amatoriae patris Pásmán*”.¹² Axiómaként kezelhetjük, hogy a feljelentés és ezek Rómába juttatása mögött ugyanaz a személy, személyek állhatnak. Szögezzük le rögtön: e három iromány nyilvánvaló hamisítás. Minderről még lesz szó, itt csupán egy-két árulkodó mozzanatot emelünk ki. 1) A feljelentés szerint Pázmány prágai tartózkodása idején hetente két levelet is váltott Bakith Margittal, méghozzá titkosírással. A „szerelmes levelek” tehát csakis a feljelentésben említett titkosírásos levelezésből származhatnak. 2) A második levélben szereplő következő sorok: „A titkos betűkkel írt leveledet és az álnéven írtat sem tudtam elolvasni, mert a posta el fog menni.” Nos, egy valóban kódolt és álnéven folytatott levelezésbe biztosan nem került volna bele egy ilyen önleplező részlet, amit ráadásul hosszadalmas munkával kellett titkosítani is. Vélhetően csupán ennyi szerepelt volna: „leveleidet még nem tudtam elolvasni”. Itt tehát napnál világosabban tetten érhető a hamisítói didaktikus szándék, mint ahogy a P.P. aláírás esetében is (mindhárom irománynál). Az ilyesfajta leveleket nem igen szokták önterhelően szignózni. 3) A leginkább szórakoztató a második levél azon része, amelyben „Pázmány” arra kéri a címzettet, hogy az is latinul írasson neki („*et latine mihi inscribendas cures*”). Ez a mondat hivatott érthetővé tenni, miért latinul íródtak ezek a levelek, illetve előkészíteni a címzett leveleinek esetleges hamisítását. Teljes nonszensz: a latinul nyilván nem tudó magyar főúrnőnek mind az olvasáshoz, mind az íráshoz be kellett volna vonnia egy harmadik személyt, gyakorlatilag azért, hogy Prágában könnyebben meg tudják fejteni a leveleket Pázmány magyarul nem tudó ellenségei...

A pápai udvarban átmenetileg mégis komoly zavart tudtak okozni ezek a túlnyomórészt bugyuta udvarlással teli irományok. Tartalmazznak ugyanis néhány bennfentes értesülést, különösen az első levél. Pontosnak tűnő információkat közöl a „Társaság kötelékétől eloldozó” pápai iratról: hogy a bréve már Bécsben van, szombat estére várja Prágába; hogy a levélírás másnapján fogja őt fogadni a császár, Klesl csak annyit tudatott Pázmánnyal egyelőre, hogy II. Mátyás számít szolgálataira. A második levél emellett egy meghatározott személyt is említ, Keresztúrit. Őt talán a magyar jezsuita esztergomi érsekségét támogató Keresztúri András országbírói jegyzőben azonosíthat-

¹² A FRAKNÓI által is ismert iratok kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11 (239–240), miként korábban már jeleztük.

juk, aki feltehetőleg Forgách Zsigmond országbíró megbízásából járhatott Prágában.¹³ A pápai iratra – ami csakis az 1615. november 14-ei bréve lehet – történő hivatkozást alaposabban megvizsgálva ugyanakkor további érvet találhatunk a hamisításra. De Mara nuncius 1615. december 7-ei jelentéséből ugyanis tudjuk, hogy Klesl már megmutatta a brévét a szentszéki diplomatának. Az irat tehát ekkor már Prágában volt. A nuncius egyúttal arról is ír, hogy Pázmánnyal még nem közölték, miért hívták fel a cseh fővárosba.¹⁴ A hamisító szövege szerint viszont a bréve csak az uralkodói audiencia után érkezhett volna meg az udvarba. A törpe-machiavelli szemlátomást nem tett más, mint töredékes értesülések alapján konfabulált.

d) A feljelentő

Az iratok színes tartalmának ismeretében aligha tekinthető érdektelennek szerzőjük személye. A korábbi kutatás álláspontjával ellentétben határozottan úgy tűnik, hogy az 1616. február 10-én kelt feljelentés esetében lényegében nem kompilációról, „összeollózásról”, hanem egy olyan rejtőzködő rendtársnak az alkotásáról van szó, aki az események valódi részese, vagy közeli szemlélője lehetett. Részben személyes okok miatt, vagy mert hitelt adott a kétségkívül keringő híreknek, amelyekhez „csupán” a bizonyítékok hiányát próbálta kipótolni, részben talán „magasabb célok” elérése végett bátran élt a rágalmozás fegyverével. Valós elemeket vegyített egyes szám első személyben előadott renden belüli pletykákkal, fantáziáját is bevetve, gondolunk itt kiváltképpen arra a két fejezetre, ahol magyarországi tapasztalatairól ír, illetve a „szerelmes levelek szövegeire”. A szemantikai rétegek jól behatárolhatóak. Melyek a valós, életszerű elemek? Például Pázmány konfliktusa a bécsi rektorral (Avancinussal); hogy többször valóban megfordult Detrekőn; hogy Pozsonyban szokott volt misézni az apácáknál; hogy egyik, a rágalmaknak szintén hitelt adó rendtárs térden állva figyelmeltethette őt a bécsi kollégium refektóriumában, rendi szokás szerint; hogy Pázmány Rómában járt; továbbá talán kivétel nélkül a magyar püspökökről és a főúri támogatóról szóló értesülések. És igaz az is, hogy Pázmány valóban folytathatott titkos írásos levelezést prágai tartózkodása alatt. Hogy kivel és miről, arra még visszatérünk.

¹³ Egy másik lehetséges azonosítás Keresztúri István, akit Pázmány 1626-ban Esterházy Miklós titkáráként az óvári harmincadosságra ajánlott II. Ferdinándnak, ama fogadalma ellenére, hogy az ilyesfajta, „vétek nélkül” aligha gyakorolható állásokra nem fog ajánlani senkit. (HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 371.) Nem zárhatjuk ki, hogy tényleg járhatott 1616 elején Pázmánynál, aki Esterházyhoz fűződő bizalmas és személyes kapcsolatáról február 8-ai levelében is megemlékezik. (Uo., n. 26.)

¹⁴ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.

A feljelentő levélből, azon kívül, hogy maga is jezsuita, több fontos dolog derül ki a szerzőre nézve. Először is az, hogy régóta ismerhette Pázmányt. Erre abból az utalásból következtethetünk, miszerint „ami ebben az emberben nekem elsőször nagyon kezdett nem tetszeni, az volt, hogy titokban, előjárói tudta nélkül, azok kifejezett tiltása ellenére egyedül, társ nélkül ment ahhoz az aszszonyhoz, akivel már bizonyos és súlyos gyanúba keveredett.” Vagyis ezelőtt nem volt komolyabb problémája magyar rendtársával, vagy éppenséggel lehetett ugyan, csak elhallgatja. De elszólásából következőleg mindenképpen ismernie kellett korábról. Az is kikövetkeztethető, hogy 1614–1615 folyamán, amikor a rágalmak terjedni kezdtek, egy ideig a bécsi rendház tagja lehetett. „*Rectoris nostri*”-ként ír Avancinusról,¹⁵ a térden állásos figyelmeztetés is személyes élménynek tűnik. (Több, a rágalmak forrásától távolabb álló jezsuita valóban hihetett a vádakra, ilyen lehetett a figyelmeztető rendtag is.) 1616 elején viszont a feljelentőnek már Prágában kellett tartózkodnia. Pázmány titkos levelezését egészen a „megelőző hétig”, tehát közvetlen közelig vezeti. Egy ilyen műveletet a hamisításokkal egyetemben testközelből lehetett csak lebonyolítani, „képben kellett lenni”, úgy a Pázmány közvetlen környezetében, mint az udvarban történekről. A levél végi értesülések alapján úgy tűnik, a szerző utóbbi magas helyre is bejáratos volt: tudja, hogyan foglaltak állást a hazai főpapok tanácskozásukon, magyar püspökkel beszélget bizalmasan, információja van arról, hogy ki és hogyan lépett fel Kleslnél, az uralkodónál a néhai Forgách bíboros gyóntatója mellett.

A feljelentő személyének beazonosítása nem tűnik lehetetlen vállalkozásnak, sőt különösképpen nehéznek sem. A kérdés csupán annyi, vajon tudunk-e találni olyan pátert, aki régóta ismeri Pázmányt, és aki 1614–1615-ben Bécsben, 1616-ban Prágában tartózkodott. Vizsgálatunkat ez utóbbi helyen érdemes kezdeni. 1616 folyamán Jacob Geranus rektoron kívül huszonegy pátert tartanak nyilván a rendi katalógusok a prágai kollégium tagjaiként. Négyen misszióban távol voltak a császári székhelytől, a maradék tizenhétből tíznek a pályája korábban semmilyen formában nem keresztezte Pázmányét, sohasem laktak közös rendházban.¹⁶ Köztük van az egyetlen magyar tag, Antaly

¹⁵ P. LUKÁCS ebből a helyből arra következtet, hogy a feljelentő a levélírás idején is a bécsi rendház tagja volt. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209.

¹⁶ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 178–179. Melchior Treverinus, Andreas Neupauer, Petrus Welkusi, Sebastianus Scipio, Ionas Naritius, Georgius Meridies, Albertus Chanowsky, valamint Georgius von der Boon. Vö. LUKÁCS, *Catalogi*, I, 801. 739. 807. 782; II, 687; I, 729–730; II, 560.

János és a későbbi kassai vértanú, Grodecz Menyhért.¹⁷ Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk a Pázmány ügyébe hivatalból belefolyó Geranus rektort,¹⁸ illetve Martin Becanus császári gyóntatót.¹⁹

Heten viszont töltöttek hosszabb-rövidebb időt Pázmánnyal. Iohann L'Abbe, a konviktus régense 1596–1598 folyamán Grácban tanítványa lehetett filozófiából. Henric Philippi, a matematika tanára pedig 1604–1607 között teológiát hallgathatott Pázmánynál, utóbbit 1605–1606-ban Jacob Bescovius cseh hitszónok és gyóntató is.²⁰ Georg Sturnus morális professzor 1605 és 1609 között a bécsi kollégium tagja volt, Luca Fanini olasz hitszónok és gyóntató 1613–1614-ben tanított retorikát ugyanott.²¹ Az együtt töltött idő rövidsége vagy – mint L'Abbe, Philippi és Bescovius esetében – az ominózus bécsi évek hiánya, továbbá e páterek profilja, feladatköre kizárja, hogy közöttük azonosítsuk az intrikus személyét.

Izgalmasabbnak tűnik a lengyel Adam Prionius, a kontroverz teológia, a hitviták tanárának személye. Pázmánynál négy évvel fiatalabb, Kaliszban született, 1596–1597-ben a turóci rezidencia mellett működő iskolában tanulta a grammatikát, 1598–1599-ben Pázmány tanítványa filozófiából Grácban; 1601–1602-ben Sellyén is együtt vannak, ahol retorikát tanított. 1604–1606 során ismét közös otthonuk a főhercegi székhely kollégiuma, 1608-ban a logika tanára Bécsben.²² 1614-től viszont már Prágában találjuk, ami felmenti a gyanú alól: így aligha lehetett ugyanis jelen a „térdenállásos figyelmeztetésen”.²³

Prioniusnál is sokkal, de sokkal érdekesebb számunkra Georg Amende atya. Ő a 1578-ban született a szászországi Meissenben, és 1603–1606 között Grácban tanult teológiát. Pázmánynak tehát 1604-től tanítványa volt. 1603–1604 során *praefectus convictorum*, akinél a következő két évben Pázmány volt a rendes gyóntató. 1605-ben szentelték fel, ugyanebben az évben már *concionator* a főhercegi székvárosban.²⁴ 1608 és 1612 között a bécsi kollégium tagjaként II. Mátyás udvari hitszónoka, ami mellett csupán kisebb, évenként, kétévenként változó feladatokat kell ellátnia (kongregá-

¹⁷ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 537 és 606.

¹⁸ 1601-től irányította a prágai kollégiumot. LUKÁCS, *Catalogi*, I, 673.

¹⁹ 1615-ben lett a bécsi kollégium tagja és II. Mátyás gyóntatója, illetve 1624-ig bekövetkezett haláláig II. Ferdinándé is. LUKÁCS, *Catalogi*, II, 545.

²⁰ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 713. 750. 630.

²¹ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 791; II, 586.

²² LUKÁCS, *Catalogi*, II, 89.

²³ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 757.

²⁴ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 26. 37. 48. 59.

ciós vezető, a bécsi jezsuita templom katekistája, gyóntatója, illetve a rektor tanácsadója).²⁵ 1613-ban a harmadik probációt végzi Klagenfurtban, 1614-ben a linzi kollégium tagja, azért, hogy az itt tartózkodó császári udvarban ismét elláthassa prédikátori tisztét. A hivatalt az előző évben nem töltötték be, vélhetően alkalmi helyettesek pótolták.²⁶ Ebben a minőségében kíséri az udvart az évtized derekán is: 1615-ben a bécsi, 1616–1617-ben a prágai kollégiumba helyezik át. Feladatát ügyesen végzhette, személyével elégedettek lehettek: 1616-ban őt nevezik ki a császári aula gyóntatójává.²⁷

Amende a jelek szerint legalábbis alaposan gyanúsítható azzal: a „névtelen feljelentést” ő írta Pázmány ellen. Mely feljelentés eredetileg nem lehetett névtelen. Ennek a generális felé semmi értelme nem lett volna, hiszen az naprakész nyilvántartással, információkkal rendelkezett az osztrák tartomány tagjairól, ki tudta volna következtetni íróját, mint ahogy azt is, ha „hamisítványról” lett volna szó, vagyis egy rendtag sem lehetett abban a helyzetben, hogy egy ilyen levelet ír hasson. Amende viszont nagyon is ilyen volt. Rendi pályája, és csak az ő pályája egyfelől megfelel a levélből kikövetkeztetett feltételeknek – tökéletesen visszaigazolvával ezzel a levél szerkezetével kapcsolatos megfigyeléseinket²⁸ –, másfelől udvari prédikátori beosztása nem várt bizonyítékként megerősíti amúgy is alapos gyanúinkat. Nemcsak a prágai kollégiumban figyelhette testközelből Pázmányt, hanem az udvarbeli fejleményeket szintén feltűnés nélkül követhette, beleértve a nem nyilvánosakat is. Mindemellett a hosszú évek alatt nem keveset pallérozódhatott az udvari intrikák világában. (Az udvari prédikátor könnyen fogékonnyá válhatott a politizálásra, mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy 1587-ben a *Hofpredigert* Melchior Kleslnak hívták.)²⁹ Feladatkörének köszönhetően Amende 1608-ban, 1609-ben, az országgyűlések alatt járhatott Pozsonyban, hiszen az uralkodó és az udvar ekkor itt tartózkodott. Beosztása továbbá meglehetősen szabad mozgást biztosított számára, Magyarországon tehát máskor is megfordulhatott. Vádjait mindenesetre „hitelt érdemlően” fogalmazhatta meg, és a lelepleződés veszélyétől sem kellett különösebben tartania. A generális a levelet

²⁵ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 79. 89. 99. III.

²⁶ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 145. 158. 136–140.

²⁷ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 161. 179. 189; I, 619.

²⁸ Megemlíti azt a módszertanilag nem mellékes mozzanatot, hogy a feljelentő levéllel kapcsolatos megállapításainkat valóban azelőtt tettük, hogy kézbevevük volna LUKÁCS LÁSZLÓ mintaszerű adattárát. Majd nem csekély kíváncsisággal siettünk az Eötvös Collegium könyvtárába, hogy vajon találunk-e a rendi katalógusokban a felállított ismérveknek megfelelő személyt, és bevalljuk: Amende atya pályája, aktuális udvari beosztása minden várakozásunkat felülmúlta.

²⁹ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18 (vö. Uő, *Der Process gegen Kardinale Klesl*, ahol az előbbi cikket jószerével változtatlanul újraközi, 38–72, ezt külön nem idézem). Más források szerint 1588-tól töltötte be ezt a tisztet, bécsűjhelyi püspökségével (tulajdonképpen adminisztrátorságával) párhuzamosan. ALTMANN, *Klesl*, 42; PRESS, „*Klesl*”, 265.

név nélkül továbbította a pápának, aki azt a „szerelmes levelekkel” ellentétben sem Ridolfival, sem a nunciussal nem közölte, és a pápai diplomáciai iratokban sem esik róla szó. Amende mozgásterét aligha csökkentette, hogy Prágában állandó rendi *sociusa*, gyakorlatilag mindenese is volt. 1616-ban a már 1603-tól a kollégiumban különféle gyakorlati posztokon működő cseh Tobias Mohaupt testvért találjuk oldalán.³⁰ Helyismeretben, segítségben (megfigyelés, információgyűjtés) sem volt tehát hiány.

Hogyan hozta forgalomba a szerelmes leveleket hamisítójuk? Nem tudhatjuk. Azt tényként könyvelhetjük el, hogy Pázmány folytatott valakivel titkosírásos levelezést Prágából. A rejtjeles levelek közül néhány a kollégium rektora, Jacob Geranus kezébe került, a hamis megfajtések szövegeivel együtt vagy talán csak hamis tartalmi ismertetésükkel. Szóban, avagy írásban, személyesen vagy *incognito* történt-e a rektor tájékoztatása, talány. Feltételezzük, hogy a hamisító Prágában elővigyázatosságból nem fedte fel magát. Geranus rektor Becanus császári gyóntatóval először Kleslhez fordult az ügyben, szóban számolt be a „szerelmes levelekről”, aki a nunciushoz utasította őket. A Titkos Tanács elnöke ugyanakkor azonnal tollat ragadott, írt Borghesének, és Ridolfit pedig sürgősen audienciára küldte a pápához.³¹ Geranus a nunciushoz a titkosírással írt levelek másolatait mutatta be, azt állítva, hogy az eredeti példányok Pázmány kezétől származnak. A szentzéki diplomata mindvégig gyanakvással tekintett rájuk, mondván, aki elfogta a leveleket, aligha fejthette meg őket a kulcs nélkül.³² Magukat a hamisított szövegeket De Mara római kerülővel, az Államtitkárság március 19-ei jegyzékéhez mellékelve kapta meg, és Borghese felszólításáig érdemben nem foglalkozott a váddal, legalábbis Geranus rektor látogatásáról korábban nem tett jelentést. Arra, hogy „*brute force*” alkalmazásával fejtették volna meg a „ciffrákat”, még utalás sincs a forrásokban, mint ahogy azon problémára sem – leszámítva a második hamis levél utalását, mely latinul

³⁰ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 179 és 681.

³¹ 1616. augusztus 10-ei levele Alberhez. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 18. – P. Avancinus ugyanakkor kifejezetten arról, hogy Pázmány elfogott leveleit megmutatták Kleslnek. Uo., 209, 53 j. Lásd a következő jegyzetet is.

³² Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210. De Mara vonatkozó, április 4-ei jelentése: *L'opposizione fatta al padre Pasman è un pezzo fa, che mi è nota, perché questo padre rettor di Praga mi conferì il tutto, et così anco a monsignor Gleslio, il qual intendo, che n'abbia già scritto a vostra signoria illustrissima e fattone trattar con nostro signore dal signor Ridolfi. *Quelle lettere si presuppone, che si siano state scritte in cifra, che simili caratberi a punto, me ne [m]ostrò la copia il padre rettor sudetto; et a me, a dirne il vero, par [difficile] cosa, che chi l'ha intercettata, habbia potuto così ben interpr[etar?]le senza lo contro-cifra; onde può probabilmente dubitarsi, che sia ... persecuzione et impostura di tutto ciò n'ebbe anco notizia ... [dallo s]esso padre P. Pasma, il quale ha procurato di giustificarsi meco.* È assai probabile et evidente, che per hora lascio di ... a vostra signoria illustrissima, parendomi cio superfluo, et rimettendo ... all'infallibil prudenza di nostro signore et di Lei medesima...* BAV Barb. Lat., vol 6921, n. 81. A *-gal jelölt rész kiadva: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 98, 69. j.

kéri a választ –, hogy Pázmány miért nem a jóval nagyobb biztonságot jelentő magyar nyelven folytatott chiffrírozott levelezést magyarokkal?

A szövevényes eseményekből kihámozható terv a következő lehetett: névvél vállalt, személyes élményeken is alapuló, ám lényegében rágalmozó feljelentés Rómában a generálisnál. Az irat az Államtitkárságra kerül, de már név nélkül. Ugyancsak Rómán keresztül hozódnak forgalomba a hamisított szerelmes levélszövegek: a generális maga adja át őket a pápának („*sono state date a sua santità*”), az Államtitkárság másolatban tovább küldi Ridolfinak és a nunciushoz. Így Rómából, „tisztára mosva”, vagyis jóval nagyobb súllyal kerülnek be a prágai híráramba és hivatottak megerősíteni az eredeti titkosírásos levelek kapcsán táplált gyanút és vádat. Azt, hogy ezek a rejtjeles levelek, amelyek a forrásokból kihámozhatóan valóban Pázmányé voltak, ha tényleg Bakith Margitnak szóltak, nem csekély hiba volt, még ha semmi kifogásolható sem volt bennük. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy a külcímzés esetében talán történhetett némi átalakítás. (Egyébként pedig ki nek szólhattak a levelek? Bárkinek, bármilyen politikai ügyben 1615/1616 fordulójának zavaros időszakában Pázmány hazai ismeretségi köréből. Az is lehet, hogy Homonnainak,³³ például.)

A gyanú árnyékába vetődött Amende atya helyzetét nem javítja előttünk, hogy Linzben *confessor gynaecei*, vagyis női gyóntató volt,³⁴ vagyis a „szerelmes levelek” megszövegezésénél nem kellett csupán a fantáziájára hagyatkoznia, némi elméleti tapasztalatra is szert tehetett az efféle ügyekben. Amendének, ha tényleg ő a tettes, akkor sem állott volna útjába legyőzhetetlen nehézség, ha esetleg figyelmet szentelt volna annak a kérdésnek, hogy nagyobb hitelességre törekedve elsődleges bizonyítékként magyar nyelvű szövegeket kellett volna előállítania, bár, mint említettük, ennek semmi nyomát nem találjuk. (Talán erre a problémára is figyelve hozta forgalomba a „nyílt” szövegeket Rómán keresztül.) A prágai kollégium tagjai közül ugyanis a lengyel Adamus Prionius – az a páter, aki Amende után a legtöbb időt volt együtt Pázmánnyal a korábbi állomáshe-lyeken – a Vágsellyén töltött fiatal éveit jól megtanulhatott magyarul. Ráadásul a harmadik probációját 1613-ban együtt végezte Amendével Klagenfurtban.³⁵

³³ Elő fog még kerülni, hogy 1616 tavaszán a katolikus Homonnai Drugeth György eredménytelen kísérletet tett Bethlen Gábor megbuktatására. Kezdetben a prágai udvar támogatta (sőt titokban Klesl szervezte) a próbálkozást. A kudarc után a felső-magyarországi, nagyrészt protestáns rendek meg akarták büntetni a békebontó, a törököket is mozgolódásra ingerlő Homonnait. Pázmánynak ezt a lázongást kellett lecsendesítenie 1616 nyarán. FRANKÓI, *Pázmány... és kora* I, 191–220. Véltetően azért őt indították útnak, mert szorosabb kapcsolatot ápolt a főúrral.

³⁴ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 158.

³⁵ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 145.

A feljelentő és hamisító jezsuita szerzetes nyilvánvalóan nem egyedül és nem csupán személyes motivációból követte el tettét. Szövetsége minden bizonnyal Pázmány renden belüli fő ellensége, 1616. február 8-ai levelében számos keserű szemrehányással illetett bécsi házfőnök, Florian Avancinus lehetett. Ő 1616. március 11-ei, Vitelleschinek írt levele tanúsága szerint eléggé naprakész volt a prágai udvari fejlemények terén: „Pázmány elfogott és főtisztelendő Klesl úrnak bemutatott levelei jócskán késleltetik, sőt úgy gondolom, megfordítják ügye kimenetelét” – írta. Vajon honnan szerezhetette ezt az értesülést, ha nem az udvarba bejáratos rendtársától?³⁶ Az információ ugyanakkor nem volt teljesen pontos, és inkább a konspirátorok várakozását fejezte ki, mintsem a valós helyzetet tükrözte. Klesl ugyanis, láthattuk, megelégedett azzal, hogy továbbküldte Becanus császári gyóntatót és Geranus rektort a nunciushoz.

Ők, ha nem is lelkesedtek Pázmány kinevezéséért és a rendi státútumuk védelmét szívügyüknek tekintették, hivataluknál, helyzetüknél fogva ugyan belefolytak az eseményekbe, vélhetően mégsem voltak azonban tudatos részesei a szervezkedésnek. Klesl szerint is „nagy tapintattal, együttérzéssel és különleges szerénységgel számoltak be a Pázmányról hozzájuk eljutott dolgokról, és egyáltalán nem vádaskodtak.”³⁷ További, mellettük szóló érv, hogy Becanus kapcsolata a későbbiekben viszonylag szoros maradt Pázmánnyal, aki az 1620-as években az ő közvetítését is igénybe vette, hogy II. Ferdinánd rendezze végre a magyar főpapok végrendelkezésének visszasságait.³⁸ Geranus pedig a generális rosszallását is kiváltva hagyta, hogy Pázmány már a rendi keretektől kiválva egyéni napirenddel a prágai jezsuita kollégiumban lakhasson.³⁹

e) A gyerekvád. A denunciációk cáfolatai

A Pázmány-elleni összeesküvésnek a feljelentés és a szerelmes levelek mellett volt még egy harmadik eleme. Prágában ugyanis az a rágalom is elhintődött, hogy magyar jezsuita nemcsak megszegte szerzetesi tisztasági fogadalmát, hanem még fia is született. A forrásokból nem derül ki,⁴⁰

³⁶ Avancinus vélhetően tudott az „anonim” levélről is, LUKÁCS helyesen ismeri fel ennek tényét, ugyanakkor a vonatkozó forráshelyből ez nem derül ki. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209 és 53. j.

³⁷ 1616. augusztus 10-ei levele Alberhez. LUKÁCS, *I.m.*, Dok., n. 18.

³⁸ KOLLÁNYI, *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, 133.

³⁹ Lásd majd alább.

⁴⁰ Két eddig ismert forrás erről: Raphael Kobenzl 1616. augusztus 3-ai levele Kleslhez, illetve Alber augusztus 20-ai válaszlevele a bíboroshoz. Kiadásukat lásd alább. – A korábbi kutatás, jelesül IVÁNYI, LUKÁCS vélhetően felületesen olvasta Kobenzl levelét, és nem ismerte fel, hogy a gyerekvád elhintésének elsődleges helyszíne Prága. (IVÁNYI ráadásul

hogy a suttogó propaganda a gyermek anyjának Bakith Margitot, vagy valaki mást tartott-e. Mindenesetre a nagyobb udvartartást vivő, tehát folyvást tanúk szeme előtt lévő várúrnőre fattyúvadat fogni kétélű fegyver lehetett, hiszen ellenkezője könnyen cáfolható volt. A nem létező gyermek nem létező anyjának a hír szárnyán tehát inkább egy újabb nőnek kellett lennie. Igen, de Detrekő elég messze volt Prágához ahhoz, hogy mire a hitelre méltó cáfolat megszületik, akkorra Pázmány érseki kinevezése visszavonhatatlanul megghiúsuljon. Éppen a Báthory Erzsébettel szembeni vádak évtizedében vagyunk, és Csejte alig pár mérföld Detrekőhöz...⁴¹

A korábbi kutatás feltételezése szerint a gyerekvádát a bécsi egyetem és kollégium uniója ügyében Kleslhez prágai tárgyalásra érkező – vagyis a Titkos Tanács elnökével folytatott elhúzóódó harcban részes – Raphael Kobenzl páter juttatta el Rómába.⁴² A már a visszaúton, 1616. március 29-én, Neuhausból írt feljelentő levele nem maradt ránk. Létéről Vitelleschi generális április 23-ai, a Pázmánnyal szembeni rágalmakat már fenntartásokkal fogadó, annak tulajdonképpen hitelt nem adó válasziratából tudunk.⁴³ Mi a magunk részéről kizártnak tartjuk, hogy Kobenzl a gyerekvádát közvetítette volna a generális felé, hiszen ekkor neki már tudomása volt az ezt cáfoló orvosi vizsgálatról. Rágalmából persze így is maradt éppen elég, leginkább a „szerelmes levelek” vonatkozásában. A gyerekvád Rómában nem vert hullámokat. Semmi nyoma, hogy a generálishoz, vagy netalán a Kúriához egyáltalán eljutott volna. Ezzel szemben Bécsben, látni fogjuk, augusztusra okozott némi bonyodalmat, de már nem a célszemélynek, hanem sokkal inkább a vádat kiötlő jezsuita atyáknak.

* * *

A vádak az események menetét csak lassítani tudták – nem is kicsit –, meggátolni nem. A forrásokból kihámozhatóan Pázmány többször és többszörösen tisztázni kényszerült magát. Már 1616. február 8. előtt a prágai udvar „főemberei” kérésére esküvel tanúsították ártatlanságát azzal kapcsolatban, miszerint egyházi tisztség elnyerésére törekedett volna. Ez a cselekmény nemcsak a támadások első körének visszaverését jelenti, hanem azért is fontos mozzanat, mert ez az a pont, ahol

Kobenzl Bécsben kelt levelét Prágába teszi, a Prágában, illetve a prágai kollégiumban játszódó eseményeket pedig Bécsbe, és nem tisztázza a kronológiai koordinátákat sem. *I.m.*, 9–12.)

⁴¹ Báthory Erzsébet perének elemzése: SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA, *Báthory Erzsébet igazsága*, Budapest 1993.

⁴² „Tény azonban, hogy Kobenzl ez év márciusában részletesen írt a P. Generálisnak a Pázmány körül keringő híresztelésekről. Így valószínűleg arról is, hogy törvénytelen gyereknek az atya.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.

⁴³ Kiadva: IVÁNYI, *Pázmány külépése*, 17, n. 9. (LUKÁCSNÁL csak jegyzetben: *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.)

Amende atya ténylegesen előlép a homályból. Nemcsak az bizonyosodik be, hogy tevékeny részese a Pázmány körül Prágában zajló eseményeknek, hanem az is, hogy ő nem számított a nyílt ellenségek közé, ami talán még veszélyesebbé teszi személyét. A prágai udvar illetékesei ugyanis, miként Pázmány leírja, Jacob Geranus prágai rektor és Georg Amende udvari prédikátor előtt igazolták: Várad szülötte maga nem tett lépéseket az esztergomi érsekség elnyerésére,⁴⁴ és így mentes a szerzeteshez méltatlan „ambíció”, vagy ahogy ma mondanánk gátlástalan karrierizmus bélyegétől.

A magyar jezsuita márciusban, miután értesült arról, hogy – Geranus és Becanus, ugyan tapintatosan és szánalommal, de mégiscsak – feljelentették Kleslnél és a nunciustól, összehívatta a prágai kollégium *professus* tagjait, és súlyos szemrehányásokat téve tiltakozott a vele szemben elkövetett méltánytalanság ellen. Majd ez után térden állva kérte a nunciustól, hogy vizsgálják meg testét, ami De Mara engedélyével meg is történt. Eredményként az orvosokból, sebészekből álló bizottság írásbeli tanúsítványt állított ki Pázmány feddhetetlenségéről. Az esetre az előtt került sor, hogy elbeszélője (az önmagát pár hónappal később, augusztusban hosszas levélben tisztázni kívánó) P. Raphael Kobenzl Nagybojt végén Bécsből Prágába érkezett volna, és amelyet március utolsó napjaiban hagyott el.⁴⁵

Államtitkársági forrásokból arról értesülünk, hogy miután 1616. március 19-én Borghese bíboros nepos elrendelte a nunciustól: indítson vizsgálatot a vádak tisztázására,⁴⁶ De Mara kikérdezte a prágai jezsuitákat, majd magától Pázmánytól kért és kapott önigazolást. Ez azonban egy második igazolási kör lehetett, ami már nem a gyerekvád és a szexuális kapcsolat cáfolatára, hanem a levelek okozta denunciáció elhárítására irányulhatott április elején. Hogy Pázmány az orvosi bizonyítvány mellett mivel igazolhatta magát hitelt érdemlően, nem kínálkozik kézenfekvőbb lehetőség, mint a titkos levelek kulcsának átadása, ami viszont tökéletes bizonyosságot jelenthetett. De Mara április

⁴⁴ Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 53).

⁴⁵ Kobenzl 1616. augusztus 3-ai önigazoló (lásd még alább is) levelének tényközléseit többségükben hitelesnek fogadjuk el. A következő részeket már első olvasatban is: „...*Patrem autem Pasman ea de re monitum, convocasse omnes de collegio Societatis professos, et post gravem expostulationem de iniuria sibi facta protestatum. Inde ad genua domini nuntii provolutum orasse et impetrasse ocularem inspectionem sui, et accepisse iuratorum medici et chyrurgi testimonium (visa postmodum et lecta a domino Teuffelio), quibus abstersa sit calumnia in bonum Patrem... mendaciter iactata. ...infamem illum inspectionem patris (qua ut ut abstergere potuerit infamiam de generato filio...) ante institutam et peractam fuisse, quam ego advenirem Pragam. Ego enim ipso die, quo ingressus sum Pragam, non sine rubore, quam religiosa mihi exprimeret modestia, de illa iam transacta ex ore reverendi patris Gerani, collegii rectoris inaudivi...*”. IVÁNYI mellett újra kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17–18 és 212–214 (jegyzetekben); kihagyások nélküli újraközlését lásd alább, a X. fejezetben. Vö. Klesl augusztus 10-ei levelét is LUKÁCSNÁL (uo.).

⁴⁶ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

4-én már válaszolt is Rómának, majd Alessandro Vasoli nunciatúrai ügyhallgató⁴⁷ 1616. április 25-én közölte az Államtitkársággal, hogy a „főtisztelendő nuncius a páter Pázmány által adott, ártatlanságáról szóló tanúsítvány – ezt az orvosi igazolásban és/vagy a kulcsokban azonosíthatjuk – továbbá sok nyomozás alapján meggyőződött a páter életének derék és tisztességes voltáról, olyannyira, hogy ezt az egész tevékenységet feleslegesnek ítélte.”⁴⁸

Vasoli, a* történetünkbe most belépő újabb fontos szereplő prágai szolgálatát még Giovanni Battista Salvago nuncius alatt, 1612 előtt kezdte meg. 1615. július–augusztusban ügyvivő (*incaricato d'affari*), 1616. június[május!])–1616. október és 1617. február–1617. augusztus között internunciusként vezette a prágai apostoli követséget.⁴⁹ A Habsburgok elégedettek voltak szolgálataival, 1618 tavaszán kérték, hogy továbbra is állomáshelyén maradjon.⁵⁰ Vasoli az 1620/1630-as évek fordulóján a hírneves firenzei San Lorenzo bazilika és konvent priorjaként tűnik elének a nemzetközi szakirodalomban.⁵¹ E tisztségére mint mindkét jog doktorát és II. Ferdinánd toscanai nagyherceg auditorát – uralkodója előterjesztésére – 1624. május 9-én választották meg és 1632. május 27-én bekövetkező haláláig viselte.⁵²

⁴⁷ Az ügyhallgató (*auditor, uditore*) feladatköre elsősorban a nunciatúrai bíráskodás intézése volt. Rangsorban közvetlenül a nuncius után következett. Adminisztratív jellegű szerepkörén túlmutató feladatai a nunciustáváltásoknál, illetve a nuncius távolléte idején említésre méltóak: ilyenkor átmenetileg ő kapja meg pápai követség irányítását: írja a diplomáciai jelentéseket, fogadja az államtitkársági utasításokat, jár audienciákra stb. URBAN FINK, *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (Collectanea Archivi Vaticani [CAV] 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997, 126–127 és 128–131.

⁴⁸ Miként fentebb más összefüggésben már előkerült. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210 (57. j.) és 211, 60. j.

⁴⁹ Diplomáciai levelezése jegyzékével: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 4 és 1023, 2. j.

⁵⁰ Ferdinánd hivatalos és magánlevélben is ajánlotta Vasoli maradását Borghesének. Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy már a gráci nunciatúráról ismeri. Pozsony, 1618. március 21. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 109^{rv} és 110^{rv}. Lásd Miksa főherceg ajánlását is, Bécs, 1618. március 26. Uo., vol. 97, *ord. cron.* 1618-ban, vélhetően távozásakor, diplomáciai szolgálatai honorálásáért pápai kamarási címet kapott. REINHARD – „bizonytalan olvasat” megjelöléssel – V. Pál korai, bíborosi időszakának kliensei közé (*Familia vecchia*) sorolja, mi ezt későbbi pályája ismeretében nem tartjuk valószínűnek. *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Vasoli”).

⁵¹ GIULIA CALVI, *Histories of a plague year. The social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1989, 212.

⁵² DOMENICO MORENI, *Memorie storiche dell'Ambrosiana R. Basilica di S. Lorenzo di Firenze I–II–III: Continuazione delle memorie storiche dell'ambrosiana imperial basilica di San Lorenzo*, Firenze 1804–1816–1817, 26–28. A San Lorenzóban található Medici-sírkápolna őrzőjeként ő szervezte meg 1629-ben Medici Katalin temetését (uo., 334). MORENI szerint a massa-carrarai Fivizzanóból származott (uo., 26). Priorságának több adata: Biblioteca Moroniana, Fondo Palagi, 69.8 (*Diario del capitolo di S. Lorenzo di Firenze*); valamint Archivio del Capitolo di San Lorenzo (Firenze) (ASL), vol. 34, fol. 241^{rv} (Vasoli levele Niccolò della Antellához, 1629. március 28., kisebb jelentőségű liturgikus ügyben). 242^r–243^v és 254^r–255^v (kérvényei káptalanjával a nagyherceghez helyi egyházi kérdésekben). vol. 381, fol. 31^v–33^v (1632. május 20-án készült hiteles közjegyzői kivonat megválasztásáról priornak, mely tisztségben a firenzei érsek erősítette meg). Priorként a firenzei eredetű Barberinik klientúrájához tartozhatott. Vö. ASFi Miscellanea Medicea, filza 225/3, fol. 190–191. – Hagyatéka sajnos nem maradt fenn társaskáptalanja gazdag és jól rendezett levéltárában, noha tudjuk hogy a prágai nunciatúráról vitt magával iratokat (lásd majd 1629. évi levelét a szomaszkákhoz Pázmány *professiójáról*). Már a

Mi lehetett az orvosi igazolás alapja, tartalma? Egyelőre nem tudjuk. Találgatásokba nem kívánunk bonyolódni. Egyelőre azt állapíthatjuk meg: kevésbé tartjuk valószínűnek hogy aprólékos öngigazolásába az esetről említést tevő Kobenzl egy ilyen könnyen cáfolható hamis elemet kevert volna. Még kevésbé tartjuk elképzelhetőnek, hogy mondjuk Klesl egy hamis orvosi igazolást gyártott, netalán vett volna. Ennek kiszivárgási kockázata elég nagy, mondhatni biztosra vehető volt, ráadásul Pázmány cinkossága nélkül aligha valósíthatta meg. Utóbbit pedig a magyar jezsuita személyisége ismeretében teljesen kizárhatjuk.

f) *Vitelleschi elbocsátója*

Magának az új generálisnak, Muzio Vitelleschinek⁵³ az álláspontjában is bizonyos elmozdulás figyelhető meg ekkorra. 1615 decemberében, miután a császári ügyvivő II. Mátyás nevében megfogalmazott, meglehetősen követelőző kérvényét az Államtitkárság hozzá továbbította véleményezésre, még nemcsak ahhoz ragaszkodott mereven, hogy a pápa ne adjon Pázmánynak diszpenzációt (nemhogy azt összes, hanem egyszerű fogadalma alól sem), hanem mindenképpen át akarta őt léptetni egy másik szerzetbe. Egyúttal a magyar jezsuita személyéről, tulajdonságairól nem a legkedvezőbb kijelentéseket tette a pápai udvarban.⁵⁴ 1616. március 5-én viszont már azt közölte magyar

levéltár 1742-ben készült alapos inventáriumában sincs olyan utalás, ami Vasoli *spoglióját* megőrző állag létét feltételezné. ASL vol. 3886.

⁵³ Az addig *assistente per l'Italia* generálissá választását (ami november 15-én történt) a római Habsburg-képviselő 1615. november 21-én jelentette Prágának. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 10 (!), fol. 45v (Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz).

⁵⁴ A Borghese-féle 1615. december 26-ai jegyzékben említett jezsuita ellenkezés mögött (például semmiképp sem akarják, hogy Pázmány tőlük közvetlenül lépjen az érsekségre, ezzel is nehezítve, elnyújtva az ügyet, és keresetlen jelzőkkel illetik) személyesen a generálist kell gyanítanunk. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 8 és 207, 40. j. – A már idézett, kifejezetten esztergomi érseki kinevezése érdekében benyújtott 1615. decemberi kérvény (amely még mindig azt kéri, hogy Pázmány „szabad legyen a Társaságtól”) hátoldalán nemcsak ama államtitkársági feljegyzés található, hogy véleménykérés céljából továbbítsák a *memoriálét* az új generálisnak. (Ez magyarázza, hogy a kérvény eredetije miért a jezsuita levéltárban maradt fenn, illetve még az, hogy nem szolgált alapul újabb bréve kiállításának.) Ugyanúgy az államtitkársági ügykezelés során keletkezett az irat tartalmát szabatosan összefoglaló *estratto* is: „*Petitur a Pontefice, ut P. Petrus Pasman absolvatur a votis societatis, ut possit praeesse ecclesiae Strigoniensi*”. (Archivum Romanum Societatis Iesu [ARSI], Historia Societatis, vol. 56, 109v.) A kérvénybe helyezve maradt fenn Alber *vicarius* összefoglalása az ügyben korábban kifejtett álláspontjáról. Meglátásunk szerint a számos egyezés ellenére ez nem teljesen a fentebb ismertetett írásbeli tájékoztatójának összefoglalása, hanem a pápai audiencián, audienciákon elmondottak summázata. Talán Vitelleschi pápai audienciára történő felkészítése céljából keletkezhetett. A legfontosabb eltérés Alber korábbi emlékiratától, hogy itt az is szerepel, hogy Pázmány akár egy *laxior*, kevésbé szigorú rendbe is átléphet, ám ez semmiképpen sem lehet lovagrend, ami azzal lenne egyenértékű, mintha világi pap lenne: „*Supplicatum fuit sanctissimo domino nostro a patre vicario, ne petitio sacerdotis Hungari professi societatis admitteretur (qua petebat auctoritate et concessione sanctissimi in saeculo manere sibi liceret), quia petenti propter eius ingenium et constitutionem id noxium; societati vero in iis partibus hoc ostio aperto perniciosum foret. Sed si a societate separandus sit, ad Carthusiam vel alium quemcumque etiam laxiorem regularem ordinem transeat, ut canones et privilegia societatis concedunt: minime vero ad ordinem militarem, quia eandem libertatem in*

rendtársával: az Apostoli Szentszék iránti tiszteletből fakadóan nem tudja, de nem is kell megakadályoznia abban, hogy éljen a pápa által – miként állítja – neki adott engedéllyel s átlépjen egy másik rendbe, sőt sem visszavonadni, sem visszafordítani nem tervezi azt. Tette ezt Vitelleschi éppen azon a napon, amikor a Brévetitkárság, mint tudjuk, újabb brevét bocsátott ki, amelyben meghosszabbította (és így megerősítette) a Pázmánynak 1615. november 14-én adott átlépési *indultumot*, közép-pontjában azon kitétellel, hogy ezt rendi előjárói hozzájárulása nélkül is véghezviheti. Vagyis Vitelleschi pusztán alkalmazkodott a megingathatatlanak bizonyuló pápai akarathoz.⁵⁵ Egyúttal azonban emlékeztette a magyar jezsuitát fogadalmára és intette: ne törekedjen egyházi méltóság elnyerésére. A generális e mérsékelt hűvös hangvételű sorait Pázmány február 8-ai, renden belüli hányattatásait leíró és kilépési szándékát megindokoló hosszas levelére írta, amelyben a magyar jezsuita kifejezetten kérte hozzájárulását ahhoz, hogy élhessen a november 14-ei brevében kapott pápai *indultummal*, és amelyben a jelek szerint hiába tájékoztatta Vitelleschit arról, hogy a prágai udvar illetékesei cáfolták az ambíció vádját.⁵⁶

A generális végül kénytelen-kelletlen szabályszerű elbocsátót (*diploma seu litteras patentes*) is kiállított a magyar jezsuita számára, amelyben kifejezetten felhatalmazást adott neki a távozásra a Társaságból.⁵⁷ Lépését vélhetően V. Pál felszólítására tette meg, aki ismét beszélhetett vele az úgról. Aligha tévedünk, ha úgy véljük: a Pázmányról a Kúriában terjedő rágalmaknak is Vitelleschi volt a forrása, aki audienciákra jövet-menet 1615 végén/1616 elején ejthetett el pár keresetlen szót magyar rendtársa személyéről, ha nem egyenesen magának az egyházfőnek szólt arról, hogy Pázmány „veszélyes ember, önféjű, életét tekintve léha, és nőkkel tart fenn viszonyt”.⁵⁸ Az Államtit-

ordine militari haberet, quam si in saeculo extra omnem ordinem existeret, nec ad militarem ordinem professis aliarum religionum transire licet. Primum quoque istud exemplum in societatem in Germaniam si induceretur, ingentem ipsi cladem adferret, ut facile est colligere.” (ARSI Hist. Soc., vol. 56, 108rv.) A korábbi kutatás eltérő értékelése: LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91, 40. j.

⁵⁵ E hajlandóságát korábban kifejezésre juttathatta, hiszen március 5-én már az Államtitkárságon is tudtak erről, mint ahogy Pázmány február 8-ai leveléről is (amiről csak annyit említenek, hogy kérte elbocsátását, mást nem). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26. A jegyzék szövegét lásd alább: *Dokumentumok*, 18. sz.

⁵⁶ Uo., 237–228 (6. sz. j.); HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 53).

⁵⁷ Ezt maga Vitelleschi említi 1630. november 16-án Dobronoky Györgyhöz írt levelében. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 24; vö. uo., 217, 87. sz. jegyzet is; ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 44. A forrásból úgy tűnik, ezt nem közvetlenül Pázmánynak küldte el. Valószínűleg az őt képviselő Ridolfinak adta át, aki ezen irat alapján vezette fel április 9-ei tanúsítványát a március 5-ei brevére. – Dobronoky idevágó későbbi feljegyzése: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 780–781; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217 (90. j.); ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 43–44. Lásd még alább is.

⁵⁸ A jezsuiták-e véleményét Borghese bíboros 1615. december 26-ai jegyzékében közölte De Marával azzal az utasítással, hogy „tartsa meg magában”. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 8; vö. *Magyarország... összeköttetései*

kárság, bár még 1616. január 2-ai jegyzékében is problémaként kezeli e rágalmakat, mégis határozot-
tan leszögezte: ha nem is fogadják szívesen rendtársuk kinevezését, a jezsuitáknak meg kell hajolni-
uk, mivel nincsen nálánál alkalmasabb személy a prímási székbe.⁵⁹

Ha a Kúriába decemberben eljutó rágalmak közvetítőjeként Vitelleschit gyanítottuk, akkor azt
is feltételezhetjük: a Pázmánynak inkább elzárást, börtönt, mintsem főpapi méltóságot javasoló név-
telen feljelentést és a három, talán korbeli műfaj-specifikus, mondhatni kötelező bugyutasága elle-
nére helyenként nem is annyira ügyetlenül hamisított – a jezsuita rendbeli kötelék alól feloldó pá-
pai brévéról, Klesl szerepéről, császári audienciáról szóló – szerelmes levelet egyik március közepi
kihallgatásán ő maga adta át V. Pálnak.⁶⁰ Úgy tűnik azonban, hogy noha Pázmány 1616. február 8-
ai, a Társaságtól búcsúzó hosszas levele és a február 10-ei feljelentő levél feltűnően egy időben ke-
letkezett, utóbbi a szerelmes levelekkel együtt csak az után jutott el Vitelleschihez, hogy voltakép-
pen kedvező választ adott Pázmánynak, és már kiállította az elbocsátó pátenst.⁶¹ Ezek a levelek,
melyeket másolatban kapott meg, és melyekről – mentségére legyen mondva – nem tudhatta,
hogy hamisítványok, magyarázzák 1616. tavaszán írt leveleiben ismét felerősödő ellenérzéseit Páz-
mánnyal szemben.⁶² Ha tényleg ő nyújtotta át a kompromittáló iratokat a pápának, szemünk elé
idézhetjük a szituációt... Az Államtitkárság nemhiába sürgette két jegyzékben is a prágai nunciatú-

a Szentszékel, III, 289 és 533, 965. j., ahol a január 2-ai jegyzék is említésre kerül. – ÖRY-SZABÓ kifejezetten a jezsuita
kúria újabb információiról szólnak. Pázmány, 43.

⁵⁹ Méghozzá ugyanabban a jegyzékben, amelyben helyeselték Lépes letételét nőügyei miatt, ami arra utal, a Pázmány-
nyal szemben felhozott vádak – a fel-feltűnő aggodalom ellenére – kezdettől fogva nem tartották igazán megalapo-
zottnak. „Si loda molto vostra signoria per il biglietto scritto a sua maestà in materia della chiesa di Strigonia, circa la quale si
manda a lei copia d'una lettera del Clessellio, dove tocca questo punto. I Giesuiti pare, che non inclinino volentieri, che il P.
Pasmanio sia promosso alla detta chiesa, ma finalmente bisognerà, che ci si accomodino, quando non si trovi miglior soggetto.
Quelche in ciò davver[o] fastidio era quello, che dicevano, come si scrive, che fusse huomo troppo di sua testa, et havesse qualche altro
diffetto di più etc.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 14r.

⁶⁰ „Sono state date alla santità sua tre lettere” írja a kivizsgálást vélhetően azon nyomban elrendelő március 19-ei jegyzéké-
ben Borghese. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12. Vagyis azt Prágából, esetleg bécsi kerülővel, nem köz-
vetlenül juttatták el az Államtitkárságra. A prágai nuncius valószínűleg át sem vette volna őket továbbításra.

⁶¹ Nyilván nem teszi meg, ha ez az ütőkártya a kezében van. Márpedig a Pázmány igazolását jelentő első nunciusi je-
lentés 1616. április 4-én kelt. Ridolfi április 10-ei tanúsítványából tudjuk, hogy a generális már megadta a hivatalos
hozzájárulást, amit aligha tett volna meg a gyanú felmerülése után és annak tisztázása előtt. Ugyanakkor Avancinus
1616. március 11-én azt jelenti a generálisnak, hogy Pázmány elfogott és Kleslnek bemutatott iratai igencsak lelassítják,
sőt talán meg is akadályozzák a magyar jezsuita kinevezését. Vagyis március 11-én már mint Vitelleschi előtt ismert
üggyről ír. P. LUKÁCS szerint ekkor jelenti a generálisnak a szerelmes levelek elfogását, a mi szövegértelmezésünk szerint
ez valamivel korábban történt, úgy azonban, hogy március 5-ig nem ért Rómába a hír. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Páz-
mány*, 209 (53. j.).

⁶² Lásd alább.

rát a gyanú azonnali és meggyőző tisztázására.⁶³ A generális magatartására a magyar jezsuita Florian Avancinus után másik fő és nyílt ellensége, Busaeus személyes befolyást gyakorolhatott, és azt sem zárhatjuk ki, hogy el-elkísérhette főnökét audienciára, legalább az *anticamerā*ig, így a pápai diplomáciai iratokban feltűnő dehonesztáló jelzőknek, állításoknak akár ő maga lehetett közvetlen forrása. Busaeus lett ugyanis Rómában Alber utóda a generális *per Germaniam* asszisztense (Alber pedig az övé az osztrák provincia élén), és ekkor már az Örök Városban tartózkodott.⁶⁴

Mindezen, Pázmány számára kedvezőnek aligha nevezhető személyi változások ellenére, miután kilépésének kérdése a Habsburg–pápai diplomáciai kapcsolatok homlokterébe került, érseki kinevezésének megakadályozása a rend számára túlságosan kemény diónak bizonyult. Nem hiába nyúltak egyre inkább a rágalmazás kétélű fegyveréhez.⁶⁵ Egyszerre szembemenni a pápa és a császár nyilvánvaló akaratával finoman szólva is kontraproduktív volt a Társaság számára, és saját identitásával sem állott összhangban. Ennek ellenére a rend osztrák tartományi előjárói: a Rómából visszatérő új provinciális, Ferdinand Alber (volt gráci rektor, 1597-ben ő döntött úgy, hogy Pázmány ne menjen Erdélybe, hanem maradjon Grácban filozófiatanárnak, és akit volt előjárójaként Pázmány Carillóval, Argentivel együtt 28 évi társaságbeli feddhetetlen magaviseletének tanújaként említ)⁶⁶, továbbá Florian Avancinus házfőnök és a bécsi kollégium más tagjai egészen Pázmány érsekségének publikálásáig úgy a pápai, mint a császári udvarban minden követ megmozgattak kinevezése megátolására.

⁶³ 1616. március 19. mellett még április 25-én, vagyis négy nappal a harmadik bréve kiállítása után is. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210, 58. j.

⁶⁴ Busaeus vélhetően már az őszi generálisválasztás után Rómában maradt és nem tért vissza Ausztriába. Mindenestre Pázmány február 8-ai levelében említi, hogy az Örök Városban tartózkodik: „*Haec mihi antea prorsus ignota recenter admodum ab episcopo quodam certo relata sunt. An delatoris persona respondeat, Busaeus, qui illic* [vagyis a címzett generálisnál, Rómában] *est, testari poterit.*” (Busaeus Permainak Lósy és P. Nagy bevonásával végzett machinációit tanúsíthatja. ‘*Recenter*’, tehát Prágában Pázmányt legnagyobb valószínűséggel – az ilyesfajta ügyekben személyében is érintett – Lépes püspök-kancellár informálhatta.) Busaeus egyébként 1636-ban bekövetkezett haláláig megmaradt római tisztben, tehát 1632-ben alkalma nyílt arra, hogy kifejezze hódolatát a bíborosként odaérkező Pázmány előtt, ami érdekes szituáció lehetett. LUKÁCS, *Catalogi II*, 556–557. – Asszisztensként foglalkozott magyar ügyekkel is. Például 1632 áprilisában, tehát épp Pázmány római tartózkodása idején tájékoztatta Vitelleschit arról, hogy nem érkezett meg Pozsonyba az ottani Boldogságos Szűz társulatának generális megerősítése, és hogy újat kell küldeni. ARSI Austr., 4 II, p. 612; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 154. – E mozzanat, az egyik fő ellenség Rómába kerülése a kulcsidőszakban, amire eddig semmilyen figyelem nem vetődött, meglátásunk szerint hozzásegít a római jezsuita központ meg-megújuló ellenállásának mélyebb megértéséhez.

⁶⁵ Aligha fogadhatjuk el tehát a korábbi irodalomban megjelenő apologetikus kijelentést, miszerint „Nyilvánvaló az is, hogy az esettel kapcsolatban rendi intrikákról beszélni nem tárgyilagos eljárás.” LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, II, 8.

⁶⁶ 1616. február 8-ai levelében.

Törekvéseik a kortársak előtt sem maradtak rejtve. Pethe László kamarai elnök 1616. március 2-án – épp a támadások tetőpontjának időszakában – hosszas és szenvedélyes levélben fordult Kleslhez. Kifejtette, hogy kizárólag a katolikus vallás érdekét nézte, amikor a néhai Forgách bíboros utódául Pázmány Pétert ajánlotta, aki „elmeélével és könyveivel” széles körben, arisztokratáknál, sőt még a protestánsoknál is komoly tekintélyre tett szert. Mikor az uralkodó Pázmányt a mi nap Prágába hívatta, ő és a katolikus vallás javát akarók joggal remélték, hogy már mint érseket láthatják viszont – leszámítva azon keveseket, akik saját és nem az egyház érdekeit tartják szem előtt. Itt minden bizonnyal Náprágy Demeter kalocsai érsekre utal, aki főleg Thurzó nádor révén tett saját érdekében lépéseket,⁶⁷ és talán ő lehetett az a főpap is, aki állítólag azt kérte a császártól, hogy Pázmányra még csak ne is gondoljon, mivel rossz híre miatt alkalmatlannak tartják.⁶⁸ Pethe saját elfogulatlanságát hangoztatva kérlelte Kleslt, hogy a vallás és a haza javára döntsön az uralkodóval, a már elkezdett ügyet fejezze be és ne engedjenek a jezsuiták nyomásának, hiszen Pázmányon kívül másvalaki még csak közepesen sem felelne meg a prímási méltóság kívánalmainak. Felhívta a figyelmet annak veszélyére is, hogy a protestánsok még inkább fenyegetőbb magatartást fognak mutatni, amennyiben látják, hogy a katolikusoknak e fontos reményük valóra válásában csalódniuk kell:

„Minél inkább késznek és felfegyverkezettnek látom elleneinket a vallás ostromára és legyőzésére, annál nagyobb eltökéltséggel vélem: vállalom kell azt a gondot, hogy nagy szorgalmatossággal fogjam magam, és amennyire rajtam áll, Isten házáért kiálljak a várfalra. Ezért – miután Isten vétkeink miatti jogos haragjában méltóságos Forgách bíboros urat, a papság ékkövét és a vallás pompás díszét a halandók közül a halhatatlan életre hívta – semmi más nem volt mélyebben bennem, mint hogy helyére olyasféle férfiú kerüljön, kinek okossága, tudása, ébersége, tekintélye és főpaphoz méltó egyéb erényei megoltalmazzák a romlással fenyegető vallást Magyarországon, és az ellenfél rohamait, ha teljesen meg nem is törik, de legalább a lehető legnagyobb mértékben visszaverik. Ez a gondolat éjjel-nappal égetően nyugtalanított a feladatra alkalmas emberek óriási hiánya miatt. Egyedül páter Pázmány Péter jutott az én, és mindnyájunk eszébe, akik az ügyet megfelelő súlyán kezeljük. Ő szerteágazó és különleges bölcsességének hírével, valamint széleskörű műveltséggel megírt könyveivel nem-

⁶⁷ Részletesen: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 185–187, illetve alább közlendő levelei.

⁶⁸ „...petivisse ab imperatore archiepiscopum de Pazmano nihil cogitasse, quod propter infamiam contractam indignum iudicaret”. Ez az idézet az 1616. február 10-ei Pázmányt feljelentő névtelen, fentebb már tárgyalt levélből való. Mint minden ilyen irat, ismételjük, tartalmazhat azonban hiteles részinformációkat is. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11.

csak a haza közpolgárai előtt, hanem a mágánasoknál és az összes főembernél akkora tekintélyre tett szert, hogy nemcsak mi katolikusaink csodálják és tisztelik, hanem az eretnekek is elfogadják. Amikor őt a császári Felség minap Prágába hívatta, mindnyájan, akik a katolikus vallás javáért tevékenyek vagyunk, nagy reményt tápláltunk, hogy a császári Felség a hazánk iránti atyai törődése és kegyeleme révén mindenki más előtt erre az emberre bízta ezt az olyannyira kényes tartományt, amiről Főmagasságod is tudhatott, és az összes katolikusok szavazatai (ha azon keveseket nem számítjuk, akiknek talán a magánérdek inkább szívükön fekszik, mint az egyház közös haszna) egyhangúan és a lehető leginkább őt részesítették előnyben. És valóban úgy mutatta magát a dolgok kezdete, hogy nagy reményt tápláltunk és már-már bizonyosak voltunk abban, hogy Őfelsége kegyelmének és Főmagasságod kedvezésének köszönhetően rövidesen érsekként látjuk őt viszont Prágából, akinek messzire világító fénye mind az eretnekek magabiztosságát, mind pedig a mieink bánatát, amit a méltóságos bíboros úr korai halála miatt éreztünk, könnyedén megszüntethetné. De nem tudom, miként történt, hogy míg a dolog haladt előre, a terjedő hír a Jézus Társaság atyáinak fülébe jutott, akik úgy gondolták, hogy ez a dolog rendjük számára bizonyos kárt vagy kellemetlenséget fog okozni. Amennyire hitelt érdemlő emberektől megtudhattam, sem a pápai, sem a császári udvarban semmit nem hagytak kipróbálatlanul, amit kinevezésével szemben akadályként állítani alkalmasnak gondoltak. Így történt, hogy buzgóságuk (ami vajon Isten rendelése szerinti-e, ők tudják) eme olyannyira jeles ügy menetét megtörték, és a katolikus vallást nálunk súlyos veszélybe sodorták. Megvallom, Méltóságos Uram, hogy ezt az embert különleges lelki adományai miatt szeretni és tisztelni szoktam, de mégis Isten a tanúm, hogy előléptetése érdekében nem a saját, nem is az ő, hanem az egyház és hazánk közjója végett fáradoztam és fáradozom most is. Ugyanis bármerre fordulok és tekintetek körül serényen, senkit nem látok a mieink közül, aki ezt a tisztséget legalább közepes módon, vagy az emberek várakozásának megfelelően el tudná látni. Ez Főmagasságod számára ismertebb annál, minthogy ki kellene fejtenem. És ezért a császári Felség kegyelme és Főmagasságod ajánlása révén mindennél jobban e férfiú vállaira szeretném helyeztetni a vallás megoltalmazását. Amiért is – tekintettel a nálunk veszélyben forgó katolikus hitre – ismételten könyörögve járulok Főmagasságod elé, Krisztus szerelmére s az Egyház védelmére irányuló különleges keresztényi buzgalmára és eltökéltségére hivatkozva esedezem és kérem: hasson oda, hogy az annyira kitűnő kezdetre méltó befejezés adjon választ, és ne tűrje, hogy az atyáknál egy ember hanyattatása többet számítson, mint amennyit Őszentségénél és a császári Felségnél az egyház közös java ér. Bizonyos, hogy ha az eretnekek azt látják, hogy katolikusaink elestek oly fényes reményüktől, felettünk mintegy győzelmet aratva még ádázabban fognak szorongatni, hiszen megszabadultak attól az embertől való nagy-nagy félelmüktől, akinek már mint magánembernek is rettegnék tudásától, a vele írásban, szóban történő vitatkozás alkalmától. Reméljük azonban, hogy Főmagasságod törődése szembeszáll eme bajokkal, és nem fogja hagyni, hogy e veszélyes időkben, amikor mindenfelől ellenség veszi körül az elgyötört, bástyájától, védelmétől megfosztott vallást, utat nyissanak az ellen támadásainak és még véresebb romlást hozzanak. Habár számosak a kitűnő érdemek, amelyet mi és magyar ha-

zánk Főmagasságodnak köszönhet, ez mégis fényesebben fog tündökölni a többi között, és halás lelkünk örök tanúságtételét fogja kiérdemelni...”⁶⁹

A magyar arisztokrata kiállításában a katolikus rendek újabb, utolsó fellépésének lehetünk tanúi Pázmány mellett, kiváltképpen, hogy Pethe csatolta az esztergomi káptalan és Telegdy váradi püspök támogató leveleit is – utóbbi nyilván az ő saját prímási ambíciói, esélyei körüli híresztelésektől való végső elhatárolódást is jelentette.⁷⁰ Pethe fellépése sokkal inkább a jezsuita ellenakciók elhárítására irányult, mintsem Klesl meggyőzésére. S bár a jelek szerint a Magyar Kamara elnökének értesülései hézagosak voltak: a római diplomáciai tárgyalásokról nem tudott, csupán a jezsuiták lépéseiről értesült „hitelt érdemlő emberektől”, azt helyesen ismerte fel, hogy Pázmány rendtársait részben személyes ellenérzések vezetik.⁷¹ Legalábbis abból a szavaiból, miszerint Klesl „ne tűrje, hogy atyáknál többet érjen egy ember hányattatása, mint Őszentségénél és a császári Felségnél az Egyház közérdeke”,⁷² erre lehet következtetni.

b) A fő „vetélytárs”

FRAKNÓI államtitkársági hivatkozásokon alapuló elbeszélése szerint Pázmány 1616. novemberi adminisztrátorságának felvetődésekor – ezt igazából kleseli „agyaggalamb-lövészetként” értékelhetjük – szóba került a fiatal Pálffy Miklós pozsonyi prépost neve.⁷³ Az ő alkalmatlanságának kiderülése (1616 folyamán meg is vált prépostságától) és a Pázmánnyal kapcsolatos problémák miatt 1616 elején V. Pál – a Telegdyt személyesen ismerő, őt 1611-ben felszentelő – Bellarmino tanácsára információt kért a váradi püspök személyéről, majd miután Ridolfi ügyvivő megszellőztette az ügyet Prágában, gyorsan és nyíltan visszakozott.⁷⁴ Ez a kitérő, az események fősodorvonalához képest

⁶⁹ Pethe rövid utóiratot is főzött leveléhez: „Mellekeltem e soraimhoz nagyságos Czobor Mihály úr, az esztergomi káptalan és a főtisztelendő váradi püspök leveleit, amelyekből Főmagasságod még világosabban megértetheti az érsek kinevezésének szükséges voltát, miként a Révay kísérletei elleni ügyet is Főmagasságod pártfogására és támogatására szeretném ajánlani.” A forrás eredetije: ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v. Szövege: *Dokumentumok*, 17. sz. (A fordítás itt is a sajátom. Külön csak azt jelzem, ha netalán nem, vagy csak részben.)

⁷⁰ Lásd a következő alfejezetet.

⁷¹ Akik viszont tisztában voltak Pethe szerepével. A névtelen feljelentő által kompilált levél következő sorában egyértelműen őt azonosíthatjuk: „Is sua autoritata quosdam, qui eum minus norunt, eo implulit, ut secum illum pro arbiepiscopo postulent.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11.

⁷² „...neque patiatur apud patres unius hominis iacturam plus valere, quam apud suam sanctitatem et Caesaream maiestatem publica ecclesiae utilitas valeat.” Pethe imént idézett levelében.

⁷³ A személyéről, koráról tájékoztatást kérő államtitkársági jegyzék kiadva: LUKÁCS, *i.m.*, 224, 5. j.

⁷⁴ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 187–188 és 619; *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 223, 4. j. is.

nyilvánvaló mellékszál feltételezhetően a jezsuita támadások egyetlen tényleges eredménye a némi időhúzás mellett – a tartalék megoldásokat egyébként is mindig szinte kötelező jelleggel („*per ogni buon rispetto*”) felmérő – pápai udvarban.⁷⁵

De Mara végül elég kedvezőtlen információkat adott Telegdyről, 1616 februárjában még azzal is megvádolta, hogy a kalocsai érsekkel és a nádorral szövetkezve el akarja távolítani a jezsuitákat Nagyszombatból.⁷⁶ Talán így akarta megfosztani őt a Társaság támogatásától. A nuncius 1616. február 1-jei titkosított jelentésében az Államtitkárság utasítását kérte az eseteleges fellépés mértékét illetően, arra az esetre, ha mégis Telegdyt neveznék ki.⁷⁷ A váradi püspök nevének felvetődéséhez nagyban hozzájárulhatott, hogy 1611-ben jó benyomást tett a Kúriában, és magára V. Pálra is, aki audiencián fogadta őt, és akinek beszámolt a magyarországi vallási viszonyokról.⁷⁸ Nagyon beszédek a dátumok: az információkérés dátuma 1615. december 26. (megegyezik Borghese szép számmal idézett, és kétségkívül némi elbizonytalanodást tükröző – „Pázmányért a pápa már megtette, amit lehetett” – jegyzékének dátumával, ahol kitér a jezsuiták ellenállására).⁷⁹ Az első visszako-

⁷⁵ Az 1616. január 16-án kelt ominózus jegyzék nemcsak Telegdyről, hanem magától Telegdytől is információt kívánt kérni a primási szék betöltése kapcsán: „*Quanto preme a nostro signore la celere nominazione per la chiesa di Strigonia già è noto a vostra signoria, che sa parimenti il bisogno, che ce ne è, et penetra i disegni di qualcheuno [!] intenti a protraerne la provisione per poter in tanto profittarsi di quelle entrate. Et perché la carestia di soggetti idonei da qualche pretesto colorato all'intenzione di chi desidera, che si differisca è stato fatto intendere a sua santità, che sarebbe a proposito per detta chiesa il vescovo di Varadino, o che da lui si poterne sapere, chi altro vi fusse, che potesse esserne degnamente provisto, però quanto alla persona di lui si desidera, che'ella ce ne dica il suo parere, et procuri intime con destro modo intendere da lui medesimo, che pensa, che fusse al caro, et ce ne avvisi.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. január 16. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 102r.

⁷⁶ LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 96–97, különösen 60–62. j.

⁷⁷ A jelentésében szereplő másik ügy Klesl bíborosi kinevezése volt: „*L'offizio per il cardinalato di Cleselio va molto differendosi, non havendomi fin hora l'imperatore fatto intendere altro, et io so, che esso Cleselio non parendoli da se stesso stimolar la maestà sua, pensa di valersi del mezzo del segretario dell'imperatrice per sollecitarne l'espedizione. Per la chiesa di Strigonia, come altre volte ho detto a vostra signoria illustrissima, non veggo fra tutti i prelati Vngari soggetto più proporzionato del padre Paskan. Nè il vescovo di Varadino mi par tale, che debba di molto preferirsi agl'altri; se però venisse di quà la nomina della sua persona, come non credo, non so in tal caso quanto ben sarebbe il volersi opporre, nel che mi rimetto all'infallibil prudenza di sua santità et di vostra signoria illustrissima.*” Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 105r.

⁷⁸ „*Il vescovo di Bosna è venuto a visitare questi santi limini accompagnato da un'onorato testimonio del signor cardinale di Strigonia sopra le buone qualità sue, le quali havendo nostro signore conosciute degne del grado, l'ha perciò veduto volentieri, et ha ordine a me, che io lo raccomandai a vostra signoria efficacemente con occasione del suo ritorno, glielo raccomandando dunque con ogni istanza, affinché le presti il suo aiuto e favore, dove sarà ricercata da esso vescovo, e dove conoscerà esser bisogno per beneficio di quei popoli, per i quali sua beatitudine si è offerta in tutto quello, che potrà havendo inteso con molto suo dispiacere dall'istesso prelati lo stato infelice della religion cattolica in quelle parti. Faccia anco vostra signoria dal canto suo, quel, che le sarà concesso dalle forze et uffizi suoi.*” Borghese jegyzéke De Marához, Róma, 1611. október 1. BAV Barb. Lat., 5931, pag. 736–737; fogalmazványa: ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 291r. (Elég szokatlan, hogy nem az évek óta Bécsben tartózkodó nuncius ajánlja az Államtitkárságnak Telegdyt, hanem fordítva, amiből arra következtethetünk, hogy viszonyuk nem lehetett felhőtlen.)

⁷⁹ LUKÁCS, i.m., Dok., n. 8.

Telegdytől pedig 1616. február 20-án kelt, éppen aznap, amikor Ridolfi kulcsfontosságú jelentése a minden bizonnyal sorsdöntő audienciáról.⁸⁰ A Pázmány-melletti eltökéltséget 1616. március 5-ei jegyzékében erősítette meg Borghese bíboros, aki a felelősséget Telegdy előtérbe kerüléséért igyekezett Ridolfira hárítani, mondván félreértelmezte a pápa Bellarmino felvetésére tett szavait.⁸¹

Igazán kuriózumná az teszi számunkra ezt a közjátékot, hogy a javaslat éppen attól a Bellarminótól indult ki, aki után Pázmány lesz a második jezsuita érsek-bíboros, és akit közismerten a magyar Bellarminóként tartunk számon. A jezsuita kardinális – alighanem a rendi vezetés ellenállásának összefüggésében értelmezhető – szerepének említése megtalálható a nuncius február 15-ei jelentésében is, ahol arról tudósította az Államtitkárságot, hogy a prágai udvarban az egész ügyet illetéktelen beavatkozásnak tekintették a magyar királyi főpapkinevezésbe. Ezt viszont Borghese határozottan cáfolta válaszában.⁸²

2. A BÉCSI JEZSUITA KOLLÉGIUM ÉS AZ EGYETEM UNIÓJA (1615–1618)

A Pázmánnyal szembeni rendi intrikák, a pápai és császári akarat nyílt és mind megengedhetetlenebb eszközökhöz nyúló opposíciója csupán késleltette az eseményeket, és Telegdy személyének átmeneti szóba kerülését érte el, miközben egyre kevésbé szolgálta a rend érekeit. A Társaság ugyanis ebben az időszakban egy, számára Pázmányénál nagyobb horderejű, és sokkal súlyosabb ügyben is konfrontálódott, sőt éveken keresztül egyenesen szembeszegült úgy II. Mátyással, mint V. Pállal.⁸³ A probléma gyökere ebben az esetben ugyanazon bécsi rendházból ágazott szerteszét, amelynek Pázmány 1607-től egészen 1616-ig tagja volt és amely az ellene irányuló machinációk melegágyaként szolgált. A bécsi egyetem és a bécsi jezsuita kollégium egyesítésének kérdése párhu-

⁸⁰ „Se vostra signoria penetrasse la causa della dilazione dell'offizio, che s'ha da fare per il cardinalato del Cleselio, s'havria caro, che lo avvisasse. S'è inteso, quanto vostra signoria scrive del vescovo di Varadino in proposito della chiesa di Strigonia, et che non ci sia persona più a proposito del padre Pasmanio, che sarà in risposta d'una sua cifra del primo del corrente.” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. február 20. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 112r.

⁸¹ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; uo., vol. 443, fol. 333r; *Dokumentumok*, 18. sz. A forrást közelebbi jelzet nélkül egyedül FRAKNÓI használja, i.h.

⁸² BAV Barb. Lat., vol. 6921, n.38.

⁸³ Az ügyet elsődlegesen a császári diplomácia jelentései alapján tekintjük át, összegző, áttekintő jellegük miatt. Számos további részlet a pápai diplomáciai és jezsuita generálsi levelezésben. Például: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, helyenként; BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 36. 8o és *passim*; ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, helyenként és Germania (= Fondo Borghese, Serie I, vol. 945), vol. 27, 17rv. 37v–38r etc.; ARSI Austr., vol. 2 II és vol. 225, fol. 328–333 (a császár és Klesl levelei 1616 elejéről) és *passim*.

zamosan és nagyobb súllyal szerepelt a császári és a pápai udvar egykorú tárgyalásaiban, mint a magyar rendtagé.⁸⁴ Klesl személyes érintettsége itt nagyon erős volt: a Társaság Georg Scherer által áttérített egykori bécsi növendéke annak idején a saját bőrén érezte a kollégium és az egyetem el-
lentéteit, teológiai licencia-fokozatát emiatt Ingolstadtban kellett megszereznie. Az unióval nem-
csak párhuzamosságokat kívánt kiküszöbölni, illetve a bécsi jezsuiták felett fokozottabb ellenőrzést
gyakorolni, hanem még az egyetem kancellárjaként megkezdett folyamatot kívánta befejezni,
amely végleg megtisztította a középkori alapítású intézményt a protestáns befolyástól.⁸⁵

Az ügy részletei azt mutatják számunkra: a jezsuita rend Acquaviva halála utáni vezetői olyan
mértékben szegültek szembe a császári (kleseli) és pápai akarattal, hogy joggal gyaníthatjuk: a Páz-
mánnyal kapcsolatos döntésekben úgy Prágában, mint Rómában a rendi szempontok hosszabb tá-
von már csak emiatt sem kaptak, kaphattak érdemi figyelmet, illetve méltányolást.⁸⁶

A következőkben rövid kitérőként áttekintjük ezt a nagyon sajátos konfliktust, hogy mintegy
párhuzamos mellékszálként bemutatassunk egy olyan ügyet, ami térben, időben, szereplőiben, és a
Társaság szempontjából jellegében – érdekei, „autonómiája”, identitása védelméről van szó – meg-
egyezik Pázmányéval. Nemcsak tétjében haladta meg azt, hanem sokkal sűrűbben is szerepelt a
Habsburg-pápai, sőt olykor kifejezetten a Habsburg–jezsuita tárgyalások napirendjén. Következés-
képpen a római császári diplomáciai képviselő ránk maradt iratanyagában sokkal több jelentés ta-
lálható róla. Ezek a jelentések nemcsak abban segítenek, hogy jobban bele tudjunk illeszkedni a
Pázmányról folyó tárgyalások atmoszférájába. Nagyon valószínűvé teszik a császári ügyvivő és a
jezsuita generális 1615–1616 évi közvetlen, gyakori érintkezéseinek adatolásával azt, hogy a Habs-
burg-diplomácia Pázmány érdekében közvetlen nyomást is gyakorolhatott a Társaság vezetésére,
amely végül emiatt is adott szabályszerű, az egyházjog által megkívánt elbocsátót magyar rendtagja

⁸⁴ Tulajdonképpen Pázmány ügyének történeti megismerhetősége is az unióval kapcsolatos iratoknak, rendtörténeti
fontosságuk miatti megőrzésüknek köszönhető (a 17. századi bejövő levelek jórészt kiselejtezték). A „Kobenzl-ügy” és
több fontos pázmányi adatot őrző római jezsuita levéltári kötet, az előző jegyzetben is idézett Austr. 225 minden doku-
mentuma elsődlegesen az egyetemi unióval kapcsolatos, ez magyarázza az alsorozat címét: „*Foundationes Collegiorum*”.
Pázmányról mindig ezekben az iratokban esik szó, jórészt érintőlegesen, utalásszerűen, de nyilván nem minden össze-
függés nélkül. Itt most csak két fontos példát idézünk: Avancinus március 11-ei levele, amely említi Pázmány „szerel-
mes leveleinek” elfogását, illetve a generális erre adott válasza, amely kilátásba helyezi Pázmány eltávolítását a Társa-
ságból, ha nem lép át a szomszédokhoz, jórészt az unió ügyét taglalják. ARSI Austr., vol. 225, fol. 335^{rv} és 2 II, pag. 724.

⁸⁵ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16.

⁸⁶ A korábbi Pázmány-kutatás éppen csak említi a kérdést, P. Kobenzl prágai útja kapcsán. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17, 2. j.; illetve idézi Vitelleschi 1615. december 19-ei, Avancinushoz írt levelét, amelyben a két kérdés
egymás mellett szerepel. Uo., 208, 47. j.

számára.⁸⁷ Azzal kapcsolatban viszont, hogy a két ügy egyszerre szerepelt pápai audiencián, és legkevesebb taktikai jellegű interakcióban állnak egymással, látni fogjuk, nem kell meglegednünk a feltételezéssel.

Forrásaink tanúsága szerint a hosszas affér nyitánya éppen akkorra tehető, amikor Pázmány visszatérhetett római útjáról. Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő 1615. február 21-én, majd 28-án jelentette II. Mátyásnak, hogy átadta a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium részbeni összevonásának ügyében megfogalmazott levelét Ferdinand Albernek, mint németországi asszisztensnek, és mint rendi vikáriusnak a még Claudio Acquaviva generálisnak írt két másik levelet. Alber készségét ígerte a közreműködésre.⁸⁸ Az ügyvivő március 14-én már arról tudósította a császárt, hogy V. Pál magához hivatja Albert, és kikéri véleményét, illetve a kérdés megtárgyalását néhány kijelölt bíborosra bízza.⁸⁹ Két hét múlva arról írt, hogy átadta a jezsuita vikáriusnak II. Miksa vonatkozó dekretumát, aki ígéretet tett arra, hogy továbbítja a pápának.⁹⁰

A szokásos körökkel induló ügy már 1615. április derekára megfeneklett. Audienciáján Alber ugyanis azt közölte V. Pállal, hogy az egyesítés nagy kárára lenne a bécsi kollégiumnak és kérte: a nuncius kapjon utasítást arra, hogy ne így rendezze a kialakult helyzetet.⁹¹ Ridolfi ügyvivő 1615. április 25-ei jelentésében tájékoztatta II. Mátyást, és így most bennünket is a nehézségek gyökeréről.⁹² Leírja, hogy tárgyalásuk során Scipione Borghese kifejtette előtte: a bécsi jezsuiták azért nem akarják a filozófiát a bécsi egyetemen tanítani (ez lett volna a részleges összevonás központi eleme), mert így elvesztenék saját tanítványaikat, továbbá félnek, hogy tanítási módszerük miatt a bécsi egyetemen problémáik támadhatnak. Ridolfi a bíborosnak adott válaszában azt ecsetelte, hogy így

⁸⁷ Az elbocsátóról fentebb már szó esett.

⁸⁸ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 195^{rv}. és 196^{rv}. – Az Államtitkárság párhuzamosan a prágai nunciustól értesült az ügyről, és első olvasatban – a korábban a bécsi irgalmasokat célkeresztbe vevő – Klesl ellen foglalt állást: „*Sarebbe stata gran stravaganza di cacciar via i fratelli della congregazione di Giovanni di Dio, et s'è però havuto caro d'intendere, che monsignor Cleslio se sia al fine placato. Ma non si può tuttavia negare, che questo pensiero, et il minacciar anco di proceder de fatto contra i padri Gesuiti, che non vogliono unirsi con quella università, non siano azioni molto disidirevoli, [?!] et contrarie a persone ecclesiastiche. Se il Ridolfi tratterà di questo negozio con sua santità, come vostra signoria scrive, si sentirà quel, che'egli dice, come all'incontro si sentiranno anco i medesimi Giesuiti.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. február 21. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 15^r. – De Mara nuncius 1615. május 28-ai jelentésében tárgyalja behatóbban a vonatkozó fejleményeket. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 110^{rv}. Uo. fol. 107^r–108^r egy terjedelmes emlékirat található az egyesítés ellen.

⁸⁹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 155^{rv}.

⁹⁰ Uo. fol. 366^v.

⁹¹ Lodovico Ridolfi jelentése II. Mátyáshoz, Róma, 1615. április 18. Uo., fol. 373^{rv}.

⁹² ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 347^{rv}.

inkább csak nőne a tekintélyük, hiszen az egyetemen tanítványaik doktorálhatnának is. Egyébként pedig II. Miksa császár – imént említett – dekrétuma kifejezetten tiltotta a jezsuitákat nyilvános filozófiatanítástól (vagyis csak saját rendtagjaiknak taníthatnak filozófiát a kollégiumban, másoknak nem), mert az az egyetem nyilvánvaló kárára van. A félelem pedig a módszereik miatti támadástól teljesen indokolatlan, hiszen a teológiát régóta háborítatlanul okíthatják ugyanott – zárta okfejtését az ügyvivő. Ridolfi elmondása szerint a bíboros nepos egyetértett vele, ezért átadta neki az ügyben írt kérvényt, hogy továbbítsa a pápához. Borghese gyors intézkedést ígért neki – fejeződik be tudósítása.⁹³

A kijelölt bíborosi bizottság vezetője Mellini kardinális lett,⁹⁴ aki javaslatot tett az összevonásra. A jezsuita rendi vezetéssel a jelek szerint folyamatos érintkezésben lévő Ridolfi 1615. június 6-án jelentette Prágába, hogy miután beszámolt erről Albernek, ő megígérte, hogy utasítja az osztrák provinciálist és a bécsi rektort: engedelmeskedjenek a nuncius – és az egész ügy háttérében álló – Klesl utasításainak.⁹⁵ Utóbbival túlságosan megengedőnek tartott birodalmi egyházpolitikája miatt a Ferdinánd gráci főherceg feltétlen támogatását maga mögött tudó osztrák rendtartomány viszonya amúgy sem volt felhőtlen.⁹⁶ Nem meglepő tehát, ha 1615. július 25-én már arról olvashatunk: az új jezsuita generális választása, illetve De Mara nuncius nyári gyógykezelése miatt az ügy haladékosra szorult.⁹⁷ Egyértelműen a jezsuiták ellenkezése állott a háttérben, ami miatt szeptemberben a pápa azt tervezte, hogy egy megbízottra ruházza rá a részletes döntést, amit a császári diplomácia igyekezett elkerülni, hiszen csak újabb kitérőt látott benne.⁹⁸

Miután Mellini személyesen referált V. Pálnak az ügyben,⁹⁹ és az uralkodó is nyomatékosan kérte, október elején az egyházfő határozottan előírta, hogy az atyák engedelmeskedjenek Klesl és a

⁹³ „*Et quanto al rispetto dell'inequitudine, dissi, che mentre leggano di già theologia era scusa totalmente vana. Il cardinale approvò il tutto e li diedi memoriale acciò si rimetta da sua santità il negozio come mi diede intenzione, che si farebbe per la presta spedizione.*” Uo.

⁹⁴ Lodovico Ridolfi jelentése II. Mátyáshoz, Róma, 1615. május 2. Uo., fol. 379^{rv}.

⁹⁵ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 275^{rv}.

⁹⁶ FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 33–34.

⁹⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 385^{rv} és 387^{rv}.

⁹⁸ Lodovico Ridolfi 1615. szeptember 12-ei és 19-ei jelentései. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 353^{rv} és 356^{rv}.

⁹⁹ Lásd Lodovico Ridolfi szeptember 25-ei jelentését. Uo.

nuncius utasításainak.¹⁰⁰ Ridolfi ezt hírül adó levele 1615. október 3-án kelt. Éppen aznap, amikor Pázmányt is értesítette – a bécsi előjárók által visszatartott levélben – arról, hogy a pápa nem járul hozzá ahhoz, hogy közvetlenül átléphessen a világi papság soraiba.¹⁰¹ A két kérdést szemlátomást azonos audiencián tárgyalták!¹⁰² Az egyházfő a jelek szerint a szokásos döntéshozói módon járt el. Az egyik kérdésben (unió) a Habsburg-diplomáciának kedvezett, a másikban (Pázmány) a Jézus Társaságnak.

A bécsi jezsuiták azonban nem engedelmeskedtek V. Pálnak, hiába követelte Klesl a nunciustól a határozat azonnali végrehajtását.¹⁰³ 1616. január 16-án Ridolfi arról ír, hogy kézbesítette a császár levelét Borghesének, és mind neki, mind pedig a pápának szóban is elmondta, hogy a nuncius és Klesl mit láttak volna jónak a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium közötti fennforgó problémák rendezésére, és kérte, hogy a pápa adjon kifejezett parancsot a jezsuitáknak: azonnal hajtsák végre De Mara rendelkezését. V. Pál ezt készséggel megígérte, és az felelte, hogy az elmondottak szerint írat a nunciustól, sőt azt is kérte, hogy az ügyvivő ne beszéljen a római jezsuitákkal, hogy a császár kizárólag pápai kegynek tudhassa be az elérendő eredményt.¹⁰⁴ Amikor azonban Ridolfi hamarosan az iránt érdeklődött Feliciani államtitkárnál, vajon elment-e az „*ordine preciso*”, kitérő választ kapott. Foligno püspöke szerint a jezsuiták különféle kifogásokkal hátráltatják a végrehajtást.¹⁰⁵

Ez már január végén történt, röviddel azelőtt, hogy Ridolfi jelentette Prágába: az érseki kinevezés esetén a pápa hajlandó lenne diszpenzálni Pázmányt jezsuita fogadalmi alól, ha a magyar törvények ezt nem tennék lehetetlenné, illetve, hogy megszületett a pápai határozat: Pázmánynak

¹⁰⁰ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. október 3. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 220^{rv}.

¹⁰¹ Idézve fentebb.

¹⁰² A két ügy a generális és a bécsi rektor levelezésében is párhuzamosan futott: „*Sunt quidem hic sub manibus reverentiae vestrae litterae... aliae de P. Pasmanno, aliae de negotio unionis philosophiae Viennensis... De istis iam reverentiam vestram ex patre assistente satis cognovisse arbitror, de hoc vero proximae deliberationi sumus, quid fieri oporteat...*” Vitelleschi Avancinushoz, Róma 1615. október 19. ARSI Austr. 2 II, pag. 694.

¹⁰³ De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. december 28. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 541^{rv}.

¹⁰⁴ „*Ho presentato l'imperial' lettera di vostra maestà Cesarea al cardinal' Borghese, et ho insieme in voce rappresentato al medesimo et anco a sua santità, come havendo monsignor nunzio e monsignor vescovo di Vienna fatta tota la deliberazione sopra l'accomodamento delle differenze tra l'università di Vienna et i padri della compagnia, era necessario, che adesso sua santità commandasse l'esecuzione, e da sua santità con molta prontezza mi fu detto, che in questa conformità darà ordine preciso a monsignor nunzio havendomi commandato, che non parli qui con i padri della compagnia, acciò vostra maestà Cesarea resti sodisfatta d'haver' la grazia dalla santità sua.*” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 50^{rv}.

¹⁰⁵ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1616. január 23. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 529^{rv}. – E kifogásokat a Vitelleschi generális meglehetősen részletességgel közvetlenül az uralkodó, a nuncius és Klesl tudomására hozta. Lásd leveleit Róma, 1616. január 2. 9.; árpilis 2. 9. ARSI Austr. 2 II pag. 695–696–697 és 714–716.

ugyan el kell végezni a noviciátust egy másik rendben, és ott fogadalmat kell tennie, ám az előírást olyan könnyített körülmények között kell teljesítenie, ami nem több elmellőzhetetlen formalitásnál – utóbbit rögvest részleteiben is láthatjuk. A Borghese-pápa e döntését aligha nehezítette meg a jezsuiták elhúzódozó és fokozódó ellenállása a bécsi kollégium és a helyi egyetem uniójával, vagyis a pápai és császári (kleseli) akarattal szemben.

Az atyák ellenállása úgy Prágával, mint Rómával szemben egyébiránt ezután sem szűnt meg, sőt éppen abban az időszakban, 1616 tavaszán jutott tetőpontjára, amikor Pázmány kikerült a Jézus Társaság kötelékéből. Hiába ment el végül az „*ordine preciso*”, és adott V. Pál ismételt utasítást a prágai nunciaturának rendelkezése végrehajtására,¹⁰⁶ Felicianinak igaza lett. Az ügyvivőt ideiglenesen helyettesítő domonkos Niccolò Ridolfi¹⁰⁷ 1616. május 28-án azt jelentette Prágába, hogy a pápa egyszerűen nem érti, hogy miután a jezsuiták határozott parancsot és előírást (*commandamento e precetto*) kaptak az ő nevében, hogyan nem ér véget mégsem a bonyodalom. Vitelleschi generális bizakodóbb volt, szerinte Ferdinand Alber már kézbesítette az ő utasítását a bécsi rendtársaknak, akik engedelmeskedni fognak a császári óhajnak.¹⁰⁸ Időközben a császári diplomácia elérte a bíboros neposnál, hogy ne adjanak majd helyet a bécsi jezsuiták esetleges fellebbezésének.¹⁰⁹ Niccolò Ridolfi 1616. június 25-ei jelentésében pedig arról olvashatunk, hogy Vitelleschi generális közölte vele: a

¹⁰⁶ Borghese bíboros 1616. május 14-én a következőt válaszolta Klesl e tárgyban, 1616. április 9-én kelt levelére: „*questi padri superiori hanno risposto d'haver dato commissione espressa, che si faccia, ma sua santità è passata più avanti havendo fatto scrivere prima a monsignor nunzio et in sua assenza al Vasoli suo auditore, che se detti padri non havranno obbedito faccia, che obediscano omninamente.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 56v–57v. – A jezsuiták időhúzó taktikájára lásd a nepos 1616. március 21-ei levelét a bécsi püspökhöz: „*Quanto al negozio di congiungere il collegio de Giesuiti con l'università di Vienna già se n'è parlato con questo padre vicario, il quale aspetta, che il signor Ridolfi dia sopra di ciò l'informazione necessaria per poterla considerare, et veder poi di dare quella soddisfazione ch' si potrà.*” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, 43r (alatta a nepos – vagy Feliciani (?) – s.k. összegzése arról, mit kell írni).

¹⁰⁷ A helyettesítés okairól, időtartamáról, az idősebb Ridolfi-fivér pályájáról alább részletesebben szó lesz.

¹⁰⁸ „*Ho eseguito quanto imponeva a detto mio fratello havendo fatto gl'offizi opportuni nel consegnar' le sue imperiali lettere, e col cardinal Borghese e col medesimo generale, et il cardinale mi ha risposto, che sua santità havendo dato ordine al suo nunzio presso vostra maestà Cesarea, che terminasse in nome della santità sua questo negozio, e sapendo, che già era venuto a termine d'imporre commandamento e precetto d'obbedienza ai padri, non poteva persuadersi, che questo non fusse sufficiente ad ultimarli. Il generale anco mi disse, che pensava a quest'hora dovesse esser' effettuato havendo portato il padre Ferdinando Aluero commissione d'obbedire alla volontà di vostra maestà Cesarea...*” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 49rv.

¹⁰⁹ „...*il quale [Borghese] et ha presto assunto di consegnar' la lettera a sua santità e di far' officio opportuno, come io l'ho anco in voce ricercato a nome di vostra maestà Cesarea, acciò quando i padri della compagna ricorressero qua da sua santità per non obbedire et eseguire l'ordine dato dal nunzio, non siano ascoltati.*” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 11. Uo., fol. 65rv.

pápa újabb parancsára meghagyta a bécsieknek, hogy hajtsák végre a nuncius rendelkezéseit, és most már biztos, hogy pont kerül az események végére.¹¹⁰

A jezsuita generális mindazonáltal inkább a bécsi rendtársaihoz húzhatott. Niccolò Ridolfinak nyár végén újból tárgyalnia kellett vele és Borghese bíborossal, hogy a jezsuiták adják a bécsi egyetem harmadik filozófia professzorát. Borghese közbenjárására a pápa felszólította a Társaság legfőbb előjáróját, hogy ne menjen szemben Klesl és a császár óhajával.¹¹¹ Az osztrák tartomány ellenállását mindazonáltal ez sem törte meg. 1616. november 28-ai levelében a bécsi bíboros nyíltan panaszkodik a bécsi atyákra, hogy ellenkeznek a pápa, a császár és saját generálisuk parancsaival, személy szerint Alber provinciálist vádolja meglehetősen fenyegető hangnemben.¹¹² Niccolò Ridolfi 1616. december 17-én ugyancsak arról írt, hogy Alber, a korábbi vikárius generális még mindig az összevonás ellen hadakozik,¹¹³ mint ahogy még 1616 júniusában is Pázmány kinevezése ellen kardoskodott Prágában – láthatjuk hamarosan.

A tovább húzódó-vonódó ügy¹¹⁴ végül csak 1618-ra zárult le. Lodovico Ridolfi év eleji jelentése szerint a pápa újabb, módosított brévét tervezett kiadni,¹¹⁵ amelynek szövegét Mellini bíboros és a brévetitkár Santa Susanna bíboros áprilisra véglegesítette. A Habsburg-ügyvivőnek még ekkor is azt kellett felemlgetnie a jezsuiták előtt, hogy a bréve elfogadásától függ egész rendjük megítélése.¹¹⁶

¹¹⁰ „Il padre generale della compagnia di Giesu mi ha detto, come sua santità, gl'ha di nuovo ordinato, che s'obbedisca prontamente a quanto il vescovo di Melfi gl'ha commandato, onde l'ha significato ai padri di Vienna e s'assicura, che a quest'hora se ne sarà venuto all'escuzione.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 63rv.

¹¹¹ Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, 1616. aug. 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 76rv. Borghese 1616. szeptember 17-én Kleslhez intézett levelében még mindig azon a véleményen van, hogy Vitelleschi közbelépésének köszönhetően végleg elcsendesedik a viszály. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 225r.

¹¹² „Li padri della compagnia non ostante li ordini si sua santità, dell'imperatore et del loro generale fanno nuove difficoltà, che sforzano sua maestà a intederli il corso della filosofia nel loro collegio; et seguiranno poi altri scandali, se il padre Albero visitatore si lascerà governare da certi humori inquieti, et offenderà nuovo sua maestà. Io quanto a me procurarò di levare quanto potrò ogni disgusto et ogni offensione.” Levele Borgheséhez. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 43r.

¹¹³ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 452rv.

¹¹⁴ Az 1617 tavaszi fejleményekre például BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 104r (Vasoli 1617. március 27-ei jelentése).

¹¹⁵ „Si è finalmente determinato da sua santità nel negozio dell'unione del collegio dei padri all'università di Vienna, che i professori della filosofia debbino ivi leggerla, coforme al diploma stabilito, sopra il quale si forma un nuovo breve di sua santità, et perché ci era una condizione, che questi padri leggessero, donec revocentur, si leva questa particola, ma non si è potuto ottenere, che is ammetta in loco di essa perpetuis temporibus.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma 1618. január 27. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 813. A bécsi jezsuiták ügyében kiállított brévét február közepén adták át Ridolfinak. Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 8r.

¹¹⁶ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. április 7. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 789rv. A pápai Államtitkárság arra szólította fel a pátereket, hogy alázzák meg magukat, és alkalmazkodjanak Klesl

Ridolfi a kérdés megoldódását elégedetten nyugtázó császári levél kézbesítését végül 1618. június 9-én igazolta vissza Prágába.¹¹⁷ Pázmány „kilépésének”, esztergomi érseki kinevezésének kérdése szerencsére ennél jóval korábban rendeződött.¹¹⁸

akaratahoz. Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1618. március 31. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 180^{rv}. Vö. fol. 192^v–193^r is.

¹¹⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 742^{rv}.

¹¹⁸ Az uniót témánkkal összefüggésben vizsgáltuk, rendtörténeti, oktatástörténeti vetülete számunkra mellékes, ezért a vonatkozó bőséges egyetemtörténeti könyvészet használatát és idézését mellőztük. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a végleges rendezés („*pragmatica sanctio*”) 1623-ban született meg, és II. Ferdinándnak köszönhetően az egyetem filozófiai fakultása teljesen jezsuita kézbe került. További irodalommal: JOHANNES WRBA, *Der Orden der Gesellschaft Jesu im Alten Universitätsviertel von Wien*, Das Alte Universitätsviertel in Wien (hg. v. Günter Hamann–Kurt Mühlberger–Franz Skacel), Wien 1985, 47–74. A kora újkori egyetemek jelentőségére általában: PETER BAUMGART, *Universitäten im konfessionellen Zeitalter. Gesammelte Beiträge* (Reformationgeschichtliche Studien und Texte 149), Münster 2006, 1–60.

IV. PÁZMÁNY „SZOMASZKA NOVICIÁTUSA”

I. RÓMA

a) A második és harmadik pápai bréve

A február derekán szóban meghozott és közölt pápai döntést követően sor került a szükséges iratok kibocsátására. Március 5-én egy újabb pápai bréve meghosszabbította az 1615. november 14-ei, az átlépést egy másik rendbe megengedő kúriai „kiadmány” érvényét.¹ Az újabb bréve kiállítását még Klesl kérte 1616. január 11-ei levelében az ügyvivő által előadandó részletekre hivatkozva („*conforme dichiararà il signor Ridolfi*”). A diplomata a kérvényt február 20-ai jelentésében leírt audienciája után adta be a II. Mátyás nevében, és V. Pál február 26-án hagyta jóvá.²

A március 5-ei, a vatikáni palotában kiállított bréve egyszerű *prorogatio*: nem tesz mást, újabb hat hónappal meghosszabbítja az 1615. november 14-ei pápai irat érvényét, meghozza annak lejártától számítva. Vagyis V. Pál 1616. november 14-ig adott engedélyt és felhatalmazást („*concessionem et indultum*”) arra, hogy Pázmány átlépjen egy másik szerzetbe. Rövidítve ugyan, de szinte szó szerint megismétli az előző bréve szövegét:

„néked, hogy a Társaságból az előjáróidtól kért engedély elnyerése nélkül is távozzál, és egy másik olyan szerzetesrendbe lépjél át („*te transferre*”), ahol betartják a szerzetesi fegyelmet és ahová téged szívesen befogadnak. Ennek a rendnek apostoli tekintéllyel megerősített szabályait megtartva a tagjai által viselt habitust felöltheted és az általuk letenni szokott fogadalmat a megfelelő időben leteheted, mindezt szabadon és akadály nélkül, ugyanazon apostoli tekintéllyel megengedtük és felhatalmazást adtunk... Akarván pedig, hogy az átlépés („*translatio*”) hat hónapon... belül megtörténjék, addig viszont előjáróid iránti engedelmességben éljél...” – olvashatjuk a pápai irat Pázmányhoz címzett sorait.

¹ Pár, nyelvtanilag jórészt korrigálható olvasati hibával kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 135–136. Vatikáni levéltári jelzetét (ASV, Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 197^{rv}) hozza: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*, 63 („*Societatis Iesu, pro Petro Pasmán presbytero: prorogatio transeundi ad alium ordinem etc.*”). Közlését a fogalmazványról lásd alább: *Dokumentumok*, 19. sz.

² Ridolfi által írt s.k. eredetije a bréve fogalmazványánál: ASV Segr. Brev., vol. 534, fol. 198^{rv} + 205^{rv}. Vö. *Dokumentumok*, 16. sz.

A bréve második fele ismerteti a kiadása alapjául szolgáló kérvényt. Vagyis Pázmány azért nyújtatott be *supplicatiót* a pápához („*Nobis propterea humiliter supplicari fecisti*”), mert bizonyos, a pápa számára is ismert okok – e kitétel külön került betoldásra a szövegbe, talán magától a V. Páltól – miatt nem tudott átlépni egy másik rendbe, és a hátralévő idő már kevés lenne erre. A *memoriale* ugyan nem részletezte ezeket az okokat, ám ezek nemcsak az egyházfő, hanem már számunkra is ismerősek: Forgách halála, illetve Pázmány Prágába rendelése, az emiatti számottevő idővesztés, *implicite* pedig a közvetlen érseki kinevezéssel kapcsolatos problémák is. Mivel az 1615. november 14-ei bréve hatálya szerint még három hónap maradt, az átlépés lebonyolítása (részletes megegyezés az új renddel, jogi formaságok elintézése), illetve majd az idekapcsolódó beöltözés 1616. június 14-ig elvileg ugyan megoldható lett volna. A szoros határidő azonban kockázatosnak tűnhetett. Ráadásul a teljes folyamat végső határideje sem volt tisztázott, illetve a jezsuita ellenállás, és a megváltozott körülmények, illetve a konkretizálódó feltételek mind-mind a korábbi pápai akarat változatlanságának ismételt dokumentálását kívánták. Az 1616. március 5-ei bréve egyértelműen azért került kiállításra, hogy ennek alapján menjen végbe Pázmány átlépése a szomaszkákhoz, amely rendre Klesl már 1616. január 11-ei levelében javaslatot tett, és amihez V. Pál 1616. február 20-ra beleegyezését adta azzal együtt, hogy Pázmány előjárója a prágai nuncius legyen, és amely rendről tudjuk, hogy vezetői március 5-ig kifejezésre juttatták ez irányú készségüket.³ Az irat elég tág kereteket biztosított, a részletek tisztázását tulajdonképpen a befogadó rendre és Pázmányra, illetve a helyette eljáró császári diplomáciára bízta.

A római Habsburg-képviselő azonban, mint látni fogjuk, az átlépés formáságainak intézéséhez csak április 9-én látott hozzá. Ez csak első pillantásra tűnik ráérős tempónak Ridolfi részéről. Vélhetően a szomaszkákkal folytatott szóbeli egyeztetései során derült ki, hogy az 1616. március 5-ei pápai bréve sem elégséges az átlépésre. A rendnek a Szentszék által jóváhagyott szabályai ugyanis nem tették lehetővé Pázmány átlépését, csak ha rendi nagykáptalant (*capitulum generale*) hívnak össze. Az első két bréve általános – szokás szerint, a tényleges pápai akarat kánonjogi biztosítására beiktatott – klauzulái ez alól nem tartalmaztak felmentést. Sőt mindkét iratban kifejezetten bennfoglaltatott: az átlépésre és a fogadalomtételre a befogadó rend apostolilag megerősített szabályai szerint kell végbemennie.

³ Ezt Borghese említi 1616. március 5-ei jegyzékében. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r. Szövege: *Dokumentumok*, 18. sz. – Klesl nem saját kútfőből vetette fel a szomaszkákat.

A római Habsburg-képviseletnek a felfokozott jezsuita támadások miatt amúgy is kényes helyzetben II. Mátyás nevében (*Alla santità di nostro signore per sua maestà Cesarea*) újabb kérvényt kellett előterjesztenie Pázmány érdekében. A folyamodás e formája sokkal elegánsabbnak és hathatósabbnak számított, mintha a császár helyett a magyar jezsuita szerepelt volna a külzeten. Az ismét Ridolfi által saját kezűleg készített – és az ekkor épp perugai jogi doktorálására készülő pápai kamarás által precízen kidolgozott – irat szokás szerint datálatlan. A rávezetett dátum szerint április 6-án láttak neki (érdemi) feldolgozásának.⁴ E nélkül is tudni lehet, hogy mindenképpen 1616. április 11-e előtt keletkezett, hiszen Kleslt még nem bíborosként, hanem csupán bécsi püspökként említi. Sőt az ügyvivő talán már március 19-e előtt beadhatta, vagy legalábbis audiencián szóban előre megtárgyalhatta a benne foglaltakat V. Pállal. Borghese bíboros ugyanis aznap íjgyékében kifejezetten kiállítás alatt állónak mondja szomaszkák státúmainak „derogáló” újabb brévé.⁵

A *memoriale* hosszas, immár az átlépés konkrét részleteit megfogalmazó szövege magyar fordításban így hangzik:

„Szentséges Atya! A császári Felség részéről más alkalmakkor az a kérés irányult Szentségtekhez, hogy szíveskedne engedélyt adni a magyar nemzetiségű páter Pázmány Péternek, a Jézus Társaság professzus papjának, hogy eltávozhasson a mondott Társaságból és bármilyen más reformált szerzetbe léphessen, miként az efelől kibocsátott, a halászgyűrűvel lepecsételt brévéből, valamint annak folyó év március 5-ei meghosszabbításából kitűnik. És mivel a szomaszkák kongregációjába szeretne belépni, ám ebben megakadályozzák ennek szabályai, amelyek előírják, hogy azt, aki már másik rend tagja volt és meghaladta negyvenedik életévét, nem lehet befogadni, csak a rend generális káptalanja által, ezért Őfelsége arra kéri Szentségteket, hogy tekintettel a számára ismert, jogos okokra, szíveskedjék megengedni, hogy a mondott páter Pázmányt a római Montecitoriön található San Biagio társaskáptalan fogadhasa be, jóllehet távollévőként, és parancsolja meg ezen atyáknak, hogy tegyék meg ezt az említett szabályok ellenére, és anélkül, hogy életről igazolások kerüljenek benyújtásra, noha azt V. Sixtusnak (1580–1585) a „Novíciusok befogadásáról” kezdetű bullája előírja. Fogadják el továbbá, hogy noviciátusát avagy próbaidejét a főtisztelendő és méltóságos melfi püspök, Szentségtek németországi nunciusa felügyelete alatt végezhesse, és ezt elvégezvén – amely + hónapig fog tartani, és azzal a nappal kezdődik, hogy a főtisztelendő nuncius saját felügyelete alá veszi – a mondott nuncius, vagy az ő távollétében Bécs főtisztelendő püspöke kezébe a szomaszka atyák bármi más kikötése nélkül letehesse ünnepélyes, nyílt fogadalmát, ahogy azt a nevezett atyák szokták tenni. Mind a noviciátus, mind a fogadalom, amelyet az említett módon tesz, legyen érvényes ügy, mintha a szomaszka kongregáció előjárójának engedelmeskedve és annak kezébe, a rend házaiban végezte

⁴ ASV Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 124v. A hátoldal meglete elkerülte a kérvény kiadójának figyelmét. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 244–245, 2. j.

⁵ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

volna. Erre az esetre szomaszkákra vonatkozó bármilyen pápai konstitúció, kiváltság, vagy felmentés, illetve a Szentségték vagy elődei által a rendi noviciátusba fogadás és a fogadalomtétel formája felől kiadott bármely bulla ellentétes rendelkezései hagyassanak figyelmen kívül; valamint a nevezett fogadalmas páter (*padre professore*) elfogadhasson az említett kongregáción kívüli egyházi méltóságokat. Mindezt Szentségték messzemenő kegyének fogjuk tekinteni.”⁶

A kúriai ügykezelés során elkezdték ugyan a kérvény feldolgozását, aláhúzták a kulcsmondásokat, szavakat,⁷ ám az *estratto* a ‘*primo supplicat*’ bevezetés után nem folytatódik. A kikövetkeztethető döntés szerint a kérvényben tételesen foglaltakat egytől-egyig teljesíthetőnek vélték – azaz nem találtak eltérést a szövegben attól, ami a felételezett újabb pápai audiencián március közepén már jóváhagyásra kerülhetett. Egyedül annyi korlátozást vezettek fel a kérvény külzetére, az „erkölcsi bizonyítvány” gyanánt szolgáló tanúvallomások alól nem adnak felmentést, illetve a noviciátusnak a folyamodványban ‘+’-tel jelölt idejét (legfeljebb) hat hónapban állapítják meg.⁸

Az 1616. április 21-én a Quirinálban kibocsátott, és Pázmánynak, mint a Jézus Társaság tagjának címzett bréve⁹ megerősítette a korábbi két pápai dokumentum érvényét („*forma brevis expeditis literis, quarum tenorem praesentibus pro expressis haberi volumus*”). V. Pál hivatkozott a kérvényben ismertetett nehézségekre és kérésekre („*sicut nobis nuper exponi fecisti*”), amelyek csak az ő és az Apostoli Szék *indultum*ával teljesülhetnek, majd kijelentve, hogy bizonyos ismert okok miatt („*certis de causis animum nostrum moventibus et nobis notis*”) további kedvezésekkel és kegyekkel kívánja őt elhalmozni, ezért megengedte számára („*concedimus et indulgemus*”),¹⁰ hogy amennyiben befogadják, átlépjen a szomaszkákhoz („*si in ea benevolos repereris receptores transire*”), jöllehet 40 éves már el-

⁶ Lásd a következő jegyzetet.

⁷ Ennek jelölése a kiadásból hiányzik. A feldolgozás során az alábbi részek kerültek aláhúzásra a kérvény szövegében: „*chi è stato in altra religione, l'età d'anni quaranta, Capitolo Collegiale, senza, che esibisca d'attestazioni della vita sua, probazione, Mons. Ill.mo Vesc. di Melfi, nunzio per V. B.ne in Germania, ch'haverà mesi +, in mando di detto Mons., ovvero in assenza die esso, senz'altro contento [de padri sommaschi], professione.*”

⁸ „*Excepta facultate illum recipiendi absque testimoniis vitae et morum et de novitiato per sex menses*”. Úgy véljük, e döntéseket a pápai szándék megfelelő előzetes ismeretének birtokában *in concreto* Cobelluzzi brévetitkár hozta.

⁹ Miként az 1616. március 5-ei esetében is: „*Dilecto filio Petro Pasman Presbytero Societatis Iesu*”. A bréve a jezsuita levéltári másolatról kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14. – Vatikáni levéltári jelzetét ASV, Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 102rv) Lukács mellett szintén közli: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („*Societatis Iesu seu congregationis Somasche, pro Petro Pasman: licentia transeundi ad clericos congregationis Somasche*”). Ez a cím a Brévetitkárság vonatkozó indexkötetéből származhat. Sem GALLA, sem LUKÁCS nem figyelt fel arra, hogy a fogalmazvány vége a pápai aláírással fol. 125rv található. Közlését a fogalmazvány alapján lásd alább: *Dokumentumok*, 20. sz.

¹⁰ LUKÁCS a „bizonyos ismert okokban” homályos utalást lát az esztergomi érsekségre. A ‘*concedimus*’ esetében pedig a parancs mozzanatát (‘*praecipimus*’) hiányolja, figyelmen kívül hagyva a bréve végén található általános diszpenzációt. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215, 82. j.

múlt, és más rend tagja volt – ezek számítottak szabályzatuk szerint akadályozó tényezőknek. V. Pál hozzájárult ahhoz, hogy Pázmány a szomaszkák római Monetcitorión található rendházának külső tagjaként kezdje meg a noviciátust, előjárója pedig a prágai nuncius legyen, akinek jogában áll Pázmány tartózkodási helyét is meghatározni („*in aliquo loco a venerabili fratre Placido episcopo Melphiensis... designando*”) – utóbbit nagyon fontos kitételnek tarthatjuk.

A Borghese-pápa brevéje a noviciátus idejét, ahogy a kérvény külzetére már rávezették, ismét legfeljebb hat hónapban határozta meg.¹¹ Ezzel tulajdonképpen kettős terminust szabott meg. Egyfelől tételesen megerősítette a korábbi 1616. november 14-ei határidőt („*infra tempus in ultimis litteris nostris huiusmodi expressum*”), mint a beöltözés és a noviciátus megkezdésének határidejét. Másfelől 1616. március 5-e után ismét elrendelte, hogy a jelöltség kezdetétől számított hat hónapon belül Pázmánynak ünnepélyes fogadalmat kell tennie új rendjében. Ezúttal azt is szabályozta, hogy kizárólag a nuncius kezébe teheti ezt le, és be kell tartania az idevágó szokásos előírásokat (*servatis alias servandis*). A kánonjogi előírások szerint jezsuita fogadalmi ekkor vesztették (volna) végleg és visszavonhatatlanul érvényüket. A pápai bréve továbbá képesítette arra, hogy a szomaszkáknál a többi rendtaggal azonos jogai legyenek, és hogy ott bármilyen hivatalt és méltóságot betöltsön, továbbá hogy miután az átlépés megtörtént (*postquam, ut praefatur, translatus fueris*), a szomaszka (!) rendhez sem általánosan, sem tényleges ne tartozzék és kötelezettség se terhelje. „Nem ellenkezve mindezzel sem az apostoli konstitúciók és rendelkezések, sem pedig a nevezett Társaságnak és legelső kongregációnak akár esküvel stb. megerősített statútumai és hagyományai, sem pedig mindazok, amelyeket e levélben úgy akartunk, hogy ne ellenkezzenek” – olvashatjuk szó szerint a bréve utolsó sorai között annak szokványos, de korántsem lényegtelen, az egyértelmű pápai akarat immár teljes megfelelő kánonjogi háttérét biztosító kitételét.

Ha gondosan összevetjük a kérvény és a bréve szövegét, a kérvényben foglaltak általános jóváhagyása ellenére több eltérést is találunk köztük, nemcsak azt, hogy nem szerepel mentesítés V. Sixtus „*De novitiis recipiendis*” kezdetű bullája alól, amely előírja tanúsítványok benyújtását a próbaidőt megkezdőkre.¹² Azt tapasztaljuk, hogy a támogató attitűd nyilvánvaló volta ellenére a gondo-

¹¹ ÖRY–SZABÓ előírt hathónapos noviciátusról beszélnek, ez tévedés, az érv pedig, hogy azért nem tehetett fogadalmat, mert a feltételezett május eleji kezdettől még csak 5 hónap telt el, irreleváns. *Pázmány*, 44.

¹² Kiadását a kurrens *bullarium*-ban hiába keressük. Vö. *Bullarium Romanum VIII*, 1070–1072. Hosszas nyomozás után szövegét az alábbi gyűjteményben leltük fel: *Delectus actorum Ecclesiae universalis seu nova summa conciliorum, epistolarum, decretorum ss. pontificum, capitularium etc. quibus Ecclesiae fides et disciplina niti solent. Cum notis ad canones. Tomus II*,

san fogalmazott, fogalmazványában újra át- és átjavított, átstilizált brève a lényegi engedmények mellett nagyon ügyelt néhány részlet pontos szabályozására. A végleges szöveg a kifejezett kérés ellenére nem mentesítette Pázmányt a noviciátus és a fogadalomtétel általános formai kötelezettségei alól. További nyitva hagyott kérdés maradt a noviciátus megkezdésének meghatározása. A kérvény szerint ennek a nunciusi joghatóság alá kerülés napjának kellett lennie, míg a brève ezt kitélt nem tartalmazza, és csak általánosságban szól a noviciátus megkezdéséről. A brève fogalmazványát szokás szerint átolvasó és kiadását saját kezűleg engedélyező V. Pál a legvégső szakaszban maga húzta ki (a tinta ugyanaz, mint az *‘Expediatur, Paulus papa V^s’* klauzuláé) azt a kérvényből átemelt és a jelek szerint még Scipione Cobelluzzi brévetitkár által is jóváhagyott kitélt, miszerint Pázmány a nuncius távolléte esetén Klesl bécsi püspök kezébe is leteheti újabb szerzetesi örökfogadalmát.

A pápai tollvonásban a Szentszék jogainak védelmét kell látnunk. Az annak idején Perugiában jogi tanulmányokat folytató, majd a római egyetemen mindkét jogból doktoráló, volt főinkvizítor V. Pál¹³ nyilvánvalóan nem akarta egy pápailag elismert szerzetesrend meghatározó kánonjogi aktusát helyi ordináriusra delegálni, még akkor sem, ha az illető a bíborosi kalap várományosa volt. (Csupán bécsi püspökként szereplése a brévében arra utal, ismételjük, hogy a brévefogalmazvány lezárása már április 11. előtt megtörtént.) A szöveg aprólékos kidolgozására vall a gondos javítások,

Lugduni 1706 [Sumptibus Ioannis Certe], 2091–2096. hasábok („*Prohibitio recipiendi ad habitum vel professionem cuiuscunque ordinis regularis homines illegitimos, criminosos aut aeri alieno reddendisve rationibus obnoxios. Et praescriptio formae novitios recipiendi*”). A pápai konstitúció (I–IX §) alapcélja, hogy jobb megélhetésért, társadalmi státuszért, előnyökért, adósság és kötelezettségek elől menekülve ne lehessen senki sem szerzetes. Az előélet, a származás vizsgálatát a IV. § tartalmazza: „...iuvēnes aut viros adultos maiores sexdecim annis non aliter in aliquam religionem recipi posse nec debere, nisi prius de eorum parentibus, patria deque antea vita et moribus diligenter inquiratur, et ex accurata informatione et fide digna relatione compertum et exploratum sit... Nisi denique constet, ipsorum humana aliqua ratione, sed tantum devotionis et pietatis fervore vitam religiosam sponte et ex animo elegisse. Deque his omnibus in generali vel provinciali capitulo, plena et indubitata fide facta tam superioris generalis seu provincialis, quam definitorum consensu approbati et ad habitum regularem admissi fuerint”. (2094. hasáb). Az V. §. Kimondja, hogy mindaz aki nem e rendelkezés betartásával lesz szerzetes, annak beöltözése és fogadalma érvénytelen, és el kell távolítani a rendből. Minden 16 év feletti szerzetesbe lépő világi nevét a befogadó rendi káptalan aktáiba be kell vezetni. A VI. § paragrafus szerint azokat a rendi előjárókat, akik nem e bulla betartásával fogadnak be szerzeteseket, meg kell fosztani tisztségétől, aktív és passzív választójogától. E pontok szigora (valamint a később hivatkozási alappá válható precedens kerülésének kuriális igénye egy itáliai viszonylatban széleskörű társadalmi vonatkozásokkal bíró kérdésben) érthetővé teszi, miért kellett a bulla előírásait Pázmány esetében is betartani. – E bulla dátuma és kezdőszavait tartalmazó bevezetése hiányoznak a kiadásból. VIII. Kelemen „*In suprema Ecclesia Catholicae specula*” kezdetű (kiadva *Delectus actorum Ecclesiae universalis*, 2119–2122), V. Sixtus szerzetesjogi rendelkezéseit megerősítő brévéjének hivatkozásából kikövetkeztethetően kezdőszavai és dátuma: „*Cum de omnibus Ecclesiasticis Ordinibus*”, *sexto Kalendas Decembris, pontificatus anno tertio* (azaz 1582. október 26.). A másik, ugyanezen kelemen dekrétumban megerősített, a szerzetesi életet egyéb részletekben behatóan szabályozó sixtusi konstitúció (*Ad Romanum spectat pontificem*, 1582. október 21.) szövege: *Delectus actorum Ecclesiae universalis*, 2091–20100 (a XX–XXI § paragrafus szól a szerzetesek azon jogáról, hogy sérelmeikkel közvetlenül a pápához fordulhatnak). VIII. Kelemen további szerzetesjogi rendelkezései (csupán részbeni átfedéssel a *Bullarium Romanum*mal), 110., 2119–2126.

¹³ Legújabb életrajzi összefoglaló: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, I, 20skk.

kiegészítések sorában az is, hogy a kérvényben rosszul szereplő *‘capitula collegiale’*-t (társaskáptalant) szerzetesire (*‘conventuali’*) korrigálták, nagy valószínűséggel maga Cobelluzzi brévetitkár. Továbbá a noviciátus helyszínét meghatározó eredeti *‘in aliquo regulari loco’* kitételből kihúzták a *‘regulari’*-t, vagyis Pázmánynak nem kellett kolostorfalak között töltenie „próbaidejét”, ugyanakkor a nuncius előjárói szerepének szakkifejezése a *‘sub... cura’* helyett a szigorúbb *‘obedientiára’* változott.¹⁴

Ilyen fokú minuciozítás láttán érthetetlennek tűnik, hogy a brévében mintha éppen a kérvény legfontosabb kitételéről nem esne szó, miszerint Pázmány a szomaszka kongregáción kívül elfogadhasson és betölthessen egyházi javadalmakat. Ráadásul a *memoriale* esetében nem egyértelmű, hogy a „*padre professo*” kitétel Pázmányra, mint jezsuita, vagy mint szomaszka fogadalmasra vonatkozik-e? Élünk a gyanúval, hogy a szóhasználat inkább az előbbire jellemző (és a kérvény elején is így szerepel, egyértelműen jezsuitaként: „*sacerdote professo della Compagnia*”), míg a szomaszkákra inkább a „*chierico regolare*” használatos, és a rend szabályai nem tiltják a főpapi dignitás elfogadását. Elképzelhető tehát, hogy a *memoriale* itt az érseki trónhoz vezető lépcsőfokot, a turóci préposti kinevezést kívánta előkészíteni, illetve nyitva kívánta hagyni annak lehetőségét, hogy Pázmányt már a szomaszkákhoz átlépettként, de még jezsuita örökfogadmasként ki lehessen nevezni érseknek.

A megoldást a bréveszövegben, pontosabban bréveszövegekben is ebben az irányban kell keresni. Láthattuk ugyanis, hogy már az első bréve átlépése kezdetétől mentesítette a jezsuita függőségtől Pázmányt, érvényét a második, március 5-én kiadott bréve pedig ebben a kitételében is meghosszabbította. A harmadik brévében ugyanakkor ez a fontos szövegrész úgy került megváltoztatásra, miként az imént olvashattuk, hogy átlépése pillanatától Pázmány a szomaszka rendhez sem tartozik: „*teque postquam, ut praefatur, translatus fueris, primodictae congregationi in genere vel in specie minime teneri... decernimus.*” E részlet szöges ellentétben van a bréve megelőző soraival, ahol arról van szó, hogy Pázmány fogadalomtétele után a szomaszka rend teljes jogú tagja lesz, ahol bármilyen tisztséget viselhet stb. Ugyanakkor egyértelműen a szomaszkákra vonatkozik: az első brévében azonos szövegkörnyezetben szereplő *‘praefatae societati’* szintagmát *‘primodictae congregationi’*-ra változtatták, amely a harmadik bréve szövegében végig és egyértelműen a szomaszkákat jelöli.

A bréveszöveg gondos javítgatása kizárja, hogy figyelmetlenségről lenne szó. A minkét jogból nemcsak doktoráló, hanem azt a római egyetemen is tanító, egykoron a jezsuiták Nardini-

¹⁴ További példákat lásd a közlés filológiai jegyzeteiben. *Dokumentumok*, 20. sz.

kollégiumában tanuló, és fiatalon ógörögből magánórákat adó Scipione Cobelluzzi¹⁵ által fogalmazott irat – a vonatkozó rész nélkülöz minden javítást – miután a megfelelő formulák alkalmazásával maradéktalanul eleget tett a másik rendbe történő átlépés engedélyezésének, gyakorlatilag felhatalmazást adott arra, hogy Pázmányt átlépése után akár azonnal a prímási székbe ültessék. Esetleges kétségeinket tovább oszlatja az, hogy az egyházi javadalom, tisztségek betöltésére vonatkozó kérvénybeli passzusnak a brévében semmi más nem feleltethető meg, csak a szomaszka rendtől történő függetlenítés kitétele.¹⁶

A Habsburg-diplomácia törekvései célt értek: Pázmány az „átlépés” (*transitus/translatio*) pillanatától nem tartozik a Jézus Társasághoz és egyúttal javadalomképes. A Társaság statútumai, esküvel erősített rendelkezéseinek az első/második és a harmadik brévében foglalt *pro hac vice derogatio*ja pedig jelen esetben nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a Pázmány nem jezsuita többé, legalábbis *átmenetileg* biztosan nem. Ráadásul V. Pál az ügy kapcsán és erejéig egy szokásos formula mindhárom brévébe applikálásával minden egyházi jellegű büntetés alól feloldozta, amennyiben erre szüksége lenne. Végezetül a harmadik bréve záradéka a nagyobb kánonjogi biztonság okáért a brévében érintett rész kérdések kivételével a jezsuita mellett a szomaszka kiváltságok, rendi szabályok alól is általános alkalmi felmentést adott.

Az 1616. március 5-én meghosszabbított, valamint április 21-én kiállításra kerülő újabb bréve tehát gyakorlatilag azonnali hatállyal mentesítette Pázmányt a jezsuita rendi kööttségektől és bármilyen egyházi tisztségre kinevezhetővé tette őt. A Kúria szinte minden lényeges részletben kielégítette a császári diplomácia óhajait (sőt bizonyos rész kérdésekben meghagyott némi további értelmezési szabadságot). V. Pál a korban szinte kánoni, eltörölhetetlen karakternek tekintett szerzetesi jelleg és eszmény megőrzésével – formálisan a jezsuita rendi statútumok és rendi vezetés óhajával összhangban – tulajdonképpen nem tett mást, minthogy az átlépés engedélyezésével párhuzamosan

¹⁵ Cobelluzzi viterbói gyógyszerész családból származott, már 1606-tól egészen 1623-ig brévetitkár, 1611-től *abbreviatore de Curia*, 1615-től az angyalvári levéltár őre (stb.), 1616. szeptemberétől bíboros (októberben adott titulusa után *cardinale di Santa Susanna*). GIORDANO, *Le istruzioni generali*, I, 253–254; HC IV, 13; illetve F. PETRUCCI, *Cobelluzzi, Scipione*, DBI, *ord. alph.*; és TUSOR, *A barokk pápaság*, 163. 181. 251. 252. 332. A leg részletesebb életrajzi adatok: REINHARD, *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V.*, *ord. alph.* („Cobelluzzi”).

¹⁶ További bizonyosságot jelentene a bréve nyomtatott kiadásában e helyen szereplő és a kérvényre utalást megerősítő *‘ut petitur’* tagmondat, de ez szerintiünk téves olvasat az *‘ut praefatur/praedicitur’* *‘ptur’* (más helyen, például a második bréve *‘contigerit’* állítmánya után *‘praetur’*) rövidítés helyett. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 245 és LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91, 40. j. (mindkettő a római jezsuita rendi levéltári másolat után). Ezt az észrevételünket a függelékbeli közlés filológiai apparátusában külön már nem jelezzük.

mégiscsak mentesítette Pázmányt a negyedik, ünnepélyes fogadalom esküvel megerősített kiegészítése alól is. Ezt, ha a magyar törvény nem tiltja, ugyebár úgyis megengedte volna neki, hogy jezsuita marad. A pápai engedmények, szögezzük le, egészen rendkívüliek voltak. V. Pál, miután a magyar törvények miatt nem diszpenzálhatta Pázmány érseki kinevezését, az egyedül járható út részleteinek szabályozásában is elment a lehetőségek határáig – a jelek szerint.

Az egyházfő kánonilag sokkal több mindenben derogált a szomaszka statútumoknak, mint a jezsuitákénak. Ugyanígy tett a bréve szövegében tetten nem érhető háttértárgyalások során. A szomaszka befogadási jegyzőkönyv, a prokurátor generális levele többször említ pápai parancsot, az április 21-ei bréve alapjául szolgáló *memoriale* kifejezetten kéri az egyházfői utasítást. A szomaszkák pápa iránti engedelmességéről szól Borghese március 19-ei jegyzéke is. A Jézus Társaság irányában hasonló jellegű ráhatásnak tekinthetjük a március 5-ei bréve ama kitételét, ami továbbra is megengedte volna a magyar jezsuitának az átlépést a generális elbocsátója nélkül, gyakorlatilag kész helyzet elé állítva Vitelleschit a *dimissioralis* kiállítására. Pázmány ugyanakkor nem kapott pápai parancsot a javadalom elfogadására. Esetében más megoldásra került sor: tulajdonképpen vonatkozó esküje alól nyert áttételes felmentést. Mindezen cselekményeket, ismételjük, két erőhatás eredője eredményezte: a szerzetesség eszméjének, kiváltképpen Itáliában kiterjedtebb társadalmi hatású jellegének kötelező pápai védelme és az 1608. évi koronázás előtti 8. tc. (Hogy végső soron mi indokolta e szokatlan kúriai készséget, azt majd még látni fogjuk.)

Arra, hogy a bréve kibocsátására végül csak 1616. április 21-én került sor, azt a kézenfekvő magyarázatot találjuk – a Brévetitkárság sajátos ügymenete, leterheltsége mellett –, hogy ekkorra tárgyalhatták meg a Szent Palotában De Mara nuncius április 4-ei jelentését, amely a pápai diplomácia oldaláról is tisztázta Pázmányt a kompromittáló levelek vádja alól. Borghese március 19-ei utasításában ugyanis nemcsak az újabb bréve folyamatban lévő kiállításáról tájékoztatta a nunciust, hanem kifejezetten felszólította, hogy tájékozódjon a rágalmakat illetően, amiből persze az is következik, hogy cáfolatuk megtörténteig a bréve publikálását felfüggesztették. Március 26-án a bíboros nepos udvarias kitérőnek tűnő választ adott Klesl „Pázmány licenciájának kibocsátását” sürgető február 22-ei levelére.¹⁷ A halasztásra irányuló feltételezést alátámasztja, hogy Borghese a bréve kiadása után

¹⁷ „Con lettere de 22. del passato mi rappresenta vostra signoria illustrissima il desiderio delle maestà dell'imperatore et dell'imperatrice circa il mandare il padre fra Romano da Lodi capuccino a visitar il sacro sepolcro in Gerusalemme per loro divozione, et l'istanza, che ella mi fa per l'espedizione della licenza del padre Pasman. Sopra di che haverà vostra signoria illustrissima inteso dal signor Ridolfi la provisione, che già si è presa nell'un' et nell'altra, onde a lui rimmettendomi devo qui dir

két nappal, április 23-án nyugtázta De Mara tisztázó jelentését, jelezve, hogy jó néven vennének még további bizonyítékokat Pázmány ártatlanságáról: „Az alapján, amit Uraságtok április 4-ei levele tartalmaz, úgy tűnik, hogy páter Pázmány nem vétkes abban, hogy ő írta volna azokat a leveleket egy magyar hölgynek, miként feltételezték. És ha ez így van, az minden szempontból kedvező lenne. Ám amennyiben további bizonyosságot nyerhetnénk ezen atya büntelenségének igazolásáról és ártatlanságáról, nem másként, mint nagy tetszéssel vennénk”¹⁸ – írta a kardinális nepos.

b) Az átlépés megkezdése a szomaszkákhoz

A március 19-ei jegyzék szerint nemcsak De Marának kellett információkat szereznie a nőügyben felhozott vádak tisztázására, hanem erre Ridolfi szintúgy felszólítást kapott. A császári diplomácia vélhetően már korábban, saját indíttatásából is dolgozhatott a jezsuita támadás kivédésén. Ennek központi mozzanata volt, hogy az ügyvivő hamarosan magának V. Pálnak nyújtotta át audiencián azokat az iratokat, amelyek Pázmány ártatlanságát voltak hivatottak bizonyítani a téren, hogy nőkkel szexuális kapcsolata, netalán gyereke lett volna. Az 1616. április 9-ei államtitkársági jegyzékben említett iratok nyilván nem lehettek mások, mint a Kobenzl által említett orvosi vizsgálat dokumentumai, amelyet a nuncius is megkapott, ám ezeket a jelek szerint a császári diplomácia fontosnak látott közvetlenül is eljuttatni a Kúriába. Borghese szerint ezek az iratok teljesen és meggyőzően kizárják a magyar jezsuita vétkességét a felhozott vádakban. A pápa neposának sorai arról szólnak, hogy Pázmány testileg nem volt teljesen egészséges.¹⁹ Az ártatlanság meggyőző bizonyítéka mellett az ügyvivő jelzésének megfelelően mindazonáltal várták a nuncius, illetve Vasoli ügyvivő egyenesen a pápához intézett tisztázó levelét is (véltetően az intercessált „szerelmes levelek” vonatkozásában).²⁰

solo, che a nessuna cosa ho maggior inclinazione et volontà, che di obbedire alla maestà loro, et di eseguire qualche è di gusto et di soddisfazione di vostra signoria illustrissima.” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 48r.

¹⁸ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210–211, 58. j.

¹⁹ „Il camerario Ridolfi ha dato a sua santità le alligate scritture, che toccano la persona del P. Pasman della congregazione di Giesù, per la quale si mostra la sua impotenza di praticar con donne per il mancamento, ch'egli ha. Il che viene ad escludere l'imputazione, che di costì gli fu data a torto in questa materia. Pretendeva il Ridolfi, che vostra signoria ne dovesse scrivere alla santità sua in conformità, ma perché non si son viste sue lettere in questa materia, avrà caro sua beatitudine, ch'ella scriva, quanto le occorre per verità in questo negozio. Et il Signore Dio etc. Di Roma li 9 Aprile 1616.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 60v; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 55v. A jegyzéket még De Marának írhatták, de már Vasoli olvasta és válaszolta meg április 25-én. Időközben befutott De Mara fentebb idézett április 4-ei jelentése is, Ridolfi ezt jelezhetette előre Prágából kapott értesülései, utasításai alapján.

²⁰ Uo.

A császári diplomácia által szolgáltatott iratok²¹ ugyanakkor arra elégségesnek bizonyultak, hogy Ridolfi további idővesztéséget kikerülendő, mint már említettük, április 9-én hozzáláthatott az átlépési eljárás hivatalos, a kánonjogi előírásoknak megfelelő megindításához, méghozzá V. Sixtus vonatkozó bullájának rendelkezései szerint. Alóluk, láthattuk, V. Pál nem adott felmentést.

A Habsburg-képviselő felkérésére a szomaszka átlépés jogi formáit a camerinói származású Felice Venanzi (Felicus Venantius) mindkét jog doktora, kúriai ügyvéd intézte. 1616. április 9-én megjelent Giovanni Garzia Millini bíboros, római vikárius előtt²² annak szokásos székhelyén, vagyis a Piazza Navonán álló családi palotában, és az ez ügyben kiadott pápai brévére hivatkozva nyilvánította, hogy Pázmány átlép (*transitum facere*) a jezsuita rendből a szomaszkákhoz. Szándékát, kánonjogi és morális képességét, alkalmasságát²³ arra, hogy e szerzetesrend tagja lehessen – az V. Sixtus által megkívánt *attestazioni* gyanánt – a római Habsburg- (és magyar érdekképviselő) két kulcsfigurája: maga Ridolfi és Ludovico Renzi²⁴ tanúsította. Meghallgatásukra Ridolfinak a

²¹ Ezeket az Államtitkárság az idézett jegyzék tanúsága szerint mellékelteként („*le alligate scritture*”) a prágai nunciátúrára továbbította, ezért nem találhatóak meg a vatikáni gyűjteményekben. A nunciátúra levéltárának fellelése esetén viszont két példányban is előkerülhetnek. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy hitelességük ellenőrzése végett küldték őket vissza Prágába.

²² Bíboros 1606–1629 között. HC IV, 10. Millini itt természetesen nem korábbi bécsi, prágai legációja okán, hanem mint a pápai római vikárius kap szerepet.

²³ Az eredetiben az irat jellegét meghatározó kulcsmondat így hangzik: „*Domini Venantius Felicis de Camerino I.V.D. et in Romana curia causarum procurator dicto reverendissimo domino vicegerenti exposuit et narravit reverendum patrem Petrum Pasemanum Hungarum ad praesens in venerabilis religione reverendorum patrum Societatis Iesus sacerdotem professum in vim litterarum apostolicarum et sacrorum canonum constitutionis omnique alio meliori modo etc. transitum facere in venerabili religione Somasca transire, et ad docendum dictam eius qualitatem e dicta venerabili religione societatis Iesus ad dictam venerabilem religionem Somascam transire, et in eam ingredi possit absque ullo impedimento, induxit in testes... Ludovicum Rodulphum... et Ludovicum... Renzi.*” Vö. az átlépési közjegyzői okirat eredeti példányát: Archivio Generalizio – Sezione Storica Chierici Regolari Somaschi [AGCRS], Roma, P-d 1053, fol. 29r–31v, 29r. A SÁVAI-féle teljes kiadástól legfontosabb eltérő olvasatunk, hogy az ottani *‘generalem’* szó (131) helyett nálunk *‘qualitatem’* szerepel.

²⁴ Azonosítása némileg problémás. Forgách bíboros római ágense korábban Matteo Renzi volt. Itt tollhiba nyomán vagy róla, vagy őt 1614/1615 fordulóján az ágensi szerepben helyettesítő, segítő rokonáról lehet szó. Minden bizonnyal fivéről, aki Giacomo Olivieri 1612. december 15. jelentése szerint arról tájékoztatta őt, hogy Forgách Ferenc spanyol évdíja ugyan biztos, de azt még nem kapta meg. (Olivieri jelentéseinek lelőhelyét lásd alább.) Nem mellékes adalék, hogy Matteo Renzi 1614 körül (és talán korábban is, vélhetően 1616-ig) már a madridi nunciátúra, illetve a portugál kollektória tisztviselője volt. REINHARD professzionális javadalomgyűjtőnek nevezi. *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, 128; uo., *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Renzi”). További adatok rá: TUSOR, *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, 15. j. Matteo Renzi 1608-ban a római Habsburg diplomácia figurájaként tűnik fel. II. Mátyás 1608. június 4-én javára kiállított credencionálisát idézi: ASV Indice n. 123 (*ord. alph.*). Az ott megadott jelzeten (Serie I, vol. 28, fol. 339) azonban nem találtuk a forrást (és a kötet egyéb oldalain sem). – LUKÁCSNÁL V. Renzi fordul elő, Vincenzo Renzi azonban a tanú néhai apja volt. Vö. AGCRS, P-d 1053, fol. 29r–31v, 29r. A neveket SÁVAI teljesebb közlése helyesen hozza (Renzi címe viszont nem „*admodum Illustrissimum*”, hanem „*admodum Illustrem*”). Pázmány és a szomaszkok, 131–133. – A közlés rövid ismertetője, miszerint az iratban „Pázmány Péter, fogadalmas jezsuita engedély kap, hogy átlépjen a szomaszk rendbe. A rend elfogadja tagjai közé Pázmányt”, finoman szólva sem pontos (uo. 130).

Montecitorio környékén található palotájában került sor kirendelt tanúk (a milánói Antonio Lucatelli és a római Salvatore Amadoro) jelenlétében.

Az ekkor még mindössze 28 éves Ridolfi többek között előadta, hogy az átlépés engedélyezését II. Mátyás kérte leveleiben „a Magyar Királyságot érintő okok és sürgető ügyek miatt”, és a Szent- atya döntéséről mint a tárgyalást intéző hivatalos megbízott értesült. Renzi pedig többek között arról szól, hogy V. Pál határozatáról Borghese bíboros nepostól, illetve Scipione Cobelluzzi brévetitkártól hallott. Szó szerint azt vallotta, hogy Pázmány brévét kapott a pápától arra, hogy „átmenjen és belépjen” a szomaszkákhoz. Ezen vélhetően a már 1616. március 19-én kiadás alatt álló, de majd csak április 21-én megjelenő brévét érthette.²⁵ Az átlépési eljárás hivatalos alapjául ugyanakkor még nyilvánvalóan a már kiállított március 5-ei a bréve szolgált.²⁶ A pápai iraton Cobelluzzi szokásos aláírása mellett Ridolfi április 10-én rávezetett igazolása olvasható: „tanúsítom, hogy páter Pázmány Péter engedélyt nyert a jezsuiták főisztelendő generálisától arra, hogy átlépjen másik szerzetbe, így Őszentsége elrendelte a szomaszka atyáknak, hogy fogadják be őt.”²⁷ Az átlépési nyilatkozatot (mai nyelven inkább „kérelemnek” mondanánk) és a tanúvallomásokat Millini bíboros vikárius nevében 1616. április 18-án kiállított – és Michelangelo Cesi, valamint Felice Mazzaroli közjegyzők hitelesítette – okiratba foglalták.²⁸

A szomaszka rend római San Biagio di Montecitorio kollégiumának káptalanja (*captiulum conventuale*) 1616. április 27-én döntött a magyar jezsuita befogadásáról. A ház vikáriusa, Giovanni Falchetti elnöklete alatt 4 pap és egy diakónus ült össze.²⁹ A káptalani ülés hivatalos jegyzőkönyvének tanúsága szerint Alessandro Boccolo prokurátor generális elutazása előtt adott utasítása alapján, a pápa általa tudatott parancsára („*essendo così comandamente espresso di nostro signore*”) tárgyalás

²⁵ „...et so, che ha ottenuto breve da nostro signore di trapassare et entrare nella religione Somasca, et questo lo so, che l'ho saputo dal signore cardinal Borghese istesso et da monsignor Cubellutio...”

²⁶ BITSKEY ISTVÁN helyesen következtet arra, hogy a Rómában készült közjegyzői okirat alapja a március 5-ei pápai bréve. *Pázmány*, 97.

²⁷ A tanúsítvány az 1616. március 5-ei bréve SÁVAI általi, a szomaszka levéltári másolatról készült kiadásában közölve: *Pázmány és a szomaszkok*, 136; illetve a jezsuita levéltári másolatról: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 97, 67. j.

²⁸ A forrás részlete kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 13. A teljes közlés: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 131–133. – Noha LUKÁCS, aki az irat bevezetőjét magyar nyelvű összefoglalásban hozza, említi, hogy az eljárása alapja egy pápai bréve, ezt mégsem a március 5-eivel, hanem jegyzetben (243, 1. j.) az április 21-eivel azonosítja, mondván, Ridolfi és Renzi április 9-án már tudták a pápa döntését. Utóbbi kijelentés igaz, de a helyzet némileg bonyolultabb volt, mint fenti elbeszélésünkéből kiderül.

²⁹ Francesco Pocopanni, Angelo Squarci, Francesco Longo, Giovanni Battista Pergerino és Vincenzo Tosca.

alá vették a „jelenleg Prágában időző magyar Pázmány Péter jezsuita professzus és teológus” befogadását a rendbe. Felolvasták V. Pál március 5-ei brevét, amely Pázmány általános átlépési engedélyét tartalmazta. Ridolfi rávezetett tanúsítványa kapcsán külön megjegyezték, hogy a bréve kitétele értelmében Vitelleschi generális hozzájárulására voltaképpen nem is volt szükséges. Majd felolvasták az április 21-ei brevét, kiemelve belőle, hogy a pápa az ő kollégiumuknak (*capitolo nostro collegiale*) adott fakultást Pázmány befogadására, életkora és más rendhez tartozása ellenére. Végül ismertették a római vikariátuson Pázmány átlépése kapcsán „életéről és erkölceiről” kiállított közjegyzői tanúsítványt. (Eredeti példánya máig a rend levéltárában található. Nem véletlenül, hiszen kifejezetten a szomaszkák számára készült.)

A résztvevők titkos szavazáson egyhangúlag amellett döntöttek, hogy befogadják Pázmányt a rend noviciátusába, és nemcsak a pápai kegy miatt, hanem hogy II. Mátyás ez irányú – minden bizonnyal Ridolfi által közvetlenül feljük is tolmácsolt – kérésének szintén eleget tegyenek. Végül határoztak arról, hogy az elősorolt iratokat: a két brevét, a közjegyzői tanúsítványt és az ülés jegyzőkönyvét elhelyezik a prokurátor generális levéltárában, annak Pázmányhoz írt levelét a rendi szabályzat és habitus kíséretében pedig átadják Ridolfinak továbbításra.³⁰

Boccolo prokurátor generális levelében tudatta Pázmánnyal, hogy a pápa iráni engedelmességből és hogy kedveskedjenek a császárnak, befogadták rendjükbe, miként a De Mara nunciusnak szóló levélben (részletesen) megírta, illetve amint Ridolfi leveleiből, aki odaadónan fáradozott ebben az ügyben, megtudhatja. Írásához egy utasítást is mellékel, ami szerint fel kell öltenie a rend habitusát és a maga idejében le kell tennie a fogadalmat, amit a rend generálisa nevében a nuncius veszi majd ki tőle a pápai bréve előírása szerint. Megküldte továbbá a rendi konstitúciókat, kérve azok betartását („*per l'intiera osservanza di quelle*”), továbbá a leteendő fogadalom szövegét („*la forma di far la professione*”). Tájékoztatta még arról, hogy ha a generálistól nem kap levelet, annak oka az, hogy legfőbb előjárójuk közügyekben Milánóban tartózkodik. Végül új rendjét, mely szerető és jóságos

³⁰ A jegyzőkönyv kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 130. – Squarci, Pergerino (a jegyzőkönyvet Fachettival ellenjegyző *actuarius*) és Tosca diakónus neve eltérő olvasattal. AGCRS A 63 (*Libro degli atti etc. 1610. Acta capituli conventualis s. Blasii Montis Citorii urbis congregationis Somaschae*), fol. 53^{rv}. – A szomaszka levéltárban a harmadik bréve példánya nem található meg.

anyja lesz, Pázmány imáiba ajánlotta, és kifejezte reményét, hogy Pázmány is fiúi érülettel fog viselkedni iránta, gyarapodást és tiszteletet szerezve számára.³¹

A prokurátor generális De Marát arról tájékoztatta, hogy a pápa az elmúlt napokban megparancsolta neki, hogy vegye át a rendbe Pázmányt, azon „igaz érvek” (*giuste ragioni*) miatt, melyek a nuncius számára is jól ismertek. Soraival igazolja és tanúsítja, hogy a pápának engedelmeskedve „befogadták habitusukba” Pázmányt, akinek – az ez ügyben kiállított brevét végrehajtva – a nuncius biztosítja a noviciátust és veszi ki tőle a maga idejében a fogadalmat. A Pázmánynak átküldött instrukcióból megtudja, hogy miként kell a noviciátusban irányítania, amíg „engedelmességben és gondja alatt” (*sotto l'ubbidienza et cura*) tartja – zárulnak Boccolo sorai.³²

Később talán a generális is megkereste Pázmányt, ha hihetünk Magyarország prímása sorainak, aki 1625. decemberében azt írta, hogy a „szomaszka rend előjárótól kaptam levelet, mellyel jelezték, hogy abba a rendbe felvettek”. Ha csak a prokurátor írt volna neki, talán csak egy előjáróról beszélt volna.³³

Pázmány ezzel *de iure* a szomaszka rend „novícius-jelöltje” lett. A *translatio* jogilag *per procuratorem* megtörtént. Rendes esetben egy ilyen novícius-jelölt azon nyomban megkezdí noviciátusát: beöltözik és új előjárói utasításai szerint novíciusként él, ténykedik. Pázmány esetében a helyzetet bonyolította, hogy Prágában tartózkodott. Noviciátusa tényleges kezdete így nem eshetett egybe magával az átlépéssel. Jogi szempontból ugyanakkor az idő nem sürgette. Az utolsó két pápai bréve 1616. november 14-ig adott neki haladékot az átlépésre és az újoncidi előírások szerinti megkezdésére. Előbbi megtörtént. Utóbbi a jogilag immár az új előjárói: jelesül a nunciusi *iurisdictio*³⁴ alá helyezett Pázmány számára gyakorlatilag a beöltözés megtételét jelentette volna.

³¹ A prokurátor levele kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 134. Római jezsuita levéltári másolatának jelzetét (a nunciushoz írt levélével együtt) hozza LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j. (ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 120r–121r.) A szomaszokák legfőbb előjárója nem Boccolo prokurátor generális, hanem az ezidőtájt Milánóban tartózkodó Maruizio de Doppi generális volt. Vö. LUIGI MASCILLI MIGLIORINI, *I Sommaschi* (L'inchiesta di Innocenzo X sui regolari in Italia 2), Roma 1992, 127.

³² Kiadva: SÁVAI, *Pázmány és szomaszkok*, 136. – Ezen a levélen szerepel dátum (április 29.), a Pázmányhoz intézettben nem. Vélhetően ez is aznap íródott (vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j.), és mivel a szomaszokák április 27-ei ülésének protokolluma említi ezt a levelet, annak lezárása április 29-én vagy később történt, amint arra egyébként a jegyzőkönyv utal is („*per*”). Érdekes, hogy a prokurátor generális éppen a szavazás idején van távol.

³³ Első teljes kiadása: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 324. Ráadásul a 'levél' szó a latinban eleve többes számban áll, így a '*litteras*' szót akár 'leveleket'-ként is fordíthatnánk, még akkor is, ha nem áll előtte a többes számot egyértelműsítő '*quasdam*'.

³⁴ A nunciusi előjáróság fényében tulajdonképpen logikus, hogy a harmadik bréve Pázmányt átlépése pillanatától *expresse* kivette a szomaszka rendi joghatóság alól, hiszen épp ez lett De Marára átruházva. (Ha nem teszik meg ezt,

Szintén a nuncius előtt – nyilván a számára megküldött szomaszka rendi formula szerint – a beöltözéstől számított hat hónapon belül (ha tehát a legutolsó lehetséges napon, november 14-én kezdi meg jogérvényes noviciátusát, akkor 1617. május 14-ig) kellett volna örök fogadalmát letennie.

A tényleges helyzet azonban bonyolultabb volt, és a fejlemények nem a kánonjogi haladvány mentén alakultak. Ezen tulajdonképpen nem nagyon kell csodálkoznunk, hiszen sem a császári, sem pedig a pápai udvarnak nem az volt a célja, hogy Pázmány szomaszka szerzetes legyen, hanem hogy „nem-jezsuitaként” mielőbb Magyarország prímási székébe ültessék. Aktuális kánonjogi állapota – ha ideiglenes jelleggel is – tökéletesen megfelelt ennek a célnak. Sőt Pázmány *de facto* körülményei a római történésekkel párhuzamosan már kifejezetten e cél elérése érdekében alakultak.

2. PRÁGA (ÉS BÉCS)

a) *A nuncius szerepe. Függetlenedés a jezsuita rendtől*

Mialatt az Örök Városban a szomaszka átlépés kánonjogi feltételeinek megteremtése a maga útján halad előre, még hozzá a szomaszka rendi szabályzat kitételei, illetve a feljelentés és a hamisított szerelmes levelek miatt a vártnál lassabban, e gátló tényezők a császári székhelyen zajló eseményekre komoly befolyást nem gyakoroltak, sőt a machinációk inkább az ellenkező irányban hatottak.

Pázmány már 1615 áprilisa óta különleges helyzetben létezett a renden belül. Miután olműtzi dispoziója, illetve az őt ért sérelmek miatt a pápához fordult, állapota meglehetősen szabad, ugyanakkor bizonytalan volt. 1615 nyarán, őszén V. Pál döntésére várva továbbra is bécsi rendház tagja maradt, közben sokszor úton járt: Pozsony (Detrekő), Nagyszombat, Grác, újra Pozsony, júniusban Bécs.³⁵ 1615. október elején minden bizonnyal ott van Forgách-csal a nagyszombati jezsuita kollégium ünnepélyes megnyitóján,³⁶ a hó közepén Garamszentkeresztben találjuk, ahol nemcsak búcsúlevelét veti papírra, hanem meg is gyóntatja a haldokló prímást. 1615. október 3-ai levelét Ridolfi Bécsbe címzi hozzá, ezért is tudja azt elfogni a bécsi rektor, a tiroli származású Avancinus. Decem-

elméletileg a szomaszka generális is utasíthatta volna Pázmányt, aki köteles lett volna engedelmeskedni, legalábbis érseki kinevezéséig.)

³⁵ Vö. Veranchich Faustushoz ezidőtájt írt levelét.

³⁶ VELICS LÁSZLÓ S.I., *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II: 1610–1690*, Budapest 1913, 4–5. Tanulságos a résztvevők névsora: Telegdy János váradi, Almási Pál váci, Majtényi László szerémi püspök, világi részről pedig a Pázmány kinevezésének előmozdításában leginkább tevékeny Pethe László és Partinger Gáspár. SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferenc a bíboros*, 808; ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 53.

bertől Prágában tartózkodik,³⁷ 1616. január 18-án és február 8-án onnan ír Veranchichnak, Vitelleschinek.³⁸ Klesl oldalán bekapcsolódik magyar politikai, kiváltképpen az erdélyi, Bethlennel kapcsolatos ügyek intézésébe, és interaktív módon nyilván részt vesz saját sorsa római fejleményeinek irányításában, befolyásolásában: előzetesen vagy utólag értesülve, egyetértve, talán módosítva a császári diplomácia lépéseit. Ezt annak ismeretében, hogy a pápai megnyilatkozások: jelesül a három bréve minden esetben tulajdonképpen az ő folyamódásairól beszél, axiómaként kezelhetjük. Legalábbis ami a jezsuita rendből való távoztát illeti. Elképzelhető, hogy érseki kinevezésével kapcsolatban – saját érdekét nézve – nem informálták minden részletről, ezért is írhatta január 18-án Veranchich Faustusnak „vajon lesz-e valaki utód, vagy üresedésben hagyják az érsekséget, biztosan nem tudom, habár sokan sokfélét beszélnek”, jöllehet ekkorra Klesl döntése nemhogy megszületett, hanem egy héttel korábban már meg is írta a pápának. Pázmány megbízható információit a Ridolfi–Klesl vonalon, vagy közvetlenül Ridolfitól (bár közvetlen adatunk arra, hogy 1615. október 3. után az ügyvivő tájékoztatta Pázmányt csak 1616. április végéről, a szomaszka prokurátor generálistól van), illetve magától az apostoli nunciustól, Melfi püspökétől nyerhette.

Placido de Mara a részproblémák kiküszöbölésében az eddig ismerteknél sokkal jelentősebb szerepet játszott. Arra a soha senki által idáig fel nem tett kérdésre, hogy például a Magyarországon enélkül mind a mai napig vélhetően a teljes ismeretlenség homályában maradó szomaszkák egyáltalán hogyan kerülhettek a történetbe, az ő személyében találhatunk magyarázatot. Az átlépéshez olyan rendet kellett keresni, amelynek sem Magyarországon, sem az örökös tartományokban nem volt, és remény szerint nem is lesz rendháza, hiszen a noviciátus formális letöltése csak így volt biztosítható, továbbá a befogadó rend későbbi, magától értetődő követeléseit is csak ekképpen lehetett minimalizálni. A számos, Itália határát ekkor még a Birodalom irányába át nem lépett szerzet közül miért éppen azokra a szomaszkákra esett a választás, akiknek a szabályzata pápai diszpenzáció nélkül nem tette lehetővé egy negyven év feletti jezsuita átlépését? (Mely diszpenzáció legalább annyira súlyos, ha nem súlyosabb derogáció volt a rendi statútumaikra, kiváltságaikra,³⁹ mint a jezsuitákéra, ha Pázmányt átlépés nélkül nevezik ki esztergomi érsekké.) Ráadásul a szomaszkák esetében többször is kimutatható a pápai beavatkozás: V. Pál legkésőbb március 19-ig, de vélhetően

³⁷ Felrendelését, érkezését a nunciustól és Pethétől tudjuk.

³⁸ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 25–26.

³⁹ Vö. például V. Sixtus „*Aequum reputavimus*” kezdetű bulláját, Róma, 1585. május 11. *Bullarium Romanum VIII*, 574–576.

már február 20-ai császári követi jelentésben leírt audiencia előtt rákérdezhetett a rend vezetésénél, befogadják-e a magyar jezsuitát; illetve a prokurátor generális április 29-ei levelében az elmúlt napokban történt pápai ráhatásról szól. A kérdés továbbra is az, hogyan jöttek mégis képbe a szomaszkák, és esetleg fűződött-e nekik is konkrét érdekük Pázmány átvételéhez, ami esetleg indokolja kitapintható készségüket, annak ellenére, hogy hangsúlyozzák: ilyen lépésre csakis V. Pál miatt hajlandóak.

A történeti kutatás minden különösebb okfejtés nélkül hol az „ügyet kézbevevő” V. Pál,⁴⁰ hol Klesl nevéhez köti a szomaszkákat, hiszen az ő 1616. január 11-ei levelében tűnnek fel először.⁴¹ Azonban az égvilágon semmi nyoma nincs annak, hogy Bécs püspökének bármi kapcsolata lett volna korábban ezzel a renddel. Felvetődhet Ridolfi, akinek palotája római rendházuk közelében, szintén a Montecitorio körzetében (*zona Colonnae*) állott.⁴² Ez a tény a kapcsolatot esetleg indokolja, a szomaszkák motiváltságát már kevésbé. Az ötlet gazdáját akár kizárásos alapon is a prágai nunciusból találhatjuk meg. Szerencsére nem kell pusztán feltételezésre hagyatkoznunk. De Mara ugyanis dél-itáliai püspöki székhelyén, a basilicatai Melfiben éppen ebben az időben alapított – Andrea Doria herceggel és a várossal közösen – szomaszka házat (*Collegio S. Thomaso d’Aquino di Basilica*). A 8 szerzetessel (5 pap, 1 diakónus, 3 laikus testvér) felálló intézmény alapítási költségeinek harmadát vállalta magára és az intézménybe applikálta a káptalan teológusi prebendáját is. A Szerzetesi Kongregáció 1616. július 15-ai dekrétumával adta meg hozzájárulását, az alapítólevelet De Mara két hónap múlva, augusztus 17-én írta alá.⁴³ Ezek ugyanakkor már a végső lépések voltak, az alapítással kapcsolatos tárgyalások egyértelműen korábban kezdődtek, és kapóra jöhettek a Pázmány kinevezését szíven viselő nunciushoz. Nem tartjuk hát meglepőnek, sőt a két ügy összekapcsolódására vitathatatlan bizonyíték, hogy a szomaszka prokurátor április 29-ei Pázmányról írt levelében

⁴⁰ „Együttal a Pázmány személye ellen emelt kifogásoknak súlyt nem kölcsönözvén, ő maga vette kezébe az ügyet, hogy amennyiben a király bizalma csakugyan feléje fordulna, az érseki méltóságra emeltetését lehetővé tegye. A ...Somaszka nevezetű congregatio a pápa fölszólítására tagjai sorába fölvette Pázmányt... FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289 és 533, 967. j. (Borghese 1616. március 5-ei és 19-ei jegyzékei alapján.) – FRAKNÓI itt még a „szerelmes levelek” előtti támadásokra utal.

⁴¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208 (44. j.).

⁴² Ezt a római vikariátus előtt lefolytatott átlépési eljárás közjegyzői iratából tudjuk. AGCRS, P-d 1053, fol. 29r–31v.

⁴³ MASCILLI MIGLIORINI, *I Sommaschi*, 14. 126. 127.

említi is neki, hogy jól halad a melfi kollégium ügye, bár a helybéli ágostonosok sokat kellemetlenkednek.⁴⁴

De Mara szerepe tehát sokkalta tevékenesebb volt, mint azt korábban gondolni lehetett. Ez a megállapítás különösen igaz 1616 tavaszára, és itt most elsősorban nem a kompromittáló levelek megfontolt kezelésére, a prímási szék betöltésének állhatatos sürgetésére, szoros ragaszkodására Pázmány személyéhez, ártatlansága áprilisi igazolására gondolunk. A nuncius ugyanis az udvarban Ridolfi február 20-ai jelentése révén március elejére biztosan értesült a pápai döntésről: Pázmány átléphet a szomaszkákhoz és ő lesz az előjárója, továbbá az államtitkársági jegyzék(ek)ből december végétől nyilvánvaló volt számára, hogy az egyházfő elköteleződött a magyar jezsuita érseki kinevezése mellett.⁴⁵ A pápai döntés megismerésének ezt a formáját hitelesnek tarthatjuk, hiszen Pázmány maga is így tekintett például Ridolfi október 3-ai levelére, V. Pál korábbi elhatározásával kapcsolatban.⁴⁶ Következésképpen amikor – minden bizonnyal a császári diplomáciai postával, az ágensi teendőket ellátó ügyvivő által sietősen megküldve – megérkezhetett Prágába a pápa döntését minden kétséget kizáróan megerősítő március 5-ei bréve, a nuncius azonnal saját joghatósága alá vette a prímási szék várományosát. Lépésével véget vetett annak a mind kényelmetlenebbé váló helyzetnek, amiben Pázmány a prágai jezsuita kollégiumban december óta leledzett, és ami március elejére, a kompromittáló levelek forgalomba kerülése után az elviselhetetlenségig fokozódhattak.⁴⁷

De Mara lépését nem csak e körülményekből, valamint abból következtethetjük ki, hogy az ugyancsak március 5-ei keltezésű államtitkársági jegyzékből is megbizonyosodhatott a Kúria eltökéltségéről Pázmány mellett⁴⁸ – mely irat jelentősen megkönnyítette a március 5-ei brévében meg-

⁴⁴ SÁVAI, *Pázmány és a szomaszok*, 136.

⁴⁵ Lásd Borghese március 19-ei jegyzékének első sorait: „Őszentsége mindig jól állt páter Pázmány magyar jezsuita ügyéhez, aki ki lett szemelve az esztergomi egyházmegye betöltésére, amint többször megírásra került. És hogy ez megtörténjen...” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

⁴⁶ 1616. február 8-ai levelében panaszolta, láthattuk, hogy a bécsi kollégiumban visszatartották a császári rezidens pápai kamarásnak azt a levelét, amelyben őt arról a szóbeli pápai döntésről tudósította, hogy átléphet egy másik rendbe. A pápai elhatározást 1615 őszén is később követte a vonatkozó bréve kiadása.

⁴⁷ Avancinus idézett levele elárulja, hogy legkésőbb 1616. március 11-ig Klesl látta ezeket az irományokat.

⁴⁸ Az 1616. március 5-ei államtitkársági jegyzék nemcsak arról tudósította a nunciust, hogy a pápán már igazán nem múlik az átlépés engedélyezése, sőt már tárgyalt a szomaszkákkal is, akik hajlandóak befogadni Pázmányt, és hogy az ügy „jó úton halad”, hanem arra is engedélyt adott, sőt ajánlotta, hogy lépjen fel mindenki mással szemben, akit nem tart alkalmasnak a prímási székbe. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; *Dokumentumok*, 18. sz. – FRAKNÓI legutolsó áttekintésében közelebbi jelzet nélkül, dátumszerűen is említi Borghesének ezt a március 5-ei jegyzékét is a 19-ei mellett (a szomaszka befogadás, jezsuita kilépés és javadalom elfogadás pápai parancsa, illetve engedélyezése kapcsán). Tartalmából (Ridolfi Telegdyvel kapcsolatos jelentése vonatkozásá-

erősített, általános átlépési *indultumot* konkrét értelmezését. (Arról csak a március 19-ei jegyzékből értesülhetett, hogy az átlépéshez a szomaszkák kongregációjába újabb brève is szükséges, amely azonban Rómában is jószerével utólag adott a tartalma mentén folyó eseményeknek kánonjogi támaszt.)⁴⁹ Ha hihetünk páter Rafael Kobenzl későbbi, 1616. augusztus 3-án kelt önigazoló beszámolójának – és e téren miért ne tennénk, az ilyen önigazoló levelek általában csupa valós adatot tartalmaznak, hogy azt is hihetővé tegyék, amiért íródnak –, Pázmány már jóval az 1616. április 21-ei brève kiállítása előtt a nuncius joghatósága alá került. Kobenzl 1616 Nagyböjtjében járt Prágában, és elmondása szerint magyar rendtársa neki mondta el először a jezsuiták közül, hogy „eltávozott a Társaságból”, hamarosan közzéteszik érseki kinevezését, és ugyanazon a jogon fogja birtokolni a turóci prépostságot, mint Forgách. Az osztrák páter leírta még, hogy egy főúr, akinél együtt voltak, csodálkozott, hogyan lakhat Pázmány még mindig a prágai kollégium falai között, noha az udvarnál már tényként kezelik, hogy a pápa jótéteményének köszönhetően nem jezsuita többé.⁵⁰

Mivel 1616-ban a böjti időszak végét jelentő Húsvét április 3-ára esett, Kobenzl tudósításából kiindulva Pázmány függetlenedésének kezdetét a rendi előjárók joghatósága alól e dátum elé tehetjük. Sőt Kobenzl már 1616. március 29-én arról értesítette Muzio Vitelleschi generálist, hogy az udvar 3000 tallér járadékkal – ez a Társaságot illette – Pázmánynak szándékozza adományozni a turóci prépostságot. E tudósítás dátuma nagy valószínűséggel megadja számunkra a jezsuita rendi keretek elhagyásának pontos *terminus ante quem*-jét.⁵¹ A *terminus post quem* március 21-ében, illetve az azt

ban) két Pázmány-monográfiájában is merít. E dokumentumot LUKÁCSNÁL nem találjuk. FRANKÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 533, 967. j. (A március 5-ei brévéhez tehát államtitkársági jegyzék is készült a nuncius számára, aminek inkább ellenkezője volna a meglepő.)

⁴⁹ Ami úgy tűnik, az első hivatalos értesítés is az Államtitkárság részéről, hogy V. Pál választása a szomaszkákra esett (bár erre csak a visszautalás hiányából következtethetünk, tehát egyáltalán nem biztos, hogy korábban De Mara nem kapott már erről jelzést a Pázmány érsekségéről szóló jegyzékekben).

⁵⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17. sz., 249–250. – A noviciátus tényleges megkezdése kérdésének ŐRY–SZABÓ szentelnek kiemeltebb figyelmet: „Pázmány elvileg május elején kezdhette volna a noviciátust Prágában a nuncius vezetésével, csak hogy Mátyás király ápr. 25-én már kinevezte turóci prépostnak, szept. 28-án pedig – öt hónapra a noviciátus lehetséges kezdete után a pápával egyetértésben esztergomi érseknek”. *Pázmány*, 43. A sorokból úgy tűnik, mintha az érseki kinevezés időpontja külön egyeztetve lett volna a Kúriával, erről szó sem volt. Az idézet emellett szépen illusztrálja, hogy a korábbi kutatás milyen mélységre hatolt a kinevezés problematikájának feltárásában.

⁵¹ Sőt mivel a levelet Prága és Bécs között majd félúton, a még csehországi Neuhausban írta vagy fejezte be, a *terminust* pár nappal korábbra tehetjük. (Vö. alább is.) – KORNIS GYULA nagy ívű esszéjében a február 8-ai levele keltezésétől számítva írja: „Pázmány két hónap múlva elhagyta a jezsuita rendet s a Sommaszcha-rendbe lépett, bár ennek öltönyét sosem vette fel. *Pázmány személyisége*, 301. Az április elejére tett „kilépés” igen közel jár az általunk kikövetkeztetett történeti valósághoz.

megelőző pár napban jelölhető ki. Kobenzl ekkor jelentkezik először Prágából, sőt már tárgyalásai megkezdéséről is ír.⁵²

A császári, királyi udvarban Ridolfi tudósításának köszönhetően már február végétől terjedhetett a pápai határozat híre, amit a március 5-ei bréve megérkezte,⁵³ valamint Borghese ugyanaznapi, a Kúria eltökéltségét Pázmány mellett megerősítő, és átlépésének engedélyezéséről a szomaszkákhoz a nunciust hivatalosan tájékoztató utasítása jelentősen felerősíthetett.⁵⁴ Azt, hogy Borghese március 19-ei, a vádak tisztázását kérő jegyzéke pontosan mikor futott be, és milyen hatása volt a nunciusra, lehetetlen eldönteni. Tudjuk, hogy De Mara április 4-én válaszolt rá a kompromittáló levelek kapcsán. Minket most viszont az érdekel, hogy a jegyzék megérkezése az előtt, vagy az után történt-e, hogy Pázmányt joghatósága alá vette. Úgy véljük, talán éppen utána vehette kézbe, hiszen ha a levélbotrány római hatása ellenére fel is vállalta volna a magyar jezsuita megszabadítását renden belüli hányattatásaitól, annak ismeretében, hogy a szomaszka noviciátus megkezdéséhez újabb bréve szükségeltetik, már aligha tette volna ezt. De talán úgy is gondolkodhatott, hogy az államtitkársági irat megerősítette: az érseki szék várományosa átmehet a szomaszkákhoz. Ne feledjük, hogy az első két bréve záradékainak általános terminusai meglehetősen nagy szabadságot hagytak a tényleges teendők meghatározása terén. Mindenesetre az egyenlőségjel tétele részéről Pázmány saját, nunciusi joghatósága alá vétele és a jezsuita engedelmesség megszüntetése, illetve az új noviciátus kezdete közé inkább megfelel a császári diplomácia legutolsó kérvényében megfogalmazódó felfogásnak, mintsem az 1616. április 21-ei brévében megfogalmazódó tényleges kúriai értelmezésnek. Utóbbi a noviciátus jelképsége ellenére annak bizonyos, a szerzetesi lelkiséggel és állapottal összefüggésben lévő formai kritériumait: beöltözés, imádságok, elmélkedések stb. meg kívánt tartani, és amelyekhez a szomaszka rendi vezetés április végén a szükséges kellékeket is útnak indította.⁵⁵ De Mara

⁵² Levele Vitelleschiez: ARSI Austr., vol. 225, fol. 336^{rv}–337^{rv}. Következő levele március 26-án kelt. Uo., fol. 338^{rv}.

⁵³ Húzzuk alá a párhuzamot: ahogy Ridolfi és Renzi már el kezdi intézni Rómában Pázmány átlépésnek jogi formáságait a pápai bréve kiállítása előtt, ugyanígy Prágában De Mara is saját joghatósága alá veszi Pázmányt a bréve megérkezése előtt. Mindkét esetben a pápai szóbeli döntés, illetve az 1616. március 5-ei bréve az igazodási pont.

⁵⁴ Idézve már fentebb. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40^r–41^r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39^r–40^r; *Dokumentumok*, 18. sz.

⁵⁵ Egyelőre nincsen nyoma annak, hogy Pázmánnyal kapcsolatos lépéséről informálta volna a Kúriát, habár például 1616. március 28-án hosszan írt a prágai jezsuitákról, de csak a bécsi egyetemi unió körül folytatott tárgyalások részleteiről. (BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 70.) Elképzelhető, hogy bár a lépéshez elegendőnek vélte a már megérkezett római iratokat, eddigi ismereteit, jelenteni csak azután kívánta, hogy a vádak tisztázódtak, illetve újabb dokumentumok érkeznek Rómából (a harmadik bréve, a szomaszkák befogadó nyilatkozata.) A Pázmány helyzetében beállt változás jelente – Ridolfi mellett – Vasoli uditoréra maradt a turóci préposti kinevezéssel egyetemben. A prágai nunciátúra

Pázmány érdekében hozott döntését bátor, és talán kényszerű, a nuncius részéről némi kockázatot is felvállaló lépésnek tarthatjuk. Az első két bréve azt ugyanis kifejezetten meghagyta, hogy az átlépésnek a befogadó rend – az általános előírásokat is magukba implikáló – szabályai szerint kell végbemennie. Ugyanakkor persze nem tett mást, mint a „terepen” segítette, előkészítette a vitathatatlan pápai akarat megvalósulását. Nincs is semmi nyoma annak, hogy bármilyen kritikát, feddést kapott volna emiatt az Államtitkárságtól. Arra is számíthatott talán, hogy az újabb, a szomaszka rendi előírásoknak derogáló újabb bréve az átlépés formai kritériumai terén is teljesíti a Habsburg-diplomácia kérését.

Azt, hogy az idő sürget, jól érezték Prágában. Avancinus bécsi rektor 1616. március 11-ei levelében a kompromittáló irományok sikerében bízva felhívta a generális figyelmét arra, hogy „komolyan el kellene gondolkodni” magyar rendtársuk további sorsa felől. Maga Vitelleschi április 16-ai válaszában annak a véleményének adott hangot, hogy Pázmány mielőbb éljen a neki adott pápai fakultással, és lépjen át egy másik szerzetbe. Ennek elmaradása estén egyetértett Avancinussal, mely történeti szituációt az eddigi kutatás is úgy értelmezte, hogy előjárói Pázmány kizárását fontolgatták a Társaságból.⁵⁶ A generális Raphael Kobenzl március 29-ei levelére – mely meglátásunk szerint nem arról tájékoztatta, hogy Pázmánynak gyereke lenne, hanem a „szerelemes levelek” valóságát igyekezett bizonygatni – április 23-án kelt válaszában bár kételkedését fejezte ki, egyúttal állhatatosságát is hangsúlyozta, miszerint miként eddig is, azon lesz, hogy a Társaság konstitúcióit ebben az ügyben épen és sértetlenül megőrizze.⁵⁷ A rendi vezetés tervei, álláspontja ismeretében Pázmány nunciusi joghatóság alá helyezését – mely éppen e levélváltások idején ment végbe – tulajdonképpen előremenekülésnek tekinthetjük.

Talán egzisztenciális okokból – és minden bizonnyal a nuncius engedélyével, közbenjárására – Pázmány továbbra is a prágai kollégium lakója maradt, de már egyéni napirenddel. A rend vezetése a kialakult helyzetet nehezen viselte. 1616. május 28-án Vitelleschi generális a következőket írta Alber osztrák provinciálisnak: „Mindenek előtt azt hallom páter Pázmányról, hogy ameddig Prá-

dispacciói azonban 1616 áprilisa és októbere között nincsenek meg, néhány adatra az államtitkársági válaszokból lehet következtetni.

⁵⁶ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209 (53.) j. – Feltűnő, hogy a generális a pápai brévéről úgy ír április 16-án, mintha csak Pázmány február 8-ai leveléből értesült volna róla, noha ekkor már a második, március 5-ei pápai kiadmányról is tudomása lehetett.

⁵⁷ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213 (72. j.).

gában időzött,⁵⁸ jóllehet a [jezsuita] kollégiumban lakott, öltözkéire és étkezésére nézve mégis a Társaságtól eltérő módot követett. Rendszerint ugyanis szobájában és nem a közös ebédlőben étkezett, gallérját reverendája fölé kihajtva, világiasan viselte, a nyilvánosság előtt szakállát megnövesztve, kezén kesztyűvel, legtöbbször szolga kíséretében jelent meg. Csodálkozom, hogy – ha igazak – a páter rektor oly sokáig tűrte mindezeket, és nem értesített róluk bennünket...”⁵⁹

b) *A turóci préposti kinevezés*

Ezt az átmeneti időszakot akként értelmezhetjük, hogy a 1616. március 5-ei bréve alapján mind Prágában, mind Rómában megkezdődött, majd pedig a harmadik brévében foglaltak szerint – elvileg – folytatódott Pázmány átlépésének szervezése egy másik rendbe. Időtartama 1616. március végétől, a nunciusi joghatóság alá kerüléstől szeptember végéig, a prímási méltóság elnyeréséig tartott, és két szakaszra osztható. A cezúrá az 1616. április 25-ei dátum jelenti. Az érseki székhez vezető lépcsőfokként értelmezhető turóci préposti kinevezésre ugyanis ezen a napon került sor.⁶⁰ Vitelleschi által kárhoztatott világias papi viselete ugyanakkor az ezt megelőző időszakra vonatkozhatott, amikor a kívülállók számára Pázmány jobb híján eltérő gallérviselettel jelezhetette átmenetileg függetlenedését a Társaságtól (s egyúttal azt is, hogy egy egyházi *beneficium* várományosa.) A Kobenzl tudósítása szerint már március végén véglegesen eldöntött javadalomadományozást miért ekkor: nem korábban/később publikálták, csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy a kompromittáló levelek okozta késedelemről van szó: a császári diplomácia ekkorra jelenthette Prágába, a maga részéről sikerült tisztázni Pázmányt a pápa előtt; de az is valószínűsíthető, hogy ekkorra érkezhetett meg a generális elbocsátója (biztosak vagyunk benne, hogy az ügyvivő továbbította a fontos iratot), vagy Ridolfi jelentése a szomaszka noviciátus formáságainak április 9-ei megkezdéséről a római vikariátuson – a hírek útja mintegy két hét lehetett. Azt teljességgel elvethetjük, hogy a római

⁵⁸ Május folyamán tudniillik Magyarországon tartózkodott, amint hamarosan szó lesz róla. A prágai kollégiumban sorsának római rendezésére váró rendtagként 1615. december elejétől lakott, amikor is uralkodói hívásra a cseh fővárosba érkezett.

⁵⁹ Uo., 212, 65. j. – Ezek a Rómában íródott sorok a turóci préposti kinevezés előtti időszakról szólnak, LUKÁCS viszont tévesen Pázmányra, mint prépostra vonatkoztatja. Uo.

⁶⁰ II. Mátyás 1616. április 25-én nevezte ki turóci préposttá. FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 189–190. Turóci préposti működésének néhány (hiteleshelyi) dokumentuma: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 66–67.

vikariátus előtt lefolytatott eljárás a turóci préposti kinevezéssel összefüggésben indult volna,⁶¹ hiszen ez előírásos része volt a szerzetesrendi felvételnek.⁶²

A prágai udvarban, ha rendszerint nem is bíbelődtek túl sokat a kánonjogi finomságokkal, ezúttal feltűnő figyelmet szenteltek az egyházi előírásoknak. Nemcsak arról volt szó a turóci préposti kinevezés esetében, hogy a megismételt pápai beleegyezést Pázmány átlépésébe „ráutaló magatartásként”, és így az eredeti célkitűzés eléréseként értelmezte II. Mátyás: „úgy értesültünk, hogy a Krisztusban Szentséges Atya... V. Pál pápa saját tekintélyével nemcsak a Jézus Társaság atyái szerzetének kötelékéből vette ki, hanem bármely egyházi javadalom tetszésünk szerinti elnyerésére különleges mandátummal készítette” – olvashatjuk a turóci préposti kinevező iratban.⁶³ Az uralkodói adománylevél valójában a mindhárom vonatkozó pápai iraton, tehát a jogilag precízen fogalmazó április 21-ei, négy nappal korábban kelt, szövegében még nem, a jelek szerint viszont összes fontos kitételében ismert pápai brévén is alapszik. Ez ugyanis, láthattuk, a noviciátus formai kritériumainak alapos szabályozása és a szokásos átlépési klauzulás beiktatása mellett átlépésétől kezdve teljes szabadságot adott Pázmánynak a szomaszka rendtől – jelezve, a pápa nem azt akarja, hogy szomaszka legyen –, a korábbi két bréve pedig ugyancsak a *translatio* pillanatától kivette a Jézus Társaságból. Az összes, a brévékben foglalt cselekmény vonatkozásában pedig minden, az engedményekkel ellentétes pápai rendelkezés és jezsuita, szomaszka rendi statútum stb. érvényét veszítette.⁶⁴

Az „úgy értesültünk” kitétel és az időzítés arra enged következtetni, hogy a turóci préposti kinevezésre leginkább Ridolfi – szövegében egyelőre nem ismert – kimerítő tudósítása alapján kerülhetett sor. Mihelyt megérkezhetett a császári ügyvivő jelentése Prágába az átmenetileg felfüggesztett harmadik bréve részletes tartalmáról: pontosabban a benyújtott kérvény lényegében teljes jóváhagyásáról (azután hogy Habsburg-oldalról sikerült tisztázni Pázmányt a vádak alól Rómában, ahol ennek nyomán rögtön elkezdődhetett a római vikariátuson a *translatio* kánoni folyamata), azonnal publikálták a préposti kinevezést, talán egy kicsit preventív szándékkal is, hogy az eseményeket

⁶¹ „A császáriak a pápai bréve elnyerése után azonnal egyházi méltóságot akartak Pázmánynak adni, hogy annál szorosabban magukhoz kössék. De hogy ez megtörténhessék, igazolni kellett, hogy többé már nem jezsuita.” Uo., 211. P. LUKÁCS az április 21-ei brévére, illetve annak előzetes ismeretére gondol.

⁶² Lásd a fentebb már előforduló „*De novitiis recipiendis*” kezdetű pápai rendelkezést.

⁶³ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 211, 64. j.

⁶⁴ Így LÁNYI EDE által, vélhetően valamelyik 18. századi jezsuita történésztől a turóci kinevezés kapcsán idézett sorok tulajdonképpen helyesek, vagyis hogy arra „*postulantibus primoribus, Matthia secundo consentiente, Paulo quinto pontifice dispensante*” került sor. *Pázmány fejlődése*, II, 7.

végleg visszafordíthatatlanná tegyék. (Ne feledjük, hogy Pázmány ártatlanságáról levelezése kapcsán Rómában április folyamán további bizonyítékokat vártak, és ilyeneket még a császári diplomácia is szolgáltatathatott, legalábbis Vasoli 1616. április 25-ei, talán véletlenül – talán nem – a préposti kinevezés napján kelt újabb tisztázó jelentésének visszaigazolásában írta Borghese, hogy Pázmány feddhetetlensége időközben több helyről is igazolódott.)⁶⁵ Mindemellett a kinevezési aktus gyakorlatilag a Forgách Ferenc halála után folytatott diplomáciai tárgyalások, államtitkársági iratok,⁶⁶ a Ridolfinak adott pápai kihallgatások ismeretanyagát is magában sűríti. V. Pál valóban mentesítette Pázmányt a jezsuita rend kötelekeitől, és ezt nyilván nem azért tette, hogy a király ne vele töltse be esztergomi érseki széket. Pázmány is, aki a generálishoz írt február 8-ai levelét leszámítva közvetlenül nem folyik bele a római eseményekbe – hanem csak áttételesen, a Habsburg-diplomácia közreműködésével –, joggal vélelmezhetette: azáltal, hogy a pápa „áthelyezte” őt a szomaszkákhoz, ha közvetetten is, de a prímási méltóság elfogadására „ösztokéli” (*adstringit*).⁶⁷

A tárgyalási előzmények ismeretében a préposti kinevező irat kitétele sokkal inkább a nyilvánvalóan megtapasztalt pápai akaratot értelmezte, illetve megfogalmazása a magyarországi protestáns rendi támadások kivédésre irányulhatott, mintsem hogy a pápai autoritásnak derogáló „vaskos jogi tévedés”, vagy „csúsztatás” lett volna.⁶⁸ A leghalványabb nyoma sincs annak, hogy a Kúria részéről Pázmány préposti kinevezését kifogásolták volna.⁶⁹ Pázmány pedig élve a Rómából számára biztosított szabadsággal, feltételezhetően nuncius előjárója korábbi engedélyével – De Mara ekkor már

⁶⁵ Erről Borghese válaszjegyzékéből tudunk. Dátum nélkül kiadva: LUKÁCS, i.m., 211, 60. j. – Vasoli 1616. április-októberi jelentései továbbra is lappanganak.

⁶⁶ Különösen LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok, n. 8 és 12.

⁶⁷ FRANKÓI megjegyzését ugyanakkor jókora túlzásnak tartjuk. Ő a királyi kinevező irat szövegéből azt a következtést vonja le, hogy „egyidejűleg pápai irat ment hozzá, a mely meghagyta neki, hogy köteles elfogadni az egyházi javadalmat, melyre a király kinevezi”. *Pázmány Péter*, 77. Ez a „pápai irat” persze nem más, mint az április 21-ei, harmadik pápai breve.

⁶⁸ LUKÁCS LÁSZLÓ értelmezésére i.m., 211–212. – Ráadásul a római jezsuita levéltári másolaton az irat címe alatt a következő megjegyzés található latinul: „Pázmány levéltárából, az 1616. évben saját kezűleg írva a következők találhatók”. ARSI Hist. Soc., vol. 56, 110rv (közlése alább: *Dokumentumok*, 21. sz.) Vagyis a másolat egy, Pázmány s.k. írt példányról készült, ami elgondolkodtató. Nem valószínű, hogy Pázmány utólag lemásolta volna kinevező iratát. Az viszont sokkal inkább elképzelhető, hogy a szokásos kinevező iratoktól sok helyütt eltérő dokumentum megfogalmazását nem bízták az amúgy is kényes helyzetben lévő, és protestáns kapcsolatai miatt nem teljesen megbízhatónak tartott Lépes Bálintra, hanem a kancelláriára ekkor már bejáratos szerzetes (lásd Klesl nevében fogalmazott leveleit) közreműködött elkészítésében. Ami egyúttal elégséges magyarázattal szolgálna egyházjogiilag szabatos megfogalmazására.

⁶⁹ Ugyanakkor LUKÁCS tanulmányának francia változata (és angol rezüméje) arról szól, hogy a préposti kinevezés, miként az érseki, kifejezett pápai jóváhagyással történt. Ami voltaképpen igaz, ám tényleges időpont-egyeztetésekről, illetve magának a turóci prépostságnak *in concreto* előzetes összehangolásáról nem tudunk, ismétljük. – Az állítást már KATONA ISTVÁN megfogalmazta: Pázmány úgymond nem lehetett érsek fogadalmi miatt, ezért II. Mátyás útján a pápához fordult, és annak beleegyezésével lett turóci prépost. *Historia critica regum Hungariae* XIX, 644.

nem tartózkodott Prágában⁷⁰ – rövidesen, már május legelején Magyarországra, illetve Bécsbe utazott, leginkább hogy prépostsága átvételét, ügyeit intézze.⁷¹ Azt, hogy az udvar választása a bevételeiben a jezsuitákat illető turóci prépostságra és nem más üresedésben lévő javadalomra esett, akár a Társaság felé tett gesztusként is értelmezhetjük.

Mindezen események ütemezésének megértésében az sem mellékes körülmény, hogy – miként már előkerült – március utolsó napjaiban a fő patrónus Klesl már nincs Prágában.⁷² Március 27-én Bécsben, március 30-án Bécsújhelyen találjuk, és csak június elején költözik vissza huzamosabb időre az udvarba.⁷³ Távozta szintén hozzájárulhatott Pázmány helyzetének gyors márciusi „rendezéséhez”, amit egyúttal a préposti dignitás előkészítéseként is értelmezhetünk. A préposti kinevezés környékén Klesl ugyanakkor átmenetileg ismét visszatért az uralkodó mellé, 1616. április 30-án ugyanis a cseh fővárosból írt Thurzó nádornak.⁷⁴

Prágában a római tárgyalások részleteiről bővebb információt is szerezhettek az időközben oda érkező Lodovico Ridolfitól, aki pápai kamarásként egyebek között Klesl bíborosi birétumát hozta magával.⁷⁵ Pázmány is találkozott vele, és vélhetően az ő tanácsára levélben fordult Scipione Borghese bíboroshoz. Ebben köszönetet mondott a Szentszék jóindulatáért, és megemlíttette küszöbön álló kassai küldetését. Útja részleteiről és „más ügyekről” Ridolfi révén ígért behatóbb tájékoztatást. Borghese július 16-ai válaszában egyáltalán nem kifogásolta, hogy Pázmány elvállalta a küldetést,

⁷⁰ Elutazására már az április 4-e utáni napokban sor kerülhetett. Utolsó jelentései hivatalából e napon keltek.

⁷¹ Pázmány 1616. május 2-án levelet ír Kleslnek, ekkor minden bizonnyal nincsen már nincs Prágában, utána Pozsonyból ír többször a bíborosnak, aki június 3-ai – az előbbi információkat is tartalmazó – levelében rendeli vissza Prágába. Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 11. – 1616. május 16-án Bécsben állított kötelezvényt arról, hogy 1617-ben 2000, utána évi 3000 forintot juttat a nagyszombati jezsuita kollégiumnak a prépostság bevételeiből, és mihelyt a magyar törvények lehetővé teszik, átadja a prépostságot a rendnek. HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 27. (A turóci prépostság és a törvény sorsára lásd a VII. fejezet utolsó bekezdését.)

⁷² Utazásának három célja volt. A török béketárgyalások végső lezárása („*ultimar la pace*”), hogy lebeszélje Thurzó nádort a nemesi felkelés hirdetéséről Homonnai ellen, illetve hogy elfogadtassa vele: a tervezett országgyűlésen Miksa főherceg képviselhesse az uralkodót: „*Partirà monsignor Gleselio per Vienna domani o l'altro, et i fini di questa sua andata per quanto egli mi disse bieri, che venne a licentiarsi... sono tre. Il primo è per disporr' il palatino d'Ungheria a contentarsi, che l'arciduca Massimiliano assista a quella dieta in nome dell'imperatore, nè li muova difficoltà in vigor de privilegi di quel regno, com' altre volte è sortito et conseguentemente per esser in un certo modo il precursore d'esso arciduca.*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1616. március 21. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 65.

⁷³ HAMMER PURGSTALL, *Klesl's... Leben*, III, n. 612 és 642. Legkésőbb március 25-én már úton volt. – A nuncius március 28-án jelentette Rómának, hogy a Titkos Tanács elnöke már nincs Prágában. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 75.

⁷⁴ MNL-OL MKA Archivum familiae Thurzó (E 196), fasc. 81, n. 46 (17. d.).

⁷⁵ Ridolfi útjáról alább még szólunk.

sőt sikert várt tőle.⁷⁶ Július 30-ai⁷⁷ és augusztus 20-ai jegyzékében⁷⁸ pedig kifejezetten további érdeklődésének adott hangot a küldetés sikerét illetően. A pápai udvarban 1616 nyarán tehát már Pázmány politikai szerepvállalása állt bizonyíthatóan a figyelem középpontjában.

c) *A Jézus Társaság és a gyerekvád*

A római Kúria elfogadó, a kánonjogi követelményeket szemlátomást a politikai érdekekkel harmonizáló attitűdjével ellentétben a Jézus Társaság ausztriai rendtartományában nem mondhatni, hogy lelkesen fogadták a fejleményeket. A június végén Prágába érkező Alber provinciális kérényt nyújtott be az uralkodóhoz, amelyben arra hivatkozva ellenezte Pázmány turóci prépostságát, hogy a javadalom a sellyei rendházat illeti. Mintegy harminc évvel korábban ugyanis egyesítésre kerültek, majd a Bocskai-háborút követő visszaszerzése után a nagyszombati kollégium alapítványába inkorporálták – fejtegette.⁷⁹ Az udvarban alapvetően nem vitatták érveit, és tudatták vele, hogy Pázmány pontosan olyan feltételekkel kapta meg a javadalmat, mint Forgách – első évben 2000, utána 3000 forint éves járadékterhével a rend számára – és csupán addig, amíg „a Magyar Királyság törvényei meg nem engedik a Társaság számára, hogy ingatlan javakat (eme prépostsággal egyetemben) szerezzenek és birtokoljanak”.⁸⁰ E közlés újabb bizonyítéka, ezúttal a turóci

⁷⁶ Pázmány levele kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 15. A levéltári lelőhelyen címzés nélküli irat címettként itt De Mara nuncius szerepel. A levél és a Rómában, július 16-án kelt válaszlevél (közölve uo., 1. jz.) államtitkársági lelőhelye, utóbbi római keltezése nyilvánvalóvá teszi, hogy Scipione Borghese bíboros nepos, vagyis a pápai Államtitkárság a valódi címzett. A nuncius ekkor már 1615-höz hasonlóan a Padova környéki fürdőkhöz tartózkodott. Egyébként is De Marát („előjáróját”) miért informálná Pázmány Ridolfin keresztül? (Az más kérdés, hogy Ridolfi végül csak több hónap múlva megy majd vissza Rómába – vö. alább –, ez 1616 nyarán még nem volt sejtendő.) – Az iraton található szokásos államtitkársági – az iratkezelési illetékességet meghatározó – feljegyzés alapján („a mons. de Foligno”) a francia nyelvű cikkben még Porfirio Felicianit találjuk címettként. LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 100, 80. j. – A levél Klesl olasz titkárának írása (!). Vö. BAV Bonc., vol. E 33, fol. 304rv.

⁷⁷ „Per quel, che vostra signoria scrive con lettere delli XI dell’istante non ha fatto poco il P. Pasman d’haver reso ben affetto a sua maestà il palatino d’Ungheria, et operato, che scriva lettere amorevoli all’Homanai, et risentite al Gabor et capi dell’Aiduchi tumultari, acciò ritornino quanto prima all’obbedienza della maestà sua. Ma come vostra signoria dice, non si può promettere assolutamente d’esso palatino, sapendosi la sua versutia, et perversità.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 135r; Germania, vol. 27, fol. 116v–117r.

⁷⁸ „Nell’arrivo costà del P. Pasman si potrà intender meglio come vostra signoria scrive quel, che è passato nelle cose d’Ungheria, et se ne aspettarà a suo tempo avviso da lei, com anco dell’ultima risoluzione della dieta d’Austria.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 147rv.

⁷⁹ A generális már 1616. április 23-án Kobenzl március 29-ei levelére válaszolva – vagy a harmadik, április 21-ei brève kiállítás után, de még a turóci prépostság április 25-ei adományozása előtt – utasította Kobenzlt, hogy prépostság adományozásáról informálja a Rómából megérkező új provinciálist, Albert, aki majd jelezni fogja, mit tegyen. Lásd még alább is.

⁸⁰ „...donec per statuta regni Ungaria liceat societati bona immobilia banque praeposituram adire et tenere”. Alber Vitelleschihez, Prága, július 4. ARSI vol. 225, fol. 351rv.

prépostság vonatkozásában, miért kellett Pázmány jezsuita jellegét megszüntetni (pontosabban szünteteltetni).

Alber kifogásolta továbbá Pázmány június–júliusi felső-magyarországi küldetését is, ahová Klesl – részben azért, hogy még inkább megbizonyosodjék bizalmasa politikai rátermettségéről – a rendi mozgolódás lecsendesítésére küldte. Az Örök Városhól nemrég hazatérő provinciális szintén személyesen tárgyalt a cseh fővárosba érkező Ridolfival, aki elsősorban a bécsi egyetemi unió ügyében kereste fel őt, ám a spanyol követ érkezése miatt erről végül nem tudtak eszmét cserélni.⁸¹ A jelek szerint Pázmány viszont megelőzően szóba kerülhetett. A pápai kamarás sommás közlését, miszerint Pázmány „átment a szomaszkákhoz és a rend őt befogadta”,⁸² Alber erős gyanakvással fogadta. Kilátásba helyezte, hogy Kleslnél ellenőrizni fogja az információt.⁸³ Eközben Vitelleschi generális már inkább azt látta jónak, ha nyíltan elhatárolódnak Pázmánytól. Az osztrák rendtartomány több tagja ugyanis Rómába

„bizonyos dolgokat jelentett a Társaság ellen irányuló némely rosszindulatú megjegyzésekről Pázmány úr kapcsán, mivel azt hiszik róla, hogy még mindig a Társaság szerzetese, és azt látják, hogy olyan életmódot folytat, ami semmiképpen sem egyeztethető össze a Társaság intézményével. Ám könnyen elejét lehetne venni az efféle híreszteléseknek, ha nyíltan megmondanánk, hogy ő nem tagja többé a Társaságnak, hanem a pápa és a Társaság (!) által neki adott felhatalmazással élve átment a szomaszkákhoz”.⁸⁴

⁸¹ „Heri me in collegio convenit reverendissimus Ridolphi, instructus credo ad discerptandum in causa collegii Vienneusi, sed cum sermone de aliis rebus inchoasset, supremus me invisens orator regis catholici, cui ipse cessit, sicque aliud actum non est. P. Pasman paucis diebus...” Alber a generálishoz, Prága, 1616. június 26–27. ARSI vol. 225, fol. 344r–345v. A levél eleje szintén az unióval foglalkozik. (A Pázmányra vonatkozó részek kiadása az eggyel ez utáni jegyzetben.)

⁸² A szomaszkák legfőbb előjárójának levelei erről Pázmányhoz, illetve nunciushoz 1616. április 29-én keltek. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 211, 62. j. Munkánkban tételelesen is idézett közlésük SÁVAINÁL.

⁸³ 1616. június 26–27-ei levelének a generálishoz számos kihagyással kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 16.

⁸⁴ „Scribunt frequenter ex provincia patres quadam de quorundam mussitationibus contra societatem occasione domini Pasman, quod cum eum ad huc societatis religiosum esse credant, eiusmodi ab ipso vivendi rationem institui videant, quae nullo modo societatis instituto congruat. *Sed videtur facile hisce rumoribus occurri posse, si palam respondeant eum nequaquam amplius societatis religiosum esse, sed ad Somaschos potestate ei a pontifice et societate facta transisse.” Vitellsechi generális 1616. június 18-ai, Albernek írt levele a *-gal jelölt résztől kiadva: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 99, 78. j. – A generális 1616. július 16-án szükségesnek látta visszatérni a kérdésre, ha rövid utalás szintjén is: „De negotio D. [!] Pasman credo reverentiam vestram iam tam ex litteris meis 18 Iunii datis tum aliunde iam intellexisse.” Levele Alberhez, 1616. július 16. ARSI Austr. 2 II, pag. 742. – Nem kell különösebben kommentálni azt a tényt, hogy a generális a „páter Pázmány” helyett következetesen a „Pázmány úr” megjelölést használja.

Július közepén Alber meg is ígérte, hogy nyilvánosan terjeszteni fogják: a *Kalauz* szerzője „nem jezsuita többé, a pápa és a generális engedélyével átment a szomaszkákhoz”.⁸⁵ Vitelleschi és a provinciális megnyilatkozása azonban nem a kiengesztelődést, csupán a tények viszonylag kései tudomásul vételét, illetve a Pázmánnyal kapcsolatos bonyodalmak renden belüli – ugyan még nem végleges – lezárását jelentette. Vitathatatlan, hogy a jövőbeli primás egyházi állapotában bekövetkezett változás tudatosítása időbe tellett, a volt rendtársak generális elé tárt panaszai mégis inkább szemforgatónak tűnnek. A jelek szerint azonban a szándékukkal ellentétes hatást értek el, hiszen a legfőbb előjáró parancsára az egész provinciának képviselnie, hirdetnie kellett az érseki kinevezés alapjául szolgáló tételt: Pázmány a pápa és a Társaság által neki adott „*potestas*”-sal élve átment a szomaszkákhoz. E kétségkívül valós és érvényes megállapítás körülményeiről, részleteiről, mögöttes mozzanatairól mi a legtöbb kortársnál jóval többet tudunk, illetve még többet fogunk megtudni. Talán még a főszereplőnél is többet. Annak jelentőségét pedig aligha kell taglalni, hogy – a fogalmazvány tanúsága szerint utólagos beszúrásaként – a rend által adott felhatalmazás is szerepel Vitelleschi levelében, amit az általa adott *dimissioralis* publikálásaként értelmezhetünk.

Július végére, augusztus elejére egyre inkább az osztrák tartomány került Pázmány miatt szorult helyzetbe. Kleslnék ugyanis, akarva-akaratlanul – esetleg értesülve, ki tudhatja ma már, a római feljelentésről, vagy arról, hogy a vádnak Bécsben is híre mehetett – az egész gyerek-rágalmazási ügyet sikerült Kobenzl atya nyakába varrnia, őt és Alber provinciálist magyarázkodásra kényszerítene, és nemcsak Pázmány ügyében.⁸⁶ Gyakorlatilag rágalmazási ellenakcióról lehetett szó, amelynek fő célja Pázmány becsületének helyreállítása Bécsben, még inkább pedig a jezsuiták sarokba szo-

⁸⁵ „*Accepi paternitatis vestrae litteras 18 Iunii datas. De P. Pasmanno dico, ubicumque datur occasio, non esse amplius Societatis, sed transiisse facultate summi pontificis et paternitatis vestrae ad Somaskos.*” Alber generálishoz címzett, 1616. július 18-ai levele közölve uo. (LUKÁCS–SZABÓ). – Az eredetiben az idézet előtt és után a következő mondatok találhatók: „*De P. Pasmanno dico...*”, illetve „*...ad Somaskos. De ferendis nuptiis illius principis, ubi quod cognovero, paternitati vestrae significabo.*”

⁸⁶ Értelmezésünk e vonatkozásban viszonylag közel áll IVÁNYI BÉLÁÉHOZ, akinek ugyanakkor több megállapítását hibásnak, diskurzusát pedig történetileg részben *inadequát*nak tekintjük. Ezekre tételeken nem hívjuk fel a figyelmet, hiszen elbeszéléseink eltérő voltából kikövetkeztethetők. LUKÁCS leírásával szemben IVÁNYI mindazonáltal meggyőzően érvel amellett, hogy Kobenzl önigazolása csak Kleslre és a nunciusra vonatkoztatható, a generálisra, akinél a feljelentést gyerekügyben megtette, nem. *Pázmány kilépése*, 9–12; vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17–18 és 212–214 (jegyzetekben). Jegyezzük még meg, hogy LUKÁCS áttekintése megbízhatóbb, leginkább azért, mert erősen deskriptív, és nem kíván mélyre hatolni, illetve a tényleges augusztusi eseményekre koncentrálni. (Lásd azonban még a 1616. tavaszi prágai történésekre vonatkozó korábbi megfigyeléseinket.) – Az egész gyerek-rágalmazási ügy számunkra leginkább azért jelentős, mert iratai értékes támpontokat nyújtottak annak megállapítására, hogy Pázmány *de facto* mikor vált szabaddá a jezsuita kötöttségektől; illetve újabb bizonyítékkal szolgál Pázmány és a bécsi egyetemi unió ügyének összekapcsolódására.

rítása lehetett. Egy osztrák főúr, Georg Teufel⁸⁷ ugyanis azt kezdte híresztelni bécsi vezetők körében („*apud magnos*”), hogy Kobenzl Nagyböjten részben azzal a megbízatással ment Prágába, hogy a bécsi kollégium nevében jelentést tegyen Klesl számára: Pázmánynak a szerzetesi szüzességi fogadalom szentségtörő megszegéséből fiúgyermek született. Ráadásul Teufel azt állította, hogy mindezt magától Klesltől tudja, aki Kobenzlt továbbküldte nunciushoz. Pázmány pedig ennek nyomán tisztázta magát, méghozzá eredményesen, orvosi vizsgálattal is.

A gyorsan terjedő hír nyomán kényelmetlen helyzetbe került Kobenzl mind magától Teufeltől személyesen, mind magától Klesltől írásban Pázmányt megszégyenítő indulattal követelte a helyzet tisztázását. Az utókort is hasznos információkkal ellátó, 1616. augusztus 3-án kelt, általunk is már többször idézett hosszas levelében hangoztatta Pázmány iránti barátságát, habár a szerelmes leveleknek továbbra is hitelt adott – Prágában többször bizalmasan beszélgettek, a rektor után neki árulta el először utazása célját stb. –, és bebizonyította, hogy a gyerekvád prágai elterjedése nem tőle indulhatott ki, hiszen mire odaért, már a magyar rendtársát igazoló orvosi vizsgálat is lezajlott. Írása végén hosszasan mentegetőzött, hogy ha Prágában az illendőnél hevesebb szólt volna akár a bíboros, akár a nuncius előtt a bécsi egyetem és a kollégium uniója ügyében. Levelét még el sem küldhette, amikor kezei közé kapta Klesl Teufelhez intézett sorait, amelyben a bíboros kijelenti, hogy a főúr nem őtőle hallotta a Kobenzlra vonatkozó vádakát. Maga a vélhetően emiatt Bécsbe siető Pázmány is már augusztus 1-jén s.k. tanúsította, hogy Kobenzl *Prágában* vele végig barátilag társalkodott, és sem Klesl, sem a nuncius előtt nem emelt panaszt ellene. Ezt augusztus 10-ei, nem Kobenzlhez, hanem Alber provinciálishoz intézett levelében Klesl is elismerte.⁸⁸ Kitétele azonban, miszerint Kobenzl *ebben a dologban ártatlan (in hac re innocens est)*, továbbá hogy Pázmány tanúsítása is csak Kobenzl prágai szerepére vonatkozik (sőt a Teufelnek adott bíborosi irat is csupán abban dezavválja Teufelt, hogy állításai forrása Klesl lenne),⁸⁹ napnál világosabban megértette a jezsuitákkal: machinációik visszafelé sülték el. Klesl azon nyomban le is csapott a kínálkozó lehetőségre. Másolatban azon megjegyzés kíséretében küldte át Kobenzl mentegetőzését Alber provinciálisnak, hogy az ilyesfajta védekezés inkább illik a világi főurakhoz, mintsem szerzetesekhez, kiváltkép-

⁸⁷ Gerog Teufel, Freiherr zu Gundersdorf (1575–1641/1642), felesége Elisabeth Puchheim volt, egyetlen leánygyermek 1615-ben született. Nem tévesztendő össze a Haditanács 1566–1578 közötti azonos nevű elnökével. Hogyan és miért csöppent az ügybe, hamarosan kiderül.

⁸⁸ Az említett források Iványi után kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok. n. 17–18.

⁸⁹ Két dolog lehetséges: Teufel nem pontosan a kleseli utasítások szerint járt el, amikor ténylegesen a bíborosra hivatkozott, avagy részleges dezavválója eleve eltervezett volt.

pen nem a Társaság atyáihoz. Erősen kifogásolta, hogy egy olyan ügyben, ami bármiféle nőcske állításából származhat, egy magas rangú, fontos hivatalt viselő („*in excelso regimine locumtenens est*”) jeles katolikus arisztokratát, aki eleddig a Társaság irányában jóindulattal viseltetett, az atyák közül valaki nyilvánosan látta szükségesnek megcáfolni. „Mit mondanak majd a katolikusok? Mi reményük maradhat még?” (– ha már a jezsuiták is ilyenek) fűzi tovább Klesl, mondván, ő maga is megbotránkozott volna, ha különféle ügyekben Bécsben korábban személyesen nem ismerte meg volna az ottani jezsuiták („*horum hominum*”) kemény jellemét, melyből már annyi sok rossz származott.

Arra, hogy a gyerekrágalmazási ügy elővétele – amellet, hogy patrónusa sajátos modorában Pázmánynak is elégtételt kívánt szolgáltatni – 1616 nyarán tulajdonképpen Kobenzl lejárátását és jezsuiták megleckéztetését szolgálta, közelebbi támpontokat is találunk, még hozzá Teufel személyén keresztül. Teufel ugyanis az udvar távollétében az ausztriai ügyeket vivő „*excelsum regimen*”⁹⁰ tagjaként úgy került az események közelébe, hogy a bécsi egyetemi unió ügyében kiadott pápai dekrétum végrehajtására kijelölt állami bizottságnak ő lett a prefektusa. Teufel – legalábbis a jezsuiták nézete szerint – hatáskörét túllépve és az egyházi immunitást megsértve azonnal megidézttette a bécsi rektort és kollégiumot. Kobenzl prágai útjára éppen azért került sor, hogy maga mögött tudva Miksa főherceg támogatását, elérje a szerinte a Társasághoz kifejezetten ellenségesen viszonyuló Teufel leállítását.⁹¹ Ez nyilván sikerült is, hiszen az unió ekkor nem került végrehajtásra. Teufelnél, akinek komolyabb anyagi vitája is volt a bécsi jezsuitákkal egy ingatlanvásárlás kapcsán,⁹² elégséges indítékot találunk tehát Kobenzl lejárátására, aki Kleslhez intézett szenvedélyes levelével bele is sétálta csapdába. Míg Pázmánnyal szemben nagyjából tisztázni tudta magát (és

⁹⁰ E kvázi bécsi „Helytartótanácsra” közelebbi információt eddig nem találtam.

⁹¹ „*Negotium unionis urgetur summe, et quidem praetexto sua sanctitatis per illustrissimum Burgesium decreto, quod tamen non exhibetur. Ergo instituta est nuper commissio, cui dominus Teuffel est praefectus, qui pro suo adversus nos odio ad maiorem societatis confusionem praeter limites commissionis factae eam in excelso regimine patentibus portis agi voluit. Quo etiam propter ius et fas in praeiudicium libertatis ecclesiae reverendum patrem rectorem et collegium evocavit.*” ARSI Austr., vol. 225, fol. 334^rv. Kobenzl március 9-ei s.k. levele Bécsből a generálishoz. Lásd Vitelleschi erre és március 21-ei levelére április 16-án adott válaszát is. ARSI Austr., vol. 2 II, pag. 724. – Kobenzl küldetésének előzményeiről, Miksa támogatásáról Alber provinciális március 11-én szintén informálta a generálist. Eredetileg ketten mentek volna Prágába. ARSI Austr., vol. 225, fol. 335^rv (e levél alján, utóiratban szól az elfogott „szerelmes levelekről”).

⁹² „*Quanto propensiorum illustrissimae dominationis vestrae in societatem nostram affectum ex eius litteras 5 februarii datis intellexi, tanto etiam molestius accidit id ab illustri dominatione vestra iisdem postulari, quod ut maxime velim, praestare vix possum. Cum enim domus illa, quam illustrissima dominatio vestra a patribus Viennensibus ea conditione emit, si nobis eiusmodi venditio probaretur, antequam in manus societatis venisset a religiosis possessa fuerit, habeatque adiunctum sibi sacellum stato sacrorum onere gravatum. Praecipue videt illustris dominatio vestra nullo modo probare nos posse, ut res sacrae in manus saecularium nostra venditione perveniant...*” ARSI Austr. 2 II, pag. 721–722 („*Admodum Illustri Georgio Teuffel*”). Vitelleschi generális levele a báróhoz 1616. április 9-én kelt.

ismételten Pázmányt is), kénytelen volt beismerni, hogy az unió kapcsán a nuncius előtt – aki őt ágyban fekvé fogadta – nem a megfelelő kifejezéseket használta.⁹³ A bíboros erre hivatkozva már azt is meg tudta indokolni, maga miért nem volt hajlandó az unióról érdemben beszélni Kobenzlrel, akit a továbbiakban sem tartott alkalmas tárgyalópartnernek.⁹⁴

A nyilvánvaló és ravasz ellentámadás, amely olyan képben állította be a rendet, mint aki cselekedeteivel a lelkek üdvösségét veszélyezteti, ha az egyetemi uniót nem is hajtatta végre, több szempontból sikerre vezetett. Alber provinciális augusztus 19-ei válaszlevelében megpróbálta ugyan menteni Kobenzlt: a város katolikus és protestáns előkelői között elterjedt gyanú alól, bárhonnan származott is, a rend, a kollégium, és a saját érdekében az atyának tisztáznia kellett magát.⁹⁵ Elismeri viszont, hogy ezt nem a megfelelő módon tette.⁹⁶ A provinciális továbbá kénytelen-kelletlen írásba adta, hogy „a mienk közül soha senki nem gondolt arra, hogy [*Pázmánynak*] gyereke lett volna, még a gyanú sem merült fel, és közülünk akár a bécsi, akár a prágai kollégiumból, vagy bárki más ezzel kapcsolatban sem Főmagasságodnál, sem valaki másnál nem vádaskodott.” Vagyis Pázmányt e gyanú alól *expresse* egyszer és mindenkorra tisztázta.

Alber lépését egyúttal a jövődő prímás elleni rendi támadások záróakkordjai közé sorolhatjuk. Ugyanaznap mindazonáltal nemcsak Kleslnak, hanem Vitelleschi generálisnak is írt. Másolatban elküldte neki az összes vonatkozó irat másolatát – így maradtak ránk –, hogy ne érje felkészületlenül, ha az ügyben a császári diplomácia Rómában is ellentámadást indítana („*si forte Romam haec nova querela deferretur*”).⁹⁷

Erre azonban tudtunkkal nem került sor. Vitelleschi szeptember 24-ei válaszlevelében maga is békülékeny húrokat pengetett már: bár leszögezte, hogy szerinte Kleslt nem Kobenzlt hangneme, hanem a védekezésének igazsága sértette, sértettsége igazából a Pázmányt ért rágalmaknak tulajdo-

⁹³ Kobenzl augusztus 3-ai levelében. E rész LUKÁCSNÁL hiányzik, csak IVÁNYINÁL található meg (*Pázmány kilépése*, 22 [első bekezdés]).

⁹⁴ Alberhez augusztus 10-én írt levelének kiadatlan részeiben szól erről, meglehetősen hosszúsággal. Ebből két részlet: „*Quod negotium vero universitatis cum eo in tractationem descendere renui, cum me non latere eum aliquando modestiae limites transgredi, imo naturae esse cholerae, unde facile et me quoque commovere potuisset, praesertim cum quantum ad universitatem, ratione personae suae certas habeam informationes... Sane illud addendum existimaui, quod quantum personam P. Cobenzl concernebat, me modeste de eo loqui voluisse, ubi vero sanctitatis suae et maiestatis auctoritatem intercedere animadverti, et quod super ea privati quidam religiosi discurrere...*”. ARSI Austr., vol. 225, fol. 359r^v (LUKÁCSNÁL hibásan 252).

⁹⁵ Tévesen a generálisnak tulajdonítva közölte: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 253, 3. j.

⁹⁶ A páter a későbbiekben is szerepet kapott az egyesítés elleni küzdelemben. Vö. Vitelleschi hozzá írt leveleit: ARSI Austr., vol. 2 II, pag. 801. 820 és *passim*.

⁹⁷ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 73. j.

nítható.⁹⁸ Ekkorra tehát már a rend római vezetése sem adott hitelt a korábbi, sok vihart kavarázó gyanúsítgatásoknak. 1616. augusztus végén maga Alber is már csak a Gondviseléstől várta a probléma megoldását, igaz, nem kifejezetten felebaráti módon: „Visszatért Magyarországról Pázmány turóci prépost úr, áthaladt Bécsen, mielőtt visszaérkeztem volna, és már Prágában van, előléptetőjével („*promotore suo*”), a méltóságos Klesl úrral. Tehát egyszer sem láttam visszatérte után, de bár csak látnám végre-valahára már az égből”.⁹⁹ Talán annak hátterében is még szintén a jezsuiták állhattak, hogy a pápai Államtitkárság 1616. október 1-jén jegyzékben érdeklődött Vasoli uditortól, hogy vajon a Pázmány ellen a kassai részgyűlésen hozott cikkelyek tartalmazzak-e a vallással szembeni kitételeket, illetve a császári Kamarával folytatott tárgyalásai nem simónia-gyanúsak-e?¹⁰⁰

3. PÁZMÁNY KIRÁLYI KINEVEZÉSÉNEK IDŐZÍTÉSE

Magyarország jövőendő primásának helyzetét igazából ezek a fejlemények már nem érintették. Pázmány esztergomi érseki kinevezését 1616. szeptember 28-án az Udvari Magyar Kancellária nyilvánosságra hozta.¹⁰¹ Lépes Bálint nyitrai püspök, udvari magyar kancellár a következőképpen tudósít bennünket a magyar történelem e meghatározó pillanatáról:

„Tegnap, úgymint Szent Mihály nap estin császár urunk őfelsége eleiben költetett mennem, beteges állomatom miatt ugyancsak széken ülén, őfelsége nagy solenniter velem declaráltotta ki az új érseket, Pazman Pether érsek uramat. Ez őfelsége és egyéb ott levő reám bízott dologban véget vetvén onnéd Klezl cardinal uramhoz ő nagyságához mentem, holott ugyan Pazmanj Pether érsek uram előtt kardinal uram ő nagyságánál egyéb rendbeli dolgok között az kegyelmetek dolgarul is emlékeztem...” – írta a kancellár az esemény másnapján, 1616. szeptember 29-én Batthyány Ferencnek.¹⁰²

Királyi tanácsosi esküjét Pázmány még aznap este letette a prágai várban.¹⁰³

⁹⁸ Uo, 74. j.

⁹⁹ Levele Vitelleschihez, 1616. augusztus 23. LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 102, 91. j. – Valószínűbb, hogy Pázmány kassai küldetéséből először egyenesen Prágába ment július végén, és onnan rándult le Bécsbe.

¹⁰⁰ Kiadva uo., 103, 96. j.

¹⁰¹ MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 779–780. (Az anyag CD ROM-on is hozzáférhető, én még mikrofilmen használtam.) – FRAKNÓI arról tudósít, hogy a nuncius már aznap, 1616. szeptember 28-án jelentette a kinevezést Rómába, és maga is kérte a bullák kedvezményes expedálását. A nuncius itt azonban már nem De Mara, hanem Vasoli uditore. *Pázmány... és kora*, I, 621. (FRAKNÓI ezen az oldalon található téves azonosításai hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Pázmány-kutatás figyelmét tökéletesen elkerülte De Mara nuncius idő előtti távozta. Vö. alább.)

¹⁰² *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből* (Adattár... 5), s.a.r. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest–Szeged 1981, n. 153.

¹⁰³ Az eskü szövege a jelenlévők felsorolásával kiadva: GALLA FERENC, *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942–1943 (Szekfű Gyula Emlékkönyv), Budapest 1943, klny., 5–6, n. 1.

Március végétől – *de facto* kiválásától a Jézus Társaságból – számítva az 1616. szeptember 28-ai dátum szinte napra pontosan kerek hat hónapot jelent. Meglátásunk szerint az időpont egyáltalán nem véletlen. Minden valószínűség szerint egy, március végén Prágában eldöntött menetrend (mellyel összhangban, alapján született az V. Pálnak benyújtott utolsó kérvény is) követésének lehetünk szemtanúi. Pázmány függetlenedése a Társaságtól az első két bréve alapján, Placido de Mára apostoli nuncius lépésének köszönhetően ment végbe, e „novíciusi idejének” maximuma hat hónap volt, leteltével feltétlenül lépni kellett!

„Novíciusi idő”-ről így, idézőjelek között beszélhetünk, hiszen a harmadik bréve kötöttebb irányt szabott az átlépésnek. Ennek köszönhetően Pázmány sosem lett a szomaszkák novíciusa. Legszabatosabban „novícius-jelöltnek” lehet nevezni, ismételjük, és nem a 1616. március végi nunciusi joghatóság alá kerülése, hanem a római vikariátusi eljárás és a rendi befogadó nyilatkozat nyomán.¹⁰⁴

A császári udvarban a féléves kivárás, pontosabban annak meg nem haladásának egyik oka az volt, hogy a kíváncsi, az egyházjogban jártas és megfelelő (de nem teljes körű!) háttér-információkkal rendelkező, vélhetően szűk körű, de nem elhanyagolható szemlélők, kiváltképpen az első két brévét ismerhető jezsuiták előtt, akik a nunciusi joghatóság alá kerülés szemtanúi voltak – a teljes formális kánonjogi szabályszerűség látszatát keltsék. Másfelől az eltelt hat hónap során a szélesebb közvélemény előtt is megfelelően tudatosítani kívánták: a prímási székbe nem a Jézus Társaság tagja, hanem a turóci prépost, a magyar rendi alkotmány törvényes tagja fog ülni.

A korábbi tárgyalások fényében nyilvánvalónak tekintették a császári udvarban: V. Pál egyértelműen Pázmány érseki kinevezését kívánja, azt bréveivel messzemenően előmozdította. Ez így is volt. Látni fogjuk, a pápai Államtitkárság kifejezetten sürgette a magyar szerzetes előléptetésének mielőbbi megtörténtét, s egyértelmű örömmel nyugtázta bekövetkeztének hírért. A prímási szék betöltésének római, kánoni szakaszában nemcsak megkülönböztetett figyelmet tapasztalhatunk majd a Kúria részéről, hanem a még megoldatlan, felmerülő nehézségek, kánonjogi problémák is egytől-egyig gyors, rugalmas rendezésre kerülnek.

Pázmány érsekségének története az 1616. szeptember 28-ai királyi kinevezés után sem fog szűkölködni változatos fordulatokban.

¹⁰⁴ LUKÁCS utóbbira hivatkozva az írja, hogy Pázmány új rendjének novíciusa lett. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215. Érdekes viszont, hogy a tanulmányát ismertető és méltató HOLL BÉLA azt emeli ki, hogy Pázmány „azonban már a noviciátust sem kezdhette meg”. ItK 91–92 (1987–1988) 732–739, 734.

V.

SZOMASZKA FOGADALOM HELYETT PÁPAI ELŐTERJESZTÉS?

I. A SZOMASZKA FOGADALOMTÉTEL

ELMARADÁSA

A prágai udvar, a közvélemény, de még a jezsuiták számára is a lényegi mozzanat az volt a történetben, hogy V. Pál szóban, majd írásban is megengedte, hogy Pázmány eljöjjön rendjéből, vagyis hogy kikerült addigi előjárói joghatósága alól, és úgymond nem tagja a Társaságnak. Az, hogy a – kezdetben napirenden szereplő – közvetlen pápai kivétel egyházjogilag aggályos, illetve az a körülmény, hogy az alkalmazott „átlépés” igazából csak akkor válik ténylegesen „kilépéssé”, illetve „be-lépéssé”, ha Pázmány a próbaidő letelte után a másik szerzetesrendben fogadalmat is tesz, vélhetően ismert volt a műveltebb és tájékozottabb egyháziak körében. Arról viszont, hogy ez megtörtént, avagy sem, arról aligha lehetett tudomásuk, mint ahogy kívülállók többsége számára, húzzuk alá, magáról a szomaszka kerülőútról sem, nemhogy annak pontos szabályozásáról. Egy ilyen fogadalmatétel pedig még rendes esetben is zártkörű, belső eseménynek számított. A pápai bréve létéről sokan tudhattak és tudtak, konkrét tartalmáról azonban már jóval kevesebben. Azt, hogy a bréve határozottan, *expressis verbis* előírta Pázmánynak, hogy a noviciátus megkezdése után hat hónapon belül ünnepélyes fogadalmat kell tennie egy másik szerzetesrendben, talán többen is információval rendelkezettek a római hivatalos átlépési eljárásban felhasznált, könnyebben hozzáférhető március 5-ei bréve nyomán. Azt viszont, hogy ezt kizárólag Placido de Mara nuncius kezébe teheti le,¹ Prágában csak azok ismerhették, akik nemcsak azt tudták, hogy ténylegesen három bréve született az ügyben, hanem kézbe is vehették az április 21-ei brevét is: az átadó Ridolfi mellett Klesl minden bizonnyal, és maga Pázmány.

¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14., illetve *Dokumentumok*, 20. sz.

A szomaszka rendben leteendő ünnepélyes fogadalom kérdése egy nagyon konkrét, jól körülhatárolt, ugyanakkor diszkrét mozzanat volt a jezsuita rendi kötelekek kánonjogilag szabatos megszüntetésének folyamataiban. Letétele elé viszont váratlan akadály hárult. Pázmány ugyanis, noha már március végén új előjáró, a nuncius joghatósága alá került, ez még a március 5-ei bréve alapján történt. Abban a felfogásban, amit az április 21-ei brévéhez benyújtott kérvény tartalmaz: a noviciátusra vonatkozó általános pápai előírások alóli felmentésre számítva az átlépéshez szükséges próba-időt Klessell és a nunciussal egyetemben pusztá formalitásnak tekintette. Talán abból a megfontolásból, hogy szélesebb körben ne szerezzenek erről a kívülállók számára érthetetlen és talán nem is annyira tekintélynövelő körülményről értesülést. Ne feledjük, a közvélekedés bizonyíthatóan az, amit Klesl 1615 folyamán szeretett volna elérni a Kúriában: Pázmány nem jezsuita többé, pápai bréve vette ki a Társaságból, illetve az uralkodó által adományozandó egyházi javadalom, javadalmak várományosának számított. Az április 21-ei bréve azonban a noviciátus jelképes volta ellenére bizonyos formákat megőrzendőnek tartott, és a szomaszka prokurátor ennek alapján küldte el Pázmánynak a rendi habitust, szabályzatot és instrukciót az újonc-idő végzésére és a fogadalom letételére.

Kézbesítésükkel, miként az 1616. április 27-ei szomaszka befogadási akta említi,² Ridolfi ügyvivő lett megbízva, aki már 1616. április 16-án tudta, hogy ő maga viszi Prágába Klesl birétumát.³ Az Államtitkárság aznapi jegyzékében valószínűsítette, hogy a pápai kamarás hamarosan útra kel az egyházfejedelmi jelvénnel.⁴ Négy nappal később viszont Borghese bíboros arra utasította a prágai nunciatúrát, hogy mentse ki Kleslnél Ridolfi késedelmes indulását, aki saját kijelentése szerint csak 5-6 nap múlva tudja elhagyni Rómát bizonyos „saját szükségletei miatt”.⁵ Biztosan nem tévedünk, ha azt állítjuk: e szükségletek sorában kiemelt helyen állhatott, hogy meg akarta várni, és meg is kellett várnia Pázmány általa intézett ügyének lezárulását is. A szomaszka prokurátor befogadó

² SÁVAI, *i.m.*, 130; AGCRS A 63, fol. 53.

³ A prágai, sziléziai útjára vonatkozó adatokat lásd majd később.

⁴ „Si crede, che il medesimo Ridolfi partirà presto con la berretta per il signor cardinale di Vienna.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 63v.

⁵ „La missione della berretta al signor cardinal di Vienna, che dovrà portare il signor camerario Ridolfi è stata sollecitata da sua beatitudine istessa, et da me. Ma si è differita sin quì, perché il Ridolfi non ha potuto partire bisognandoli per quel, che egli dice trattenersi anco cinque o 6 giorni per alcuni suoi bisogni. Questa dilazione sebbene si crede, che poco importi, giudica nondimeno bene sua santità, che vostra signoria ne sia informata, acciò in buon modo faccia sapere al signor cardinale, che la causa della tardanza non è proceduta di quà, desiderandosi così in questa come in ogni altra occorrenza, che riceva sua signoria illustrissima ogni sodifazione possibile.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 20. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 68v.

levele, instrukciója, a rendi regula egy példánya és a habitus mellett vélhetően személyesen vitte magával az április 21-ei, harmadik bréve eredetijét is. Ridolfi maga végül csak a május 6-ával kezdődő hétre tervezte indulását. Arra hivatkozott, hogy a pápa II. Mátyás hitvesének – „hogy még inkább kimutassa szeretetét a császári dinasztia iránt” –, egy *rosa benedettát* is küldött, aminek szentelési ceremóniái némi időt igényeltek.⁶

Pázmány, aki Magyarországról június közepén tért vissza Prágába, nemcsak számos részletet tudhatott meg személyesen az ügyében a Szentszéknél eljáró Ridolfitól, hanem ekkor vehette kezébe a legfontosabb, április 21-ei pápai brevét, illetve szembesülhetett teljesen a ráháruló szerzetesi kötelmekkel. Június 18-án Borghesének írt hosszas hálálkodó sorait, hogy csak azért jött Prágába, hogy „Ridolfinak szolgálhasson” – ez kivételesen nem igaz, június 2-án Klesl rendelte vissza, hiányolva politikai szolgálatait, pusztá udvariasság csupán –, hangsúlyozza, hogy „sorsa nem engedi, hogy ott maradjon”, mivel az uralkodó és a bíboros a felső-magyarországi tumultus lecsendítésére küldi, ami veszélyeztetheti a törökökkel fennálló békességet és az ország nyugalalmát. Pázmány tulajdonképpen két dolgot emel ki Rómába írt levelében: tartózkodási helye már nem Prága (elvileg rezidencia-kötelezettséggel járó javadalma van), másfelől a kereszténység általános érdekű ügyében kell eljárnia. Küldetése okáról Ridolfi ad majd behatóbb tájékoztatást⁷ – jelzi – és más részletekről (*altri particolari*) is: ezek pedig minden bizonnyal arra irányultak, hogy a noviciátus előírtak szerinti elvégzése nemcsak az imént felsorolt megbízások, hanem más súlyos ok miatt is áthághatatlan nehézségbe ütközik.

Az ekkor egyébként még csak 56 éves De Mara nuncius tudniillik súlyosbodó betegsége miatt már jó ideje elhagyta a császári udvart és Itáliába utazott gyógykezelésre.⁸ Pázmány így egyszerűen nem volt abban a helyzetben, hogy a harmadik bréve előírása szerint és a szomaszka prokurátor

⁶ Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1616. április 30. Kiadva: HAMMER PURGSTALL, *Klesl's Leben*, III, n. 630. (Lelőhelyként a *Hofkammer* van feltüntetve, Ridolfi *handschriftensammlung*beli jelentései között eredetijére nem figyeltem fel. Ez a nyom azonban nem vezet Ridolfi hiányzó, kiváltképpen Kleslnek írt jelentései nyomára. Az irat jelzete: ÖStA Hofkammerarchiv, Niederösterreichische Herrschaftakten, W 61 B/28 [Kardinal Klesl 1585–1762], fol. 75–76. Köszönöm FAZEKAS ISTVÁN segítségét.) – Az uralkodó július 14-ei válasza *Klesl's Leben*, III, n. 654. Ennek kézbesítésére lásd Niccolò Ridolfi 1616. augusztus 20-ai jelentését, melynek tartalma – miként az ügy maga – megfelelően illusztrálja a pápa és a császár kapcsolatainak jellegét 1616-ban. ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 78rv.

⁷ Ridolfi nyilván adott valamilyen tájékoztatást Borghesének Pázmány üzenetéről, a noviciátus tényleges végzésével kapcsolatos nehézségekről, de ennek egyelőre nincsen nyoma. Prágai tartózkodása idejéből – a breslauival, illetve a hozzá intézett államtitkársági jegyzékekkel ellentétben – eddigell csupán egy, 1616. szeptember 8-án kelt levele ismert szövegében: BAV Bonc., vol. E 33, fol. 313rv, ami ismételten a Habsburg-*successió*t tárgyalja.

⁸ Lásd alább.

instrukciói alapján tényleg megkezdje – a Társaságtól való függetlenség biztosítására már március végén, az első két bréve alapján szabályozatlan formában anticipált – szomaszka noviciátusát, hiszen mire mind a bréve, mind az utasítások, a szomaszka regula szövege megérkezett Prágába, kijelölt előjárója már hosszabb ideje távol volt. Ez magyarázza, hogy Pázmány valóban sosem hordta a szomaszkák viseletét,⁹ és így le sem festethette magát új rendje ruhájában. Újabban előkerült, szokatlan öltözékű portréját szomaszkanak tekinteni „kapitális leiterjakab”-nak tűnik. (Hamarosan külön alfejezetben próbáljuk megfejteni a kép rejtélyét.)¹⁰ Az április 21-ei brévének sem a noviciátus mikéntjére, sem a fogadalom letételére irányuló kitételei nem teljesültek, minthogy nem teljesülhettek – az összes többivel ellentétben.

A június derekától mintegy öt héten keresztül felső-magyarországi küldetésében távol lévő Pázmány visszatérte után ugyanis egyszerűen nem tudta ki előtt letenni fogadalmát augusztus–szeptember folyamán, a kijelölt hat hónapos határidő lejártáig. Az 1616. június 20. körül útnak induló turóci prépost legkésőbb 1616. július 24-éig érkezett vissza Kassáról Prágába.¹¹ A nuncius ekkor már rég elhagyta állomáshelyét. Utódát, Vitaliano Visconti-Borromeót még júliusban kinevezte V. Pál, de az új pápai követ csak október második felében vette át hivatalát.¹²

⁹ Dobronoky vélhetően már a primás halála után feljegyzést készített arról az esetről, hogy Vitelleschi megbízásából 1630-ban meg kellett keresnie Pázmányt, hogy a rendből való távoztával kapcsolatos generálisi és pápai iratokat semmilyen követelésre ne mutassa meg, a bíboros állítólag ekkor azt mondta neki, hogy „sohasem öltötte ruhájukat magára, sohasem volt novíciusuk”. Hosszas feljegyzését Dobronoky a protestáns származás alól felmentést adó bréve eredetijére írta (értekezve arról, hogy tartalma mennyire titkos stb.), aminek külcímzésén Pázmány szomaszkeként szerepel, és amelyet Pázmány halála után Lósy átadott a nagyszombati jezsuitáknak. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 780–781; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217 (90. j.); ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 43–44. – Lósy feltételezhetően az április 21-ei *transitus*-bréve eredetijét is átadta: „*Reperta est in cista thesauri Pazmani bulla papae, qua indultuam ei erat ex societate egredi, quod testati sunt testamenti executores*”. FRANKÓI, I, 189, 1. j. Ez az eredeti példány máig nincsen meg (az előbbi bréve a budapesti egyetemi könyvtár kéziratai között található). Ez a – LUKÁCS által másolatról kiadott, már/még számtalanszor előkerülő – bréve Pázmányt viszont még jezsuitának címezi. HANUY magyarázata, miszerint Dobronoky feljegyzését a külcímzés alapján készítette, hihetőnek tűnik, de csak akkor, ha kezei között volt a szomaszka noviciátus megkezdését megengedő bréve is. Így tudniillik feljegyzése készítésekor – amit nem egyből a brévék elolvasása után tett – már tényleg összekeverhette külcím alapján a két pápai brévét.

¹⁰ Vö. a következő részfejezetet.

¹¹ Kassáról visszatérőben, július 19-én már Árvában volt. „*Animi et liberioris aeris causa ad arcem et bona mea Aruensia profecturum indeque intra paucos dies domum reversurum me reverendus admodum dominus Petrus Pasman praepositus Beatae Virginis Mariae de Thurocz ex superioribus regni huius Hungariae partibus rediens, in itinere offendit, statumque ac conditionem partium illarum mihi significavit*.” ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand (Türkei I.), Karton 104, Konv. 3 (1616 VI.), fol. 127^{rv}. Thurzó Kleslhez, Nagyfalú, 1616. július 19. A nádor e levelét Pázmány továbbította Kleslnek, és egy másikat az uralkodónak, amit az uralkodói válasz háttéréből lehet tudni, amely említi Pázmány beszámolóját, aki tehát ekkor Prágában volt. Prága, 1616. július 24. Uo., fol. 131.

¹² GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 4. 173. 1020. Úti pátense, amit Borghese az Egyházi Állam szuperintendenseként írt alá, 1616. szeptember 3-án kelt. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 201^r.

A császári diplomácia egyébként korábban gondolt erre az eshetőségre, abban a kérvényben, amelynek alapján az 1616. április 21-ei bréve megszövegezésre került, a nuncius távolléte esetén a bécsi püspök is szerepelt, mint aki kivehetné Pázmánytól fogadalmát. A brévébe azonban – a Klesl 1616. január 11-ei levelében foglaltaknak és a február közepi pápai audiencián elhangzottaknak megfelelően – csak a nuncius nevét írták bele. De Mara ezt a személyre szóló felhatalmazást – hivatalához kötött, általánosabb jellegű nunciusi fakultásaival ellentétben – nem ruházhatta át senki másra.¹³

Pázmány – aki augusztus 1-jén már Bécsben van,¹⁴ feltehetően a gyerekvád cáfolatára, a hónap közepén pedig már ismét Prágában¹⁵ – tehát önhibáján kívül nem tudott eleget tenni a fogadalomtétel pusztán formális, ám e szempontból: vagyis a jezsuita rendből történő kilépés kánoni „jogerőre” emelkedése szempontjából lényeges követelményének. Más, gyakorlati jelentősége a kérdésnek egyébként nem volt.

A fogadalomtétel elmaradásának nyilvánvalóan a nunciusváltás volt az oka, és vélhetően nem csekély dilemmát okozhatott mind Klesznek, mind Pázmánynak. A pápától kapott annyi kedvezmény után – előjárói engedélye nélkül léphetett át egy másik rendbe, amely kifejezetten V. Pál kedvéért, parancsára volt hajlandó erre és engedni a noviciátus rendkívüli körülményeit, s nem utolsósorban az, hogy Pázmány azonnal mentesülhetett mind a jezsuita, mind a szomaszka rendi kööttségek alól – ismét egy újabb kedvezést kérni, miszerint a pápa jelöljön ki egy másik személyt a *professio* kivételére, esetleg már kényelmetlen és hosszadalmas lehetett volna a Habsburg-diplomácia számára (nem beszélve arról, hogy a szomaszka noviciátus az előírt módon el sem kezdődhetett). Nem nagyon erősítette volna azon újabb keletű prágai álláspontot sem, miszerint Pázmányra kizárólag a pápára való tekintettel esett a választás. Másfelől elintézéséig, kiváltképpen ha a nyári kúriai munkaszünetet is figyelembe vesszük, lejárhathott volna a „noviciátus” hathónapnyi – pontosabban hat hónapban maximált s vélhetően mintegy ebben az időtartamban, ami a „rendes”

¹³ Erős a gyanúnk, hogy a noviciátus akkor is eléggé formális maradt volna, ha De Mara nem utazik el, és a szomaszka prokurátor utasításai alkalmazásra kerülnek. A diplomáciai misszió nem valószínű, hogy elmaradt volna, Klesl ugyanis nagy súlyt fektetett bizalmasa felső-magyarországi útjára, amit már 1616 márciusában eltervezett. 1616. március 30-ai levelében tájékoztatta Molart haditanácsi elnököt: Pázmányt akarja Forgách Zsigmondhoz küldeni, hogy elérje lemondását a felső-magyarországi főkapitányságról. „*Irer M. und Herrn Obristen Cammerer habe ich gestern vor meinem Verraißen zugescriben, das man P. Bassmanum gar zum Forgäch schicken, und ine zur Resignation persuadire solle, will man anderst Rbue haben, und sicher sein.*” HAMMER PURGSTALL, *Kbels's... Leben*, III, n. 612. (VÖ. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 194).

¹⁴ E nap kelt Bécsben Pázmány azon levele, amelyben páter Kobenzl ártatlanságáról ír a gyerekvád kérdésében. VÖ. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17, 251.

¹⁵ HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 31 és 32.

jelöltség egy évének fele – ideálisnak tartott ideje. (Amennyiben Prágában a nuncius joghatóság alá kerülést a noviciátus megkezdésének tekintették. A határidő akkor is szoros volt, ha az átlépés/újoncidő megkezdésének végső határidejét, a 1615. november 14-hez számított egy évet, 1616. november 14-ét vesszük.)

Az újabb kérés a márciusi, majd áprilisi kedvezmények után ismételt hosszabbítást, és esetleges előre nem látható bonyodalmakat hozhatott volna magával, elég ha csak a jezsuiták szűnni nem akaró ellenakcióira gondolunk. Ráadásul a nuncius végleges távozta csupán július elején lett ismert Prágában. Niccolò Ridolfi 1616. június 25-én jelentette Rómából, hogy De Mara helyére Vitaliano Visconti-Borromeót nevezték ki.¹⁶ Május 25-én még arról írt, hogy Rómában híre kelt, hogy De Mara rossz egészségi állapota miatt már nem tér vissza a császári udvarba, a nuncius római ágensei viszont az terjesztették, hogy hamarosan ismét állomáshelyén lesz, amit maga Ridolfi is valószínűnek vélt.¹⁷

A melfi püspöknek már az 1615-ös padovai fürdőkúráját komoly huzavona kísérte. Ekkor lehetséges utódait is számba vették, ám II. Mátyás kérése a pápa akkor mind kezeléséhez, mind további szolgálattételéhez hozzájárult.¹⁸ A nuncius ekkor csak nagyon rövid ideig, 1615. június végétől augusztus derekáig volt távol.¹⁹ 1616-os útját igyekezett időben előkészíteni.²⁰ 1616. április 4-én, Pázmányt a vádak alól tisztázó jelentésének napján már indulófélben volt.²¹ De Mara tehát már április

¹⁶ „Sua santità ha dichiarato per nunzio residente appresso vostra maestà Cesarea in luogo del vescovo di Melfi monsignor Visconti chierico di camera, prelado molto principale in questa corte, onde si crede, che debba dare compita sodifazione a vostra maestà Cesarea, alla corte della quale si crede, che non possa arrivare prima, che fra due mesi.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 62rv.

¹⁷ „Si va dicendo per la corte, che il nunzio di sua santità presso vostra maestà Cesarea non sia più per tornar' alla sua imperial corte stante la sua poca sanità, onde si discorre de successori, gli agenti però del detto nunzio dicano, che in breve tornerà alla sua carica, e così credo, che succederà, ma quando dal cardinal' Borgese intendessi altrimenti, farò l'offizio, che si mandi persona, che debba esser' di sodisfazione di vostra maestà Cesarea.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. május 21. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 510rv.

¹⁸ Minderre részletesebben lásd Lodovico Ridolfi jelentéseit II. Mátyáshoz: Róma, 1615. február 28., március 7., április 18. és november 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 157rv. 274rv. 329rv.

¹⁹ De Mara 1615. május 28-án Bécsből jelentette az Államtitkárságnak, hogy a „*bagni di Egrá*”-ba távozik, és az ügyeket auditorára bízta. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 105rv. Ám mégis visszatért prágai állomáshelyére (uo., fol. 115skk). Vasoli uditore először csak 1615. június 22-én jelentett őhelyette, és 1615. augusztus 17-én már ismét De Mara aláírását találjuk a nunciátúra jelentéseiben. Uo., fol. 144skk és 216skk.

²⁰ Már 1616. január 11-én megköszönte a fivére által hírül adott engedélyt, hogy ismét elmehet kúráltatni magát. BAV Barb. Lat., vol. 6921 [ord. cron.], lásd uo., n. 87 is.

²¹ Aznapi jelentésében arról is tudósította a Kúriát, hogy utasítást adott Vasolinak: ha Klesl visszatér Prágába, tárgyaljon vele salzburgi penziója ügyében. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 78. – Elutazásáról a kutatás eddig is tudhatott volna, hiszen 1616. április 25-én már Vasoli uditore ír az Államtitkárságnak (Pázmány ártatlanságáról), a nuncius jelenlétében

elején elhagyta a császári udvart, hogy 1615-höz hasonlóan gyógykezeltesse magát. Távozását nemcsak ő, hanem a pápai Kúria is ideiglenesnek gondolta, legalábbis kezdetben. 1616. április 16-án még arra utasították, hogy ha nem indult el Padovába, tárgyaljon a gardiscai háború ügyében,²² április 30-án pedig Borghese kifejezte reményét, hogy a kezelés legalább annyira eredményes lesz, mint amennyire hasznos gyors visszatérése állomáshelyére.²³ Május elején az Államtitkárság jóváhagyólag vette tudomásul, hogy Münchenen és Innsbruckon át vezető útján a melfi püspök igyekezett közvetíteni a Miksa bajor fejedelem és Miksa főherceg között („*peché sarà stato di qualche frutto per raddolcire gli humori di quelle altezze*”), illetve helyben hagyta Vasolinak adott utasításait a spanyol követtel folytatandó tárgyalásokra.²⁴ Úgy tűnik, miután 1616. június 11-én a nepos saját kezű utóiratban érdeklődött a nuncius prágai visszatérésének várható időpontjáról, erre adott válaszában ismeretében valóban csak június végén döntöttek el, hogy a pápai diplomácia zavartalan működésének biztosítása érdekében leváltják.²⁵

Mindez azért fontos számunkra, hogy lássuk: amikor az 1616. április 21-én kiadott brève De Marát tette meg Pázmány előjárójának, és a pápa saját kezűleg húzta ki a brève fogalmazványából, hogy fogadalmát Klesl bécsi püspök előtt is letehesse, V. Pál az előző évi leváltási tervezgetés ellenére sem számolt azzal, hogy új nunciust nevezzen ki. De Mara a kényszerű lépés ellenére sem számított kegyvesztettnek a Kúriában,²⁶ a császári udvar pedig nyolc éves diplomáciai szolgálata érdemeiért a bíborosi kalapra jelölte őt 1616 őszén.²⁷ Azt viszont mégis bizonyítottnak vehetjük, hogy a Borghese-pápa valójában nem ragaszkodott ahhoz, hogy Pázmány valóban letegye

ez szinte elképzelhetetlen. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e*, 211, 60. j. – Az adatot Borghese válaszcímleveléből tudjuk. Már említettük, Vasoli jelentései éppen ebből az időszakból nincsenek meg.

²² ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 66r.

²³ „*L'andata di monsignor nunzio ai bagni di Padoua si desidera, che gli riesca così fruttuosa, come è utile il suo presto ritorno a cotesto carico*”. Vasolinak, ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 76r.

²⁴ Borghese De Marához, Róma, 1616. május 7. (vagy az azt követő napokban). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 82r–83v.

²⁵ „*Oltre la speranza, che vostra signoria ci diede del suo miglioramento giusta, che fu in cotesti bagni se ne hebbe poi raguaglio dal signor cavalier suo fratello di che io presi gran contento, et maggiormente ne pigliarò, se per sue lettere proprie intenderò il progresso del miglioramento, o piuttosto l'intera sanità o almeno, che sia breve il tempo di ricuperarla, poichè amandola quanto so, ne vivo in gran desiderio, et a vostra signoria di cuore me offero et raccomando. Di Roma li XI di giugno 1616. Di mano del signor cardinale: P.S. La quale mi farà favore d'avvisar quanto pensa di trattenersi costì, assicurandola, che la sua salute è da me desiderata infinitamente*.” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 67.

²⁶ Lásd Borghese 1616. augusztus 26-ai levelét hozzá, ahol gyógyulását kívánva biztosította jóindulatáról és V. Pál szeretetéről. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 393rv.

²⁷ TUSOR, *Purpura Pannonica*, 78–79, 238. Vö. ehhez ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 10 (!), fol. 47r–48v, valamint BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 8 is (Visconti-Borromeo jelentése, Prága, 1617. január 2.).

szomaszka örökfogadalmát érseki kinevezése előtt. Míg De Mara házassági ügyekben kapott fakultásait távolléte idejére átruházták Vasolira,²⁸ aki a nuncius távolléte idejére újabb hasonló meghatalmazásokat²⁹ és speciális megbízásokat is kapott,³⁰ annak nincs nyoma, hogy a Pázmánnyal kapcsolatos felhatalmazással ezt megtették volna, és maga De Mara sem kérte.³¹ Továbbá a nuncius leváltása után utódának sem július 10-ei főutasításába, sem augusztus 18-ai fakultásaiba nem vették bele Pázmány ügyét. Annak ellenére nem, hogy főutasítás például meglehetősen részletességgel foglalkozik a Lépes Bálinttal szemben tervezett eljárással, a Brévetitkárságon pedig négy brevét is kiállítottak Vitaliano Visconti-Borromeo fakultásai számára.³²

Klesellel Borghese bíboros csupán 1616. július 30-ai levelében tudatta hivatalosan, hogy mivel a melfi püspök betegsége miatt nem tud visszatérni állomáshelyére, gondoskodtak megfelelő utódjáról. A levélben – a velencei háború és az ausztriai protestánsok mellett – szó esik Pázmányról is, de csak annyiban, hogy Rómában örülnek, hogy közreműködésével csillapodni látszik az „eretnekek” által szított felső-magyarországi mozgolódás.³³ Pázmány noviciátusának kérdése annak kapcsán sem

²⁸ „In assenza del signor nunzio si contenta nostro signore per l'istanza, d'egli ha fatto quì, che vostra signoria possa alle occasioni, secondo, che se li ordinerà di qua dispensare, ne' casi matrimoniali et, che possa poi validamente subdelegarla agli ordinari, et loro vicari secondo il stile consueto, che però la santità sua ne comunica a Lei la facoltà opportuna. In tanto quando il medesimo monsignore sia partito gliela concede sua beatitudine per il supplicanti poveri nominati nell'incluso foglio et per quell'anco, che hanno il modo, che parimente sono enunciati in un altro foglio a parte per le cause espresse dal medesimo monsignore.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 58v–59r. Vö. a nunciushoz ugyanezen tárgyban írt levelét is. Uo., fol. 59rv.

²⁹ Lásd Borghese 1616. június 18-ai jegyzékét. ASV Fondo Borghese, vol. 945, fol. 102v–103v.

³⁰ „Il Vasoli auditor di monsignor nunzio in assenza di lui ha ordine da me di trattar con vostra signoria illustrissima d'un negozio, che concerna al quiete et pace pubblica della Christianità. Io prego a lei a volerlo ascoltare volentieri...” Borghese Kleslhez, Róma, 1616. június 11. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 70rv; ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 124r.

³¹ Meglátásunk szerint szóba sem jöhetett, hogy az érsek-jelölt Pázmány előjárója az ugyan fontos feladatot végző, ám mégis beosztott tisztviselőnek számító Vasoli legyen. (Elképzelhető, hipotetikusan, hogy esetleges problémafelvetésére ezt éreztethették is vele Prágában, emiatt is vonakodott némileg a kánoni kivizsgálás megindításától szeptember végén, illetve vett utólag talán elégtételt azzal, hogy 1629-ben írásba adta: Pázmány szomaszka örökfogadalmat tett előtte.)

³² GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 1020 és 1032–1034. A fakultás esetleges átruházása az új nunciusra (aki október második felében érkezett meg Prágába) és annak elrendelése, hogy várják be érkezését, jelentős és a Szentszéknek felróható idővesztést eredményezett volna az érseki székek az Államtitkárság által folyamatosan sürgetett és elsőrendű preferenciának számító betöltésében. A fogadalom kivételének Kleslre ruházása, azután hogy V. Pál személyesen húzta ki a brevéből, szóba sem kerülhetett. (Tulajdonképpen egyre inkább úgy véljük, hogy a végül alkalmazásra kerülő, a kánonoknak végső soron megfelelő megoldás felett meg leginkább a formálódó pápai abszolutizmus igényeinek.)

³³ „Intorno al negozio di monsignor arcivescovo di Salzburch, di, che vostra signoria illustrissima mi scrive con lettere delli XI non posso dir' a Lei cosa alcuna, poichè l'auditor Vasoli non ne ha scritto qua, me bene gli si da ordine, che ce n'avvisi. Poichè monsignor di Melfi per causa della sua infirmità non ha potuto ritornare a cotesta nunziatura, si è procurato di destinargli successore qualificato, et che possa dar sodisfazione a sua maestà. All'accommodamento delle differenze Venete si spera, che la prudenza et vigilanza solita di vostra signoria illustrissima possa giovar molto, onde desidera più, che mai la santità sua, che ella ci interponga la sua autorità. Sua maestà cesarea in negare assolutamente ogni cosa agli beretici d'Austria, che procurano d'avvanzare le cose della

került elő, hogy Vasoli vállalta a további szolgálatot az új nuncius alatt, és akkor sem, amikor tudatták az ügyvivővel: Visconti-Borromeo a hőség és egyéb elfoglaltságai miatt – például fel kellett szenteltetnie magát – csak jóval később indul útnak.³⁴ A pápai Államtitkárság még szeptember elején is elismerőleg szólt Pázmány felső-magyarországi politikai teljesítményéről, szerzetesi állapotát, új örökfogadalmát azonban egy szóval sem firtatta.³⁵

Sőt a Kúria kifejezetten sürgette a magyar szerzetes mielőbbi érseki kinevezését. Ha kánonjogiilag problémásnak tartották volna, biztosan nem teszik. De tekintve, hogy Pázmány ekkor a szomaszka rend novíciusjelöltje, akinek bár előírták a beöltözést és az örökfogadalmat a vonatkozó előírások szerint, amit a szomaszka prokurátor generális tudatott is vele, az április 21-ei bréve – és ez a lényegi, az eddigi kutatás által teljesen figyelmen kívül hagyott momentum – egyúttal azonnali szabadságot is biztosított számára a szomaszkáktól! Pontosan azonos formulával mint a jezsuitáktól a november 14-ei brévében, és még hozzá azért, hogy immár nem jezsuitaként rögvest kinevezhessék érseknek.

Ennek fényében érthető, hogy 1616. május 7-ei jegyzékében Borghese miért írja Vasolinak, hogy V. Pál mennyire várja már az esztergomi szék betöltését az e fontos hivatalra méltó és alkalmas személlyel. Az utókor számára külön érdekesség, hogy ezt ama veszély felemlegetése után teszi, hogy a Forgách halála után felbátorodott protestánsok Galgócon egyetem alapítását tervezték, melyet a bíboros nepos minden módon megakadályozandónak tartott.³⁶ Amikor Ridolfi rögtön első

loro setta, fa conforme alla gran pietà et zelo, et n'havrà sua Divina Maestà largo remuneratore. È piacciuto molto l'avviso, che vostra signoria illustrissima se è compiaciuta darmi per mezzo del P. Pasman si vadino estinguendo le ribellioni suscitate dagli heretici in Ungheria, et si spera, che con l'aiuto del Signore sia per darli buon fine, et, che il tutto habbia a restar sopito, come vostra signoria illustrissima scrive." ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 90r–91r. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 188r.)

³⁴ Borghese jegyzékei Vasolinak. Róma, 1616. augusztus 6. és augusztus 13. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 141rv és 145r.

³⁵ „Si è inteso il frutto, che ha fatto il P. Pasman in Ungheria havendo ridotti gli aiduchi et i contadi a depor le armi con promessa di voler obbedire a sua maestà. Intorno a che si aspettarà d'intendere quello, che sarà seguito." Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 154v.

³⁶ „Fu senza dubbio grande la perdita, che si fece del cardinale di Strigonia buona memoria, ma l'esperienza la mostra anco maggiore, vedendosi per quel, che vostra signoria scrive, che gli heretici si vanno avanzando tuttavia nello stabilimento delle loro sette, et, che hora disegnano d'erigere in Galgocz un' università, dove si legga filosofia et teologia da professori heretici, havendo a questo persuaso anco i cattolici, che vi contribuiscano, et datone conto ultimamente a sua maestà come d'opera, che meriti essere aiutata et promossa dalla maestà sua. Quanto sia dispiaciuto a sua santità quest'avviso, può vostra signoria comprenderlo da se medesima, onde concorre nel parer di lei, che si facciano tutti gli uffizi possibili, nè si lasci cosa intatta per impedir, che non habbi effetto una sì grande temerità. In questo si vagli vostra signoria de mezzi, che saranno giudicati a proposito, mostrando il pregiudizio notabile, che seguirebbe alla religione cattolica et a sua maestà et lo scandalo et disgusto, che riceverebbe sua beatitudine se si permettesse abominazione da un imperatore cattolico, et avvisi quello, che haverà operato, et, che speranza ci sia di conseguir

jelentésében más protokolláris és nagypolitikai küldetéseivel együtt Pázmány előléptetése érdekében tett prágai lépéseiről is beszámolt 1616. június 20-án, ezt az Államtikárság július 9-ei válaszában különleges dicséretben részesítette, mondván a lehető legpontosabban teljesítette a pápától kapott megbízatását!³⁷ Borghese augusztus 20-án a Prágában gyakorlatilag rendkívüli nunciusként ténykedő³⁸ Ridolfihoz írt levelében ismételten messzemenően helyeselte, hogy Kleslnél fellépett a prímási szék gyors betöltése érdekében.³⁹ Rómában szemmel láthatóan megkönnyebbültek, amikor hírül vették: a szóbeszéd, miszerint Pázmányt a [protestáns rendek] száműzték volna az országból, teljességgel alaptalanok. A bíboros nepos szerint ez messze elodázta volna a prímási szék áhított betöltését.⁴⁰ Szeptember 24-én az Államtikárság érezhető türelmetlenséggel jelezte, nagypolitikai ügyek

l'intento. Quanto al provvedere la chiesa di Strigonia, aspetta sua santità la nomina della maestà sua, la quale è bene di ricordare, che sia di soggetto degno et atto per così gran carico." ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 77v–78v; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 69v–70v.

³⁷ „*Ha letto nostro signore medesimo le due lettere, che vostra signoria mi ha scritte sotto li 20 del passato, nelle quali mi significa il suo arrivo con salute in Praga, et gli uffizi, che ha fatti costì, perché si effettuì il negozio della successione. Sua beatitudine in ciò preme quanto vostra signoria può immaginarsi per li rispetti assai ben noti, ne commenda molto la diligenza di Lei, et non manca per la sua parte, come non ha mancato fin qui di sollecitar dove bisogna la risoluzione di così grave et importante affare. Quanto poi a quello, che vostra signoria ha operato per la presta provisione della chiesa di Strigonia non può se non dirsi, ch'ella habbia esattamente adempite le commissioni datele da sua santità, che però ne da nuove laudi, et la benedice con molto affetto.*" Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. július 9. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 164r.

³⁸ Szerepe, rendszeres jelentései/utasításai mellett erre utal, hogy Visconti-Borromeo nuncius Prágába érkezte után az Államtikárság számított visszatérésére Rómába, illetve jó néven vette az új nunciushoz adott tanácsait: „*In che termine si trovi di presente il negozio della successione celo significa la lettera di vostra signoria de 12 la quale ci è stata molto cara per il modo anco ch'ella propone di levar le ombre et differenze, che possono nascere in questo affare. Di che si loda non solo la sua diligenza, ma si penserà occorrendo a quel, che anco vostra signoria ha ricordato con darne gli ordini opportuni al nuovo nunzio. Poiché ella attende a sbrigarsi di costà, si aspetterà con desiderio il suo ritorno. Et con accusarle l'altra sua pure de 12, che parimente ci è stata molto cara resto a Lei essendomi col solito affetto.*" Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. október 1. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 117rv. – Prágát szeptember vége felé hagyhatta el. Vö. uo., serie II, vol. 159, fol. 204r. *Vice versa* diplomáciai szerepét egy ideig Breslauból is folytatta úgy a Habsburg-utódlás, mint Pázmány ügyében, még látni fogjuk.

³⁹ A bíboros nepos levelének első fele a Habsburg-successio kérdésével, illetve a főhercegek és Klesl közötti feszültség növekedésével, valamint a velencei háborúval foglalkozott: „*Col signor cardinale Cleselio son corse di quà alcune lettere in materia della successione, ma si anderà nondimeno continuando qualche prudentemente ci ricorda vostra signoria con la sua de 25 del passato, dispiacendo intanto d'intendere, che creschino li disgusti tra il medesimo signor cardinale et li serenissimi arciduchi, poiché non possono essere, che con danno delle cose pubbliche. Quando si stabilisca l'accommodamento fra gli arciduchi et Veneti, è stato molto caro, che vostra signoria habbia messo in considerazione a sua maestà et al signor cardinale Clesellio, che si faccia menzione di sua santità, come è anco piaciuta la rimovazione degli uffizi, che dice haver fatti a nome di sua santità col medesimo signor cardinale per la presta provisione della chiesa di Strigonia. Et di tutto si danno a vostra signoria le debite lodi etc.*" ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 98rv.

⁴⁰ „*Sha d'haver molto caro, che sia stata vana la voce sparsa, che il P. Pasman fusse stato bandito dal regno d'Ungheria, non solo perché la cosa per se stessa era da dispiacere, ma anco per la difficoltà, che havria portato alla nomina della sua persona alla chiesa di Strigonia, la quale è da desiderar molto, che segua per le raigoni, che vostra signoria scrive con la sua da 13 dell'antecedente.*" Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 199r. (Ridolfi említett, Pázmány érseki kinevezésének okairól író levele sincsen meg.)

közé ékelve, hogy a Kúriában már naponta várják, hogy értesülhessenek a döntésről, amely páter Pázmányt az esztergomi egyház élére emelte.⁴¹

Maga Pázmány csak Prágába érkeztekor szembesülhetett azzal, hogy pártfogója és előjárója, Placido de Mara nuncius nem tér vissza többé a császári udvarba. 1616. július 14-én Homonnai Drugeth György az erdélyi kudarcáról beszámoló és pénzsegélyt kérő levelében még azt írja De Marának, hogy a zűrzavaros politikai helyzet részleteiről Pázmány prépost személyesen számol majd be neki.⁴² A nunciushoz azonban ekkor már utódát is kinevezték, ő maga pedig padovai fürdőházából nem Prága, hanem délre, Melfi irányába tekintett.

2. PÁZMÁNY SZOMASZKA PORTRÉJA?

IKONOGRÁFIAI EXCURSUS

Pázmánynak – nem mindennapi körülmények között alakuló⁴³ – érseksége előtti időszakából két festménye maradt ránk. Az ismertebb, szakáll nélküli portré keletkezését a Pázmány-ikonográfiával először foglalkozó VAYER LAJOS 1605–1615 közé tette (**1. portré**, mérete 81 x 60 cm).⁴⁴ Lelőhelye Pannonhalma, ahová a pozsonyi jezsuita kollégiumból kerülhetett, ott a könyvtá-

⁴¹ „L'infirmità di sua maestà Cesarea ha recato non poco dispiacere alla santità sua, la quale tuttavia si è consolata con l'avviso, che si è havuto del miglioramento per potersi massime accelerare il negozio della successione conforme al gran bisogno, che ce ne è. Deve però dispiacere, che l'ambasciatore dell'arciduca Massimiliano sia partito di costà mal sodisfatto, che non è cosa, che possa giovare all'espedizione d'esso negozio. S'aspetta d'intendere la risoluzione, che sarà stata prese nella promozione del P. Pasman alla chiesa di Strigonia, poichè come vostra signoria ben sa, ha bisogno d'esser provvista. Circa poi le differenze fra l'arciduca Ferdinando et Veneti si era inteso con gli ultimi avvisi, che sua altezza si era piegata all'accommodamento. Ma a quest'ora forse si saperà costì l'intera risoluzione. Che è quanto m'accade in risposta alla due lettere di vostra signoria delli 5 dell'istante etc.” Borghese Ridolfihoz, ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 114v–115r.

⁴² „Non erat equidem animus mihi tam copioso scripto vestram reverendissimam dominationem offendere [...] [...] rerum qualitate explicanda detrimenta a Bettlemo Christianitati nunc ill[...] [...] summam catholicae religionis iniuriam periculaque brevi ex eius tyrannide subsequ[utur]a vix iustum etiam volumen sufficeret. De his omnibus a reverendo domino Petro Pasm[ano] [...] praeposito Turoziensi vestra illustrissima et reverendissima dominatio plenius informabitur.” BAV Barb. Lat., vol. 6927, fol. 143r–144v. Ebben a nagyon rossz állapotban ránk maradt levélben Homonnai VIII. Kelemen Báthory Zsigmondnak adott segítségére hivatkozik, kifejtve, hogy elsőrendű célja a katolikus vallás védelmezése Erdélyben. – FRANKÓI azt írja, hogy már a nuncius elutasította Homonnai kérését (magát ezt a levelet nem ismeri), amiért az Államtitkárság megdicsérte. Az 1616. július 30. augusztus 6. és szeptember 3. dátummal kelt pápai diplomáciai iratok szerzője, illetve címzettje azonban már Vasoli uditore, internuncius, és nem De Mara. *Pázmány... és kora*, I, 621; *Pázmány Péter*, 92 (jegyzetben). – Pázmány még turóci préposti kinevezése (1616. április 25.) előtt találkozott életében utoljára De Mara nunciussal, aki Homonnai levelének írásakor már biztosan Itáliában volt. Vö. fentebb, Vasoli e napon kelt jelentéséhez fűzött megjegyzésünket.

⁴³ Itt is megköszönöm GALAVICS GÉZA és BUZÁSI ENIKŐ szíves segítségét, kritikáját.

⁴⁴ Ifj. VAYER LAJOS, *Pázmány Péter ikonográfiája*, Budapest 1935, 16. – A kép két újabb közlése és ismertetése: *Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*, szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, Róma 1987. műnyomó melléklet a címlap előtt; *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve*, szerk. TAKÁCS IMRE, Pannonhalma 1996, III, 118–119 (A.90). – Köszönöm BORIÁN ELRÉDNEK a pannonthalmi portrékkal kapcsolatos tájékoztatását.

1. *portré*

2. *portré*

ZÁSIO ANDRÁS DR.
jászóvári prépost
1741—1816.

Zásio András premontrei prépost portréja

rat díszítette a szónokok műveinek szekrénye felett. A kollégium épületét 1812–1851 között a bencések használták. Szintén Pannonhalmán található az a kép, amelyen Pázmány már a későbbi ábrázolásain is feltűnő szakállával jelenik meg előttünk (**2. portré**, mérete 49 x 40). Az 1970-es években magántulajdonból adományozás útján jutott a monostori gyűjteménybe. Első szakirodalmi említése 1988-ból BUZÁSI ENIKŐTől való. A művészettörténész az **1.** portré leírása közben hivatkozik rá. Stílselemzési megfontolások alapján az **1.** képet VAYERRal ellentétben nem tartja eredeti alkotásnak, hanem a 17. század közepén készült másolatnak, amelynek mintája, előzménye egy ismeretlen, az 1610-es években készült eredeti portré lehet.⁴⁵

BUZÁSI érvelését erősíti, hogy az **1.** kép aláírása valóban a könyvtár adományozására vonatkozik: „R.P. PETRUS PAZMANY S.I. POSTEA S.R.E CARDIN. ET A.EP. STIRG. BIBLIO. HANC COLLEGIO POSO. DONAVIT 1636.”⁴⁶ (LUKÁCS és SZABÓ a kép adományozásáról beszélnek, ami tévedés.)⁴⁷ Elképzelhető tehát, hogy ezt a portrét valóban később festették a könyvtár számára (a felirat ilyesmit sugall). Ugyanakkor az, hogy az adományozót rendtagjukként és nem főpapként örökítik meg, furcsa, még akkor is, ha a Társasághoz tartozását akarták is ekképpen hangsúlyozni – ekkor már.

Summa summarum a **2.** festmény jelentősége következképpen még nagyobb, hiszen így ez az egyetlen ismert kortárs portré Pázmányról érseksége előtt. Annál különösebb, hogy a leendő prímást nem szokványos jezsuita öltözkében ábrázolja. Pontosabban reverendájának gallérja⁴⁸ és birétuma tipikusan jezsuita kialakítású. Habitusa felett azonban egy fehér csuklyás ruhadarabot visel. A kép alapján lehetetlen eldönteni, hogy egy rövidebb válgallerről (*mozzetta*) avagy egy hosszabb, térden alul érő köpenyről (*cappa*) van-e szó. BUZÁSI ENIKŐ szerint Pázmány ezen a képen a „szomaszk szerzetesek ruhájában mutatkozik”, és emiatt keletkezését 1616-ra teszi, ám hivatkozást, magyarázatot nem ad közlésében.⁴⁹ Szíves tájékoztatása szerint nem is adhatott, az adatot a főapátsági leltárkönyvből vehette át 1985–1986 körül.⁵⁰

⁴⁵ *Régi magyar arcképek – kiállításkatalógus*, szerk. BUZÁSI ENIKŐ, Tata–Szombathely 1988, 21–22.

⁴⁶ Feloldása: „R[everendus] P[ater] Petrus Pazmany S[ocietatis] I[esu] postea S[anctae] R[omanae] E[cclesiae] C[ardinalis] et A[rchiep[iscopu]s Strig[oniensis] Biblio[thecam] hanc Collegio Poso[niensi] donavit 1636”.

⁴⁷ I.h. – A felirat második felének rövidítését ehhez az értelmezéshez át kellene alakítani és ki kellene egészíteni, ráadásul a szórend is szokatlan lenne így: *biblio[thecae] hanc [sct. picturam] collegi[i] Poso[niensi] donavit 1636”.*

⁴⁸ Hajszálpontosan olyan, mint például az 1582-ban született Goswin Nickel ismert ábrázolásáé, aki 1652–1664 között volt a rend generálisa. Vö. JOACHIM SCHÄFER, *Ökumenisches Heiligenlexikon*, 2010, *ord. alph. (online publ.)*.

⁴⁹ *Régi magyar arcképek*, 22.

⁵⁰ A neves művészettörténész közlése szerint a portré 1985/86 táján egy Pannonhalmán végzett fotózás alkalmával került kezébe, amikor felvétel készült róla. „Ami a ‘szomaszk’ rendi öltözet eredetét illeti: nem hivatkozom rá, mert a

A kép kurrens főapátsági gyűjteményi leírása bármilyen indoklás nélkül – úgy tűnik azonban, hogy több adatát csupán FRANKÓIBÓL merítve – a következőket írja az „1616 körül, olaj, vászon, közép-európai (prágai?) festő” megjelölésű műről:

„A jellegzetes Pázmány-vonásokat viselő mellképen a legfeltűnőbb az ábrázolt öltözéke. Pázmány Péter 1614-ben azzal a kéréssel fordult a jezsuita rend generálisához, hogy a személyét ért támadások miatt adjon engedély a Társaság elhagyásához, és a karthauzi rendbe való átlépéshez, majd a következő évben azért kért felmentést fogadalmi alól, hogy világi papként élhessen. Az engedéllyel, amely új szerzetesrend választását tette lehetővé számára, 1616 áprilisában élt, amikor a pápa kívánságára [!] a szomaszka rend tagjai közé állt. Ennek a rendnek a ruházatát viseli a képen – s noviciátust kezdett a prágai nuncius vezetésével. Új rendi köteléke bizonyosan megkönnyítette még ugyanezen év szeptemberében esztergomi érseki kinevezését is.”⁵¹

Gyakorlatilag ugyanez a szöveg található a kép legnívósabb és -rangosabb fekete-fehér nyomtatott publikálása mellett is. Első bekezdése bővebb, a végén pedig záradék egészíti ki:

„A jellegzetes Pázmány-vonásokat viselő, kissé jobbra forduló mellképen a legfeltűnőbb az ábrázolt öltözéke. Fekete birétumot hord, a szintén fekete ruhája fölé csuklyás fehér köpeny járul. E habitus nem azonos sem a jezsuita rend ruházatával, sem a Pázmány által 1616-tól betöltött esztergomi érseki méltóság jelvényeivel... A portré, amelynek reprezentációs módja a Pázmány-ikonográfiában ismeretlen, talán Pázmány Péter jezsuitáktól elhatárolódó állásfoglalását hordozza egyúttal az új rendbe való átlépését is dokumentálva, de az sem zárható ki, hogy a szomaszka szerzetesek kezdeményezték az érseki méltóságra jutott rendtársuk saját öltözködésként való megfestését.”⁵²

Hivatkozásként BUZÁSI 1988-as közlése került feltüntetésre. Ezzel a kör bezárult, a „szomaszka-sejtes” forrása a szakirodalomból nem azonosítható. Eredete, most már tudjuk, a főapátsági gyűjteményi leltárkönyvre vezethető vissza.

A legújabb Pázmány-ikonográfia a kritika halvány nyoma nélkül, tényként állítja:

„A legrégebbi fellelhető Pázmány-portré a leendő érseket, fiatal korában, a szomaszka rend öltözetében ábrázolja... Fontos lépés volt tehát a tanító rendhez csatlakozás, hiszen jezsuitaként nem nevezhették volna ki érsekké.

‘meghatározásnak’ nincs irodalma... Az akkori jegyzeteimben a kép leírása azzal fejeződik be, hogy a ‘Scamassa rend ruhájában’. Mivel szinte mindegyik akkor leírt kép mellett leltári szám és pontos méret van, s egy helyütt utalok is arra, hogy az adatokhoz leltárkönyvet használtunk, azt gondolom, hogy a ‘Scamassa’ kifejezés, különösen a névnek ebben a formájában valószínűleg a leltárkönyvből származhatott. Sem akkor, sem később, a katalógustétel írásakor nem merült fel bennem, hogy az információt kétségbe vonjam.”

⁵¹ http://collections.osb.hu/cgi-bin/targy?target=83&kep=fest_92.html (2012. november 5.).

⁵² *Mons Sacer 996-1996 (Pannonhalma 1000 éve)*, III, 118 (A.89).

Ezért lehetséges, hogy ebben az öltözetben örökítették meg. A szűk képkivágás az arc és öltözet puritánságát hangsúlyozza.”⁵³

* * *

Kitérőnkben ezt az önmagába visszatérő, eddig soha senki által meg nem kérdőjelezett állítást akarjuk cáfolni, úgy, hogy helyébe új interpretációt adunk. A szomaszka-értelmezést, ezt a tudomány számára a jelek szerint magától értetődő tézist már régóta megfejtésre váró talánként tartottuk számon. Hiszen ha a korszakkal foglalkozó történészként szemügyre vesszük a képet, első pillantásra feltűnik, hogy a fehér csuklyás ruhadarab meglehetősen szokatlannak számít a kora újkorban alakult, újabb típusú szerzetesrendek körében. Figyelembe véve, hogy „reverendája” felett viseli Pázmány, nem tekinthető egy másik rend habitusának (alapruházatának), hanem inkább egy kiegészítő ruhadarabnak. Szemléltetést egy úgynevezett *mozzettáról* van szó, amely a reneszánsz időkben alakult ki hosszabb, köpönyegszerű elődjéből, a *cappából*. Míg a *cappa* használata visszaszorult, rövidített változata, a válgallérszerű mozzetta mindinkább elterjedt. Más-más színben, változatban viselték bíborosok, püspökök és más prelátusok, monasztikus és kanonokrendek tagjai.⁵⁴

A képen látható változat színe alapján leginkább a *candidus ordo*, a premontrei kanonokrend középkorias és korabeli öltözkéivel mutat hasonlóságot a Közép-Európában a kora újkorban előforduló rendek közül.⁵⁵ Ha képzőművészeti párhuzamot akarunk keresni, Zásió András (1741–1816) jászói

⁵³ BABUCSIK ANNA, *A Pázmány-ikonográfia új kérdései*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 139–166, 141. A kép közlése a 148. oldalon, színesben pedig a kötet borítóján. A szerző hivatkozása: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszok*, 123–141. Innen azonban egyáltalán nem derül ki, még utalás sincs rá, hogy milyen a szomaszok viselete. Sem Buzásit, sem a *Mons Sacert*, sem a pannonhalmi katalógust nem idézi.

⁵⁴ Egyes nézetek szerint az alapértelmezésben kapucnis (*cum capucino, cum cucullo*) *mozzetta* nem a *cappa* rövidüléséből, hanem a fej, nyak, vállat szorosan beburkoló *almutiumból* veszi eredetét. Vö. „*Mozzetta*”, Catholic Encyclopedia, *ord. alpb.*; „*Almutium*” Meyers-Konversationslexikon, *ord. alpb.* Utóbbit mi inkább a kizárólag karinggel (*superpelliceum*), oltárnál használatos *mycetummal* hozzuk rokonságba.

⁵⁵ GIANCARLO ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, Roma 2000, *passim*, a premontreiekre LEO CYRILLUS VAN DYCK áttekintése: 240–246 (scheda 52). (A kötetre Msgr. SERGIO PAGANO hívta fel figyelmemet. Megszerzésében CHRISTINE-MARIA GRAFINGER volt segítségemre.) – *Francisco Suarez* szerint a premontrei viselet alapvetően a lokális kanonoki öltözkéhez igazodik: „*Ordinem hunc in principio fuisse canonicorum regularium reformatum, quamvis non constet, an in principio usi fuerint religiosi communi habitu canonicorum regularium vel aliquo proprio habitu monachiali. Nunc vero huiusmodi habitum deferunt, praesertim in Hispania, in aliis vero provinciis canonicorum rochetum, seu lineam vestem albam deferre dicuntur, quia iuxta sua statuta possunt in hac consuetudini uniuscuiusque regionis sese accommodare.*” *Tractatus novus. De varietate religionum, tam in genere quam in specie*, lib. I, cap. V, 6 (vö. *Francisci Suarez opera omnia*, i.m.): „*De ordine Praemonstratensium*”. Vö. B. GRASSL, *A premontrei rend szentjei*, Budapest–Csorna 1941, 5; KOVÁCS IMRE ENDRE–LEGEZA LÁSZLÓ–TÖRÖK JÓZSEF, *A premontreiek*, Budapest 2002, 14 is.

prépost festményén hasonló *capucinum*os fehér vállruhát figyelhetünk meg.⁵⁶ A Pázmány által felöltött ruhadarab tehát egyáltalán nem szokatlan viselet. Hasonló formában még a 18–19 században is használatban volt a premonstreieknél.⁵⁷

A szomaszka-sejtéssel kapcsolatos kételkedésünk felerősödik, ha az idevágó történeti forrásokat is kézbe vesszük. A majdani primás és a szomaszkák kapcsolatának alakításában meghatározó szerepet játszó római császári ügyvivő ugyanis kifejezetten azt írja 1616. február 20-ai jelentésében, hogy a szomaszkák sem rendi öltözékükben, sem szabályaikban igazából nem különböznek a jezsuitáktól.⁵⁸ Ha utánanézünk a témával foglalkozó modern szakirodalomnak, kétségeinkből egyenesen gyanú válik. A történeti leírás szerint ugyanis a szomaszkák más szerzetesekhez hasonlóan akkurátusan szabályozott öltözékének a színe olyannyira egyetemlegesen a fekete, hogy még az alsóneműnek is ilyen anyagból kellett készülnie.⁵⁹ Felvetődhet, hogy esetleg a rend novíciusai hordtak

⁵⁶ HERMANN EGYED, *Zásio András jáászó prépost tanári és teológiai irodalmi munkássága*, Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934), Gödöllő 1934, 203–238, a p. 208 utáni műnyomó melléklet; korábbi közlése: *A jáászóvári premonstreai kanonokrend jubileumi névtára 1802–1902. Történeti bevezetéssel*, Budapest 1902, p. 34 utáni műnyomó melléklet; későbbi: KOVÁCS, *A premonstreiek*, 83. képmelléklet.

⁵⁷ Vö. KOVÁCS, *A premonstreiek*, 84. és 85. képmelléklet (Bernát Miksa [1817–1829], és Richter Alajos [1830–1854] jáászó prépostok). – Megjegyezzük, hogy nem autentikus képi ábrázolások alapján avatatlan szem számára hasonló viseletnek tűnhet a pálosok viselete is. A magyar pálosok azonban az 1644-es reform előtt, amely a teljes fehéret írta elő, a fehér tunikán fekete skapulárét és fekete *capucinum*ot hordtak. ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 408–409 (JANUSZ ZBUDNIEWEK írása). A rend korabeli, reform előtti viszonyai, illetve a *dignitalis/beneficialis* jelleg hiánya, továbbá Pázmány személyes viszonyulása hozzájuk, főként érseksége első éveiben az előző információ nélkül is e szál elejtését tanácsolják. Vö. GALLA FERENC, *A pálosrend reformálása és a Szentszék* (Klly. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941), Budapest 1941, *passim*.

⁵⁸ ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 545^{rv}; *Dokumentumok*, 15. sz. („Tanítórendként” aposztrofálásuk a szakirodalomban nem felel meg a történeti valóságnak. Vö. BABUCSEK, *i.m.*) – A kurrens szakirodalomban a kora újkori szerzetesrendek öltözéke leírásának a következő fejezetcímet találjuk: „*Il non abito die Chierici regolari*” (*teatini, barnabiti, somaschi, di Gesu, chierici regolari della madre di Dio, camilliani, caracciolini, scolopi*). ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 449–472. Vagyis e szerzeteseknek – teatinusoknak, barnabitáknak, jezsuitáknak, piaristáknak stb. – tulajdonképpen nincsen kifejezett, sajátos habitusuk.

⁵⁹ Bár a legrészletesebb szabályozás 1626-ból való, ez nyilván csak pontosítja, részletezi az 1591-es konstitúciókban foglaltakat: „*Per i sacerdoti la tomaca doveva arrivare sino ai piedi, e, davanti, essere d'un tessuto unico sino alla cintura, il collare essere stretto da almeno due gancettini in modo non lasciar trasparire né il collo né la gola. Le maniche non dovevano essere tenute strette né da ganci, né da bottoni, ma lasciate molto ampie. Le cinture non dovevano mai essere di seta, dovevano avvolgere il corpo davanti. Erano proibite le camicie. I mantelli dovevano esser indossati solo d'inverno avere le maniche interamente cucite insieme. Il colore era sempre nero, anche per la biancheria: al massimo tollerava un grigio poco lontano dal nero, per evitare qualsiasi apparenza di lusso e di mollessa. Proibiti restavano mantelli di cuoio, calze tessute a mano, scarpe con fibbre, fazzoletti di seta, pellicce sopra i vestiti (solo permessi a malati e anziani ma sempre sotto la tonaca)... A nessuno era permesso indossare abiti più corti durante i viaggi, e i mantelli di viaggi utilizzati per il freddo o la pioggia dovevano essere d'un taglio del tutto semplice. Veniva pure regolato il taglio dei capelli.*” ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 456–458. A szerző, LUIGI AMIGONI hivatkozásai további illusztrációkra: *L'ordine die chierici regolari somaschi nel IV centenario dalla fondazione 1528–1928*, Roma 1928; LUIGI ZAMBARELLI, *Iconografia di S. Girolamo Emiliani*, Rapallo 1938.

átmenetileg fehér öltözéket. Utána érdeklődtünk: sem a szomaszka iratokban, sem a hagyományban semmi nyoma nincs ennek.⁶⁰

A portré szomaszka értelmezését következőképpen ki kell zárunk. Arról sem lehet szó tehát, hogy Pázmány, akiről tudjuk, sosem öltötte – miután végre 1616 júniusára megérkezett, a nuncius eltávoztával nem is ölthette – magára a neki megküldött szomaszka habitust, esetleg lefestette magát a rend öltözkéiben, hogy így is dokumentálja: nem tartozik a jezsuitákhoz.

Mi tehát a vitathatatlanul Pázmányt ábrázoló kép megfejtése? Nem szokványos jezsuita ábrázolás, nem is érseki, sem nem szomaszka. Azt a feltevést, hogy a fehér csuklyás, kapucnis ruhadarab csupán esetleges viselet lenne (például a hideg miatt), rövid úton elvethetjük. Nem egy véletlenszerű fényképfelvételről van szó, hanem egy megkomponált alkotásról. Azt a másik végletes, a „reprezentáció, identitás és önkifejezés a kora újkorban” jelígre – számunkra elég nehezen – adódó értelmezést szintén kizárhatjuk, miszerint Pázmány a rá szórt rágalmak ellenében, azok cáfolatára festette meg magát fehér öltözkéiben, hogy így is hangsúlyozza ártatlanságát. Ugyanígy elvethetjük azt a csupán formállogikailag adódó értelmezést, hogy átlépési szándékát a karthauzi rendbe kívánta volna ilyesformán megörökíteni.

Mi lehet hát a rejtély nyitja? Azt biztosra vehetjük, hogy a képnek 1616-ban kellett készülnie. A „nyilvános” jezsuita korszak után és az érsekség előtt. Ez a két helyes eredő, amelynek – láthattuk – téves vetülete a szomaszka értelmezés, már csak egyetlen egy irányt tud kijelölni számunkra. Pázmánynak a felsoroltak mellett, a bíborosi méltóságot leszámítva, már csak egy szóba jöhető egyházi „állapota” volt, ez pedig nem más, mint a turóci prépostság. Vagyis a fehér ruhás kép kizárásos alapon, logikai úton megközelítve nem ábrázolhatja másként Pázmányt, csakis mint turóci prépostot. Így keletkezését egészen pontosan 1616. április 25. utánra tehetjük. Nagy valószínűséggel valóban Prága lehet a megfestés helye. Mivel tudjuk, hogy kinevezése után Pázmány szinte folyamatosan úton van: a Prága–Bécs–Pozsony–Turóc–Prága (június elejéig), majd a Kassa–Prága–Bécs–Prága távokon mozog, hosszabb időt egy helyben csupán augusztus első harmadától tölt a cseh fő-

⁶⁰ „*Imago a vobis mihi transmissa («religioso 1616») certe videatur facies Petri Pazmani. Sed nescio quid album vestimentum suum significet. Habitus novitiorum? In Congregatione nostra nullum habemus documentum hoc comprobantem. Novitii nostri nigram vestem induebant cum corii cingulo pendente usque ad pedes; et pallio similiter nigro. Fontes nunquam loquuntur de alba veste pro novitiis. Puto istam tabulam pictam vere imaginem Petri exprimere, cum aliquo albo vestimento induto a Religioso ... frigoris causa?»* P. MAURIZIO BRIOLI C.R.S. rendi főlevéltáros (AGCRS) készsége tájékoztatása (2010. december).

városban, 1616. augusztus–szeptemberében ültetett modellt az ismeretlen mesternek. Vagyis a festmény vélhetően az érseki kinevezés publikálása előtti 4–5 hétben készülhetett.

De még alaposabban tovább gondolva a kérdést, szem előtt tarthatjuk, hogy 1616 decemberéig, amíg pápai megerősítésének hírért nem vette, Pázmány – a kinevezését követő napokat leszámítva – következetesen nem esztergomi érsekként írta alá leveleit. Ezért is feltételezhetjük, hogy nem követte el azt a Róma által kifogásolt visszaélést,⁶¹ hogy uralkodói kinevezés után, pápai megerősítése előtt püspöki öltözetet öltött volna,⁶² vagy netán bármilyen liturgikus főpapi jelvényt viselt, használt volna.⁶³ Ebben az esetben viszont a kép az érseki kinevezés megörökítésre nem éppen indokolatlan alkalmából készülhetett, véleményünk szerint továbbra is Prágában, ahonnan Pázmány november első napjaiban kelt útra. Javadalma átvételével bajlódva aligha lehetett már erre ideje, lehetősége Bécsben, Pozsonyban, Nagyszombatban.

A kizárásos következtetés, bár önmagában nem kevés, természetesen további bizonyításra szorul. Tudjuk, hogy Pázmány külsőségekben is kifejezésre kívánta juttatni, hogy úgymond „már nem jezsuita többé”. Miután a nuncius joghatósága alá került, gallérját reverendája fölé kihajtva, világiasan viselte, a nyilvánosság előtt szakállát megnövesztve,⁶⁴ kezén kesztyűvel, legtöbbször szolgálók kíséretében jelent meg – olvastuk már Vitelleschi 1616. május 28-án kelt panaszát,⁶⁵ ami Pázmánynak március végétől–április végéig tartó prágai időszakára vonatkozik. Turóci préposti kinevezése után ugyanis, láthattuk, napokon belül elhagyta a császári székhelyt. Kérdés tehát, hogy mindennapi viseletében hogyan juttathatta ezután kifejezésre új rangját, állapotát?⁶⁶ Ez feltétlenül szükséges

⁶¹ A Kúria a Peretti- és az Aldobrandini-korszakhoz hasonlóan a Borghese-pontifikátus alatt is erősen nehezítette a magyar államegyházi gyakorlat sajátosságait, bár óvakodott túlságos feszegetésüktől. FRANKÓI, *Magyarország... összekötései a Szentszékekkel*, III, 221–227. 260–261. 283–285 (utóbbira lásd például az Államtitkárság néhány jegyzékét a nuncius-hoz 1609–1610-ből: BAV Barb. Lat., vol. 5929, pag. 203–206; vol. 5931, pag. 284–287. 360–362. 421–423. 736–737 [ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, *passim*]); illetve 1613-ból: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 443, fol. 175r.

⁶² Itt megjegyezzük, hogy Pázmánynak olyan hiteles ábrázolása, ami pusztán (megerősített, beiktatott, felszentelt) érsekként ábrázolná, nincsen. Csak *choralis* öltözkű, bíborosi portréi maradtak ránk.

⁶³ Részben talán a primási méltóságot övező különleges figyelem miatt utóda, a már felszentelt püspök Lósy Imre például szükségesnek tartotta, hogy külön brévében kérjen engedélyt megerősítése előtt a főpapi funkciók végzésére („*pontificalia exercere*”). Lásd levelét Francesco Barberinihez, Pozsony, 1637. december 5. Barb. Lat., vol. 6894, fol. 17v.

⁶⁴ Csupán jegyzetben hozzuk azt a megfigyelésünket, hogy a 2. sz., fehér *mozzettás* kép az 1. sz.-val ellentétben Pázmányt már szakállal ábrázolja. Az arcszörzet a festményen – hossza, dús volta alapján – legalább félévesnek tűnik.

⁶⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 212, 65. j.

⁶⁶ Pázmány nem címzetes, hanem reális prépostnak számított. Az ilyesfajta – és a 16. század második felére már szokványosnak mondható, szerintünk (is) a kommandatori rendszerből kinövő – uralkodói javadalom-adományozás jogi alapját a történeti összefüggéseket is behatóan tárgyaló BÁNK JÓZSEF az 1548/12. tc-ben találta meg. Továbbá hangsúlyozza az efféle beneficiumok esetében a szerzetesi eredetet: „az apátság és prépostság mint szerzetesintézmény megszűnt

volt, május–júliusban a fél Királyságot beutazta, és láthatjuk majd, kassai küldetése egyik fő motívációjának épp azt tarthatjuk, hogy ország–világ megtudja: semmi törvényi akadálya nincsen már annak, hogy Pázmányt ki lehessen nevezni Magyarország prímásává. Ha viszont a többi kortárs apáthoz, préposthoz hasonlóan díszesebb, főpapi öltözetet viselt volna, az egyszerűnek aligha nevezhető szerzetesi állapotával összefüggésben tűnhetett problémásnak.⁶⁷ A jezsuiták már kihajtott fehér gallérja és kesztyűviselete miatt is felháborodtak – épp az imént olvashattuk újra.

A képi ábrázolás szerint úgy tűnik, Pázmány egy nagyon kézenfekvő, kreatív megoldással hidalta át a nehézséget, és préposti javadalma szerzetesi eredetéhez nyúlt vissza. A turóci prépostság ugyanis, elégedetten nyugtázhatjuk, eredetileg premontrei alapítás volt.⁶⁸ Éppen arról a rendről van tehát szó, amelynek korabeli viseletével a festményen látható, első pillantásra titokzatos fehér ruhadarabot leginkább beazonosíthattuk. Turócot utolsó prépostja, Majthényi Uriel már az 1530-as években elzalogosította a Révayaknak, a premontreiek az 1550-es években hagyták el a prépostságot.⁶⁹ Visszaváltását követően az udvar egyszer sem töltötte be a javadalmat, és miután 1586-ban birtokait a jezsuiták megkapták, még kevésbé. Majthényi után a – Forgách-féle közjátékot is figyelembevéve⁷⁰ – az első önálló, kinevezett prépost Pázmány. Ő akár a közelben töltött vágssellyei évei okán, akár olvasmányaiából⁷¹ tudhatta, hogy voltaképpen a premontrei prépostok örökébe lé-

ugyan, de nem teljesen, mivel címe is, javadalma is, egyházi hivatalhoz kötve a mai napig is fennáll.” *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*, Notter Antal emlékkönyv (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 18–74, különösen 19–22 és 22–24 (az idézet 21).

⁶⁷ BÁNK elemzéséből kiderül, hogy a megkülönböztető öltözet, jelvények viselése mind liturgikus, mind nem liturgikus téren évszázados szokásjog volt Magyarországon. Szabályozását már 1711-ben szükségesnek látta Keresztély Ágost. Az is kiderül, a viszony a korábbi szerzetesrendi előzményekkel még a 17. század derekán is képlékeny, épp a rendi előjárói: apáti, préposti jelvények használata kapcsán. Mindez akkor is nagyon fontos közlés, ha az 1648-as zsinat tematikájában a kérdés liturgikus összefüggésben került elő. *A címzetes apátok és prépostok*, 43–45.

⁶⁸ IV. Béla 1251-ben alapította. A második adománylevél 1252-ből származik. További irodalommal: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), főszerk. KRISTÓ GYULA, Budapest 1994, Turóc, 963 (itt is köszönöm BÁCSATTYAI DÁNIEL készségét); KOVÁCS, *A premontreiek*, 18–19 és 44.

⁶⁹ II. Ulászló egykori kancelláriai jegyzője, a Fegyvernek Ferenc-féle reformot is segítő Majthényi Uriel (1506–1541) a prépostság javait 300 forint évdíj fejében 1534–1535 folyamán adta zálogba Révay Ferencnek. A szerzetesek 1554-ben távoztak végleg. Vö. RUPP JAKAB, *Magyarország helyrajzi története I–III*, Budapest 1870–1876, I, 673–683; illetve Honismeret 32 (2004) 6. sz.; BÁNK, *A címzetes apátok és prépostok*, 23. KOVÁCS, *A premontreiek*, 44 szerint Majthényi 1550-ig volt prépost, a prépostságot a Révaiak 1529–1544 között tartották megszállva és többször kifosztották.

⁷⁰ Megjegyzendő még, hogy a vélhetően korábbi írásos emlékekből merítő *Diarium Thurociensis Residentiae Societatis Iesu ab anno 1666* a premontrei múltat gondosan számon tartó visszatekintésében 1568-ból Oláh Miklóst, 1585-ből Radéczi István nyitrai püspököt említi „*administrator et commendatarius*”-ként. MNL-OL MKA Acta Iesuitica (E 152), Irregestrata, 224 d., 1. tétel, n. 2.

⁷¹ 1629-es monaszterológiájának alapismeretei vélhetően az érseksége előtti évekre nyúlnak vissza. Vö. *Acta et Decreta Synodi Diocesanæ Strigoniensis... Anno Domini M.D. XXIX*, Pottendorf 1667 (App. II).

pett. A katolikus rendek 1610-ben az uralkodónak benyújtott emlékirata kifejezetten párhuzamot von a premontreiek és a jezsuiták között, mondván: ahogy IV. Béla a premontreiek számára alapította Turócot, úgy azok távoztával az országból Mátyás a Társaságnak adományozhatja azt, bármilyen megkötés kegyúri joga sérelmét jelentené.⁷²

Turóc premontrei hagyományát tehát élőnek tekinthetjük a 17. század elején. Pázmánynak a hírneves prágai strahovi premontrei kolostorból⁷³ pedig aligha lehetett nehéz beszerezni a képen látható fehér *mozettát*. Ennek gombok nélküli változata, szabása megegyezik a renden belül 1650 előtt használt típussal.⁷⁴ A franciaországi Abbaye Saint-Martin de Mondaye szerzetesi máig olyan vállruhát hordanak, mint amilyen Pázmány festményén látható.⁷⁵

Biztosra vesszük, hogy a leendő érsek turóci prépostként sem a többi magyarországi prépostnál, apátnál szokásos gyűrűt, mellkeresztet nem viselte,⁷⁶ és még ünnepélyes miséi során sem használt mitrát és pásztorbotot.⁷⁷ Igyekezett megőrizni szerzetesi jellegét, és élve a régóta formálódó állam-

⁷² Ezt a folyamatot 5. pontja fejtegeti. (Fontos még a 2. pont, amely az 1541/12. és az 1550/19. tc. hivatkozva a premontreiek által elhagyott turóci prépostság oktatási célú hasznosítását sürgeti.) *Statuum et ordinum catholicorum supplicatio in Hungaria ad regem Matthiam II, ut patres Iesuitas in suam protectione et curam suscipiat rex, eosque in suis bonis et iuribus observet, ac ut iuxta regales locum suum inter status et ordines retineat. Anno 1610 porrecta*, MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Irregestrata, 224 d., 1. tétel, n. 3.

⁷³ Ahol szintén számon tartották Turóc premontrei eredetét, és Pázmány halála után megpróbálták visszaszerezni a prépostságot: „*praepositum Sztrakoviensem Pragae ordinis Praemonstratensis instare suo supplici libello apud Caesarem maiestatem, ut praepositura Thurociensis a nobis auferretur et ordini Praemonstratenisum restitueretur.*” Dobronoky György 1637. március 25-ei bejegyzése diáriumában. Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár (ELTE EKK), Collectio Prayana, tom 30. Vö. BÁTHORY ORSOLYA, Dobronoki György S.J. latin nyelvű diárium, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2001, 372–394, 376, 17. j. – Pusztai hipotézis, de nem megalapozatlan, hogy prágai premontreiek éppen Pázmány ott publikált kinevezése kapcsán tudatosították Turóc premontrei eredetét. Ennél kézenfekvőbb alkalom aligha kínálkozott, bár a rendnek valami kapcsolata korábban is megmaradt Turóccal, de erre csak De Mara nuncius utalásából tudunk. Lásd 1613. március 22-ei jelentését, *Dokumentumok*, 3. sz. (jegyzetben).

⁷⁴ Abt RAIMUND SCHREIER O.Praem. (Stif-Wilten, Ausztria) szíves közlése a számára átküldött Pázmány-portré kapcsán: „*Der durchgehende Kragen, also nicht geknöpft, ist typisch für die Zeit vor 1650 in unserem Orden. Zu einem derartigen Kragen gehört auch solch große Kapuze (wie Mondaye heute noch hat), damit man die Kapuze über den Kopf ziehen kann... bei einer Publikation können Sie sinnvoll Ihre These vom Propost von Turoc vortragen.*” – A *capucinum* a *mozetták* többségénél mind szimbolikusabbá vált, végül prelátusok esetében a pápai Államtitkárság 1969-ben eltörölte használatát. (XVI. Benedeknél azonban újra feltűnik.) *Secretaria Status seu Papalis instructio circa vestes, titulos et insignia generis Cardinalium, Episcoporum et Praelatorum ordine minorum*, Acta Apostolicae Sedis 61 (1969) 334–340. (A Pázmány-festmény értelmezésénél szándékkal kerültük a *rochetum* szót. Ez ma, úgy tűnik, a pápai, főpapi, papi reverenda vállgallérját jelenti. Uo.)

⁷⁵ Számos kép az apátság honlapján: <http://www.mondaye.com>. (Vö. az előző jegyzetet.)

⁷⁶ A *mozetta* önmagában elég lehetett a préposti méltóság reprezentálására. Unterzell bei Würzburg prépostja például csak 1700 körülől viselt *pectoralét*, ami tehát nem volt rangja kifejezésének elengedhetetlen kelléke. Ugyancsak Abt RAIMUND SCHREIER O.Praem. közlése.

⁷⁷ Vö. BÁNK, *A címzetes apátok és prépostok*, 43–45.

gyar királyok nevezték ki),⁷⁸ az átmeneti időre nem a júniusban megérkező szomaszka öltözéket, hanem *beneficiuma* eredeti rendjének öltözékét öltötte magára. Jelképesen és „szerzeteshez méltóan” fenntartotta, védte szerzetesi jellegét, úgy a külvilág, mint lelkiismerete előtt. Ez az értelmezés azt is jelenti számunkra, hogy Pázmány turóci préposti kinevezésének napján a március végétől, a nunciusi joghatóság alá kerülés pillanatától tartó virtuális, dezinált szomaszka novícius-jelöltségét – amely *de iure* két nap múlva, 1616. április 27-én, a rendi befogadó nyilatkozat napján kezdődött – a maga részéről tulajdonképpen befejezettnek tekintette.

Nem tudunk utána járni, de nem zárjuk ki azt sem, hogy szó sincs ennyire kreatív megoldásról, és Pázmány nem tett mást, mint a Fátra hegyei között élő gyakorlathoz alkalmazkodott. Ne feledjük, hogy a turóci prépostság nem csak javadalmában létezett, ősi hiteles helyi tevékenységét folytatólagosan világi papokból álló társaskáptalan végezte.⁷⁹ Megkülönböztető jegyként, kanonoki jelvényként talán ők is tovább örökíthették a premontrei kanonokok e sajátos viseletét.⁸⁰

⁷⁸ Az első ilyen aktus említése 1388-ból maradt fenn, az 1404-től pedig általánosnak tekinthető a gyakorlat. Kovács, *A premontreiek*, 24–25.

⁷⁹ A turóci nemesség már 1538-ban a hiteleshely visszaállítását sürgette, akkor még hiába. Kovács, *A premontreiek*, 22–23 és 44. – Forgách 1613-as kötelezvényét a restitúcióra fentebb idéztük, és ez a kötelezettség Pázmány préposti kinevező iratában is szerepel. A Bethlen-féle támadások idején szünetelő társaskáptalan („*sacerdotes catholici in illo Conventu Thurociensi degentes*”) működését Pázmány 1626-ban álltatta helyre. Levele Turóc vármegyéhez, Vágsellye, 1626. július 24. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 350. Lásd még II, n. 784. 806. 822 (ahol a címzett Prachár Miklóst Pázmány „*conventuali nostro B.M.V*”-ként titulálja).

⁸⁰ Ez inkább csak elméleti feltételezés részünkről. Pázmány Péter 1617. január 14-én, érseksége kezdetén a turóci konvent számára kiadott, viszonylag részletes, kiadatlan, a végén s.k. aláírt („*Petrus Pazmany archiepiscopus Strigoniensis*”) és közben javított utasításában (*Instructio conventualium Beatae Mariae Virginis de Thurocz per illustrissimum ac reverendissimum dominum Petrum Pazman archiepiscopum Strigoniensem etc. facta et emanata Posony in curia archiepiscopali die decima quarta mensis Ianuarii, anno Domini 1617*) nem szól a tagok ruházatáról, ami inkább arra utal, hogy a plébániákat is ellátó konvent-tagok öltözéke nem különbözhetett a világi papságtól. A havonta felolvasni s.k. rendelt („*Hanc instructionem singulis mensibus legant in conventu*”) – gondos szentségkiszolgáltatást előíró, kocsfázást, illetlen játékokat stb. tiltó – dokumentum mindazonáltal szép példája az elterjeszteni szándékozott katolikus konfesszionális diszciplinaritásnak, illetve bizonyítja számunkra Pázmány turóci prépostságának valós jellegét: „[1.] *Unviersi conventuales dependantiam habebunt a seniori, cui debitum honorem exhibebunt tanquam vicario nostro, quoad usque a nobis aliter ordinatum non fuerit. Quando autem seniore aliquo ire contigerit, nominabit unum ex iis, qui domi manebunt, qui vice sua interim caeteris praeerit. Si qui defectus tam in spiritualibus peragendis, quam in saecularibus executionibus animadverterentur, senior monebit delinquentem, et si quid graviore animadversione dignum erit, id ad nos referat.* [2.] *Exemplares studeant esse omnes. In administrandis sacramentis missis, concionibus seduli sint, miseram plebem devotionibus et divinis muniis, orationibus instruant ac edocent, infirmos adeant, sacramenta [s.k.: administrent], ne aliquis sine confessione, communione et aliis divinis per incuriam illorum privatus ex hac luce decedat, neve infantes sine baptismo mori contingat.* [3.] *Cum aliquis conventualium foris in executione iuxta seriem versabitur, aliquis ex iis, qui domi sunt a seniore nomine nostro iussus necessitatis tempore parochiam absentis adeat, praesertim ubi in mortis periculo aliquis ex plebe versaretur.* [4.] *De nocte unusquisque illorum in claustrum dormiat et nullus sine licentia senioris vel alterius deputati superioris audeat extra claustrum dormire, si quis autem deprehensus fuerit, admonitione prima per seniore adhibita tum ea sperta, et alias attentaverit, nihilque admonitionem senioris aestimaverit, ad nos senior perscribat, ut condigna poena coerceri protervia possit.* [5.] *Tabernas, ludos et alia consortia sacerdotali gravitate indigna omnes vitare studeant, scandala ne praebeant populo, maxime inter Luteranos exsistentes, in executionibus potissimum sese*

Mindenestre fogalmazzuk meg a kép értelmezésének új tézisé: „Az 1970-es években előkerült, Pannonhalmán őrzött portré Pázmányt jezsuita habitusban és birétumban ábrázolja. A vállán viselt fehér *mozzetta* szerzetesi eredetű prelátusi jelvényként – eredetileg premontrei alapítású – turóci préposti méltóságát fejezi ki. Keletkezése 1616. április 16-a és szeptember 28-a (illetve amennyiben kifejezetten az érseki kinevezés alkalmából készült, november eleje) közé, Prágába tehető. A kompozíció jelképes értelmezést is lehetővé tesz számunkra: Pázmány vonásait hitelesen megörökítve a premontrei alapítású, 1586-tól a rend megszüntetéséig jezsuita tulajdonú turóci prépostság sajátos, kettős jellegét szimbolizálja.⁸¹

3. A SZEMÉLYES PÁPAI KONZISZTÓRIUMI

ELŐTERJESZTÉS TERVE

1616 nyarán mind a Habsburg-udvarban, mind Magyarországon, mind pedig Rómában már kész tényként kezelték a nuncius előjárói felügyeletét már 1616 májusa óta nélkülöző Pázmány érseki kinevezését. Leírtuk már, hogy a közvélemény előtt amúgy is csak az volt ismert, hogy Pázmányt V. Pál „kivette” a jezsuitáktól.⁸² Az egyház- és szerzetesjogban járatosak vélhetően tisztában voltak

studeant continere, ne exemplo suo ansam dent contra statum ecclesiasticum blasphemandi. [6.] Singuli parochias sibi commissas bono ordine gubernent, plebem bonis et sanctis moribus erudiant, templa et altaria munda conservent, proventus parochiales, si qui adempti sunt, investigent. [7.] Hoc vero expresse iniunctum sibi sciunt. Ne quis in negotium ullum officialium sese ingerat, sed si quid ab illis perperam agi viderint, id ad nos cum omni synceritate perscribant.” MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 24 (103. cs., 69–72. fol.).

⁸¹ Nem mellékes érdekességként jegyezzük meg, hogy Pázmány turóci préposti kinevezésének időszakában Johann Lohel prágai érsek (1612–1622), aki eredetileg premontrei szerzetes volt, ugyanilyen fehér, a korabeli forrásokban *mantellettónak* nevezett vállgallért hordott, többek között a császári udvarban is, ahol bizonyára gyakran megfordult. Éppen 1616 első felében kérte, hogy öltözetét az érseki rangjához illendőbb lilára cserélhesse: „*Con lettere, de quali vien qui la copia ha fatto istanza monsignor arcivescovo di Praga, che gli si conceda poter portare il mantelletto pavonazzo in luogo del bianco, che come dell'ordine premonstratense portava da pueritià. Ma sua beatitudine non ha voluto per ancora venirne alla deliberazione aspettando prima d'intendere il parer di vostra signoria, la quale potrà però avvisarcelo.*” Borghese De Marához, Róma, 1616. február 27. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 33^{rv}. Az Államtitkárság június 25-ei jegyzékében engedélyezte az érseki öltözk színeinek megváltoztatását, miután a nuncius március 21-ei válaszában kedvező véleményt adott. Uo. fol. 109^{rv} és BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 63 (vö. n. 88 is). Nem tartjuk kizártnak, hogy a fehér vállgallér felöltésének ötlete a prágai érsek viseletében gyökerezik. A premontreiek „vállalhatóságát” nagyban növelte, hogy ekkoriban folyt cseh- és morvaországi reformjuk. Vö. Caspar Questenberg leveleit V. Pálhoz és Borgheséhez, Prága, 1616. július 4. ASV Segr. Stato, Particolari, vol. 11#, fol. 64^r–67^v.

⁸² Szép példa erre, miként korábban már utaltunk rá, Pázmány *processus informativus*ának több vallomása is, ahol a tanúk egyöntetűen csak annyit állítanak, hogy az újonnan kinevezett érsek korábban jezsuita volt, de a pápa brévéjével kivette őt a Társaságból. Semmi többet: időt, körülményt nem említene. Így azt sem lehet tudni, hogy tulajdonképpen melyik brévére gondolnak a három közül. Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10. – BITSKEY ISTVÁN egy helyen azt írja, hogy „a protestáns fél a rendváltás által nyújtott támadási felületet nem is hagyta kihasználatlanul”. *Pázmány*, 115. Ugyanakkor annak még nyomát sem találjuk, hogy a protestáns rendek egyáltalán tudtak volna a

azzal, hogy az érseki szék várományosának új rendjében fogadalmat is kell tennie. Persze csak azok, akik tudhattak arról, hogy a kivétel módja nem közvetlenül történt a világi papságra, hanem közvetetten, a tökéletesebbnek tekintett szerzetesi életformát elvileg meg nem szüntető, hanem egy másik, bizonyos vonatkozásokban – mint például az egyházi javadalmak elfogadása – kevésbé szigorú „*laxior*” változatra cserélését megengedő pápai rendelkezés volt.⁸³ A jezsuita rend vezetése erről nyilván tudott, még hozzá részleteiben is.⁸⁴ Arról viszont már a jezsuita előjárók sem rendelkezhetek pontos ismerettel, hogy Pázmány letette-e már fogadalmát, avagy nem? Ismételjük meg: véleményünk szerint, ha nem támad De Mara nuncius távozásával objektív akadály, sor kerül a *professio* letételére, és Pázmány élete végéig mint „kereten kívüli”, „módosult fogadalmú” szomaszka szerzetes működik: alapít jezsuita rezidenciákat, kollégiumot, egyetemet.

Ridolfi 1616. február 20-ai jelentése nyomán azonban nyilvánvaló számunkra, hogy Pázmány érseki kinevezésében a kutatás által eddig előtérbe helyezett kánonjogi problémák – érdekfeszítő voltak ellenére – igazából másodlagosak voltak. V. Pál egyértelműen kifejezte szándékát az iránt, hogy az uralkodói kinevezés esetén diszpenzálja Pázmányt vonatkozó jezsuita fogadalma alól. A szomaszka kitérőre a jezsuita-ellenes magyar törvények miatt volt szükség. Az érseki kinevezésig eltelt félév ebben a megközelítésben semmi másra nem szolgált, min a magyarországi közvélemény előtt „ex-jezsuitaként” ismertté tenni és elfogadtatni a *Kalauz* szerzőjét. Az azonnali turóci préposti

szomaszka rend közbeiktatásáról. Pázmányt „csupán” azzal vádolták később, hogy machinációkkal jutott az érseki székbe, erre válaszolt a *Vindiciae*-ben (lásd fentebb).

⁸³ KORNIS GYULA e kijelentése: „már úgyis van a pápától engedélye arra, hogy a szigorúbb Szommascha-rendbe lépjen” tehát nem pontos. *Pázmány személyisége*, 301. – Hogy a szomaszkákat „lazább” rendnek tekintették, nemcsak a pápai diplomáciai iratokból derül ki (Borghese 1615. december 26-ai jegyzékéből), hanem magából a tényből is, hogy az *ad strictiorem* és az *ad aequalem* átlépéssel ellentétben ehhez szükséges volt a pápai kiváltság. *Suarez* szerint csakis „*iuxta peculiare privilegium per sedem apostolicam concessum*” kerülhetett ilyen *transitus*ra sor. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr. Pázmány tehát tulajdonképpen ilyen *peculiare privilegium concessum*-ot kapott három bréve formájában is.

⁸⁴ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy például az összes pápai brévéhez nem is biztos, hogy hozzáfért. Amiként más összefüggésben előkerült, a generális az 1615. november 14-ei brévéről csak Pázmány állítására hivatkozva beszélt, illetve a generális 1630-ai évi megkeresése kapcsán Dobronoky arról tudósít, hogy a „generális nem találta, és a pápai kancellárián (!) is titokban őrizték, ezért kérte Vitelleschi az átlépést megengedő „bulla” másolatát Pázmánytól. – A jezsuita levéltárban található brévemások és egyéb vonatkozó iratok egy olyan kötetben (Hist. Soc., vol. 56) találhatóak, amely egy utólagos összeállítás, gyűjtemény, amely a főpapi méltóságra emelkedett rendtagok eseteit dokumentálja: „*De praelaturis extra societatem 1546–1856*” címmel. A Pázmányra vonatkozó források a XXIX. szám alatt, fol. 96r–131v lelhetők fel. Az íráskép alapján a brévek másolatai egykorúak lehetnek. A március 5-ei bréve az eredetiről vagy annak hivatalos másolatáról készülhetett, mindenképpen arról, amelyre Ridolfi a generálisi elbocsátóról felvezette április 9-ei tanúsítványát. A harmadik bréve azonban bizonyíthatóan a fogalmazványról készült (lásd közlésének vonatkozó filológiai jegyzetét), Dobronoky többször idézett állításából kikövetkeztethetően – miszerint Vitelleschi nem találta a *transitus*-brévét – 1630 után. A szomaszka generális leveleinek itt található másolata inkább 18. századi írásképet mutat.

kinevezés is ezt a célt szolgálta. Nem csupán egy grádics volt az érseki trónhoz, hanem afféle „agyaggalamb-lövészet” a magyarországi protestáns rendek felé. Azt volt hivatott kipuhatolni, hogy beválik-e az alkalmazott módszer, és a protestánsok elfogadják-e, hogy Pázmány immár nem egy „külföldi irányítás alatt” álló szervezet tagja, hanem a magyar rendiség – egyelőre – egyik kisebb tisztségének birtokosa. Emlékezzünk rá, 1608-ban mennyire támadták Forgáchot bíborosi méltósága miatt is, kiváltképpen hogy nevét középkori szokás szerint „*cardinalis Strigoniensis*”-ként írta alá, mondván, bíborosként menjen Rómába, Esztergomnak érseke van, nem bíborosa.⁸⁵ A kivárással a Habsburg-udvar arra a nem elhanyagolható előnyre is szert tett, hogy kiváltva a Szentszék sürgetéseit, Pázmány kinevezését végül a pápa iránt gyakorolt gesztusként állíthatta be... Klesl jó taktikai érzékkel használta ki, hogy De Mara nuncius korábban talán túlzottan is kifejezésre juttatta elköteleződését a magyar jezsuita iránt.

A felső-magyarországi küldetés célja részben nyilvánvalóan az volt, hogy kipróbálják Pázmányt: új szerepkörében, a magyar egyházi rend tagjaként, illetve politikusként milyen eredményt képes felmutatni a lázongó protestáns rendek körében Felső-Magyarországon, a Habsburg-területeknek a feszült erdélyi helyzet miatt – Forgách Zsigmond kassai főkapitány, Homonnai Drugeth György támadásai, Báthory Gábor meggyilkolása, Bethlen krízisekben tobzódó berendezkedése – egyik legneuralgikusabb gócpontjában. Másfelől viszont korábbi missziós területén nemcsak hírből, hanem személyesen is láthatták, és nem is kevesen: a kassaiak, a felső-magyarországi megyék küldöttei, útközben maga Thurzó nádor is, hogy tessék, igaz a hír: Pázmány nem jezsuita többé.

A kassai küldetés fő eredményét nem abban láthatjuk, hogy Pázmánynak – nem csekély viharok közepette és kockázatok árán – átmenetileg sikerült az abaúji, tiszta-menti, javarészt kálvinista nemesség lecsendesítése, és egyúttal Homonnai hűségének biztosítása, hiszen a feszültség ősze ismét kiújult. Decemberben Bethlen 12 000 katonával már Debrecennél járt.⁸⁶ Sokkal inkább fontosnak

⁸⁵ Az esetet idézi SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, i.m.

⁸⁶ Homonnai akciójának, Pázmány felső-magyarországi útjának eddig nem idézett olvasmányos elbeszélése: FRANKÓI, *Pázmány Péter*, 85–94. FRANKÓI itt többször kiemeli, hogy Pázmány egyúttal biztatta Homonnait, hogy tervei, reményei alkalmasabb időben valóra válhatnak (89 és 91–92). Vö. BITSKEY, *Pázmány*, 130–134 is. A legrealisabb elemzést a eseményről SÍK SÁNDOR adja, aki jól érzékelteti Turóc prépostjának kényes helyzetét a küldetés teljesítésében, és világosan felismeri Pázmány akkori függőségét patrónusától, Klesltől (vagyis nem retrospektív tükröben látja szerepét, ami egyébként a Pázmány-kutatás állandó fogyatékoságának tűnik): „Életében először és utoljára került olyan helyzetbe, amelyet az ösztönösen egyenes lelkű Pázmánynak lehetetlen volt lelkiismereti ellenkezés nélkül vállalni... a legelső politikai küldetésében járó és épp az imént kinevezett fiatal prépostnak tekintélye pedig még sokkal kisebb volt, sem hogy felemelhette volna szavát a legfelsőbb helyről jövő elhatározás ellen. Úgy gondolom, hogy ennek a szereplésnek

tartjuk, hogy az életveszélyes fenyegetések, denunciációk – hadat hoz, a nemesség kiváltságai ellen tör – dacára Pázmány el tudta magát fogadtatni a vármegyék, rendek, a kassai részgyűlésen megjelentek előtt prépostként, politikusként, a Habsburg központi hatalom képviselőjeként.⁸⁷ Ebbéli legitimitációját senki nem vonta kétségbe.

Kinevezése elől a közjogi, politikai akadályok 1616 nyarának végére elhárultak. V. Pál februári szóbeli ígérete, a pápai brévékben kifejezett határozott szándéka, sőt a pápai diplomácia sürgetései ismeretében és a nuncius távoztával beállt helyzetben a prágai udvarban biztosra vehették: ha Pázmányt végre az érseki székbe ültetik, a Szentszék nem fog nehézséget támasztani, és nemcsak a székiüresedés elhúzódásának kiküszöbölése miatt nem, hanem mert elköteleződött Várad szülötte mellett. Nagyon úgy tűnik azonban, hogy a kinevezést egy sajátos biztonsági akció is kísérte, ami az új örökfogadalom elmaradása miatti esetleges (jezsuita) támadások kivédését célozta áttételes, diplomatikusan módon.

Láthattuk, az érseki kinevezést szinte napra pontosan fél évvel az után hozták nyilvánosságra Prágában, hogy Pázmány a nuncius „felügyelete” alá került. Ennek legkorábbi és valószínűsíthető kezdete, emléksziünk, páter Kobenzl közlése alapján március vége volt. Érseki kinevezésének köszönhetően Pázmány egyházi jogi szempontból egy nagyobb, konzisztoriális javadalom várományosává (*persona designata*) lett, mely beneficium kánonilag érvényes betöltése az Apostoli Szentszék joga volt: a pápa és bíborosok együttes, titkos konzisztórium keretében megvalósuló hozzájárulása jelentette a tényleges gondoskodást a megüresedett szék betöltéséről (*provisio*), a tulajdonképpeni kánoni kinevezést (*institutio canonica / concessio tituli*). E konzisztórium aktus alapján és napjára datálva kerültek kiállításra a pápai bullák, amelyek kézhezvétele után kerülhetett sor a javadalom kormányzatának átvételére, püspökség esetében a felszentelésre.⁸⁸ A korszakban a konzisztórium előterjesztést alapesetben egy illetékes bíboros, jelen esetben Franz von Dietrichstein Magyarország

késérő szájíze sokáig megmaradt benne, és sem kalandos politikára, sem a félreérthetetlen egyenességből való alkura soha többé nem volt hajlandó”. *Pázmány*, 215–216.

⁸⁷ Klesl a nádort a prímási szék betöltéséről értesítő, 1616. szeptember 28-ai levelében az hangoztatja Thurzó előtt, hogy Pázmány olyan magatartást fog tanúsítani érsekként, amelyet a kassai küldetés során. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 18. – Miksa főhercegnek Prágából, 1616. július 9-én írt levelében Klesl saját sikerének tudta be a rebellió lecsendesítését: „Daß die Hungarische Unruhe sich anfahet zustillen, hab ich mich mehr, als andere zuerfreien, weil ich Tag und Nacht mit demselben gedanken umgangen, wie ich doch Mittel finden khundte, die gefährlich autrobende Rebellion, in einen bessern Standt, neben anudern Irer M. Rätthen zubringen. Allermassen Euer Durchl. unnd L. auß des Bassmannj Relation, fürkhommen, unnd daß vorhabende Werckh mit großer Frucht praeoccupiern khundten. Wie dann Ir. K. M. solches kurz zusammen zuziehen, bevollen.” HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 653 (VÖ. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 207).

⁸⁸ VÖ. TUSOR, *A barokk pápaság*, 217.

és az örökös tartományok protektora,⁸⁹ illetve távollétében Pietro Aldobrandini viceprotektor volt hivatott megtenni.⁹⁰ Klesl 1616. október 3-án tudatta Rómával az érseki szék uralkodói betöltését, melyet a pápa többszöri sürgetésével és saját lelkiismerete szavával indokolt. Egyúttal kérte, hogy V. Pál személyesen tegye meg az előterjesztést a konzisztóriumban.⁹¹ Kérését azzal indokolta, hogy a bullák kiállítása „titkos úton”, jelentős kedvezményekkel történjen, hiszen Pázmány „csak most jött el a jezsuita atyák szerzetéből és nem birtokol semmit sem, nem képes megfizetni az ügymenet költségeit” – olvashatjuk sorait.⁹² Mindezeket némileg átfogalmazva Borghese bíboros neposnak is kifejtette.⁹³

Az indoklás második fele szokványos, és minden magyarországi püspöki szék betöltésének elengedhetetlen része: a bullák kiállítását jelentős kedvezményekkel lehetővé tevő „titkos út” kérését és megadását magyar részről szinte szerzett jogként értelmezték.⁹⁴ A pápai előterjesztés kérése viszont már első látásra szokatlan. Az egyházfők a 18. század elejéig csak nagyon ritkán tettek ilyen előterjesztést a konzisztóriumban, ez inkább a saját, közvetlen kinevezésük alá eső (*liberae collationis*) egyházmegyék esetében fordult elő. Ráadásul nemcsak Klesl egyszeri, egyszerű kéréséről van szó. Egyúttal II. Mátyás is arra utasította Franz von Dietrichstein olmützi püspököt, Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorát, hogy mondjon le jogáról, és ő is kérje meg V. Pált: saját maga terjessze elő Pázmányt a konzisztóriumban. Ez az előterjesztés (*praeconsilatio/propositio*), ismételjük, Dietrichstein kizárólagos protektori kiváltsága volt. Bár a kardinálist az uralkodói döntés komoly, 600 dénárnyi bevételtől fosztotta meg elméletileg, azonnal engedelmeskedett, és meleg

⁸⁹ Franz Seraph von Dietrichsetein († 1636) 1599-től bíboros, 1600-tól olmützi püspök. Modern életrajza: PAVEL BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990. Dietrichstein 1603–1634 között volt Magyarország és az örökös tartományok protektora. JOSEPH WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938, 64–65. – Rendi előjárói Pázmányt nemcsak 1614–1615-ben, hanem már 1610 során is ömellé szánták hitszónoknak. ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 40 és 42.

⁹⁰ Pietro Aldobrandini († 1621) VIII. Kelemen befolyásos neposa 1593-tól volt bíboros. Dietrichsteint mint Magyarországon és az örökös tartományok viceprotektora (1612–1621) helyettesítette. WODKA, *Zur Geschichte*, 64–65. Aldobrandini személyére, karrierjére E. FASANO GUARINI, *Aldobrandini, Pietro*, DBI, *ord. alph.*; illetve KLAUS JAITNER, *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93. – A bíboros protektorátus kialakulására, szerepére, működésére további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 220.

⁹¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 19.

⁹² Uo.

⁹³ BAV Bonc., vol. E 16, fol. 26r–27v. (Idézve uo.)

⁹⁴ Vö. TUSOR PÉTER, *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459. Számos vonatkozó adat a 16. századból: TUSOR-NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, helyenként.

hangú levélben kérte az egyházfőt: személyesen ő maga javasolja a konzisztóriumban Pázmány érseki kinevezését.⁹⁵ Ismertesse az egyházmegye helyzetét és szóljon arról: a jelöltet személyes tulajdonságai és korábbi élete, hite, erkölcei, tudománya, gyakorlati jártassága mindenki másnál alkalmasabbá teszik Magyarország első egyházi méltóságának viselésére. Egyszóval ezzel a gesztussal tegye még inkább nyilvánvalóvá: a jezsuita Pázmány érseki méltósága nemcsak pápai beleegyezés, hanem tevőleges és kezdeményező pápai akarat eredménye is. (Kleslnak nem kellett messzire mennie az ötletért. 1613-ban kivételes módon őt magát is V. Pál terjesztette elő a konzisztóriumban,⁹⁶ és bizonyos szempontból szintén rászorult erre a legitimációra: bécsújhelyi és bécsi püspökségét hosszú-hosszú évek óta pápai bullák nélkül kormányozta.)⁹⁷ Ugyanígy részben a *professio* elmaradásával és annak esetleges következményei kivédésével is magyarázhatjuk a prágai hivatkozást arra, hogy a Pázmány kinevezésére úgymond pápai sürgetésre, az Apostoli Szék iránti gesztusként került sor.

Az érseki kinevezés napján, szeptember 28-án a Kúria részére kiállított hivatalos uralkodói iratok egy szót sem szólnak V. Pál személyes szerepéről. Sem a Bíborosi Kollégiumnak, sem a Borghese bíboros neposnak és Dietrichstein kardinálisnak aznap írt levelek – utóbbi kettő egyező szövegű volt –, sem pedig az V. Pálnak címzett, legrészletesebb, az érseki kinevezés „gyorsaságát” enyhe önelégültséggel említő bemutató irat nem szól a pápai előterjesztés kéréséről. Ezek nem szólnak Pázmány jezsuitaságáról sem, tudniillik, hogy a pápa engedélyével jött el onnan stb., egyszerűen már csak turóci prépostnak címzik. A Szent Kollégiumhoz intézett dokumentum szokatlan módon kiemeli viszont nemes és ősi családból való származását. A pápának írt levél a tizenöt éves háború

⁹⁵ Dietrichstein levelei V. Pálhoz és neposához (Prága, 1616. október 22.): BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124^{rv} és 126^{rv}; *Dokumentumok*, 29. sz. (jegyzetben). Vö. Giacomo Olivieri ágens, protektori auditor 1616. november 12-ei vonatkozó jelentését is: Moravský Zemský Archiv (MZA), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 438, fol. 170^r–171^v; *Dokumentumok*, 29. sz.

⁹⁶ „Nel concistoro ultimo sua santità propose monsignor Kleselio per la chiesa di Vienna havendoli di propria bocca dato molte lodi, come fecer anco diffusamente più cardinali, di, che a nome di vostra maestà Cesarea ho ringraziato la santità sua.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1613. július 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 713^{rv}. Klesl megerősítését maga Ridolfi és Borghese auditora intézték. Hogy nehézségek itt is adódtak, arra Klesl Bécsből, 1613. február 2-án írt leveléből lehet következtetni, amelyben részletes felvilágosításért az említett két közreműködőhöz utalja a bíborost. ASMa Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 93, fol. 147.

⁹⁷ Klesl uralkodói kinevezése a bécsújhelyi püspökségre 1588-ban, a bécsi püspökségre 1598-ban (HAMMER PURGSTALL szerint 1595-ban) kelt. 1613-ban az „eretnek” szülőktől való származás és az „eretnekségben” eltöltött ifjúkori évek miatt ugyanúgy inkvizíciós diszpenzációt kapott, mint három évvel később Pázmány. ALTMANN, *Klesl*, 42; HC IV, 368. – A Kúria például 1609-ben és 1610-ben is erőteljesen sürgette, hogy végre szerezze meg bulláit és szenteltesse fel magát. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18. A bécsi püspök pápai megerősítésére, kánoni kivizsgálására lásd De Mara jelentését Borgheséhez, Pozsony, 1613. március 29. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 48^v–49^r.

pusztításaira és a közvetlen török fenyegetés miatti katonatartásra hivatkozva kéri a díjfizetések elengedését, amelynek jogosságát egyébként nem vitatja.⁹⁸

Talán csak pár nappal az érseki kinevezés publikálása után került napirendre a saját pápai előterjesztés ötlete. Véleményünk szerint Klesl ennél tudatosabban tervezett. Inkább arról lehetett szó, hogy a kinevezési és bemutató iratokat az Udvari Magyar Kancellária útján bocsátották ki, amit nem akartak az ügybe belevonni, hiszen a pápai bemutatóiratokat sorozatban gyártó kancellárián nagyon kitűnt volna a kérés szokatlan jellege, és még inkább az, hogy ezt a díjfizetések elengedésének szokásos kérésével kapcsolták össze. Vagy talán úgy gondolhatták: biztosabban célt érnek, ha a kérést nem a Kúriának már ekkor sem nagyon tetsző, államegyházi formulákat tartalmazó hivatalos iratokba fűzve intézik az egyházfőhöz.

A személyes pápai előterjesztés elképzelése – amit mi tehát Pázmány jezsuita szerzetesi fogadalmának rendezetlen voltával hozunk kapcsolatba – olyannyira összehangolt akció volt, hogy két nappal Klesl után, 1616. október-5-én maga Pázmány is arra kérte V. Pált, hogy a titkos konzisztóriumban ő maga javasolja személyét, és a bullákat „titkos úton”, vagyis nem az Apostoli Kancellária, hanem az egyszerűbb, olcsóbb és gyorsabb eljárást biztosító Brévetitkárság útján állítsák ki. Az indoklás nála is anyagi természetű, mint Kleslnél, ugyanakkor nem jezsuitaságát hozza elő, hanem azt, hogy ősz lévén a királyi Kamara már behajtotta az érsekség azévi bevételeit az állam számára. Ő is hivatkozik lelkiismeretére. Nyugalmát a pápától várja, amiért kénytelen volt vállalni, hogy az érsekség jövedelmeiből mintegy 15 000 tallért az Egyház építése helyett 700, jórészt protestáns katonatartására kénytelen fordítani.⁹⁹

Pázmánynak legkésőbb ebben a levélben kellett volna jeleznie, hogy még nem tette le fogadalmát a szomaszkáknál. Nem találjuk nyomát, és az sem valószínű, hogy Vasoli internuncius, vagy a domonkos Niccolò Ridolfi – ő intézte a pápai Kúriában Pázmány részéről a bullák megszerzését – a záró sorokban hivatkozott, közelebbről nem részletezett közlései szólhattak erről. A probléma egyfelől fontosabb volt, mintsem hogy így kerüljön elintézésre, másfelől az idevágó római fejlemé-

⁹⁸ Az iratok magyar kancelláriai másolatai: PL Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 134/5, fol. 1–8. Közlésük alább: *Dokumentumok*, 22. sz.

⁹⁹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 20. – A levél írásképe saját titkári, vagy magyar kancelláriai kézre utal, most először a Pázmány-levélfilológiában. (Vagyis kinevezése után az új érsek azonnal kapott egy stábot ügyei intézésére.)

nyekről Pázmány később nem kapott tájékoztatást, többek között tőlük sem. Így aligha lehettek ezzel a feladattal megbízva.

Annak megítélésében, hogy e téren Pázmány követett-e el mulasztást, és milyen súlyosat, figyelembe kell vennünk, hogy az érseki szék mielőbbi betöltése elsődleges egyházi érdek volt, úgy a „lelkek üdvössége”, mint anyagi, politikai stb. a katolikus rendek korábban idézett vonatkozó emlékiratában szemléletesen elősorolt szempontok miatt.¹⁰⁰ A kérdés mérlegelésében figyelembe kell venni továbbá, hogy nem ítéltető meg pusztán az egyházi, kánonjogi előírások szempontjából. Pázmány nemcsak jezsuita szerzetes, hanem az egyik leghatalmasabb, névleg pedig az első katolikus uralkodónak, a császárnak, mint magyar királynak az alattvalója volt. Másfelől Esztergom új főpásztorának „megnevezése” (*nominatio*), vagyis az érseki szék kánoni betöltésének első szakasza II. Mátyásnak az Apostoli Szék által *de facto* – szerintünk IV. Pius pápaságától *de iure* is – elismert joga volt.¹⁰¹ Pázmány 1616. szeptember 28-án azt tudatja Miksa és Ferdinánd főhercegekkel, hogy „Krisztus földi helytartójának beleegyezésével (*nutu*) és a keresztény világ legfőbb uralkodójának, azaz a szentséges császári felségnek parancsára („*imperio*”), semmi ilyesfélére nem számítva az egyház irányításának kormányához ragadtattam, és el kellett fogadnom az esztergomi érsekséget.”¹⁰² E sorai elég világosan elárulják, Pázmány hogyan tekintett saját kinevezésére, annak „jogszerűségére”. Ne feledjük: ekkor még éppen a kánoni és világi jog VIII. Orbánnal kezdődő permanens konfrontációja előtt és az ezzel időben párhuzamosan meginduló politikai stb. szekularizációs folyamatok előtt vagyunk. A császárra még nemcsak címében tekintenek „*Sacratissima Maiestas*”-ként. A magyar királyok más uralkodóknál szélesebb körű egyházi jogosítványai pedig még Vitelleschi generális számára is magától értetődőnek számítanak.¹⁰³

¹⁰⁰ Pázmánynak – aki kinevezése előtt semmiféle kötelezettséget nem volt hajlandó vállalni az állam felé, nehogy simóniával vádolhassák – így is hosszú hónapokba tellett, amíg kiterjedt levelezés, hivatalos tiltakozás után decemberre át tudta venni az érseki javak kormányzását a Magyar Kamarától. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 62–87, helyenként. – Az uralkodói rendelkezés a Magyar Kamarának, hogy miután Pázmányt „*ob suas virtutes et laudatas qualitates*” az érsekségre emelte, azonnal iktassák be és adják át számára az összes birtokot, a kinevezés napján 1616. szeptember 28-án kelt. MNL-OL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamara Regisztratúrája (MKR), *Benignae resolutiones* (E 21), 1616/IX, fol. 81–83. – Az Udvari Kamara (véltetően annak prágai részlege) már szeptember 27-én utasítást adott az érseki bevételek kamarai elszámolására. Uo., fol. 77.

¹⁰¹ TUSOR PÉTER: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.

¹⁰² HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 35; FRANKÓI VILMOS (kiad.), *Pázmány Péter levelezése* (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 19), Budapest 1873, n. 15.

¹⁰³ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 198–199 és helyenként; ARSI Austr., 4 II, p. 1042–1043; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 183.

Az új érsek leveléből kiviláglik még az is, hogy a kezdeményezés – miként az elmúlt egy évben, a jezsuitáktól történt eljövétel részleteinek intézésében mindvégig – továbbra is a Habsburg-döntéshozatal, jelesül annak irányítója, Melchior Klesl kezében volt. Klesl pedig igen nagy határozottsággal és körültekintéssel intézte az ügyet. A királyi kinevezés időpontjának megválasztásán túl gondja volt arra, hogy a római eljárás alapjául szolgáló kánoni kivizsgálást is lefolytassák a nunciatúrán, méghozzá hihetetlen gyorsasággal – Vasoli a nuncius távollétében elsőre vonakodott ettől.¹⁰⁴ Mint láthattuk, a bíborostól indult ki a pápai személyes konzisztórium elöterjesztés gondolata is.

A Kúriában Pázmány kinevezését a legcsekélyebb fenntartás nélkül, az elmúlt hónapok sürgetéseinek szellemében meglelégedéssel, sőt örömmel vették tudomásul. A kedvező fejleményt (Miksa osztrák főherceg és a bajor fejedelem viszályának újbóli kiújulása hírével együtt) a Prágából már távozóban lévő Ridolfi,¹⁰⁵ továbbá Vasoli ügyvivő is jelentette. Az ügyvivőnek adott október 22-ei válaszában a bíboros nepos közölte V. Pál meglelégedettségét, és reményét a felől, hogy a Pázmány személye és előléptetése meg fog felelni *mind Magyarország, mind az esztergomi főegyházmegye szükségleteinek*, és megbízta Vasolit: gratuláljon nevében az új prímásnak. Egyúttal megdicsérte, hogy nem hátráltatta a kánoni kivizsgálás lefolytatását, és hogy a pápa „minden szükséges dolgot ki fog pótolni mindabban, ami lehetséges” – érthetjük ez alatt leginkább a még fennforgó kánoni akadályokat.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Klesl ezt maga említi a pápához írt október 3-ai levelében. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 19.

¹⁰⁵ „È dispiaciuto d'intendere, che fra l'arciduca Massimiliano et il duca di Bauiera siano nate nuove occasioni di disgusti, et si loda il ricordo di vostra signoria, che s'incarichi questo negozio, com' si fa al signor D. Baddassar di Zuniga, acciò ne procuri con la sua autorità l'accommodamento. I segni d'amore, che il signor cardinal Clesellio ha dati a lei nel suo partire son dovuti a suo merito, et alla persona, che porta d'acetto ministro di sua beatitudine, la quale però n'ha sentito volentieri l'avviso. Quanto alla nominazione del P. Pasman alla chiesa di Strigonia risponderò con le seguenti a vostra signoria illustrissima, quel, che occorre etc.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128v. Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. október 22. E válaszirat fogalmazványának utólag kihúzott első sorai még arról értesítették Ridolfit: a pápa igen kedvesen vette, hogy végre megtörtént Pázmány kinevezése, és hogy az egyházfő parancsot adott arra, hogy figyeljenek oda a megerősítési eljárásra: „è stato carissimo l'avviso, che vostra signoria ci ha dato con la sua de 29 del precedente, che sua maestà Cesarea habbia finalmente nominato il padre Pasman alla chiesa di Strigonia, et però nostro signore ha dato ordine, che si attenda all'espedizione”. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 275r. (E rész kihúzása, és a betoldás a levél végére, miszerint később válaszolnak ez ügyben vélhetően Feliciani államtitkár kezétől.) Megjegyzendő még, hogy miután Ridolfi előzőleg szeptember 26-án írt jelentést, Pázmány kinevezését 29-én rendkívüli *dispaccióban* hozta a Kúria tudomására. Pontos dátumáról előzőleg nem volt tudomása.

¹⁰⁶ „A nostro signore è piaciuto molto d'intendere la nominazione, che vostra signoria scrive haver fatta sua maestà Cesarea della persona di monsignor Pasman per l'arcivescovato di Strigonia, sperandosi, che la provizione sia molto accettata et buona per li gran bisogni, ne quali si trova quel regno et quella chiesa di, che vostra signoria potrà rallegrarsi seco in mio nome. Quanto alla richiesta, che è stata fatta a Lei di formare in ciò il solito processo, giacché ci è tanta necessità, come vostra signoria scrive, nostro signore anderà supplendo a quel, che bisognasse in tutto quello, che si potrà, havendo ella fra tanto fatto bene a non ritardar il detto

Ugyanaznap Borghese válaszolt Klesl őhozzá intézett levelére is, amelyben tolmácsolta V. Pál elismerését és saját lekötelezettségét a döntésért, melynek megszületésében nem tagadta ugyan a kúriai nyomásgyakorlást, egyúttal nem felejtette el felemlegetni a császári diplomácia korábbi hathatós és ismételt fellépését sem. Egyúttal kilátásba helyezte a bullák legkedvezőbb formában történő kiállítását is. Válaszlevelében a nepos a Vasolihoz intézett jegyzékével ellentétben az ország érdekeire nem, csupán a lelkekére hivatkozott.¹⁰⁷ Hasonló szellemben fogalmazódtak V. Pálnak szintén október 22-én Mátyáshoz, Kleslhez és Pázmányhoz intézett válaszbrévei. Utóbbinak szó szerint a következőket írta az egyházfő:¹⁰⁸

„Hogy az esztergomi egyházmegye élére Krisztusban szeretett fiunk, Mátyás választott császár kinevezett, nagy lelki örömmel töltött el bennünket. Reméljük ugyanis az Úrban, hogy előléptetésed az esztergomi egyházmegye számára nem csekély mértékben javára válik, és kérjük az Urat, hogy égi támogatásával olyan gyümölcsöket nyerjen Isten azon egyházi és az ő katolikus vallása, mint amilyeneket nekünk korábbi szerzetesi életed, okosságod és tudományod ígér. Ami pedig [megerősítési] ügyed intézését illeti, parancsot adtunk, hogy szorgalmasan lássanak neki. Amit az érsek által a katonák tartására fizetendő pénzről írsz, és ami miatt kéred, hogy lelkiismereteden könnyítsünk, nem leszünk restek, hogy a dolgot szüksége szerint megfontoljuk, és amennyire rajtunk áll, javadra döntsünk.”

A pápai ígérvény a még fennálló kánoni akadályok elsimítására, illetve a gyors és díjmentes ügyintézésre vonatkozott. Határozottan úgy tűnik, hogy a Kúria részéről utóbbit tekintették a legjelentősebb kedvezménynek. November 26-ai jegyzékében Borghese tudatta az új nunciussal, Visconti-Borromeóval, hogy az ő közbenjárására is tekintettel a pápa, aki nagy készséget mutat az új érsek személye iránt, hozzájárult az annátafizetés alóli mentességhez, és ő maga sem lesz rest, hogy gyorsítson az ügy menetelén.¹⁰⁹ Egy héttel később pedig azt közölte, hogy sikerült minden felmerülő nehézséget elhárítani e téren – vélhetően egyes tisztviselők, illetve a Bíborosi Kollégium privilégiumokon alapuló igényeinek leszereléséről lehetett szó¹¹⁰ –, majd megbízta a nunciust, hogy ne mu-

processo...” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 185r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 156v–157r; uo. vol. 443, fol. 374r.

¹⁰⁷ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128r. Szövegét lásd *Dokumentumok*, 26. sz. (jegyzetben).

¹⁰⁸ Mindhárom brève *registruma*: ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 153r–155v. Lásd *Dokumentumok*, 26. sz.

¹⁰⁹ „*Con nostro signore ho fatto in buona forma l'uffizio, che vostra signoria ha desiderato per monsignor Pasman acciò conseguisse le spedizione gratis delle sue bolle. Et ho trovato in sua beatitudine molta disposizione a favorirlo, nè restarò di perseverare nelle mie istanze acciò si faciliti il negozio.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 203v–204r.

¹¹⁰ A *servitium commune* elengedése nemcsak a pápától függött, annak fele a Szent Kollégiumot illette, bizonyos hányada pedig a közreműködő tisztviselőket *servitia minuta* néven. Az egyéb kiállítási illetékek ezen felül számítódtak. Lásd e munka bulla-spedíció részleteivel foglalkozó fejezetét és az ott idézett irodalmat.

lassza el e pápai kegy különleges voltát Klesl, Pázmány és mások tudomására hozni, és hogy ne hallgassa el saját bíborosi buzgólkodását sem e téren.¹¹¹ A nuncius postafordultával, 1616. december 19-én tett ígéretet az utasítás gyors végrehajtására.¹¹² Hasonló megbízást kapott a már Breslauban tartózkodó,¹¹³ de a prágai ügyeket rendületlenül figyelemmel kísérő Ridolfi is,¹¹⁴ aki nyilván levél útján tett eleget kötelezettségének.¹¹⁵

Az újvári őrségnek az új prímás lelkiismeretét nyugtalanító ügyéről, úgy tűnik, teljességgel elfeledtek Rómában. Pázmány ezért Visconti-Borromeóhoz fordult, aki 1616. december 12-ei jelentésében támogatólag továbbította kérését, mondván, ha Rómában megtagadják tőle az engedélyt e nem vallási célú kiadás vállalására, és a hivatalba lépő érsek kénytelen lesz megtagadni ezt a terhet – pontosabban visszakozni, hiszen tárgyalásai a Kamarával már véget értek ekkorra –, lépése egy újabb üresedékor veszélyeztetheti a prímási szék gyors betöltését.¹¹⁶ A Kúriából gyorsan reagáltak és pótolták a mulasztást. Borghese bíboros 1616. december 19-ei jegyzékében közölte a nunciussal V.

¹¹¹ „Non ostante le molte difficoltà, che sono state proposte nell'espedizione gratis della chiesa di Strigonia ha voluto al fine sua beatitudine, che si spedisca per via secreta. Il, che dovrà vostra signoria significare al signor cardinal Clesellio, a monsignor Pasman, et a chi altri Le parerà aggiungendo, che ciò si è fatto volentieri per la buona volontà, che si porta al medesimo monsignore et per le intercessioni anco, che sono state interposte a suo favore.” Borghese Visconti-Borromeónak, Róma, 1616. december 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 207–208r; Germania, vol. 27, fol. 176v–177r.

¹¹² Jelentése: BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 106.

¹¹³ Ridolfi ottani prépostsága – megszerzésének körülményeit lásd majd alább – átvételének intézése miatt nem tért vissza azonnal Rómába, hanem Prágából Szilézia fővárosába ment. Vö. Breslauból írt leveleit, kérvényeit Kleslhez és az uralkodóhoz, illetve Borgheséhez, akit először még az utódlás problémájáról (1616. november 23.), majd leginkább a helyi vallási viszonyokról informált. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 450r–451v. 459rv. 483rv. 646rv; BAV Bonc., vol. E 33, fol. 315rv és Barb. Lat., vol. 7059, fol. 36r–52v.

¹¹⁴ „Può far fede vostra signoria a monsignor eletto de Strigonia con quanto volontà sua santità habbia proceduto alla sua promozione, havendo anco superato le difficoltà, che erano sopraggiunte all'espedizione graziosa, poiché ha voluto, che si faccia onninamente [.]. Il medesimo avviso, che vostra signoria mi da circa la dubietà del viaggio di sua maestà per Vienna, viene anco confermato per lettere di Praga.” Borghese Ridolfihoz, Róma 1616. december 10. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 153rv.

¹¹⁵ „Avvisarò a monsignor arcivescovo di Strigonia quello, che dalla lettera di vostra signoria illustrissima delli 10 del passato mi viene significato, assicurandola, che a lui non sarà la nova di minor contento di quello, che meriti la benignissima dimostrazione d'ella usa tanto abundantemente verso di lui.” Ridolfi Borgheséhez, Breslau, 1617. január 11. BAV Barb. Lat., vol. 7059, fol. 44r.

¹¹⁶ „Intendo, che monsignor Pasman arcivescovo di Strigonia habbia supplicato a nostro signore a volerlo assicurare in coscienza di poter compire al carico impostoli da sua maestà sopra quella chiesa, come in forma di pensione per pagare i soldati presidiari della fortezza di Wiuar, nel quale particolare ho stimato mio debito per lo carico, che tengo il ricordare humilissimamente a vostra signoria illustrissima, che quando fosse negata al sudetto monsignor questa dimanda s'incontentino di maestà sua et in particolare potria corrersi rischio, che vacando un'altra volta la prefata chiesa si lasciasse sprovista per un pezzo o se [...] dimanda li venisse acconsentita, ma non con quella segretezza [...] ricerca il bisogno per tenere celato all'imperatore et a suoi [...] questo ricorso dell'arcivescovo a sua beatitudine, egli ne [...] jebbe senza dubbio alcuno diffidente alla maestà sua et si per [...] quanto frutto può mai sperarsi nelle cose d'Ungheria [...] d'un soggetto così eminente et zelante della religione [...]” A bal szélén erősen szakadozott eredeti jelentés lelőhelye: BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 97.

Pál kánoni jóváhagyását a katonai kiadások vállalására, ugyanakkor meghagyta, hogy ezt nem adják írásban, hanem csupán szóban (!) közölje az új érsekkkel. Ha nem tudja személyesen, akkor megbízható bizalmasa útján, akinek azonban hagyja meg, hogy egyedül csak Pázmányt tájékoztathatja a pápa bejegyzéséről.¹¹⁷

Noha a nuncius útján Pázmány még egy közelebbről nem azonosított magyar nemes számára is kért ebben az időszakban pápai felmentést,¹¹⁸ saját szerzetesi professziója diszpenzáására tett kísérletnek nincs nyoma a pápai diplomáciai levelezésében sem. Ez megerősíti feltételezésünket, hogy a kérdés rendezésére Klesl és az új prímás részéről a közvetlen pápai előterjesztés felvetése volt hivatott.

¹¹⁷ „Si contenta nostro signore, che vostra signoria assicuri monsignor Pasman arcivescovo di Strigonia di quello, che vostra signoria scrive per sua lettere de 12, che egli desiderava, et ciò sino, che sua santità dia nuovo ordine in contrario, ma vostra signoria havrà d'avvenire di non far questo per scrittura, et non potendo a boccar seco, lo dica in voce a qual, che suo confidente, che glielo faccia intendere, ma havrà anco d'avvertire di non comunicare a questo suo confidente il secreto, ma, che solo habbia a riferirlo a detto Pasman in modo ch'egli intenda.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 226r; Germania, vol. 27, fol. 192rv.

¹¹⁸ „Quanto alla dispensa, che dimanda il medesimo monsignor Pasman per un cavalliero Vnghero mi rimetto a quanto ha significato a vostra signoria il signor cardinal Millino. Borghese idézett november 26-ai utasításában.

VI.
PÁZMÁNY SZÓBELI PÁPAI FELMENTÉSE
ÉS AZ INSTITUTIO CANONICA

I. SZÓBELI DISPENSATIO ÉS PÁPAI PROVISO

A személyes pápai *propositio* elképzelése végül csak bonyodalmat okozott. A kérés Dieterichstein bíborosnak köszönhetően 1616. november 10-ére érte el a pápai döntéshozatal ingerküszöbét.¹ A bíboros protektor 1616. október 22-én Prágából írt levelében kifejezetten azért kérte V. Pált (és neposát) a személyes előterjesztésre, hogy Pázmánnyal a pápa „ugyanazt a megbecsülést mutassa ki, mint amivel a császár viseltetik iránta”!² Nyilván nem egyszerű protokollról van szó, hanem annak kinyilvánításának szándékáról: Pázmány érsekként éppúgy (hanem inkább) a pápa kreatúrája, mint a császáré.

Ekkorra az ügy azonban már túlságosan előrehaladt Rómában. Lefolyása a korabeli kúriai bürokratikus viszonyok között, és más magyar főpapok megerősítésével összevetve nemhogy hihetetlen, hanem elképesztő sebességű volt,³ amivel a jelek szerint még Prágában sem számoltak. A római

¹ A Klesl és Pázmány levelét kivonatoló államtitkársági alkalmazottak vélhetően elsiklottak e kérés felett, a munkamemóret során viszont már csak e kivonatot használták. A kérdés későbbi súlya miatt más magyarázatot nem találunk arra, hogy miért hagyták sokáig figyelmen kívül. Vö. Tusor, *A barokk pápaság*, 176–180. – Pázmány kinevezése így is kivételesnek mondható figyelmet kapott a pápai udvart ellepő ügyek tengerében. Mennyiségükre némi fényt vet a Fondo Borghese I/716-os kötete, amely a maga 475 foliójával (majd ezer oldal) szinte kizárólag csak 1616 októberében a Kúriába érkezett és ügykezelt leveleket tartalmaz Itália és Európa minden részéről. (Vö. ugyanezt 1616. decemberre: vol. I/510, 353 fol.) – E köteteket Ridolfi és Klesl 1616. évi Rómába küldött, csak utalásból ismert leveleinek eredménytelen keresése közben néztük át laponként.

² Ő is javasolta emellett – előző kérésétől világosan elkülönítve – a díjmentes ügyintézkést. Fentebb már idézett leveleinek eredetije: BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124^{rv} és 126^{rv}. Lásd *Dokumentumok*, 29. sz. (jegyzetben).

³ Az uralkodói kinevezés és a pápai provízió között eltelt, napra pontosan két hónap felmúlhatatlan rekord a 17. században. A magyar püspöki székek betöltésében az átlagot – a legkülönbélebb okok miatt – előzetes becsléssel több évre tehetjük, még akkor is, ha csak azokat az egyházmegyéket vesszük figyelembe, amelyeknél a Szentszék nem támasztott komoly kifogást az uralkodói nomináció ellen. A szokásos karrierívben a prímási székbe kerülő Forgách bulláinak megszerzése a kinevezés után négy hónapot vett igénybe (1607. július 7–november 5.); Lósy Imrée pedig fél évet (1637. május 14–november 16.). Egyébként a Forgách-féle négy hónap is kivételesnek mondható. A 17. századból egyedül Lippay Györgynek sikerült hasonló időintervallumban megszerezni bulláit, igaz, nem az esztergomi érsekségre, hanem a veszprémi püspökségre. MNL-OL MKA Coll. Eccl. (E 229), vol 1, fol. 221–222. 383–384. 359–360; MKL Conceptus expeditionum (A 35), n. 99/1637 és 48/1633; HC IV, 322. 323. 366. Ebbe belejátszhatott Pázmány közbenjárása is, aki

eljárás alapjául szolgáló – szeptember 30-án elkezdett és október 13-án lezárt – kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv és a kísérő iratok a császári diplomáciai postával már október 22-én megérkeztek az Államtitkárságra. Ez a nap a jelek szerint Pázmány ügye intézésének központi momentuma volt a Kúriában. Ott a szokásos eljárási rendnek megfelelően Porfirio Feliciani államtitkár, folignói püspök haladéktalanul átadta a jegyzőkönyvet a területileg illetékes bíboros protektor Dietrichstein római képviselőjének, Giacomo Olivierinek. Olivieri lovag pedig szokás szerint azonnal továbbította azt a Dietrichstein kardinálist távollétében helyettesítő Pietro Aldobrandini bíborosnak, Magyarország és az örök tartományok viceprotektorának. Az ő tiktárságának, ügyhallgatójának, személy szerint – az általunk közelebről nem ismert – Albertini doktornak kellett elkészítenie a jegyzőkönyv kivonatát. A kivonatot a pápának és az összes, Rómában és annak környékén tartózkodó bíborosnak meg kellett küldeni, hogy a konzisztórium ülésen ennek alapján szavazhassanak az esztergomi szék kánoni betöltéséről. Olivieri így írt minderről megbízójának Olmützbe:

„Ma [október 22-én] este sötétedés után egy órával Foligno főtisztelendő püspöke Szentséges Urunk utasítására értem küldetett és átadta nekem páter Pázmány processzusát, amelyet Prágában a főtisztelendő nuncius ügyhallgatója készített az esztergomi érsekségről. Sürgetett arra vonatkozólag, ami rajtunk áll, hogy mielőbb kiállíthassák a bullákat. Ezt ugyanis a császári Felség a lehető legnagyobb nyomattékkal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé első szavazat. Mivel Aldobrandini bíboros úr nem Rómában, hanem Frascatiban tartózkodik, ma írtam neki, és beszámoltam mindenről. Együttal elküldtem a processzust Albertini doktornak, hogy mielőbb jegyzetelje ki, értékelje és számoljon be róla önméltóságának, és amit ő parancsolni fog, azonnal jelenteni fogom, csak történjék az, amit már tudattam önméltóságával levelemben, tiszteltetvén őt méltóságod nevében. Ezt az ügyet itt Ridolfi atya intézi, akinek utasítása van arra, hogy keressen módot a bullák titkos úton és ingyen történő kiállíttatására. Nálam van ugyanis a császári Felségnek a Bíborosi Kollégiumhoz írt levele, amit nem hiszek, hogy másról szólna. A Méltóságod részére járó illeték ügyében igyekezni fogok, ahogyan csak tudok...”⁴

Mire Dietrichsteinnek a személyes pápai előterjesztésre irányuló kérése – a hozzá intézett uralkodói óhaj másolatával – megérkezett Rómába, vélhetően már a bullák megszövegezése is elkezdődött volna, ha időközben Aldobrandini nem betegszik meg. Olivieri ágens részletesen, és szokása

személyes hangú levélben kérte Scipione Borghesét mint bíboros protektort a kuriális procedura mielőbbi lebonyolítására. Pázmány kiadatlan, olasz nyelvű levele: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 102e-f, fol. 7r–8v. Vélhetően ez volt utolsó érintkezése az érseki kinevezésében oly fontos szerepet játszó kardinálissal, aki 1633. október 2-án távozott az élők sorából.

⁴ Olivieri 1616. október 22-ei s.k. jelentése: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, s.f. Szövegét lásd alább: *Dokumentumok*, 24. sz.

szerint, mint mindig, ezúttal is egyenes beszédben (*oratio recta*) idézve V. Pál szavait leírja az ekkor kezdődött kúriai kötélhúzást. A pápa nem akarta megsérteni Aldobrandinit azzal, hogy elveszi tőle az előterjesztés jogát.⁵ Felajánlását ugyanakkor szívesen fogadta volna, hogy maga úgymond ezzel is kimutathassa figyelmisségét II. Mátyás iránt. Aldobrandini kardinális viszont csak kifejezett pápai akaratra lett volna hajlandó visszakozni. De adjuk át a szót ismét magának Olivierinek. 1616. november 12-én papírra vetett elbeszélése nemcsak V. Pál magánszféráját tárja elénk az üggyhöz kapcsolódóan, hanem arról is tanúskodik, hogy Pázmány kinevezése milyen megkülönböztetett figyelmet kapott a Szent Palotában:

„Szenséges Urunk titkárságán kedd reggel [*november 8-án*] átadták nekem méltóságos uraságod küldeményét: Prágában, múlt hó 22-én kelt levelét, és három másikat, tartalmuk másolatával egyetemben, amelyek Őszentségéhez, Borghese és Aldobrandini bíboros urakhoz íródtak páter Pázmány érdekében, és még egy továbbit, melyet a császári Felség írt méltóságos uraságodnak ebben az ügyben. Az Őszentségének szóló írást átadtam Foligno püspökének, a másikat azonnal Borghese bíboros úrnak. – Később kézbesítettem Aldobrandiniét is – akinél ott hagytam Őfelsége levelének másolatát is –, épp ágyban feküdt, a köszvény kínozza. Kijelentette, hogy alkalmasint szeretne máris látni, így azonmód ágyában, előttem elolvasta méltóságos uraságod levelét. Azt mondta nekem, hogy már csütörtökön pontosították Őszentségével, hogy az egész ügyet lebonyolítják 8 nap alatt. Hétfőn azonban nem tudott jelen lenni a konzisztóriumon, ezért nem prekonizálta az érsekséget, ám reméli, hogy a legközelebbi első ülésen meg tudja ezt cselekedni. – Borghese bíboros úr azt említette, hogy meg fogja nézni, amit méltóságos uraságod parancsol neki, és hogy nem lesz híján a szolgálatkészségnek. Szóltam neki arról, ami történt, és az óhajról, hogy Őszentsége saját maga terjessze elő az érsekség betöltését. Azt felelte erre, hogy nem látja, miként lehetséges ez, miután már az egész ügy el lett rendezve Aldobrandini bíboros úrral. Mindazonáltal el fogja olvasni a levelet, és legfeljebb más alkalmakkor fog méltóságos uraságod szolgálatára állni. – Ezután Őszentsége csütörtökön értem küldetett, és a következőket mondta: «Kardinálisunk igen meleg sorokkal kívánja tőlünk, hogy mi terjesszük elő az esztergomi érsekség betöltését. Mivel szeretjük őt, mindenképpen eleget akarunk tenni neki, szívesen teljesítenénk hát óhaját. Ám az iratokat már elküldtük Aldobrandini bíboros úrnak, így nem látjuk, hogyan tudnánk a nehézséget kiküszöbölni. Tudassátok hát mentegetőzésünket a bíboros úrral, és biztosítsátok őt afelől, hogy nagyon szívesen megcselekedtük volna szeretetéért, és hogy tanújelét adjuk annak, hogy bizony páter Pázmányt is szeretjük. Mindazonáltal ha véletlenül úgy esne, hogy Aldobrandini bíboros úr nem tudná elvégezni feladatát, értesítsetek és hozzátok el az összefoglalót, nagyon szívesen elvégeznénk az előterjesztést, ne mulasszatok el azonban kimenteni bennünket bíborosunknál». Az feleltem erre neki, hogy Őszentsége szándéka igen bölcs, ám méltóságos uraságod óhajának oka az volt, hogy a császári Felség lássa a

⁵ V. Pál előzékenysége Aldobrandini iránt érthető: viszonyuk VIII. Kelemen alatt is közeli volt, csak éppen fordított alárendeltségi sorrendben. Vö. „*Il cardinale Borghese*” – Scipionéhoz megtévesztően hasonló aláírású – leveleit az akkori *Cardinale Padroné*hoz 1597–1604 között, Fondo Borghese, Serie III, vol. 101abcd, fol. 38r–53v.

megbecsülést, amivel Őszentsége fogadja ajánlásait, és ha már így történt, bőven elég tanújele Őszentsége kegyelmességének, ha lehetővé tenné, hogy a bullák kiállítása titkos úton történjen. A Szentatya ezután újól az taláta mondani, hogy biztosítsam méltóságos uraságodat, szívesen teljesítette volna kérését, sőt még mindig a legkészségesebb lenne erre, ha valami akadály jönne közbe [*Aldobrandini bíborosnál*]. Ezután elvégeztem a lábsók hódolatát Méltóságod nevében, és áttértem Brandt kanonok ügyére. E név hallatán hirtelen megváltozott, és a következőket mondta nekem: «Nem tudunk másra szorítkozni kijelentésünkben, mint amit Borghese bíboros úr mond erről...» – Ma reggel Aldobrandini bíboros úrnál jártam, hogy számot adjak neki mindarról, amit Szentséges Urunk az esztergomi szék betöltésének előterjesztése kapcsán mondott. Állhatatosan arra kért engem, hogy menjek vissza Őszentségéhez és közöljem vele, hogy jöllehet abban az állapotban van, hogy remélheti jelenlétét a legközelebbi konzisztóriumon, mindenesetre látva Őszentsége hajlandóságát, hogy kedvére tegyen a császári Felségnek és méltóságos uraságodnak abban, hogy ilyen nagymérvű kedvezésben részesítse páter Pázmányt, és mivel Őszentsége a patrónusa, még neki magának is kétszeres kedvezés lenne, ha Őszentsége tenné meg az előterjesztést, hogy kimutassa különleges kegyét azon páter irányában, és az is, hogy ha ráadásul minél előbb kiállítanák a bullákat. Végül hálálkodott Őszentségének a ritka figyelmességért, amelyet az ő alázatos személye irányába mutat. – Mivel pedig Őszentsége aznap Borghese bíboros szőllejébe kirándult és csak igen későn tért vissza, hogy ne legyenek számára terhes megbízatásom teljesítésében, Giovanni Battista Simoncelli⁶ urat kerestem meg, aki most a Szentatya legközvetlenebb embere, és aki ezt mondta nekem: «nem fogok semmi mást közölni Őszentségével, mint hogy Ön itt van, mivel a pápa már átöltözött, és soha senkinek nem szokott így audienciát adni, ám ha akarja, bízva rám a küldetést» és majd ő teljesíti azt. Bement hozzá, majd Őszentsége azonnal hívatott engem, én pedig eleget téve feladatomnak elmondtam neki, hogy ha kívánja, megteheti ő az előterjesztést az érsekség betöltésére, és hogy még van idő figyelembe venni mindezeket az újabb értesítéseket. A következőket válaszolta erre: «Amit mondtunk nektek, az azért volt, hogy Dietrichstein bíborosunk tudja, hogy készek voltunk megcselekedni, és nehogy azt lássa, hogy nem terjesztettük volna elő szívesen az érsekséget, hogy kedvére tegyünk, és egyúttal nagyobb meglepődésére legyünk Őfelségének az említett páter szolgálatában. Miután azonban már az ügyet sokkal korábban Aldobrandini bíboros úrra bíztuk, és őt már nem akadályozza semmi, hogy elvégezze azt, nem tudom, milyen látszat keletkezne. Megismételjük viszont nektek újból, hogy mentsetek ki kardinálisunknál.» Ekképpen feleltem neki: «Szentatya, engedelmeskedni fogok, mert nincs szükség semmi másra, mint tudatni Őméltóságával azt a számtalan jutalmat, amiben Szentségtek részesíti, és biztosan tudom, hogy be fog számolni Őfelségének erről az olyannyira kedvező rendelkezésről». Válaszom hallatán tekintete felderült, és megbízott, hogy nevében a lehető legkedvesebben köszöntsem Méltóságodat, és hogy kézen-közön váltsak pár

⁶ A frosinonei származású Simoncelli (1554–1634) 1591-től állt Camillo Borghese szolgálatában, majd pápai titkos kamarásként (*cameriere segreto*) V. Pál pontifikátusa alatt végig a pápai *Guardaroba* felügyelője volt. Tulajdonképpen az *aiutante di Camera (maggior domo personale del Papa)*, aki a legközvetlenebb személyzeti teendőket irányította, illetve látta el, és mindig a *maestro di Casa* asztalánál ékezhett. (A titkos kamarásokra lásd FILIPPO FREZZA, *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884.) Számos javadalma közül a San Pietro 1616-ban elnyert kano-noksága emelhető ki, amelyet a bíborossá kinevezett Cobelluzzitól örökölt meg. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, 225. 341. 567; uo., *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Simoncelli”).

udvarias szót Aldobrandini bíboros úrral, hogy értesüljön minderről. Méltóságos uraságod nevében lábsókkal illetem, ő pedig ezernyi áldást osztott nekem. – Beszámoltam minderről Aldobrandini bíboros úrnak, aki igen megvigasztalódott, és kinyilvánította alázatos tiszteletét a Szentatya iránt. Szóltam neki arról is, hogy méltóságos Uraságod hamarosan útra kel a császári udvartól otthonába. Azt válaszolta nekem, hogy «olyannyira szolgálja vagyok a bíboros úrnak és annyira szeretem is őt, hogy kívánom neki, minden dolga legnagyobb meglepésére haladjon, ám sokkal inkább célszerűnek gondolnám, ha a császári Felség mellett maradna, hogy örvendhesen az annak kedvezéseiből származó tekintélynek, mely kedvezések egy nap nagy dolgokat eredményezhetnek»...»⁷

A bonyodalmat rövidebben, de az Államtitkárságtól szokatlan részletességgel 1616. november 12-én Borghese is megírta az olmützi kardinálisnak – igazolva ezzel számunkra Olivieri beszámolóinak hitelét –, és kérte, hogy informálja a történetekről az új esztergomi érseket is!⁸

Pázmány jezsuitasága szempontjából azonban ekkor ennek a kérdésnek már semmiféle jelentősége nem volt. Az elmaradt örökfogadalom problémáját ugyanis V. Pál pápa személyesen és rövid úton, meglehetősen eréllyel és határozottan megoldotta és lezárta.

Hogy megértsük mi, miért és hogyan történt, mintegy két héttel vissza kell pörgetnünk az idő kerekét. 1616. október 29-ei jelentésében Olivieri, aki nemcsak a római ügymenet, hanem a történeti megismerhetőség biztosításának is kulcsfigurája, arról tudósította Dietrichstein bíborost – és most bennünket is –, hogy minapi audienciáján V. Pál szokatlan módon maga érdeklődött azután, vajon átadták-e már neki Pázmány processzusát? Az ágens saját elmondása szerint erre kifejtette, hogy igen, megkapta, megtette a szükséges intézkedéseket, és a jegyzőkönyv már Aldobrandini viceprotektornál van (ezt már tudjuk, emiatt nem lehetett visszavenni tőle a konzisztórium előterjesztést). Erre a Borghese-pápa különös figyelmet mutatva az ügy részletei iránt megjegyezte, hogy a vonatkozó kérvényt ő pedig már átküldte a *Sanctum Officium*hoz, hogy a kellő formális, hivatali előkészítés után megadhassa a felmentést Pázmánynak a protestáns származás és neveltetés kánoni akadálya alól.⁹

⁷ A november 12-ei jelentés s.k. eredetije: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 29. sz.

⁸ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 139v–140r. Lásd *Dokumentumok*, 30. sz.

⁹ Olivieri tudósítása szó szerinti fordításban: „*Saját indíttatásából Szentséges Urunk rákérdezett, vajon megkaptam-e páter Pázmány processzusát az esztergomi érsekre. Válaszom igen volt, és szóltam neki azon erőfeszítésekről is, amelyeket Őszentsége utasításának megfelelően avégett tettem, hogy Aldobrandini bíboros írásbeli tájékoztatást kapjon, és a processzus átkerüljön Albertinibez. Nagyon elégedett volt, és azt mondta, hogy «már mi is átküldtük a kérvényt a Szent Hivatal kongregációjához, hogy meglebessen adni a felmentést az eretnek szülők miatt, és amiatt, hogy tizenkettedik évéig eretnekként élt».*”

A kihallgatás legfontosabb mozzanata ezután következett. Lássuk róla Olivieri sorait szószerinti fordításban: „*Azt feleltem neki* [– tudniillik a pápának, írja az ágens], *hogy kételkedem, vajon nem lett volna-e szükség egy másik felmentésre is amiatt, hogy jezsuita volt, mégbozzá ünnepélyes fogadalmas, utána pedig szomaszkák szerzetébe lépett, ahol viszont még nem tette le fogadalmát. Így felelt erre nekem* [tudniillik V. Pál pápa]: *«a mi engedélyiunkkal jött el, és nem alkalmas erről a dologról említést tenni, már ne hozzátok elő ezt a kérdést, nem alkalmas tárgyalni róla, elegendő lesz, hogy jöjjön el a szomaszkáktól anélkül, hogy másról szó esnék»*. Ekképpen válaszoltam: *«Minden rendben, Szentséges Atya, és az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik.»* Minderről beszámoltam Aldobrandini bíboros úrnak, aki azt válaszolta nekem, hogy átküldi Őszentségének a processzus összegzését, hogy időt nyerjenek, és hogy szolgálhassanak Ő császári Felsége óhajának a bullák mielőbbi kiállításában...” – fejezi be nem mindennapi forrásértékű tudósítását Franz von Dieterichstein bíboros római megbízottja.¹⁰

V. Pál némi ingerültséget mutató szavai arról árulkodnak, hogy nem szorult rá Olivieri lovag figyelmeztetésére, ő és szűkebb környezete tisztában volt a probléma megoldatlanságával. Pázmány elmaradt fogadalma korábban is szóba kerülhetett a Szent Palota falai között – talán már a nuncius-váltással összefüggésben –, sőt a kérdésben ekkorra már döntés született.

És valóban, Niccolò Ridolfi 1616. október 22-ei jelentésében arról értesítette II. Mátyást, hogy amikor kézbesítette Borghese bíborosnak Pázmány uralkodói bemutatóiratát az esztergomi érseki székre, a bíboros átvitte azt a pápai lakosztályba, majd parancsot adott az ügyvivőnek, hogy siessen azonnal az egyházfőhöz „elrendezni néhány diszpenzációt, amelyek azelőtt szükségeltetnek, hogy betölthessék az egyházmegyét”. Mivel Niccolò Ridolfi több diszpenzációt említ, valószínűsíthető, hogy a protestáns származás és neveltetés mellett a szerzetesi fogadalom ügyéről lehetett csak szó. A Borghese-pápa a császári-királyi főpapi kinevezéshez már ezen az audiencián megadhatta a szóbeli diszpenzációt. Niccolò Ridolfi az alkalmat megragadva azt hangoztatta, hogy az uralkodó

„elsősorban azért töltötte be az érseki széket és azért jelen személylyel, hogy kedveskedjék Őszentségének, aminek hallatán a Szentatya nagyon elégedettnek mutatkozott, és kifejezte reményét, hogy Isten és a katolikus vallás szolgálatában meg fog ez térülni, és hogy viszonzásul maga is kedveskedjék császári Felségteknek, kifejezésre jut-

¹⁰ Aki biztosra vette az eljárás villámgyors lebonyolódását: „*Úgy áll a dolog, hogy az hiszem, az első konzisztóriumon elvégzi a prekonizációt, amiről a maga idejében méltóságos uraságnak értesítéssel fogok szolgálni. Az ügymenet protektori ügye az azt mondják, hogy 600 dénárba rúghat, amiről értesíteni fogom Önt, hogy legalább a felét vagy egy részét megkapassuk...*”. A saját kezűleg írt jelentés megtalálható: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167r. Szövege alább: *Dokumentumok*, 28. sz. A kurrens kutatás feltételezése, miszerint „amikor pedig ősszel a kinevezés megtörtént, a pápa joggal hihette, hogy már fogadalmat tett a szomaszkáknál” tehát téves. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215.

tatta kegyes elhatározását, hogy a bullákat titkos úton állítják ki és nagy serénységgel, ami azonban nem lehet egy hónapnál kevesebb, lévén, hogy két konzisztóriumot kell tartani.”¹¹

V. Pál Olivieri lovag jelentésének köszönhetően négy évszázad távlatából is kitapintható bosszúsága inkább szólhatott az Pázmány ügyével kapcsolatos hosszas huzavonának, mintsem magának a problémának. Hiszen már 1616 februárjában hajlandónak mutatkozott, hogy rendezze a kérdést: Pázmányt mint jezsuitát diszpenzálta volna a javadalomelfogadást tiltó, negyedik fogadalmát kiegészítő esküje alól. Hogy ne jezsuitaként lépjen az érseki méltóságba, ez esetben *a potiori* nem egyházi, hanem világi törvényi kritérium volt, leírtuk már elégszer. Ezt sikerült is a szomaszka kitérővel úgy semlegesíteni, hogy közben a szerzetesi jelleg, eszmény se sérüljön, és a jezsuiták óhaja is teljesüljön. Miután így Pázmány kinevezhetővé vált a magyar törvények szerint és közvélemény előtt esztergomi érsekké, jezsuita jellegének megszüntetését semmilyen szempont nem indokolta többé: szomaszka örökfogadalma mellőzhető lett. A Borghese-pápa szavai megerősítik gondos brévefilológiával kikövetkeztetett felismerésünket, miszerint az egész folyamat – a kiváltképpen a harmadik bréve körütekintő fogalmazásának köszönhetően – rendben volt kánonjogilag, még az új professzió letétele nélkül is. Ellentmondást nem tűrő kijelentése ugyanakkor a jövőre nézve egyúttal szanálta az örökfogadalom végtelen elmaradását – erre még hamarosan visszatérünk.

A kánonjogi akadályok elhárultával Aldobrandini közműködésével 1616. november 14-én – lehet, hogy nem véletlenül éppen azon a napon, amikor lejárt szomaszka noviciátusa kerek egy esztendőnyi megkezdési terminusa – végbement Pázmány első előterjesztése (*praeconisatio*),¹² a november 28-ai titkos konzisztóriumon pedig megtörtént az esztergomi érseki szék pápai betöltése. A viceprotektor *propositiójára* a pápa a bíborosok egyetértésével új főpásztorról gondoskodott (*provisio*) Esztergom számára.¹³ Három héttel később, december 19-én, egy szintén hétfői napon pedig a szo-

¹¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 490^{rv}. Lásd *Dokumentumok*, 25. sz. Szövegéből különösebb értelmezés és pontos jelzet nélkül idéz: FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 290 és 533, 969. j. (Továbbá a „Ridolfi követ” kitétel szerepel, a pontosabb azonosítás elmaradt.)

¹² „Nel concistoro, che sarà facilmente fra due giorni, il cardinale Aldobrandino preconizzerà la chiesa di Strigonia conforme alla nomina fatta da vostra maestà Cesarea, alla quale fo profondissima riverenza e prego gloriosi successi.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. november 12. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 480^{rv}.

¹³ A vonatkozó bullából idéz: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8. A szerző „megfelkiáltójelezi” a bulla azon kitételét, miszerint Pázmány katolikus szülöktől született. Ez azonban nem hiba. A protestáns származás alól felmentő bréve szövege ugyanis *experesse* azt tartalmazza, hogy a bullában ne tegyenek említést „eretnek” származásáról. GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8. – A fogalmazványt hiába kerestük 2008 nyarán a Vatikánban, valaki kivágta a regisztrum-kötetből, erről a levéltári prefektúrán bejelentést tettünk.

kásos külön eljárás keretében lezajlott a pallium adományozása is.¹⁴ Szentelési fakultásait az új érsek három nappal korábban kapta meg.¹⁵

* * *

Pázmány ez idő alatt a fennmaradt források tanúsága szerint a magyar főpapi szokásokkal ellentétben feltűnően ügyelt az egyházi előírások betartására. Leveleiben nem címzi magát esztergomi érseknek¹⁶ – leszámítva a kinevezése napján Miksa főhercegnek és Thurzó György nádornak írt misszilisait.¹⁷ 1616. szeptember 29-ei levelét Vasoli uditoréhoz mint „ki[meg]nevezett” („*nominatus*”) szignálta.¹⁸ Ez szabályos formula volt, utána mégis egészen december végéig csak mint „Petrus Pázmány” írta alá leveleit. Először csupán 1616. december 30-án – attól a naptól fogva, amikor már értesülhetett arról, hogy Rómában megkapta palliumát is – használja ismét levélaláírásban érseki címét, ettől kezdve viszont folyamatosan. Nem tudhatjuk, hogy ez az eljárása összefüggésben van-e sajátos szerzetesi jellegével, de nagyon valószínűnek tartjuk. Kánonjogi precizitása az újvári őrség tartásának vonatkozásában példa nélküli. Mindkét utóda, Lósy Imre és Lippay György is vállalta ezt, szentszéki jóváhagyásnak, vagy legalább igénylésének mindazonáltal semmi nyoma.¹⁹

Az új prímás Prágát már 1616. október 31-én elhagyta, érseki javadalmát viszont csak 1616. november 29-én foglalta el.²⁰ A dátumot nem az magyarázza, hogy Pázmány vonakodott volna a pá-

¹⁴ HC IV, 322.

¹⁵ Külön – feltehetően és az íráskép tanúsága szerint is Niccolò Ridolfi által az ő nevében benyújtott – kérvényre. Ez kiadva: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, n. 1. Pázmány 1616. december 16-án nem nyerte el az összes kért fakultást, hanem csupán azokat, amelyeket Forgách bíborosnak is megadtak. Ismertetésük: uo., 15; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („*Pro Petro Pasma electo [Strigoniensi]: facultates... promovendi suos dioecesanos extra tempora...*”). A brève közlését lásd *Dokumnetumok*, 32.b sz. – A minuciózus ügykezelésnek a kérvény kiadásáról hiányzó adatai (Segr. Brev., Reg., vol. 543, fol. 334^{rv} + 348^v): Sanctissimo domino nostro pro Petro archiepiscopo Strigoniensi. [m.a.] Al card. S. Susannae die 7 Decembris 1616. Sanctissimo placet ad instar expeditae pro bono mem. cardinali Strigoniensi. [fol. 334^r] Beatissime padre. Devota S.V. creatura Petrus nuper ~~confirmatus~~ electus archiepiscopus Strigoniensis pluribus iam S. V. munificentia gratiis affectus [...] Kihúzás és fölé a betoldás („*electus*”) a pápa kezével, vö. ellenjegyzését fol. 333^v.

¹⁶ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 36–51.

¹⁷ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 34–35. Miksának „*electus*”, választott érsekként ír alá, Thruzónak már mint „rendes” érsek, lehet hogy politikai megfontolásból, de az is lehet, hogy csak ezután gondolta végig a problémát. (Itt jegyezzük meg, hogy a HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 33. sz. irat valószínűsíthető dátuma szeptember 27.)

¹⁸ Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10.

¹⁹ Vö. TUSOR PÉTER, *Lósy I. Imre (1637–1642); Lippay IV. György (1642–1666)*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 291–296; 296–303.

²⁰ Jóllehet Pázmány mind a *Camera Aulica* prágai részlegétől, mind Klesltől szerzett utasítást az azonnali bevezetésre a javadalomba. Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 49. – Igazán szabatosan akkor járt volna el kánonilag, ha szenteléséig megtartja az „*electus*” kitélt.

pai bullák kiállítása előtt pusztán a királyi adományozás alapján átvenni a prímási birtokok kormányzását. Tárgyalásai a Magyar Kamarával ekkorra zárultak le. A Kamara olyannyira húztavonta az érseki javadalom teljes átadását, úgyhogy az új prímás kénytelen volt hivatalos tiltakozást is tenni az őt olyannyira támogató Pethe László elnök és munkatársai ellen, akik a felettes Udvari Kamara elvárásainak, személy szerint Miksa főhercegnek voltak kénytelen engedelmeskedni.²¹ Mindenesetre megkönnyíthette számára a késlekedés elfogadását, hogy az ügyében eljáró Niccolò Ridolfitól már november derekán tudhatta, hogy konzisztórium elöterjesztése november 28-án esedékes, és érseki kinevező bulláit is erről a napról fogják keltezni. Így végül sikerült azt a Róma által gyakran kárhoztatott kánoni szabálytalanságot is elkerülnie, miszerint a magyar főpapok kánoni felhatalmazás nélkül, a királyi kinevezés alapján *in temporalibus* átveszik egyházmegyéjük kormányzását.²²

Püspökké szentelésére 1617. március 12-én került sor, szentelője új patrónusa, Klesl volt.²³ Intronizálása és a pallium ünnepélyes felvétele ezután mehetett végbe a nagyszombati székesegyházban.²⁴

²¹ Uo., n. 42. 43. 44; GALLA, *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, 3–4. – Az érseki javadalom átadásával kapcsolatban keletkezett kamarai utasítások: MNL-OL MKR Expeditiones camerales (E 15), 109. cs., 347. 349–350. 369. 392. 393. 397. 398–399. 401. 420. fol. (n. 84. 82. 66. 42. 41. 37. 36. 34. 16.)

²² Sőt sokszor lelkiekben is. Vö. FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895, *passim*.

²³ A dátumot egyfelől Vasoli mellékes utalásából tudjuk. „*Monsignor arcivescovo di Strigonia, che Domenica fu consecrato dal signor cardinale Cleselio, mi disse haver scritto a vostra signoria illustrissima in raccomandazione di monsignor Balasci... [ti. hogy pozsonyi prépostsága mellé megtarthassa a győri örkanonokságot, akit Pázmány kérésére az uditore is ajánl, hiszen] degno d'ogni favore per le sue ottime qualità et talento non ordinario nella professione theologica, qual anco vien dispensato da lui a beneficio della religione cattolica, scrivendo e dando alle stampe opere molto erudite in confutazione dell'impietà, che giornalmente mandano fuori gli eretici di quel regno, nel, che fa quel buon prealto non poca spesa.*” Vasoli Borgheséhez, Prága, 1617. március 13. BAV Barb. Lat., vol 6928, fol 65^{rv} (a válasz április 1-jén kelt: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 67^r és vö. fol. 203 is, illetve ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 234^r–235^v). A Vasoli által említett Pázmány-levél, amelyben ő szintén ír küszöbön álló szenteléséről, közölve GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, n. 2. Lásd különösen 19–20, 3. 4. 5. j. is, további hivatkozásokkal, ahol GALLA már megcáfolja azt a FRAKNÓINÁL, HANUYNÁL és őrutánuk másoknál is megjelenő állítást, hogy Pázmányt kinevezése napján fel is szentelték. Ez nyilvánvalóan skizma lett volna. – Vasoli jelentését (még 1997 decemberében) március 3-ának olvasva, Pázmány szentelésének dátumát korábban tévesen korrigáltuk. A prímás február 21-e után valóban Prágába indult, a káptalan vélhetően szenteléséhez fejezte ki jókívánságait útja előtt. Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 58. – ÓRY-SZABÓ ugyancsak hangsúlyosan cáfolják HANUYT, hogy szeptember 28-án ment volna végbe a püspökszentelés (*Pázmány*, 43).

²⁴ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 59–60. – A n. 59-es iratnak HANUY a következő címet adta: „Pázmány Rómába küldött esküje az érsek javadalom átvétele alkalmából”. Szerintünk ez a szentelés előtti eskü, letételére Prágában kerülhetett sor, Pázmány mint „*Petrus electus Strigoniensis*” szerepel benne. Továbbra is nehezen tudjuk elképzelni, hogy Pázmány szentelése alkalmával Prágában magára öltötte volna palliumát, amelyet csak metropolíája területén viselhetett, s amelyet Henrik Derlaye Almásy és Telegdy asszisztenciájával adott „át” neki. Vö. uo., 100 (HANUY irat utáni kommentárja). Ha viszont a Babóthy Ferenc kanonok által március 12-re, a szentelés napjára lejegyzett adat mégis he-

A bullákban kifejezett pápai akarattal összhangban történt püspökszentelés Pázmányt a szerzetesi állapothoz „tökéletesebb” egyházi állapotba helyezte,²⁵ apostolutóddá tette. Még hozzá úgy, hogy Pázmány betartotta, amit jezsuita kiegészítő fogadalmában vállalt ezzel kapcsolatban: „*nunquam me acturum, curaturum aut praetensurum*”. E két maxima és azon tény ismeretében, hogy az érseki trónhoz vezető útján hosszas vargabetűre elsődlegesen nem egyházi, hanem magyar törvényi előírások miatt kényszerült, minden egyéb szempontot járulékosnak kell tekintetünk.²⁶ Ami persze nem azt jelenti, hogy történetileg érdektelenek lennének.

2. A PÁPAI „MEGERŐSÍTÉS” ÉS

PALLIUM-ADOMÁNYOZÁS RÉSZLETEI

Már az eddigi elbeszélésből is kitűnt, hogy Pázmány kánoni institúciója az esztergomi érsekségben a jogi, kánonjogi, és egyéb problémák nélkül is egy összetett, soktényezős folyamat volt. A prágai udvar, a bécsi nunciatura, az Államtitkárság és bíboros protektorátus részvétele rutinszerűnek mondható. A pápa személyes figyelme és hogy a Titkos Tanács elnöke is írt az ügyben, már kevésbé. Az bonyolulttá csak a római szakaszban való megerősítési procedúrát egyszerűsítette, hogy a bonyolításban elsődlegesen illetékes ágens és az – adódó nehézségektől függően – több-kevesebb feladattal bíró császári követ Niccolò Ridolfi ideiglenes ügyvivő személyében azonos volt.²⁷ (Az ő ágensi szerepe egyébként nem korlátozódott kizárólag technikai feladatokra: Thurzó nádor halála után Pázmány például rajta keresztül tájékoztatta az Államtitkárságot elképzeléseiről a kialakult politikai helyzetben.)²⁸

lyes – például Pázmány nem öltötte fel, csupán átvette a palliumot – akkor az őt Prágába kísérő két püspökben a Klesl melletti két társszentelőt azonosíthatjuk. – Egy Rómába küldött, közjegyzőileg is hitelesített tanúsítvány a pallium átvételéről és ehhez kapcsolódóan az eskü és hitvallás letételéről (Draskovich György által, melyet Ioannes Casparus bécsi püspök és hivatalának notáriusa igazolt az esküszöveg átírásának kíséretében, Bécs, 1583. február 28.): ASV Instrumenta Miscellanea n. 5375. Az eset érdekessége, hogy a vonatkozó bullában a feladattal a prágai érsek és az olmützi püspök lett megbízva. Mivel azonban Draskovichnak úgy mond „udvari kancellárként” követnie kellett az uralkodót Bécsbe, kérésre V. Sixtus brévében engedte meg, hogy a cselekmény a pápai nuncius vagy a bécsi püspök előtt menjen végbe. A nunciusnak azonban időközben Kölnbe kellett utaznia. Uo.

²⁵ „...*status episcoporum perfectior sit, quam status religiosorum*”. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. XVI, 1. Suarez: *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr.

²⁶ Úgy véljük, hogy Pázmány érseki kinevezésére máskülönben már 1615. december–1616. január folyamán sor került volna, még hozzá a szomaszka kitérő nélkül.

²⁷ Az *institutio canonica* folyamatának ismertetése a vonatkozó fogalmakéval: TUSOR, *A barokk pápaság*, 222–227; az alkalmazásra kerülő „titkos útra”: 182–184.

²⁸ „*Di novo circa le cose di queste parti posso dirle, che dopo la morte del palatino pare, che pigliano migliore piega, come particolarmente scrivo al P. Ridolfi, al quale mi rimetto.*” Levele Scipione Borgheséhez, Pozsony, 1617. január 15. HANUY,

A domonkos szerzetesnek bőven akadt feladata az egyes részlépések megtételének szervezésében, sürgetésében, finanszírozásában. Az egyes feladatok sorrendjét, elvégzését, a kifizetett összegek ránk maradt jegyzéke segítségével követhetjük nyomon.²⁹

A költségek annak ellenére is jelentősek voltak, hogy a könnyített – de még így is elég összetett – ügymenetet jelentő *per viam secretam* expedíció a legkomolyabb summa, az annáta (pontosabban *servitium commune*) elengedését jelentette, ami 4000 aranydukátot tett volna ki.³⁰ Az ügyet a Bíborosi Kollégium szintjén kézben tartó protektor ugyancsak lemondott a neki járó illetékről, ez 600 dénár megtakarítás volt Pázmánynak. Olivieri hiába biztatta az ellenkezőjére,³¹ Dietrichstein a jelek szerint nem tartott igényt az úgynevezett *propinára*. Niccolò Ridolfinak a kimutatás elején található értelmezése szerint a *per viam secretam* eljárás, azaz a pápa által gyakorolt kegy az annátával egyetemben egyébként is eleve kizárta megfizetését.³² Következésképpen Olivieri ez esetben minden valószínűség szerint ingyen végezte munkáját. Vele ellentétben a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvet ellenőrző és kivonatoló, azaz a pápának és a bíborosoknak szóló összefoglalót (*memoriale praeconisationis/propositionis consistorialis*)³³ elkészítő Albertini doktor 10 aranyscudót (*Scudo d'Oro* = *ScO*) és 10 *giuliót* kapott (= *g*), segédje 5 *g*-t. A Pázmányról és egyházmegyéjéről szóló iromány másolatainak elkészítése, majd kiosztásuk 40 + 10 *g*-be került. Számuk több tucatra rúgott a konzisztóriumokat akkortájt látogató kardinálisok létszámának függvényében.

A bullák kiállításának alapjául szolgáló konzisztoriális céduláért és másolataiért – ezek száma nem lehetett túl nagy, vélhetően annyi, ahány bulla kellett –, már jelentősebb összeget, 2 *ScO*-t és 6 *g*-t kellett adni, a bullák fogalmazványáért pedig még többet, 3 *ScO*-t és 6 *g*-t. Maguk a bullák – me-

Pázmány... levelei, n. 56. (A közreadó csupán annyit ír jegyzetben, hogy a „Ridolfi római ágenshez írt levélnek nyoma veszett, és vélhetően Lodovico Ridolfira gondol, noha az „*al padre Ridolfi*” kitételből is kikövetkeztethető, hogy Niccolòról van szó.

²⁹ Eredetije: PL AEV n. 170. Lásd alább *Dokumentumok*, 33. sz. Pontos jelzet nélkül említi FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 237–238 és ő utána HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 94 (jegyzetben). Szerzője logikai úton is azonosítható, ilyen összeállítást kizárólag a bullaspedíció intézője készíthetett. Erre bizonyítékot találunk, egy ugyanilyen elrendezésű, azonos kéztől származó kimutatást 1619 körülől: *Lista di creditori del s. Niccolò Ridolfi*. Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori (AGOP), IV. 78b (Epistularium N. Ridolfi), fol. 73rv. – A fizetési kimutatásokat az utód Lósy megerősítéskor elővették, és e bizonyítékokra hivatkozva igyekeztek elérni, hogy a szubdiakónusoknak ezúttal is 100 dukátot fizessenek a követelt 200 helyett. A Lósy érdekében készített kérvény: BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 45r–46v.

³⁰ Nemcsak a kimutatás, hanem a HC szerint is: IV, 322. A *servitium communera* és az egyéb tételekre: TUSOR, *A barokk pápaság*, 101–104.

³¹ Lásd többször idézett jelentéseit.

³² PL AEV n. 170. *Dokumentumok*, 33. sz.

³³ Kiadva LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 21.

lyeket a *scrittore segreto* készített el, és ennek köszönhetően több költséges és formális, az Apostoli Datárián és az Apostoli Kancellárián végzendő szakasz elmaradt – 13 *ScO*-t és 13 *g*-t kóståltak. A hártýára írt, szépen kalligrafált szövegek a felszentelendőknek, a káptalannak, az egyházmegye papságának, híveinek, kinevezést tevő uralkodónak stb. szóltak. A majuszkulás írásmódért külön illetéket (1 *ScO* és 1 *g*) számoltak fel.

Az ólombullák díját a pápai kegy 15 *ScO*-ra és 23 *g*-re szállította le, mint ahogy Peretti bíboros vicekancellár és az utolsó ellenőrzést végző beosztottja tiszteletdíját is 20 *ScO* 20 *g*-re, illetve 3 *ScO* 3 *g*-re mérsékelte. A *Segretari Apostolici* testületének a jelek szerint az egyszerűsített ügymenetben is megkerülhetetlen taksája és a bullák szövegének regisztrumba iktatása jelentősebb összeg, 32 *ScO* és 32 *g* volt. A bullák papírra, jól olvasható kurrens betűkkel írt másolatának költsége elhanyagolható, mindössze 4 *g*. Külön kellett viszont fizetni a kedvezményes ügymenetet elrendelő mandátumért és az ennek érdekében készített kérvényért és annak másolataiért (3 *ScO* és 6 *g*). A különféle egyéb memoriálékért (véltetően a bullaspedíció most felsorolt szakaszai intézésének kérelmezésére vonatkozhattak), másolataikért, valamint a protestáns származás alól diszpenzáló bréve és az uralkodói bemutatóirat kópiáiért kereken 4 *ScO*-t kértek. Az elkészült bullák kiadásáért 30 *ScO*, 30 *g*-t számoltak fel a római udvarban.

A végösszeg 136 *ScO* és 206 *g* lett, ami 20 (ezüst)*scudo* (*scudo di moneta*) és 60 *g* egyéb, nem részletezett költséggel kiegészülve összesen és a gyakorlatban ténylegesen használt ezüstpénzben számolva 204 *scudo* és 20 *g*-ra növekedett.

A rekonstrukció alapját képező, Niccolò Ridolfi által készített kimutatásra Pázmány saját kezével írta rá, miszerint „Rómából írt levelek” arról tudósították, hogy ha a pápa nem adja bejegyzését *per viam secretam* eljárásba, az összes kiadás (apostoli kamarai) 8200 dukát körül alakult volna. Ez a megjegyzés nem igazán érthető. Hiszen az iratexpediálási taxa – ahogy becsüljük – legalább fele részt kifizetésre került, az annáta 4000 dukátra, a protektori *propina* pedig 600 dénár-ra rúgott, legalábbis Olivieri szerint, amit mi egyébként kissé sokallunk. A végösszeg mindenesetre nem, vagy alig haladhatta volna meg az 5000 dukátot, ami szintén nem csekély összeg. Ha viszont ezüst *scudo*-ban és nem dukátban vesszük az összeget és hozzáadjuk a pallium megszerzésének költségeit,

úgy már közelítünk a 8200 körüli summához. Valószínű is, hogy a számos folyó részkiadást is magában foglaló kalkuláció a ténylegesen használt pénznemben történt.³⁴

* * *

A „*condonatio pallii*” összköltsége mintegy 163 ScO-ra (+ 206 g) rúgott.³⁵ Itt az összes tételt mérés nélkül meg kellett fizetni, ugyanis a bullákkal ellentétben nem létezett rendkívüli út.³⁶ Bár kevesebb iratot kellett kiállítani, az összeg így is több lett, mint a bullák kedvezményes 136 ScO (+ 206 g) körüli végösszege.

A pallium adományozása alapvetően a Bíborosi Kollégiumhoz, illetve a konzisztóriumhoz kapcsolódott. Az előkészítő szakasz nyitányaként a konzisztoriális ügyvédek testülete a kérelem előírások szerinti megfogalmazásáért 10 ScO-t és 10 g-t kapott. Mivel metropolitai joghatósága jelvényét az új érseknek elvileg személyesen kellett volna átvennie, helyettesítéséről külön meghatalmazást kellett készíteni.³⁷ A közjegyző, aki Olivieri lovag házához ment és a szükséges iratot megformálta,

³⁴ Vö. az átváltási árfolyamokkal egyetemben: TUSOR, *A barokk pápaság*, 258–259 (Függelék II: Pénzek és értékek).

³⁵ Beleszámolva a brévékkel együtt iktatott kézbesítési illetéket is. Lásd alább.

³⁶ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 266 (és 327, 98. j.). E téren látszólag elbizonytalanít bennünket, hogy Pázmány 1617. január 15-ei levelében Dietrichsteinnek „*circa elargitionem pallii gratuito factam*” mondott köszönetet. Talán egy, a protektornak a pallium kapcsán járó, közelebbről nem ismert tétel elengedéséről lehet szó? Látjuk, az eljárás kezdetén Olivieri külön szerepet kapott. Olyan jelentős tétel azonban aligha lehetett, ami külön levelet érdemelt volna. Valószínűbbnek tartjuk, hogy Pázmány a palliumot említve az egész megerősítési eljárásra gondolhatott, kiváltképpen, hogy más idevágó köszönőlevele nem ismert. Ebben az egyetlen érdemi összeg, ami a protektorhoz tarozott a már említett *propina* volt, és minthogy a pápai engedmény az annátával együtt – említettük – erre is vonatkozott, a levél Dietrichstein (valamint megbízottja) teljes közreműködésére vonatkozhatott. Alátámasztja ezt, hogy másnap Borghesének – az érseki kinevezés előmozdítása mellett – szintén az egész eljárás kedvezményes költségeiért („*ch’la spedizione sia sata fatta gratis*”) mondott köszönetet. HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 55 és 56. Már GALLA tisztázta, hogy utóbbi címzettje nem Maffeo Barberini (a későbbi VIII. Orbán). *Harminkilenc... Pázmány-levele*, 20 (4. j.). – HANUYNÁL lásd különösen a 94. 1. j-t, ahol, ő az *elargitio gratuito facta* alatt a *via secreta* eljárást érti, és a kitéltet maga is az egész procedúrára vonatkoztatja, nemcsak a pallium adományozására. Utóbbi azonban bizonyíthatón nem *via secreta* ment végbe, hiszen Ridolfi kimutatása szerint nem a *scrittore segreto*, hanem a rendes kancelláriai, datáriai tisztviselők készítették el a szükséges iratokat.

³⁷ Egy ilyen meghatalmazás, mégpedig Pethe Márton kalocsai érsek számára: BAV Vaticani Latini, vol. 12 337 (ASV Miscellanea [Armadi I–XV], Armadio XII, vol. 85), fol. 129rv (*Una autorizzazione del 20 aprile 1600*). A közhiteles dokumentum tanúsítja, hogy Pethe Márton, miután Kutassy János esztergomi érseki kinevezés után kalocsai érsek lett, „*suum verum, certum, legitimum ac indubitatum procuratorem, actorem, factorem et negotiorum suorum infrascriptorum gestorem ac nuncium specialem et generalem, ita tamen quod specialitas generalitati non deroget, nec e contra videlicet reverendum virum dominum Franciscum Diotalevium, praepositum de Saagh, Romnam curiam ex ablegatione eiusdem consuetudinis sequentem absentem, tanquam praesentem, solum, insolidum, ad ipsius reverendissimi constituentis nomine et pro eo in Romana curia praedicta a sanctissimo domino nostro pontifice maximo, si de metropolitana ecclesia praedicta eidem reverendissimo domino constituenti providere, ipsumque illi in archiepiscopatu praeficere et pastorem placuerit, provisionem ipsum petendum, impetrandum et obtinendum literasque apostolicas super eadem provisione et illius occasione quovismodo necessarias per cancellariam, cameram, sive per viam secretam aut alias expediendum et expediri faciendum ac propterea post obtentam provisionem huiusmodi pallium de corpore beati Petri apostoli sumptum metropolitanas ecclesias obtinentibus concedi solitum, et in*

mindössze 9 g honoráriumra volt jogosult. A magyarázatot, hogy miért nem Niccolò Ridolfi, az ágens, és miért nem Pietro Aldobrandini, illetve az ő auditora, Albertini doktor számított illetékesnek az *instrumentum substitutionis* elkészítésében, abban találhatjuk meg, hogy – mint mondtuk – az egész ügymenet elsődlegesen a Szent Kollégiumhoz kötődött. Márpedig azon belül a magyarországi egyházmegyéék, így az esztergomi érsekség „pártfogolása” Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorátusához tartozott hivatalosan, és e részmozzanat terén nem volt szükség a viceprotektor személyes közreműködésére.

A pallium adományozásának hitelesítése után, amelyet Mons. Capelletti végzett³⁸ (1 ScO, 1 g) került sor a legnagyobb összegű kiadásra. A „szubdiakónusok” 100 ScO-t és 100 g-t vehettek fel. Őket feltételesen a Lateráni és a Szent Péter-bazilikában liturgikus funkciókat ellátó hat „*subidiaconi palatini*”-vel azonosítjuk.³⁹ Miért kaphatták ezt a jelentősebb summát? Tudjuk, a pallium a Szent Ágnes napján, január 21-én megáldott bárányok gyapjából készült, majd Szent Péter és Pál ünnepének vigíliáján, az esti második vesperás után szentelték meg őket. A keresztekkel átszőtt vállszalagokat ezután egy kazettában Szent Péter sírja felett őrizték.⁴⁰ A hat szubdiakónus talán ennek az őrzésnek szimbolikus feladatát láthatta el.

A következő szakaszt az adományozó okiratok kiállítása képezte az előkészítő dokumentumok alapján. Fogalmazványuk, vélhetően tájékoztatásra, ellenőrzésre szolgáló kiosztásuk és a minden

quo est plenitudo pontificalis officii, per quempiam ex advocatis consistorialibus a sanctitate sua in consistorio instantur, instantius et instantissime similiter petendum et obtinendum. Illud quoque ex manibus illustrissimi et reverendissimi cardinalis diaconi, cui illud tradere contigerit, cum ea, qua decet reverentia, humilitate et devotione recipiendum et pertractandum, ut eidem procuratori consituto invinctum fuerit asportandum. Unum quoque procuratorem loco sui, cum simili aut limitata potestate substituendum, eumque revocari et onus procuratoris huiusmodi in se reassumendum toties quoties opus fuerit, et ipsi videbitur expedire, praesenti procuratorio nihilominus in suo robore duraturo.” A tanúk Felnémethy Máté, Thuri Ferenc, Zelenffi Mátyás voltak, a közjegyző Bluem György (három virág a jele), őt a pozsonyi káptalan jegyzője, Gudocz Márton ellenjegyzete (a káptalan papírfelzetes pecsétjével lepecsételve).

³⁸ Őt sokáig nem tudtuk azonosítani, a Szent Kollégium klerikusai között nem találtuk. HC IV, 59–60. Személyére a legfrissebb nemzetközi irodalom viszont már megfelelő támpontot nyújt. Martino Capelletti (1544–1622), Rieti patrícius családból származott, Felice Peretti, a későbbi V. Sixtus auditoraként kezdte pályáját, ekkorra már mindkét *Signatura* referendáriusa, a *Consulta* prelátusa, valamint Montalto bíboros vicekancellár titkára. 1605–1618 között ő írta alá a konzisztoriális aktákat, amelyek alapján a Brévetitkárságon elkészítették a konzisztoriális cédulákat a bullák kiállítására. REINHARD, Paul V. Borghese... *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Capelletti”). Vagyis a pallium adományozásának forrásunkban említett hitelesítése a vonatkozó konzisztórium-i ülés aktájának aláírása volt.

³⁹ D. BOUX, *Tractatus de Curia Romana, de cardinalibus, Romanis congregationibus, legatis, nuntiis, vicariis et protonotariis apostolicis*, Parisiis 1859, 44–45. Feltételezésünket megerősíti, hogy Francesco Barberini az utód Lósy palliumával foglalkozó – hosszas és méltatlankodó – jegyzékében „*subdiaconi apostolici*”-ről, akik aligha lehettek mások. Malatesta Baglionihoz, Róma, 1637. szeptember 5. BAV Barb. Lat., vol. 7072, fol. 44r–45v.

⁴⁰ Minderre és a pallium kialakulására, jelentésére: ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 1991, 247. Lásd bővebb szócikkét a *Katolikus Lexikon*ban is.

bizonynal ebben ténykedő két beosztott tisztviselő (*sostituti*) közreműködése 4 + 2 *ScO*-ba és 4 + 2 *g*-ba került. A kancelláriai–datáriai szakasz ezúttal hosszadalmasabb volt. A két vonatkozó bulla és a pallium átvételekor leteendő eskü tisztázatának elkészítése⁴¹ és egy másik adományozási formula kiállíttatása, illetve a majuszkulás írásmód illetékének lerovása után (3 + 1 *ScO* és 3 + 1 *g*) külön kellett fizetni a jórészt jelképes munkavégzésért az írnokoknak, továbbá az abbreviátorok kollégiumának az első ellenőrzésért (*pro prima visione*), az „apostoli titkárok” testületének, az iratok hivatalokon belüli és közötti mozgatásáért felelős „speditőröknek” (*spedizioneri apostolici*, akiket *ianizeri*-nek is hívtak), az újabb ellenőrzésért és az őrzés jogdíjáért, majd magáért az ólomért (9 *ScO*, 22 *g*).

A harmadik, záró részt a pallium ünnepélyes átadása jelentette. Pázmányt vélhetően az a Derlaye mainzi prépost képviselte, aki később személyesen juttatta el hozzá a metropolitai joghatóság jelvényét. A pápai ceremóniamester, a palliumot hagyomány szerint átadó protodiakónus bíboros⁴² káplánjai, lovászhajói, a ceremóniamester segítői, a mellette működő szubdiakónusok 22 *ScO* és 22 *g*-t kaptak.

A pallium adományozásának kimutatásait tartalmazó irat vége az egyéb elnyert pápai kegyekért (*aliis diversis gratiis*) fizetett tételeket tartalmazza. A fentebb már többször előkerült diszpenzációs brévéért – egészen konkrétan azért, hogy a származási „defektusról” ne tétessék említés a bullákban – 27 *ScO*-t és 22 *g*-t, a különféle (szentelési stb.) fakultásokat megadó brévéért 22 *ScO*-t és szintén 22 *g*-t kellett fizetni. A Brévetitkárság egyik *sostitútója* – aki az iratokat elkészítette – honoráriumként 1 *ScO*, 1 *g*-t tehetett erszényébe. A halászhajóval készített két pecsétért csupán 40 *g*-t kértek. Mindez mintegy 50 *ScO*-t tett ki. Ridolfi ágens legvégül egybeszámolta a pallium és a brévék kiadásának/átvételének illetékét (15 *ScO* 15 *g*, ezt mi a pallium költségeihez számoltuk hozzá).

* * *

A bullákra és a palliumra fordított összes kiadás – ezüst *scudo*-ra átszámítva – 519 *scudo* és 91 *g* volt. A vélhetően a császári diplomácia csatornáin még októberben fedezetként átküldött 462 *scudo* és 91 *g* kevésnek bizonyult. Ridolfi gondosan feltüntette, hogy ezért 57 *scudo* 11 *g*-t neki kellett hiteleznie. Ezt

⁴¹ Kiadása érseki szentelési esküjével együtt – utóbbi nem szerepel egyik költségkimutatásban sem, hacsak nem ezt a szintén majuszkulás iratot kell érteni a „másik adományozási formula alatt” – átírásban és *facsimilében*: HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 59–60; függelék n. 7–8. – Már GALLA felfigyelt arra, hogy ezek az iratok nem a Pázmány által aláírt és Rómába küldött példányok. *Harminckilenc... Pázmány-levele*, 20, 5. j. Vö. Pázmány püspökké szentelése kapcsán tett íménti megjegyzéseinket is.

⁴² Ő hirdeti ki az új pápa nevét a megválasztása után, és ő koronázza meg. Ekkor vélhetően Alessandro Peretti vicecancellár volt még, vagy Andrea Peretti, akit olykor Alessandro helyettesített. HC IV, 5–57, helyenként.

pótlólag még megtoldotta a ceremóniamester helyettesének juttatott 1 *scudo*-val, amit a palliumot hitelesítő iratért (*instrumentum pallii*), illetve azzal a 35 g-val, amit a pallium szállítására vett dobozért és azért a vörös gyapjúszövetért fizetett, amibe a dobozt becsomagolta. Pázmány átmeneti és vélhetően rövid úton rendezett római adóssága így tehát 58 *scudo* 46 g-t tett ki. A költségeket megnövelte még a szállítást végző Derlayének a primás sajátkezű feljegyzése szerint adományozott 100 magyar arany is.⁴³

Nem találunk rá magyarázatot, hogy a két (a protestáns származás alól diszpenzáló, illetve a szokásos szentelési fakultásokat tartalmazó) bréve kiállítása miért a pallium költségeivel együtt került elszámolásra és miért nem a bullákéival – ahová viszont a diszpenzációs bréve másolatának díját be-
könyvelték. Arra vonatkozólag sem rendelkezünk támponttal, hogy a bullákat és az említett bréve-másolatot esetleg előbb eljuttatták-e Pázmányhoz, vagy ezeket is a palliumot hozó Derlaye szállította Pozsonyba, Nagyszombatba. Csupán a külön könyvelésből valószínűsíthetjük, hogy a november 28-ai konzisztórium napjára datált bullákat, amelyek elméletileg már akkor készen lehettek, amikor december 19-én a pallium adományozása a titkos konzisztórium elé került, korábban útnak indították, talán a császári diplomácia postájával.

A bullák és a pallium kúriai megszerzésével, ami rendszerint számos buktatót rejtett magában, és végig a 16–17. században a szentszéki–magyar kapcsolatok egyik neuralgikus pontjának számított, a kora újkori magyar történelem egyik legizgalmasabb belső, rejtett történése nyert kedvező befejezést. Pázmánynak saját egyházán belül immár senki és semmi nem állhatott útjában, hogy a magyarországi katolikus konfesszionalizáció élére álljon, és a nádor mellett az ország első számú közjogi, politikai vezetőjeként irányt szabjon a dolgok folyásának.

⁴³ Pusztán érdekességként jegyezzük meg, hogy Pázmánynak pályája végén ismét támadtak konzisztoriális fizetési kötelezettségei, igaz, nem érsekként, hanem bíborosként. Bullában megerősített hagyomány szerint hagyatékából a konzisztórium titkára, klerikusa, számvevője és ceremonáriusai („*ministri aliquot huius Palatii, quales sunt ceremoniarum, secretarius, clercius et computista consistorii, secundum iura et privilegia sua antiqua*”) összesen 125 kamarai aranyra voltak jogosultak. Kérésükre ezt Vitelleschi jezsuita generális Forró György nagyszombati rektor révén igyekezett megszerezni Pázmány végrendeletének végrehajtóitól. Többszöri fellépése, a vonatkozó pápai irat megküldése, és annak felemelítése, hogy a nem fizetés hátráltatja az utód Lósy palliumának megadását, nem biztos, hogy sikerrel járt. Levelei Róma, 1637. április 25. október 10. és 1638. január 30. ARSI Austr., 5 I, p. 263. 309. 343; OSZKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212. 220. 224. Lásd még a generális 1637. november 25-ei levelének eredetijét: „*Quinque illi pontificii ministri, quibus alias scripsi, a morte cardinalis Pazmanni deberi viginti quinque ducatos singulos impatienter valde expectant solutionem, et de aliis mediis iam cogitabant, quae aliquam forte moram expeditioni confirmationis archiepiscopalis poterant ingerere, quod ego dissuadere conatus fui, et scripturum me iterum illorum causa promisi, quod hisce facio, et ut agnosci melius possit, quid ex antiquo iure praetendant, ipsum breve apostolicum hisce adiungo, ex quo clare constat, quid haeredes cardinalium his ministris debeant. Itaque hanc rem reverentiae vestrae iterum iterumque commendo...*”. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 10 (103. cs., 39. fol.).

VII.

PÁZMÁNY, A JEZSUITA ÉRSEK

I. A KÁNONJOGI HELYZET

a) Historiográfia és a történeti „valóság”

Pázmány esztergomi érseki kinevezésének elbeszélése, részletezése és értelmezése során eleinte nem tettünk mást, mint FRAKNÓI VILMOS, IVÁNYI BÉLA, s még inkább ŐRY MIKLÓS, LUKÁCS LÁSZLÓ anyaggyűjtése nyomán¹ röviden ismertettük a jezsuita rendből kifelé vezető utat. Ennek története az említett szerzők írásaiban helyenként részletesebben és adatgazdagabban olvasható. Néhány súlypontot azonban már kezdettől fogva máshová helyeztünk, illetve a FRAKNÓI, IVÁNYI, ŐRY, LUKÁCS által szövegszerűen idézett vagy teljes egészében kiadott forrásokból más adatokat emeltünk ki, mint ők. Néhány kisebb hibát javítottunk, illetve több, csak FRAKNÓI által használt dokumentumot is azonosítottunk. Interpretációjuktól, kiváltképpen LUKÁCSétól kezdettől fogva eltértünk. Pázmány érseki székbe jutásában a Társaságon belüli problémáknak és a jezsuita ellenállásnak kisebb teret adtunk. A súlypontot inkább a Habsburg-diplomácia tevékenységére helyeztük át. Az új megfigyelések sorából kiemelkedik Partinger akciójának hangsúlyozása és ártértékelése. A kamarai tanácsos fellépését egyúttal a kora újkori magyar rendiség csekély diplomáciai megnyilvánulása egyikeként is értékelhetjük. Majd még inkább elszakadtunk a korábbi kutatás narratívájától és megközelítéstől. Gondolunk itt elsősorban Klesl szerepének bemutatására, a brévék alkalmazására és a bennük foglalt terminusokra vonatkozó megfigyelésekre; annak kiemelésére, hogy De Mara nuncius távoztával² Pázmány nem tudta ki előtt letenni fogadalmát, végül pedig a személyes

¹ Pontosításukat, árnyalásukat és érdemi kiegészítésüket ezért már önmagában sem tartjuk csekély eredménynek.

² Hogy már 1616. nyarán távozott, korábban is lehetett tudni, bár augusztusi időponttal. DONATO SQUICCARINI, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt 1999, 122. (A szerző HENRY BIAUDET, Helsinkiben, 1910-ben megjelent, tehát a korábbi kutatás számára már rendelkezésre álló klasszikus munkájából veszi adatait: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (BIAUDET a 122. oldalon 1616. augusztus 25-ei dátumot ad meg). GIORDANO júniustól említi Vasoli internunciatúráját. (*Le istruzioni generali*, 1023, 2. j.), pedig Niccolò Ridolfi O.P. fentebb idézett vonatkozó jelentéséből (és az államtitkársági iratanyagból) nyilvánvaló, hogy De Mara már április második felében elhagyta szolgálati helyét. – LUKÁCS (i.m., 223, 1. j.) idézi is BIAUDET adatát, sőt De Marát 1616. június derekán Rómában tartózkodónak

pápai előterjesztés kérésének különleges voltára, a bullaspedíció részleteire. Ezek a mozzanatok, noha a vonatkozó források, adatok tulajdonképpen már ismertek voltak, eddig nem kaptak figyelmet.

E felismeréseinknél sokkal értékesebb és fontosabb Lodovico és Niccolò Ridolfi diplomáciai jelentéseinek, Pethe László leveleinek, illetve Giacomo Olivierinek a korábbi kutatás számára teljességgel, vagy valós történeti értéküket tekintve ismeretlen jelentéseinek hasznosítása és beépítése. Az újonnan feltárt dokumentumok nagyban megkönnyítették számunkra, hogy Pázmány ügyét ne elszigetelten, hanem sokrétű történeti kontextusában kezdjük szemlélni. Erre a korábbi kutatás által használt vatikáni államtitkársági és római jezsuita levéltári források is számos fogódzót nyújtottak.

Különösen kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a magyar törvényi szabályozás okozta akadály léteének, mibenlétének és súlyának azonosítását, V. Pál álláspontról-változásainak bemutatását, a vonatkozó pápai brévék pontos alkalmazásának tisztázását, illetve Olivieri október 29-ei jelentését az előző napok egyikén adott pápai audienciáról. Azáltal, hogy Dietrichstein bíboros képviselőjének tudósításán keresztül majd négyszáz év távlatából is lehetővé vált számunkra egy kulcsfontosságú szóbeli pápai megnyilatkozás megismerése, végre megnyugtató és végleges választ találtunk arra a kérdésre: jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek, illetve hogyan maradt az? Kánonjogilag szabályosan vagy szabálytalanul, vagyis valamennyire vitatható módon lett-e Pázmány a Jézus Társaság tagjaként Magyarország prímása?

* * *

A problémának hosszas és rangos historiográfiája van. Induljunk el FRAKNÓI nyomán, aki leírja, hogy TIMON SÁMUEL határozott nemmel felelt arra a kérdésre, vajon átlépett-e Pázmány a szomaszkákhoz.³ Ám FRAKNÓI kritikája szerint igazolására nem tud mást felhozni, minthogy Pázmány a saját és mások állítása szerint jezsuitából lett esztergomi érsekké, illetve hogy más szerzetbe nem kellett átlépnie a főpapsághoz, hiszen őelőtte már oldoztak fel más jezsuitákat fogadalmaik alól. PRAY szintén Pázmány jezsuitasága mellett foglal állást.⁴ FRAKNÓI ugyanakkor joggal veti szemére, hogy adós marad annak bizonyításával, miszerint az átlépés a szomaszkákhoz hamis hírverés

mondja (igaz, téves azonosítás alapján, amint erről már szó esett), mégsem keres kapcsolatot a nuncius távolléte és a fogadalom elmaradása között.

³ SAMUEL TIMON, *Purpura Panmonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt*, Claudiopoli 1746, 239. (A mű első kiadása Nagyszombat 1715.)

⁴ *Specimen hierarchiae Hungariae I–II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779, I, 184.

volt csupán, miként állítja. FRAKNÓI nem mondja ki, de sorain átérződik, hogy a két jezsuita történész tollát a rendi elfogultság vezette.⁵ Őmaga Pázmány alább részletesen idézendő 1625 decemberi levelének egyik kitétele alapján („*ut ad hoc munus archiepiscopale, quum nihil minus, quam hoc cogitarem, assumerer, Pauli Pape nutu in Congregationem S. Maioli translatus fui, ut illinc deinde ad praelaturam promoverer*”) áthelyezését a szomaszkákhoz tényként kezeli, „amely azonban formaságnál nem volt egyéb”.⁶ Bár idézi Pázmány folytatólagos sorait („*et licet a superioribus ordinis Sommaschae literas acceperim, quibus in ordinem illius fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eodem ordinem professionem emisi, sed confestim ad archiepiscopatum postulatus fui*”), a szerzetesi fogadalom problémájának semmiféle figyelmet nem szentel. 1886-ban publikált újabb biográfiájában pedig kifejezetten tagadja, hogy „bármily fogadalom letétele kívántatott volna tőle.”⁷

HANUY FERENC FRAKNÓI nyomán és őt kiegészítve amellet érvel, hogy Pázmány nemcsak a jezsuita rendi vezetés ellenállása miatt tette a szomaszka kitérőt (hogy tudniillik ne közvetlenül tőlük „emelkedjék az érsekségre”), hanem már felhívja a figyelmet arra, hogy más okok miatt Pázmány maga is kérte korábban elbocsátását a Társaságból, és következtet az 1615. november 14-ei bréve meglétére is. Hangoztatja, hogy Pázmányt „Rómában méltán tekinthették a Sommascha-rendhez tartozónak”, és nem tartja kizártnak azt a FRAKNÓInál feltűnő meglátást, hogy a magyar jezsuita nem is értesült arról, hogy egy másik szerzet novíciusa lett: „1616. elején a pápa Pázmányt, az ő tudta nélkül, áthelyezte a Sommascha-rendbe”. Az egyházjogász HANUY egy eldöntendő, de igazából el nem döntött kérdés erejéig már kitér a fogadalom problémájára: „Egészen más kérdés persze az, vajon a szerzetesi kötelezettségek szempontjából Pázmány az 1616. év elején kapott „transitus-bréve után, de külön professio letételel előtt (nélkül) kötelezve volt-e votumok által, és ha igen a Sommascha-rend, vagy pedig a Jézus-Társaság révén?”⁸

A régebbi kutatók közül a jezsuita rend római levéltárának több forrását használó I. CORDARA – akit FRAKNÓI elég felületesen idéz – az egyedüli, aki egy 1616. április 29-ei, De Marának adott pápai

⁵ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 188 (jegyzetben).

⁶ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 188–189 (jegyzetben) és 619, ahol már tud arról, hogy a szomaszkák pápai interveniálásra vették át, és említi, hogy ez ügyben újabb pápai bréve keletkezett.

⁷ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 76–77. Itt már hallgat a tavaszi, újabb brévéről, s csak a novemberire hagyatkozik (melyet szövegében továbbra sem ismer). Uo., 74.

⁸ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 781–782; valamint Pázmány 1616. február 8-ai leveléhez fűzött jegyzete (uo., 52, 3. sz. j.).

brévére hivatkozva⁹ ugyan a szomaszkákhoz történő átlépésről beszél, amelyet akként értelmez, hogy Pázmány nem óhajtotta rendje szabályait megsérteni, mindazonáltal kellően aláhúzza és érvel amellett, hogy új rendjében a „szerzetesi fogadalom szentségét” nem mondta ki.¹⁰ A témával csupán érintőlegesen, jegyzetben foglalkozó GALLA FERENC tőle függetlenül, ám általános vatikáni forrásismeretének köszönhetőn – tudtunkkal ő az első történész, aki már ismeri, idézi a vonatkozó brévék szövegét – biztos érzékkel állapította meg: „Pázmány átlépése pusztán formalitás volt. Az új rendben sem noviciátust nem végzett, sem fogadalmat nem tett. Érseksége folyamán mindenkor jezsuitának vallotta magát és a rend segítségével vívta meg szellemi csatáját a magyar katolicizmus helyreállításáért.”¹¹

Pázmány tényleg jezsuita maradt, ahhoz most már Giacomo Olivieri tudósításának köszönhetően a legcsekélyebb kétség sem férhet. Ez ellen egyetlen egy fontos forrás szólt eddig. A szomaszkák kérésére 1629. december 3-án Alessandro Vasoli sajátkezű levélben igazolta, hogy Pázmány annak idején szomaszka szerzetesi *professiót* tett előtte.¹² LUKÁCS LÁSZLÓ talán helyesen vélelmezte – ráerősítve CORDARA 18. század közepén megfogalmazott, imént ismertetett megítélésre –, hogy tizenhárom év távlatából a volt *uditore* tévedett, és összetévesztette a szerzetesi fogadalmat a kánoni kivizsgálási eljárás során letett trienti hitvallással (*professio fidei*).¹³ Ez a tévedés azonban elég vaskosnak tűnik egy évtizedes nunciatúrai tapasztalattal rendelkező kánonjogi doktortól. Nem zárható ki az sem, hogy esetleg a szomaszkáknak akart kedvezni, vagy még inkább jezsuita-ellenes megfontolások vezethették, például személyes, helyi kontroverziák miatt. Netalán Pázmány szédü-

⁹ Ebben kaphatta meg hivatalosan De Mara a fakultást, hogy Pázmány előjárója legyen noviciátusa idején – gondolhatnánk. Ez a bréve szövegében közelebbről mindmáig nem ismert, a Brévetitkárság regisztrumaiban sehol sem található. Erős a gyanúnk, sőt szinte bizonyosak vagyunk abban, hogy a jezsuita központi levéltárat használó CORDARA a szomaszka generális április 29-ei, a nunciusnak szóló – és a jezsuita levéltárban másolatban meglévő (LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j. ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 120r–121r) – hivatalos értesítésében említett brévéről gondolta, hogy az De Marának szól. Márpedig ez nem más, mint a Pázmánynak címzett harmadik, április 21-ei bréve, amely elégségesen tartalmazza a nuncius számára is a felhatalmazást. CORDARA vonatkozó szövegrészlete újraközlve: VELICS, *Vázlatok II*, 7–9.

¹⁰ *Historia Societatis Iesu* VI, 28. Kiadva újonnan: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 26.

¹¹ *Harmínkilenc... Pázmány-levél*, 8. GALLA álláspontját megismétli SÍK, *Pázmány*, 425, 3. és 4. j.

¹² Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 23.

¹³ Uo. 216. – Az viszont jókora tévedés, hogy a *professio fidei* letételére a protestáns származás alóli felmentés miatt lett volna szükség. (Uo., Dok., n. 23, 1. jz.) A hitvallás letételének kötelme minden püspökjelöltre vonatkozott, és szorosan kapcsolódott a kánoni kivizsgálási eljáráshoz.

letes emelkedése válthatott ki irigységet benne. Mindenesetre a Vasoli-levelet ismételten közreadó és tartalmának hitelt adó SÁVAI JÁNOS fenntartásai bizonyosan alaptalanok.¹⁴

A szubjektív vízióiban egyébiránt nem kifejezetten a történetiség kontextusában mozgó LÁNYI EDE e vonatkozásban már 1936-ban nagyon pontosan és szabatosan fogalmazott: „A rend alkotmánya szerint az átlépő professzus, ha zárt időn belül valóban be nem lép az új rendbe, köteles visszatérni előbbi rendjébe és az első professzió valóban csak akkor szűnik meg, amikor az új rendbe nemcsak belép, hanem ott új professziót tesz. Pázmány sohasem lépte át a szomaszchiták küszöbét, semmi professziót ott nem tett. Tehát... de iure a Jézustársaságába tartozott”.¹⁵

A vele leplezetlenül polemizáló PETRUCH ANTAL azonban amellett történelmi láncolatát, hogy Pázmány nemcsak egyszerű *facultas transeundi*-t kapott, hanem Klesl és a leendő érsek leíró jellegű kijelentéseit filologizálva („*in illum ordinem adscriptum*”, illetve „*a Iesuitico ordine prorsus exemptus a summo pontifice ac liberatus*”), továbbá arra a valóban szokatlan gesztusra felfigyelve, hogy a pápai brévék a jezsuita előjárók joghatósága alól nem fogadalomtételével, hanem „noviciátusa” megkezdésével teljességgel kivették, tagadja, hogy Pázmány tényleg jezsuita maradt volna. Elismeri ugyanakkor, hogy „ha... pusztán azt az engedély kapta volna, hogy más szerzetbe átléphet, akkor a fent említett jogi elv alapján a kérdés el volna döntve, vitán felül állna hogy Pázmány érsek korában [*ti. érseként*] is jezsuita maradt.”¹⁶

Márpedig, tudjuk, a helyzet ezt volt. Csak éppen a valós történeti kontextusban egy bonyolultabb összefüggésbe illeszkedett. E sokszorosán összefonódó tényhálózat fel- és megfejtési akarása a 18. századtól kezdődően a 20. század végéig ugyan óriási volt a történetírásban, ám több kulcsadat és lényegi megfigyelés híján nem igazán sikerült. PETRUCH érdemére legyen viszont mondva az, hogy CORDARA nyomán felfigyelt arra a mozzanatra, miszerint a szomaszchák kifejezett parancsot kaptak

¹⁴ Vagyis SÁVAI közleményének előszava (*Pázmány és a szomaszchák*, 123–129), ami Pázmány szomaszchaságát igyekszik igazolni, nagyrészt egy téves történeti ívre feszülő diskurzus, melynek több részmegállapítása még további kritikára szorulna, amit mellőzhetőnek vélünk. Ugyanakkor az általa közreadott genovai levéltári források (saját véleményével ellentétben, uo. 123–124) – számos olyan, a korábbi kutatás által nem ismert vagy mellőzött adatot tartalmaznak, amelyek hiánypótlónak bizonyultak több részprobléma megértéséhez, megvilágításához Pázmány érseki székhöz vezető útján (lásd a közlemény fentebbi idézéseit). Még akkor is, ha mindezen, időközben már Rómába került dokumentumokat tanácsosabbnak láttuk eredetiben is tanulmányozni.

¹⁵ LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, II, 7.

¹⁶ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 83.

Pázmány befogadására.¹⁷ Felismerését azonban nem abban az irányban gondolja tovább, hogy eképpen az egyházi méltóság elfogadásában, ha közvetetten is, de megragadható a pápai parancs mozzanata, hanem Pázmány szomaszkasága melletti érvként tekint reá. Ugyanígy az „eretnecség alól felmentő” 1616. november 10-ei bréve külcímzését is úgy interpretálja, miszerint „s ha mégis szommaszchitának címzi, ez annak a jele, hogy a pápa úgy intézkedett brévéjével, hogy Pázmány ezentúl jogilag nem a jezsuitákhoz, hanem a szommaszchitákhoz tartozzék.”¹⁸

* * *

Vajon mi szolgálhatott Vasoli 1629-es, hosszas historiográfiai zavart keltő levele megírása okául, amelyben a rend megkeresésére igazolta, hogy Pázmány annak idején szomaszka örökfogadalmat tett őelőtte a prága nunciatúrán? Semmilyen más logikus magyarázatot nem találunk rá, mint azt, hogy 1629. november 19-én nyilvánosságra hozott bíborosi kinevezése miatt Pázmány tizenhárom hosszú év után az érdeklődés homlokterébe került a szomaszkáknál. Az egyes rendek presztízs- és érdekérvényesítési okok miatt tudniillik gondosan számon tartják, mondhatni kultiválják bíborra emelt tagjaikat. Vettore Capello szomaszka prokurátor generális aznap, majd november 29-én kelt hosszas gratuláló levelében nem mulasztotta el emlékeztetni a címzettet arra, hogy 1616-ban úgy-mond közékük lépett, felöltötte habitusukat és professziót tett náluk („*si degnò vertire l'habito nostro e professare sino l'anno 1616*”) – már biztosan tudjuk, hogy minden alap nélkül. Majd azonmód kérte is az új egyházfejedelem pártfogását Francesco Barberini bíboros neposnál és Paolo Savelli császári követnél kongregációja adódó ügyeiben, kiváltképpen pedig a rendalapító Emiliani Boldog Jeromos szentté avatásának meggyorsítását. Magyarország prímása 1629. december 16-ai levelében udvarias semmit mondással tért ki a kérés teljesítése elől.¹⁹

Úgy tűnik, Pázmány maga is számolt azzal, még hozzá jó előre, hogy bíborosi kinevezése kapcsán a szomaszkák érdeklődése problémát fog okozni, és esetleg előhozhatja érseki kinevezésének szerze-

¹⁷ „*Nam cum legibus societatis et voti religione prohiberetur oblatam ab imperatore dignitatem accipere, illum pontifex maximus, ne ex ipso [!] societate ad episcopatum novo exemplo translatus videretur, prius in eam, quam dixi, congregationem religiosissimam cooptari iusserat.*” Idézi: PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 83.

¹⁸ Uo. A szerzetesi állapot bréve-külcímzéssel történő megváltoztatásának kuriózumszámba menő feltételezése ellenére PETRUCH következtetésének premisszája ugyanakkor helyes történelmi intuíció: „V. Pál jól tudta, hogy Pázmány tényleg nem ment el a Szommaszchitákhoz, az sem lehetett előtte titok, hogy ennek következtében az általános jog szerint nem a Szommaszcha-rend, hanem a Jézustársaság tagja”.

¹⁹ Mindhárom levél – Vasoli tanúisványának kíséretében – kiadva SÁVAI, *Pázmány és a szomaszok*, 137–140. – A november 29-ei újabb gratuláció apropóját a bíborosi bíráumot vivő Guilelmo Motmman indulása adta. (Az alapító kanonizációja végül 1767-ben ment végbe.)

tesjogi részleteit. Tudjuk, hogy a döntés Pázmány majdani bíborosi felterjesztésére a pápa felé – ez nem olaszok esetében elengedhetetlen mozzanat volt korszakban – a Habsburg-uralkodó II. Ferdinánd részéről 1625. december 5-én született meg. Ez közvetlenül a trónörökös III. Ferdinánd nagyrészt Pázmánynak, részben pedig Esterházy Miklósnak köszönhető magyar királlyá választása után és miatt történt.²⁰ Elgondolkodtató, hogy Pázmány éppen ekkor, első koronabíborosi nominációja időszakában, az 1625. december 8-ai soproni királykoronázást követően három nappal, december 11-én írt egy sajátkezű, bizalmas levelet Muzio Vitelleschi jezsuita generálisnak szerzetesi fogadalma ügyében. Közli, hogy már régóta szeretett volna az Örök Városba menni, leginkább pedig az az évi jubileumi Szentévbén, hogy bizonyos ügyeit ott elintézzze. (Telegdy kalocsai érsek például el is utazott.)²¹ Az országgyűlés miatt azonban az uralkodó nem engedte el őt. Ezért a generálisra bíz egy lelkiismeretét szorongató ügyet, és nyomatékkal kéri, hogy beszéljen róla a pápával, és kérjen tőle szóbeli döntést, felmentést (pontosan a „*vivae vocis oraculum*” kifejezést használja). Majd így folytatja:

„Én ifjúságom hajnalától a Társaságban tevékenykedtem. Amikor tájt erre az igen munkás és veszélyes érseki hivatalra emeltek – melyre legkevésbé sem gondoltam – a szent emlékü Pál pápa beleegyezésével a szomaszkák kongregációjához helyeztettem át, hogy végül onnan lépjek a főpapi tisztségre. És jóllehet a szomaszka rend előjáróitól kaptam olyan írást, ami azt tanúsítja, hogy felvettek a rendbe,²² magam mégsem tettem náluk semmilyen fogadalmat, hanem tüstént az érsekségre emeltettem. Ezért bizonyos szorongást érzek szívemben, és kételkedem, hogy vajon eleget tettem-e akkor kötelességemnek, vagy talán van-e még valami hátralévő teendőm e téren? Mind emiatt igen kérem Tisztelendőségedet, hogy szabadítson meg engem ettől a szorongástól, és kérje meg Őszentségét annak kinyilvánítására, hogy kell-e valami más dolgot cselekednem ebben a kérdésben, vagy nem? Én ugyanis kész vagyok mindazt teljesíteni, amiről kötelességemként tudomást szerzek. Nagy jótéteményt fog gyakorolni velem Tisztelendőséged, ha ettől a skrupulustól feloldoz.”²³

Pázmány e sorait az eddigi kutatás: személy szerint CORDARA, ŐRY–SZABÓ, LUKÁCS akár Vasoli tanúsítványával, akár pedig a szomaszka rendi hagyományokkal szemben²⁴ elsődleges forrásként kezelte, és – az 1616. október végi pápai audiencián elhangzottak ismeretében most már tudjuk, helyesen – perdöntő bizonyítéknak vette annak eldöntésében, hogy Pázmány haláláig nemcsak

²⁰ TUSOR, *Purpura Panonica*, 81–91.

²¹ Lásd alább.

²² Vö. SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 134.

²³ Kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 324; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 22; tartalmi ismertetése a válasszal együtt: ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 44.

²⁴ SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 123skk; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 260, 2. j. és 263. Lásd a szomaszka rendi levéltár hivatalos névsoráról alább mondandókat is.

személyes meggyőződése szerint, hanem „jogerősen” is jezsuita szerzetes maradt mint érsek.²⁵ Ugyanakkor a kérdés felfejtésében legmesszebb jutó páter LUKÁCS – szemmel láthatóba CORDARA művének cenzora, P.E. de la REGUERA 1741. évi állásfoglalásával összhangban²⁶ – a rendelkezésére álló adatok szerint azt is állította, hogy az érseki előléptetésre szabálytalanul került sor, hiszen Pázmány nem kapott pápai parancsot (*praeceptum*) a javadalom elfogadására. Ezt mi, húzzuk alá, a vonatkozó diplomáciai tárgyalások evolúciójának és részleteinek ismeretében doktriner, a történeti kontextustól elvonatkoztató, egy későbbi korszak aktualizáló és merev szemléletére jellemző, steril kánonjogi értékelésnek tartjuk. Ami ráadásul a bréveszövegek körültekintően cizellált tartalmával sincs összhangban.

Az ugyan vitathatatlan, hogy bár a „menekülés” párhuzama 1615 őszén, telén megfigyelhető, Pázmányról aligha lehetett volna bármikor is leírni, amit Bellarminóról, aki

„1594-ben esedezve kérte, helyezze le őt a P. Generális Rómából a vidékre: menekülni akar Rómából, a fenyegető bíborpalást elől. Csakugyan Nápolyba került provinciálisnak. De sorsát nem kerülhette el: az Egyház feje parancsolt, 97-ben vissza kellett térnie a pápai Kuria szolgálatára és 99-ben, az elhalt első jezsuita kardinálisnak, Toletónak helyébe ő kapott parancskinevezést.”²⁷

Mindemellett a korábbi kutatás álláspontja szerint Pázmány esetében nemcsak hogy szabálytalanul történt az érsekségre emelkedés, hanem megfelelő rendezésére később sem került sor:²⁸

„Pázmány Péter a Jézus Társaság professzus atyája indultumot kapott V. Páltól, hogy átmenjen a szomaszkákhoz, és Vitelleschi generális engedélyt adott neki erre. Pázmány azonban nem tett fogadalmat a szomaszkáknál. Előírás szerint vissza kellett volna térnie a Társaságba, ám a pápa akaratának megfelelően préposttá majd esztergomi érsekké nevezték ki, mialatt fogadalma továbbra is a Társasághoz kötötte. Ezért érseként továbbra is jezsuita maradt, bár fogadalmi természetesen módosultak kinevezése miatt. A méltóságot jezsuita kötelezettségei ellenére elfogadta, anélkül, hogy erre V. Pál kifejezett parancsot adott volna, és hogy helyzetét feltárta volna előjárói előtt. 1625-ös aggályait ez magyarázza.”²⁹

²⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 214–216.

²⁶ Amit ki is adott: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 26. (p. 266).

²⁷ LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, I, 343.

²⁸ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217–219; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 44.

²⁹ A tézis-szerű idézet nem a francia szövegben, hanem az angol rezümében található: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 148. A vonatkozó fejezetben a szerzőpáros a magyar szövegnél is részletesebb elemzést ad (104–108). Kiemeli, hogy csak a karthauziakhoz lehetett átmenni a generális engedélye nélkül, illetve, hogy ha valaki végül nem lépett más rendbe, vissza kellett térnie a Társaságba, különben kiközösítésbe került (105). Felfigyel arra is, hogy sem a császár (turóci kinevező iratban), sem Klesl (Thruzó nádorhoz írt levélben) nem szól a szomaszkákról, csak arról,

LUKÁCS LÁSZLÓ ÉS SZABÓ FERENC e megfogalmazással igazából nem tesz mást, mint kimondatlanul is megismétli PETRUCH ANTAL fél évszázaddal korábbi álláspontját, ahol a kiáltó belső ellentmondás – nemcsak a pápai akarat szerint, hanem „parancsra”³⁰ lesz prépost és érsek – ellenére mégis alapvetően problémás és orvoslásra szoruló Pázmány magatartása:

„Pázmány a pápa helyezte át a Szommaszcha-rendbe. Ő azonban fogadalmat nem tett náluk, küszöbüket át nem lépte, hanem e helyett – igaz, pápai felmentéssel és parancsra [!] – először a turóci prépostságot fogadta el, majd pedig rövidesen reá az esztergomi érsekséget. Pázmányban felvetődött a kérdés, vajon ezáltal nem lett-e aposztata és következésképp nem zúdította-e magára a pápának, illetve a jezsuita generálisnak fenntartott kiközösítést. Ez volt az a tüske, mely nem hagyott neki nyugtot.”

Érdekes, hogy PETRUCH mindezt Pázmány szomaszka volta mellett érvelve fejti ki:

„Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely – úgy látszik – ellenkezik azzal a megállapításunkkal, hogy Pázmány mint főpap jogilag a Szommaszcha-rendhez tartozott. Ha ugyanis ennek a rendnek bekebelezett tagja volt, hogy támadhatott lelkében a kétely, hátha ki van közsítve. Ezt csak úgy lehet megmagyarázni, hogy az átírásról intézkedő bréve kifejezetten nem függesztette fel a jelen estre a jezsuiták privilégiumát, mely szerint az átlépőnek vissza kell térnie a Jézustársaságba, ha az illető a kijelölt szerzetbe vagy egyáltalán nem megy el, vagy legalább ott fogadalmat nem tesz; különben min aposztata kiközösítésbe esik.”

Az 1625-ös levélírás motivációját „vélt kiközösítésben” megtalálni vélő PETRUCH – hiányos forrásismereten alapuló – téves okoskodása végül oda lyukad ki, hogy „bár igen valószínű, hogy Pázmány megszűnt a Jézustársaság tagja lenni, ő mégis jezsuitának vallotta magát... nem jogilag, hanem praktikusán fogta fel a dolgot”.³¹

A Pázmány kinevezésével idővel megbékélő és azt a Társaság javára kamatoztatni igyekvő Vitelleschi generális 1625–1626 fordulóján már semmikképpen nem tartotta tanácsosnak, hogy a kérdésben VIII. Orbán pápához forduljanak. A teológusai szakvéleményét kérő generális attól félt, hogy az ügyet a pápa szokása szerint kiadná megvitatásra („*a pluribus discutiendum*”), a válaszadás

hogy Pázmány mentesült jezsuita kötelmei alól (106). Aláhúzza tovább Vitelleschi azon szavait, miszerint Pázmányt végső soron a pápa helyzete méltóságába: „*cum negotium dominationis vestrae illustrissimae cui a summo pontifice dignitas illa deferabatur*” (108). – Igen jelentős mozzanat, hogy a tanulmány idézi Acquaviva 1587. évi elbocsátóját is, amit A. de Mendozának adott. Ez szintén hat hónapnyi terminust szab meg az átmenetelre. A két jezsuita történész azonban nem tulajdonít jelentőséget annak az óriási különbségnek, hogy a generálisi engedélyben foglaltak szerint Mendoza csak a fogadalomtétel után lehetett szabad (*absolutus*) a rendtől: „*transire possit, ibique professionem emittere, quam postquam emiseric, ab omni erga Societatem obligatione liber atque absolutus remaneat*” (uo., 106, 103. j.). Pázmány már az átlépés kezdetétől erre kapott pápai engedélyt brévéiben!

³⁰ A turóci préposti kinevező irat alapján állítja a szerző.

³¹ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 84–85. PETRUCH formállogikailag kiváló okoskodásának veleje tehát az, hogy a pápai brévék megszövegezése nem volt elég alapos.

pedig elhúzódna. Vitelleschi nyilván a miatt aggódott, hogy az esetleges nyilvánosság ártana a rendnek, hiszen a figyelem középpontjába helyezne egy olyan ügyet, amelyre továbbra is veszélyes precedensként tekintett. Korábbi – 1623-as – és későbbi – 1630-as – meglátásai szerint Pázmány kinevezését kizárólag a „Magyar Királyság üdvé”, az esztergomi érsekség végső szüksége indokolta, csak is az ő elbocsátó pátensével kerülhetett rá sor, és az átlépést egy másik rendbe továbbra sem egyetértően, hanem csupán mint kisebbik rosszként értékelte.

Pázmány ügyét a generális tehát módfelett diszkréten óhajtotta kezelni. 1626. február 7-ei válaszában közölte a rendi teológusok állásfoglalását. 1) Ha úgy fogadta el az uralkodói kinevezést, hogy nem tudott a fennálló kánonjogi akadályról, nincs tennivalója. 2) Ha tudott róla és úgy fogadta el, akkor is elegendő csupán gyóntatójától feloldozást szereznie. Vitelleschi emellett felhívta még az esztergomi érsek figyelmét arra a nem mellékes „enyhítő” körülményre, hogy egyházi méltóságát végső soron a pápától kapta, vagyis „*Suarez* példaesetét nem lehet reá alkalmazni, mert ő megfelelő engedéllyel maradt a Jézustársaságon kívül. Hisz őszentsége intézkedésére fogadta el az egyházi méltóságot, míg *Suarez* feltételezi, hogy [ti. az általa aposztatának nyilvánított rendtagnak] nincs törvényes engedélye a távolmaradásra”.³² Levele végén ugyanakkor nem zárkózott el attól, hogy ha Pázmány ismételten kéri, akkor beszél VIII. Orbánnal, hogy adjon szóbeli felmentést a kánoni szabálytalanság alól.³³

Erre azonban minden bizonnyal nem került sor. Pázmány nyilvánvalóan tudott fogadalomtételi kötelezettségéről,³⁴ az ezt előíró pápai brevét hosszú évek múltán is gondosan őrizte.³⁵ Ugyanakkor

³² Ez a generálisi kitétel megerősíti a személyes pápai előterjesztésre tett korábbi megfigyeléseinket. Az idézet megint csak PETRUCHTÓL (85), aki elismeri, hogy Vitelleschi levelének tartalma Pázmány jezsuitasága mellett szól. – *Francisco Suarez* kritériumai szerint a más rendbe lépőktől egészen pontosan két dolog kívántatott meg: a) az átlépés megfelelő engedéllyel történjék b) ha az átlépő vagy egyáltalán nem megy el a másik szerzetbe vagy pedig elmegy ugyan, de fogadalmat nem tesz ott, akkor vissza kell térni a Jézustársaságba, különben szökevény (*transfuga*), illetve aposztata”. PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 84. – *Suarez* munkájának, illetve a rendi *Institutum* vonatkozó helyeit lásd uo., itt külön nem soroljuk elő ezeket.

³³ A generális levele kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 786–787; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 23., 3. j. – PETRUCH tehát akkor is téved, amikor azt állítja, hogy a generális jogilag egyáltalán nem ítélte rendezendőnek Pázmány helyzetét, vagyis hogy pápai diszpenzációt (*in foro externo*) tehát semmiképpen, maximum gyóntatói abszolúciót (*in foro interno*) tartott csupán szükségesnek, mint ahogy szerinte maga a prímás is egyedül „vélt kiközösítését” akarta rendezni. I.h.

³⁴ LUKÁCS LÁSZLÓ szerint (*Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 216, 83. j.) Pázmány csak jóval később jutott erre a felismerésre. Ezt mi teljesen kizárjuk.

³⁵ 1630-ben ígéretet tett az ezt kérő Vitelleschinek, hogy nem mutatja meg senkinek. (Vélhetően a spanyol diplomácia érdeklődhetett utána, a Ferdinand de Salazar S.I. püspöki kinevezése körüli bonyodalmak miatt.) LUKÁCS, *Jezsuita*

nyugodt lelkiismerettel megfogadhatta rendfőnöke tanácsát, és nem bolygatta tovább a kérdést. Egy egyszerű gyónással rendezhette helyzetét, és szerintünk ezt annyi *exercitia spiritualia* elvégzése után magától, a generális tanácsa nélkül korábban is megtehetette, legkésőbb püspökké szentelésére készülve, hiszen komoly felelőssége nyilvánvalóan nem volt. Láthattuk, 1616-ban mindvégig a Habsburg-kormányzat, személyesen Klesl császári főminiszter kezében volt ügyének, sorsának irányítása, intézése, a döntések meghozatala. Halvány nyoma sincs annak, hogy maga lépéseket tett volna érseki kinevezése érdekében. Ellentétes kijelentése viszont több is akad.³⁶

Pázmány számára jezsuita szerzetesi fogadalmi és érseki méltósága összeegyeztethetlenségének problémája 1626 tavaszára végleg lezárult. 1626. március 30-án, Pozsonyból kelt levelében nyugtázta Vitelleschi sorait, amelyet „ügyében, melyről a pápát óhajtott megkérdezni” írt. Megköszönte a generális soraiból áradó szeretetet és megnyugodott ítéletében.³⁷ Meggyőződésünk, hogy nem lelkiismeretét akarta rendezni, kilenc év távlatából ez igen furcsa lett volna, és így a „vélt kiközösítés” elméletét is elvethetjük. Kiváltképpen, hogy mindhárom bréve tartalmazta azt a klauzulát, amely az ügyel kapcsolatban „bárminemű kiközösítéstől, felfüggesztéstől és tilalomtól, és más egyházi ítélettől, korlátozástól és büntetéstől”³⁸ feloldozta, amit a Pázmány esztergomi érseki kienyvezésére vonatkozó pápai szándék ismeretében akár kiterjesztőleg is lehetett értelmezni. A prímás 1625-ben jogi rendezést kívánt, jezsuitasága pápai, előjárói megerősítését, és utóbbit meg is kapta. Motivációja viszont praktikus volt, a kérdést 1625. decemberi bíborosi felterjesztése összefüggésében kívánhatta rendezni. Bíborosi kinevezése után, majd 1632. évi római követjárásakor már magabiztosan elhárította magától a szomaszkák közeledési kísérleteit, amikor mint rendjük tagját akarták ünnepelni,³⁹

maradt-e Pázmány, Dok., n. 24 és 25, jegyzetekkel. (Dobronoky kötetünkben többször előkerülő és idevágó tudósításának további adatait lásd fentebb.)

³⁶ Korábban ezek már szerepeltek (Veranchichoz írt levélben, *Vindiciae*-ban).

³⁷ Kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 339.

³⁸ A klauzula feloldását lásd a második, március 5-ei bréve közlésénél. *Dokumentumok*, 19. sz.

³⁹ Lásd Dobronoky imént is idézett feljegyzését. A kortárs Augusto Oldoni szerint 1632-ben Pázmány nyíltan hirdette, hogy a Társaság tagja, illetve hogy mind az érsekségre, mind a bíborra akarata ellenére emelkedett: „*De eo Oldonius Ciaconii continuator sic habet: certe cardinalis Pazmannus quando Romae fuit, non solum patribus societatis Iesu, sed aliis etiam omnibus ipsemet libere affirmavit, se e societatis Iesu ordine ad archiepiscopatum Strigoniensem atque inde ad purpuram invitum esse assumptum.*” ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 97^{rv}. Vö. VELICS, *Vázlatok II*, 9 (jegyzetben); és ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 86. – Tudjuk, hogy Vitelleschi valóban a lehető legmagasabb szintű fogadtatással várta Pázmányt az Örök Városba: „*Eminentissimum dominum cardinalem Pazmannum, cuius sapientiam et industriam hoc praesertim tempore rei catholicae summopere utilem futuram arbitror, ubi hic venerit, omni obsequii et officii repraesentatione colere non omittam, et pro suis in societatem nostram beneficiis gratissimam voluntatem explicare contendam.*” Levele Forró György provinciálishoz, Róma, 1632. február 28. ARSI Austr., 4 I, p. 585; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 152. A generális Pázmány kísérlete több tagjára is különös gondot fordított Rómában. Lippay Györgyöt, Püsky Jánost, Törös János titkárt és feleségét „*particeps*

bár CORDARA elbeszélése szerint ugyanakkor hálát és szeretett mutatott irántuk, mivel egyengették útját a primási székre.⁴⁰ A szomaszka renden belüli kultusza tehát – festménye több itáliai házukban megtalálható volt⁴¹ – mint olyan kardinálisé, aki rövid időre rendjük novíciusjelöltje lett (és nem tagja, ahogy Vasoli 1629-es levele, illetve a rendtörténész CAMPERI alapján⁴² a hivatalos rendi katalógus ma is állítja)⁴³ és akinek karrierjét nagyban segítették, nem teljesen indokolatlan. Pázmányt azonban – teljes joggal – jezsuita bíboros érsekként helyzeték örök nyugalomra pozsonyi sírjában. Nem miseruhában, főpapi jelvényekkel, ahogy az esztergomi érseket és más püspököket szokták, hanem jezsuita szabású veres damaszt reverendában fején fekete jezsuita birétummal.⁴⁴

* * *

Pázmány haláláig nem szerzett azonban arról tudomást, hogy 1616. október végén V. Pál szóban felmentést adott számára. Éppen azon a napon, amikor Pázmány szomaszka novícius-jelöltsége véget ért, 1616. november 14-én sor került konzisztórium prekonizációjára. Sőt, Olivieri november 12-ei jelentéséből⁴⁵ azt is tudjuk, hogy a pápa november 3-án megbeszélte Pietro Aldborandini bíborossal, hogy nyolc nap alatt lebonyolítták az eljárást. A konzisztórium ülésrendek ismeretében ez november 7-ei prekonizációt és november 14-ei végeleges proposíciót jelentett volna, ami csupán

bonorum operum societatis” fogadta, minderről igazoló okiratot is kiállított; továbbá a kíséret számára magyar gyóntatóról gondokodott Georgius Motus személyében, a visszatérő Lippaynak emellett külön szobát, lelki-testi rekreációt biztosított a bécsi és a nagyszombati kollégiumban. ARSI Austr., 4 I, p.611. 636–637. 639–641. 650; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 153. 156. 159.

⁴⁰ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 85.

⁴¹ Összegyűjtésük nem lenne megoldhatatlan feladat. A Cremonában őrzöttet páter BRIOLI jóvoltából közöljük (lásd a kötet III. sz. képmellékletét): „*Fondazione Città di Cremona (Inv. Dipinti n. 82), 103x77, olio su tela, pittore cremonense del Seicento*”. – Rátay Egyed piarista 1760-ban érdemesnek tartotta feljegyezni, hogy a velencei szomaszka kolostorban egy Pázmányt ábrázoló festményt látott. KOLTAI ANDRÁS, *Privigyétől Rómáig. Mösch Lukács és Rátay Egyed kézíratos útleírásai*, Magyar Könyvszemle 112 (1996) 494–508, 505.

⁴² P. CAMPERI, *I Cardinali Somaschi*, Roma 1929, *ord. cron.*; vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 216.

⁴³ AGCRS Catalogo 100 (Biografie CRS), *ord. alph.*; vö. Cat. 105 (Fondo CRS Auctores, 13–37) „Pazman, Pietro CRS”, lettere (1632. évi követjárása két tiltakozó levelének gépelt másolata).

⁴⁴ KNAUZ NÁNDORNAK a *Religio és Nevelés*-ben 1859-ben megjelent ismertetését Pázmány sírjának felnyitásáról közli: HARGITTAY EMIL–KRÁNITZ MIHÁLY, „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” – *Pázmány Péter sírhelyének kutatása*, Filológia, esztétika és retorika, 95–110, 103. (KNAUZ leírásának KÖNYÖKI JÓZSEF 1867. évi feltárása is megfeleltethető, amennyiben leírásában észrevételezzük, hogy az *‘infula’* terminusát nyilvánvalóan keveri a *‘birétum’*-ével. Uo., 104. Véljük hát, hogy Pázmány sírját 2010-ben a Könyöki által pontosan megjelölt helyen tárták fel. Annak okául, hogy KNAUZÉK 1859-ben Széchenyi Györgyöt Pázmánnyal és Lippayval temették újra, talán magyarázatul szolgál Esterházy Pál által állíttatott közös, a szentély falán elhelyezett sírfeliratuk. – Vö. LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, III, 56; és PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 82 és 85 is. Jegyezzük meg, hogy Pázmány feltehetőleg életében is jezsuita szabású ruhát hordhatott, más szerzetbeli főpapokhoz hasonlóan, bár ez nyilván nem volt annyira feltűnő, mintha korábban egy monasztikus vagy kolduló rend tagja lett volna.

⁴⁵ MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v; *Dokumentumok*, 29. sz.

Aldobrandini megbetegedése miatt maradt el. Elég szokatlan, hogy a pápa az előterjesztő bíborossal ilyen menetrendben állapodjék meg. Arra következünk belőle, hogy V. Pál november 14-ig a teljes kánoni institúciót szerette volna befejezettnek tudni. Ugyanakkor a bíboros betegsége miatti halasztást elfogadhatónak tartotta, és a jelek szerint nem látott okot a siettetésre. Valószínűleg akkor is így tett volna, ha prekonizációra, mondjuk, csak november 21-én kerül sor. Saját pápai akarata és audiencián kimondott szavai ugyanis a brévékben adott kedvezményeken túlmenően az azokban kétségkívül előírt új örökfogadalom letétele alól is felmentést adtak. A professzió elmaradásának kérdését az Apostoli Palotában felvető Olivieri lovag – a kuriális ügymenetben illetékes bíboros protektorátus auditora – válaszában megjelenő főhajtás ennek az aktusnak szólt.

Amikor a november 28-ai titkos konzisztóriumon személyével betöltötték az esztergomi érseki széket, erre úgy került sor, hogy a pápa tudván tudta: Pázmány ismét jezsuita, ám ő szóbeli, elmentmondást nem tűrő utasítást adott az *institutio canonica* folytatására. A Borghese-pápa Olivieri által szó szerint idézett megnyilatkozása olyan különleges *vivae vocis oraculo*, élőszóval hozott pápai engedélynek (*concessio*) tekintendő, amelyet Pázmány 1625 végén utólag nyerni szeretett volna, és amelyek VIII. Orbán eltiltó rendeletéig egészen 1631-ig írásbeli megerősítés nélkül is jogérvényesek voltak.⁴⁶

Az élőszóban adott pápai engedély természetesen rendkívüli eljárásnak számított a korszakban, ugyanakkor még Pázmány pályáján is találkozunk vele. 1615. január 5-ei audienciáján azért kapott négy magyar úrhölgy – köztük Bakith Margit és Pethe Anna – számára szóbeli engedélyt a pozsonyi klarissza rendház korlátozott látogatására, mert V. Pál nem akart írásbeli engedélyt adni, nehogy prejudikáljon az ilyesfajta belépési engedélyeket nem sokkal korábban megszüntető *motu proprio*jának („*diploma apostolicum*”), illetve el kívánta kerülni, hogy mások példaként hivatkozzanak

⁴⁶ TUSOR, *A barokk pápaság*, 166. VIII. Orbán 1631. december 11-ei rendelkezésének (*Revocatio concessionum vivae vocis oraculo*) szövege Pázmány iratai között is megtalálható. PL AEV n. 154/5. – A főpenitenciárius a joghatóságát meghaladó esetekben továbbra is a pápa szóbeli megnyilatkozása alapján járt el: „*Quoad materias etiam ad quas sese non extendit sua iurisdictio, potest semper maior poenitentiarius adire summum pontificem, et postulatae gratiae concessionem vivae vocis oraculo a pontifice pronuntiatam transmittere. Et dum asserit aliquid a summo pontifice vivae vocis oraculo fuisse pronuntiatum, ipsi credi debet*”. A fontosabb penitenciáriai kiadmányok alapjául szolgáló módoszatot XIV. Benedek 1744. április 13-ai *Pastor bonus* konstitúciója egészen a 19. századig (sőt talán később is) életben tartotta. Boux, *Tractatus de curia Romana*, 249. Ez azonban a VIII. Orbánig érvényes gyakorlatnál jóval szűkebb körű alkalmazása volt az egyházfők jogérvényes szóbeli megnyilatkozásának.

rá. Ugyanakkor figyelemmel kívánt lenni a sajátos magyar viszonyokra („*habita ratione illarum partium*”).⁴⁷

Hasonló esetre: szóbeli engedmény alkalmazására, illetve írásbeli megerősítésének elmaradására más alkalommal is találunk példát magyarországi püspöki szék betöltése kapcsán. Ennek érintettje az a Telegdy János, aki személye az érseki szék betöltésében halvány alternatívaként felvetődött 1615/1616 fordulóján. Ő, elmondása szerint, az 1625. évi Szentév alkalmával Rómába zarándokolt, ahol megszerezte palliumát VIII. Orbántól, akitől előszóban a nyitrai püspökségre is megerősítést nyert. A magyarországi belpolitikai események miatt azonban váratlanul haza kellett térnie, ezért semmilyen jelét nem tudta magával vinni az engedménynek. Utólag, egész pontosan tizenkét évvel később kérte Francesco Barberini bíborost, VIII. Orbán neposát, hogy a *concessió*ról utólag adjon számára írásos bizonyítékot. Ez az eset jóval rendhagyóbbnak tűnik, mint Pázmányé, hiszen nem egy szerzetesi fogadalom kiegészítése alóli, szokatlannak ugyan szokatlan, de mégiscsak egy egyszerűnek tekinthető pápai diszpenzációról volt szó, hanem egy konzisztoriális javadalom alapesetben bonyolult és körülményes – kánoni kivizsgálási eljárást, kétszeri konzisztórium elöterjesztést, bulák kiállítását igénylő – betöltéséről.⁴⁸

Visszatérve Pázmányhoz: V. Pál pápa 1616. október végén kimondott szavai radikálisan felülírják az eddigi kurrens történeti álláspontot. Péter LUKÁCS és péter SZABÓ – ismételjük meg újra –

⁴⁷ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 22. – Forgách Zsigmond számára ugyanekkor nyert ilyen jellegű pápai engedélyt a váradi püspökséghez tartozó Aszaló megtartására a püspökség visszaállításáig (néhány más kisebb egyházi birtokéval egyetemben, leszámítva a plébániákhoz tartozókat). Ezt az ügy csekély jelentősége indokolja. Uo., n. 23. – Azt is tekintetbe vehetjük, hogy egyidejűleg Pázmány amúgy is több brévét eszközölt ki, nemcsak a nagyszombati kollégium alapításával kapcsolatosan (az erre vonatkozó bőséges adatokat külön nem idézzük), hanem egy egyházmegyei *confraternitas* felállítására is. GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 6.

⁴⁸ „*Recordari eminentissimam celsitudinem vestram non dubito me in almam urbem ad sacros indultiarum annos venisse, ibique de pallio archiepiscopali Colocensi mediante eminentissima celsitudine vestra apud sanctissimum dominum et egisse et impetravisse, eodem etiam tempore de confirmatione episcopatus Nitriensis intercessisse. Et licet merita mea fuissent nulla, tamen gratia sanctissimi domini nostri interpositioneque auctoritatis eminentissimae celsitudinis vestrae meruerunt [?], ut vivae vocis oraculo etiam petitionem assecutus sim, tamen cum ex celeri cursu ob quosdam rumores patriae me ab urbe discedere contigerit, nec aliqua signa concessionis mecum accipere potuerim, eminentissimam celsitudinem vestram humiliter oro, illius concessionis recognitionem gratiosis litteris concedere non dedignetur.*” Telegdy János Francesco Barberinihez, Nyitra, 1637. május 2. BAV Barb. Lat., vol. 6872, fol. 145r–146v. – A történet szinte hihetetlen, mint ahogy az is, hogy Telegdy meg próbálta volna téveszteni Barberinit, akinek válasza nem ismeretes. Maga a pallium adományozása is rendkívüli módon mehetett végbe, sem ennek, sem a kalocsai megerősítésnek nincsen nyoma a konzisztoriális iratok között. Utódának kinevezésekor viszont az akták a széket Telegdy halála miatt mondják megüresedettnek, vagyis Kalocsát kánonilag betöltöttnek tekintették. Nyitrára semmiféle adat nincsen. HC IV, 156, *Colocen. et Bacienn.*, 7. j. és 260; vö. még GALLA, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 103–104 (ahol a szerző behatóan tárgyalja ugyanezt a kérdést). Vö. Barb. Lat., vol. 7072, fol. 44r–45v, ahol Francesco Barberini arról ír 1637. szeptember 5-én, hogy személyesen fáradozott a „nyitrai adminisztrátor kalocsai érsek” palliuma ügyében. – Telegdy igyekezett római útját jezsuita kapcsolatai erősítésére is felhasználni. Vö. például ARSI Austr., 3 II, pag. 591 és 702; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 55 és 69.

az egymásnak ellentmondó történeti forrásokat teljességre törekvő módon összegyűjtve, közöttük magabiztosan eligazodva a vizsgálatok körébe számos új, addig létében nem ismert, vagy hiába keresett dokumentumot vontak be.⁴⁹ És bár helyesen mutatták ki azt, hogy Pázmány jezsuita maradt mint érsek, ezt – ha tapintatosan is és Pázmányt mentegelve – kánonilag szabálytalannak tartották: „...amikor II. Mátyás kinevezte... esztergomi érseknek, fogadalmi még a jezsuita rendhez kötötték. Mint jezsuita az érseki kinevezést csak úgy fogadhatta el, ha a pápa ezt megparancsolja. Ő ilyen parancsot nem kapott. Ez magyarázza lelkiismereti aggályait, hogy mulasztást követett le, mert nem tárta fel helyzetét feletteseinek a kinevezéskor.”⁵⁰

Mi most már tudjuk, a probléma az érseki kinevezés bonyolult kuriális mechanizmusa során mégiscsak feltárásra és rendezésre került: gyakorlatilag pápai szóbeli felmentést kapott a főpapi méltóság elfogadását tiltó, a negyedik ünnepélyes fogadalomhoz kapcsolódó, ám egyszerű fogadalom (*votum simplex*) alól,⁵¹ amit a pápa *suo iure* megtehetett, és tudjuk, 1616. február folyamán szándékában is állt, hogy megtegye. Sőt az 1616. április 21-ei bréve záradékában ezt meg is tetette, igaz, a szomaszka átlépés vonatkozásában. Amikor pedig tudomására jutott, hogy az elkezdett *translatio* csupán ideiglenes jellegű maradt, valójában nem tett mást, mint a bréve záradékának érvényét szóban megerősítette, fenntartotta. Giacomo Olivieri szavai („*Szentséges Atya... az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik*”) ennek tudomásul vételét jelentik, és a kánonjog felett álló pápai *plenitudo potestatis* megnyilatkozásának elismeréseként értelmezhetők.

Az ominózus pápai audiencián (sőt audienciákon, ha nemcsak Olivieriét, hanem Niccolò Ridolfiét is tekintetbe vesszük, habár az ideiglenes ügyvivő részleteiben nem rekonstruálható) elhangzottak azt jelentik: Pázmány, akit 1616. szeptember 28-án még a szomaszka rend ideiglenes tagjaként, novícius-jelöltjeként nevezett ki II. Mátyás, és november 14-én még mint illet

⁴⁹ Korántsem lebecsülve a vatikáni levéltár régebbi fondjaiban feltárt pápai diplomáciai levelezés FRAKNÓI jócskán kiegészítő aktáit, legfontosabbnak a vatikáni könyvtár *Fondo Boncompagni-Ludovisi* gyűjteményének hasznosítását, illetve a vatikáni és jezsuita levéltárból a 1616. április 21. „áthelyező” pápai bréve és a hozzá tartozó kérvény publikálását és felhasználását tartjuk. A bréve fontos kulcsdokumentum, amelyet FRAKNÓI (*Pázmány Péter és kora*, I, 189, 1. jz.) hiányolni volt kénytelen, és létét csak a turóci préposti kinevezés utalásából („*Quem [Pázmányt] Pauli V. auctoritate non solum ab obligatione Patrum S. J. exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda iuxta beneplacitum nostrum speciali mandato adstrictum esse cognovimus*”) sejtí, azaz némileg téves premisszákból jut helyes következtetésre.

⁵⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 218–219. Vö. a tanulmány francia változatát is.

⁵¹ Vö. Francisco Suarez: *Tractatus decimus de religione societatis Iesu in particulari*, lib. VI, cap. VI: „*De votis simplicibus ultra professionem emissis, ac primum de voto non assentiendi relaxationi paupertatis*.” VII: „*De voto non ambiendi dignitatem aliquam intra vel extra societatem*.” VIII: „*An votum non acceptandi episcopatum absque superioris praecepto convenienter fiat in societate*.” IX: „*De voto audienti consilia generalis, si quis professus societatis in episcopum assumptus fuerit*.” XI: *Cur dicta professorum vota simplicia sint et non sollemnia*. (Vö. *Francisci Suarez opera omnia*, i.m.)

prekonizáltak az első konzisztórium ülésen Rómában, nemcsak ünnepélyes fogadalmas jezsuita szerzetesként lett esztergomi érsek és Magyarország prímása az 1616. november 28-ai konzisztóriumon, majd kapta meg palliumát 1616. december 19-én, hanem erre – ha rendkívüli körülmények között is – szóbeli pápai beleegyezéssel, felmentéssel, V. Pál által parancsolólag jóváhagyott módon került sor!

Pázmány kánoni jogállása, helyzete azonos megítélés alá esik bármely más szerzetesből lett főpappal: „A püspöki méltóság nem okoz ipso facto saecularisatió-t, mivel a püspöki méltóság compatibilis a szerzetesi statussal. Szt. Tamás is ezt tanítja. *Suarez* szerint pedig ez általánosan elfogadott tan, melyet ő a Jézustársaságra alkalmaz. És joggal teheti ezt. Igaz ugyan, hogy a rendi alkotmány kifejezetten nem beszél erről, de feltételezi, hogy a püspökké, illetve kardinálissá kinevezett tagja marad a rendnek. Különben nincs is értelme annak az egyszerű fogadalomnak, mellyel az ünnepélyes fogadalmas kötelezi magát, hogy egyházi méltóságra emelése esetén meghallgatja saját lelke üdvére és a helyes kormányzásra vonatkozólag a páter generális tanácsát.”⁵² „Pázmány tehát sem nem inkább, sem nem kevésbé tartozott a rendhez, mint Toledo Herrera bíboros, mint Bellarmino.”⁵³

Rendje előírásai, az előjárói iránti engedelmesség tehát csak nagyon korlátozottan kötelezte tovább, ám szerzetesi létének jegyét magán viselte. És amit Pázmány esztergomi érsekként, bíborosként egyetlen alkalommal sem tett már meg, részben a magyar törvényi tilalom, részben az 1616. októberi pápai *concessio* nem ismerete miatt, mi leírhatjuk, sőt ezután így is kell írunk: Pázmány Péter S.I. esztergomi érsek, Magyarország prímása. Épp úgy, mint a többi szerzetes esztergomi érsekkel (Fráter György O.S.P.P.E., Vaszary Kolos O.S.B., Serédi Jusztinián O.S.B.) tesszük.⁵⁴ Vagy

⁵² PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 82. PETRUCH ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy Pázmány nem vehető azonos elbírálás alá Toledo Herrerával, Bellarminóval, hiszen például utóbbival ellentétben érsekként, bíborosként publikált munkáin sosem tünteti fel magát jezsuitaként. Ezt viszont szerintünk az ominózus magyar törvényi tilalom miatt nem teszi, illetve azért, mert nem akar széles közvélemény előtt ellentmondásba keveredni azon 1616-os, sokfelé publikált kijelentéssel, hogy nem jezsuita többé (ami akkor igaz is volt). Épp elég vádat zúdítottak a nyakába, hogy „machinációk”-kal jutott az érseki székbe.

⁵³ LÁNYI EDE, *Pázmány fejlődése*, II, 7. Kötelességünknek tartottuk, hogy az elégtelen premisszákból levont helyes megítélését szó szerint idézzük. A következő megállapítása viszont, miként PETRUCH is kimutatja, téves: „A püspökké, vagy kardinálissá kinevezett rendtagok *eo ipso* nem tartoztak a rend kötelékébe abban az időben; ma a kinevezett tagja marad a szerzetnek, csak fogadalmi módosulnak.” (Uo.)

⁵⁴ Említettük inént, hogy Pázmányt jezsuita szabású vörös reverendában temették el. KNAUZ leírásában egész pontosan a gallér kiképzését mondja jezsuita típusúnak – vagyis kollaré nélkülinek, a kollaré jelentése itt nem ugyanaz, mint manapság –, ezt SZABÓ FERENC már kifejezetten jezsuita szabású ruhának értelmezi (*Háromszázötven évvel ezelőtt, Pázmány... emlékezete*, 5–7, 5.) Vagyis Pázmány bíborosként megtartotta azt az egészen a 1960-évekig élő hagyományt,

ahogy azt a 17. századi római hagyományt megörökítő, autentikus ábrázolásra visszavezethető festmény teszi az egykori iskola, az *Universitas Pontificia Gregoriana* falain találjuk: „*Petrus card. Pázmány Soc. Iesu.*”⁵⁵ vagy a salamancai egyetem 17. századi freskóján.⁵⁶ És ahogy a bécsi császári udvar 1637. évi *Hofstaatsverzeichnisse* is nevezi: „*cardinalis Passman jesuita archiepiscopus Granensis*”: „Pázmány bíboros, jezsuita esztergomi érsek”.⁵⁷

Pázmány mindazonáltal már 1617 nyarán nyilvánosan kifejezésre juttatta jezsuita identitásának töretlen voltát, amennyiben ékes klasszikus nyelvezetű levélben lelkendezett V. Pálnak Gonzaga Alajos kanonizálása felett és kérte egyúttal, hogy ünnepét Magyarországon is megülhessék.⁵⁸ E lépését az előző két-három év viharos történései fényében a kiengesztelődés nyilvánvaló jelének, bizonyítékának tekinthetjük.⁵⁹

b) Forráskritikai megjegyzések

Másik fő tételünk kimondása után több megállapítást, észrevételt kell még tennünk. („Másik fő tételünk”: azért alkalmazzuk ezt a kitélt, mert nem tudjuk eldönteni, hogy eddigi meglátásaink

miszerint a főpapi kinevezést nyert szerzetesek részben vagy egészben megtartják korábbi szerzetesi öltözköket. Magyarán nemcsak szívében és alapításaiban őrizte jezsuita identitását, hanem azt mindennapi megjelenésében is kifejezésre juttatta. (Nem lenne meglepő, ha ugyanezt ki lehetne mutatni érseki habitusa esetében, mondjuk éppen az 1625/1626 fordulóján közte és Vitelleschi között lezajlott levélváltást követően.) – Vö. a kérdéssel kapcsolatos korábbi jegyzetünket is.

⁵⁵ VAYER, *Pázmány... ikonográfiája*, 41–42.

⁵⁶ Legutolsó közlése: *Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának... tiszteletére*, III.

⁵⁷ *Status particularis regiminis S. C. Maiestatis Ferdinandi II. 1637*, THOMAS FELLNER–HEINRICH KRETSCHMAYR, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749). 1: Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 5/I/1), Wien 1907, 220. – Nem hallgathatjuk el ugyanakkor, hogy Carlo Caraffa nuncius 1621. október 23-ai, a bécsi udvarról adott, kezdeti tapasztalatait az Államtitkárság utasítására összefoglaló hosszás jelentésében – mely a hírneves *Relazione di Germania* eleddig publikálatlan és kiaknázatlan előképe – bár megemlíkezik Pázmány jezsuitaságáról, méltató soraiban a szélesebb közvéleményt tükrözve azt írja róla, hogy érseksége előtt volt az: „*È il presente arcivescovo chiamato Pietro Pazmanj in età di 50 anni incirca, di nazione Ongaro, et chi prima Gesuita, nel qual tempo ha portato nome di buonissimo predicatore, et gran theologo...*” BAV Barb. Lat., vol. 6929, fol. 86rv. Az újabb, idevágó irodalom is csupán jelzetét hozza. Vö. GUIDO BRAUN, *Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione” des Nuntius Carlo Carafa (1628)*, Kaiserhof – Papsthof, 77–104, 85, 54. j.

⁵⁸ Pozsony, 1617. június 1. Kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 67. Az ügyet Lodovico Ridolfi referálta a pápának, akit Pázmány megbízott azzal, hogy az ország állapotáról és a vallás helyzetéről tájékoztassa V. Pált. Ridolfi július 1-jén tűnik fel előttünk Rómában, elképzelhető, hogy szóbeli üzenetet adott át, vagyis Pázmány ismét, immár prímásként is találkozott kinevezési ügyének szorgos római intézőjével.

⁵⁹ A kapcsolat normalizálódására utal, hogy 1617. október 14-én Vitelleschi arra utasította Albert, hogy a jezsuiták Erdélybe történő visszatérése érdekében tárgyaljon Pázmánnyal. *Erdélyi és bódoltsági jezsuita missziók 1617–1625 I–II* (Adattár... 26), kiad. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN et al., Szeged 1990, II, n. 174. Lásd még uo., n. 187 és 255. – Az első, közvetlenül Pázmányhoz, mint érsekhez intézett generális levél nyoma 1618. június 2-ről datálódik. ARSI Austr. 2 II pag 917.

közül – a gondos brévefilológián túlmenően – az újabb szerzetesi fogadalom tényleges elmaradásának minden kétséget kizáró bizonyítását és a szóbeli pápai felmentés rekonstrukcióját tartjuk-e fontosabb történeti felfedezésnek. Vagy netalán inkább azt, hogy az esztergomi érseki kinevezése végső soron nem a jezsuita rend előírásai és ellenállása, hanem a magyar 1608. évi 8. tc. miatt halasztódott, és Pázmány tulajdonképpen emiatt kényszerült novícius-jelöltségre a szomaszka rendben.)

Mindenekelőtt reflektálnunk kell Olivieri tudósításának hitelességére. A magunk részéről nem kételkedünk abban, hogy az általa leírtak akkor és úgy hangzottak el V. Pál szájából, ahogy olvashattuk. A tudósítás Olivieri saját kezűleg, ágensként avagy protektori auditorként heti gyakorisággal írt jelentései között maradt fenn. Dietrichstein bíboros római képviselőjének lételeme volt a megbízhatóság: munkás, ám a legmagasabb körökbe bejárást engedő hivatalának ez szolgált tartópíllérül, mely munkakörben mintegy harminc éven keresztül kitartott. Érdeke sem fűződött ahhoz, hogy megbízóját egy kánonjogi részletkérdésben hamis információkkal traktálja. Még hozzá egy pápai audiencián elhangzottak kapcsán, magának a pápának a szájába adva általa esetleg nem, vagy nem úgy mondott szavakat! Maga a leírás is túlságosan életszerű ahhoz, hogy a konfabuláció gyanúja felmerüljön.

Az írásunk egyik központi figurájaként a szinte a semmiből előlépő Giacomo Olivieri lovagról nem sokat tudunk azon kívül, hogy hozzávetőleg 1600–1630 között, haláláig ágensként és protektori auditorként képviselte a morva kardinális érdekeit a Kúriánál. Ezer foliót meghaladó, több magyar vonatkozást tartalmazó jelentései a pápai udvar elsőrendű forrásai a 17. század elejéről.⁶⁰ Szerepének fontos és bizalmi jellegét mi sem mutatja jobban, mint hogy halála után Dietrichstein szükségesnek látta külön utasításban adni, hogy semmisítsék meg Olivierinél hátramaradt iratait, nehogy illetéktelenek hozzáférhessenek titkos, kényes információkhoz.⁶¹

A kötelező forráskritikai reflexióhoz hasonlóan felteendő kérdés, hogy vajon Olivieri milyen hírforrásból merítve hozhatta elő audienciáján V. Pálnak, hogy Pázmány nem tett új rendjében fogadalmat? Már szó volt róla, hogy Prágában ezt csak Pázmány és Klesl tudhatta, és talán az uralkodó (valamint az 1629-ben már máshogy emlékező Vasoli uditore, aki részben emiatt is vonakod-

⁶⁰ PARMA szerint 1551/1552-ben született, és csak 1608-tól állt a morva kardinális szolgálatában. „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”, 351. (PARMA a teljes Olivieri-jelentésanyag – melynek közreadását is tervezi SILVANO GIORDANO közlése szerint – átnézése alapján adja meg az 1608-as kezdődátumot, mint ahogy mi is a 1600-ast.) Vö. még rá *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (NbD IV/3), hg. v. ARNOLD OSKAR MEYER, Berlin 1915, 19, n. 39.

⁶¹ MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 442, fasc. 1909, n. 27. Giulio Savelli Dietrichsteinhez, Róma, 1631. február 21.

hatott a processzus lefolytatásától), elméletileg. Rómában, miként az október végi eseménytörténet mutatja, a pápa és közvetlen környezete szintén képből lehetett. A jezsuita rendi vezetés viszont talán már nem, de ebben az állításunkban a 'talán' a leghangsúlyosabb elem.⁶² Az 1616. áprilisi brève csupán feltételezhető ismeretében a kötelezettségről tudomásuk lehetett, arról viszont, hogy esetleg a pápa adott-e felhatalmazást Vasolinak a *professio* kivételére, avagy nem, a jelek szerint nem jutottak információhoz. A Borghese-pápa és munkatársai viszont nagyon is jól tudták, hogy a fogadalom kivételének jogát és feladatát De Mara távozta után nem ruházták át senki másra. Következésképpen Olivieri hírforrása csakis a pápai Államtitkárságról, illetve a szorosan hozzákapcsolódó Brévetitkráságról kerülhetett ki. A közvetlen udvartartás, a *Famiglia Pontificia* egyéb tagjai közül a lovag jelentéseiben említett szolgálattévő kamarásra, Simoncellire gyanakodhatunk.

Nem tartjuk problémásnak, hogy Dietrichstein sem ekkoriban, sem később nem tájékoztatta Pázmányt pápai megerősítésének e fontos fejleményéről. Jóllehet mindvégig viszonylag szoros kapcsolatban álltak – Borghese kérésére Dietrichsteinnek kellett tájékoztatni a közvetlen pápai proposíció elmaradásáról Pázmányt, aki 1617. január 14-én külön megköszönte Olmütz püspökének készséges protektori közreműködését –,⁶³ a téma kényes, bizalmas jellege kizárta, hogy levelezésük, személyes érintkezéseik alkalmával előkerüljön Magyarország immár egyik első közjogi méltósága múltjának e sajátos mozzanata. Kérdéses, hogy Dietrichstein a hozzá érkező római hírözönben egyáltalán szentelt-e figyelmet Olivieri vonatkozó sorainak, illetve emlékezetben tartotta-e? Valószínűsíthetjük, ha 1625. december 11-ig nem említette Pázmánynak, utána sem tette ezt meg 1636-ban, egy évvel magyar kollégája előtt bekövetkezett haláláig.

Teljesen nem lehetünk benne bizonyosak, de jó okunk volt és van felételezni, hogy Pázmány jezsuita diszpenzációja Niccolò Ridolfi audienciáján is szóba került. Noha Pázmány képviselésében ő koordinálta a bullák kiállítását és a pallium megszerzését, említettük, nem pusztán személyes ágens volt. Átmenetileg ő helyettesítette fivérét, Lodovico Ridolfit a császári ügyvivő tisztségben, 1616. április és 1617. június között.⁶⁴ Habár a Pázmánnyal kapcsolatos kérdésekben tájékozott lehe-

⁶² Vagy ha igen, már bölcsen hallgatott, a bécsi egyetem ügye mellett nem akarván még egy elhúzódnó konfliktust felvállalni pápával, császárral, Klessell. Vitelleschi mintha nem lenne túlságosan meglepve Pázmánynak a fogadalom elmaradását jelentő 1625. decemberi levelétől.

⁶³ Külön hangsúlyozta a pallium díjmentes megszerzésének előmozdítását, miként korábban behatóbban elemeztük. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 55.

⁶⁴ Lodovico Ridolfi prágai „rendkívüli nunciátúrája” idejére maga választotta bátyját helyetteséül: „*fra tanto ch'io ritorni dovrà tenere la carica dei negozi di vostra maestà Cesarea il padre fra Niccolo Ridolfi mio fratello, dell'ordine di S. Domenico, che*

tett – korábban ő tisztázta öccse diplomáciai jelentéseit – és még 1617. januárjában is váltott levelet Pázmánnyal,⁶⁵ a felmentésről ő sem tájékoztatta az újdonsült esztergomi érseket. Galilei *Saggiatoréja* kiadásának későbbi engedélyezője ideiglenes császári ügyvivői feladatai mellett az érseki ágenskedésére nem fektethetett túlzott hangsúlyt, és ez Pozsonyba, Nagyszombatba írt levelei információtartalmában is megmutatkozhatott.

A Pázmány pápai megerősítésének római tárgyalásaiban, ügyintézésében fontos szerepet játszó domonkos szerzetes Niccolò (eredeti nevén Luca Antonio) Ridolfi (1578–1650) ekkor még tulajdonképpen karrierje előtt áll. Tanára a szintén firenzei származású Néri Szent Fülöp volt, Párizsban is tanult, később a római „domonkos kolégium” tanára, 1616-ban pedig a római Sapienzán tanított filozófiát.⁶⁶ 1619–1622 között rendje római provinciális, 1622. augusztus 22-től és 1629 júniusáig a pápai Szent Palota magisztere, Campanella ellenfele. 1629. június 2. és 1644. április 27. között a domonkos rend generális volt. 1642-ben azonban VIII. Orbán felfüggesztette, és csak 1646-ban rehabilitálta X. Ince.⁶⁷ A vád ellene rendi javak elidegenítése volt, ám a valós ok az lehetett, hogy a Barberinik Habsburg-barát ellenzékéhez tartozott.⁶⁸

Ugyancsak egyszerű magyarázatot találunk arra, hogy V. Pál miért elégedett meg e téren a szóbeli felmentéssel, és az ügy korábbi szakaszaival ellentétben a szóbeli döntést miért nem követte okirat kibocsátása. Részben azért, mert a kúriai gyakorlat szerint ehhez külön kérvényt kellett volna benyújtani Pázmány, vagy a Habsburg-diplomácia részéről, ilyenre pedig nyilvánvalóan nem került sor. Saját indíttatásból (*motu proprio*) pedig a jezsuitákra való tekintettel nem volt igazán ta-

per essere mio maggior d'età, et per haver informazione dei negozi, havendo egli di continuo scritte le lettere, spero, che servirà molto bene a vostra maestà, essendone anco rimasta contetnissima sua santità et il cardinale Borghese, et io assicurarò dalla sodisfazione di vostra maestà Cesarea dal cardinale di Vienna.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, április 16. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 520rv; a helyettesítés terminusát (1616 május–1617 június) hozzá: SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 87. Lodovico római működésével a császári udvarban elégedettebbek lehettek, mint domonkos fivérével. 1617. februárjában Klesl visszaparancsolta az Örök Városba, mire Ridolfi ügyvivőből követte történő előléptetését követelte és titkos tanácsosságot, valamint bíboros nominációt fivérének, Ottaviónak. Levele II. Mátyáshoz, 1617. február 19. (Ms. W 290, vol. 13, fol. 682r–683v.) 1617. április 24-én Vasoli azt jelentette, hogy Ridolfi Prágában van, és Klesl szinte zavarja vissza a pápai udvarba. (BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 155v.) 1617. július 1-jén már Rómában találjuk. (Ms. W 290, vol. 13, fol. 596rv. Vö. ASV Arm. XLV, vol. 12, fol. 48v is.) Kívánságait teljesítették a császári udvarban. Ottavio Ridolfi nominációját 1617. május 8-án állították ki Prágában. (ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 38rv.) Borghese némi köntörfalazásos hivatkozással csak 1618. január 27-én jelezte vissza, hogy tudomásul vették Ridolfi „császári miniszterségét”. Ottavio bíboros ügyében viszont kerek-perec megírta, hogy hiányzik rá az alkalom. (ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 432, fol. 116rv. Vö. ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 52rv is.)

⁶⁵ Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 56.

⁶⁶ SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 87; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 255, 3. j.

⁶⁷ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.*, 402, 108. j.; SERGIO PAGANO (a cura di), *I documenti vaticani del processo di Galileo Galilei (1611–1741)* (CAV 69), Città del Vaticano 2009, LXXVII; FABER, *Scipione Borghese als Kardinalprotektor*; 38–35.

⁶⁸ Mentését kérő kérvényei X. Incéhez: AGOP, IV. 78b (Epistularium N. Ridolfi), fol. 53rv és 54rv.

nácsos egy ilyen lépés. És itt *mutatis mutandis* azokat az érveket alkalmazhatjuk, amelyeket Pázmány vetett papírra 1615. január 5-én, a zárdalátogatási engedély megszerzésekor. 1616 őszén a Borghese-pápa hasonló megfontolásból most sem akart akart írásban prejudikálni a Jézus Társaság apostoli konstitúcióval megerősített szabályzatának, illetve nem akarta, hogy mások példaként hivatkozzanak az engedményre, ugyanakkor figyelemmel kívánt lenni a sajátos magyar (és birodalmi) viszonyokra.

A szóbeli felmentés (egészen pontosan így tudnánk meghatározni: *concessio Summi Pontificis vivae vocis oraculo facta*) volt ebben a helyzetben az egyedül járható út. Rendkívül nagy szükség volt rá ekkor már, hiszen közeledett november 14-e, amikor véget ér annak lehetősége, hogy Pázmány érvényesen megkezdje noviciátusát a szomaszskáknál, vagyis véget ért volna „novícius-jelöltsége”, magyarán ideiglenes szomaszka rendtagsága. Ahhoz, hogy 1616. április végétől, az átlépési procedúra római lezárásától számítva Pázmány *de iure* a szomaszka rend tagja, kétség sem férhet. Pontosán tudták ezt a pápai Brévetitkárságon, ahol őt következetesen e szerzetesi kongregáció tagjának címezik őt. Nem csupán az „eretnek” származás és neveltetés alól felmentő 1616. november 10-ei, régóta ismert bréve mondja külcímzésében a szomaszka rendbélinek a magyar főpapjelöltet.⁶⁹ Ugyanígy

⁶⁹ Utoljára kiadva: HANUY, 779–782. Vö. a fentebb is. – E külcímzés jókra tévútra vitte PRAY GYÖRGYÖT, aki szerint erre azért volt szükség, hogy az ügyet Vitelleschi generális előtt titokban tartsák, amin már FRANKÓI is jót mulatott. (PRAY mentésére szolgáljon, hogy Dobronoky ráirata nyomán szintén a *transitus*-brévének hihette a dokumentumot.) *Specimen Hierarchiae*, I, 184; Pázmány Péter és kora I, 188, 2. jz. – Jezsuita kollégáját már KATONA ISTVÁN is megcáfolta Pázmány promóciójának elbeszélésekor. A szomaszka külcímzés értelmezésekor elvetette, hogy a generális „megvezetéséről” lett volna szó, és CORDARÁNAK adott igazat, miszerint a szomaszkaság oka a javadalomképeség biztosítása, a társaság jogainak figyelembe vétele lett volna. STEPAHNUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae XIX* (Stirpis Austriacae. 10: 1608–1619), Vacii 1793, 644–657, 653–654. – A bréve vatikáni levéltári jelzetét (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204^{rv}) hozza: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még UŐ, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („Pro Petro Pasman electo [Strigoniensi]: *dispensatio ad ecclesiam Strigoniensem*”). – A fogalmazványt kézbevéve (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204^{rv} + fol. 23^{rv}) a következő filológiai kiegészítéseket tehetjük: Dilecto filio Petro Pasman Cong.nis clericorum regularium Sommaschae alias Sancti Maioli Papiensis presbytero Paulua papa V^s. Dilecte fili salutem etc. Catholicae religionis zelus, litterarum scientia [...] Et in haeresi quam tamen sicut nobis innotuit [helyette sorközi beszúrással, vélhetően a pápa kezével, vö. s.k. ellenjegyzésének írásképet] ‘fidedigna relatione accepimus’. Az ‘Abiurasti’ után ugyancsak a pápától lapszéli beszúrással: ‘educatus fuisti’. „Quod tu etiam sicut...” ‘etiam’ után kihúzva: ‘fidedigna’, helyette sorközi beszúrással: ‘simili’. [fol. 204^v, s.k. ellenjegyzés]: Expediatur Paulus Pp V^s S. card. S. Susannae [fol. 23^{rv}] Pro Petro Pasman Congregationis regularium Sommasche aliter S.ti Maioli Papiensis presbytero Dispensatio. – A bréve alapjául szolgáló inkvizíciós akta: uo., fol. 205^r. A korábbi kutatás által használt, illetve kiadott jezsuita levéltári másolat innen származhat és nem az Inkvizíció levéltárából. – 1616-ban ez már a második magyar vonatkozású felmentés volt ebben a tárgyban. Márciusban Majthényi László kinevezett szerémi püspököt diszpenzáta a pápa. Uo. – A kora újkori felekezetváltásokra UTE LOTZ-HEUMANN (Hg.), *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007 (az uralkodói áttérésekre és a politikai dimenziókra vonatkozó tanulmányok: 59–238; a személyesebb, sajátosabb indíttatásokra, köztük a gyerekkori konverziókra: 239–546.).

tesz az 1616. október 22-én esztergomi érseki kinevezése kapcsán hozzá intézett bréve is,⁷⁰ amely nem a Cobelluzzi által felügyelt *Segreteria dei Brevi* készült, hanem Pietro Strozzi irányításával a *Segreteria dei Brevi ai Principi* készült.⁷¹ (Azaz nem „oklevél-, hanem levél-jellegű bréve volt.) Tehát a Kúria több központi hivatalában is pontosan tisztában voltak Pázmány szerzetesjogi helyzetével. Sőt ezt mintha kifejezetten dokumentálni is kívánták volna, hiszen ekkor már „megnevezett esztergomi érsek”-nek (*nominatus archiepiscopus Strigoniensis*) is címezheték volna.

Érdekes feltevés, hogy vajon milyen címzést kapott volna egy közvetlenül november 14-e után keletkezett pápai iratban, ha feltüntetik szerzetesrendi hovatartozását? 1616. november 14-én, egy évvel az átlépése ügyében keletkezett pápai bréve kiadása után, az 1616. március 5-ei (és április 21-én megerősített) *prorogatio* hatánapján, beöltözése és az örökfogadalom letételének – vétlen – elmulasztásával a szomaszka renddel kánonjogi kötődése megszakadt.⁷² Egyházjogilag olyan jezsuitának tekinthető ekkortól, húzzuk alá ismételten, akit az első számú katolikus uralkodó főpapi méltóságra nevezett, és akit a pápa szóban diszpenzált a tiltó fogadalom hatálya alól. Sőt a helyzetet még érdekesebbé teszi, hogy Pázmány érsekségének konzisztóriumbeli első kihirdetésére, a prekonizációra éppen 1616. november 14-én került sor. Azaz már nemcsak egy uralkodói, hanem egy fontos egyházi aktus is az apostolutódság várományosává tette. Két hét múlva ennek az aktusnak a megismétlése, a pápa és a bíborosok titkos konzisztórium keretében újból kinyilvánított együttes akarata az uralkodói *nominatio* után kánonilag is az esztergomi székbe helyezte. 1616. november 28-ai dá-

⁷⁰ ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 154r.

⁷¹ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 252.

⁷² A szomaszka külcímzés legvalószínűbb magyarázata, hogy a Brévetitkárságon az előző három brévében foglalt utolsó terminust, azt a bizonyos 1616. november 14-ét vették figyelembe, ameddig Pázmány elvben és ténylegesen (akár újra is...) megkezdhetné volna szomaszka noviciátusát. Azt sem tarthatjuk kizártnak, sőt biztosra vehetjük, hogy tudatos eljárásról van szó. A Kúria kánonjogilag magasan képzett döntéshozói és hivatalnokai úgy gondolkodhattak, hogy a pápai szóbeli felmentés 1616. november 14-e utántól hatályos és aktuális, hiszen ekkortól került volna Pázmány szerzetesjogilag ismét problémás helyzetbe, tekintve, hogy nemhogy új fogadalmat nem tett, hanem tulajdonképpen érvényes noviciátust sem kezdett meg, aminek megkezdésére eddig a napig volt lehetősége. A „szomaszkaságot” pedig nyugodtan levezethették, ismételjük, a római vikariátus előtti jelentkezési eljárásból, illetve a szomaszka befogadó nyilatkozatból. Vagyis Pázmány e felfogásban – mint már korábban kimutattuk – „szomaszka novícius-jelölt”-ként jelenik meg, akinek 1616. március végi prágai noviciátus-megkezdését nem tekintették érvényesnek, hiszen a noviciátus bizonyos formai cselekményei (például a beöltözés) alól végül nem kapott felmentést. Alighanem joggal feltételezzük, hogy sosem fog olyan pápai dokumentum előkerülni, amely Pázmányt 1616. november 14-e után is szomaszkának címezné.

tummal expedíált bulláiban,⁷³ már minden bizonnyal csupán a következő címzés szerepelt: „*Petro, electo Strigoniensi*”, úgy, ahogyan a főpapi fakultásait tartalmazó december 16-ai brévén találjuk.⁷⁴

Pázmány, amikor II. Mátyás kinevezte esztergomi érsekké, ismételjük, a szomaszka rend tagja volt, novícius-jelöltként. Nem volt jezsuita, a pápa brévével, pontosabban brévékkel vette ki a jezsuita rendből, úgy ahogy a kortársak tudták. Az egy más kérdés, hogy ez a tagság és ez a kivétel – az alkalmazott sajátos kánonjogi eljárásnak, illetve benne olyan tényezőknek köszönhetően, mint a nuncius végleges eltávozása, Klesl pápai kihúzása a harmadik brévéből az örökfogadalom letétele kapcsán – csupán ideiglenes jellegű volt. V. Pál úgyis orvosolhatta volna a problémát, hogy elrendeli Pázmány beöltözését, illetve az új nunciusra, aki október végén már Prágában érkezett, netalán Vasoli uditorére *motu proprio* átruházza a *professio* kivételének jogát. Egy ilyen bréve 10-14 nap alatt Prágában lett volna. A pápa azonban nem így döntött, hanem szóban egy egyszerű diszpenzációt adott, ami a történeti előzmények – az egész folyamatra nem a rend ellenkezése, hanem egy világi, protestáns ihletű törvény miatt került sor, tulajdonképpen nem is meglepő. 1616. november 14-én még a prekonizációra is úgy került sor, hogy Pázmány a szomaszka rend tagja. A tényleges pápai *provisió*ra 1616. november 28-án, illetve a prágai felszentelésre 1617. március 12-én azonban már úgy, hogy Pázmány ismét jezsuita volt, aki nemcsak pápai kinevezéssel, hanem tudatos pápai felmentéssel lett Magyarország első számú főpapa. És bár Pázmány uralkodói kinevezésére valóban úgy került sor, hogy nem volt (éppen) jezsuita, érseki javadalmát már ismét ennek a rendnek a titkos tagjaként foglalta el. Kinevezésével tehát ismét egy újabb ponton sikerült a protestáns fegyveres győzelmet és erőfölényt rögzítő és kodifikáló 1606. évi bécsi béke, illetve az 1608-as országgyűlés katolikus-ellenes rendelkezéseit kijátszani egy összetett diplomáciai tárgyalássorozat eredményeként.

2. AZ 1608. ÉVI 8. TC. ÉS A TURÓCI PRÉPOSTSÁG SORSA

További fontos kérdés, amit még meg kell válaszolnunk, az, hogy az egész, hosszú historiográfiai utóéletre szert tevő „szerzetesrend-váltás” háttérében álló ominózus 1608. évi 8. tc. érvénye, hatása meddig tartott? A magyar törvények sorában nem találjuk módosítását, érvénytelenítését. Elvileg tehát a Társaság feloszlataáig hatályban maradt. Sőt a 18. században az – akkor már főként

⁷³ Pázmány bullái, már említettük, nincsenek meg.

⁷⁴ Szövegét lásd Dokumentumok, 32.b sz. jegyzetben.

katolikus – magyar rendek erre a cikkelyre hivatkozva igyekeztek megakadályozni, hogy a jezsuiták az általuk egyre nagyobb számban birtokolt javadalom képviselőjében növeljék jelenlétüket az országgyűlés alsótábláján. Vagyis éppen abban a protestáns érdekérvényesítő hatásában élt tovább – legalábbis elvi síkon – a rendi politizálás összefüggésében, ami Pázmány közvetlen érseki kinevezésének is útjában állt.⁷⁵ A törvényt ugyanis mind birtokszerzési, mind pedig érdekképviselői vonatkozásában az uralkodói abszolútizmus *de facto* már viszonylag korán igyekezett holt betűvé tenni, majd hamarosan azzá is tette. Érvényesítése mögül mindinkább hiányzott a 17. század első két évtizedének erős protestáns rendisége, kiváltképpen annak fegyveres ereje. Az 1681. évi országgyűlésen az arra irányuló követelések sűrű hajtogatásuk ellenére meddők maradtak, hogy a jezsuitáktól vegyék el szavazati jogukat, amellyel tehát újra élni kezdtek, állítsák vissza azokat a prépostságokat, apátságokat, plébániákat, amelyeket a világi klérus kárára nekik adományoztak, valamint újabb birtokokra ne tehessenek szert, és amit netalán örökölnének, azonnal áruba kelljen bocsátaniuk.⁷⁶

A cikkely mellőzésének első nyoma épp a turóci prépostsághoz kötődik. II. Ferdinánd pár hónappal Fehérhegy után, az alsó-magyarországi területek visszafoglalásával párhuzamosan 1621. május 24-ei leiratában szólította fel Pázmányt a *beneficium* átadására a Társaságnak. Az uralkodó tulajdonképpen megkerüli a 1608. évi 8. cikkelyt, és arra hivatkozik, hogy II. Rudolf a bécsi béke idevágó pontja kapcsán (is) kinyilvánította, hogy bár nem tagadja meg jóváhagyását, mindazonáltal ragaszkodni kíván uralkodói jogaihoz, melyeket következképpen ő sem hagy csorbítani.⁷⁷ A hadiszerencse változása, majd a bécsi békét megerősítő nikolsburgi egyesség miatt azonban nem került sor a királyi dekrétum végrehajtására.

Vitelleschi generális 1622. április 9-én Martinus Becanus császári gyóntatóhoz írt levelében már távolinak vélelmezi a prépostság visszaszerzését, és nem sok esélyt látott arra, hogy az épp elkezdődött soproni országgyűlésen a Társaság számára kedvező változást érjenek el. Ezért azt szerette volna, ha maradéktalanul betartják a Forágch bíboros által vállalt kötelezettséget, vagy legalább elérik

⁷⁵ FORGÓ ANDRÁS szíves szóbeli közlése. – Bozókot már az 1567-es pozsonyi zsinat szerint részben a Balassa család kommandaként, részben nagyszombati jezsuita kollégium kapta. A határozat ellen a sági prépost 1579-ben a premontrai rend nevében tiltakozott, hiába. Kovács, *A premontraiak*, 35. Bozók ténylegesen csak a 17. század végén – a javadalom Szelephénynek köszönhető szemináriumi applikálása után – került részlegesen a rend igazgatása alá.

⁷⁶ VANYÓ TIHAMÉR, *Bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683* (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei), Pannonhalmi 1935, 85, n. 140 (Francesco Buonvisi nuncius 1681. május 25-ei jelentése). Vö. uo., n. 142 is.

⁷⁷ „*Ne tamen sua maiestas iuribus suis nihilominus se insistere declaraverat. Nos proinde antiquis nostrorum praedecessorum foundationibus et concessionibus nihil derogari permittentes...*” FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 202.

azt, hogy Pázmány az általa vállalt háromezres összegnél többet fizet, hiszen a generális szerint a prépostság éves jövedelme e járadék háromszorosa volt.⁷⁸ Az egyezség végül 1623 tavaszára született meg az érsek és a Társaság között. A generális ekkor nyugtázta Argenti rendi vizitátornak, hogy ha nem is az eredeti mértékben, de mégis megfelelő összegre sikerült feltornászni a támogatást, amit a prímás a turóci jövedelmekből a nagyszombati kollégiumnak juttat.⁷⁹ Pázmány ugyanakkor nem lehetett teljesen elégedett, hiszen 1627 tavaszán meg kívánt válni a prépostság adminisztrálásától, amiről a generálisnak a jelek szerint sikerült őt lebeszélnie. Vitelleschi ugyanakkor számolt az-
zal, hogy valamilyen egyéb megoldásra lesz szükség.⁸⁰

A törvény megkerülésének újabb bevett módja az lett, hogy az alapítványi tőkét, birtokokat külföldön helyezték el. 1625 nyarán a Társaság legfőbb előjárója ilyesmit kívánt a pozsonyi kollégium-alapításnál,⁸¹ és ez történt a nagyszombati egyetem esetében is.⁸² Mindazonáltal a jezsuiták megnyugtatóbbnak tartották volna, ha sikerül eltörölni a törvényt. A „*Societas Iesu per Hungariam*” 1630-ban kérvényben fordult a nemzeti zsinathoz, hogy az egyházi rend a következő országgyűlésen, támaszkodva az időközben áttért arisztokratákra, különösen pedig a nádorra, érje el a népjoggal

⁷⁸ „Mitto cum hisce litteras, quibus sacram Caesaream maiestatem rogo, ut ex reverentia vestra negotium, quod hisce subiicio, intelligere velit, eoque intellecto commodis societatis, quantum ius et aequitas patientur, consulere. Cum non immerito timeatur, ut in proximis comitiis Hungaricis impetrari possit, ut societati in Hungaria bona stabilia possidere liceat, proindeque praepositura Thurociensis collegio Tyrnaviensi forte non ita cito sit restituendus, videtur tempestive agendum cum imperatore, ut sua auctoritate interposita curare dignetur, ut litterae reversales defuncti cardinalis Forgacz serventur et secundum easdem procedatur, aut si illud hoc tempore difficile videbitur, saltem procuretur, ut illustrissimus archiepiscopus summam trium millium annuae pensionis augeat, cum plusquam triplo maior sit summa, quam ipse ex illa praepositura creditus quotannis percipere. Plenior de hoc negotio informationem reverentia vestra a patre Paulo Ferenczffy aliisque patribus Hungaris habere poterit, a quibus cum bene rem omnem didicerit, oblata commoda occasione eam sacrae Caesariae maiestati submisce modesteque explicet, ut ipsa pro suo non tam in societatem, quam in bonum commune rei Christianae affectu efficere velit, ut ex huius negotii decisione societas paulo maiorem fauctatem habere possit divinam gloriam in Ungaria propagandi.” ARSI Austr., 3 II, p. 749; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 17.

⁷⁹ „Libenter intellexi, quomodo conventum sit cum domino archiepiscopo Strigoniensi de pecunia aliisque subsidiis quotannis pendendis collegio Tyrnaviensi. Et, quamvis ea quae spondet, minora fortasse sunt, quam ex pactis antiquis societati ratione praepositurae debeatur, existimo tamen hoc tempore collegium contentum esse posse iis, quae ipse iam promisit.” ARSI Austr., 3 I, p. 379–380; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 27. – HANUY tehát nem téved, amikor Pázmányt 1625-ben továbbra is turóci prépostnak tartja. Pázmány... levelei, II, n. 311. A kortárs Závodszy György szerint csupán rövid ideig volt prépost: „qui non multo ante praeposituram Thurociensem adpetus fuerat, eique sat [!] parum propter videre praefuit”. OSzKK Fol. Lat. 335, fol. 337v. (Vö. TUSOR, Závodszy György naplója, 10, 15. j.) Állítását már KATONA ISTVÁN megcáfolta. *Historia critica regum Hungariae* XIX, 647.

⁸⁰ „Valde doleo illustrissimum archiepiscopum detrectare administrationem praepositurae Thurociensis. Quod, cum verear, ne ob molestiam aliquam ipsi fortasse e nostris exhibitam recuset, velim P. Georgio Forroni rectori committat, ut ea de re cum illustrissimo domino agat, et eundem inducere conetur, ut sicuti hactenus fecit, eandem praeposituram etiam deinceps administrare velit. Hoc si ab eo obtineri non poterit, ratio ineunda erit, qua collegio Tyrnaviensi bene prospiciatur.” Christophorus Dombrinus viceprovinciálishez, Róma, 1627. április 24. ARSI Austr., 3 II, p. 829; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 79.

⁸¹ Levele Giovanni Argentihez. ARSI Austr., 3 II, p. 622; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 59.

⁸² MAKKAI LÁSZLÓ, *Művelődés a 17. században*, Magyarország története 1526–1686, 1461–1576, 1492–93.

és a „Magyar Korona legszentebb szankcióival” ellentétes cikkely mindaddig – a háborúskodás és a korábbi protestáns befolyás miatt – elmaradt érvénytelenítését. Noha a zsinat egyhangúlag megszavazta ezt,⁸³ 1634-ben II. Ferdinánd, Pázmány és Esterházy nádor egyaránt feleslegesnek tartotta, hogy a végül november 30-án összeülő országgyűlésen szóba hozzák az ominózus cikkely eltörlését, mivel annak úgy mond „ellenkező szokás révén már derogáltak”.⁸⁴ Véleményüket maga a generális is elfogadta, amennyiben a rendek esetleges fellépése a Társaság ellen visszaverésre kerül.⁸⁵ Pázmány ekkorra már elérkezettnek látta az időt, hogy a törvény meglétének dacára a diéta eloszlása után hivatalosan is átadja Turócot a rendnek. Szándékát a generális „a rendünk iránt régóta tanúsított érdemeinek újabb kimagasló csúcsaként” értékelte.⁸⁶

A javadalom átadásának előkészületei meg is kezdődtek. Vitelleschi generális ugyanis nekilátott kerestetni mind a rendi iratok között, mind az Apostoli Datárián, mind az osztrák provinciában a javadalom rendi birtoklását megerősítő pápai bullát, amit ő – némi időrendi zavarral – következetesen a nagyszombati kollégiumalapítással hozott összefüggésbe. Egyúttal felszólította Dobronoky György nagyszombati rektort, hogy a bulla hiányában, a királyi adományozásra támaszkodva védelmezze, és érvényesítse a Társaságnak a prépostsághoz fűződő jogait.⁸⁷ A prépostság hivatalos

⁸³ „Anno 1630. die 15 Aprilis. S. synodus unanimi consensu annuit petitioni reverendorum patrum societatis Iesu introscriptae, aequissimumque iudicavit, ut omnem moverunt lapidem, quod statuta illa abrogentur. Georgius Lippay notarius s. synodi.” MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 81–82 (n. 7) (98. cs.).

⁸⁴ Hat évvel később Lippay György kancellár pedig már a következőket írja I. Rákóczi Györgynek: „Az P. Iesuuitak dolgarul az mit ir Nagyságod, en mast sem iauallom. Az Orszagh articulusi regiek, es megh sem tartattanak eddigh, az kik mellett el szenuedtek az Nagyságod előtt ualo feiedelmek öket, nem arctaltatuan az articulustoktul, ha Nagyságod el nem szenuedi, nem az articulust uetkess benne. Nekünkis uagion oly articulustunk, hogy Lutherani comburantur, de ugian meghis elnek azert.” Regensburg, 1640. október 5. Archivelor Nationale Romania (ANR), Directia Judeteana Cluj (DJC), Collectia pers. Mike [Erdélyi Nemz. Múz. It., Mike-gyűjt.], n. 777. Lippay primásként az 1647-es országgyűlésen sem látta tanácsosnak szóba hozni a Társaságot, mondván csak hátrány származna belőle nemcsak a protestánsok, hanem bizonyos katolikusok (ellenérdekelt főurak, káptalanok) részéről is („inter tot non minus catholicos, quam haereticos imo et nonnullos ecclesiasticos impugnantes”). Levele III. Ferdinándhoz, Pozsony, 1647. május 2. MNL-OL MKL Litterae Archiepiscoporum (A 30), n. 216/1647.

⁸⁵ „Si non Caesari tantum sed etiam eminentissimo cardinali Pazmani et excellentissimo domino palatino regni Ungariae visum est in comitiis ungaricis nihil movendum esse de abolitione illius articuli, cum per contrariam consuetudinem iam ipsi derogatum sit; et si insuper regnicolae aliquid contra moventes reiciendi sunt, ego ad eorundem sententiam non tantum accedo, sed reverentiae vestrae consilium et rationem libentissime amplector.” Levele Wilhelm Lamormain császári gyóntatóhoz, Róma, 1634. március 25. ARSI Austr., 4 II, p. 922; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 175. Tartalmát ismerteti: ROBERT BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003, 158.

⁸⁶ „Quod vero eminentissimus cardinalis praeposituram Thurociensem post comitia peracta resignare cogitat, et societatis nostrae iura strenue tuenda in se suscipit, ad antiqua erga ordinem nostrum merita tantus iterum cumulus accedit, ut praeter gratissimam et observantissimam animi significationem non habeam, quod reponam...” Uo.

⁸⁷ Hosszas levele Róma, 1635. március 3. ARSI Austr., 4 II, p. 1042–1043; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 183. – Vitelleschi feltételezte, hogy a bulla azért nincs meg a rendi nyilvántartásban, mert még Rudolf azt saját követével

átadására a Társaságnak az e tárgyban kiadott uralkodói adománylevél és mandátumok alapján végül Pázmány halála után, 1637. május–júniusban került sor.⁸⁸ A részleteket a sietősen Bécsbe küldött Dobronoky intézte⁸⁹ Lippay kancellár és Esterházy nádor tevékeny közreműködésével.⁹⁰ Turóc szinte azonnali átvételét⁹¹ követően hosszas vita kezdődött a renden belül arról, hogy a beneficium csupán a nagyszombati alapításra, avagy más célokra is fordítható-e?⁹² Az uralkodói döntés végül az egyetemhez csatolta jövedelmeit.⁹³

Az 1608. évi 8. tc. nyomán azonban a turóci és más javadalmak⁹⁴ tényleges birtoklása továbbra sem biztosított alapot a Jézus Társaság vagy bármely tagja közéleti szereplésére a magyar rendi társadalomban.⁹⁵

intéztette, vagy nem is kért pápai megerősítést az adományozáshoz őt más uralkodóktól megkülönböztető apostoli királyi jogai védelmében: „*Verum cum reverentia vestra hactenus nullum vestigium desiderati consensus invenerit, verisimile mihi videtur, consensum illum a regibus non fuisse petatum, quod forte videretur esse contra illorum auctoritatem, quam in isto regno constat eos tanquam reges apostolicos habere maiorem, quam quisquam alius regum. Quod ideo dico, quod si consensus apostolicus deficiat, tueri reverentia vestra ac defendere causam suam auctoritate ac potestate regia interim possit.*”

⁸⁸ A Magyar Kamara már március 21-én részletes felsorolás kíséretében javasolta Pázmány javainak zár alá vételét. MNL-OL MKR Exp. cam. (E 15), n. 40/III/1637 (146. cs., fol. 114–117). Lásd a Szalai Tamás újbátori provizornak adott április 30-ai utasítást is: uo., n. 38/IV/1637.

⁸⁹ „*De praepositura Thurociensi recte iudicat reverentia. Nunc laborandum esse, ac proinde bene fecit, quod cum ipsa ire Viennam non potuerit, suo loco patrem Dobronocki miserit. Eadem de re ad patrem Lamormaini scribo, eique opportunitatem huius negotii conficiendi, quantum possum, commendo.*” Vitelleschi Forróhoz, Róma, 1637. április 25. ARSI Austr., 5 I, p. 264; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212.

⁹⁰ „*Recreavit me valde litteris suis, quas reverentia vestra ad me Vienna dedit de praepositura Turociensi nobis restituta. Quod cum Caesariae maiestatis beneficio factum sit, et dominus Lippai regni cancellarius in hoc negotio strenuam operam navarit, facio libenter, quod R.V. petit ac suadet, et gratiarum actionem ad futurumque paro. Sed et Deo supplico, ut beneficia vere maxima infinitis modis et bonis compenset, et optimo Caesari diuturnum imperium felicissimumque concedat.*” Vitelleschi Dobronokyhoz, Róma, 1637. június 27. ARSI Austr., 5 I, p. 285; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214. – Dobronoky a visszavétel történetét részletesen ismerteti a sajátos még mindig lefordítatlan és kiadatlan diáriumban. ELTE EKK Collectio Prayana, vol. 30. A vonatkozó részekből idéz és összefoglalót ad: BÁTHORY, Dobronoki György... diáriuma, 375–376.

⁹¹ „*Mire gratum mihi fuit, quod reverentia vestra praeposituram Turociensem collegii istius vel societatis nomine possidere iam coeperit.*” Vitelleschi Forróhoz, Róma, 1637. június 27. ARSI Austr., 5 I, p. 283–284; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214.

⁹² ARSI Austr., 5 I, p. 273–274. 278–279. 285. 290. 322–323; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214skk; MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 10 (103. cs., 39. fol.).

⁹³ Vitelleschi generális emellett a Társaság jogainak a közelmúltbeli diétán sikeres megőrzéséről jelzett vissza Forró nagyszombati rektornak 1638. május 7-én, amit Turóc és más javak *de facto* tulajdonlásra vonatkoztathatunk: „*Multa digna scitu et lectu mihi iucundissime continebant reverentiae vestrae litterae exeunte Martio ad me datae, de fine comitiis istis feliciter imposito, servatis illaesis societatis nostrae iuribus, stabilita fundatione Zackamriensi conditionibus satis aequis, resuscitata Tyrnauiensis pro seminario, denique de iudicio sacrae Caesariae maiestatis super praepositura Thurociensi in favorem Academiae Tyrnauiensis edito...*”. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 11 (103. cs., 40. fol.).

⁹⁴ A fehérvári prépostság átadása a rendnek már Pázmány életében szóba került. „*Praeposituram Albensem, quam reverendissimus dominus praepositus Posoniensis societati offert, magni beneficii loco habeo, et quantum in me est, gratissimo animo societatis nomine accepto, si modo illorum etiam, quorum interest, sive augustissimus Caesar sit, sive eminentissimus cardinalis, consensus accesserit. Qui si obtentus fuerit, libenter assentior, ut nisi alio in loco cum maiori fructu applicari haec praepositura*

3. A TÁRSASÁG ÉS A PRÍMÁS VISZONYA

Az e fejezeten belül felteendő utolsó kérdéskör nem irányulhat másra, mint arra, hogy ténylegesen hogyan alakult a rend és az esztergomi érsek kapcsolata, illetve a rendi vezetés a Társaság tagjának tekintett-e Pázmányt, avagy sem?

A rendelkezésre álló források tanúsága szerint Vitelleschi generális magatartása már-már kompenzatív: mintha minden téren azon lett volna, hogy feledtesse, orvosolja a kinevezési időszak herce-hurcáinak keserveit, sebeit. Az esetek sora hosszú, most csak néhányat idézünk. A generális 1621 nyarán például támogatta, hogy Pázmány mintegy követéül Rómába menesztthesse Káldi Györgyöt, és hasznos tanácsokkal segítette a küldetést. Ennek kapcsán fogalmazta meg világosan egészen Pázmány haláláig változatlan attitűdjét, miszerint „mi itt minden gondunkkal és serénységünkkel azon leszünk, hogy kívánságai teljesüljenek”.⁹⁶ És így tesz, amikor az ellenérvekkel nem törődve 1622-ben felvállalta a Pázmáneum jezsuita irányítását, a prímás óhajára visszarendelte Forró Györgyöt Magyarországra,⁹⁷ illetve amikor ugyanezen év augusztusában maga juttatta el a pápához Pázmány fontos emlékiratát, amelyet a Hitterjesztési Kongregáció megalapítása kapcsán fogalmazott meg a katolicizmus magyarországi helyzetéről, lehetőségeiről.⁹⁸ 1624-ben személyesen számolt

possit, residentiae Comariensi applicetur. Quia vero domino praeposito gratiae agendaerunt, si donatio haec et collatio penitus confecta fuerit, velim nobis R.V. nomen et titulum domini praepositi significet...” Vitelleschi Michael Sumerecker provinciálshoz, Róma, 1637. március 21. ARSI Austr., 5 I, p. 253–254; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 211.

⁹⁵ Országgyűlési eltörlése mellett 1647-ben is hiába fogalmazódtak meg hosszas érvek, többek között Lippay prímás részéről. Az egyházi rendnek ugyanakkor abban az értelemben a Társaság tagja volt végig a 17. század folyamán, hogy a zsinatokra rendszerint meghívást kapott a turóci prépostság képviselőjében, így az 1642. november 11-ére összehívott, de Lósy halála miatt elmaradt esztergomi tartományi, az 1648-as tartományi és nemzeti, az 1658-as esztergomi egyházmegyei, illetve az 1660. április 21-re összeülni tervezett, hasonló jellegű zsinatra is. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 10–13, 87–90 és fasc. 2, fol. 5–11 és 14. 23–24 (97. cs.).

⁹⁶ „...hoc vestra reverentia meo nomine illustrissimo pollicere poterit, nos hic omnem curam et industriam adhibitueros, ut desiderio illius satisfiat.” Vitelleschi Rumer provinciálshoz, Róma, 1621. július 3. ARSI Austr., 1 I, p. 160–161; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 9.

⁹⁷ Vitelleschi Rumer provinciálshoz, Róma, 1622. április 16. ARSI Austr., 1 I, p. 250; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 18. – Személyi kérdésekben máskor is kedvezett Pázmánynak, így kérésre 1632-ben meghagyta Káldi Mártont az Erdődyek gyóntatójának, illetve Dobronoky Györgyöt egészen a bíboros haláláig közvetlen közelében hagyta. ARSI Austr., 4 II, p. 648 és 5 I, p. 205–206 (és 290); OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 158. 206. A generális 1628-ban a prímás kívánságára utasítást adott, hogy Nagyszombatba német hitszónokot rendeljenek. ARSI Austr., 3 II, p. 976 és 4 I, p. 87.; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 92 és 106.

⁹⁸ „Modos qui ab illustrissimo archiepiscopo Strigoniensi propositi sunt ad propagandam religionem in Hungaria misi statim ad sanctissimum. Quem credo responsurum domino archiepiscopo.” Vitelleschi Rumer provinciálshoz, Róma, 1622. augusztus 13. ARSI Austr., 1 I, p. 295; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 24.

be VIII. Orbánnak Pázmány bécsi szeminárium-alapításáról, és ismét hasznos tanácsokat adott a Káldi-féle bibliafordítás kinyomtatásának pápai engedélyezése kapcsán.⁹⁹

Hasonló szoros kooperáció, figyelem figyelhető a pozsonyi, újvári, nagyszombati, soproni, szepesi, szatmári alapítások részleteinél, sőt pillanatnyi problémái kezelésénél, vagy akár a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba küldendő alkalmi nehézségek kiküszöbölésénél is. Vitelleschi szinte sosem mulasztja méltatni Pázmány bőkezűségét, törődését, a Társaság irányában mutatott „őszinte és tevékeny szeretetét” („*synceram studiosamque in ordinem nostram caritatem*”). Emellett rendszeresen felhívja a magyarországi előjárók figyelmét: óvakodjanak attól, hogy elkedvetlenítsék, megsértsek, ha kell, szolgáltatassanak neki elégtételt (mint 1630-ban P. Szeghi Ferenc, vagy 1634-ben P. Vársárhelyi Dániel esetében), sőt hogy „mindenben engedelmeskedjenek az érsek úrnak” („*omni modo domino archiepiscopo obsequi*”), s nehogy túlzott követelésekkel háborítsák („*cavebitque, ne importuniore subsidiorum postulatione dominum archiepiscopum offendat.*”)¹⁰⁰

A legsúlyosabb konfliktus a Társaság és a prímás között talán az volt, hogy utóbbi 1628-ban hevesen ellenezte, hogy fiatal erdélyi arisztokraták belépienek a rendbe, amivel azonban Vitelleschi nem értett egyet.¹⁰¹ A kérdés nem okozott komolyabb törést, a generális már 1630-ban Pázmány fellépését kérte a rend tagjai érdekében az Erdélyben megtelepülni szándékozó bosnyák ferencesekkel szemben.¹⁰²

Leginkább perdöntő bizonyítékul, hogy Pázmány a Társaság tagja maradt, és Vitelleschire mintegy előjárójaként tekintett, továbbra is 1625/1626-os levélváltásuk szolgál. Más adatunk nincs arra nézve, hogy a generális bármi máskor előjárói tanácsot adott volna számára.¹⁰³ Több forrás is bizonyítja ugyanakkor, hogy Vitelleschi mintegy a rendhez tartozónak, pontosabban nem kívülállónak

⁹⁹ Levelei Argentihez és Káldihoz, Róma, 1624. április 8. 1625. február 1. június 7. 14. 25. ARSI Austr., 1 I, p. 501 és 3 II, 589 és 623; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 36. 55. 59. – A generális a kúriai érdekképviselő mellett belső információkkal is szolgált. Így például arról, hogy Pázmány bíborosi kinevezésének háttérében, hogy a több császári jelölt közül rá esett a választás, Francesco Barberini állt. Levele Forró Györgyhez, Róma, 1630. február 9. ARSI Austr., 4 I, p. 217–218; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 119.

¹⁰⁰ ARSI Austr., 1 I, p. 255. 361–362; 3 II, 677. 685–686. 712. 858. 875. 929. 935. 956. 959–959. etc.; 4 I, p. 150. 196. 198. 205. 256. 318. 321; 4 II 990–991; 5 I, 204–205. – OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 19. 27. 63. 65. 68. 70. 81. 84. 88skk. 114. 117. 118. 121. 127. 128. 180. 206.

¹⁰¹ ARSI Austr., 4 I, p. 46; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 104.

¹⁰² Levele Forróhoz, Róma, 1630. október 26. ARSI Austr., 4 I, p. 345 (lásd 385 is); OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 130. – Emellett nagyra tartotta a bíboros szerepvállalását a hódoltság missziókban, miként Forró provinciálisnak kifejtette. Róma, 1631. május 3. ARSI Austr., 4 I, p. 455; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 141.

¹⁰³ E téren a generális közvetlenül Pázmányhoz intézett levelei talán újabb adatokat hozhatnak.

tartja az esztergomi érseket. Ilyennek tekinthetjük, hogy a prímás 1620-ban a majdani utód Lippay Györgynek adott ajánlását kimondottan olybá veszi, mintha a szokásos forma szerint jezsuitákból álló bizottság előtt letette volna az előírt felvételi vizsgát a *Collegium Germanicum et Hungaricum-ba*.¹⁰⁴ 1626-ban azt az utasítást adja, hogy Káldi György prédikációinak nyomtatott kiadásának cenzúrázását senki más nem végezheti el, csak a Társaság tagjai, egyedüli kivételként jelöli meg, ha az esztergomi érsek vállalná magára átolvasásuk fáradságát.¹⁰⁵

„Ráutaló magatartásnál” is többnek tűnik, amikor 1634. szeptember 30-án a Győrben tartózkodó egyik rendtag számára a generális feleslegesnek látja megadni a rendi fakultást az „eretnekség alóli” feloldozásra, mondván, bízván támaszkodhat a bíboros tekintélyére, akitől minden szükséges felhatalmazást megkapott.¹⁰⁶ Rendkívül szokatlan, hogy az *exemptió*jára, privilégiumaira oly kényesen ügyelő Társaság – nemhogy a helyi hierarchia, hanem még a római Hitterjesztési Kongregáció sem gyakorolhatott joghatóságot a tagok felett – missziós gyakorlatában a helybéli ordinárius (a pápától kapott) spirituális felhatalmazásaival éljen. Hacsak nem tekintette azt saját tagjának.

Miután értesült a bíboros haláláról, Vitelleschi nemcsak az „Egyház és kiváltképpen Magyarország oszlopának”, nevezi őt, hanem arról ír, hogy „mekkora jótevőjét, védelmezőjét és reményét” veszítette el vele a rend, és az elhunyt lelkéért az egész Társaság által mondandó imákat rendelt el, ami talán túlmutat a bármilyen kiemelkedő *benefactor*nak kijáró megemlékezésnél.¹⁰⁷

Mindezen adatoknál is érzékletesebben kiderül a kassai vértanúk testének átvitele kapcsán megfogalmazott soraiból, tulajdonképpen hogyan tekintett Vitelleschi Pázmányra: „Bármit akarna saját okossága és kegyessége szerint a méltóságos érsek úr, nem a mi dolgunk, hogy neki törvényt szabjunk... tegye ő saját belátása szerint, amit Isten nagyobb dicsőségére teendőnek ítél, hiszen kivált-

¹⁰⁴ Vitelleschi Gregorius Rumer provinciálshoz és Pázmányhoz, Róma, 1620. augusztus 22. ARSI Austr., 1 I, p. 83–84; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 3.

¹⁰⁵ „*Ut conciones P. Georgii Kaldi ab aliis, quam a societatis nostrae hominibus censeantur, probari mihi nullo modo potest, nisi forte ipse illustrissimus archiepiscopus Strigoniensis laborem illas legendi suscipere voluerit.*” Christophorus Dombrinus viceprovinciálshoz, Róma, 1626. november 28. ARSI Austr., 3 II, p. 766; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 76.

¹⁰⁶ „*De licentia absolvendi ab haeresi nihil addo, quia reverentiae vestrae satis prospectum esse video, dum ab eminentissimo cardinali, cuius auctoritate secure niti potest, omnem facultatem accepit; ut necesse non sit de nostrorum privilegiorum usu vel abrogatione quidquam hic loci afferre.*” ARSI Austr., 4 II, p. 980; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 179. „*Iaurinum, P. Godefrido Busue*”.

¹⁰⁷ „*Perculit me reverentia vestra a nuncio vere tristi et dolendo. Scio enim probe, qualem columnam ecclesiae, et praecipue regnum Ungariae perdiderit. Scio, quoniam benefactore et defensore ac spe etiam societas nostra orbata sit. Sed quia divino consilio factum est, nos reluctari non possumus, sed eius voluntati, sicut in hac re, ita in aliis omnibus, lubenter subscribimus. Interim defuncti animam, si qua ope indiget, solitis suffragiis, pro more per universam societatem indicendis, iuvabimus.*” Levele Forróhoz, Róma, 1637. április 25. ARSI Austr., 5 I, p. 264; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212. Lásd azonban uo., p. 733 is.

képpen megfelelő nekünk azt gondolnunk, hogy semmi olyat nem tesz, ami nem lenne megfelelő”. A legfőbb előjáró tehát – szinte maga mellé emelve őt – úgy tekint Magyarország prímására, mint aki saját belátása szerint, külön iránymutatás nélkül is pontosan éppúgy „*Ad maiorem Dei gloriam*” szolgál, mint maga a Társaság.¹⁰⁸

Mikor változott meg Vitelleschi hozzáállása Pázmányhoz, akinek főpásztori működését végül minél tovább kívánatosnak tartotta?¹⁰⁹ Pontos adatunk nincsen. Csak felételezzük, hogy II. Ferdinánd magyar királlyá választásával.

Ennek miértjére és mikéntjére is a következő fejezetekben keressük a választ.

¹⁰⁸ „*Quod attinet ad translationem corporum illorum patrum, qui ante aliquot annos in Hungaria ab hostibus religionis caesi fuere, reverentia vestra diligentissime curet, ut a nostris nihil prorsus fiat, quod decreto, nuper a sede apostolica facto, vel tantillum repugnet. Si quid pro sua prudentia et pietate illustrissimus archiepiscopus voluerit, nostrum non est ipsi legem praescribere. Proinde permittat reverentia vestra, ut ipse pro suo arbitrato faicat, quod ad maiorem Dei gloriam iudicabit faciendum; praesertim cum existimare nos conveniat, ipsum nihil aggressurum, quod non conveniat.*” Levele Forró Györgyhöz, Róma, 1626. augusztus 15. ARSI Austr., 3 II, p. 733; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 73–74.

¹⁰⁹ „*...nunquam magis orandus Deus videtur, quam ut eminentissimum cardinalem diu nobis relinquat superstitem.*” Ioannes Sednik pozsonyi rektorhoz, Róma, 1635. február 10. ARSI Austr., 4 II, p. 1034; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 182.

VIII.

PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK OKAI (I). SZEMÉLYES KAPCSOLATOK ÉS ELLENJELÖLTEK

„Befejezésül” már „csak” egy problémát, a legfontosabbat kell megoldanunk. Miért? Mindezt miért? Úgy a Habsburg-, mint a pápai udvarban miért ragaszkodtak ennyi bonyodalom és buktató ellenére is Pázmány Péter személyéhez, milyen célból sikerülhetett a nehézségeken úrrá lenni?

A korábbi kutatás eddig nem adott érdemi választ erre a kérdésre. FRAKNÓI VILMOS elsődlegesen a magyar főurak közbenjárásának, jelesül Partinger missziójának tudja be Pázmány érsekségét („kineveztetni közértelemmel Pázmányt óhajtották”), akinek 1614/1615 fordulóján tanúsított „szerény magaviselete bizonyára még inkább megerősíté a kormányférfiakat határozatukban”.¹ Másik művében a korábbi publicisztikai, térítői munka, Forgách melletti tevékenysége „természetszerű” következményének tartja Pázmány főpapságát, illetve prímási utódlását, és Forgách bíborost jelöli meg kezdeményezőnek. Továbbá De Mara nuncius szerepét emeli ki 1615. novemberéből: „És az egyénekről gondolkodva, kiket ezen fontos állásra ajánlhatna, egyedül Pázmány Péterben találta föl a szükséges kelléket” – írja.²

SÍK SÁNDOR Pázmány kinevezésének rövid elbeszélésekor fel sem teszi a kérdést, csupán megjegyzi, hogy előléptetésének köszönhetőn „szinte beláthatatlan munkatér” nyílt előtte.³ ŐRY MIKLÓS szerint „számos dokumentum alapján megállapítható: a császár és környezete a magyar főnemesekkel egyetértésben határozottan Pázmányt akarta az érseki székbe, hiszen nem volt nála alkalmasabb személy erre a helyre.”⁴ LUKÁCS LÁSZLÓ a magyar nemesek prágai és római fellépését emeli ki, akik hangoztatták: Pázmány a legalkalmasabb, „senki mást nem szabad az esztergomi érsekségre választani”, és ez az állásfoglalás találkozott mind a prágai udvar, mind a nuncius álláspontjával – ad főbb vonalaiban helyes, de csupán fenomenológiai, és részletezőnek igazán nem nevezhető

¹ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 183.

² FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 71–73 és 75.

³ SÍK, *Pázmány*, 172–174.

⁴ ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 42.

magyarázatot.⁵ BITSKEY ISTVÁN így ír: „a bécsi és prágai udvari körök, mind a magyar katolikus rendek és egyházi vezetők elsősorban benne látták Forgách lehetséges utódát...”⁶

Egész más kontextust vázol TIMON ÁKOS, aki a személyes tulajdonságok hangoztatása mellett transzcendens távlatokat villant fel:

„nem lehet kétség az iránt sem... hogy 1616. szeptember havában esztergomi érsekké történő kinevezését rendkívüli egyéniségének, alapos tudással párosult lángeszének, az igazsághoz és a történelmi jogokhoz való törhetetlen ragaszkodásának köszönheti. Minden más beállítás szerintem téves megítélésen alapszik... Ilyen viszonyok közt valóban az isteni kegyelem megnyilatkozását kell látnunk Pázmány küldetésében”.⁷

TIMON mondatai az esztergomi főkáptalan kortárs soraira rímelnek, amelyek az ország védőszentjei közbenjárásának tulajdonítják az uralkodó döntését:⁸

„Isten meghallgatta szívünk vágyát, és mennyei királynőnk s az égi szentek, jelesül e – mostanság számos és vészes eretnek-ségtől fertőzött – haza pártfogói közbenjárására gondviselő kezével megérintette a szentséges császári és királyi felség szívét”.

Mi kizárólag immanens szempontokat kívánunk figyelembe venni. Megkíséreljük, mint eddig is tenni igyekeztünk, hogy amennyire lehetséges, narratívánkat a korszak történetileg valós problémarendszerébe, mikro- és makropolitikai szálaiba szőjük bele. Magyarán a továbbiakban is igyekszünk rekonstruálni a rekonstruálhatatlant és elérni az elérhetetlen klasszikus történészi célkitűzést: *wie es eigentlich gewesen?* Tulajdonképpen hogyan (és miért) történt, ami történt?

Hosszas, két nagyobb fejezetet felölelő elemzésünk, gondolatmenetünk eredményeként – az újabb szerzetesi fogadalom tényleges elmaradásának minden kétséget kizáró bizonyítása s a szóbeli pápai felmentés rekonstrukciója, illetve az 1608. évi 8. tc. Pázmány szomaszka novícius-jelöltségében játszott szerepének felismerése után – harmadik fő tételünk vár ránk. A legfontosabb. Haladjuk lentről felfelé.

I. SZEMÉLYES KAPCSOLATOK

A sikerben, Pázmány prímási trónra juttatásában kulcsszerepet játszott a római Habsburg-érdekképviselő szervezettsége. Ennek vezéralakja az adott időszakban a már közeli ismerőseinknek számító Lodovico Ridolfi volt. Nem keveset nyom a latban, hogy személyesen ismerte Pázmányt,

⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206–207.

⁶ BITSKEY, *Pázmány*, 114.

⁷ TIMON, *Pázmány... a jog és igazság védelmében*, 9 és 10.

⁸ BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v; *Dokumentumok*, 23. sz.

annak 1614 végi, 1615 eleji római látogatásáról. Tudott „igen nemes származásáról”, „különféle nyomtatott könyveiről”, „protestánsok elleni prédikációiról”.⁹ Ridolfi 1616. októberi és Pázmány 1616. júliusi leveléből ítélve viszonyuk szinte barátinak mondható. Ritka mozzanat ez a 17. században egy magyar egyházi személyiség és a római császári követség irányítója között.¹⁰

A firenzei származású arisztokratának Pázmány ügyében kifejtett ténykedésénél, legalábbis átmenetileg anyagi motivációk is felfedezhetők. Forgách bíboros halála után szinte azonnal hosszas indoklás kíséretében Klesltől és II. Mátyástól ügyvivői munkája honorálására, fedezésére 2000 scudónyi penziót követelt magának az érsekség jövedelmeiből. Többek között kifejtette, hogy mivel nem javadalom-, hanem csupán járadékadományozásról lenne szó, kérése nem ellentétes a magyar törvényekkel, és az újonnan kinevezendő személy sem emelhetne kifogást, hiszen így is szép dotáció üti majd a markát. Itt nyilván már Pázmányra gondolt, akinek távozásával a Társaságból már hónapok óta foglalkozott, és aki a jezsuita szegénység után – szó szerint értendő, egy helyen maga panaszkodik, hogy még ruházni sem ruházták megfelelően előjárói¹¹ – valóban mesébe illő vagy várományosának számított.¹² Ridolfi Borghese bíboros nepos támogatását is megnyerte elképzeléséhez, aki közbenjárt érte a prágai udvarban.¹³ Az ügyvivő szolgálatait végül a bresalui prépostsággal honorálták, egészen pontosan a Kúria,¹⁴ amihez a prágai udvar utólagos beleegyezését adta.¹⁵

⁹ Lásd a szomaszka átlépési tanúsítványt. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 13; SÁVAI, *i.m.*, 130–133. – A másik tanú, Renzi szintén ekkor, római útja alkalmával ismerte meg Pázmányt, akivel kétszer is tárgyalt Forgách és a magyarországi katolicizmus sürgető ügyeiről. Vallomásában kiemeli nemes származását, hogy régóta pap, jó szónok és teológus. A „protestánsokkal szembeni prédikációiról” – amiket leginkább talán térítő beszédeként, illetve szóbeli hitvitákként értelmezhetünk – Cobelluzzi brévetitkártól hallott. (Uo.)

¹⁰ Pázmány érseki kinevezése után is érintkezésben maradtak. Ridolfi 1619. május 10-én – már Habsburg diplomáciai missziója vége felé – s.k. levélben tájékoztatta a magyar prímást a pálos reform megindítására adott pápai felhatalmazásról. PL AEV n. 167/13.

¹¹ Pázmány már többször idézett 1616. február 8-ai levele Vitelleschihez. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26.

¹² Lodovico Ridolfi 1616. november 14-ei és 21-ei levelei ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 169r–170v és 222rv (*Dokumentumok*, 8–9. sz.); vö. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 92 is.

¹³ „Il signor camerario Ridolfi confida di ricever ogni grazia a sua maestà col mezzo dell'intercessione di vostra signoria illustrissima oltre il merito, che gli acquista il servizio, che presta in questa corte alla maestà sua, ma pensando, che possan giovarli anco i miei offizii appresso di Lei per conseguir una pensione sopra la chiesa di Strigonia, io volentieri l'interpongo con vostra signoria illustrissima sapendo massime d'intercedere a favore di persona molto amata da Lei medesima.” Borghese Kleslhez, Róma, 1616. november 27. Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 301rv. November 28-ai dátummal vélhetően a vatikáni lelőhelyről (Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 332r) ugyanezt idézi: GALLA, *Harminkilenc... Pázmány-levél*, 7–8. (Az *angelicai* másolaton már a Feliciani által javított változat: *ottenere* helyett *conseguir* található, a vatikáni fogalmazvány alapján ugyanakkor minden valószínűség szerint Borghese rövid iránymutatása a levél mondandóját illetően.) Az Államtitkárság ugyanaznap a prágai nunciust is utasította Ridolfi kérésének támogatására: „Ha desiderato di nuovo l'opera di vostra signoria per ottenere grazia da sua maestà d'una pensione di 2 M scudi sopra la chiesa di Strigonia, dicché scrivo a monsignor Clesio in genere...” Borghese De Marához, ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 156v. A nuncius vállalta a közbenjárást, de problémásnak tartotta az ügyet, amit ugyanakkor az esztergomi szék – általa minden lehetséges módon szorgalmazott

Az esztergomi érsekség konzisztóriumai előterjesztéséhez feltűnően ragaszkodó, az eljárás bürokratikus részleteinek intézésében szokatlan készséget és rugalmasságot mutató Pietro Aldobrandini viceprotektor belső motivációja nem Pázmány személyének, hanem inkább a Habsburg-dinasztiának szólt. A megelőző évben kihágás vádjával pápai parancsra az egyik latiumi *castello*-ba zárták unokaöccseit. Szabadon bocsátásukat börtönükből császári közbenjárásnak köszönhette.¹⁶ Aldobrandini, amikor 1616. november 30-án értesítette Dietrichstein kardinálist, protektor kollégá-

– gyors betöltésével megoldhatónak gondolt: „*Dubito però, che nel particolare della pension sopra Strigonia c'incontraremo nelle difficoltà, ch'ho già accennato a sua signoria, le quali nondimeno potrebbe esser speranza di superarle con la presta provista di quella chiesa. Nel, che sia pur sicura vostra signoria illustrissima, che dal canto mio per attenzione et per sollecitudine non si mancherà.*” 1615. december 21-ei jelentése: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 520r. – Ridolfi előzőleg elszázi apátságra, illetve aquileiai vikariátusra pályázott ügyvivői szolgálata fejében, előbbi a nuncius 1615. november 16-ai jelentésben irreálisnak tartotta, utóbbiról pedig azt állította, hogy Klesl utánanéz, vajon lehetséges-e. Uo., fol. 430r. Lásd még ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 223r. – Törekvései nem voltak teljesen indokolatlanok, hiszen szokatlan módon korábban valóban nem rendelkezett más javadalommal. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Ridolfi, Lodovico”).

¹⁴ A prépostságot II. Mátyás Ernst Adalbert Harrachnak szándékozta adományoztatni, amit V. Pál teljesített volna, „*nisi antea Ludouico Rudolpho cubiculario nostro, quia tua hic negotia gerit, eam contulissemus*”. Brévéje II. Mátyáshoz, Róma, 1616. január 8. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 109v–110r. 1616. január 2-án hasonló választ adott a javadalmat az addigi birtokos segédpüspöke után magának kérő Károly breslaui püspöknek is. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 110v–111r.

¹⁵ Klesl már 1616. január 11-ei, Pázmány ügyében írt fontos levele utóiratában jelezte a császári beleegyezést (BAV Bonc., vol. E 16, fol. 3r), amit Borghese február 13-ai, a magyar jezsuitával foglalkozó levelében nyugtázott: „*...siccome s'è detto a signor Lodovico Ridolfi. Il quale si raccomanda a vostra signoria illustrissima nel negozio della prepositura d'Vratislavia, essendosi qui inteso con molto gusto, che sua maestà habbia sentita volentieri questa provizione in persona di lui, et, che si compiaccia di volerlo favorire in quello, che si potrà. Ch'è quanto devo rispondere alla lettera di vostra signoria illustrissima et le bacio le mani.*” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 20r; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 22rv. Az iratok nyomtatott kiadásából ezek a részek hiányoznak, pedig a kép teljességéhez a barokk diplomáciai viszonyosság részeként hozzátartoznak. – Hogy miért épp a breslaui prépostságot tudta Ridolfi megszerezni – igaz, pápai adományként –, arra magyarázatul szolgál, hogy Kleslnek is régtől fogva volt ott javadalma. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18. Klesl a prépostság elnyerése után is támogatta a római császári ügyvivő pápai kamarás újabb, közelebről nem ismert igényeit: „*Col desiderio, che vostra signoria illustrissima mi rinova della maestà sua circa la pretensione, che ha il signor Ridolfi, rinova anco gli obblighi miei di servirla, et obbedirla in perpetuo, onde per qualche tocca a me, non lascerò di passarne nuovi et efficaci uffizi con sua santità.*” Borghese Kleslnek, Róma, 1616. március 21. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, 43r (a nepos vagy Feliciani s.k. utasítása alapján). A magyar prímási szék betöltése körül tevékeny diplomata a főegyházmegye bevételeiből követelt 2000 scudo penzió helyett a breslaui prépostságon túl még egy olműtzi kanonokságot is megkapott, s mint ilyen végezte el 1617–1618-ban az *ad limina* látogatást Dietrichstein helyett. PARMA, „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”, 341. Dietrichstein 1617. május 4-ei, Nikolsburgban kelt levelében értesítette V. Pált, hogy „*Sanctitatis vestrae intimum cubicularium, confratrem Ludouicum Rudolphj, canonicum Olomucensem*” bízta meg az *ad limina* elvégzésével. (BAV Barb. Lat., vol. 6883, fol. 43rv.)

¹⁶ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. július 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 401r–402v. Aldobrandini várható panaszolkodását megelőzendő az Államtitkárság fontosnak tartotta előre jelezni a prágai nunciatúrának, hogy jogosan, a vonatkozó pápai bulláknak megfelelően tartóztatták le a volt bíboros nepos unokaöccseit, méghozzá Meldolában elkövetett vétküik miatt. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. május 30. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 37r.

ját Pázmány gyors és eredményes pápai megerősítéséről, rövid levélkéjében nem véletlenül emlékezett meg az új érsek személye iránti császári megbecsülésről.¹⁷

Római vonatkozásban a személyes kapcsolat mozzanata Ridolfi (és persze De Mara nuncius) mellett V. Pál és közelebbi udvartartása tagjai esetében is aláhúzandó. Maga Scipione Borghese bíboros nepos írja le a prágai nunciusnak 1616. március 19-én, hogy a Szentatyának a legdurvább és legalantasabb vádaskodások ellenére „minden hajlandósága megvan a páter iránt, akit az elmúlt években személyesen is megismert, amikor itt volt, és úgy tűnt neki, számos jó tulajdonságot fedezett fel benne.”¹⁸ Megnyerő fellépése mellett a magyar jezsuitának a pápa szóbeli kérésére a közép-európai térség főleg felekezeti és politikai helyzetét elemző – szövegében, pontos tartalmában sajnos egyelőre ismeretlen, még római tartózkodása idején kidolgozott – értekezése is maradandó nyomot hagyhatott az egyházfő és környezete emlékezetében.¹⁹

2. A LEHETSÉGES ELLENJELÖLTEK

Az persze kétséges, hogy a Kúria számára a lelkipásztori szempontok, a püspöki, kiváltképpen az esztergomi érseki szék mielőbbi betöltésének ekkorra már hagyományos igénye,²⁰ Pázmány fellépé-

¹⁷ MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150; *Dokumentumok*, 32.a sz.

¹⁸ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, n. 12; lásd FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 74 (2. j.) is.

¹⁹ Lásd Lodovico Ridolfi alább idézendő kiadatlan jelentését.

²⁰ Egy apostoli vizitátor esetleges alternatívát jelentő küldése helyett. Vö. TUSOR, *A prágai nunciatura tervezetei*, 1165–1181. Az ezt azt elképzelést felvető, a historiorafiában elhíresült elmékirat elemzése; kritikai kiadása: TUSOR PÉTER, *„Ellenreformációs haditerv” 1606-ból*, Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban (szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó), Budapest 2008, 73–92. A *„De la restaurazione de la Religione in Vngaria”* című emlékirat eddig nem ismert példánya: ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 36r–49v. Gyakorlatilag megegyezik a kritikai kiadása alapjául szolgáló Fondo Borghesebeli példánnyal (Serie II, vol. 2.3, fol. 312r–327v), és a fol. 37r–41v közé beillesztve tartalmazza a Fondo Borghesében külön található (Serie III, vol. 7c, 384r–387v) *„Dello stato presente...”*, a magyar püspököket machivellistaként leíró *discorsót* is. A Confalonieri kötetben a birodalmi katolicizmus terjesztésének módozatait taglaló nunciaturai elemzés mellett található: *„Sommario del Discorso di Mons. Vescovo di Bisegli nuntio in Colonia mandato con lettere delli 27 di Giugno 1611 sopra il modo, che si potrebbe tenere per propagare la religione cattolica in Germania”* (fol. 25r–35r). Az a tény, hogy több példány készült belőle, továbbá hogy Giovanni Battista Confalonierinek, az Államtitkárság 1605–1611 közötti munkatársának (1609-től *sostituto*) gyűjteményében is fellelhető, éppen a kölni nunciatura hasonló jellegű programtervezete mellett, több megállapítás tételére jogosít fel bennünket. Nemcsak megerősíti azon korábbi megítélésünket, hogy a *„De la restaurazione de la Religione in Vngaria”* a pápai diplomácia alkotása és nem Veranchich Faustusé, hanem még arra is következtetni enged, hogy ismertsége, hatása a pápai udvarban a korábnál véltnél nagyobb volt, és háttéranyagként más, hasonló jellegű nunciaturai dokumentumokkal együtt talán még évekkel keletkezése után is használták sokoldalú információit. Oláh Miklósnak a 4. főpontbeli előfordulásánál utalás található az emlékirat végéhez (fol. 50rv), amely azonos kéz írásával, szerves mellékletként tartalmazza V. Piusnak (1566–1572) a magyar püspökökhöz intézett 1566. február 11-ei brévéjét, ahol a Trienti Zsinat határozatainak, kiváltképpen a szeminárium-dekrétum végrehajtására biztatja őket, és bejelenti, hogy Antonius de Grossupto domonkos szerzetes személyében apostoli vizitátort küld Magyarországra: *„Proinde vos in Domino salutantes obtestamur, ut officii vestri memores cum alia, quae tam pie, tam mature, tam provide in ipso concilio statuta fuerunt, debita obedientia observare curetis,*

se és programja önmagában elegendő lett volna-e arra, hogy V. Pál szembemenjen a jezsuita vezetéssel, és az elképesztő rendi vádaskodások és indulatok ellenében a tridentínus egyházmodellben mind hangsúlyosabb kánonjogi szemlélet határait súrolva ragaszkodjon Pázmány személyéhez. Bármilyen sokoldalú és következetesen állandó volt a Habsburg-diplomácia nyomása, pusztán ennek akciói szintén kevésnek bizonyultak volna az egyházfő ekkora mértékű befolyásolásához, az 1610-es években már mindenképpen.²¹ A Borghese-pápa és a jezsuita rend a bécsi egyetem körüli problémákban megfogható sajátos viszonya – mely problémák rendezése párhuzamosan folyt és tulajdonképpen kisebb tétje ellenére sokkal nagyobb teret nyert a korabeli Habsburg–pápai tárgyalásokban, mint Pázmány ügye – legfeljebb arra szolgál magyarázattal, hogy V. Pál miért nem engedett a jezsuita ellenállásnak. Azt nem indokolja (a Habsburg-befolyásolás pedig még kevésbé), hogy miért ragaszkodott ő maga is Pázmányhoz? Hiszen ez a ragaszkodás nyilvánvaló, még akkor is, ha a császári diplomácia igyekezetét, hogy a magyar jezsuitát kizárólag a pápa „kreatúrájának” állítsa be, túlonúl átlátszó manővernek tarthatjuk. Kellett, hogy legyen valami további motiváció, olyan fajsúlyos közös nevező, amely mind a pápai, mind a Habsburg politikát azonos érdekek mentén mozgatta. Ezt a közös nevezőt vélhetően nem a szorosabban vett, akár szokványos, akár nem szokványos egyházi szempontok mentén kell majd keresnünk. Dominanciájuk esetén ugyanis, bármilyen meglepő, aligha esett volna a választás a magyar jezsuitára.

Az alábbiakban utóbbi sejtésünket fogjuk bizonyítani.

* * *

A konfesszionális frontvonalak megszilárdulása után – a bécsi békét, illetve a Protestáns Unió és a Katolikus Liga megalakulását követő években járunk – a császári udvarban a 16. század végénél

tum illud de seminario in una quaque ecclesia instituendo, quo nihil utilius, nihil his temporibus ecclesiis oportunius, neque accomodatius statui potuit. Actum de ea re audivimus fuisse vobiscum, dum idem praedecessor noster viveret, a dilecto filio nostro, Zacharia cardinali Delphino et a duobus aliis sedis apostolicae nunciis, et vos responsum dignum vestra erga hanc sedem devotione ac reverentia, dignum vestra pietate, dedisse, et speramus, vos id quod promisistis, praestituros. Sed quia vehementer optamus decretum, quod tantopere ecclesiis utile esse constat, atque adeo necessarium, sine longiore mora ad effectum ubique, quacunque ratione ieri poterit, adduci, mandavimus dilecto filio Antonio de Grossupto, ordinis praedicatorum professori, viro nobis probatissimo, ut vos ad id, quod tum polliciti fuistis, sine longiore mora praestandum nostro nomine moneat et hortetur.” Az emlékirat e kiegészített változatának előkerülése bizonyítani látszik korábban publikált hipotézisünket (lásd a jegyzet elején idézett közleményeket), mely mindkét *discorso* keletkezésének fő célját a magyar püspökök alkalmatlansága okán egy magyarországi apostoli vizitátor kiküldésében látja, és legfőbb érdekelt személyként szerzőjüknek Sebastiano Lamberto Fornari volt nunciatúrai auditort tartja. – Confalonierire: REINHARD, Paul V. Borghese... *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Confalonieri”). V. Pius brevéjének rövid regesztája (s korábbi kiadásának adatai): LUIGI NANNI, *Epistolae ad Principes. II: S. Pius V – Gregorius XIII (1566–1585)* (CAV 29), Città del Vaticano 1994, n. 3276.

²¹ A pápaság politikai horizontjának fokozatos leszűkülésére Itáliára: TUSOR, *A barokk pápaság*, 32–37skk.

kiemeltebb figyelmet kapott a főpapi székek gyors betöltése. Annyira azonban nem volt csapnivaló a magyar hierarchia személyi összetétele, hogy ennek a kíváncsúnak ne tudtak voltak eleget tenni, Pázmány nélkül is. Aligha kerülhetjük meg, hogy tételesen sorba vegyük a szóba jöhető „riválisokat”. Látni fogjuk, hogy a katolikus rendek 1615 novemberében/decemberében megfogalmazott kifogása, hogy püspökök egyik fele túl idős, másik fele túl fiatal, korántsem állja meg a helyét.

Áttekintésünkben a már majd egy évtizede Itáliába távozó Veranchich Faustust, valamint a macarscai, „vovadrien”-i, rosoni, scopiei címek nem magyar származású és nem az országban tartózkodó birtokosait külön nem említjük.²²

A *consecrabilis* címek birtokosai közül többen nem voltak még felszentelve 1615–1616-ban. Az 1616-ban 42 éves Dávid Pál római tanulmányait félbehagyta, 1608-tól nyitrai kanonok, 1611-től tinini püspöki címe volt, de pápai bemutatása csak 1620-ban kelt. 1625-től pécsi, 1628-tól váci, 1630-tól 1633-ban bekövetkezett haláláig veszprémi püspök. Még egy évtizeden át kellett tehát bizonyítania ahhoz, hogy karrierje felíveljen.²³ Balásffy Tamás győri kanonok, 1613-tól boszniai püspök volt, 1614. július 16-án pápai bemutatóiratát is kiállították, boszniai püspöksége azonban csak cím maradt (ekkor már felfigyeltek arra a Kúriában, hogy Boszniában rezideáló főpásztor is működik), 1618-tól pozsonyi prépost, 1621-től pécsi püspök, 1625-ben halt meg. Publikáló, tehetséges, ám problémás személyiség, Pázmány érseksége első éveinek kiemelt feladata lett botrányai, viszályai kezelése.²⁴ Az 1557 körül született horvát származású Herovich Mátyás a bécsi jezsuitáknál tanult (1583, 1584), Mátyás főherceg káplánja volt, 1609-től tihanyi apát. 1608-ban elnyert csanádi püspökségére 1623-ban bekövetkezett haláláig nem nyert megerősítést, habár kánoni kivizsgálását 1617-ben felszentelt elődje, a csanádi székről le nem mondó Veranchich Faustus halála után lefolytatták.²⁵

²² MNL-OL MKA Libri dignitariorum (E 683), vol. 3, fol. 303; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1500–1552)* (Csanádvármegyei Könyvtár 43), Szeged 1947, 128–152; HC IV, 168.

²³ ASV Archivio della Nunziatura in Vienna (ANV), Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 20a; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 238–239. 294–295. 325–326; a pápai bemutatóiratok: MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 296/1620 és 332/1630; SZARKA GYULA, *A váci egyházmegye és püspökei a török bódítás korában*, Vác 1947, 161; *A Veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975*, Veszprém 1975, 29–30 (vö. PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* [Dissertationes Hungariae ex Historia Ecclesiae 8], München 1987); HC IV, 336 (és *ord. alph. dioec.*).

²⁴ MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 755/1612. n. 429. 430. 431/1614; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 270. 295–296. 294–295; BEDY VINCE, *A győri székeskáptalan története* (Győregyházmegye múltjából 6), Győr 1938, 404–405; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 407skk; HC IV, 119 (Bosnien., 6. j.) és 289.

²⁵ ASV ANV Proc., n. 4; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Csanádvármegyei Könyvtár 29), Szeged 1936; 14–15; HC IV, 168.

Nekik 1616-ban mint a hierarchia legalján álló személyeknek sem ekkor, sem máskor nem lett volna reális esélyük a prímási méltóságra.

A felszentelt püspökök közül eleve számításba sem jöhetett az olasz Vincenzo Martena zenggmódusi püspök, aki Leccében született 1573 körül, 1613-tól püspök, szülővárosában hunyt el, 1617. február előtt.²⁶ Ugyanez állítható a magyarországi püspöki címeik ellenére mindenestül Zágrábhöz kötődő két főpapról, Domitrovich Péterről és Ergelich Ferencről. Pedig az 1606-tól pécsi, majd 1611-től zágrábi püspök Domitrovichot – korábban káptalanja ágense Mátyás főherceg mellett, majd zágrábi nagyprépost –, ekkor ereje teljében találjuk, 1628-ban halt meg.²⁷ Az 1560 körül született Ergelich Ferenc zágrábi nagyprépost 1605-ben nyerte el a boszniai püspöki címet, 1607-ben pápai megerősítést kapott, Giovanni Battista Salvago nuncius szentelte fel Grácban. 1607-ben pécsi, 1608-tól veszprémi, 1628-tól zágrábi püspök, 1637-ben, Pázmánnyal egy évben halt meg.²⁸

Szentandrásy (Chiky) István a magyar episzkopátus missziós tagjaként és ferences szerzetesként szintén fel sem merülhetett. Ő 1571-ben született Csíkmadéfalván, Bécsben és Lengyelországban tanult, misszionáriusként működött a Fejedelemségben, a Királyságban és Moldvában. 1607–1611 között az erdélyi püspökség adminisztrátora, majd el kellett hagynia az országrészt. Ezután nagyrészt Bécsben tartózkodik, 1618-ban erdélyi püspöki címet kap, 1619-ben a győri káptalan tagja lett. 1630-ban, halála évében a veszprémi püspökségre emelte II. Ferdinánd.²⁹

Ha végigtekintünk a 16–17. századi püspökkinevezéseken, azt láthatjuk, hogy a prímási székre kiváló eséllyel pályázhattak az udvari magyar kancellárok. Oláh Miklós, Fejérkövy István, Kutassy János, Forgách Ferenc, Lippay és Szelephény György mind-mind innen kerültek a hazai episzkopátus élére. Az Esztergom eleste és végleges felszabadítása, 1543–1683 között – Pázmányt nem számítva – kinevezett 8 prímás közül 6 volt korábban a császári udvar magyar főtisztviselője, sőt ha figyelembe vesszük Lósy alkancellárságát is, az arány több mint $\frac{3}{4}$! 1616-ban az akkoriban

²⁶ ASV ANV Proc., n. 2; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 243–244 és 262–263; HC IV, 309.

²⁷ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 239–241 és 319; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 136; MNL-OL MKL Transylvanica et Hungarica (A 97) 3. tétel, 2. cs. 188. fol.; *Zagrabčki biskupi i nadbiskupi*, ed. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zagreb 1995, 297–304; HC IV, 289 és 375.

²⁸ ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 260r–275v; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 67. 136. 234; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 321–322; MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 188 és 223/1628; HC IV, 119; *Zagrabčki biskupi i nadbiskupi*, 307–313; HC IV, 375 (és *ord. alph. dioec.*).

²⁹ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 265–266; MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 55. 91. 92/1630; Litterae privatorum (A 32), n. 173/1630; TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély választott püspökei 1618–1695 (I–II)*, Szamosújvár 1913–1914, 7–15; HC IV, 335 (és *ord. alph. dioec.*).

mindegy 50 éves Lépes Bálint töltötte be ezt a tisztséget, 1609-től kezdődően.³⁰ Lépes Nagyszombatban és a bécsi egyetemen tanult, pályáját 1593-ban esztergomi kanonokként kezdte, 1603-ban tábori lelkész is, 1605-től tinini, 1608. április 9-től veszprémi, majd április 19-től nyitrai püspök. 1623-ban kalocsai érsekként és győri adminisztrátorként távozott az élők sorából.³¹ Kancellár elődjével és utódjaival szemben, kiváló szónoki képességei, írói készsége ellenére – az olasz „*Seicento* stílus” hazai meghonosítójaként ismert – szóba sem jöhetett. Vérmérséklete ugyanis 100–150 évvel korábbi főpaptípus megtestesítőjeként tárja elénk. Emiatt már 1615-ben komoly problémái támadtak. Klesl tudniillik 1615 nyarán valamilyen okból kifolyólag – vélhetően mert inkább volt a magyar rendiség képviselője az udvarban, mintsem az államé a nemesség felé³² – jónak látta, hogy a pápával eljárást indíttasson ellene botrányos nőügyei miatt.³³ Az elbeszélésünk során már előkerült probléma Vitaliano Visconti-Borromeo nuncius főutasításába is bekerült 1616 júliusában, mint az *immunitas ecclesiastica* sértetlenségével megoldandó probléma. A bíboros ugyanis ekkor már világi bíróság útján kívánta eltávolíttatni az udvarból és püspöki székéből a kancellárt, mondván, a magyar törvények nem engedik meg a római vizsgálódást.³⁴ Végül sem egyházi, sem világi bírósági

³⁰ Kancellári esküjét 1609. november 22-én tette le. MNL-OL MKL Libri reg. (A 57), vol. 5. fol. 732–733.

³¹ MNL-OL MKL Libri reg. (A 57), vol. 5, fol. 732–733; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 32. 120. 234; PL AS Act. Rad., Class. X, No. 196, 4. cs. 123. fol.; Lépes Bálint 1608-tól volt nyitrai püspök és 1609-től udvari magyar kancellár. KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, 198; BITSKEY ISTVÁN, *Lépes Bálint*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489; HC IV, 260 (és *ord. alph. dioec.*).

³² Vö. ILA BÁLINT, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid), Budapest 1934, 231–253, 235. – Közeli, bizalmas viszonyról árulkodó levelei Thurzó nádorhoz 1609-től kezdve: MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 81 és 82 (17. d.), helyenként. Lépes panasza, hogy kancellárként nincs megfelelő befolyása a magyar ügyekre 1613-ból: uo., fasc. 81, n. 31 (fol. 60–61).

³³ „*Ho rappresentato a sua santità il desiderio di vostra maestà Cesarea significatomi da monsignor' vescovo di Vienna, acciò dia ordine e facoltà al cardinal di Strigonia di poter castigare il vescovo di Nitra, cancelliero del regno d'Ungheria, nella qual' proposta siccome sua santità ha lodato la pietà e zelo di vostra maestà Cesarea, così ha spedito subito un breve al cardinal di Strigonia con facoltà di poter' porre ad effetto quello, che ricerca il bisogno, e l'ha mandato a monsignor nunzio, il quale con consenso di vostra maestà Cesarea debba inviarlo al sudetto cardinale.*” Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő II. Mátyáshoz, Róma, 1615. október 31. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 184^{rv}. Lépes ügyéről HAMMER PURGSTALL és jelzet nélkül idézett vatikáni források nyomán FRANKÓI is említést tesz (utóbbi Pázmány-nagymonográfiájában). – A nuncius 1615. december 15-én jelentette Rómába, hogy sok magyar főúr panaszkodik Lépes botrányos életvitelére, és hogy Klesl nem tud eljárni ellene Forgách halála miatt (a prímásnak az eljárásra adott pápai felhatalmazás tudniillik így érvényét veszítette). De Mara szerint a bécsi püspök azt tervezte, hogy visszarendeli Lépest kancellári hivatalába, hogy ne intrikáljon a nádorral és más „eretnekekkel” (!), és hogy újabb engedélyt kér a pápától az eljárásra ellene. A nuncius ugyanakkor óva intette a bécsi püspököt az egyházi immunitás megsértésétől. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 501^{rv}. Az Államtitkárság helyeselte Lépes tervezett elmozdítását életmódja miatt: „*Il levare quel vescovo di Nitra di là, che vive così malamente non pare, che sia se non bene, fra tanto il Clessellio non ha scritto cosa alcuna in questa materia, non se n'habendo sin qui sue lettere.*” Borghese De Marához, Róma, 1616. január 2. Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r.

³⁴ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1032–1033. A bíboros nepos 1616. július 2-ai jegyzékben – hosszasan fejtegetve a trienti zsinat vonatkozó rendeleteit, hogy ilyen ügyben csak a pápa járhat el – elégedettségét fejezte ki Vasoli

eljárásra nem került sor, az uralkodó szóban figyelmeztette Lépest, illetve a pápa egy intő brevét küldött neki, amit Klesl is megfelelő megoldásnak tartott.³⁵ (Mindezek után nem csoda, hogy Lépes igen készségesen és azonnal rendelkezésre állt tanúként Pázmány kánoni kivizsgálásában, illetve hogy túláradó szavakkal üdvözlete az akkortájt megjelent, *A balandó ember tüköre* című műve előszavában az új prímást.)³⁶

A hazai hierarchiából négy szóba jöhető személy maradt Pázmány lehetséges ellenjelöltjeként. 1) Almássy Pál, akit már 1581-ben az esztergomi kanonokok sorában találunk, csupán Nagyszombatban végzett tanulmányokat, 1600 előtt a főegyházmegye vikáriusa, 1608-tól váci püspök. Karrierje mindvégig az esztergomi káptalanhoz és főegyházmegyéhez kötötte. Meghalt 1621-ben.³⁷ 2) Náprágy Demeter, valamikor 1557–1563 között született, Telegdy Miklós kliense, Bécsben tanult, 1586-tól esztergomi kanonok, 1602-től pozsonyi prépost, már 1596-tól szerémi, majd 1597-től erdélyi, 1605-től veszprémi püspök, 1606/1607-től Győr főpásztora, 1608-tól kalocsai érsek. Az erdélyi címre szentelték püspökké, kalocsai érseki palliumát 1610-ben megkapta. 1619 folyamán hunyt el.³⁸ 3) Pyber János, ő 1561-ben született, Olmützben, Bécsben, Grácban, majd Rómában tanult a *Collegium Germanicum et Hungaricum* tagjaként, 1592-től esztergomi kanonok, 1604-től egészen 1627-ig nagyszombati plébános, 1611-ben kapta pécsi püspöki kinevezését. Forgách prímás 1614-ben szentelte püspökké. Földi pályafutását egri püspökként fejezte be 1633-ban.³⁹ 4) A már ismerős Telegdy János, Telegdy Miklós unokaöccse,⁴⁰ 1571 körül született, Bécsben tanult, 1594-től esztergomi kanonok, 1605-től esztergomi nagyprépost, 1608-tól boszniai püspök. Rómában, 1611. szeptember 25-

uditorénak, hogy megakadályozta Lépes világi bíróság elé állítását. Majd 1616. augusztus 27-én helyeselte megállapodását Klessellel, miszerint a püspököt kancelláriai feladataira és tárgyalandó fontos ügyekre hivatkozva visszatartják Prágában, és megakadályozzák botrányos viszonya folytatásában (ami ugyanakkor azt is jelentette, hogy akadályozták rezidencia-kötelezettségében!). Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 115v–117v és 152v. A főpap azonban később, győri püspökként sem változtatott életmódján. Lásd Chiky István erdélyi püspök részletdús beszámolóját (feljelentését) Ascanio Gesualdo nunciushoz, Győr, 1620. február 26. BAV Barb. Lat., vol. 6897, 20r–23v.

³⁵ Borghese jegyzékei, 1616. szeptember 10 és október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 160v és 183rv.

³⁶ FRANKÓI, *Pázmány Péter*, 83.

³⁷ 1610-ben kapta meg pápai bullát. MNL-OL MKA Acta ecclesiastica (E 150), Irregistrata, 1. tétel, n. 12; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 186; SZARKA, *A váci egyházmegye*, 156; HC IV, 356.

³⁸ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 158–159 és 219–220; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 102; PL AS Act. Rad., Class. X, No. 196, 4. cs, 95. fol.; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 188; HC IV, 156 (és *ord. alph. dioec.*).

³⁹ ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol 12, fol. 579r–598v; vol. 20. fol. 338–351; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 240 és 297–298; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 196; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1), Budapest 1984, 297; HC IV, 73 és 289.

⁴⁰ Nagybatya szellemi örökösének ugyanakkor nem ő, hanem éppen Pázmány tekinthető. RÓNAY GYÖRGY, *Pázmány magyar elődei*, Theologia 3 (1936) 1, klny., 3–4.

én Roberto Bellarmino szentelte püspökké. 1613-tól váradi, 1619-től nyitrai püspök, 1623-tól kalocsai érsek, 1625-ben palliumáért, nyitrai bulláiért, említettük, személyesen ment Rómába. 1647-ben halt meg nyitrai székhelyén.⁴¹

* * *

A prágai udvar számára, ha már Esztergom üresedésben hagyását elvetették, egyházi alkalmaság szempontjából rövid távú megoldásként az addigi vikárius, a már idősebbnek számító Almássy Pál tökéletesen megfelellhetett volna. 1637-ben, a pírmási székhely következő betöltésénél, éppen ilyen átmeneti megoldásra került sor a korábban szintén évtizedekig helynökösködő Lósy Imre személyében.⁴² Ideiglenes betöltésre szintén kiváló lett volna a rangidős Náprágy Demeter, aki diplomata és lelkipásztori kvalitásokkal egyaránt rendelkezett. Hosszabb távra akár Pyber János, akár Telegdy János is alkalmas lett volna Esztergom élére a császári döntéshozatal szempontjából. Abban az összefüggésben mindenképpen, hogy 1617. március derekán az óriási, szinte az esztergominál is nagyobb kiterjedésű egri püspökséget II. Mátyás az imbecillis és nagyon fiatal Erdődy Jánosnak adományozta, mely lépést még apja, Erdődy Tamás horvát bán ilyen irányú ambíciói, befolyása, illetve szerémi püspök bátyjának korai halála sem tesz elfogadhatóvá.⁴³ Az tény, hogy mindezek a főpapok: Almássy, Náprágy, Pyber, Telegdy nem igazán felelhettek meg mindenben a pápai nuncius, vagy még inkább a katolikus világi elit spirituális, szellemi elvárásainak, amint ezt Pethe László 1616. március 2-ai levele elénk tárja, nos, ez – Erdődy egri püspöki kinevezését szem előtt tartva – aligha gyakorolhatott döntő befolyást a császári, királyi udvarban.⁴⁴

⁴¹ MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 756/1612 és n. 94/1623; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. I, fol. 278–279 és 470–471; Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 32 és 67; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 199; BUNYITAY VINCE-MÁLNÁSI ÖDÖN, *A váradi püspökség története az alapítástól a jelen korig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1935, IV, 95skk; HC IV, 119 (és *ord. alph. dioec.*). – Rómába Dallos Miklós egri nagyprépost társaságában utazott, Pázmány ajánlólevelével Acquaviva generálist is felkereste. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 12.

⁴² Vö. TUSOR, *Lósy I. Imre*, 291–296; *Lippay IV. György*, 296–303.

⁴³ MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 614 és 626; SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 295; HC IV, 73. – Pázmánynak az 1620-as évek derekán hosszas nehézségek után sikerült csak az egri széket üresnek nyilváníttatnia, épp Pyber számára. BAV Barb. lat, vol. 6870, fol. 271–28v.

⁴⁴ Ráadásul az udvar már 1615. végén ki akarta nevezni Erdődyt, a nuncius azonban ellenállt, és közölte az ügyet erőltető Kleslrel, hogy nem fogja lefolytatni a kánoni kivizsgálást, mondván, a jelöltnek még három éve hiányzik az előírt korból. Az egri székhely betöltése indokál Prágában az országgyűlési katolikus szavazatok növelését hozták fel: „*Pensa sua maestà per accrescere et valersi de voti cattolici nelle diete d'Ungheria di nominar al vescovato d'Agria un figliolo già sacerdote del conte Erdeoli, signor principalissimo di quel regno, giovane per quanto intendo, di vita irreprebensibile, alla quale però in agilibus non corrisponde intieramente il suo talento.*” De Mara jelentése, Prága, 1615. december 21. A nuncius emellett szólt az egri egyházmegye jövedelmeiről, illetve megerősítette a Pálffy pozsonyi prépostról december 16-ai jelentésében foglaltakat.

Sokkal inkább hatással lehetett viszont a Habsburg-döntéshozatalra, hogy mind Almássy (a főegyházmegye belső egyházi ügyeinek napi robotosaként), mind Pyber (városi pasztorációval foglalkozó plébánosként) nem nagyon rendelkezett politikusi vénával. Pethe László legalábbis 1616. január 27-ei levelében arra sem látta alkalmasnak őket, hogy helyi szinten megfelelően kezeljék a protestánsokkal adódó problémákat.

Náprágy Demeter szintén politikai okok miatt nem lehetett megfelelő személy, csak éppen az ellenkező irányból. Többször exponálta magát az udvarral szemben a rendi érdekek képviselőjeként,⁴⁵ és túlságosan is közeli kapcsolatban, sőt rokonságban állt az evangélikus Thurzó nádorral.⁴⁶ Ez pedig semmilyen kompromisszumos politikai attitűd esetén sem szolgálhatta a katolikus Habsburg-államhatalom érdekeit.

Minthogy ő a püspökök közül már tevőlegesen is belebonyolódott az ügybe, és ennek nyoma is maradt, célravezetőnek látjuk, hogy minden különösebb kommentár nélkül átadjuk neki a szót. Halljuk tőle magától, miben látta igényeit a primási székre, és elnyerésének nehézségeit 1616 februárjában, márciusában a nádorhoz írt személyes hangú leveleiben:

„Édes bizodalmas öcsém-uram kegyelmednek bízvást írhatom ilyen iniuriámat. Adák értésemre, hogy egy ember opiniót adott felőlem az Eszterghamy érsekség dolgából, és azt mondotta, hogy Napragy az haereticusoknak fautora és palatinusnak atyjafia. Ugyan azon ember másokról adott opiniót.⁴⁷ Tudja pedig kegyelmed azt édes öcsém-uram, hogy én sem kegyelmednek, sem másnak az hit dolgából soha nem kedveztem, hanem szerettem mindenkor és revereáltam kegyelmedet, úgymint uramat, atyámfiát, és régi patrónusomat: és mégis ilyen iniuriát kell szenvednem az emberek miatt, kiért az Úr Isten fizessen meg valamikor. Némely barátim adák azt is értésemre, hogy némelyek azon panaszkodnak, hogy én öfelségét, az mi kegyelmes urunkat, császárunkat még csak nem is akarnám meg találni az Esztergamy érsekség dolgából. Hogy azért ebből is panasz ne legyen

ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 522r. Az Államtitkárság január 9-én jelezte vissza, hogy a Kúriánál még nem tettek lépéseket a horvát bán fiának érdekében: „*Simbora non è stata fatta parola alcuna del figliolo del conte d'Erdeoli per la chiesa d'Agria et vostra signoria ha fatto bene et prudentemente a non formare il processo senza haverne ordine da sua santità. Pare bene stravagante, che da molti anni in qua si ritenghino le entrate di quella chiesa, che secondo d'ella scrive ascendono a 40M tallari, concedendone solo a chi sarà provisto tre o 4 M, il, che non si sa, come si possa fare.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 9r. – A nuncius Balásffy boszniai püspök kinevezésébe is belefolyt: bullái kiállítását ajánlotta a Kúriának, amire biztató választ kapott. Jelentése Bécs, 1615. április 11. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 37r. Borghese válaszigjegyzéke (Róma 1615. május 2.) uo., Nunz. Port., vol. 151, fol. 50v–51r.

⁴⁵ Például az 1614. linzi gyűlés kapcsán. ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 250–251.

⁴⁶ A FRAKNÓI által is hangsúlyozott közeli nexusról Náprágy Thurzóhoz intézett, 1609-től kezdődően fennmaradt levelei érzékletes képet nyújtanak: MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 81 és 82 (17. d.), helyenként. Megjegyezzük, hogy Lépest leszámítva a többi főpapnak (Domitrovich, Pyber, Telegdy) csak elvétve található itt egy-egy levele. (Lásd a következő jegyzeteket is.)

⁴⁷ Minden bizonnyal Pethe Lászlóról lehet szó.

reám, ím ez napokban csak egy deákomat küldöttem fel Prágában, és csak ilyen formán írtam őfelségének, hogy minthogy immár az egyházi rend között az országban et senioratu et dignitate én vagyok első, azért őfelsége is akarván megtartani az régi szokott ordót és gradust, melyek által szoktak az prelátusok az országban őfelségétől promoteáltatni, talám méltó, hogy ez többi között énreám is tekintet legyen. Kérem azért kegyelmedet mint bizodalmas patrónus uramat, hogy ha netalán ez dologbul kegyelmedre kőne az opinio, kegyelmed az énhozzám való igaz szeretetiért és atyafiúságáért legyen segítséggel, de felettébb nem kell exaggerálni az commendatiót, mert talám az emberek azon is mást magyaráznának, és kevés promótióra lenne, hanem csak az, hogy őfelségének is méltó az régi szent királyoknak efféle promotiókban való jó rendtartásokat megtartani, mert bizonyosan azt beszélük, hogy ugyan conferálni akarja őfelsége. Szóval többet mondhat kegyelmednek Sárkeőzy Gáspár.”⁴⁸

– „Az my az Esztergamy érsekség dolgát illeti, én azt bizonyosan el hittem magamba, hogy én abban az kegyelmed hozzám való sok jelekkel és sok alkalmatosságokban megmutatott tökéletes szeretetit és igaz atyafiúságát ugyan valóságosan remélhetem. És kegyelmed is ugyan azont higgye el énfelőlem. De bizony dolog, hogy vadnak némely iregy nem barátink, az kik abból nem szinte jónkat kívánják. De mindenkor volt az iregység az emberek között. Istenre kell azért hadnunk magunkat. Mert ő tudja legjobban, kinek mint kell lenni. Én, az mint kegyelmednek annak előtte is megírtam, bizony dologh, hogy csak igen leviter írtam őfelségének, császár urunknak az dolga felől, és csak úgy, hogy ha őfelsége az régi jó szokást és rendet akarja megtartani az egyház méltóságoknak conferálásában, talám énreám is, mind ratione aetatis et dignitatis, mind penigh meritorum multorumque et fidelium servitiorum, az mint őmaga is jól tudja őfelsége, az több Magyar Országhy prelátusok között valami tekinteti lehet őfelségének. Avagy, ha szintén énreám abból nem lenne is semmi tekintet, ottan csak más idegent ne praeferáljon őfelsége abból az dignitásból az Magyar Orzági Praelatusoknak. Ha penigh az Istennek és császár urunknak ő felségének gratiájából valamint énnekem succedálna az a reménség, meghiggye kegyelmed és bizodalmas öcsém-uram, hogy énnekem mindahhoz az régi böcsületes familiához eleitől fogva való jó indulatomból, mind penigh az kegyelmed commendatiójából, az mi engemet fog concernálni abból az dologból, legfőképpen való tekintetem leszen arra az emberre, az kit kegyelmed commendál. És egyéb alkalmatosságokban is, nagy szeretettel és igaz atyafiúképpen igyekezem kegyelmednek szolgálni. Az egy religio dolgát kivévén, mert tudja kegyelmed édes öcsém-uram, hogy én kegyelmednek abból soha nem kedveztem, és ezután sem kedvezhetek. De az mi az teöbb kegyelmedhez való kötelességemet és atyafiúságos szolgálatomat illeti, azon igyekezem minden tehetséggel, hogy kegyelmed énbennem semmiből meg ne fogyatkozzak.”⁴⁹

⁴⁸ Levele Thurzó Györgyhöz, Kesző (*in episcopali arce Kesző*), 1616. február 17. Kiadva: *Literátor-politikusok levelei*, n. 95 (MNL-OL E 196, fasc. 81, n. 42). – A nuncius február 15-ei jelentésében arról tájékoztatta az Államtitkárságot, hogy Náprágy egy kanonokját küldte Prágába, és nem sok esélyt adott neki, mivel az udvarban úgymond „nem tartották sokra” a kalocsai érseket. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38.

⁴⁹ Thurzó Györgyhöz, Kesző, 1616. március 14. Kiadva *Literátor-politikusok levelei*, n. 97 (MNL-OL E 196, fasc. 82, n. 35).

Náprágy szavai valóban szorulnak magyarázatra. Hacsak annyit nem akarunk hozzáfűzni, hogy eddigi okfejtésünkkel rímelve nem a főpap érvei, igényei számítanak rendhagyónak a korszakban, hanem sokkal inkább figyelmen kívül hagyásuk!

A kalocsai érsek érthető igyekezete semmiféle hatást nem gyakorolt az események menetére. Nem úgy, mint a sor legvégére maradt Telegdy János. Ő mind patrónus nagybátyja személyisége és a kora újkori *patronage*-karrier modell sajátosságai (a megelőző generációban egy rokon már eljut az érseki szék közelébe), iskolázottsága, nem túl régi, 1611. szeptemberi római útja,⁵⁰ Pethe által (az említett január 27-ei levélben) hangoztatott erélye egyaránt alkalmassá tették a „szabályszerű” utódlásra. Amint már korábban, az eseménytörténeti rekonstrukció során hosszabb narratívában láthattuk, az ő neve valóban fel-felmerült, hol átmeneti realitásként, hol már csak hírverésként.⁵¹ Alkalmasságát mi sem mutatja jobban, minthogy hamar tisztába jöhetett az erőviszonyokkal, a Pázmány kinevezése mögött álló megfontolásokkal, mert legkésőbb, mint már említettük, 1616 márciusában⁵² nyíltan exponálta magát a mellett a jezsuita szerzetes mellett, aki még csak bécsi egyetemista volt akkoriban, amikor ő már az egyik esztergomi kanonoki stallum birtokosának

⁵⁰ HC IV, 119.

⁵¹ 1884-es monográfiájában FRAKNÓI azt állítja, hogy Telegdy maga kereste meg Bellarminót, aki nem sejtette, hogy Pázmány ellenében támogatja a váradi püspököt. (*Pázmány Péter*, 77.) A első állítás valószínűsíthetően elvethető: egy magyar püspök Rómában „lobbizna” előléptetésért 1615/1616-ban? A második állítás bizonyosan kizárható. Aligha hihető, hogy Bellarmino ne lett volna informálva Pázmány jelöltségéről, ha mástól nem, hát a jezsuita rendi vezetéstől. Egyedül az biztos, hogy Nagyszombatból 1615. október 20-án Telegdy Forgách halálát hírül adva arra kérte a nunciust, hogy bár tudja, hogy sürgetni fogja az uralkodót, mielőbb gondoskodjon alkalmas utódról, a széküresedés idején nagyprépostként ő legyen az adminisztrátor, nehogy a lelkek pásztor nélkül maradjanak. Ugyanúgy Telegdy Miklós, Kutassy János és Szuhay István példájára hivatkozik, mint később, 1616. január 27-ei levelében Pethe László. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 376r–377v. A levelet pontos jelzet nélkül hivatkozó SÖRÖS PONGRÁCZ szerint Telegdy magához a pápához fordult. *Forgách Ferencz a bíboros*, 817, 4. j.

⁵² Lásd Pethe László 1616. március 2-ai levelének korábban fordításban is idézett utóiratát. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v; *Dokumentumok*, 17. sz. – Tehát nem zárhatjuk ki, hogy Náprágy Demeter mellett ő lehetett a másik püspök, aki Pázmány érseksége ellen foglalt állást 1615 novemberében: „Dicebantur omnes episcopus Hungariae duobus exceptis id agere, ut ad archiepiscopatum promoveatur.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, n. 11. A Pázmányt 1616. február 10-én a renden belül feljelentő, másolatban a Kúriának is megküldött levél itt igazat mondhat, Pethe is egy-két, saját érdekei okán ellenlábás prelátusról ír. – A feljelentő szerint személyesen beszélt egyikőjükkel, aki elmondta neki, hogy felszólalt a császárnál Pázmány kinevezése ellen. Ez a mozzanat viszont a kancellárként az udvarban tartózkodó Lépesre tereli a gyanút. Feltételezhető motivációi: ellenséges viszonya Forgách-csal (szabados életvitele miatt a primás folytatta volna le a kánoni eljárását ellene), írói féltékenység Pázmány-nyal szemben. Ha így van, kedvező tanúvallomása a *processus informativus*ban igencsak érdekessé válik. Későbbi pálfordulása motivációjául azt hozhatjuk fel, hogy Klesl 1616. nyarára elállt az ellene folytatandó világi bírósági eljárás fogantatásától.

mondhatta magát. A hosszabb távra tervező Telegdy sosem adta fel prímási ambícióit, 1637-ben és 1642-ben kalocsai érsekként minden követ megmozgatott esztergomi érseki kinevezése érdekében.⁵³

Zárásként hozzunk egy érdekes adatot: a Pázmányt követő legközelebbi magyar királyi püspök-kinevezés Agatich János ágostonos szerzetesé volt Zengg-Modrusra, amire 1617. február 11-én, a kinevező iratban megemlített módon (!) a hamarosan trónra lépő Ferdinánd főherceg ajánlására került sor. Ez a mozzanat még akkor is fontolódásra késztet, ha tudjuk, hogy a Tengeremelléket a gráci udvarból kormányozták.⁵⁴

* * *

A Pázmány érseki kinevezése mögött álló okokat keresve elvethetjük azt az érvet, hogy a korabeli hazai episzkopátus tagjai közül szorosabban vett egyházi szempontból, a 16–17. századi királyi promóciós gyakorlat szokványos kritériumai szerint nem lett volna alkalmas személy, akit a prímási székbe ültessenek. Egyházpolitikai, politikai kritériumok középpontba helyezése esetén a képlet viszont már jóval bonyolultabb. És hogy ezen a szálon kell elindulni, Klesl azon kijelentése is mutatja számunkra, miszerint Forgách bíboros halálával a császári udvarnak „nincs többé senkije sem Magyarországon, akit Thurzó nádor respektálna”. Ez az 1615. november 14-én, éppen a Pázmánynak adott első pápai bréve keletezésének napján Hans von Molart, a Haditanács elnöke előtt tett kijelentése annak beláttatásához készítette elő a terepet a Habsburg-kormányzat többi tagja között, hogy miért is kell a magyarországi katolikus, udvarhű elitet ennyire szokatlan módon megerősíteni.⁵⁵ A bécsi bíboros Pázmány kinevezését követően 1616 végén nem is mulasztotta el a maga álszent módján a nádor orra alá dörgölni – annak halála előtt pár nappal – hogy már nem egyedül illetékes a magyar ügyek irányításában.⁵⁶

⁵³ TUSOR, Lósy I. Imre, 291–296; Lippay IV. György (1642–1666), 296–303.

⁵⁴ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 262–263. Agatich Prágában, 1617. február 15-én kelt *reversalis*ában vállalta az uralkodó óhajára („*Rex... tanquam pietatis in Deum ardens cultor, conservandaeque et propagandae religionis catholicae zelator, in regnis et ditionibus suae maiestati subiectis exercitium religionis catholicae in aedificationem et consolationem subditorum suorum conservari atque in dies maiora atque maiora incrementa sumere cupiens*”) rezidencia-kötelezettsége megtartását. MNL-OL MKL Conc. exp., n. 21/1617.

⁵⁵ „*So haben wir kein Mittel mehr mit disem Menschen zu tractiren, und berrn Cardinalen als unser ainige Hoffnung auch verlobren. Will unß Palatinus schaden, werden wir dise Comissiones gar nicht verrichten können. Wir haben auch in Ungarn niemandts mehr, welchen Er mehr respectiret.*” HAMMER PURGSTALL, Khlesls... Leben, III, n. 548.

⁵⁶ A hajdúk újabb mozgolódása kapcsán a következőket írta: „...*quid ego tunc suaserim, qua de causa modernum archiepiscopum Strigoniensem ad illustrissimam dominationem vestram et cum approbatione eiusdem ad comitatus direxerim, imo quod responsum comitatum legato dederim, qualiter cum hinc Praga expediri curarim, novit dubio procul vestra illustrissima dominatio... Ex his itaque sufficienter vestra illustrissima dominatio cognoscere poterit, an non publicam Vngariae salutem ac*

Ha végigtekintünk a Habsburg (és a magyar) történelmen, nemcsak a 16–17. századin, általában az sem mondható törvényszerűnek, hogy adott pozícióba megfelelő embert nevezzenek ki. Az olyan tökéletes választás pedig, mint Pázmány személye, azonnal a fehér holló hasonlatát juttatja eszünkbe. A konfesszionális szempontok korabeli meghatározó jellege ellenére azt a megfontolást, hogy a Habsburg-döntéshozatalt Pázmány írói, prédikációs, hittérítői munkássága, kvalitásai, felekezetszervező tervei győzték volna meg, nyugodtan elvethetjük. Ezek a szempontok még az e téren közvetlen közelből érintett jezsuita előjárói, rendtársai számára sem voltak mérvadóak! Már 1614-ben, közvetlenül a *Kalauz* megjelentetését követően el akarták az országból távolítani. A pasztorációs keretét adó alsó-magyarországi missziót megszüntették, és éppenséggel nem a közreműködésével megszervezett nagyszombati kollégiumba, hanem Olmützbe kívánták helyezni.⁵⁷

A pápai udvar számára kétségkívül nagyobb súllyal eshetett latba, hogy lehetőség nyílik egy meghatározó európai, uralkodói kegyuraság alá eső főpapi szék lelkipásztori szempontból egyenesen kitűnőnek mondható betöltésére, és hogy ebben neki is közvetlen szerepe lehet. E célt viszont Telegdy kineveztetésével is elérhette volna a szentszéki diplomácia. A fennmaradt iratanyagból az rajzolódik ki, hogy Pázmány írói, prédikatori tehetsége leginkább a magyar katolikus rendek számára volt fontos.⁵⁸ A Kúria esetében pedig – azon túl, hogy a pápa saját, közvetlen tapasztalásból, illetve a nuncius jelentései miatt tisztában van személyes kiválóságaival, sőt úgymond szereti Pázmányt,⁵⁹ – a szembeötlően meghatározó mozzanat a közös érdekeken és célokon alapuló konszenzuskeresés a császári szándékokkal.

pacem mihi commendatam habeam, singulariter vero benignam sua maiestatis erga illustrissimam dominationem vestram affectionem testatem cupiam, imo in eadem conservari omni nisu et conatu tanquam in regis et domini sui adlaborem. Nam etiam hac de causa illustrissimum archiepiscopum Strigoniensem ad illustrissimam dominationem vestram remitto, ut sic coniuncti in bona correspondentia patriam suam ab imminentibus periculis tueri ac defendere valeant. Quod etiam in posterum facturum sum, modo intelligam in pari fidelitate ac devotione erga maiestatem suam dominationes vestras progressuras. Et hoc quidem primum ac praecipuum in republica Christiana est remedium, quo reges ac regna in suo statu conservantur.” Klesl Thurzóhoz, Prága, 1616. december 17. MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 82, n. 41. (17. d.).

⁵⁷ Az 1608-tól különféle neveken – „*Posonii in missione, missio in Hungariam inferiorem, missiones Ungaricae, apud cardinalem Strigoniensem*” – gondosan feltüntetett, Pázmányt szuperiorként is megnevező misszió 1615-ben eltűnik a rendi katalógusokból (a nagyszombati kollégium pedig csak 1616-ban szerepel először). LUKÁCS, *Catalogi II*, 80. 91 100 112. 124. 137. 149. 161–162. 195–196.

⁵⁸ Lásd korábban már ismertettet emlékiratukat.

⁵⁹ Olivieri fordításban is hozott, 1616. november 12-ei jelentésében.

IX.

PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK OKAI (2). A HABSBURG-UTÓDLÁS PROBLEMATIKÁJA

„*Il negozio successione, il quale, come si è detto altre volte, è il più importante, che hoggi sia in tutta la Christianità*”
Scipione Borghese, 1616. szeptember 3.

I. II. MÁTYÁS UTÓDLÁSA, KLESL ÉS PÁZMÁNY

Ahhoz, hogy végre ráleljünk, mi lehetett az a nevező, amelynek köszönhetően mind a prágai, mind a római udvarban – a vitathatatlan problémák: a magyar törvényi és kánonjogi nehézségek, az ilyesfajta kinevezés precedens nélküli volta, a folyamatos támadások ellenére és a jezsuita vezetés ellenében – egyaránt Pázmányt akarták, nélkülözhetetlen történeti informátorunk, Lodovico Ridolfi nyújt segítséget számunkra. Egy korábbi, egészen pontosan 1615. január 10-én kelt, Rómából II. Mátyáshoz írt *dispacciója* szolgál számunkra kiindulópontul:

„Jelenleg itt található páter Pázmány jezsuita, az esztergomi bíboros gyóntatója, miként már megírtam császári Felségteknek, akitől Őszentsége jelentést kért Felségtek területeiről, úgy a katolikus vallás tárgyában, mint az országok utódlásának ügyében. És mivel ez a páter általam sok dologról informálva volt, és mivel ő maga is a legjobb akarattal viseltetik császári Felségtek szolgálatára és a vallás javára, meglehetősen bőséggel beszélt annak igényéről, hogy Őszentsége adjon valamilyen segítséget a szóban forgó tartományok szükségleteire, a vallást és az utódlást fenyegető veszély elhárítására. Végző érve az volt, hogy császári Felségtek nem másért szenvedett el annyi megpróbáltatást, mint a katolikus vallás védelme miatt. Őszentsége megparancsolta neki, hogy mindazokat a dolgokat, amiket elmondott, foglalja írásba. A páter azonban még nem nyújtotta be, hanem majd holnap fogja, miután jól elrendezte sorait. Magam is úgy ítéltem alkalmasnak, hogy Őszentsége először ezt a nem részrehajló személy által készített jelentést vegye fontolóra, és utána én a pénteki audiencián fogok részletesebben beszélni mindarról, amit a főtisztelendő püspök úr [*ti. Klesl*] parancsolt nekem.”¹

¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v. Közölve alább: *Dokumentumok*, 3. sz. – FRANKÓI legutolsó áttekintésében Borghese január 11-ei jegyzéke mellett, mely korábbi munkáiban fő forrása volt, közelebbi jelzet nélkül vélhetően ezt a forrást említi rossz dátummal „Ridolfi Lajos császári követ január 13-iki jelentése a bécsi titkos levéltárban”. Kellő mélységében és összefüggésében azonban nem aknázza ki, főszövege szinte ugyanaz, mint korábbi

Lodovico Ridolfi mindedig publikálatlan jelentése azon túl, hogy egyedüli forrásként tudatja velünk az elbeszéléseink során már többször emlegetett tényt, miszerint Pázmány Forgách bíboros gyóntatója volt, és hírt ad a magyar jezsuita 1615. eleji pápai audienciájáról és azt követően papírra vetett emlékiratáról, egy olyan mozzanatra is ráirányítja a figyelmünket, amelynek eddig a Pázmány-kutatás nem szentelt kellő figyelmet. Pontosabban nem hozta sem közvetett, sem pedig közvetlen összefüggésbe az esztergomi érseki kinevezéssel. Ez pedig II. Mátyás utódlásának súlyos, hosszú éveken át húzódó, az európai politikát felfokozott izgalomban tartó kérdése!²

A császári diplomata közlése szenzációs. Arról tájékoztat bennünket, hogy az a Pázmány, akit 1607-től a magyar egyházpolitika sűrűjében találunk, 1615 elején a nagyhatalmi létének utolsó periódusába lépő pápaság számára mint hiteles és elsődleges hírforrás, illetve a császári diplomácia aktív szereplője jelenik meg a Habsburg-utódlás kérdésének római tárgyalásai során. Küldetésének ugyanekkor ez nem volt célja. Forgách Ferenc képviselőjében, illetve saját problémái miatt tartózkodik az Örök Városban.

Ridolfi II. Mátyásnak írt jelentéséből úgy tűnik, hogy helyzetéből adódóan Pázmány nem önálló diplomáciai szereplőként, akarva-akaratlan kapcsolódik be a Habsburg-politikacsinálás akkori első embere, Melchior Klesl bécsi püspök által vezényelt diplomáciai akciósorozatba. Ez az alkalmi részvétel, még inkább elmélyülése és a hozzá óhatatlanul szükséges bizalmi tőke arra vezethető vissza, hogy Klesl – miként már utaltunk rá – Forgách prímás gyóntatójának személyében láthatta „kompromisszumos katolicizmusának” magyarországi háttérfiguráját. A II. Mátyás örökös tartományokbeli, magyarországi, majd birodalmi hatalmi rendszerét 1612-től mindinkább kényes és más-más összetételű konfesszionális egyensúlyok bonyolult halmazatára építő bécsi püspök koncepciójával tökéletesen egybevágott az alulról, nem mindenáron és minden szinten a reálisan elérhetőnek bizonyult erő pozíciójából megvalósuló felekezetszervezés pázmányi programjával.

A római tárgyalásairól szóló vatikáni források Pázmány fellépését nagyon önállónak mutatják. A magyar jezsuita nemcsak Forgách képviselőjében, hanem a nuncius levelével érkezik az Örök Vá-

munkáiban. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 532, 953 j. és 286–287. – Vö. az 1616. február 20-ai jelentés kapcsán mondottakat is.

² A Habsburg-örökösödés problémája, illetve Pázmánynak II. Ferdinánd megválasztásában játszott szerepe külön-külön természetesen részleteiben ismert volt a korábbi, úgy a hazai, mint az osztrák kutatás előtt. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299skk; *Pázmány Péter*, 99–112; FRIEDRIC VON HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands II und seiner Eltern I–XI*, Schaffhausen 1850–1867, VII, 1skk és 198skk.

rosba, akivel a jelek szerint útja előtt külön tárgyalta.³ Borghese bíboros nepos 1615. január 3-án De Marához jegyzékében csak röviden szól a nagyszombati kollégiumalapítás nehézségeiről, jelentőségéről folytatott megbeszélésükről (Pázmány nála is volt audiencián), a részletekben a páter visszatérte utáni személyes beszámolójára hagyatkozik.⁴ A pápai audienciájáról szóló államtitkársági beszámoló pedig – miután aláhúzza, hogy a nuncius jelentése szerint az ausztriai után esedékes magyar diétán lehetőség nyílik a vallási viszonyok javítására – egyenesen arról ír, hogy Pázmány, miután az esztergomi bíboros képviselőjében kedvezően elintézte a rábízott ügyet (a nagyszombati kollégium alapítással kapcsolatban), „*arra emlékeztetett itt, hogy jó lenne odafigyelni a cseh- és magyarországi utódlásra és a római királyválasztásra, mire a Szentatya azt felelte neki, hogy már egy ideje gondolkodik itt rá, és most még inkább törődni fognak vele, mint még soha, és bárcsak adná Isten, hogy hasonló felfogás uralkodjék ott [a császári udvarban] is.*”⁵

³ Míg Forgách ajánlólevele október 10-én kelt Nagyszombatban, a nunciúsé október 25-én (vagy 23-án, bizonytalan olvasat), Pázmány tehát Rómába indulása előtt nem számolva az idővesztéssel szükségesnek látta felkeresni a nunciust.

⁴ „*Il padre Pietro Pasman del Gesù, che mi ha resa la lettera di vostra signoria de 25 [23] ottobre è stato da me veduto, et ascoltato volentieri in tutto quel che mi ha esposto circa il rimover gli impedimenti, che possono pregiudicare alla fondazione, che si desidera d'un collegio in Ungheria. Et stimandosi universalmente di così gran profitto per mantenimento della religione cattolica in quel regno, merita senz'altro d'esser favorita, come io per la mia parte non mancherò di promoverla con tutti gli uffizi possibili. Et col riportarmi nel più alla relazione del medesimo padre...*” ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 3r. – Pázmány 1614/1615. évi tárgyalásainak középpontjában, mint tudvalevő és mint már említettük, a nagyszombati jezsuita kollégium megalapítása – a nagyszombati domonkos apácakolostor javai applikálására pápai engedélyszerzés stb. – állott. Vö. többek között FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 286 és további hivatkozásokkal 532, 951 és 952. j., illetve Pázmány... és kora, I, 172–173. Az utóbbi helyen idézett államtitkársági jegyzék pontos jelzete: Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 172rv. – FRAKNÓI Porfirio Felciani államtitkárnak tulajdonítja ezeket a jegyzékeket, alapvetően helyesen, hiszen az összes korabeli Habsburg-vonatkozású iratot ő fogalmazza vagy fogalmaztatja. Ezeket ugyanakkor Scipione Borghese bíboros nepos nevében írják, és ő is írja alá őket. Az államtitkársági jegyzékek egyes szám első személyű alakja tehát mindig a bíboros neposra vonatkozik. A nem nyilvánvaló, és a történettudomány számára csak a 20. század második felében a német kutatás által tisztázott eljárásrendre további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 166skk.

⁵ „*Nella dieta d'Ungheria, che secondo vostra signoria scrive, si farà in Possonio dopo quella d'Austria, non si dubita, ch' ella havrà pensiero d'aiutar in quanto può le cose della religione, ma vuole nondimeno sua santità, che se le ricordi anco in suo nome, come quella, che preme grandemente in questo negozio. Quel padre Pasman Giesuita mandato qua dal signor cardinale di Strigonia è stato espedito nelle cose, che ha dimandate conforme al suo desiderio. Et havendo ricordato qui, che sia bene d'attendere alla successione di regni di Bohemia et d'Ungheria, et all'elezione del re de Romani, gli ha risposto sua santità, che ci s'è pensato da un pezzo in quà, et bora ci si pensa più, che mai, et così piacesse a Dio, che ci s'applicasse l'animo anco costì.*” Borghese jegyzéke De Marához ugyanúgy 1610. január 10-én kelt, mint Ridolfi jelentése. ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 3v–4r. – FRAKNÓI ismeri ezt a forrást, közelebbi jelzet nélkül (és január 11-ről a Biblioteca Angelica másolati köteteiből, ahol többször is megfigyelhető az egy napnyi eltérés) idézi. Első monográfiája munkája kiegészítései között akképpen interpretálja, hogy Pázmány „hihetőleg Khlesl utasítása következtében” járt volna el. Szerintünk a jegyzék tanúsága viszont az, ettől a pillanattól kezdve a Kúriában úgy tekintettek a magyar jezsuitára, mint akinek a magyarországi katolikus felekezetszervezés mellett az utódlás kérdésében közvetlenül is hasznát vehetik. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 618; vö. ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 112; illetve FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 286–287 is (vö. az e munkájával kapcsolatban imént mondottakat). – Utóbbi művében (290) FRAKNÓI a legmesszebb jut felismerésében: eszerint Pázmány kinevezése időszakában „A politikai helyzetet hazánkban ekkor két ügy uralta: a Bethlen Gá-

De mi is volt ténylegesen az a kérdés, amelyben mind a Habsburg-, mind pedig a pápai diplomácia úgy vélte, Pázmány talentuma az ő saját elgondolása mentén kamatoztatható?

* * *

A II. Mátyás uralkodása alatt kialakult működőképes, ám sérülékeny uralmi szisztéma fennmaradását alapjaiban veszélyeztette, hogy a császár és királynak nem született utóda. A dinasztikus elv szerint oldalágon a következő örökösök jöhettek szóba. A Németalföldet kormányzó Albert és az 1587-ban, Báthory István után a lengyel trónra sikertelenül pályázó, majd 1607-ben római királlyá választását visszautasító Miksa főherceg, Mátyás még élő fivérei. Ők bátyjuknál alig voltak fiatalabbak. Jelöltségük nem, illetve csupán érintőlegesen vetődött fel. A leghatalmasabb, és a legmegalapozottabb jogigény birtokosa III. Fülöp spanyol király (1598–1621) volt. Apai ükapja I. Miksa (1508–1519) császár, és ami még fontosabb, ő az egyetlen fiatalabbnak számító – 1578-ban született – férfi tagja a dinasztíának, aki felmenői között tudhatta anyai nagyapjaként II. Miksát, vagyis Rudolffhoz és Mátyáshoz hasonlóan közvetlen egyenes ági örökösének számított. A spanyol királlyal egyidős Ferdinánd gráci főherceg apja Károly († 1590) I. Ferdinánd legkisebb fia, II. Miksa öccse volt.⁶

Mindannyiuk köztudomású katolikus intranzigenciája alapjaiban veszélyeztette a kleseli rendszer fennmaradását. Protestáns oldalról ezért Mátyás után egy nem katolikus császár megválasztása érdekében szervezkedtek. Klesl az utódlás megoldásának, egy kevésbé kompromisszumkész trónörökös „helyzetbehozásának” halogatásával igyekezett rendszerének működését biztosítani, illetve továbbélésére kedvező feltételeket teremti. A rövidtávon hatékony politika azonban rendkívül veszélyes volt. Az augsburgi vallásbéke után két évvel született II. Mátyás ingatag egészségi állapota miatt bármikor számolni lehetett trónja megüresedésével, ami kijelölt és biztos pozíciókkal rendelkező utód híján a protestánsoknak kedvezett volna. A birodalmi jog szerint az *interregnum* idején az ügyek vitele a protestáns pfalzi választó kezébe jutott volna. Magyarországon a szintén protestáns nádor került volna helyzetbe, és a cseh királyválasztás elhúzódása, kedvezőtlen kimenetele pedig alapjaiban veszélyeztette volna a birodalmi esélyeket, hiszen egyúttal egy választófejedelmi szavazat sorsa forgott kockán.

bor erdélyi fejedelem irányában követendő magatartás és a trónörökösödés kérdése”. Közvetlen összefüggést azonban nem keres, hanem röviden ismereti a Homonnai-féle *intermezzót* és az 1618-as királyválasztást.

⁶ Vö. például HAMANN, *Habsburg-lexikon*, 95–99 (II. Ferdinánd). 145–149 (III. Fülöp). 335–339 (II. Mátyás). 411 (genealógia).

Klesl azon kevesek közé tartozott a prágai udvarban, aki világosan előre látta: a pattanásig feszült helyzetben a legkisebb hiba is általános háborúhoz fog vezetni, amit igyekezett elkerülni. A spanyol utódlás (egy Alba herceg-szerű alkirály az örökös tartományok élén!), illetve az uralkodói tapasztalatokkal nem rendelkező, rendkívül merev gondolkodású, harcias teuton lovag Miksa trónra lépte protestáns részről, egy protestáns császári utódlás pedig katolikus részről vezetett volna azonnali fegyveres konfliktushoz, mind Közép-Európában, mind a Birodalom területén. (Albert főherceggel, aki Németalföld kormányzója volt, egy pillanatig sem számoltak.)

A leginkább reális megoldást katolikus részről Ferdinánd gráci főhercegeben vélték megtalálni, aki szintén elkötelezett katolikus, felekezete sikeres, de nyílt erőszakot különösképpen nem alkalmazó terjesztője volt, és Stájerország főhercegeként két évtizedes uralkodói tapasztalattal rendelkezett felekezetiileg vegyes területek felett. Maga Klesl akként lavírozott, hogy ha az általa diktált tempóban és módon, az ő szervezésében kerül sor Ferdinánd utódlására, az nemcsak a mátyási uralmi rendszer továbbélését és a háború elkerülését jelenti a gráci főhercegtől szintén berzenkedő protestáns rendekkel, hanem megfelelő szövetségesek támogatásával esetleg még saját politikai túlélését is lehetővé teszi. A Titkos Tanács elnöke az utódlás kérdését teljességgel alárendelte a protestánsokkal történő megegyezés maximájának, ami nagyon ingatag politikának számított. Egyáltalán nem biztos, hogy megvolt a kellő realitása, vagyis hogy a harmincéves háború bárhogyan is elkerülhető lett volna. Ráadásul jelentősen torzítja a képet, hogy Klesl, mint mindazok, akik saját maguk szerezték hatalmukat, annak akár egy szeletéről is képtelen volt önként lemondani. A lehető legtovább fenn kívánta tartani az évtized fordulóján kialakult *status quo*-t. Ez a magatartása pedig mind nyilvánvalóbban kockára tette a *Buderzwist* során amúgy is nem kis mértékben megtépázódott Habsburg és katolikus pozíciókat.⁷

Lehetőségeinket és céljainkat egyaránt messze meghaladja, hogy II. Mátyás utódlásának hosszú évek során hónapról-hónapra változó bonyolult képlet- és feltételrendszerét akár csak főbb vonalaiban is áttekintsük. Az 1615-re már az általános figyelem középpontjában álló probléma-együttes egyik gyújtópontja abban azonosítható, hogy a spanyolok érdemi kompenzáció nélkül nem akartak lemondani trónigényükről, és ekörül különféle alkudozások folytak, illetve hogy már kihűlt ambí-

⁷ ALTMANN, *Klesl*, 42–45; RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 27–29. A Habsburg-utódlás kérdésével a harmincéves háború szinte teljes nemzetközi irodalma foglalkozik valamilyen szinten. Miksa bajor fejedelem császárijelöltiségének szemszögéből például: HUGO ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618* (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978, 159–227.

ciói ellenére vissza-visszatért Miksa római királlyá választásának ideája is a választófejedelmek, pontosabban környezetük körében,⁸ ami viszont értelmetlenné tette volna Ferdinánd magyar és cseh öröklését.⁹ A másik gyűjtőpontot Klesl taktikázása képezte az időzítéssel kapcsolatban. Róla Rómában már 1615 őszére sejtették, hogy kivárással kezd játszani.¹⁰

Elképzeltető, hogy Klesl ugyanazt az uralkodóváltási modellt kívánta megvalósítani, ami II. Mátyás trónra lépésével már bevált és amit 1625-ben III. Ferdinánd esetében is megfigyelhetünk.¹¹ Elsőként a magyar, utána a cseh korona, végül pedig a császári öröklést biztosító római királyválasztás. Legelőnyösebbnek és legbiztosabbnak egy időben talán a magyar királyválasztás tűnhetett. A török fenyegetés árnyékában Ferdinánd megválasztása esetleg biztosabbra vehető volt, ugyanakkor az erős protestáns rendiség a választási kapitulációkban vallásgyakorlása terén olyan feltételeket, garanciákat tudott kikötni, amelyek precedensként, mintaként az új uralkodó kezét mind cseh, mind birodalmi viszonylatban megkötötték volna. A változó erőviszonyok függvényében nem lehetett kizárni mindennek az inverzét sem: az erdélyi protestáns magyar államiság léte és a magyar protestáns rendek komoly hadipotenciálja miatt alkalmasint a magyar királyválasztás kimenetele tűnt alkalmilag a legbizonytalanabbnak.¹²

⁸ Sőt neve az 1618-as magyar királyválasztáson is komolyabban előkerült.

⁹ „*Ho trattato col signor ambasciatore di Spagna, che inazni la sua partenza, della quale però non sa precisamente, il tempo sarebbe bene hora, che il parte della imperatrice [sic!]. Si tien per suanito di stabilir nella casa d'Austria la successione di Bobemia et Ungberia, et mi ha risposto confidentemente, che sebbene esso ha piena facoltà del suo re in questo negozio, non pensa con tuttociò di dar [?] in conto alcuno a beneficio di Ferdinando senza haver in ricompensa l'Alsatia, come altre volte io feci intendere a vostra signoria illustrissima... ben vero, che questo negozio non par, che hora ricerchi necessariamente più, che tanta celerità, perché se l'elezione del re de Romani caderà in Massimiliano, come si giudica, non vorrà nè dovrà questi ceder da adesso il dominio di detti regni a Ferdinando, sebbene converrebbe in ogni maniera stabilir il tutto quanto prima per obviar per tempo alle discordie et ai casi futuri, ne io lascio d'insinuarlo con ogni mio potere a questi ministri, i quali tutti vi si mostrano dispostissimi, ma si dogliono meco confidentemente di conoscer in ristretto [?] Cleslio in simil materie molto lento, et almeno se non retrogrado ai loro pareri, forse per tener così in bilancio la casa d'Austria...*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. szeptember 14., ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 57r.

¹⁰ A már idézett vonatkozó irodalom mellett számos idevágó adat: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, *passim* (*Lettere del nunzio all'imperatore del 1615 e 1616 in cifra*).

¹¹ FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyválasztások története* (Historia Incognita I/14), Máriabesnyő–Gödöllő 2005², 207–212.

¹² Intuíciónkat a források is igazolják. Úgy tűnik, hogy a főminiszter 1616. március–áprilisban kezdte a birodalmi utódlást az általa korábban hangoztatott – s mások által is favorizált – magyar és cseh elé helyezni: „*Egli, come vostra signoria scrive, sempre ha detto, che bisognava prima stabilire la successione di cotesti regni et provincie, che venire a quella dell'imperio, et di questo parere sono stati huomini gravissimi, come è a Lei noto.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121r. (Ez az a „mutáció”, aminek keretében pápai részről a bécsi domonkos prioron keresztül bizalmasan megüzenték Kleslnek, hogy renoméja kezd elfogyini. Vö. alább, a főszövegben is.)

Mindkét esetben feltétlenül szükség volt egy olyan átlagon felüli képességű, professzionális, megbízható és kellően lekötöztetett politikusra, aki szervezői és szónoki képességeivel a megyegyűlések és az országgyűlés fórumain a rendi politizálás lehetőségeivel megfelelően tudott élni, és kellő ellensúlyt képezhetett – az uralkodóválasztás páratlan lehetőségét nyilván maximálisan kihasználni szándékozó – evangélikus Thurzó György nádorral szemben. A hatalom jó része ekkor még a rendek kezében volt, a Habsburg államhatalom lehetőségei jóval korlátozottabbak voltak, mint mondjuk akár fél évszázaddal később. A nemesség kellő meggyőzése kiváltképpen a befolyását leginkább manifesztáló királyválasztás esetében finoman szólva is stratégiai posztulátum volt.¹³

Klesl éppúgy teljes mértékben tisztában lehetett azokkal a sokrétű politikai (és persze konfesszionális) lehetőségekkel, amit az esztergomi érsek személye jelenthetett – kiváltképpen, ha az ő kreatúrájának számított –, mint az ezeket az előnyöket 1615 novemberében/decemberében emlékiratba foglaló magyar katolikus rendek. Az, hogy az ország prímásának meghatározó szerepe lesz a magyar királyi trón utódlásában, nemcsak őelőtte, hanem a magyar rendek előtt is nyilvánvaló volt. Sőt, fordítsuk meg az érvelést, ha a rendek számoltak ezzel a vonatkozással, sokkal inkább feltételezhetjük ezt magáról a Titkos Tanács professzionális politikus elnökéről. A *status catholicus* az esztergomi érsek gyors kinevezését sürgető emlékiratának – korábbi ismertetésünkéből nem véletlenül hiányzó – negyedik pontja pedig kizárólag ezzel a témával foglalkozott:

„Ha bekövetkezne (mit a jószágos Isten legkegyelmesebben elhárítson), hogy az emberi lét gyöngesége következtében Felségtek e törekeny élete végére ér, interregnum következik. Ha Felségtek áldott emlékü osztrák [!] császár elődei nyomdokaiba lép, és arra az elhatározásra jut, hogy még életében és ereje teljében gondoskodik utódjáról Magyarországon, nincs aki ne látná, hogy mennyire a közjó, sőt a nemes Ausztriai Ház érdekében áll, hogy... valakit érsekké nevezzenek ki, nehogy előjoga bármiféle számottevő kárt szenvedjen. Ő ugyanis egyrészt elsőként fogalmazza meg véleményét, másrészt a klérust és szinte az összes katolikust könnyen azonos álláspont-ra tudja hozni. Szentséges Császár, sokféle ebből származó veszélyeket tudnánk elősorolni, ha ekképpen nem gondoskodunk előre, ám inkább Felségtek bölcs ítéletének mérlegelésére hagyjuk, mintsem hogy hosszas szóval tárjuk fel ezeket.”¹⁴

¹³ Klesl rendszerint mind magyar, mind cseh, mind birodalmi viszonylatban csak a fennforgó nehézségeket szokta volt elősorolni. HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 647 (1616. június 19., V. Pálhoz, épp Ridolfi küldetésével kapcsolatban); illetve n. 652 (július 3.: *Gutachten Cardinal Kbles's ob da Successionsgeschäfft mehr im römischen Reich oder in den Erbbländern vornzuehmen sei*”) és *passim*.

¹⁴ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 295r–296v.

Az idézet meggyőzően igazolja számunkra az utódlás kérdésének és a prímási szék gyors betöltésének a katolikus rendek képviselői előtt is nyilvánvaló összefüggését 1615 novemberében/decemberében. Pethéék azonban taktikus távolságtartással nem vesztek el a szövevényes részletekben, csupán tudatták: ők maguk is tisztában vannak a probléma súlyával. Kilenc pontos felterjesztésükben ez a legkevésbé általános jellegű érvük a prímási szék gyors betöltése mellett. Konkrét személyi javaslatot ebben az emlékiratban nem tesznek.

Megtette ezt helyettük azonban a Titkos Tanács elnöke, aki nyilván azt is szem előtt tartotta, hogy az új prímás ne csak hasznosan, hanem kifejezetten az ő elképzelései és főként ütemezése szerint működjön közre a trónutódlás biztosításában. Aligha tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy Kleslnak elsősorban és szinte kizárólagosan a küszöbön álló legkomolyabb bel- és külpolitikai kihívás: a magyar királyválasztás saját elgondolása szerint történő megvalósításához volt szüksége Pázmányra esztergomi érsekként, illetőleg annak biztosítására, hogy az új uralkodó kormányzata a kitaposott úton haladjon tovább. Pázmány így mint a II. Mátyás és II. Ferdinánd közötti utódlás kulcsfigurája, illetve a magyarországi bel-, illetve egyházpolitikai folyamatosság letéteményese jelenik meg előttünk. Esztergomi érseki kinevezésének tényleges okát ebben a mozzanatban ragadhatjuk meg a Habsburg-udvar, személy szerint pedig Melchior Klesl, a Titkos Tanács akkor még mindenható elnöke részéről.

Klesl egyetlen egy másik magyar főpapban, egyháziban sem láthatott annyira garanciát az utódlás mindent felülíró kérdésének saját tervei szerint lezajló megvalósításában, mint abban a Pázmányban, akinek már 1608-as „politikai pályakezdése” épp egy királyválasztó országgyűlésre esett. Akkor és ott nagy feltűnést keltve jezsuitaként a vallásszabadság mátyási értelmezésére rímelő, megengedő teológusi szakvéleményt adott.¹⁵ Ő vette rá az elkövetkező időszakban Forgách prímást a mátyási politika elfogadására, ami végül annak ellenére is sikerült, hogy a prímás viszonya az uralkodóval és főminiszterével enyhén szólva hűvösnek volt mondható. Klesl szemében Pázmány mellett szóló további érv lehetett, nem is csekély mértékben, hogy személyes ismeretsége, még a gráci évekből táplálkozó – élete végéig töretlen – jó kapcsolata Ferdinánd főherceggel a későbbiek-

¹⁵ Ennek kurrens elemzése a kapcsolódó irodalom ismertetésével: BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4; illetve egy átdolgozott változat a szakvélemény szövegének közlésével: *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner*, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472.

ben esetlegesen ellensúlyozhatta Bécs püspökének személyes rossz viszonyát vele és Miksa főherceggel, amelyet a főminiszter 1616. áprilisi bíborosi kinevezése heves precedencia-vitákkal súlyosbított.¹⁶

Klesl Pázmány érseki kinevezésével és a magyar rendi hierarchia egyik csúcsára helyezésével gyakorlatilag biztosra ment. Konfesszionális reálpolitikája folytatását így, és csak így vehette biztosra az egyik legfontosabb Habsburg-országban. Ez a szempont magyarázza kellőképpen és elégségesen a császári diplomácia Forgách halála után intenzívvé váló római lépéseit a magyar jezsuita érdekében, illetve Kleslnek az ügy részleteiben mutatott kiemelt figyelmét. A császári főminiszter a magyar rendiség új vezetőjét mindezek után méltán tarthatta saját kreatúrájának és kliensének (utóbbinak már Forgách halála után, pontosabban 1615. decembertől, Prágába hívatásától),¹⁷ Pázmány pedig szentelő püspökét elsődleges patrónusának, amennyiben viszonyukat a kora újkori *patronage*-rendszer¹⁸ koordinátáin akarjuk megjeleníteni. A történések rekonstrukciója pedig még plasztikusabban elhelyezhető a „mikropolitikai” elemzések körében. Hiszen nyilvánvalóan egy kora újkori típusjelenségről van szó: egy jelentős, ám időben határolt hatalomkoncentrációval rendelkező politikai tényező – szintén tipizálhatóan egy bíboros főminiszter¹⁹ – által irányított belső hatalmi rendszer, klientúra-, hálózat- és karrierépítés és az európai politika formálásának, formálódásának belső, háttérmechanizmusainak személyi, sőt rendszerszerűen organikus összefonódását („*Verflechtung*”) fejthetjük fel egy egyedi és magyar szempontból messze ható ügyben.²⁰ Ezen saját-

¹⁶ ALEXANDER KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (1612–1621). Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621) (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom [BDHIR] 115; hg. v. Alexander Koller), Tübingen 2008, 101–121, 112–118.

¹⁷ Már 1616. elején bizonyítani lehet, hogy Klesl legbelsőbb köréhez tartozik, igaz, egyelőre csak a magyar belpolitika viszonylatában. Lásd a Pázmány kezével írt – már idézett – Klesl-levélfogalmazványokat a nádorhoz és az országbíróhoz (1616. január 27. és február 3.) HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 13. 14.

¹⁸ Vö. további irodalommal TUSOR, *A barokk pápaság*, 80skk és 117skk.

¹⁹ Vö. újabban HILLARD VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitischer Perspektive*, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. (hg. v. W. Reinhard), 21–178, 39–42skk; JEAN BÉRENGER, *Pour une enquête européenne: Le problème du ministériat au XVIIe siècle*, Annales 29 (1974) 166–192; JOHN H. ELLIOT–LAWRENCE W.B. BROCKLISS (eds), *The World of the Favourite*, London 1999, különösen 13–25 (I.A.A. THOMPSON); MICHAEL KAISER–ANDREAS PECAR (Hgg.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift für Historische Forschung. Beihefte), Berlin 2003; illetve TUSOR, *A barokk pápaság*, 118skk és 169skk.

²⁰ Vö. minderre számos részpldával: WOLFGANG REINHARD (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004, *passim* (különösen THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 42skk); összefoglalóan pedig szintén W. REINHARD, *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V. Borghese 1605–1621*, Die Außenbeziehungen der römischen

tos, a kül- és belpolitikát lényegében még el nem különítő kora újkori rendszer léte és nagyfokú mobilitást lehetővé tévő működési sajátosságai teszik érthetővé számunkra Pázmány karrierjének „meseszerű” fordulatát. A partvonalra szorított, már-már ellehetetlenített jezsuitából egyházfejedelem és nagybirtokos közjogi méltóság lett. Európai viszonylatban gyakorinak nem gyakori, ám – talán egyedül gyorsaságát leszámítva – nem elképzelhetetlen fordulat a korszakban.²¹ Sokkalta rendhagyóbb a teljesítmény, amit Pázmány érsekként nyújtani tudott.

* * *

Itt, a Habsburg-öröklés felvetésekor Pázmány érseki kinevezésének hátterében, illetve Pázmány „familiárisi” – hogy a kliens helyett az úgy-ahogy megfeleltethető magyar szakkifejezést is használjuk – jellegének meghatározásakor nem kerülhetjük meg annak megválaszolását, vajon érezhette-e úgy 1615-ben az egészen addig Forgách-kliensnek számító Pázmány a primás váratlan halálakor, hogy vége „karrierjének”. A *Vindiciae*-ben leírtak szerint, mintha ezzel számolt volna. Vélhetően eredetileg, Forgách életében is a turóci prépostság lehetett neki szánva.²² Prépostságának azonnali felvetése már 1616. novemberében arra utal, hogy az 1615 tavaszától kilépéséről folyó diplomáciai tárgyalások célja talán ez lehetett. A préposti címet 1613-tól Forgách viselte, a prépostság jövedelmeit 1580-as évektől Draskovich György kalocsai érseknek köszönhetően a jezsuiták húzták, az 1608. évi, javadalombirtoklásukat tiltó törvény miatt átmenetileg nélkülözni voltak kénytelenek. Odaadományozása Forgáchnak ezt a rendelkezést játszotta ki. Pázmány, nem minden alap nélkül, abban a meggyőződésben élhetett, hogy politikailag csak mint Forgách *pendent*-ja fontos. És valóban: 1615-ig Pázmány – leszámítva 1608-as országgyűlési szereplését, Mátyásnak adott szakvéleményét – nem önálló közéleti szereplő, a jezsuita-ellenes törvény miatt nem is lehet az: nem tarthat a birtokosok, értsd a nemesség sorába, még származása ellenére sem. Hiába írásai, közkedvelt prédikációi, népszerűségét csak Forgách szimpátiáján, bizalmán, szeretetén keresztül tudta befolyás-

Kurie unter Paul V., 67–82. Régebről: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, Ausgewählte Abhandlungen (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310.

²¹ Pázmány születésekor olyan pápa ült V. Pius személyében Szent Péter trónjáról, aki a piemonti Bosco szegény sorsú családjának leszármazottja, domonkos koldulórendi szerzetes volt. Kolozsvári évei alatt V. Sixtus személyében Itáliába menekült dalmáciai pásztorok ivadéka lett az Egyház feje. Tágabb időperspektívában vizsgálva a felfelé irányuló társadalmi kanalitás e csúcsmodelljét a kora újkorban megállapíthatjuk még, hogy az 1540–1770 között uralkodott további 27 pápa közül mindössze 6 volt arisztokrata, 7 nemes származású, 14-en városi polgárcsaládból származtak. További irodalommal lásd TUSOR, *A barokk pápaság*, 22–23 és 267–268.

²² FRAKNÓI is így véli. *Pázmány Péter*, 73 (különösen 2. j.).

ra váltani. Feltételezhette, hogy az udvar, Klesl számára is a prímásra gyakorolt mérséklő hatása, közvetítő szerepe miatt lényeges csupán. Így tehát amikor a *Vindiciae ecclesiasticae*-ben, illetve 1625-ben Vitelleschinek arról ír, hogy váratlanul érte az érseki kinevezés, illetve sosem gondolt rá, valóban az igazat írta. Annál is inkább, mert a prímási székek nem a hierarchia tagjai sorából megvalósuló betöltése az ő esete előtt (és évszázadokig utána is), a magyar egyházi viszonyok között nem-hogy szokatlan, hanem egyenesen irreális elképzelésnek számított.

Mindebből persze megint csak oda lyukadunk ki, hogy a Habsburg-kormányzatnak elképesztő nagy szüksége lehetett Pázmányra, ha egy ilyen kivételes – mindazonáltal a kora újkori Európában sajátos társadalmi/politikai rendszerébe illeszkedő – lépés ötlete nemcsak felvetődött, hanem minden nehézség ellenére meg is valósult. A Habsburgoknak, Kleslnek volt igazán szüksége Pázmányra, nem neki az érsekségre, ami érthetővé teszi azt is, miért támaszthatott az érseki szék várományosaként 1616. augusztus-szeptemberi tárgyalásai során feltételeket kinevezése előtt. Megmagyarázza, miért tudott elhárítani mindenféle anyagi kötelezettségvállalást, és csikarhatta ki II. Mátyás sajátkezű ígérvényét, hogy az érsekség valamennyi jövedelmét egyházi célokra fordíthatja majd, és ért el valóban számottevő engedményeket kinevezése után.²³

2. A HABSBURG-ÖRÖKÖSÖDÉS, A PÁPASÁG ÉS PÁZMÁNY

Róma alapvetően patrónusán keresztül viszonyult Pázmányhoz. A császári főminiszter kiválasztottját látta benne, akinek tevőleges közreműködése révén végre-valahára konkrét és biztató lépés történik az utódlás kényes és veszélyes kérdésében. Mely kérdés az 1610-es évek derekán mindinkább a pápai külpolitika érdeklődésének homlokterébe került.

A pápai udvarban kifejezetten károsnak tartották Klesl halogató, kivárássra játszó taktikáját. A kurrens nemzetközi kutatás tézise szerint egyenesen benne látták a Kúria – több elemében csupán teoretikus szinten megfogalmazott – birodalombeli konfesszionális céljai elérésének legfőbb akadályát.²⁴ A bécsi püspökkel szemben alkalmazott római eljárás ugyanakkor cseppet sem volt konfrontatív. Sőt befolyásolására, megnyerésére 1616 végéig, 1617 elejéig minden alkalmat megragadtak, a

²³ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 220–234 (idézve már korábban is); *Pázmány Péter*, 80–83; BITSKEY, *Pázmány*, 119–120.

²⁴ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 109.

kisebbségi ügyek tömkelegén át egészen bíborosi kinevezéséig bezárólag,²⁵ melynek 1615. őszi háttértárgyalásai, majd 1616. április 11-ei publikálása²⁶ szinte kísértetiesen egybeesik Pázmány diszpenzációjának időszakával.

A pápai diplomácia e hozzáállás keretében sürgette folyamatosan – sőt gyakorlatilag minden egyéb ügyet ennek rendelt alá²⁷ – az utódlás kérdésének rendezését is, méghozzá természetesen

²⁵ Klesl bíborának ügye már De Mara 1614. évi titkosított jelentéseiben (például a linzi értekezletről) komoly szerepet kapott. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 162, fol. 20r. 21rv. 77r („*Dovrebbe l'offerta del cardinalato stimularlo...*”, bár a nuncius fél, hogy így el is bízhatja magát Klesl, Bécs, 1614. december 6.) és *passim*. Bíborosi kinevezésének időzítése sokáig magától Klesltől függött. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. január 2. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 2rv. 1615 őszére némileg kezdett változni a helyzet: „*Hora perché dai spagnoli si stringe di continuo per la promozione sua santità, la quale all'incontro non sa se sia ancora comodo a vostra maestà Cesarea, che si elegga monsignor Glesellio, per poter venire all'esecuzione desidera sapere la certezza da vostra maestà Cesarea, alla quale mi par' di nominar' i soggetti, che si tien debbano esser' promossi, quando non si differisca molto la promozione...*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. szeptember 12., ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 369rv. Lásd még uo. fol. 341rv. 183rv; vol. 10, fol. 46rv. A kinevezéssel kapcsolatos egyéb részletekről, Ridolfinak az ez irányú tárgyalásokban játszott szerepéről beható tájékoztatást ad De Mara 1615. október 28-ai jelentése. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 383rv. 1615 őszére a bíborosi kinevezéssel a Kúria már kifejezetten nyomást igyekezett gyakorolni Kleslre: „*Par molto prudente et fondato con buone ragioni il giudizio, che vostra signoria fa, che la dilazione del cardinalato del Cleselio oltre il gusto di sua maestà Cesarea possa giovar molto alle cose pubbliche, et al servizio di questa santa sede. Che si ciò vero, si scorge molto bene nel particolare della elezione, et degli spogli de prelati di Slesia, per il quale si spera d'intendere, che la certissima intenzione data a lei di rinvocare il decreto fatto, et non procedere più oltre, sia per haver effetto, et il Cleselio deve ben conoscere l'obbligo, ch'egli ha, come vescovo di non pregiudicare alla coscienza sua, et degli altri in questa materia.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. október 24. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 77r. Lásd még fol. 111r. 116r. 125r. Klesl 1615. november 22-én áttételesen, 30-án pedig már kifejezetten kérte a maga számára a bíborosi kalapot, amire Borghese 1616. január 2-án végül biztató választ adott. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 77r (Ridolfi szerepére); ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 346r. Lásd még ASV Segr. Stato, Nunz. Port., *passim*. Klesl tehát akkor is megkapta volna a bíborosi kalapot, ha Forgách helye nem örül meg váratlanul a Szent Kollégiumban. – Az *in petto* kinevezést, úgy tűnik, maga II. Mátyás javasolta, egyfelől hogy ajánlási jogával eredményesen élhessen, másfelől a római méltóság ne gátolja Klesl tárgyalásait a birodalmi protestánsokkal. Vö. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, III, n. 534 (Mátyás Borgheséhez, 1615. október 5.). Bíbora miatt Forgáchot is támadták a hazai protestánsok. SÖRÖS, *Forgách Ferencz a bíboros*, 717.

²⁶ Lodovico Ridolfi április 11-én azonnal jelentette II. Mátyásnak, hogy a reggeli konzisztóriumon a pápa bíborossá kreálta Kleslt, és a tervezett frascati kirándulást azért halasztotta el, hogy mielőbb kedveskedhessen ezzel az uralkodónak. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 518rv. Vö. HC IV, 13 (*in pectore* 1615. december 2-án lett kreálva). Az Államtikárság híradása ugyanaznap a prágai nunciátúrának: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 61v–62r. Lásd még Borghese május 14-ei levelét is a kinevezését megköszönő új bíboroshoz (másik téma a bécsi egyetemi unió ügye) (uo., vol. 944, fol. 56v–57v; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 76r [vö. fol. 31r is]), illetve a pápa aznapi brevét (Arm. XLV, vol. 15, fol. 140rv). Vö. KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 218ssk is. – A koronabíborosi kinevezésekre újabban VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 63–73.

²⁷ A fentebb idézett esetek, források tételes elősorolása helyett Borghesének azt a szeptember közepén íródott levelét emeljük csupán ki, amelyben a mind nyilvánvalóbb fenntartások ellenére a Kúria bizalmáról biztosítja az osztrák bíborost: „*Non potui esplicare abbastanza a vostra signoria illustrissima si l'affetto, che'io ho della conservazione della honore et riputazione sua et havendo ella inteso a pieno dall'auditore Vasoli quello, che li fu scritto solo di ciò non entraro a replicare il medesimo, ma solo l'assicurerò, che qua non si è mai haveva un minimo dubio, che vostra signoria illustrissima non facesse senza quello, che conviene alla dignità et professione sua.*” Utána nyomban sürgeti az utódlás elrendezését. Írását azzal zárja, hogy reméli: Vitelleschi levele már megérkezett a bécsi egyetem és jezsuita kollégium uniójának óhaja szerint megvalósuló rendezésére. Nyilván jelzésértékű, a fő cél érdekében gyakorolt gesztusról van szó. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 112rv. Szinte pontosan ugyanez ismétlődik meg december 17-ei levelében, ahol visszaidézi Klesl sorait, misze-

Ferdinánd javára. A még mindig nyomasztó európai spanyol hegemonia gyarapodását VIII. Kelemenhez (1592–1605) és majd VIII. Orbánhoz (1623–1644) hasonlóan az egyébként spanyolbarátnak számító²⁸ V. Pál sem látta szívesen. Az osztrák főherceg stájerországi uralkodását ugyanakkor konfesszionális szempontból ideálisnak tartotta. Ferdinánd uralkodói hatalma a jezsuiták és a gráci nunciatura segítségével, továbbá jogi eszközök alkalmazásával 1596-tól röpké két évtized alatt katolikus többségűvé tette korábban szinte teljesen evangélikus országát.²⁹

Az öröklés kérdése régóta a Habsburg–pápai tárgyalások középpontjában állott. Lodovico Ridolfi már 1614. szeptember 20-ai jelentésében beszámolt arról, hogy a pápa mennyire sürgeti megoldását, és hogy V. Pál szerint az örökös tartományok esetében a spanyolok nem támasztanak nehézséget, amennyiben azok Ferdinándra szállanak. Esetleges lázongás esetén pedig mozgósíthatók lennének az Észak-Itáliában állomásozó spanyol csapatok.³⁰ 1614. december 4-én pedig arról ír, hogy a pápa üdvözölte Klesl elképzeléseit a magyar és a cseh utódlás megoldására a fennálló viszonyok között, aminek köszönhetően a császári trónt biztosító római királyválasztásra is sor kerülhetne az első bi-

rint számára a katolicizmus erősítése mindennél fontosabb, éjjel-nappal ezt tartja szem előtt: „*come cardinale et membro principale di questa santa sede, et come ministro della maestà sua di pensarci giorno et notte*”. Uo., fol. 155r–157r. Lásd még különösen uo., serie II, vol. 159, *passim* és Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, *passim*.

²⁸ Camillo Borghese nemcsak madridi nuncius volt korábban, hanem az alkalmi feszültségek ellenére – mint például a római spanyol követ személyének kiválasztása – főként nápolyi viszonylatban mutatható ki tartós együttműködése a spanyolokkal. Nagyon egyszerűen fogalmazva: a Borghesék hozzájárultak a dél-itáliai spanyol uralom stabilitásának biztosításához, cserében a nápolyi egyházi javadalmak, különféle tisztségek, birtokok gyarapították a dinasztikus „*Klientenbindung*” infrastrukturális, anyagi hátterét. Vö. GUIDO METZLER, *Die doppelte Peripherie. Neapel als römische Kolonie und als spanische Provinz*, *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.*, 179–334.

²⁹ Ferdinánd grazi uralkodására hosszabban-rövidebben szinte valamennyi, a harmincéves háborúval, illetve előzményeivel foglalkozó, idézett és idézendő nemzetközi szakirodalom kitér. A főherceg karakteres jellemezése: FERDINÁNDY MIHÁLY, *Pázmány az államférfi. Születésének négy százados évfordulójára*, *Katolikus Szemle* 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32), 9–12.

³⁰ „*Ha inteso inoltre sua santità le difficoltà, che ci sarebbero state in materia della successione e dicendo monsignor Gleselio, che tre strade sarebbero da conseguir' questo intento da ordine al nunzio, che ne tratti segretamente con vostra maestà Cesarea e con detto monsignore, acciocché si possa condurre a fine negozio di tanta importanza, e potendosi intendere la successione e negli stati hereditari e nell'imperio, dice sua santità, che quanto alli stati, già i spagnoli sono chiari, che mentre, che vi sia della stirpe dei serenissimi arciduchi di Gratz, il re non puole pretender' alla successione, e che in ciò non sarà difficoltà del consenso della maestà cattolica, circa poi alla renitenza dei popoli, quando da vostra maestà Cesarea non si possino con la benignità ridurre a questo, che non sarebbe forse cattiva la congiuntura di valersi dell'esercito del marchese Spinola. E circa l'elezione del re de Romani crede sua santità, che si possa stabilire in un convento elettorale, nel quale non vi sia da trattare dei gravamini e controversie, che sono fra cattolici et eretici, però il tutto rimette alla prudentissima risoluzione de vostra maestà Cesarea.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. szeptember 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 30v–31r. Sőt a Habsburg–utódlás kérdése már Borghese 1613. szeptember 21-i és azt követő titkosított jegyzékeiben feltűnik, majd De Mara 1614. évi *ciffráiban* is mind sűrűbben előfordul, például a linzi értekezletről írt tudósításaiban. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 371, fol. 106rvskk; uo., vol. 162, fol. 5r–6r. 11r. 13r. 39r. 47r. 48r. 57r („*Sabbato si cominciò il trattato della successione di Bohemia et di Ungheria*”, 1614. szeptember 25.). 77r és *passim*.

rodalmi gyűlésen.³¹ Ridolfi 1615. január 17-ei jelentésében részletezi, hogy egész pontosan mik is lehettek ezek az elképzelések, és élhetünk a gyanúval, hogy az előző napokban a császári ügyvivővel egyeztető Pázmány is hasonló megoldást vázolt audienciáján az egyházfő előtt, úgy szóban, mint írásban.

Az ügyvivő a Szent Palotában 1615 januárjának derekán Klesl utasításának megfelelően a meg egyezés szükségességét hangoztatta a birodalmi protestánsokkal, hogy közös erővel lehessen szembe szállni a törökökkel, akiknek a fenyegetése számottevően megnövekedett, miután Bethlen várakat adott át számukra. Kérte a pápa közbenjárását a katolikus fejedelmeknél. Borghese bíboros előtt Ridolfi azt húzta alá, hogy II. Mátyásnak a törökellenes „ökumenikus” összefogás védőernyője alatt meg egyezésre kell jutnia a birodalmi protestánsokkal, különben mindent elveszíthet, és még életében meg lehet, és meg is kell oldani az utódlás kérdését, különben a katolikus vallás óriási károkat szenved. A spanyol követnek ugyanakkor a császári ügyvivő szemrehányásokat tett, amiért uralkodója Savoyában és Flandriában háborúzik drága pénzen, ahelyett, hogy a katolikus vallás és a dinasztia létfontosságú ügyeit támogatná.³²

E páratlanul érdekes, ám időbeli ütemezést taktikusan nem tartalmazó vízió Bethlen Gábornak a fejedelmi trónra kerülése nyomán megnőtt, és a Várad, Lippp és Jenő átadását³³ követelő oszmán fenyegetésben vélte megtalálni azt a katalizátort, amelynek köszönhetően mind a birodalmi rendek közötti felekezeti ellentétek áthidalhatóak lennének, mind pedig kellő vallási engedmények fejében

³¹ „Lodò in ultimo sua santità i pensieri prudenti di mons. Gleselio di poter con questa congiuntura far' dichiarar il successore nei regni d'Ungheria e di Boemia, acciò poi da vostra maestà Cesarea nella prima dieta imperiale si nomini re de Romani, e sapendo quanto vostra maestà sia inclinata al beneficio della religione cattolica e dell'augustissima casa d'Austria, si persuade securamente l'esecuzione.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. december 4. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 689^rv. Lásd még azévi többi jelentését is, uo., Staatsabteilung Rom, Diplomatische Korrespondenz, Karton 49, fol. 57–92 (Konv. Ridolfi).

³² ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177^r–178^v és 199^r–200^v. Közölve: *Dokumentumok*, 4. sz. Klesl Ridolfi által felerősített elképzelésére, miszerint az uralkodónak fel kellene fegyverkeznie úgy Erdély pacifikálására, mint a császári, cseh és magyar utódlás biztosítására, és ehhez pápai közreműködéssel kellene a – Savoya ellen teljesen felesleges kiadásokba – bonyolódó spanyol királytól segítséget kapnia. Lásd Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4^r–6^v.

³³ Lippp Bethlen általi átadását Forgách bíboros azonnal jelentette Rómába, az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzékében adott hangot megdöbbenésének. Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 12^rv. Ridolfi 1614. december 13-án jelentette, hogy ő is tudatta V. Pállal és a hozzá közelebb álló kardinálisokkal a vár átadását, így kívánva a Szentszékett jelentősebb segítségnyújtásra ösztökélni. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 88–89. Az Európa-szerte botrányt kavaráó hír ekkor még csak részben bizonyult igaznak, Lippp végül 1616 nyarán került teljesen oszmán kézre.

az utódlás kérdése is rendezhető.³⁴ A linzi értekezlet (*Generallandtag*) kudarca, ahol az osztrák, cseh és magyar rendek összehívott képviselői nem mutattak túlzott lelkesedést egy oszmán–Habsburg konfliktus finanszírozására,³⁵ majd a Bethlen biztosaival rövidesen, 1615. május 6-án megkötött nagyszombati egyezség, még inkább a zsitvatoroki béke 1615. július 15-ei bécsi megerősítése azonban elejét vette az ez irányú tervezgetéseknek.³⁶

A pápai diplomácia a Pázmánynak 1615. januárjában adott pápai audienciát követően – nyilván nemcsak emiatt, de az ott elhangzottaktól nem is függetlenül – gőzerőre kapcsolt a Habsburg-

³⁴ Az utódlás kérdése és ebben Magyarország szerepe korábban egészen más összefüggésben került elő Rómában. Egy nagyon érdekes beadvány a pápához, név és dátum nélkül, azt fejtegeti, hogy először Magyarországon kell pápai segítséggel leverni a protestánsokat, ez úgymond helyre teszi a birodalmi „eretnekeket”, és a várható eredményt egyenesen V. Pius lefantói diadalához hasonlítja. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 732–735. – Valószínűleg az 1613 október–novemberében Rómában járó Rambaldo Collalto elképzeléseiről van szó. Lásd Lodovico Ridolfi 1613. november 30-ai jelentését II. Mátyáshoz: „*Mosnignor vescovo di Vienna mi ordina con una sua, che essendo partito il conte id Collalto apra una lettera, che egli li scrive, e tratti con sua santità sopra il contenuto di essa a nome di vostra maestà Cesarea, e perché come per altra mia ho scritto, è già partito il sudetto suo ambasciatore, ho visto detta lettera, nella quale si mostra la necessità, che vostra maestà Cesarea ha di armare per dichiarare la successione nelle sue provincie e regni estebilir' con questo la religione e l'imperio. Sono stato per rappresentar' il tutto a sua santità, ma per non ho potuto haver' audienza. E perché nel negoziato del conte di Collalto come egli stesso mi ha referto, sua santità pigliava per pretesto di non dar' e dichiarar' di presente gl'aiuti a vostra maestà Cesarea il non tener' avviso, che ve ne fusse tanta necessità, quanta l'ambasciatore supponeva, per tanto mi par' necessario non si scostare, ma ratificare, quanto egli ha detto, et appresso soggiungere, che oltre al rispetto delle guerra col Turco di rimuovere l'imminente pericolo, è anco costretta vostra maestà Cesarea di armarsi per dichiarar' la successione nelle provincie e nell'imperio, e mantener con questo la religione cattolica, e non potendo armarsi dei stati propri giacché questi ripieni di heretici con il calor dell'armi... Sono dunque andato da sua santità et havendo accompagnato la lettera di vostra maestà Cesarea con replicare le cose altre volte dette, della necessità nella quale al presente si trova la Transilvania, del pericolo, che c'è, che il Turco non venghi in Ungheria, dei moti, che possano far gl'heretici nell'imperio, del pregiudizio, nel quale s'incorre non si venendo alla dichiarazione della successione nei regni d'Ungheria e di Boemia, et all'elezione del re de Romani... Uo., fol. 716r és 717r–718v. Collalto 1613. október 26-ai jelentésében arról informálta II. Mátyást, hogy sok bíboros támogatja, és főként az erdélyi fenyegetés felemlgetése hatni fog a pápára, s így jelentős segílyt ad. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 55–56. – V. Pál keleti politikája, érdeklődése változásaira: JAN PAUL NIEDERKORN, *Papst, Kaiser und Reich während der letzten Regierungsjahre Kaiser Rudolfs II* (1605–1612), Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 83–100, 84.*

³⁵ „*Ha sentito con straordinario contento sua santità l'avviso datole da me d'ordine di monsignor Gleselio, dell'accordo concluso con i Transilvani, parendole di molto utile e profitto per la religione cattolica e per tal' effetto oltre al renderne grazie a monsignor Gleselio, ha comandato, che si faccia il medesimo officio con il cardinal di Strigonia, come deputato da vostra Maestà Cesarea a questa trattazione. Nè minor' contento ha preso sua santità, che nelle proposte fatte dagl' eretici ultimamente in Norimberga non sia stato trattato dell'elezioni del re de Romani de del regni di Boemia, come dubitava...*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. május 23. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 16r. A törökök elleni háború a Porta gyengesége miatt ekkoriban fényes kilátásokkal kecsegtetett, ugyanakkor erős hadsereget adott volna a császár kezébe, ami félelemmel töltötte el a rendeket. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 374–375 (idézve a következő jegyzetben); FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 12; VÖ. PRESS, „*Matthias*”, 404–405 is; részletesen: ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 231–253, főként 249–253. – Az ausztriai rendiségre: WINFRIED SCHULZE, *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Graz 1973; GERHARD AMMERER (Hg.), *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49), Wien–München 2007.

³⁶ VÖ. ANGYAL DÁVID, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest 1925, 367–382.

utódlás rendezése érdekében. Februárban utasították a madridi nunciust, hogy érje el a spanyol udvar teljes és gyors bejegyzését Ferdinánd öröklésébe.³⁷ Rómában tisztában voltak a nehézségekkel is. Például, hogy a királyválasztó országgyűlés összehívását a rendek további vallási engedmények kicsikarására használnák föl,³⁸ illetve hogy a császárné terhessége körül felröppenő hírek sem kedveznek a döntés megszületésének.³⁹ Mindazonáltal – tisztában lévén személyes érdekmotivációival, tulajdonságaival, a főhercegekhez fűződő viszonyával, s látva szüntelen taktikázását – már ekkor elkezdenek kételkedni abban, hogy Klesl tényleg akarja az előzetes rendezést,⁴⁰ akár birodalmi, akár cseh, akár pedig magyar viszonylatban.⁴¹

Éppen ezért a szentszéki külpolitika 1616. február–április folyamán ráerősített Klesl „megdolgozására”. De Mara nuncius számos jelentésben panaszkodik az osztrák bíborosra, hogy bár szóban Ferdinánd mellett nyilatkozik, szándékai igazából kifürkészhetetlenek („*imperscrutabili*”). 1616. április 25-ei jelentésében arról ír, hogy „jöllehet Klesl készségesen hirdeti, hogy a római király választása Ferdinánd személyére essen, mégsem lehet teljesen megbízni benne. Ezért tegnapelőtt tárgyaltam a

³⁷ Lásd Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. február 21. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 16r. Sőt a Szentszék már korábban, saját indítatásából is lépett ennek érdekében: „*Et quanto al far istanza al re di Spagna, che promovesse il negozio dell'elezione del re di Romani, et di Bobemia et d'Ungheria sua santità non haveva aspettato, che fusse desiderata l'opera et diligenza sua, poichè n'haveva fatta più volta istanza, et non senza qualche frutto, come con l'ultime avvisava signor arcivescovo di Capua, nunzio in Spagna.*” Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4r–6v. Vö. a január 31-ei jegyzékeket is (fol. 12r és 13r).

³⁸ Legalábbis cseh viszonylatban. A gráci nuncius titkosított jelentése, továbbítva Melfinek: „*Aggiunge il cancelliero da buona parte haver penetrato, che l'imperatore andará tuttavia differendo la dieta di Bobemia, alla quale non si vuol ritrovare per haver tempo d'indurre sua altezza, che ci vada in suo luogo, ma sua altezza si è dichiarata meco, che non vi voglia andare, particolarmente havendosi a trattare di quattro punti molto pregiudiziali alla religione, et alla casa d'Austria, et che qualche cosa bisognerà concedere alli Bohemi, al che non vuole acconsentire in alcun modo.*” Róma, 1615. március 7. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 18r. Vö. 1616. március 13. (fol. 124r) is.

³⁹ „*Il nuovo accidente della gravidanza, che da alcuni si crede della maestà dell'imperatrice potria senza fallo causar maggior lentezza nella risoluzione, che s'ha da pigliare nell'elezione di Bobemia, Ungheria et re de Romani*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. április 11. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 27r. Vö. fol. 33 is.

⁴⁰ „*Non è facile l'assicurarsi, come vostra signoria scrive con la sua cifra de 7, che il Cleselio cammini bene nel negozio dell'elezione del re de Romani*”. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. március 28. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 23r. Valamint április 4. is (fol. 25r). Lásd még a következő jegyzékeket: 1615. október 3. (fol. 60r); október 17. (75r); 1616. március 19. (fol. 126r); április 9. (fol. 132r). Az egyetlen üdítő kivétel Klesl megítélésében Borghese 1615. december 12-ei jegyzéke: „*Le offerte, che fa il Cleselio per stabilimento della successione di Bobemia et d'Ungheria nella persona dell'arciduca Ferdinando et di volersi affaticare anco in quella dell'imperio, sono di molta considerazione, et quando egli dica da dovero, et persista in questo pensiero, non ha dubio, che se ne può sperare buon successo.*” 1615. december 12. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 91r.

⁴¹ A forrásokban ekkor a császári és cseh utódlás mellett természetesen a magyar is következetesen feltüntetésre kerül. Később olykor csak alkalmanként nevesítik: „*Ha dato non poca ammirazione, che il Cleselio si vaglia del nunzio di Spagna per le cose, che vostra signoria scrive, ma com'ella dice, il medesimo nunzio molto ben lo conosce. Manco male è, che si quereli con lui della dilazione, che s'interpone per l'elezione del re de Romani, et che si procrastini la risoluzione nel particolare di Bobemia et d'Ungheria*”. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. április 11. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 26r. Lásd még 1615. december 12. (fol. 87r); 1616. január 16. (fol. 100rv).

spanyol követ úrral, és javasoltam, neki, hogy Kleslnél a számára kedves, és nála hatékonyan működő eszközöket kellene bevetni...” – melyek formáját és mértékét Balthasar de Zúñiga prágai spanyol követ 50 000 aranyforintban vélte megtalálni.⁴² A bécsi püspököt azonban ebben a kérdésben nem lehetett pénzzel megvesztegetni. Az sem segített, hogy a pápai diplomácia bizalmasan közölte a bíboros belső emberével, a bécsi domonkos priorral, hogy gazdája folytonos „mutációi” kezdik aláásni renoméját.⁴³

1616 júniusában a távozó De Mara utódának, Vitalio Visconti-Borromeónak adott követutasítás továbbra is kiemelt helyen kezelte az utódlás kérdésében Klesl tette készletét, akin az utasítás szavai szerint „az összes ügy eldöntésének illetékessége, vagy még inkább teljhatalma nyugszik” a császári udvarban. A követutasítás vonatkozó, 7. pontjával érdemes szó szerint megismerkedni:

„Mivel a császár igen előrehaladott és beteges állapotban találtatik, nagy szükség látszik arra, hogy megtörténjen a római király választása, hogy elkerülhető legyen az interregnum... és hogy ne essen a császár választása eretnekre, miként kereszténység szolgálata számára olyannyira fontos Csehország és Magyarország királyválasztása sem... Ennek érdekében szüntelenül fáradozzák uraságod, szüntessen meg minden haladékot és akadályt, hogy az említett választások bekövetkezzenek. Tárgyaljon Klesl bíboros úrral és a spanyol követ úrral és képviselje előttük Szentséges Urunknak ezt a Birodalom, a vallás és az egész kereszténység javát szolgáló és a halogatásokból származó veszélyeket elhárítani akaró óhaját”.⁴⁴

⁴² KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 105–106. – Zúñiga egyébként közvetlenül is érintkezett a Kúriával (néhány levele: BAV Bonc., vol. E 33, *passim*), akinek a cseh és magyar utódlás körül kifejtett buzgólkodásával a spanyolokat folytonosan „puhítani” igyekvő pápai udvarban elégedettek voltak, és a prágai nunciátúra útján is biztatták a kívánt cél elérésére: „Non si è lasciato con molta istanza di sollecitar in Spagna, che si mandi la risoluzione di sua maestà cattolica circa il negozio della successione dei regni di Bobemia et Ungheria. Il che si aspetta quasi con impazienza per le ragioni altra volta rappresentate a vostra signoria, et perché anco il signor D. Baldassare de Zuniga possa sbrigarsi per venire a questa ambascieria, dove è molto desiderato da nostro signore et da me, che siamo restati sodisfatti dell'uffizio, che ella dice d'haver passato seco in questa materia. Potrà vostra signoria pregar di nuovo il medesimo signor D. Baldassare a nome anco di sua beatitudine, che acceleri quanto più può la risoluzione di così importante negozio”. Borghese titkosított jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r.

⁴³ „Se quel prior Domenicano di Vienna tanto confidente del Cleselio gli riferirà, quanto vostra signoria gli ha detto, che in queste sue tante mutazioni si acquisite poco, anzi ci perde di reputazione, gli sarà stato un buono avvertimento. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121r. A domonkos Peter Hunter személye más összefüggésben még elő fog kerülni.

⁴⁴ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1025. Az új nunciusnak szinte „kényszerítenie” kellett Kleslt, hogy mielőtt a rendkívüli spanyol követ megérkezik, rendezze a kérdést, ami talán az első jele annak, hogy a Kúriában számoltak az elkövetkező fejleményekkel, és ezektől óvni igyekeztek a bíborost: „È cosa da dispiacere, che passi, come vostra signoria scrive con la sua cifre de 15 così mala sodifazione tra il signor arciduca Massimiliano et il signor cardinal Cleselio, poiché non ne possono se non patire i negozi pubblici, et massime quello tanto importante della successione. Nella quale monsignor arcivescovo d'Adrianopoli nuovo nunzio ha ordine da sua santità di stringere, et quasi violentare il medesimo signor cardinale con speranza, che all'arrivo del conte d'Ognat debba pur risolvere questo negozio.” Borghese titkosított jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r. Vö. fol. 181r is. Emellett elutazása előtt Visconti-Borromeo nagyon határo-

Klesznek 1616. nyarára egyre nyíltabban állást kellett foglalnia nemcsak Ferdinánd személyének kiválasztása, hanem az utódlás tényének hivatalos deklarálása mellett is.⁴⁵ Rómában 1616 végén,⁴⁶ 1617 elején⁴⁷ pedig már hétről hétre várták e fejlemény bekövetkeztét.

Noha a Borghese-pápa pontifikátusát a fokozatos Itália-felé fordulás jellemezte, ez nem azt jelentette, hogy Közép-Európa már ekkor teljesen kikerült volna a pápai politika érdeklődési köréből. Magyarországról: történelméről, elhelyezkedéséről, kiterjedéséről, részeiről, jövedelmeiről, hadászati viszonyairól pontos, részletes és friss információi voltak a Kúriának a 16–17. század fordulóján. Még arról is tudtak, hogy „a magyarok nem szimpatizálnak a környező népekkel, legkevésbé a németekkel”.⁴⁸ Az ország sorsa, a hazai események az 1610-es évek elején,⁴⁹ illetve derekán sokszor kaptak kiemelt figyelmet a quirináli audienciákon, elsődlegesen az erdélyi fejlemények és a török fenyegetés összefüggésében. Ridolfi ügyvivő 1614. január 15-ei jelentése szerint a pápa örömmel értesült néhány partiumi város, erősség – többek között Huszt, Kővár, Nagybánya – 1613. decemberi megszerzéséről az uralma elfogadtatásával foglalatostkodó Bethlentől.⁵⁰ Három hónappal később

zott utasítást kapott a pápától arra, hogy békítse össze a bajor herceget és Miksa osztrák főherceget. Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 182v–183r.

⁴⁵ „Ha il cardinal Borghese sentito con particolar’ contento quello, che li scrive il cardinal’ Gleselio della prontezza di vostra maestà Cesarea di venir’ alla dichiarazione della successione nella persona del serenissimo Ferdinando, dicendomi, che tale avviso havrebbe apportato infinito piacere a sua santità, e già, che il suo nunzio in Spagna ha dato conto, come il re cattolico cede alle pretenzione nelle provincie hereditarie, nel, che scrive il cardinale, che restava la difficoltà, spera sua santità, che debbe effettuarsi il negozio in breve.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. július 9. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 60rv.

⁴⁶ „Spera sua santità, che con l’arrico del serenissimo Massimiliano a Praga possa effettuarsi la dichiarazione della successione, la quale desidera particolarmente sua santità...” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. december 10. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 453rv.

⁴⁷ „S’aspetta di sentire in breve la dichiaraizione della successione delli stati et provincie hereditarie di vostra maestà Cesarea, dandosi infinita lode, che promova con tant’ardore questo negozio di tanta importanza per il bene della Chistianità.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. február 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 651rv.

⁴⁸ Vö. *Relazione di Germania fatta in tempo dell’imperadore Ridolfo secondo di Austria, nella quale si narrano le cose contenute nella seguente tavola.* ASV Fondo Borghese, serie I, vol. 828, fol. 56r–109v, fol. 80v–83v. A Magyarországra vonatkozó információk mélysége a lombard, toszkán és spanyol értesülésekével vetekszik. Uo., helyenként.

⁴⁹ Lásd mindenek előtt BAV Barb. Lat., vol. 6918 (De Mara 1612. évi jelentései mellékletekkel); vol. 6919 (1613); 6920 (szintén 1613), különösen fol. 9. 26. 75; valamint ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 53r–68v.

Vö. még KRUPPA TAMÁS, *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II (1595–1613)* (CVH I/5), Budapest–Róma–Szeged 2009, *ad indicem*.

⁵⁰ „Ho portato a sua santità una lettera, che le scrive monsignor vescovo di Vienna, nella quale da ragguaglio del presente stato di vostra maestà Cesarea circa le cose di Transilvania, e me ha preso sua santità molto contento augurando da questi felici principi dei luoghi, che sono venuti nelle mani di vostra maestà Cesarea, prosperi successi. Aspetta hora sua santità d’intendere, che sia stata accetta a vostra maestà Cesarea la sua dichiarazione, e continua in desiderio di sodisfarle.” Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. január 15. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 112rv. Dóczi András szatmári főkapitány foglалásaira vö. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 373–374; ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 247. A fő célt, Várad

a török háború, avagy béke esélyeinek latolgatása volt napirenden a Szent Palotában. A friss és bennfentes értesüléseket a hírneves kapucinus diplomata, Giacinto da Casale szolgáltatta, aki Forgách bíboros levelével tért vissza Rómába.⁵¹ 1614 nyár derekán Borghese bíboros közvetítésével a Habsburg-diplomácia Erdély török bekebelezésének veszélyét hangoztatta V. Pál előtt, és felhívta a figyelmet arra, hogy az örökös tartományok rendjei az esetleges segítség megajánlását össze fogják kapcsolni bizonyos vallási engedmények követelésével. Közlése, tudjuk, az eredetileg Bécsbe összehívott linzi értekezlet meglehetősen pozitív értelmezése volt, a rendek mindenesztül a török háború ellen foglaltak állást, ami egyáltalán nem ütközött a spanyol követ és a főhercegek szándékaival.⁵² 1614. november végén azt jelentette Ridolfi Prágába, hogy a pápa különös aggodalommal hallgatja tőle az erdélyi és török híreket. Nem minden alap nélkül, hiszen – bár II. Mátyás 1614. augusztus 23-ai linzi kiadványában fegyverszünetet hirdetett a Bethlennel folyó tárgyalások idejére⁵³ –, a szeptember végén összeülő gyulafehérvári országgyűlésen a háború megindításáról folytak a tárgyalások. Szkender temesvári pasa egyidejűleg táborba szállva követelte Lippa és Jenő átadását, amit egyelőre sikerült elodáznia.⁵⁴ 1615. március derekán V. Pál különösen jónéven vette a törökökkel

megszerzését azonban nem sikerült elérni. – Egy részletes *avviso* Kassáról (1614. szeptember 24.) a török és Bethlen mozgólódásáról, Forgách készülődéséről: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol 127.e, fol. 79rv.

⁵¹ „*Fu a parlar' a sua santità il padre fra Hyacinto cappuccino, il quale mentre voleva rappresentare quanto fosse necessario il dar' aiuto a vostra maestà Cesarea per la guerra al Turco, fu da sua santità prevenuto con dirli, che teneva per sicura la pace, e ancorché il padre mostrassi una lettera del cardinal' di Strigonia, che li imponeva, che istessi per il medesimo fine con sua santità, da quella li fu risposto, che gl'avvisi suoi erano più nuovi e freschi, onde il padre passò a pregar sua santità voler' abbracciar' le cose di Germania et ad interporr' con vostra maestà Cesarea, accioché venisse all'elezione del re dei Romani, come l'elettor' di Colonia ricercava il padre, che suplicasse sua santità di voler' fare.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. április 13. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 57v.

⁵² „*Per lettere di monsignor vescovo di Vienna dell'ultimo del passato mi fu ordinato di significare al cardinale Borghese, qualmente la richiesta del Turco era di volere sotto il suo imperio la provincia di Transilvania, e che da vostra maestà Cesarea si cedessero le ragioni, che come re d'Ungheria ha in detta provincia, e, che anco si rilasciassero quelle fortezze, che sono in Ungheria superiore in suo potere spettanti al dominio di quella, e negandosi ciò da vostra maestà Cesarea assolutamente si doveva intimar' la guerra, onde non era dubbio, che a questo partito si doveva venire, poiché lasciar' la Transilvania con quelle fortezze era molto più pericolo di qualsivoglia guerra, e volendo vostra maestà Cesarea contrastare alle forze del Turco, era necessitate nel convento, che ella vuol tenere delli stati patrimoniali domandar' soccorso ai popoli suoi sudditi, i quali non era dubbio, che si sarebbono valse dell'occasione e per esser' la maggior' parte heretici, haverebbono preteso concessione d'una chiesa in Vienna, che essendo vostra maestà Cesarea abbandonata da tutte le parti, sarebbe stato necessitata fra questi due mali il minore...*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. július 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 25rv.

⁵³ Klesl ugyanakkor Erdély széleskörű keresztény összefogással történő elfoglalását vizionálta Kornis Zsigmondhoz írt, Linz, 1614. augusztus 24-ei levelében. ANR DJC Fond Familial Kornis [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Gönczruszkai gróf Kornis család levéltára], n. 654/a, fol. 4–5.

⁵⁴ „*Sua santità sta con particolarissimo desiderio di sentire a qual' fine parino questi romori di Transilvania, et a qual' termine si riduchino questi timori, poiché quando pensava, che vostra maestà Cesarea fusse intieramente libera dai pensieri della guerra, vede soprastare maggiore il pericolo e tanto più formidabile, quanto, che le provincie di vostra maestà Cesarea non vogliamo apprenderlo.*”

folyó bécsi béketárgyalások megindulását, és hogy az egyik császári biztos maga Forgách Ferenc esztergomi érsek lett.⁵⁵

A pápai diplomáciának végig kiemelt feladata volt a magyarországi, erdélyi események figyelemmel követése.⁵⁶ Az Államtitkárság rendszeresen adott utasításokat, visszajelzéseket e téren.⁵⁷ A diplomáciai iratforgalomban olykor még a Hódoltságot érintő missziós kérdések is előkerülnek.⁵⁸

1615 őszén, noha a Bethlen megmérgezésére szőtt klesli tervek nem nyerték el sem a nuncius, sem pedig az Államtitkárság tetszését,⁵⁹ a fejedelem megbuktatásának nagyobb szabású, a birodalmi

Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. november 22. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 107r.

⁵⁵ „Monsignor vescovo di Vienna con una sua lettera delli 21 del passato mi fa partecipe della sicura speranza del presto accordo tra vostra maestà Cesarea et i Turchi con la total quiete et accommodamento delle cose di Transilvania, il qual avviso non mancai di notificare subito a sua santità, che lo sentì con infinito contento vedendo, che vostra maestà Cesarea oltre al liberarsi dal pericolo delle guerre faceva un acquisto grandissimo, giacché s'intendeva, che il Graziani doveva esser messo in possesso della Transilvania della qual provincia dovessero anco i Turchi tralasciare ogni pretensione di superiorità, e che al medesimo Graziani si dovesse dar per moglie la figlia di prencipe Radulo, il quale dovesse esser rimesso in possesso della Vallachia, di, che oltre gl'altri rispetti, sua santità sente contento per haver il detto Graziani molte volte tenuto corrispondenza con la santità sua e fattola partecipe di diversi avvisi delle parti Orientali. Loda anco infinitamente sua santità la elezione, che vostra maestà Cesarea haveva fatto dei commissari per la trattazione del cardinale di Strigonia, del Mollart e Staremburg.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. március 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 151rv. A tárgyalások előzményire, hátterére: ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 367–382. – A Kúria érdeklődésének fenntartásához a térség irányában, információs hátterének bővítéséhez hozzájárulhatott maga a tárgyalásokat folytató török követ Graziani is, akinek nevével sűrűn találkozunk a pápai diplomáciai iratokban, s aki maga közvetlenül is érintkezett Rómával. Néhány levele: BAV Bonc., vol. E 33 *passim*.

⁵⁶ ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159 és Segr. Stato, Germania, vol. 114K, helyenként (különösen a nagyszombati és bécsi tárgyalásokra, illetve utóbbiak őszi ratifikációjára).

⁵⁷ ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 41 és *passim*.

⁵⁸ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 37rv (Bécs, 1615. április 11., a nuncius a pécsi misszióról); uo., Nunz. Port., vol. 151, fol. 25v. 29rv. 50v–51r (Borghese például Simone Matkovichot említő válaszjegyzéke, Róma 1615. május 2.); Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 166rv (1616. szeptember 17., utasítás Vasolinak: tárgyaljon Kleslrel, hogy segítse a scardonai püspök boszniai működését). Vö. uo., vol. 947, fol. 111v és 132rv is.

⁵⁹ „Monsignor Cleselio, che delle cose pratiche di theologia non ne sa tanto, che sia soverchio, chiamò l'altro hieri il mio auditore, et li disse in confessione, con che però melo riferisse, et ne intendesse il mio parere, che convenendo in ogni conto per servizio della Christianità, et della religione di rimover da Transilvania il Betlem non poteva ciò effettuari per altra via, che o con l'armi d'Ali Bassa, o pur con dar esso Cleselio il suo beneplacito espresso per la morte di lui, che in tal caso seguirebbe infallibilmente fra un mese nel proprio letto, et con consenso della propria moglie, mentre non poteva sua maestà ingerirsi in questo per la parola di volerlo difendere data già al detto Betlem nel convento di Ternauia, et sebben conveniva, che essendo esso persona ecclesiastica non doveva trattar di simili materie, proruppe nondimeno dicendo, non curo suspensionem, per usar le sue proprie parole, modo promoveam religionem catholicam. L'auditor non li rispose efferendosi [?] solo di farmi l'ambasciata, nè io li risponderò senza sua nuova provocazione, et rispondendoli mi forzerò di non pregiudicar nè alla mia, nè alla sua coscienza...”. De Mara (Borghese helyeslését kíváltó) titkosított jelentése, Prága, 1615. október 2. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 68r. – Az év elején Klesl még más tervet szőtt Bethlen eltávolítására: „L'arte, che usa il Cleselio di metter' in bocca a quel suo capellano qualche secreto, quando vuol, che si pubblichi, come ha fatto nel tentativo di mandar il Kendi contra Bettelem, è conforme al suo genio et condizione, ch'è di mostrar di voler, come vostra signoria scrive et parve, una cosa in altra.” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. január 31. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 11r.

helyzet alakulásától függő és német katonaságot is bevető,⁶⁰ illetve végül csupán a Homonnai Drugeth György diverziójára támaszkodó elképzelés a római Kúria kifejezett helyeslésével találkozott.⁶¹ Ez az érdekegyezés nyilván nem hátráltatta Pázmánynak közös, pápai–császári akarattal történő politikai pozícióba helyezését. Hiszen ő a fejedelemség területéről származott, és erdélyi „bevetése” korábban jezsuita előjárói eltökélt szándéka volt. Nem meglepő tehát, hogy a pápai udvar részéről nem elleneztek, hanem magától értetődőnek vették küldetését Homonnaihoz.

A Szentszék figyelme Magyarország politikai eseményei iránt 1616-ban is töretlen volt.⁶² A Kúriában nem csináltak titkot abból, hogy milyen nagy elvárásokat fűznek Homonnai Drugeth György erdélyi akciójához.⁶³ 1616. március elején az – éppen ekkor Pázmány átlépését, vádak alóli tisztázását is kézben tartó – Államtitkárság azon véleményének adott hangot, hogy a prágai udvar támogatása igazolható, hiszen Bethlen sem tartotta be a nagyszombati békét, például nem engedett

⁶⁰ „Cleselio mi communicò hieri et come egli disse, sub sigillo confessionis, un suo pensiero de annullar la concessione in materia di religione fatta sette anni sono alle provincie d'Austria stabilita, che sia la pace col Turco et introdotta milizia Germana in Ungberia, et rassettate [?] le cose di Transilvania in un soggetto cattolico, del che ha egli tuttavia assai certa speranza, dicendomi d'haver già pronti a quel fine gl'aiuti del duca di Bauiera, a cui ha scritto ultimamente offerendoli in nome di sua maestà Cesarea il titolo, che ha tanto tempo desiderato et dell'arcivescovo di Saltzburgh secondo la parola datagliene in sin' alla dieta di Ratisbona, talche quelle provincie non potranno nè dall'Ungberia, ne dall'imperio sperar soccorso.” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. december 21. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 88^{rv}.

⁶¹ „Già conosco di non essermi ingannato nel mio prognostico. Cleselio hieri dopo lunghi panegirici di se stesso et del pensiero di promover la religione cattolica qui in Bohemia et in Transilvania con l'assunzione dell'Omanai a quel principato, non ussì espressamente a ragionarmi del suo cardinalato, ma mi disse solo maravigliante, che non ritornasse ancora il corriero spedito di qua a cotesta volta...” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. november 23. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 77^r.

⁶² Vö. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 17. 29. 39 és *passim*; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 17^v és 183^{rv} *passim*.

⁶³ „Si è inteso in Roma come l'Homonnai era entrato in Transilvania chiamato da quei popoli, e si spera di sentire, che ne sia scacciato il Gabor, tenendosi per avviso di molto beneficio per la religione cattolica, e di gloria per vostra maestà Cesarea, sapendosi la particolar' dipendenza, che professa da lei. Parimente si è inteso come i Pollacchi habbino recto i Turchi nella Vallachia a Moldauia e scacciato i vaivodi, che havevano intrusi in quelle provincie, il che pure si stima, che debba redondare in servitio di vostra maestà Cesarea.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 11. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 66^r–67^v. Vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 620–621. – Homonnai akciója a korábbi kleseli politika természetes folyománya volt, a bécsi püspök ugyanis „valóban szerette volna Erdélyt Magyarországhoz csatolni, valóban szerette volna Erdély élén az olyan katolikus magyar fejedelmet látni, aki magát igazán a magyar király alattvalójának érzi, és a Portának csak szükségből s addig engedelmeskedik, ameddig a magyar király akarja. Tulajdonképp a királypárti magyar főurak vágya sem igen különbözött a Kleslétől... 1614 végén [a linzi értekezlet kudarcát után] nagyobb óvatosságra határozván el magát, látszatra meg akart békülni Erdéllyel és a törökkel. Először az erdélyi békét siettetette, azt mondván, hogy a szükségből erényt csinál, de hogy a béke leple alatt tovább is zaklathassa Erdélyt, rendezni kellett a viszonyokat a Portával is. Nagy öröme az vette észre, hogy a török után nem kell futnia, sőt az felkeresi őt a maga házában és oly ajánlatokkal lepi meg, aminőkre alig számított. Hiszen ez ajánlatok által könnyen vélte elérhetőnek a fegyverkezés lehetőségét, Erdélyben katolikus magyar főúrnak fejedelemmé választását, és a német katonaság bevitelét a magyar várakba. Szóval mindazt, amire annyi hiábavaló fáradságot és költséget fordított éveken át a linzi gyűlés előtt.” ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 371 és 375.

szabad katolikus vallásgyakorlatot.⁶⁴ Március 19-én Borghese bíboros nemcsak a Pázmánnyal kapcsolatosan felmerült gyanúk kivizsgálásáról ír, hanem aznap Homonnai sikereinek várható következményeiről elmélkedik.⁶⁵

A töretlen bizakodást⁶⁶ a kedvezőtlen hírek hatására⁶⁷ nyár derekán már komoly aggodalom váltotta fel.⁶⁸ Nem meglepő hát, ha a magyar gróf kudarca után méltányolták a felső-magyarországi rendek lecsendesítését, ami tudjuk jól, nem másnak, mint Pázmánynak a nevéhez fűződött.⁶⁹ De még a következő év tavaszán is a kedvező észak-itáliai fejleményekkel együtt értékelte V. Pál Bethlen megegyezési hajlandóságát II. Mátyással.⁷⁰ Az új nuncius, Visconti-Borromeo (majd halála után Vasoli uditore is) 1616 végén, 1617 elején folyamatosan élénk érdeklődést tanúsított a magyar viszonyok, a nádor és Bethlen irányában,⁷¹ kiváltképpen az újabb nagyszombati tárgyalások, illetve Thurzó halála kapcsán.⁷² Az érdeklődés aktív voltának egyik szembetűnő jele, hogy az új esztergo-

64 „...mentre egli secondo il suo obbligo non ha fin hora introdotta la religione cattolica in quella provincia, et non amministra giustizia a chi deve, et in particolare al conte Homonai per conto del condado d'Vst.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 36r.

65 „*Dei progressi, che s'intende fare l'Homonnai in Transilvania, quando si cavi il frutto, che dice monsignor Cleselio, non sarà poco. Piaccia però a Dio di dispor' le cose in modo, che ne segua il bene, che si desidera per servizio et augumento della religione cattolica.*” Az irat a Pázmánnyal foglalkozó terjedelmes, korábban többször idézett aznapi jegyzék után egy lappal található: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 48r.

66 „*Della causa, che muove l'Homonnai d'andar a Praga et de progressi, che egli farà in Transilvania, piacerà parimente, che ce dia ragguaglio.*” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 30. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 74v–75r.

67 Vö. uo., fol. 102v–103r és 109v–110r (az Államtitkárság június 18-ai és június 25-ei jegyzékei).

68 „*Dispaicciono i moti, che sono successi in Transilvania, perché sono di considerazione et di pessime conseguenze...*” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 131r.

69 „*È sommamente piaciuto a sua santità et al cardinal Borghese l'avviso inviato dal cardinal Gleselio, che la sollevazione d'Ungheria era per terminare, desiderando sua santità ogni consolazione alla Christianità tutta et all'imperial persona di vostra maestà Cesarea, la quale spera sua santità, che libera hora da questa molestia per stabilimento maggiore della quiete, e per troncane nella radice i tumulti, che potrebbero interromperla e per benefizio della religione cattolica e dell'augustissima sua casa applicherà l'animo per concluder' il negozio della successione, nel che piaccia a Dio, come in ogni'altra cosa prosperar' i gloriosi fini di vostra maestà Cesarea.*” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 79rv. Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. augusztus 13.

70 „*Quanto più si sentono i successi della guerra del Piemonte con mortalità, tanto maggiormente vien lodata la pietà et approvata la risoluzione di vostra maestà Cesarea di spedir in diligenza il conte di Chueniller suo ambasciatore al re cattolico con la plenipotenza per il trattato della pace. E sentendosi avviso, che il Gabor di Transilvania chieda salvo condotto per mandar ad ottener perdono da vostra maestà Cesarea si conferma la speranza, che et l'Italia e l'Ungheria habbia da riconoscere dalla sua imperial vigilanza il benefizio della pace, il quale vien notabilmente accresciuto mentre si sa, che vostra maestà Cesarea con promover... la dichiarazione della successione nei suoi regni, e nell'imperio pensa allo stabilimento di essa pace e della religione dopo i suoi tempi.*” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. március 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 571rv.

71 Lásd jelentéseit október 31-től: BAV Barb. Lat., vol. 6922.

72 Az 1617. eleji magyar politikai helyzetre irányuló római figyelemre (a hajdúk és Sármassághy megölése, Bethlen akciói, Thurzó nádor halának következményei stb.) lásd különösen Borghese jegyzékeit (Visconti-Borromeóhoz, majd ismét Vasolihoz): ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 9rv. 65r. 100v–101r (különös tekintettel a fejedelemségi katolikusok helyzetére, a nunciust támogatásra is utasítja a pápa nevében, vö. fol. 116r is ahol a július 8-ai jegyzékben Borghese elégedettségét fejezi ki, hogy a nuncius tárgyalt a császári miniszterekkel a fejedelemségi katolikusok védelme

mi érsekkel a jelek szerint folyamatos levelezésben álló⁷³ nuncius, illetve maga az Államtitkárság is határozottan állást foglalt emellett: az ország helytartója Pázmány legyen, akár egy olyan tanács élén is, amelyben protestánsok is részt vesznek.⁷⁴

Nyilvánvalónak vehetjük: a pápaság a térség politikai fejleményei iránt ekkor még csekélynek aligha mondható, állandó figyelmet szentelt, és számára II. Mátyás utódlása, benne a magyar királyválasztás gyors és biztos megoldása olyan posztulátum volt 1615–1616 során, amely szinte teljesen felülírt minden egyéb szempontot. V. Pál elsődlegesen emiatt teljesíthette Klesl jószerével minden, Pázmánnyal kapcsolatos kívánságát. A magyar jezsuita személyében jószerével az egyedüli konkrét fogódzót láthatták a Kúriában e hónapok során, ami közelebb visz az utódlás problémájának megoldásához. Egyelőre nem tudjuk, hogy Pázmány egészen pontosan miket mondott és mi-

ügyében); fol. 140r (Hoffman György ügye), stb. Fontos információk találhatók természetesen Vasoli jelentéseiben is: BAV Barb. Lat., 6928 fol. 70rv (Pázmány és a nagyszombati tárgyalások); 191r (Chiky püspök arra kérte, hogy lépjen fel az erdélyi katolikusok érdekében, hogy a prágai, majd nagyszombati tárgyalásokba vegyék bele a püspökség és a jezsuita kollégium visszaállítását); 272r és *passim*. Chiky törődésére egyházmegyéjével lásd még levelét Borgheséhez, Győr, 1619. szeptember 15. ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 70a, fol. 95rv (hosszasan, részletes eseménytörténet kíséretében ajánlja Bujtut Györgyöt). – 1617. első felének eseményeire, tárgyalásaira, Pázmány politikai szerepére lásd főként FRAKNÓI idézett monográfiáit.

⁷³ Lásd Visconti 1616. január 23-ai, a kedvező magyarországi hírekről tudósító *dispaccióját*: „*con le quali conformano in sostanza le mie particolari ancora, che ricevei in questo proposito hieri solamente da monsignore di Strigonia, avvisandoci come esso Gabor era ritirato a Varadino, dove andati a ritrovarlo tutti i deputati de' conadi d'Ungheria...*” BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 36.

⁷⁴ Visconti 1617. január 2-án jelentette, hogy hosszú láz elemésztette a magyar nádort, az udvar pedig szeretné elhalasztani e népszerű, ám az uralkodóra veszélyes tiszt beöltését, és a császár azon lesz, hogy katolikust válasszanak palatinussá: „*S'è detto qualche cosa, che monsignore l'arcivescovo di Strigonia debbia essere luogotenente reggio sino alla dieta di quel regno. Il che havendo effetto, lascio considerare a vostra signoria illustrissima, la quale è informata della qualità di questo prelado, quanto bene se ne potria sperare. Ma intanto viene scritto di là, che il Gabor si sia inviato alla volta di quei confini con sei o sette milla soldati, e sebben' egli non da altro colore a questa sua mossa, che di volessi vendicare degli aiduchi, tuttavia si dubita di qualche tentativo contra gli emuli suoi*”. (BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 9. Bethlen előrenyomulására lásd január 16-ai jelentését is, uo., n. 29). Rómából postafordultával tudatták, hogy sok előnyt várnának Pázmány helytartóságától: „*L'accidente della morte del palatino d'Ungheria può facilmente cusare qualche disturbo per le ragioni, che ha dette a vostra signoria il signor cardinale Cleselio. Ma se fra tanto si deputasse luogotenente regio, come dice, monsignor arcivescovo di Strigonia, sarebbe da sperare ogni bene per la prudenza, buona mente et desterità di questo prelado*”. (Borghese jegyzéke Viscontihoz, Róma, 1617. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 12v–13r.) Vö. a január 21-ei jegyzéket is: „*Allo scritto a vostra signoria con un'altra circa la morte del palatino d'Ungheria devo quai aggiungere, come fu di ordine di nostro signore, che ella faccia ogni opera possibile, che questo uffizio cada un persona cattolica, rappresentando ove farà di bisogno, che così ci sarà il servizio di Dio, et sua maestà sarà meglio servita et con maggior fede da cattolici, che da heretici*.” (Uo, fol. 13v–14r.) Visconti idevágó utolsó jelentése Pázmány méltatása mellett már a konkrét elképzeléseket körvonalazza: „*Qua si stanno tuttavia aspettando gli ambasciatori del Gabor, il quale hora intendo essersi totalmente acquietato, et trattanto si pensa di fare, che quel regno venga sino alla prima dieta governato d'alcuni deputati nella forma appunto, che in assenza di sua maestà si governa il regno di Bobemia, parendo alla maestà sua et suo consiglio, che questa maniera di governo debbia riuscire assai più atta a tener quieta quei popoli, et a temperare loro il desiderio, che mostrano havere del nuovo palatino. Il numero de' deputati s'intende non habbia a passare sei incirca, et fra essi non si potrà fare di meno di non includere alcuni eretici, ma la presidenza sarà di monsignor Pasman arcivescovo di Strigonia. Onde dal zelo et prudenza di quel prelado non dovrà tenersi in questo governo di pregiudizio alcuno in materia di religione, et si potrà attendere di bonissimi effetti circa le cose politiche*.” Visconti Borgheséhez, 1617. január 30. BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 43.

ket írt le V. Pálnak 1615 januárjában, de biztosra vehetjük, hogy Ferdinánd mellett érvelt. Rómában ennek nyomán azt is szem előtt tarthatták, hogy Pázmány prímásként biztosítékkul is szolgálhat Klesl mellett Ferdinánd érdekében.⁷⁵

Ferdinánd főherceg mielőbbi magyar királlyá választásának kúriai preferenciája nemcsak a Pázmánynak 1616-ban tavaszán adott átlépési kedvezményeket, a sokrétű támadások, rágalmak ellenében is töretlen bizalmat magyarázzák meg, teszik érthetővé számunkra, hanem a pápai megerősítés páratlanul gyors voltát, és ide kapcsolódóan V. Pál szóbeli felmentését is az újabb szerzeti fogadalom elmaradása alól. Amint Olivieri 1616. október 22-ei jelentéséből tudjuk, Feliciani államtitkár a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv átadásakor maga sürgette nála – nemhogy szokatlan, hanem már-már elképesztő módon – a gyors ügyintézés, mondván, hogy azt a „császári Felség a lehető legnagyobb nyomatékmal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé első szavazat” – idézzük újra. A vélhetően diplomáciai szálon (II. Mátyás vonatkozó leveleiben nincs szó róla) tudatott országgyűlést pedig a bécsi bíboros megnyilatkozásai alapján Rómában joggal vélelmezték a várva várt királyválasztó diétának.⁷⁶

* * *

Bár a képlet világosan és meggyőzően kirajzolódik előttünk, nem tévedünk-e mégis, amikor Pázmány esztergomi érsekségét úgy a császári, mint a pápai udvar viszonylatában II. Mátyás utódlásának kontextuásban értelmezzük? Lehetséges-e, hogy összefüggéstelen véletlen csupán, hogy amikor Lodovico Ridolfi 1616. júniusában megérkezik Prágába, tulajdonképpen hármas megbízatása van V. Páltól: (1) átadja a bíborosi birétumot Kleslnak (és az aranyrózsát a császárnénak); (2) kézbesíti Pázmánynak az április 21-ei, harmadik brévét a szomaszka prokurátor generális küldeményeivel (levél, habitus, instrukciók); (3) magával visz egy másik brévét is Kleslnak, amit az utódlás rendezését sürgeti, és ez ügyben pápai különleges küldöttként tárgyalnia is kellett. Sőt, küldetése leginkább így ismert a historiográfiában.⁷⁷ Ridolfi prágai küldetését a „rendkívüli nuncius” (*nuncius*

⁷⁵ Ferdinánd és Pázmány kapcsolatára FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 302–304.

⁷⁶ Kleslnak 1616 őszen esze ágában sem volt országgyűlést összehívatni, ezt ekkor egyedül Thurzó nádor szorgalmazta, nem a királyválasztás, hanem a kiújuló felső-magyarországi feszültség rendezésére. Vö. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 2–3 [1616 XI–XII], *passim*. Tavasszal még inkább napirenden volt a diéta tartása. Lásd a nuncius már idézett 1616. március 21-ei jelentését. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 65.

⁷⁷ LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1621)*, Freiburg im Breisgau 1927, 545; a brève kiadva uo., *Anhang*, n. 10. Vö. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 91–92; HAMMER PURGSTALL, *Klesl's... Leben*, III, n. 647, 1616. június 19. Fokozva a nyomás-

extraordinarius) terminológiájával határozhatjuk meg. Az Államtitkárságtól rejtjelkulcsot is kapott, amit már június 20-án használni kezdett.⁷⁸

Az utódlás rendezésében az osztrák kardinálissal folytatott megbeszélésének eredménye vajmi csekély volt.⁷⁹ A pápai diplomácia tévesen feltételezte, hogy a bíborosi birétum leveszi majd a lábáról a császári politika teljhatalmú irányítóját. Ridolfinak a bajor fejedelmet, valamint Ferdinánd és Miksa főherceget is meg kellett keresnie.⁸⁰ Utóbbival – folytatva a Szentszék korábbi, ez irányú lépéseit – kifejezetten Ferdinánd magyar örökléséről tárgyalt június elején,⁸¹ és továbbra is érintkezésben maradt vele. Mint ahogy a pápa is Ridolfival, akinek szabályszerűen heti gyakorisággal írt jelentéseire az Államtitkárság rendszeresen választ küldött, információkkal, utasításokkal látva el őt.⁸² Borghese bíboros Ridolfinak a Habsburg-utódlás érdekében folytatott tárgyalásaival összefüg-

gyakorlást, július 9-én egy újabb brévét intéztek Kleslhez. Lásd Borghese levelét hozzá, Róma, 1616. július 9. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 166r. – Ridolfi egyéb ajánló brévái (a császárnénak, Anna Julianna főhercegnőnek, Károly breslaui püspöknek, 1616. április 23. és 27.): ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 128r–192r. 130rv. 131rv.

⁷⁸ 1616. június 20-ai levelében („in cifra”) jelentette, hogy átadta a brévét, és hogy az utasításoknak megfelelően sürgette a *successiót*. Ridolfi levele kivételesen azért maradt fenn, mert másolatban a július 9-ei jegyzék mellékleteként megküldték a madridi nunciának, hogy így is bizonyítsák: Klesl a spanyolokra hivatkozva halogatja a megoldást, miközben azt hangoztatja, maga szeretné rendezni azt, hiszen az uralkodó öreg, és gyakoriak rosszullétei. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 347, fol. 96r. Az adatot SILVANO GIRODANÓNAK köszönöm. Az Államtitkárságnak erre a jelentésre adott, Ridolfi lépéseit helyeslő július 9-ei válasza korábban már előkerült Pázmány kapcsán (ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 164r). Elképzelhető, hogy Pázmány kinevezéséről is titkosítva írt, ami önmagában arra utal: a pápai udvarnak saját politikai céljai lehettek a magyar jezsuitával.

⁷⁹ Mind a birétum július eleji, mind az aranyrózsa átadása megfelelően, a Ridolfinak mint pápai küldöttnék kijáró formások között zajlott. És bár az uralkodó kifejtette Ridolfinak, hogy már csak egy király-utódot szeretne magának, a kézzelfogható eredmény mindössze egy-egy újabb hosszas mentegetőző levél volt Klesltől a pápához és Borgheséhez. A nepos Ridolfi tárgyalásairól közvetlenül informálta V. Pált. Vö. ASV Fondo Borghese, vol. 944, fol. 81r–82v. 87rv. 98v–99r és *passim*; BAV Bonc., vol. E 16, fol. 6r–8v és 10rv.

⁸⁰ A hozzájuk intézett brévék (április 26. és 27.): uo., fol. 132rv. 130v–131r. 129rv.

⁸¹ „È degna vostra signoria illustrissima di commendazione per gli uffizi passati col signor arciduca Massimiliano nella materia, che scrive con la sua lettera delli 2 dell'istante, la quale ho communicata con sua beatitudine, et l'è stata molto cara, vedendo per essa la premura dell'altezza sua, perché la successione d'Ungheria cada in persona dell'arciduca Ferdinando. Di, che la santità sua già sapeva qualche cosa, et ha però di nuovo essortato il serenissimo Massimiliano a voler promuovere quest'impresa, come anco l'elezione de re de Romani. Le avoglienze, che vostra signoria ha ricevute nel viaggio ho sentito con molto mi gusto, ond' io la ringrazio dell'avviso.” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. június 25. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 73v. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 144r.)

⁸² Ridolfi tárgyalásaira (spanyol követtel, Kleslrel, Miksával stb.) az utódlásról lásd Borghese hozzá intézett leveleit: 1616. július 16. július 23. (tájékoztatta, hogy Lerma hercege megadta a beleegyezést spanyol részről); július 30. szeptember 10. szeptember 17. szeptember 24. október 1. (madridi nuncius jelentette, a rendkívüli követ Oñate rendezni fogja az ügyet); október 15. (köszönik szeptember 19-ei és 26-ai leveleit, [ez is bizonyítja, hogy heti gyakorisággal ír]); november 12. december 17. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 178r. 183r. 190r. 218r. 227r. 236r. 242r. 254r. 305r. 357r.

gésben fogalmazta meg a fejezet mottójában szereplő idézetet, miszerint „az utódlás ügye, miként többször is mondtuk, mostanság a legfontosabb az egész kereszténység életében”.⁸³

Folyton fogyó kétségeink eloszlatására egy furcsa dokumentumot idézhetünk. A Scipione Borghese bíboros neposhoz Prágából, 1616. október 24-én írt levél kizárólag az utódlás ügyével foglalkozik. Tartalmát, stílusát tekintve tipikus kleseli levél. Az utolsó oldal alján kiderül: valóban az övé, hiszen ő írta alá. A korábbiaknál jobban mentegetőzik a helyzet megoldatlansága miatt, az előzmények ismeretében nem kevésbé szemforgatóan a spanyol beleegyezés elhúzóására hivatkozik. Külalakját tekintve első pillantásra viszont Pázmány-levélnek hihetnénk, ugyanis végig Pázmány kézírásával íródott. Miért? A talányt a szintén Pázmány kezétől származó utóirat oldja majd fel előttünk:

„Nem mellőzhetem el, hogy tudtul adjam Méltóságodnak azt, ami most ebben az udvarban történik, azért hogy mindenről informálva legyen, és közölje [Szentséges] Urunkkal. Az utódlásnak az ügyét, melyet annyira óhajt Őfelsége, és melyért én is lángolok, mindezidáig nem lehetett nyélbe ütni, lévén, hogy eddig nem lehetett megszerezni a spanyol király beleegyezését. Nem mulasztotta el azonban Őfelsége a szükséges intézkedéseket, azért, hogy ha megjön a spanyolországi döntés, bárminemű késlekedés nélkül tudja biztosítani nemcsak a koronákat az Ausztriai Ház számára, hanem a katolikus vallás dolgait is egy katolikus utóddal. És ami a Cseh Királyságot illeti, olyanok voltak a fejlemények, hogy már Karácsony előtt bármikor meg lehetett volna nevezni az utódot, ha megjött volna Spanyolországból a hozzájárulás. A birodalmi ügy megkönnyítésére más alkalmas esz-
közök között Őfelsége egy találkozót egyeztetett a szász választóval, hogy megnyerje és saját akaratára vonja.⁸⁴
De íme, miközben a szászországi út gondolatával foglalkozunk, különféle forrásokból nagy titokban és bizonyos-

⁸³ „È piaciuto molto d'intendere le risposte, che ha date il serenissimo Massimiliano circa il voler sua altezza veder finito il negozio successione, il quale, come si è detto altre volte, è il più importante, che hoggi sia in tutta la Christianità. Gli avvisi, che vostra signoria ha dati circa le differenze fra il serenissimo Ferdinando et la Repubblica di Venetia, sono stati molto cari, et io ne la ringrazio, quando devo offerendomele.” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 105v. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 198r.) – Rómába történő tavaszi visszarendelése kapcsán láthattuk, hogy e tárgyalásai, illetve fő küldetése és annak tulajdonképpeni kudarca (Kleslt nem sikerült rávennie a Kúria óhaja szerinti gyors rendezésre) ellenére a bíboros belé vetett bizalma nem ingott meg (sőt Ridolfi szinte minden kérése teljesítésre került), szélesebb reputációját azonban nem növelte: „La partita del signor Ridolfi da cotesta corte con molto più disgusto die quello, che vostra signoria illustrissima per sua naturale modestia mi ha partecipato, non può se non dispiacermi assai per rispetto dell amico e per il servizio di sua maestà, essendosi sua signoria sempre in Roma fatta conoscere per diligentissimo e fedelissimo suo ministro.” Erasmo Paravicini gráci nuncius Dietrichsteinnek, Grác, 1616. október 6. MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 440, fasc. 1908, n. 15. Giulio Savelli Dietrichsteinhez, Róma, 1631. február 21.

⁸⁴ Ez a találkozó János Györggyel létre is jött, de csak 1617. márciusában, amikor a jelek szerint valóban Bécsbe érkező Mátyást a spanyol követ támogatását (lásd majd az Oñate-szerződésről mondandókat) maga mögött tudó Ferdinánd is elkísérte. A szász választó megnyerése sikerrel járt. GEOFFREY PARKER szerint a spanyolokkal kötött megegyezés mellett ez a tény nyitotta meg Ferdinánd útját a cseh, majd a magyar koronához (illetve vezetett el a császárrá választásához). *The Thirty Years' War*, London 1997³, 37.

sággal értesítik a császári Felséget, hogy némely elvetemült tanácsosok minden hatalmukkal azon vannak, hogy ne csak a nézeteltérések magvait hintsék el Őfelsége és a fenséges főhercegek között, hanem ezen továbblépve veszedelmes eszközökről gondoskodnak a végből, hogy a császárt – miként egykor Rudolf is kényszerítve lett – arra kényszerítsék, hogy adja át koronáit utódjának.⁸⁵ Ez nagyon letörte Őfelségét, ám elhatározta, hogy Bécsbe megy, hogy elejét vegye e kedvezőtlen fejleményeknek, és ne hagyja lángra lobbanni ezt szikrát, amelyet azután majd csak sok vérrel lehetne eloltani. Ha Őfelsége már megkapta volna a döntést Spanyolországból és hatalmában állt volna, már bekövetkezett volna az utód megnevezése, biztos lehet benne Méltóságod. És ami furcsának tűnik Őfelségének, az pedig az, hogy mindenki tudja, hogy sokféle szándék és szempont miatt a spanyol határozat nélkül nem lehetett előrehaladni ebben az ügyben, mégis Őfelsége vétkéül róják fel [ti. a késlekedést], és az utódlás leple alatt néhány rosszindulatú tanácsosra hallgatnak. Teljes őszinteséggel azt mondhatom Méltóságodnak, hogy ez a bécsi út szívem mélyéig nyomaszt, hiszen Bécsből sem a csehekkel, sem a választófejedelmekkel nem lehet megfelelőképpen tárgyalni az utódlásról. Ám mivel még több mint három hét van hátra [az indulásig], minden erőmmel gondoskodom arról, hogy Őfelségét eltérítsem ettől az utazástól. Őfelsége ugyanakkor a hírek hatására legutóbb úgy határozott, hogy nem visszakozik. Ez az, amit a legtitkosabb módon szerettem volna Méltóságodnak hírül adni, hogy mind Őzsentsége, mind Méltóságod értesülve legyen mindenről, és ne adjon hitelt semmilyen más jelentésnek... P.S. *Ez a döntése Őfelségének olyanmire titkos,*⁸⁶ *hogy nem akartam másokra bízni, hanem a főtisztelendő kinevezett esztergomi érsek úrral írattnak meg ezt a levelet, aki a legalázatosabban ajánlja magát Méltóságodnak.*⁸⁷

Idáig is lehetett tudni, hogy magyarországi ügyekben írt Klesl leveleknek Pázmány volt a fogalmazója,⁸⁸ és hogy már az érseki kinevezése előtti időszakban: úgy az ellene irányuló támadások

⁸⁵ Klesl a jelek szerint felismerte, hogy a Habsburg-főhercegek az önálló cselekvés útjára szándékoznak lépni (alább idézendő november 21-ei levelében már kifejezetten a Miksa főherceggel való nézeteltérésről ír). Ennek tulajdonképpeni nyitánya az volt, hogy 1616. november 15-én Miksa főherceget, aki már néhány éve Klesl fő ellenségei közé számított, Klosterneuburgban Ausztria főhercegévé „koronázták” azzal a főhercegi fejfedővel, amit Miksa az év januárjában készíttetett el, és amit „Ausztria koronájaként” ma is a Bécs közeli kolostor kincstárában őriznek. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 91. – A magát a magyar történelemben leginkább a mezőkeresztesi csata elvesztésével beíró Miksa modern életrajzi monográfiája: HEINZ NOFLATSCHER, *Glaube, Reich und Dynastie. Maximilian der Deutschmeister (1558–1618)*, Marburg 1987.

⁸⁶ Nem az utazás ténye volt titkos, hanem a motivációja. Klesl Thurzónak például azt írta két nappal később, hogy az uralkodó pusztán a magyarországi helyzet miatt megy majd Bécsbe. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 5 [1616 IX], fol. 61v; kiadva HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, III, n. 678. 1616. november 14-én Pázmány is hasonló értelemben tudósítja Pozsonyból a nádort, két nappal később pedig annyit ír, hogy „sokan sokfélét” beszélnek Mátyás bécsi útjáról. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 45 és 47. (Klesl november 21-én arról ír, hogy Miksának kell Prágába utaznia. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r.)

⁸⁷ BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v. Betűhív közlése alább: *Dokumentumok*, 27. sz.

⁸⁸ Több Klesl-lelél fogalmazványa maradt ránk az ő keze írásával: 1616. január 27. (Thurzóhoz), február 3. (Forgách Zsigmondhoz), augusztus 13/25. (Thurzóhoz), szeptember 20. (Thurzóhoz), HANUY, *Pázmány... levelei*, I, függ., n. 13. 14. 16. 17.

alatt és dacára,⁸⁹ mind pedig turóci prépostként ő volt a prágai udvarban a magyar ügyek pótolhatatlan tanácsadója.⁹⁰ Ez a korábbi kutatás által figyelmen kívül hagyott dokumentum⁹¹ viszont azt bizonyítja, hogy az újonnan kinevezett esztergomi érsek Klesl részéről be volt avatva az utódlás európai horizontú nagypolitikai boszorkánykonyhájának legmélyebb udvari titkaiba is. Még inkább feltűnő, hogy a bécsi püspök nemcsak Pázmánnyal íratta meg levelét, hanem erre utóiratában kifejezetten fel is hívta Borghese bíboros figyelmét. Mintha ezzel is hitelesíteni akarta volna a leírtakat, az utódlással kapcsolatos politikája komolyságát, jelezve, hogy most már a magyar rendek egyik, a lebonyolításban kulcsszerepet játszó vezetője is támogató, tevékeny részese lett ennek.

Klesl nemcsak a Szentszék irányában élt Pázmány politikai szolgálataival. Vasoli 1616. augusztus 29-ei titkosított jelentésében arról informálta az Államtitkárságot, hogy Miksa és Ferdinánd főherceg Oñate rendkívüli spanyol követ megérkezéig „disszimulálni” akarnak Kleslrel szemben, ám ha a spanyol beleegyezés után sem születik meg a döntés az utódlásról, nyíltan fellépnek ellene. A mind gyanakvóbb bíboros, aki nem nagy örömmel értesült a főhercegek korábbi máriacelli találkozásáról, Pázmányt küldte Dietrichstein bíboroshoz, hogy szóban közölje vele: visszavonul az uralkodó szolgálatából és ügyeinek intézésétől, és ezeket Dietrichsteinnek kívánja átadni. Maga Vasoli sem tartotta e tervet hihetőnek, mi pedig úgy véljük: azért került sor erre a lépésre, hogy Klesl kipuhatolja ellenfelei szándékait, illetve az olnmützi püspök pártállását,⁹² amire a jelek szerint legbizalmasabb emberét, Pázmány Pétert használta fel.

⁸⁹ 1616. tavaszán Pázmánynak a Prágából elutazó Klesl utasítására kellett levelet írnia, ugyancsak Forgách Zsigmondhoz: „*Wuß Ich vor meinem von Prag verraißen mit P. Pasmano geschlossen, was er dem Forgäch schreiben solle, ist hiebei. C. sambt dem Original, welches Ich zuübersenden dem Herrn frei stelle.*” HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, III, n. 612 (Levele Molarthoz, Bécsújhely, 1616. március 30.; vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 194). Az esetről a nuncius is megemlékezik: „*Mi è stato qui ben inteso il motivo del signor Forgacco, generale di Cassovia contra l'Homanai, cioè d'haver unito i soldati di quei presidii et de vicini comitati per disfar una troppa di gente d'esso Homanai, sotto pretesto di difender la pace pubblica, ma com'è in effetto si tiene, per sodifiar alla privata emolazione ch'egli ha con quel signore. Et li han fatto scriver di qua dal padre Pasman suo confidentissimo, ricordandoli a non muoversi a cosa alcuna senza ordine espresso di sua maestà...*”. Jelentése Borghesehez, Prága, 1616. április 4. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 82. De Mara sorai éppen azon a napon keletkeztek, amikor egy másik jelentésében Pázmány ártatlanságának bebizonyosodásáról adott hírt a Kúriának.

⁹⁰ „Mi bizony nagy megpróbáltatást élünk át, hogy jelenlétét nélkülöznünk kell” („*Nos sane magam sentimus iacturam, quod praesentia eiusdem careamus*”) – írta neki Klesl 1616. június 3-án, amikor is sürgetőleg visszarendelte Prágába. FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 11.

⁹¹ Egyedül LUKÁCS ismerhette, hiszen a lelőhelyétől szolgáló fond csupán az 1960-as évek végén került be a Vatikánba. WOLFGANG REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.

⁹² „*Il signor cardinale Cleselio mandò la settimana passata il padre Pasman al signor cardinale Dietrichstain facendoli sapere, che egli pensava di ritirare dai negozi et dal servizio di sua maestà Cesarea, et intendeva d'introdurre esso Dietrichstain, ma non si crede. Massimiliano et Ferdinando intendo, che fin'alla venuta del conte d'Ognate vogliono dissimulare con il cardinale Cleselio, ma*

A bécsi út célja Miksa főherceg leváltása lett volna „Ausztia kormányzásából”, amit Vasoli internuncius október 31-én jelentett, miután az osztrák bíboros említést tett neki erről, mint ahogy arról is, hogy Rómába közvetlenül mindezt már megírta⁹³ – tudjuk, Pázmány kezével. A pápai diplomata október 24-én még csak arról tudósíthatta a Kúriát, hogy Miksa főherceg egy mentegetőző levelet küldött az uralkodónak.⁹⁴ 1616. november 12-ei, Kleslhez intézett válaszában Borghese bíboros nem csekély csalódottságának adott hangot az utódlás közeli rendezését veszélyeztető viszály miatt, és meglehetősen nyomatékkal követelte annak mielőbbi rendezését, és kijelentette, mindez nem nagyon fogja késleltetni Oñate megjelenését „Spanyolország határozataival”.⁹⁵

1616. november 21-én Klesl ismét az utódlás problémáiról írt Borghesének, minden átmenet nélkül közbeékelve Pázmány esztergomi érseki kinevezésének okait. Elöljáróban teljes erővel cáfolni igyekezett, hogy a Habsburg-utódlás ügyének halasztódása az ő felelőssége volna, hiába támadják a főhercegek, és ismét a spanyolok késlekedését okolta. Majd hangoztatta, hogy személyes tulajdonságain túl azért léptettette elő a magyar szerzetest, hogy a pápa és neposa kedvében járjon:

„Abban, hogy előmozdítottam páter Pázmányt az esztergomi érsekségre, nagy szerepe van annak az érületnek, amivel Őszentsége és Méltóságod viseltetnek iránta, és az akarat, amelyet az iránt mutattak, hogy a mondott egyház élére ő emeltessék, és azután a saját tulajdonságai. Őszentsége és Méltóságod azért is akartak engem kegyesen felmagasztalni, hogy annál készségesebben kedvezhessek szent szándékaiknak.”

A következő bekezdés pedig a római királyválasztás birodalmi problémáit ecsetelte, könnyebbnek tartva a megegyezést a protestánsokkal, mint a katolikusok közötti nézeteltérések kiküszöbölését.⁹⁶

che se dopo haver la cessione di Spagna non vedranno risoluzione in questo negozio della succesione, se li vogliono mostrare aperti inimici, et farli contra appresso sua maestà, sta intanto esso cardinale Cleselio molto sospeso, et non sente volentieri, che di nuovo le lor' altezze si abbochino in Zel.” Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. augusztus 29. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 183r. – A 1616. nyarán nemcsak Ridolfi útján, hanem Rómából közvetlenül is sürgetett (vö. például Borghese augusztus 13-ai levelét hozzá, uo., serie I, vol. 944, fol. 95rv) Klesl valóban egyből léphetett Rómában, mert Borghese szeptember közepén arról volt kénytelen biztosítani, hogy egy pillanatig sem tápláltak kétséget aziránt, hogy mindig méltósága és hivatása szerint jár el. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 112rv.

⁹³ Az ügyvivő titkosított jelentése: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 207r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben).

⁹⁴ Az ügyvivő titkosított jelentése: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 208r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben).

⁹⁵ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 138v–139r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben). Borghese e levelének másik példánya: Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 302r.

⁹⁶ BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r–41v; *Dokumentumok*, 31. sz. November 28-ai, újabb levelében Klesl utóbbi, birodalmi szálát fűzi tovább Borghese november 5-ei (vö. Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 290r–291r) és 12-ei leveleire adott válaszában, főként a bajor tárgyalások vonatkozásában. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r–43v. Saját elkötelezettségének erős kritikával kezelendő hangoztatása mellett aláhúzza – magát a veszélyt érezve, nagyságát viszont már kevésbé –, hogy Miksa főherceg köteles engedelmeskedni a császárnak: „et ella può assicurare la santità sua, che io nel negozio della

Feltűnő, hogy Klesl itt már a történeti valóságnak megfelelően saját szerepét állítja előtérbe Pázmány promóciójában, de még mindig erősen hangsúlyozza: ezzel leginkább a pápa és neposa kedvében próbált járni. December 10-ei válaszában a nepos ismét felhívta az osztrák kardinális figyelmét: *Oñate* nem fogja késleltetni megjelenését, és a pápa azt óhajtja, hogy mindent készítsen úgy elő, hogy gyorsan végezni tudjanak, amit erősen remél. Pázmányról eközben csak annyit jegyzett meg röviden, hogy reméli, kinevezése sokat fog használni a magyarországi katolicizmus számára, és elismeri: kinevezésében, miként Bethlen jobb belátásra kényszerítésében Klesl játszott döntő szerepet.⁹⁷ Megjegyzendő, hogy október 22-én Borghese a belső ember Vasolinak első helyen még Magyarország érdekeit említette Pázmány prímási méltósága kapcsán.⁹⁸

A rendelkezésre álló forrásokból egyértelmű, hogy Pázmány elsődlegesen császári jelölt volt Esztergom élére. Vajon mi magyarázhatja, hogy Klesl – amint már eseménytörténeti narratívánkban is előkerült – mielőst meggyőződött V. Pál hajlandóságáról, sőt eltökéltségéről, már 1615 novemberében igyekezett őt a pápa kiválasztottjának feltüntetni – kihasználva De Mara mind feltűnőbb ragaszkodását a magyar jezsuitához is –, és 1616. október/novemberében, a pápai megerősítés hónapjában mind Niccolò Ridolfi ideiglenes ügyvivő útján, majd mind saját levelében szükségesnek látta ezt hangoztatni, utalva saját bíborosi kinevezéséből eredő lekötöttségére is? És teszi mindezt ugyanabban a levélben, amelyben az utódlás problémájáról szól, nem sokkal az után, hogy a kulcsfontosságú kérdésben közölt állításait épp az esztergomi érsek bevonásával igyekezett hitelesíteni?

A magunk részéről a leglogikusabb magyarázatot csakis abban találjuk meg, hogy a Kúria szemében Pázmány személye olyannyira garanciaként szolgált Ferdinánd magyarországi utódlásnak biztosítására, hogy Klesl – aki szintén ugyanezen politikai cél saját elképzelései és ütemezése szerinti megvalósulása érdekében biztosított már-már meseszerű karriert a renden belüli problémákkal küszködő jezsuita számára – azonmód saját szándékai, halogató taktikája igazolására is felhasználta Pázmány személyét. Ami még nyilvánvalóbbá teszi számunkra, hogy a császári és pápai politika

successione farà tutto quello, che io farei, quando sua santità fosse medesima presente, conciosia [!], che a questo io mi trovo obbligato, et per Dio, per la mia coscienza et per l'utile della religione et per il desiderio di sua santità et suo commandamento et per molte altre cagioni, come con altre mie ho scritto a vostra signoria illustrissima. Et il tutto consiste, che il serenissimo Massimiliano si rimetta et si confidi nell'amore fraterno di sua maestà Cesarea et nella sua disposizione. Al, che io voglio aiutare, quanto potrò, et anco procurare, che monsignor nunzio non tralasci di far la sua parte a nome di sua beatitudine". Uo.

⁹⁷ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 148r–149r. Lásd *Dokumentumok*, 31. sz. (jegyzetben). Vö. Borghese 1616. december 17-ei levelét is: Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 358r–359r. (Itt hívjuk fel külön a figyelmet arra, hogy e kötet tartalma több-kevesebb átfedést mutat a Serie I, vol. 944-ével. Vö. uo., fol. 155r–157r.)

⁹⁸ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 185r; Germania, vol. 27, fol. 156v–157r. (Szövegét lásd fentebb.)

tulajdonképpen közös nevezője, amely Pázmány érseki kinevezését lehetővé tette, valóban II. Mátyás utódlásának kérdése volt. Nem más tehát, mint az a probléma, amelynek nem kleseli, a protestánsokkal kötött megegyezés útján megvalósuló rendezése egyenesen a harmincéves háború kirobbanásához vezetett.⁹⁹ Persze nem valószínű, utaltunk már rá, sőt elképzelhetetlen, hogy a kleseli *Ausgleich* maximális érvényesülése elejét tudta volna venni az elkövetkező több évtizedes kataklizmának, ahhoz túlságosan is szűk körű, „kerekasztalszerű” egyeztetési és a többségi támogatást rendszerint nélkülözni kényszerülő módozat volt. A II. Mátyással együtt nem a spanyol, hanem a szabadabb légkörű bécsi udvarban nevelkedett, gyakorlatiasabb Miksa főherceg, aki lényegében irányt szabott az intranzigensebb Ferdinánd politikájának, a Német Lovagrend nagymestereként évig élt merгентheimi székhelyén, és 1599–1602 között szélében hosszában bejárta a Birodalmat. Biztos volt benne és jól látta, hogy a nagy háború elkerülhetetlen. A Titkos Tanács elnökével ellentétben nem elkerülni, hanem elébe igyekezett menni a vihar.¹⁰⁰

3.A II. FERDINÁND TRÓNÖRÖKLÉSE, KLESLI BUKÁSA ÉS AZ ÚJ PRÍMÁS

Maga Pázmány fényesen beváltotta úgy a katolikus konfesszionalizáció,¹⁰¹ mint a Habsburg-szukcesszió érdekében hozzá fűzött reményeket. A Bethlen–Homonnai-féle konfliktus kiújulása-

⁹⁹ A harmincéves háborúra, és különösen előzményeire – melyek, mindjobban látszik, Pázmány kinevezésének konkrét, ok-okozati történeti kontextusát jelentik – többek között lásd: *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher (1598–1618) I–XII*, hg. v. der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften, München 1870–1978; *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten (1618–1651) I–X*–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig–München 1907–1998–; KONRAD REPGEN, (Hg.), *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988; RONALD G. ASCH, *The Thirty Years' War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, New York 1997; PARKER, *The Thirty Years' War*, i.m.; általánosabb megközelítésben: KASPAR VON GREYERZ–KIM SIEBENHÜNER (Hg.): *Religion und Gewalt. Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800)* (Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte 215), Göttingen 2006.

¹⁰⁰ Vö. ALTMANN, *Klesl*, 42–45 (a szócikk zárómondata határozottan tagadja, hogy a konfliktus kiküszöbölhető lett volna); illetve WINFRIED SCHULZE (Hg.), *Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich?* (Studien zur neueren Geschichte 1), St. Katharinen 2002. – Újabban azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a tárgyalási készség hiányának, illetve annak, hogy a birodalmi struktúra a 17. századra alkalmatlan volt a problémák tárgyalásos rendezésére, noha kifejezett hadicéljai csak Pfalznak és a Habsburgoknak voltak az *Imperium* meghatározó tényezői közül. AXEL GOTTHARD, *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619 – ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*, Historisches Jahrbuch 122 (2002) 141–172, különösen 158–159.

¹⁰¹ Említett 1621. október 23-ai relációjában Carlo Caraffa nuncius a mostoha körülmények ellenére már az első évekbeli tevékenységét is említésre méltónak tartotta: „è prelado di molta bontà et valore, et chi in questo poco di tempo, d'ha posseduto qualche cosa della sua chiesa havea principiato opere molto utili al servizio di Dio, et all'accrescimento della religione cattolica, sebbene poi per la rovina della guerre, per le quali, come ho detto, è restato privo di tutto, non ha potuto continuarli secondo l'suo buon proponimento.” BAV Barb. Lat., vol. 6929, fol. 86rv.

nak lecsendesülését követően,¹⁰² vagyis mihelyt a belpolitikai fejlemények lehetővé tették, energiáit erre a feladatra összpontosította. 1617 őszén a pozsonyi megyegyűlésen mondott remek beszédével, a megyékhez írt körlevelével meggyőzősen és hatásosan érvelt Ferdinánd megválasztása mellett. Az 1617. december 13-ára összehívott, majd 1618. március 4-re halasztott királyválasztó országgyűlésen meghatározó szerepet játszott a gráci főherceg május 18-ai megválasztásában,¹⁰³ amire az utolsó pillanatban, öt nappal a prágai *defenestratio* előtt került sor.¹⁰⁴ Az eredmény eléréséhez számos felekezeti, rendi engedményen keresztül vezetett az út. A fordultatos tárgyalások menetében, hamarosan visszatérünk még rá, többször is szembefordult patrónusával, és minden rábeszélő készségét bevetve igyekezett meggyőzni a magyar nemességet. Két év múlva a rendek kifejezetten azzal indokolták elpártolásukat, hogy „akaratuk ellenére és csodálatos mesterkedések hatása alatt (*iniviti mirisque artibus inducti*) választották Ferdinándot királyukká. Most először került sor *diploma augurale*, a rendi feltételeket elfogadó koronázási hitlevél kibocsátására. A kompromisszumra Pázmánynak személyesen kellett rábeszélnie a főherceget. „Jó füle volt, s meghallotta a távoli mennydörgést, mely a harmincéves háború közeledtét jelezte” – írja róla találóan MAKKAI LÁSZLÓ.¹⁰⁵

Az újdonsült uralkodót 1618. július 1-jén Pozsonyban magyar királlyá koronázó esztergomi érsek vélhetően a trónutódlás biztosításában szerzett érdemei miatt kapta meg a titkos tanácsosi címet,¹⁰⁶

¹⁰² A két évvel korábbi nagyszombati békét július 31-én megerősítették, ezt II. Mátyás szeptember 2-án hagyta jóvá.

¹⁰³ Menetének ismertetése (Pázmány beszédével, az esti misével és *Te Deum*mal) Ascanio Gesualdo nuncius 1618. május 19-ei jelentésében. BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 100–101.

¹⁰⁴ Iratok, köztük Ferdinánd Pázmányhoz írt levelei, eseménytörténet: FRANKÓI, *Pázmány... levelezése*, 132skk, különösen n. 102. 114. 118. 120. 122. HANUY, *Pázmány... levelei*, 122skk; illetve FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299–377; *Pázmány Péter*, 99skk; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 111skk; TIMON, *Pázmány... a jog és igazság védelmében*, 14–16; összefoglalóan, röviden utalva az Oñate-szerződésre is: FRANKÓI, *A magyar királyválasztások*, 189–203; SZEKFÜ, *Magyar Történet*, IV, 23–26; lendületes, lényeglátó összegzés: FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 13–15; BITSKEY, *Pázmány*, 134–135; a német pozitivistá irodalomban: KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 257–258.

¹⁰⁵ *Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei*, Magyarország története 1526–1686, 777–936, 812. – A cseh részvételre: *Gloria & Misera: Prag und der Dreißigjährige Krieg, 1618–1648*, hg. v. MICHAEL SRONEK–JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, Prag 1998.

¹⁰⁶ 1618. június 30-ai oklevelében még nem használja, a következő ránk maradt teljes szövegű kiadmányában, 1619. január 10-én már igen HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 99 és 110. Pázmány titkos tanácsosságáról – melyet elsődlegesen a rendi dualizmus keretében a prímási méltósággal összefüggésben értelmezek és a folytonos döntéshozatalban szintén részt nem vevő Diterichstein bíboros analógiájaként aposztrofálok – az 1998. májusi piliscsabai „Pázmány Péter és kora” című konferencián kimerítően szóltam. Tekintve, hogy a magyarok titkos tanácsbeli jelenléte messze meghaladja a Pázmány-kutatás távlatait (és a bécsi udvarkutatás előre haladtával lehetőségeimet és érdeklődésemet is), előadásom szövegét és adataimat egyrészt az e témán dolgozó PÁLFFY GÉZA rendelkezésére bocsátottam, másrészt kizárólag problémafelvetésként a közeljövőben közzétenni szándékozom. – Sajnos a Titkos Tanácsnak nincs modern és megbízható feldolgozása a 17. század elejére. A *Reichshofsrat*tal már jobb e helyzet. Vö. STEFAN EHRENPREIS, *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576–1612* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 72), Göttingen 2006 (a tagok archontológiája és rövid *curriculum*a 291–316).

és lett II. Ferdinánd magyarországi, sőt egész uralmi rendszerének legbiztosabb pontja. SZEKFŰ GYULA egyenesen úgy látja, hogy Pázmány Klesl bukásával az új király „bizalmában az első helyet foglalta el”, és hangsúlyozza:

„a spanyol királlyal folyt tárgyalásokba is be volt avatva, továbbá vezető szerepe volt II. Ferdinánd 1621-ei végrendelete megalkotásában, s azon az első aláírás, két osztrák úré előtt, az ő kezétől van; márpedig ez a végrendelet foglalja össze legelőször, spanyol mintára, az Ausztriai Ház összes közép-európai birtokait, benne Magyarországot is, egyetlen hitbizománnyá és majorátussá, melyben a fiágon örökösödés rendje házi törvényként megálapíttatik. Az esztergomi érsek, a Habsburg-ház iránt tanúsított feltétlen hűségével és szolgálataival Ferdinánd királynak valóságos barátságát nyerte meg, és joggal számíthatott arra, hogy ha a rendi mozgalmakat nem ugyan leszereli, de korlátok közé levezeti, akkor a királyi hatalom további, kiterjed működése a katolikus rendek közreműködésével magyar formák közt fog haladni.”¹⁰⁷

Sajátos paradoxonnak tekinthetjük ugyanakkor, hogy Ferdinánd a számára olyannyira kedves Társaság ellenében sosem nevezte volna ki Pázmányt esztergomi érsekké. Ez a lépés a jezsuiták és a főherceg közös fő ellensége, Klesl érdeme volt. A Társaság ellenállását kétségkívül felerősítették a személyes motívumok és a bécsi püspökkel folytatott harc, ám abban is biztosak lehetünk, hogy álláspontjuk pusztán statútumaik védelmében is hasonló lett volna. Aligha kellett volna attól tartaniuk, hogy Ferdinándban, neveltjükben és fő támaszukban csalódniuk kelljen amiatt, hogy egy „problémás” tagjukat főpapi székbe ülteti.¹⁰⁸

¹⁰⁷ SZEKFŰ, *Magyar Történet*, IV, 25.

¹⁰⁸ Annak ellenére, hogy Pázmány prímási méltósága számos előnyt hozott a Társaság számára, a rend az 1620-as években is következetesen ellenezte tagjai püspöki méltóságát. 1628-ban a zágrábi székre Dobronoky György, illetve Szabó Miklós neve vetődött fel. A generális ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy reméli: a Jézus Társaság iránt olyannyira elkötelezett II. Ferdinánd nem fog ilyen súlyos merényletet elkövetni a rendi szabályzat ellen, és megdicsérte a két rendtagot, hogy időben jelezték előjárójuknak kinevezésük fontolóra vételét az uralkodó részéről. A generális helyettük Marnavich Tomkó János ajánlotta: „*Etsi non dubito, quin reverentia vestra si periculum, uti aliqui suspicantur, viderit, ne aut P. Georgius Dobronoky aut P. Nicolaus Sartorius pro successore episcopi Zagrabienensis proponantur, sua sponte omnem industriam adhibitura sit, ne societas a religiosissimo suique amantissimo imperatore tam grave vulnus accipiat; tamen officii ratio non permittit, ut, quamvis forte periculum non ita praesens aut certum sit, ipse tamen vel ad suspicionem eius opprimendam omnem quoque operam non adhibeam. Quare his reverentia vestra procuracionem talis periculi quam maximo possum, affectu commendo, uti idem etiam P. Guilielmo Lamormaini, quam impensissime comemndavi, cui etiam quo facilius imperatorem, si forte is ad aliquem e nostris inopia aliorum ad episcopale officium aptorum, proponendum inclinaret, ab eo consilio abducatur, suggesti virum ad munus episcopi insigniter idoneum, nempe admodum reverendum dominum Ioannem Tonco Marnavicium ecclesiae Zagrabienensis canonicum et archidiaconum... Ceterum quoniam et P. Gerogius Dobronocki et P. Nicolaus Sartorius magna synceritate et fide me de eo quod de se alios cogitare audiebant, praemonuerunt; et reverentia vestra quoque, uti intelligo, de suo timore certiore fecerunt, aequum esse puto, ut quibus possumus signis ostendamus, tam religiosum illorum zelum nobis summo opere gratum accidisse.* Vitelleschi Dombrinus viceprovinciálishez, Róma, 1628. július 22. ARSI Austr., 3 II, p. 1033; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 97–98.

Pázmányéval ellentétben Klesl sorsának alakulása kevésbé mondható sikeresnek. A konfesszionális feszültség a birodalomban és az örökös tartományokban sokkal erősebb volt mind katolikus, mind protestáns részről, minthogy politikai, diplomáciai eszközökkel elejét lehetett volna venni. A klesli „*Ausgleich*” bukásra volt ítélve. A vele mind ellenségesebb főhercegek, Ferdinánd és kiváltképpen Miksa, az Udvari Kamara elnöke titkos tárgyalásokba kezdtek a bíboros-főminiszter háta mögött. Klesl igazából már 1616. végére szinte teljesen elszigetelődött a katolikus oldalon belül. Miksa már ekkortól erőszakos eltávolításán gondolkodott,¹⁰⁹ és 1617 februárjában tárgyalást folytatott Visconti-Borromeo nunciussal a bíboros esetleges elmozdításának egyházi „kezeléséről”,¹¹⁰ és ami még fontosabb, saját kezükbe vették a tárgyalást a dinasztia spanyol ágával. Ferdinánd 1617. március 30-án megegyezésre jutott a spanyolokkal. III. Fülöp, pontosabban *privádója*, a Kleslhez hasonlóan szintén éppen bukása előtt álló toledói bíboros, Lerma hercege¹¹¹ hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburgok gráci ága örökölje a cseh, a magyar trónt és a császári címet, és segítséget ígért vallási/rendi ellenállás esetére. Cserébe Ferdinánd észak-itáliai (Piombino és Finale Ligur) és elzászi, észak-rajnai (Ortenau) területeket, jogokat ígért rokonának, az Itáliából az Alpokon át Németalföldre vezető létfontosságú „spanyol út”, pontosabban útrendszer stratégiai biztosítására.¹¹² A „szupertitkos”¹¹³ tárgyalásokat az állandó követ Zúñiga részvételével Íñigo Vélez de Guevara, Oñate

¹⁰⁹ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 28–29.

¹¹⁰ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 107.

¹¹¹ Az V. Pál által 1618 márciusában bíborosi méltóságra emelt Francisco Gómez de Sandoval y Rojast az – az udvarban először Margit királyné, majd az ő halála után annak domonkos gyóntatója, Luis de Aliges körül csoportosuló – ellenzék októberben távolította el, szintén az uralkodó tudta nélkül. Helyére a trónörökös *validójának* számító Olivarest juttatták. Rómának szintén nem csekély diplomáciai erőfeszítésébe telt a bíborosi immunitás védelme. Az 1621-ben a hatalomba visszatérni hiába igyekvő Lermát végül 1 400 000 *escudo* büntetésre ítélték. Az ő és Klesl pályájának, befolyásának, szerepének, utóéletének párhuzamossága szembeötlő. Még inkább az bukásuk idejéé, körülményeie, következményeie is: akár a Habsburg-dinasztia bécsi bургbeli önvédelmi reflexét, akár pedig az „*el pacifismo*”-nak nevezett, legfeljebb helyi konfliktusokat (például Észak-Itáliában) felvállaló spanyol külpolitikai időszak végét tekintjük. Lermára legújabbán lásd ANTONIO FEROS, *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III (1598–1621)* (Cambridge Studies in Early Modern History), New York 2000, a bukásra 230skk. A Kúria magatartásának változásaira Lermával kapcsolatban egy mintaszerű elemzés: VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 80–86 és 151–173.

¹¹² HEINZ SCHILLING, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648* (Siedler Deutsche Geschichte 5), Berlin 1998, 407–408 (további irodalommal: 493–496); a spanyol útról GEOFFREY PARKER klasszikus monográfiája: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge 1972, 80–101 (különösen fontos volt a savoyai tengeri kijárat védelme); a spanyol hadicélokról pedig: PEER SCHMIDT, *Spanische Universalmonarchie oder „Teutsche Libertet”. Das spanische Imperium in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges* (Studien zur modernen Geschichte 54), Stuttgart 2001.

¹¹³ A pápai diplomácia annyit azonban ki tudott deríteni, hogy ekkortájt a követ futárt küldött Madridba „*per conto della successione stabilita*”. Vasoli jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. június 12. BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 176r. Arról is tudtak a prágai nunciatúrán, hogy titkos tárgyalások folynak a dinasztia spanyol ágának adandó kompenzációról: „*Con grandissimo desiderio si aspetta d’intendere dove parino le domande del conte d’Ognat circa la ricompensa, che pretende da*

grófja folytatta. A róla elnevezett szerződés (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bohemiae*) végső formába öntésére, aláírására 1617. június 15-én, majd július 29-én került sor.¹¹⁴

A paktum létéről, tartalmáról a Habsburgokon és a tárgyaló diplomatákon kívül majd egy évtizedig senki sem tudott.¹¹⁵ Klesl sem, akinek pozícióit a tikos Habsburg-alku rendkívüli mértékben meggyengítette. Az Oñate-szerződésnek köszönhetően egy csapásra megvalósult az, amit a pápai diplomácia hosszú évek tárgyalásaival, akcióival, a főhercegek és Klesl közötti közvetítésével nem tudott elérni, illetve amit az osztrák bíboros mindeddig szívós taktikázással el tudott hárítani (azért hogy a Habsburg-szukcesszió általa és számára kedvezőnek gondolt időpontban, körülmények között, lehetőleg minél később, ám ne túl későn, az elengedhetetlennek vélt „*Composition*”-nak köszönhetően valósuljon meg). II. Mátyás a Miksa főherceggel mind önállóbb politikába kezdő Ferdinándot fiává fogadta és örökösévé nyilvánította. Már 1617. június 5-én/6-án sor került cseh királlyá választására (pontosabban deklarálására), majd június 29-én koronázására.¹¹⁶

Az Oñate-szerződés és Ferdinánd cseh királysága végletesen meggyengítette a bíboros-főminiszter pozícióit.¹¹⁷ Minél többet foglalkozunk a témával, egyre erősebb a gyanúnk, hogy Klesl az utódlás kérdését – bár igyekezett nagyon leplezni¹¹⁸ – végül ténylegesen csak Mátyás halála után kívánta rendezni. Minden előkészületet igyekezett megtenni arra, hogy ekkor Ferdinánd örökösödése valóban biztosított legyen mindegyik trónon, így a magyaron is, ám ezt a főherceg egyedül öneki köszönhesse, amitől befolyása megőrzését és politikája továbbélését remélhette. 1616/1617 for-

serenissimo Ferdinando in materia della cessione”. Borghese jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1617. április 8. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 73v. Vö. fol. 108r. 111r–112r is.

¹¹⁴ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 104 (az Oñate-szerződés kiadására lásd uo., 17. j.). A fordulópontot jelentő diplomáciai aktusra a vonatkozó bőséges könyvészetből lásd külön is ANDREAS KRAUS, *Maximilian I. Bayerns großer Kurfürst*, Graz–Köln[–] 1990, 90; JOHANNES BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main 1992, 38skk; VOLKER PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715* (Neue deutsche Geschichte 5), München 1991, 189. A spanyolok, akik egymillió tallérnyi támogatást is ígértek Ferdinándnak, a jogátruházás ellenére sosem jutottak Elszáz birtokába. PARKER, *The Thirty Years' War*, 37.

¹¹⁵ SCHILLING, *Aufbruch und Krise*, i.h.

¹¹⁶ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II; KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, III. – V. Pál gratulációja Ferdinándhoz: ASV Arm. XLV, vol. 12, fol. 50rv.

¹¹⁷ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 108.

¹¹⁸ 1616. november 28-ai, Borgeséhez intézett levelében egyenesen az hangoztatta, hogy aki késlelteti az utódlást, a pápát és a vallást is veszélybe sodorja: „*Se l'imperatore venisse a morte in questo stato di cose parlando humanamente, la religione è persa in Germania. Questo solo mi fa stare notte e giorno in timore, non volendo io, come creatura di sua santità et di vostra signoria illustrissima, che avvenisse sotto il governo di sua santità et di sua maestà qualche cosa di male, o perder l'occasione. Quando questo negozio sarà perfetto et finito, sua santità è sicura, ma chi passa o schiva questo termine, pone sua santità a et la religione in grandissimo pericolo.*” BAV Bonc., vol. E 16, fol. 42r–43v; vö. még uo., fol. 40r–41v (*Dokumentumok*, 31. sz.) is. A köntörfalazás még szembetűnőbb Klesl 1617 elején Rómába küldött hosszas leveleiben: BAV Barb. Lat., vol. 6899, fol. 11r–13v és 141v (Prága 1617. január 9. és 17.).

dulójára azonban az események irányítása kezdett kicsúszni kezei közül, és már csak lohol utánuk.¹¹⁹ A Kúria érdemére legyen mondva, hogy augusztus végén Ridolfi révén, ha finoman is, de figyelmeztették a bíborost: Oñate megérkezése után nincs több mozgástere.¹²⁰ A Klesl-bizalmasnak számító pápai kamarás pedig diszkrétan közölte pártfogójával: Rómába egyre több kedvezőtlen jelentés érkezik róla.¹²¹

1617 elején a szentszéki diplomácia már kitapinthatóan a főhercegekkel működött együtt, leginkább titokban.¹²² 1617 nyarán, a cseh királykoronázást követően, a megváltozott erőviszonyok

¹¹⁹ Példa erre 1618. április 30-án Pozsonyból a pápához – annak február 10-ei buzdító brevéjére – intézett levele, ahol hosszasan sorolja a birodalmi *conventus electoralis* előtt sorakozó problémákat. Többek között felhossa, hogy a magyar választást hét hétnyi tárgyalás után is épphogy sikerült lebonyolítani: „*In septimam pene hebdomadam hic haeremus et gravissimum successionis in hoc regno negotium vixdum superavimus*”. HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, IV, n. 846. Látni fogjuk, a legnagyobb nehézséget ő maga jelentette.

¹²⁰ Azt javasolták neki, hogy időben készíttesse elő a megegyezéshez szükséges iratokat: „*E degna secondo il solito di molta commendazione la diligenza, che vostra signoria ha usata col signor cardinale Clesellio per conte del negozio della successione, et in particolare perché non si perda tempo d'aggiustar le lettere reversali prima della venuta costà del conte d'Ognat, il, che sarà bene, che vostra signoria vadi ricordando a sua signoria illustrissima...*” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. augusztus 28. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 99v. – Az Államtitkárság ugyanekkor azt is tudatta Ridolfival, hogy a Madridot már elhagyó spanyol márkis első úti célja Graz. Uo., fol. 98v–99r. December 17-én – aligha célzatosság nélkül, talán hogy figyelmeztesse Kleslt – arról informálták a már Bresaluban időző pápai kamarást, hogy Oñate Itáliában jár, s hogy biztosak benne: Prágába érkezével meg fog oldódni az utódlás problémája. Uo. fol. 155rv. A spanyol márkis 1616. december 26-án már a cseh fővárosban tárgyalt. BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 119.

¹²¹ Aminek nyomán Vasoli uditore megrettent, hogy Klesl őt fogja okolni a kedvezőtlen jelenségekért, ezért titkosítatlan, Kleslről kedvező jelentések írására kért engedélyt Pázmány kinevezése előtt két nappal: „*Il signor Ridolfi parte poco sodisfatto di qua per le cause, che vostra signoria illustrissima intenderà più a lungo da lui, quale mi disse d'haver fatto un lungo discorso con il signor cardinale Cleselio in materia della successione, et con buona occasione haverle significato, che a sua santità et a vostra signoria illustrissima siano state date sinistre relazioni di lui, onde io dubito, che esso signor cardinal mi pigli in sospetto, et mi tenghi a torto per uno dei relatori, et sebbene fin qui mi continua i soliti segni di benevolenza, mi risolvo però d'andar circonspetto nelle lettere aperte per il dubio, che si può havere, che non procacci di chiarirsene con aprir i miei pieghi; se paresse però a vostra signoria illustrissima nelle occasione di rispondere alle sue lettere parlar di maniera, che li si levi questo sospetto, crederai li potesse molto giovare per il servizio pubblico, che per altro poco me ne curo, tuttavia me ne rimetto, come devo, alla singolar prudenza di vostra signoria illustrissima, alla quale mi basta d'haver fatto sapere, quanto passa*.” Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. szeptember 26. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 204r.

¹²² Visconti-Borromeo tárgyalásai az utódlásról (mindenek előtt és szinte folyamatosan már szinte csak Miksa főherceggel), illetve tudósításai Klesl, Oñate és Zuñiga ténykedéséről 1617. január 2. és február 6. között: Barb. Lat., vol. 6923, *passim*, különösen n. 7 és 13 (január 9., Miksa kamarása hajnalban kereste fel Vasolit, hogy Oñate küldetéséről tárgyaljon vele); 15. 28. 32. 40. 45. 46. 49 (február 6., Oñate nem volt még audiencián az uralkodónál, talán csütörtökön fog menni). Az utódlással foglalkozó 1617. évi titkos pápai tárgyalásokra, helyzetlatolgatásokra, Oñatéra stb. lásd a Visconti-Borromeóhoz és Vasolihoz, majd Gesualdóhoz intézett titkos utasításokat is: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 371, fol. 121r skk.; vol. 168, *passim*. – Borghese 1617. március 25-ei jegyzékében határozottan igazat adott Miksa főhercegnek, hogy elégedetlenkedik amiatt, hogy Prágában úgy döntöttek: előbb birodalmi gyűlést hívnak össze, és csak utána a „*convento elettorale*”-t. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 60r. Vélhetően az sem váltott ki helyeslést a Kúriában, hogy Klesl ekkortájt a törökökkel Budán folytatandó tárgyalások ürügyén kívánta elodázni az utódlás rendezését. Vasoli Borgheséhez, Prága, 1617. március 20. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 25r (*ciffre*). – A Miksa iránti növekvő római szimpátiát mutatja, hogy a pápa teljesítette a főherceg kérését, hogy adja áldását, megerősítését a Szent Lipót síremlékére helyezett drágaköves aranykoronára. A lépés Miksa örökös tartományokra („Ausztriára”)

nyomán a magyar királyválasztás közeli bekövetkeztével számoltak,¹²³ melynek megvalósult ütemezése sem felelt meg igazán Klesl elképzeléseinek, bár igyekezett az eredményt a maga javára kamatoztatni.¹²⁴ Az 1618. május 23-ai cseh felkelés pedig sajátos kísérletének: a felekezeti kompromisszumokat sem nélkülöző, a rendek közötti egyensúlyokra épülő, s a rendi konföderációs törekvéseket a Habsburg-tartományok integrálására felhasználni kívánó hatalmi rendszerének bukását jelentette. 1618. július 20-án Ferdinánd a Hofburgba hívatatta a még mindig a csehekkel való egyezkedésre hajló főminisztert. Klesl – a talán beavatott új nuncius – Ascanio Gesualdo¹²⁵ társaságában érkezett,¹²⁶ aki azonban az épületbe már nem kísérte be. A főminisztert az ifjabb uralkodó lakosztályának előszobájában annak megbízható hadvezérei, Dampierre, Collalto és Prainer letartóztatták. Bíborosi öltözkét egyszerű papi (más források szerint jezsuita) habitusra cseréltetve kosiba tuszkolták, majd rövid kitérővel az elfogatást kitervelő Miksa főherceg egyik tiroli várába szállították.¹²⁷ A kardinális szállásán lefoglalt 300 000 forintnyi készpénzt a cseh háborúra, illetve a török szultánnak küldött diplomáciai ajándékokra fordították. Jellemző epizód, hogy a betegen, ágyban fekvő és a történekről mit sem sejtő II. Mátyás, amikor informálták, sokáig fel sem fogta mi történt, és a bécsi püspökért akart küldetni, hogy szokás szerint azonnali tanácsát kérje.¹²⁸

vonatkozó, a birodalmitól, illetve a csehtől és magyartól a maga számára elkülönített utódlási igényének pápai támogatását jelentette. Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1617. február 11. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 8r.

¹²³ „*Quanto al regno d'Ungheria sarà, che lei avvisi quelche costà si disegna, et se ci è pensiero di farlo cadere in persona del medesimo signor arciduca Ferdinando.*” Borghese jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1617. június 24. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 111v.

¹²⁴ Vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 300–301skk. 1617 elején már mindenképpen későbbre kívánta halasztani a magyar trónöröklést, mint a csehet és a császárit. „*Habbiamo acquistato col mezzo dell'arcivescovo di Strigonia l'insolenza di Betlem Gabor. Dio presti più oltre la sua grazia, rendo solo coperte le bragie et non estinte, stante, che siamo lontani d'Ungheria 40 leghe, et bisogna trattar i negozii di quel regno armata mano et, che sia sua maestà medesima, che li compenga, nè io so vedere come sua maestà potrà venire ad una dieta in quel regno stante il grave negozio della successione nell'imperio et in Boemia.*” Levele Borgheséhez, Prága, 1617. január 30. BAV Barb. Lat., vol. 6899, fol. 191v.

¹²⁵ Kinevezésére Visconti-Borromeo 1617 februárjában állomáshelyén bekövetkezett váratlan halála miatt volt szükség. A római Habsburg-diplomácia 1617. május 27-én jelentette az addig Albert főherceg németalföldi udvarában működő főpap áthelyezését. Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. május 27. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 583rv.

¹²⁶ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 30.

¹²⁷ A letartóztatás leírása: ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 704–705. Lásd Zorzi Giustiniani velencei követ hasonlóan részletes, ám több ponton eltérő beszámolóját is. HAMMER PURGSTALL, *Klesl's... Leben*, IV, n. 883. – Amennyiben Klesl 1616. végén azért tette titkos tanácsossá Rambaldo Collaltót, hogy megnyerje, úgy nem járt sikerrel. Levele hozzá, miszerint „*sua maestà Cesarea habbia gratificato vostra signoria illustrissima in dichiararla suo consigliere secreto*” 1616. december 19-én kelt. MZA Rodiny Archiv Collalto (G 169), fasc. 1718 (V. 24).

¹²⁸ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 30–31.

Klesl megbuktatásába Pázmány – például Dietrichstein kardinálissal ellentétben – természetesen nem volt beavatva. Tardoskeddről, 1618. július 22-én két nappal pártfogója letartóztatása után gyanútlanul még mint hivatalban lévő főminiszternek írt neki levelet, éppen a cseh lázadás leverésére átvezénylendő érsekújvári katonaság ellátmányával kapcsolatban.¹²⁹ Jóllehet Klesl megítélése az elkövetkező időszakban, egészen rehabilitálásáig rendkívül negatív volt (például a lefolytatott pápai vizsgálatban kihallgatott 32 tanú közül kettő kivételével ellene vallott: vétkes a római királyválasztás akadályozásában, a cseh felkelésben, a törököknek és a protestánsoknak való kedvezésben, valamint simóniában)¹³⁰ semmiféle nyomát nem találjuk annak, hogy patrónusa bukása akár egy pillanatra is veszélyeztette volna a magyar prímás pozícióit. Ekkorra a dinasztíának már olyan szolgálatot tett, ami nemcsak politikai túlélését biztosította, hanem befolyását is megnövelte.

Ennek ténye, ha közvetetten is, de megerősíti megítélésünket: a pápai politika alapvetően azért közteleződött el a magyar jezsuita személye mellett, mert érseki kinevezésére a Ferdinánd főherceg és Klesl közötti diplomáciai közvetítés részeként, illetve a gráci ág trónra lépésének egyik fontos garanciájaként tekintettek.

* * *

Rómában a katolikus és a Habsburg érdekek azonosságának tudatában természetesen a megelégedéssel vették tudomásul az utódlással kapcsolatos fejleményeket. Így Ferdinánd cseh királyságának hírért,¹³¹ amely után hamarosan várták nemcsak a magyar koronázást, hanem a császárválasztó birodalmi gyűlést is. Az először 1618. február 2-ára összehívott *convento elettorale* azonban már csak a harcok közepette, II. Mátyás halála után, 1619. augusztus 26-án választotta császárrá Ferdinándot megfelelő ellenjelölt hiányában és a katolikus szavazattöbbségnek köszönhetően.¹³²

A pápai udvarban időközben élénk figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket. 1617. október 7-én az Államtitkárság örömmel nyugtázta Vasoli uditore jelentését, miszerint a magyarok

¹²⁹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 102.

¹³⁰ A tanúk Klesl közeli egyháziak, világiak, nemesek és szolgák voltak. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 31–34; RAINER, *Der Process gegen Kardinal Klesl*, 72–128 (a vallomások összefoglalásaival).

¹³¹ Lodovico Ridolfi jelentései II. Mátyáshoz, Róma, 1617. július 1. és 22. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 596^{rv}. és 615.

¹³² A császárválasztás rendszerére stb.: LUDOLF PELIZAEUS (Hg.), *Wahl und Krönung in Zeiten des Umbruchs* (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte 23), Frankfurt a. Main[–] 2008, különösen 76skk és 84–86; VOLKER PRESS, *Das römisch-deutsche Reich – ein politisches System in verfassungs- und sozialgeschichtlicher Fragestellung*, Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“ (hg. v. Grete Klingenstein–Heinrich Lutz), München 1982, 221–242.

arra kérték II. Mátyást, hogy mielőbb hívja össze az országgyűlést és jelenjen meg személyesen rajta, hogy biztosíthassák Magyarország utódlását Ferdinánd személyében. Borghese egyúttal azt közölte Gesualdo nunciussal, hogy „kedves lesz a pápának, ha lépésről-lépésre beszámol mindarról, amit ezzel kapcsolatban meg fog tudni.”¹³³ A császári nunciatúra természetesen eleget is tett az utasításnak, és nemcsak jelentéseiben tudatta a fejleményeket, hanem számos országgyűlési dokumentum másolatát is megszerezte, mellékelte.¹³⁴ Az Államtitkárság minden alkalommal azonnal és érdemben reagált.¹³⁵

¹³³ „Per qualche scrive l'auditor Vasoli, instano gli Vngbari presso sua maestà Cesarea, che convochi quanto prima la dieta di quel regno, et che vi assista di persona. Et potendo con questa occasione stabilirsi in persona di Ferdinando la successione d'Ungheria, sarà caro a nostro signore, che vostra signoria lasci d'avvisarci qualche anderà intendendo di mano in mano sopra questa materia.” Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1617. október 7. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 145r. – Párhuzamosan Rómában meglelégedéssel nyugtázták az új primás konfesszionális téren elért diplomáciai eredményeit is: „Monsignor Arcivescovo di Strigonia merita molta lode per il suo zelo et per la fatica fatta a favore de' cattolici di Transilvania con la restituzione di alcuni vilaggi et chiese.” Borghese Gesualdóhoz, Róma, 1617. szeptember 30. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 443, fol. 432r.

¹³⁴ A tudósítások legfontosabb fennmaradt forrása: BAV Mss. Chigiani, N. I. 5 (*Registro delle lettere, che si scrivono all'illustrissimo singor cardinale Borghese ad altri di Palazzo, et a signori cardinali capi di congregazioni nella nunziatura presso la maestà del re di Boemia dal principio dell'anno [1618] sin per tutto il 1619*). Eredeti registrumkötet Gesualdótól. Nem a nunciatúra direkt, államtitkársági levelezését tartalmazza, hanem a nunciatúra egyéb korrespondenciáját és *avvisi*-szolgálatát. Nagyon érdekes, hogy a kötet magát nem császári nunciatúrának nevezi, hanem már úgy mond a jövőre koncentrálva „a cseh király melletti” követségnek. A részletes, *avvisi* szerű tudósítások a pozsonyi országgyűlésről, az országgyűlései iratok széles garmadájának (propozíciók, *gravamenek*: például hogy a Habsburgok örök tartománynak tekintek Magyarországot) másolatai: fol. 20vskk. Az erre az időszakra vonatkozó nem tikosított jelentések: BAV Barb. Lat., vol. 6924 (lásd különösen a választásról tudósító, már idézett május 19-ei *dispacciót*, fol. 100–101). Úgy tűnik, közülük sok nincsen meg (tartalmukra lásd a következő jegyzet államtitkársági jegyzékeit). Néhány mellékletük azonban fennmaradt. Így például Pázmány híres és közismert országgyűlési beszéde Ferdinánd mellett: *Opinio archiepiscopi Strigoniensis de successore regio*. „Quot dissidia ac clades...”; „Circa personam eligendam”. Az írás Pázmány kancelláriájának kalligrafikus írása. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 68, fol. 430r–433v (fol. 433v államtitkársági kézzel: „*Opinio archiepiscopi Strigoniensis de regni Vngariae successione*”). Vagy II. Mátyás 1618. március 23-ai propozíciója a rendekhez (indokolja miért nem tud jönni, Ferdinánd proklamálását, elfogadását és koronázását javasolja, az ő rendelkezéséig nem fog az ország ügyeibe avatkozni, stb.) ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 127.e, fol. 307r–309v. (A március 28-ai uralkodói leirat uo., fol. 311rv). – Gesualdo tikosított jelentései 1618 tavaszáról, nyaráról: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, *passim*. Közülük itt illusztrációképpen két érdekes *dispacciót* idézünk. 1618. március 18-án Bécsből értékes jellemzést adott a protestánsok között is népszerű, a nádorságra egyedül esélyes Forgách Zsigmondról: „*Il Forgatz è più d'ogni altro in predicamento d'esser creato palatino, onde si credo, che sia per cader in lui senz'altro. Intendo esser assai buon cattolico, ma per i modi, che usa con gli heretici si fa da loro molto amare. Onde anco da essi è desiderato. Essendosi toccato con occasione de addurre varie ragioni, per le quali si debba prima far l'elezione del re, che del palatino, esser la maestà regia di antica descendenza Vngara, hanno gli Vngari preso grand'animo di promoverlo, et degli heretici in particolare molti hanno detto, che perciò si deve ad ogni modo accettar per re*” (fol. 44r). Június 9-én, szintén Bécsből pedig arról számolt be, hogy a bécsi protestánsok Pozsonyba küldték néhány képviselőjüket, hogy kihasználják a koronázás alkalmát, és az ottani protestánsok segítségével templomot szerezzenek a maguk számára Bécsben. Elmondása szerint Pozsonyban különösen a protestáns megyék hazautazással fenyegetőztek, ha nem orvosolják a sérelmeket, és meg is tették volna, ha a nádor nem tartja vissza őket (fol. 67–69r).

¹³⁵ A Habsburg-utódlásra, magyar országgyűlésre és királyválasztásra 1618. első felében fordított kúriai figyelemre lásd Borghese jegyzékeit Gesualdóhoz (összehívás, király és nádorválasztás, protestáns vs. katolikus küzdelmek). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 179r–180v. 181r. 186r. (március 17.: „*Intendo per una di vostra signoria de 24 del passato il*

Amennyire aggodalomra adott okot a diéta tárgyalásainak elhúzódása,¹³⁶ annyira osztatlan örömet váltott ki Ferdinánd megválasztásának híre az Örök Városban,¹³⁷ és persze magánál V. Pálnál is,¹³⁸ nem is szólva magáról a koronázásról.¹³⁹

A pápa a magyar országgyűlés kapcsán 1618. február 1-én külön brevét intézett a magyar prímáshoz, amelyben a pápai iratok szokásos emelkedett hangnemében emlékeztetett az Apostoli Szék elvárásaira:

„Tudod, Testvérünk, hogy az Úr kedvezésével hamarosan sor kerül a királyválasztó magyar gyűlésre, amelyen hogy mennyit fog érni a Te tekintélyes és okosságod, eléggé ismerjük, és nem kételkedünk, hogy a katolikus hit

suo arrivo in Vienna con buone nuove della salute di sua maestà et che gli Vngheri congregati che saranno dimanderanno per successione in quel regno la persona del re Ferdinando, il che piaccia a Dio, che segua quanto prima”). 193v. 196v. 197v–198v. 201v. 203v. 205v–206r. 208v–209r. 215v. 216v. A titkosított utasításokban is számos fontos adat található (protestáns országgyűlési követelésekre, nádorválasztásra, Miksa–Klesl precedenciális és politikai harcára stb.): ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 27r. 29r. 32r. 33r. 37r. 62r.

¹³⁶ „Si divulgono cose tanto diverse circa la tardanza della risoluzione della dieta di Vngaria, che non può sua santità medesima con tutta questa corte non restare con qualche travaglio per la successione di quel regno in persona del re di Boemia, et certo, che alle communi letizie non manca, che questa felice nova, poiché di già ci è avviso, che alli 18 del presente mese erano andati i commissari del re cattolico per fare la restituzione di Vercelli...”. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. április 28. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 788rv.

¹³⁷ „Quanto più è stata desiderata la nova della successione del regno di Vngaria nella persona del serenissimo re di Boemia, tanto più è stato il contento per le lettere, che hanno avisato questo felicissimo successo, nel quale havendo tanta parte la benignità di vostra maestà Cesarea ciascheduna persona le ne attribuisce lodi immortali, et particolarmente il sommo pontefice, che con giubilo non ordinario se ne rallegra con vostra maestà Cesarea, et desidera, che Dio benedetto le conceda ogni felicità, vedendo da essa risultare tanto beneficio alla chiesa. Io come humilissimo servo rappresento a vostra maestà Cesarea et il contento di sua beatitudine et di tutta questa corte, et nelle communi allegrezze le ricordo l'infiniti obblighi miei.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. május 18. (!), ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 758rv. A Ferdinándhoz intézett gratuláló brevék, hogy végre „*post varias et longas difficultates*” sor került magyar királlyá választására: ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 311–312. Mindkét bréve – az egyik *motu proprio* gratulált, a másik Ferdinánd hírt adó levelére válaszolt – 1618. június 9-én kelt. Ezeket (duplimátumukat) a gráci nunciatúra kézbesítette: „*Ha fatto vostra signoria bene di non palesare al serenissimo Ferdinando il breve et le lettere, che furono inviate a Lei risponsive a sua maestà per la sua elezione in re di Ungheria, giacché l'auditore di monsignor nunzio di Graz si trova haver prevenuto in render egli il duplicato.*” Borghese Gesualdóhoz, Róma, 1618. július 20. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 220v–221r. Vö. még ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 432, fol. 673v és 674r.

¹³⁸ „*Molte sono state le lodi, che si attribuiscono da sua santità a vostra maestà Cesarea per il successo della dieta di Vngaria, et molta è la speranza concepita da sua beatitudine et da tutta la corte della risucita del convento elettorale, al quale sapendosi, che vostra maestà habbia diretti tutti i suoi pensieri et desideri, prego Iddio benedetto, che le agevoli la via dall'impedimenti.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. június 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 748rv.

¹³⁹ A nunciusi tudósításban a szertartásról a főherceg–bíboros precedencia-vita állott, amelyet a jelek szerint Miksa nyert meg: „*Alla coronazione di Possonia fu presente il signor cardinale et in chiesa sua maestà stava in mezzo nel suo baldachino, in cornu evangelii l'arciduca Massimiliano, et epistole il signor cardinale. A mensa nel tavolino stava in capo il re parimente sotto baldachino, a parte destra Massimiliano et alla sinistra il cardinale.*” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécs, 1618. július 4. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 98r. Az Államtitkárság 1618. július 20-án reagált a koronázás hírére: „*Ha nostro signore inteso con molto contento per le lettere di vostra signoria la nuova della coronazione seguita in Possonio nella persona del re Ferdinando properamente et senza alcun' disturbo, et che l'istesso re et arciduca Massimiliano et altri ministri di sua maestà Cesarea già fussero ritornati costì. Se ne rallegra però sua beatitudine con la maestà sua per l'aggiunto breve, il quale vostra signoria potrà ricapitare, accompagnandolo con quegli uffizi, che a Lei pareranno a proposito.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 219r.

iránti buzgósággal és a közjó iránti törekvéssel erőid szerint ezt az ügyet elő fogod mozdítani. Mindazonáltal hivatalunk adóssága arra kötelez, hogy Néked, Testvérünk, aki magadtól is önként kész vagy erre, hogy buzdításunk jeleivel ösztönözzünk, amelyek részünkről éppen semmi mást nem jelentenek, minthogy megmutatják számodra az oly nagy ügryhöz illő törődésünket. Mennyire tetsző Istennek e jövendő esemény, és mennyire kedves nekünk, felesleges megírunk Néked, egyedül Istent kérjük, hogy mindazt, amit a te kegyességedtől, okosságodtól és iparkodásodtól remélünk, adja meg Néked véghezvitelük lehetőségét.”¹⁴⁰

* * *

A pozsonyi királyválasztást övező kiemelt kúriai figyelem, a buzdító bréve éppenséggel nem cáfolják korábbi meglátásunkat, miszerint a magyar trónutódlás Rómában már 1-2 évvel korábban is az országra irányuló politikai figyelem origójának számított. Olyan fontos döntés, mint a vezető rendi méltóságot jelentő prímási szék betöltése aligha értelmezhető másként, mint ennek eredőjeként. A brévebeli biztatás gyökerei ide nyúlnak vissza.

Ez esetben talán ismét a forrásokból analizálható és szintetizálható közvetlen történeti üzenet, az elsődleges kép háttérében meghúzódó politikai, döntéshozói célok és szándékok kitapintásának szintjéig sikerült lehatolnunk. Az elkövetkezőkben továbbra is ezt az utat járjuk, mélyítjük, szélesítjük.

3.B PÁZMÁNY KAPCSOLATA KLESELLEL ÉS FERDINÁND DAL

Pázmánynak az 1618-as országgyűlésen a királyválasztásban játszott kulcsszerepének ténye régóta, és részleteiben tudott volt.¹⁴¹ A megelőző évek Habsburg és pápai politikája prioritásainak ismeretében azonban már-már különösnek mondható, hogy ezt a szerepet soha senki – nemhogy érdemben, hanem egyáltalán – nem hozta összefüggésbe esztergomi érseki kinevezésével. A történeti körülményekből és forrásokból kikövetkeztetett meglátásunk, hogy még Forgách Ferenc életében, amikor a császári diplomácia már gőzerővel dolgozott Pázmány „szabaddá tételéért” a jezsuita rendtől, ez volt a kleseli motiváció *ratio ulitmája*. A már 1615 tavaszán tett Habsburg-diplomáciai lépések

¹⁴⁰ Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 120. A bréve fogalmazványa Scipione Cobelluzzi s.k. aláírásával: ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 71r.

¹⁴¹ Lásd FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299–393; *Pázmány Péter*, 99–112 stb. (idézve már korábban is).

rendkívüli voltára ugyan már FRAKNÓI felfigyelt, céljukról azonban bevallja: „kinyomozni eddig nem voltam képes”.¹⁴²

Többször említettük már, hogy II. Mátyás és főminisztere viszonya Forgách bíborossal sokáig finoman szólva is roppant hűvös volt. Nemcsak 1608-ig, Mátyás trónra lépte után is. Forgách többször panaszkodik amiatt a pápának, hogy még római útjához sem kapja meg az uralkodó engedélyét, nyíltan Kleslt vádolva emiatt.¹⁴³ Nyilvánvaló, hogy Forgách Ferenc, bár megítélése az évtized közepére javult, az udvar szemében nem volt alkalmas és teljesen megbízható személy az utódlás politikai csatáinak egyedüli megvívására, és ez sokkal nagyobb lattal esik súlyba, mint az a népszerűtlenség, mondhatni gyűlölet, ami a protestánsok részéről övezte őt.¹⁴⁴ Kompromisszumkészebb, szinte kleseli reálpolitikai attitűdje ellenére alkalmasint ugyanez Pázmányról is elmondható volt. „Az nagy Calvinus János Hiszekegyistene” című munkája miatt a kálvinista nemesség vérmes felháborodására nemcsak Thurzó nádor fontolgatott eljárást ellene 1609-ben, hanem *Peniculus Papporum* és

¹⁴² FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 179–180, 1. j. (az általa idézett 1615. augusztus 8-ai államtitkársági jegyzék pontos jelzete: Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 256v.) FRAKNÓI szerint a tavaszi akcióban Forgách prímás is benne volt. Ennek nyomát azonban nem nagyon találjuk, sőt Lodovico Ridolfi 1615. október 3-ai levele, amely Forgách bevonását javasolja, épp az ellenkezőjét sejteti. Azt tényleg nem tarthatjuk kizártnak, hogy a még csak 49 éves Forgách halálos ágyán esetleg kifejezésre juttathatta, hogy Pázmányt szeretné utódának. Az viszont biztos, hogy a nunciusnak írt és Pázmánynak (?) lediktált s általa kézbesített (a nuncius decemberi emlékiratában idézett utolsó bekezdés kivételével történeti konkrétumot nem tartalmazó, halál közeli, de ép tudatban írt) búcsúlevelében ezt nem tette meg. A levél csak másolatban maradt ránk. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 480rv. Jelzetét közli: LUKÁCS, *i.m.*, 225, 4. j. Szerintiünk az sem valószínű, hogy Pázmány utódlását szövegében máig nem ismert végrendeletébe is beleírta volna. Vö. azonban FRAKNÓI, *i.h.*; *Pázmány Péter*, 73–75; SÍK, *Pázmány*, 72. Az állítás, hogy Forgách Pázmányt szánta utódnak, KAZYIG vezethető vissza: „*Visus est ipse illum reliquisse haeredem*”. Vö. SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, 818. FRAKNÓI 1903-as monográfiájában egyenesen Forgách tudatos tervezéséről beszél, szerinte az udvar az ő fellépése nyomán karolta fel az ügyet, és az 1615. tavaszi római tárgyalások Pázmány turóci prépostsága érdekében indultak meg. Hivatkozást viszont nem ad. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 287. Vö. még a prímásnak a Társaságból történő kilépés kapcsán kitapintható passzivitásáról mondottakat.

¹⁴³ „*Sed tamen in hac tanta rerum confusione mihi nihil aequum videri potest, quam quod domino Kleselio tantum sit potestatis, ut liceat ipsi statuere de ingressu meo aut statione domi figendae pro arbitrio; cum sit plane nulla publica occupatio, quae me ab itinere hoc suscipiendo merito retinere, multae vero, et ecclesiae labanti apprime necessariae causae extent, quae id me suscipere debere suadere possint.*” Levele Scipione Borgheséhez, Bécs, 1611. február 8. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 56 I, fol. 397r–398v; illetve még korábban, Nagyszombatból a pápához, 1610. december 20. Bonc., vol. E 12, fol. 255r–256v. A Strozzi brévetitkárnak szóló utasítás szerint a pápa Forgáchra bízta, mikor jön Rómába. ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 86rv. – Mindazonáltal a viszony Forgách utolsó éveire valamelyest normalizálódott, mutatja ezt, hogy 1615-ben ő vezethette a nagyszombati tárgyalásokat és a bécsibe is belefolyhatott. Vö. SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferenc a bíboros*, 809–813. Idevágó még Klesl megjegyzése, amivel a bíboros váratlan halálát 1615. október 24-én kommentálta, és ami a korábbiak fényében szinte már túlzónak, sőt hiteltelennek tűnnek: „*Herrn Cardinalens Todt ha mir halben Thail maines Lebens und Hoffnung binweckh genommen, ist mir mehr an Ime als am Friden und allem andern gelegen, bin biß in mein Sell confundiert, wolt lieber selbst wol gestorben sein.*” HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, III, n. 542.

¹⁴⁴ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 174; SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, helyenként (különösen 716); ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, helyenként; DÉNESI, *Forgách I. Ferenc*, 280–281.

Logi Alogi röpiratai miatt jezsuita előjárói is megintették.¹⁴⁵ Ugyanakkor a protestáns ellenérzések az ő esetében könnyen leszerelhetők voltak azzal a hivatkozással, hogy Pázmány alkalmi, természet-szerű túlzásai pusztán konfesszionális természetűek voltak, azokat nem „közszerelői” minőségében tette. Ezt 1616 őszén Klesl nyomatékosan el is magyarázta Thurzó Györgynek:

„Az újonnan választott főtisztelendő esztergomi érsek úrnak Méltóságod iránti szeretetétől és tiszteletétől minden jót várhat, amit meg is fog tenni, ha barátom kíván maradni és tanácsaimat akarja követni.¹⁴⁶ E jelen viszonyok között az ügyek vezetésében mérsékletet kell tanúsítani, ha a végveszélyben forgó *Respublica Christiana*t meg kívánjuk menteni. Egykor, midőn még magánszemélyként működtem, sokakat támogattam tanáccsal, és mégis prédikálva s írva hivatásomnak pontosan megfeleletem; *mit most ezen országok és tartományok igazgatása és a kormányzás politikai természete miatt semmiképpen sem folytathatok úgy, abogyan korábban*. Ugyanez áll a főtisztelendő érsek úrra is. Mikor a Jézus-Társaság tagja volt, számos kötelezettségei voltak; most ellenben amikor jezsuita kötelékéből feloldoztatva immár közszereplő és az ország főrendjei között foglal helyet, sokkal inkább más módon kell megvalósítani azokat, amiket Magyarországon a közjó s -nyugalom előmozdítására szükségesnek látszanak majd. Mindezt bizalmasan közlöm Méltóságoddal, úgy amint a főtisztelendő érsek úr nézeteit saját maga előadta.

¹⁴⁵ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 52–55; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 40; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 284–291, 285; *Pázmány*, 94–96; FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 32; KORNIS, *Pázmány személyisége*, 300. Acquaviva generális 1610. február 6-ai intő levele: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 10; vö. LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Péter Pázmány*, 82–83 is.

¹⁴⁶ A mondat második fele FRAKNÓINÁL hiányzik. A latin eredetiben a fogalmazás kicsit homályos, vonatkozhat úgy Thurzóra (nincs alanyváltást egyértelműsítő mutató névmás, tehát a *facturus est* alanya ugyanaz, mint a *sibi polliceatur*-nak), mint Pázmányra, hiszen ugyanakkor a beálló melléknévi hímnemben alakilag inkább rá utal, mint a szövegben nőnemű formulával (*vostra dominatio illustrissima*) szereplő Thurzóra (lásd a következő jegyzetben). És habár nyelvtanilag inkább Pázmánynak kell a megfelelő tisztelet és szeretet tanúsítani Thurzó iránt, ha Klesl „barátja” akar maradni, a szöveggörnyezetet tekintve a nádor inkább magára vehette az intést, tekintve, hogy Klesl e sorait mintegy figyelmeztetésként írta Thurzónak, felróva neki, hogy korábbi, Pázmány kinevezését hírül adó levelére nem válaszolt, amit másolatban a bíboros ismét megküldött számára: „*Proximis diebus 28. nempe Septembris dederam ad illustrissimam dominationem vestram litteras, ad quas cum respondere intermittat, ego denuo copiam illarum vestrae illustrissimae transmittito.*” (A lelőhelyre lásd a következő jegyzetet.) Thurzó mentegetőző sorai erre: „*De reverendissimo et illustrissimo domino archiepiscopo Strigoniensi hoc mihi tum ob reverendissimae atque illustrissimae dominationis vestrae commendationem, tum ob proprias et singulares ipsius virtutes polliceor, quod ab optimo amico quispiam expectare potest, daturus operam, si reverendissima et illustrissima dominatio sua feliciter appulerit, observataque maiestatis suae auctoritate ac regni huius commodi et tranquillitatis qua publice, qua privatim conservatione, benevolum sese erga me sincerum et candidum, ut confido, praeberit, ne quid iuxta meam iam ante ipsi domino reverendissimo et illustrissimo archiepiscopo per litteras factam oblationem in mea erga ipsum observantia et benevolentia requiri, aut desiderari queat. Alteras, quarum paria mihi reverendissima ac illustrissima dominatio vestra transmisit, litteras nec vidi nec accepi, ubi haereant, vel quo devenierint, planitus ignoro. Idcirco quod ad illas non responderim, reverendissima ac illustrissima dominatio vestra excusatum me habere non gravabitur.*” Bitcse, 1616. november 6. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 2 (1616. XI.), fol. 5–6. – Meg kell itt jegyezni, mert e levélváltásból csak áttételesen érzékelhető, hogy a nádor és a bécsi püspök viszonya permanensen feszült volt, utóbbi a magyar főúrbán látta abszolutisztikus politikája legfőbb kerékkötőjét, a linzi értekezlet kudarcá óta pedig állítólag éktelenül gyűlölték egymást. ANGVAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 374; ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 233skk, különösen 237.

Ő okos és tevékeny férfiúként a nádor méltóságát épp oly tiszteletben tartja, mint Méltóságod az érsekit. Íme két kard, amely egyaránt összhangzásban fogja kötelességét teljesíteni.”¹⁴⁷

Klesl ismert sorai esetleg úgy értelmezhetők, hogy a politikai motivációkon túl mintha egyre inkább személyes szimpátia is vezérelte volna Pázmány pályájának egyengetésekor. Erről azonban életvük, személyiségük számos tekintetben hasonló volta ellenére szó sincsen. A bécsi pékmester jezsuita hatásra áttérő, éles elméjű, kolerikus alkatú, szintén jezsuita diák¹⁴⁸ fia, majd püspök, császári főminiszter és bíboros a magyar szerzetesben esetleg saját „*alter idem*”-jét láthatta, ám érdemi érdekmotiváció híján ez aligha számított volna bármit is a magyarokat nem nagyon kedvelő főpapnál.¹⁴⁹

Pázmány viszonyulása patrónusához már összetettebb lehetett, a személyes hála mellett számos tekintetben példaképének is tekinthette. Klesl korábban rendszeresen és kiválóan prédikált dóm-prépostként a bécsi *Stephanskirche*-ben, e méltóságát két hónappal pappá szentelése után, 1579-ben nyerte el. Ugyanettől az évtől 1600-ig a passauai püspökség официálisaként Alsó- és Felső-Ausztria jó részére kiterjedő joghatóságot nyer, e területeken ő a trienti katolicizmus bevezetője. 1590-ben császári kinevezéssel egész Ausztria „generálreformátora”: olykor karhatalom segítségével, életét is kockára téve reformál: Bécsújhelyen, Steinben és Kremsben. Tanított teológiát is: 1590-ben és 1592-ben a bécsi teológiai fakultás dékánja, 1591-ben pedig az egyetem rektora. Épp abban az időszakban

¹⁴⁷ „De reverendissimo domino archiepiscopo Strigoniensi nunc recens electi erga illustrissimam dominationem vestram amore et observantia optima quaeque sibi polliceatur, facturus namque est, si amicus meus manere consiliaque mea sequi voluerit. Hoc enim tempore consilia moderata esse oportet, si aliter rempublicam Christianam extremo discrimini et periculo obiectam salvam volumus. Ego dum olim privatam sustinuissem personam, multos consilio iuvabam, et tamen nihilominus nec in concionando, nec in scribendo officio meo deeram, quod quid circa banc regnorum et provinciarum administrationem politicamque gubernandi rationem eo modo, quo antea, nullo modo praestare possum. Idem evenit cum domino archiepiscopo Strigoniensi. Nam dum inter religiosos societatis vixisset, multa sibi facienda incumbabant. Nunc vero postquam obligatione Iesuitarum solutus publicam sustinet personam, interque proceres regni susceptus, aliter multo ea, quae pro conservatione publicae quietis vel tranquillitatis in regno necessaria videbuntur, praestare debet. Haec omnia confidenter ac prout cum domino archiepiscopo conveneram, ipsique mentem suam mihi declaraverat, vestrae illustrissimo dominationi perscribo, qui sane vir prudens ac industrius palatinalem auctoritatem apprime colendam novit, quemadmodum vostra illustrissima dominatio dignitatem archiepiscopalem. Ecce duo gladii hic, quorum uterque mutua confidentia in officio suo persistet.” Prága, 1616. október 26. Fogalmazványa: ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 5 [1616 IX], fol. 60r–61v; kiadva HAMMER PURGSTALL, *Khesls... Leben*, III, n. 678. Én az eredetit használtam. A magyar fordítás FRAKNÓI alapján (FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 240–241; *Pázmány Péter*, 84–85), több helyen javítva. A fordításban kurzívval szedett rész FRAKNÓI-nál ekképpen: „mit most politikai téren, ha a tartományokat magam akarom kormányozni, nem tehetek.” Vö. BITSKEY, *Pázmány*, 118–119 is. – A Klesl által írt második levél kézbesített eredetije és az első másolata (melynek eredetije valóban elveszhetett, legalábbis nincs meg a Thurzó-levéltárban): MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 82, n. 40. (17. d.).

¹⁴⁸ Vö. ANNA CORETH, *Melchior Klesl und das päpstliche Alumnat bei den Jesuiten in Wien (1574–1585)*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv (MÖStA) 25 (1972) 341–358.

¹⁴⁹ SZEKFÜ, *Magyar Történet*, IV, 17–18.

sikerül katolikus jelleget biztosítani az egyetemnek, amikor Pázmány Bécsben tanult, igaz a jezsuiták kollégiumában. A bécsi jezsuiták mellett Klesl a papi utánpótlást biztosító intézetet alapított, amellyel a Pázmáneum nem is tűnik túlságosan erőltetett párhuzamnak.¹⁵⁰ A „generálreformátor” bécsi püspök tehát ugyanúgy előképe Pázmánynak, mint Martin Brenner seckauai püspök, illetve Georg Stobaeus Leoben főpásztora, akiket Pázmány a gráci évek alatt megismert főpap-mintái közé szokás sorolni.¹⁵¹

Politikai, egyházpolitikai téren némileg bonyolultabb a képlet. Klesl első komolyabb titkos diplomáciai megbízatása csak 1597-re datálható, amikor II. Rudolf megbízásából Rómában jár – ekkor talán még Pázmány is ott tartózkodik. Mégis egyre inkább főpapi talárban járó politikus válik belőle. Mind gyakrabban a prágai udvarban tartózkodik, majd az uralkodó erősödő örülete elől – Rudolf császár egyszer bűbájossággal vádolta meg – Mátyás főherceghez csatlakozik. A Habsburg testvériszálly („*Bruderzwist*”) folyamán sokáig ellenzi az erőszakos megoldást, 1608-ban nem tart Prágába Mátyással, a visszatérő főherceget ugyanakkor *Te Deum*-mal várja a *Stephansdomban*.¹⁵² A vallásszabadság megadásának, vagyis, hogy a központi hatalom lemondjon a nemesség és polgárság felekezeti befolyásolásának lehetőségéről, nem volt híve. Magyar viszonylatban 1608 őszén Pázmányéval – aki ekkor tulajdonképpen a Társaság magyarországi álláspontját képviseli, csak hangsúlyosabban és majd következetesebben¹⁵³ – ellentétes véleményt ad a kérdésben,¹⁵⁴ 1609 tavaszán pedig erélyesen tiltakozik az osztrák rendeknek tett vallási engedmények ellen, legalábbis nyilvánosan. Egyfelől korábbi munkássága veszélyeztetését látja benne. Másfelől azonban reálpolitikai érzékétől vezetve a titkos tárgyalások során már ő éri el II. Mátyás ekkori kiközösítésének feloldását Rómában.¹⁵⁵

Birodalmi (és magyar) téren egyre nyíltabb, felismerhetőbb lesz kompromisszumos politikája, hiába kapta meg 1609 őszén V. Páltól a kitüntető „*concionator apostolicus*” címet.¹⁵⁶ Az utódlási harc során a katolicizmus és az uralkodói abszolutizmus pozíciói jelentősen meggyengültek: ezért a Habsburg-ház uralmának fenntartását, Mátyás számára a császári utódlás biztosítását csakis a protestánsokkal történő eseti, ám érdemi egyeztetések révén látta elérhetőnek: ez a már sokat emle-

¹⁵⁰ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16–18.

¹⁵¹ KASTNER JENŐ, *Pázmány Péter gráci évei*, Katolikus Szemle 1935, 1–2. sz., klny., 4 és 11skk; BITSKEY, *Pázmány*, 137–138.

¹⁵² RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 19–21.

¹⁵³ SÍK, *Pázmány*, 68.

¹⁵⁴ 1608. október 6-án. HAMMER PURGSTALL, *Klesl's... Leben*, II, n. 240.

¹⁵⁵ VÖ. TUSOR, *Az 1608. évi törvények*, i.m.

¹⁵⁶ A kinevező bréve közölve HAMMER PURGSTALL, *Klesl's... Leben*, II, n. 258.

getett közvetítései, kiegyezési politika („*Vermittlungspolitik*”, vagy „*Ausgleich*”, illetve ahogy a korban mondták „*Composition*”). A nyilvánvaló fordulat a már évek óta ebbe az irányba mutató pályáíven 1611 márciusára tehető. Miközben a pápai diplomácia a bécsi püspököt mint a „hit védelmezőjét” aposztrofálta, a birodalmi protestánsok tényleges feje, Christian von Anhalt már levélben üdvözlölte az új kleseli politikát. Emiatt a Kúria már 1612 nyarán nyugtalankodni kezdett.¹⁵⁷ Leginkább innen eredeztethető a püspök és a birodalmi, örökös tartományi viszonylatban a magyarországinál radikálisabb Jézus Társaság kapcsolatának megromlása is.¹⁵⁸

Az irányváltás gyümölcsei hamar beértek: Mátyás rögösnek ígérkező császárrá választása a pfalzi és a brandenburgi szavazat megnyerésével sikerrel járt. Az uralkodó bizalma ezután végképp és visszavonhatatlanul megingathatatlan miniszterében. Klesl ekkortól *de iure* a Titkos Tanács elnöke, ténylegesen azonban már jóval korábban, igazi „*valido*”, „erős ember”. A törökökkel folytatott diplomáciai érintkezések során egyenesen „nagyvezírnek” nevezik! A rendszer azonban törékeny volt: minden egyes problémát alkalmi egyezségek révén kellett rendezni. Eközben a protestánsokat a bíboros által képviselt katolikus államhatalom természetesen sohasem tudta teljesen megnyerni. Jellemző hozzáállásukra nevének általuk gyártott anagrammája: Klesl = *LueS SaeCLi*.¹⁵⁹ Katolikus oldalon pedig nemhogy növekvő bizalmatlansággal övezték a protestánsokhoz fűződő viszonya miatt, hanem számos meghatározó tényező mindinkább ellenségesen viszonyult hozzá. A saját országaikban a trienti katolicizmus hegemoniáját kiépítő Ferdinánd stájer, Miksa (1602-től) tiroli főherceg, valamint Miksa bajor herceg saját territóriumai viszonyait kívánták extrapolálni birodalmi szinten, és nem voltak hajlandók lemondani a konfesszionális *status quo* hatalmi eszközökkel történő megváltoztatásának lehetőségéről. A császári udvarban mindig befolyásos spanyol követ nézetei pedig aligha szorulnak különösebb magyarázatra.¹⁶⁰ A pápai nuncius a Kúria intranzigens felfogása ellenére jóval rugalmasabb álláspontot képviselt, ennek okaira még visszatérünk. Maguk a jezsuiták fő patrónusai: a Habsburg-főhercegek irányvonalához igazodtak birodalmi szinten. Minden fron-

¹⁵⁷ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22–26; VÖ. ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 154–159 is. Az „*Ausgleich*” mi-benlétének talán legjobb összegzése: PRESS, „*Klesl*”, 266.

¹⁵⁸ Ennek mértékére jellemző, hogy a Klesl elleni későbbi vádak szerint egyenesen a bécsi kollégium megszüntetését tervezte, és a jezsuiták velencei, franciaországi kitiltásával, nélkülözhető voltukkal példálózott. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 926, 182–183.

¹⁵⁹ A kifejezés a kortárs Thurzó-familiáris Závodszy Györgynél szerepel, az 1618. évi letartóztatás elbeszélése kapcsán. Csúpán a Kaprinay-féle másolatban olvasható: ELTE EKK Collectio Kaprinaiana, tom. 49 (in quarto), 1–95, 45. VÖ. TUSOR, *Závodszy György naplója*, 10. 12. j.

¹⁶⁰ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22–26; PARKER, *The Thirty Years' War*, 31.

ton megmutatkozó, és aligha lebecsülhető szembenállásukat a kleseli politikával alapvetően ez magyarázza és ebben az összefüggésben kell szemlélni. Részérvet, rész okot, kifogást – mint például a rendi konstitúciók védelme... – mindig lehetett találni.

A kleseli *Ausgleich* nem tekinthető modern értelemben vett toleranciának, hiszen az Alsó- és Felő-Ausztriában megszerzett pozíciókból Klesl sem kívánt engedni. Alapvető problémája tulajdonképpen abban ragadható meg, hogy nem sikerült olyan közös cél találni, ami a katolikus–protestáns „kiegyezést” konszolidálni tudta volna. Erre a törökökkel szembeni összefogás szolgált volna, ám nemhogy a Rajna-mentén, de még Bajorországban sem tulajdonítottak igazán jelentőséget az oszmán fenyegetésnek, gyakorlatilag Bécs 1683. évi ostromáig. Így lett Mátyás császárrá választása mellett Klesl második legjelentősebb politikai sikere az 1615. évi bécsi békekötés: jelentősen javított a zsitvatoroki szerződésben rögzített feltételeken (például a törökök a katolikus, köztük a jezsuita missziók számára is nagyobb szabadságot engedélyeztek), és hosszú évtizedekre garantálta a békét. A mély törésvonalak között Klesl következőképpen csak a napi politikai játszmák módszereivel tudott lavírozni, bőségesen alkalmazva az intrika, *dissimulatio* stb. eszközeit. Aminek a következménye az lett, hogy nemcsak a kortársak tartották kétkulacsosnak, hogy csupán ezt a legkevésbé kakofonisztikus jelzőt írjuk le róla (ellenségei szerint gyakrabban forgatta Machiavellit, mint a breviáriumot), hanem a későbbi korok történészei is egyre kedvezőtlenebb színben tüntették fel.¹⁶¹ Szerepének, jellemének reális értékelése a legutóbbi évtizedekig váratott magára.¹⁶²

A kleseli *Composition* másik fő alkalmazási területe a Birodalom mellett értelemszerűen Magyarország volt, ahol nemhogy erőegyensúly, hanem kifejezetten protestáns túlsúly érvényesült: úgy a

¹⁶¹ Uo., 26–27. – Magyar viszonylatban SZEKFŰ – a fő problémát nem konfesszionális síkon, hanem a korai abszolutizmus (a felekezeti problémákkal nyilván összefüggő) gyengeségében látva – például így ír róla: „Khlesl sem tudja magát egyébbel vigasztalni a császári kormányzás tehetetlenségén, mint maximákkal, melyeket a korszak arcana-irodalmából, a machiavellisztikus és római jogi elveket nyúlós erkölcsi téstában összekeverő könyvekből merített: a politikában lelkes munka kell és mindenhez alkalmazkodás, a bölcs változtatja terveit, a legkisebb körülmény is elég a helyzet megváltoztatásához és végül: Isten szándékát, titkait, és a jövő dolgokat úgysem ismerhetjük meg, hanem értelmünkkel kell a dolgokat megítélnünk.” SZEKFŰ Klesl politikáját ezen túlmenően „agresszívnek” és „értelmetlennek” minősíti (ami nem igazán áll összhangban a bíboros jelmondatával: „*Fortiter et suaviter*”). SZEKFŰ, *Magyar Történet*, IV, 20 és 577 (főként HAMMER PURGSTALL és KERSCHBAUMER nyomán). Vö. ANGEMEIER, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Khlesl*, 287–290 is. Magyarországi politikájának konkrétumokat és összefüggéseket egyaránt felvonultató elemzése 1611–1614-re: ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370–375.

¹⁶² Részben már Rainer alapvető cikke is ebben a szellemben fogant (vö. *Kardinal Melchior Khlesl*, 14–15); lásd még például THOMAS WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Lichtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 34), Wien–München 1999, 68, 13. j. (ahol a szerző részben kiadatlan doktori disszertációkra hivatkozva cáfolja, hogy Klesl öncélú machiavellista lett volna).

vármegyékben, mint az országgyűléseken, sőt a nádor személyében még a végrehajtó hatalom csúcsain is, hogy az épp ekkoriban kizárólagosan protestánssá váló erdélyi államiságot már ne is említsük. Hogy a katolikus hegemonia biztosítása e területeken pusztán hatalmi eszközökkel megoldhatatlan, lassan évtizedes bizonyosságnak számított. A török fenyegetés mindennapos volta itt nem elhanyagolható mérséklő tényezőnek számított a felekezeti szembenállás eskalálódásával szemben (leginkább tényleges beavatkozásának veszélye miatt, amire mind Bocskai, mind majd Bethlen mozgalmában találunk példát). Axiómának tekinthetjük továbbá, hogy Klesl alapvetően „azt hitte, hogy könnyebben fog parancsolni a német birodalomnak akkor, ha kedve szerint igazíthatja el a magyar politikát.”¹⁶³

Egyértelmű, hogy ebben a komplex történeti szituációban Klesl felkarolja e politikája teológiai alapjait már 1608-ban lefektető Pázmányt, akire nyilvánvalóan hatással vannak pártfogójának az oszmán veszélyt is központi helyen kezelő nézetei.¹⁶⁴ Lényeges különbség viszont,¹⁶⁵ hogy Pázmánynál teljesen, egészen haláláig hiányzik az egyébként a korabeli magyar politikai kultúrában szintén szerteágazó gyökereket eresztő *dissimulatio*.¹⁶⁶ Sajátos paradoxonnak tekinthetjük, hogy a jezsuiták, noha még Pázmány publicisztikai harciasságát sem nézték jó szemmel, a kleseli politikát nemcsak birodalmi, hanem magyar viszonylatban sem támogatták, pedig 1608-ban még megengedőbb álláspontot képviseltek.¹⁶⁷ A Társaság Pázmány személyében ugyan könnyen megtalálhatta volna a magyar viszonyokra alkalmazott reálpolitikai kompromisszumot, ezt a lépést – talán túlságosan is a birodalmi helyzetet szem előtt tartva – átengedte Kleslnek. Így lehetett a bécsi püspök politikája harmadik – nem jelentőségben, hanem időrendben – legjelentősebb, és legmaradandóbb eredménye Pázmány Péter prímási kinevezése, és ezzel a magyarországi barokk katolikus konfesszionalizáció kiteljesítése.

¹⁶³ Az idézet ANGVAL DÁVIDTÓL: *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370.

¹⁶⁴ Talán Kleslben ragadhatjuk meg a Pázmányra jellemző, mindenkori „*momentum temporis*” kihasználásának mintáját. VÖ. FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 13 és 19.

¹⁶⁵ Amellett még, hogy Pázmány katolikus hite erősebb lehetett Kleslnél, aki például pappá szentelése után egy évig nem mutatott be miseáldozatot. Emellett az anyagiakhoz való viszonyukban is találunk különbséget: Kleslnél a javadalomhalmozás gyakorlata mind erősebben érvényesült. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16 és 18–19.

¹⁶⁶ FRAKNÓI írja egy helyütt, és ezt újabb források sem cáfolják, hogy Pázmány levelei sosem „jönnek” ellentmondásba egymással. (Talán csak Bethlennel kapcsolatos megnyilatkozásai számítanak kivételnek, de időben távol, és mindig az adott politikai helyzettől függően.) A jelenség hazai jellemzőire: G. ETÉNYI NÓRA–HORN ILDIKÓ (szerk.), *Színlelés és rejtőzködés – A korai újkor magyar politika szerepjátékai*, Budapest 2010.

¹⁶⁷ A szintén megkérdozett prágai jezsuiták is a vallásszabadság megadhatósága mellett nyilatkoztak. SÍK, *Pázmány*, 68.

Az osztrák bíborosnak azonban nem a felszínen hangoztatott felekezetszervezési, és nem is általános politikai attitűdje képviselőjére volt szüksége a magyar jezsuitára, hanem a császárválasztást és a török békét követően előtte álló legnagyobb kihívás miatt, amiktől saját személyes sorsa¹⁶⁸ is függött: az utódlás kérdésének megoldására. És ezt, mármint hogy Pázmány előléptetésére Ferdinánd magyarországi uralma biztosítása érdekében volt szükség, hogy a lehető legnagyobb politikai hasznot tudja kihozni belőle, amikor eljött az ideje, *explicite* meg is írja II. Ferdinándnak!! Együttal nyíltan cáfolta, hogy bármi magánvonzalom, érdek vezette volna Pázmánnyal kapcsolatban.

Tézisünk körkörös igazolásában a pontot az „i”-re feltevő, 1618. február 2-án írt levelében, a magyarországi királyválasztó országgyűlésre készülődve a következőket vetette papírra a bíboros:

„Miféle jó szolgálatokat vitt véghez az esztergomi érsek úr, királyi Felségtek mellékelve látni fogja, és megállapíthatja, hogy egyedül Isten képes a rossz ügyekből jó eredményt létrehozni. Ennek belső kezdetét a jezsuiták épp oly kevésbé tudják elképzelni, mint azt, hogy milyen a mi pályánk, ami Rudolf császár után a mostani császári felség oldalára vezetett bennünket, és ami minden okos ember számára utánozható. És habár ugyanazon dolgokat, melyeket csak közös erőfeszítéssel verhetünk vissza, általában nem kell egyenként használatba venni, mivel veszélyes és hiábavaló, mégis sokszor így tesz próbára Isten a reménytelen időszakokban. Ezzel az efféle tettben egyedül kell számot vetni, csodálatos ugyanis Isten az ő műveiben. Ezért oldozta fel VIII. Kelemen annak idején IV. Henrik francia királyt, midőn ezt sok hangos, tanult ember károsnak tartotta és ellenezte, és akinek kezdetben a mostani pápa is nyomába lépett a velenceiekkel kapcsolatosan. Annál kevésbé kell tehát királyi Felségteknek csodálkoznia, ha korábban bármi aggodalomra adtam okot, és magam olyat javasoltam, ami nem kevésbé látszhatott ellentétesnek az általános nézettel és felfogással. *Magam biztosan kedvem ellenére álltam páter Pázmány előléptetése mellett, hanem Isten belsőleg készítetett engem arra, hogy akaratom ellenére efféle kellett cselekednem, és nem másként tehettem, hanem emiatt gondoltam így.* Mivel Isten engem ebbe a hivatalba helyezett, itt a helyes ösvényre irányít engem, és teszi cselekedeteimet mint véghetetlen hatalmának legméltatlanabb eszközét szerencsés kimenetelűvé, miként mindez eddig érdememen felül a fényesség Ausztriai Ház javára a legméltóbban s legjobban történt. Mivel még épphogy nagyon sokat kell emiatt elviselnem, királyi Felségteknek általános tanulságként és irányelvként, mint idősebb és tapasztaltabb csak ez alkalommal akartam a fentieket megírni...”¹⁶⁹

¹⁶⁸ A probléma fontosságának illusztrálására szó szerint idézzük a Magyarországról sajnálatosan elfeledkező RAINER idevágó sorait: „*Entscheidend für Kelsls persönliches Shicksal wurde seine Stellung zur Regelung der Nachfolge in den Erbländer und im Reid*”. Kardinal Melchior Klesl, 27.

¹⁶⁹ „*Was für guette officia der Herr Erzbischof von Grann praestiert, werde E. Königl. Wrd. hiebei sehen, nebens befunden, Quod Deus solus ex malis Causis bonos effectus producere possit, Welches Inen Anfangs die Jesuitter so wenig imaginieren können, als dise, welche unsern process, so wie mit Kaißer Rudolpho auf diser Kaisl. Maiest. seitten geführt, aller vernunft nach thuen können. Und ob man wol dergleichen sachen, welche gemainem lauff repugnieren, nit muß gemein und daraus einen gebrauch machen, Weil es gefehrlich, und müßlich, so concurrirt doch Gott vilmaln in desperatis terminis. Damit man Ime dergleichen*

Klesl ebben a levelében tulajdonképpen triumfál, leginkább a jezsuiták felett: miközben a magyar főpapnak a királyválasztás körül kifejtett buzgólkodását méltatja Ferdinándnak, egyúttal saját korábbi, nemcsak Pázmánnyal kapcsolatos, hanem egyéb lépéseit, döntéseit is legitimálni kívánja! A maga tekervényes stílusában közli: a Habsburg-utódlás biztosítása érdekében, „belső sugallatra” vállalt fel minden támadást és kockázatot Pázmánnyal kapcsolatban annak idején! Saját idevágó – általunk analizált – egyéb szempontjairól, érdekeiről itt nyilván nem szól.

Hogy pontosan melyek voltak Pázmánynak a Klesl-levelben említett jó szolgálatai, egészen pontosan nem tudjuk, csak azt, hogy a királyválasztó országgyűléssel kapcsolatosak.¹⁷⁰ Klesl vélhetően az esztergomi érsek hozzá intézett, január 29-ei levelét¹⁷¹ küldhette tovább Ferdinándnak. Ezt szövegében biztosan nem ismerjük, ám tartalmáról képet alkothatunk Pázmánynak a királyválasztással foglalkozó, egyetlen ismert, sajnos dátum nélkül fennmaradt leveléből. Sőt feltételelesen meg is feleltethetjük a január 29-ei levélnek, hiszen épp ezekben a napokban keletkezhetett, és részletes tanácsokat adott az országgyűlés előkészületeire: ellenzi a fegyveres előkészületet („a diétán nem fegy-

*Werkh allein zueschreiben soll, mirabilis est enim Deus in operibus suis. Daher Clemens Octavus Henricum Galliae regem zue der Zeitt absolviert, da vil heilig und gelebrte Leuth das widerspiüll geholten, In welche Fueßtapfen dise Päpstl. Heil. anfangs mit denen Venedigern auch getretten. Desto weniger haben sich E. königl. Würden zu verwundern, wan Ich zue Zeitten etwas apprenedier, und derselben suggerier, so wieder gemaine Auseben und vermainen eusserlich einen sechein haben möchten. Bin gewiss an des P. Pasmani promotion vom Herzen ungern kommen, mich aber bat Gott inwendig trieben, dass ich wider meinen Willen hab solches thun müssen und nicht anders hab thun können, sondern dafür gehalten. Weil mich Gott in das Ambt gesetzt, werde er mich auch darinnen in semitam rectam dirigieren, und meine Actiones als das Unwürdigste Instrument seiner Almechtigkeit prosperieren wollen, Welches bißhero mer als Ich würdig dem Löblichen Haus Oesterreich, so alles würdig zum besten geschehen ist. So Ich nur hac occasione, weil Ich gar will destwegen austehn müssen, E. K. Würden. pro generali Doctrina et observantia als nunmehr ein Erlebter und Alter zueschreiben und dieselb Gottes bewahrung bevelhen wollen. Kiadva HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 823. A fordítás természetesen itt is a sajátom. – A levél első felében Klesl a velencei követtel folytatott békétárgyalásokról ír. A végül megkötött béke ratifikációjára és a Habsburg Adria-menti igényekre lásd Gesualdo titkosított jelentéseit Borgheséhez 1618 tavaszán, nyarán. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 5r. 6r. 12r. 14r. 15r.*

¹⁷⁰ Vö. például Klesl ugyancsak február 2-án Ferdinándhoz intézett levelét: „*Was ich in andern schreiben vom Pasmano andeut, geschieht bono animo, und ist kein Wunder, do ich zu zeiten mich zu lutherischen Heurathen E. K. M und K. W. und Erz. Maximilian bereden lassen, weil ich vermain, quod et ego spiritum dei habeam. Die Expedition wegen des hunger. Landtags wird E. K. W. zuegekkumen, ist nuer an guetten Leuthen gelegen die man von Ir M. wegen derselben zugibt so ist salva res E. K. M. dem Höschten bevelndt*” „Amire a másik iratban Pázmány kapcsán céloztam, jó szándékkal tettem... a magyar országgyűlésre vonatkozó kiadmány Felségtekhez megy...” HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 824. FRAKNÓI mindezeket az iratokat elég töredékesen idézi, és felületesen értelmezi. Klesl alábbi, február 4-ei levele pedig szerinte „sok helyen homályos és érthetetlen”. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 181, különösen 1. j.; 312–313 (különösen 4. és 1. j.), valamint 320–322.

¹⁷¹ Vö. Klesl február 4-én Pázmányhoz írt, a főszöveg következő bekezdésében ismertetésre kerülő levelét.

vereket, hanem mindkét oldalról szelíd szavakat kell összemérni...”), vázolja a *regnicolák* megnyerésének módjait, szól a kijelölendő királyi biztosokról, de gondol esetleg vészhelyzetre is stb.¹⁷²

A Titkos Tanács elnöke a Ferdinándnak áradozó levelét követően, mindössze két nappal később, 1618. február 4-én ugyanakkor meglehetősen arroganciával inti Pázmányt, nehogy önállósítani merje magát. Miközben a prímás említett január 29-ei levelére válaszolva méltatja „a Magyar Királysággal oly szorosan egybeforrt Ausztriai Ház” szolgálatában szerzett érdemeit, hangoztatja, hogy nem szavakra kell támaszkodni, hiszen ez csak zavart okozhat, amint a csehek esetében is meg lehetett tapasztalni. Klesl szerint Magyarország esetében máshogy kell eljárni, Pázmány pedig ne bízson annyira magában, hisz a magyarok közül sokan nem szeretik, illetve nem adják meg számára a méltóságának kijáró tiszteletet – írja. Majd nyíltan közli az esztergomi érsekkkel, hogy jó néven vette volna, ha elképzeléseit korábban tudatta volna vele, hogy megfelelő irányt szabhatott volna számára, és szinte megparancsolja, hogy legközelebb okvetetlenül egyeztessenek, „hogy mindnyájan ugyanazt mondjuk, egy szájból ugyanúgy beszéljünk”. Mindazonáltal Pázmány lépéseit úgy mond mind II. Mátyás, mind Ferdinánd, mind az őket hűséggel szolgálók részéről elfogadhatónak tartja, ám nyomatékkal kéri, hogy „az ő tapasztalatának, a dolgokban való jártasságának is hagyjon helyet”.¹⁷³

Aligha tévedünk, ha megállapítjuk: az ekkoriban Bécsújhelyen tartózkodó Klesl a prímásnak az uralkodó által hozzá küldött Meggau és Prainer grófoknak, a jelek szerint az ő megkérdezése nélkül adott, és csak utólag tudatott – az egyetlen, a diétával foglalkozó fennmaradt (szerintünk Kleslnek címzett, és január 29-én íródott) Pázmány-levél alapján imént röviden ismertetett – tanácsait kifo-

¹⁷² Február végére datálva utoljára kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 88. HANUY szerint a címzett II. Mátyás (vö. 144, 3. j.), ezt azonban már az első sor *ablativus absolutus*a kizárja: „*Sacratissima Caesarea et regia maiestate iubente*”, hiányzik ugyanis belőle az ilyenkor elmaradhatatlan *Vestra*, továbbá a szövegben végig *Maestas Sua* szerepel a *Maestas Vestra* helyett. De nem igazán lehet a címzett II. Ferdinánd sem, ahogy az iratot csupán általánosságban 1618-ra datáló MILLER véli (idézi HANUY, i.h.), ahhoz túlságosan pragmatikus és kevésbé hódolatteljes a levél szövege. Bár pozitív adat híján csupán megelégedtünk, mégis szinte biztosak vagyunk abban, ez Pázmány Kleslhez írt és Ferdinándnak továbbított 1618. január 29-ei levele. Következtetünk erre a levél hangvételéből, hisz inkább hasonlít a Kleslhez írtakéra, mint azokhoz, amelyek a dinasztia tagjaihoz szólnak. HANUY továbbá adós marad a február végi keltezés indoklásával, FRAKNÓI csak februárt ír az irattal kapcsolatban (*i.m.*, 322). Végül pedig így Klesl február 4-ei levele, mint a főszövegben láthatjuk, írója rébuszai ellenére is tökéletesen megfejtethető, értelmezhető. Azaz a két irat korrespondeál.

¹⁷³ Klesl Pázmányhoz írt, 1618. február 4-ei levele utoljára kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány levelezése*, n. 122. – Röviden összegezve a fentiek: az összkiadás („PÖL”) I/88-as számú irata, mely Pázmány egyetlen az 1618-as országgyűléssel foglalkozó levele, nem II. Mátyáshoz, vagy II. Ferdinándhoz íródott, hanem Kleslhez, és megegyezik Pázmány 1618. január 29-én a bíboroshoz írt levelével, amelyet Klesl továbbküldött Ferdinándhoz. Február 2-ai kísérelvelevelében tartalmát, Pázmány addigi lépéseit Ferdinánd megválasztására a bécsi bíboros egyfelől igyekszik a maga javára kamatoztatni. Másfelől két nappal később ledorongolja Magyarország prímását ugyanezek, pontosabban az egyeztetés hiánya miatt. Tipikus kleseli attitűd.

gásolja. Pontosabban azoknak nem is annyira a tartalmukat (ezért is dicsérheti ugyanezeket Ferdinánd főherceg előtt), hanem előre nem egyeztetett voltukat. Találunk azonban egy fontos tartalmi eltérést is, mégpedig, hogy Klesl mindenképp szükségesnek látta fegyveres erő felvonultatását, mégpedig a még Friuliban állomásozó spanyol csapatokét. Hogy mi célból: tényleg a nagyobb biztonság miatt, vagy hogy beérkezésükig tovább késleltesse az királyválasztást, nem tudhatjuk biztosan.¹⁷⁴ Úgy tűnik azonban, hogy a már 1617 őszétől fel-fel vetődő ötlet inkább kibúvó lehetett, hiszen a pápai diplomácia sem lelkesedett érte, kiváltképpen, hogy az – ismételten lemondásával és kolostorba vonulásával taktikázó¹⁷⁵ – bíboros pápai segélyből kívánta volna fedezni Magyarországra hozatalukat.¹⁷⁶ A velencei követ jelentése is arról értesít bennünket, hogy „Klesl a magyar országgyűlés résztvevőinek egyes csoportjait megkísérelte Ferdinánd magyar királyként történő választásától vagy elismerésétől visszatartani, anélkül, hogy feltűnt volna, ő áll ennek hátterében”.¹⁷⁷ Sőt a

¹⁷⁴ És nemcsak 1618. január 21-én adott utoljára hangot e felfogásának (vö. FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 311, különösen 2. j.), hanem az egységeket február, március folyamán végig készütségben tartatta: „[Cleslio] per dar satisfazione a Veneziani, ha fatto richiamar li soldati, che sua maestà cattolica pagava nel Friuli con occasione di servirsene in Ungheria, et l'ambasciatore di Spagna in Venetia non manca all'incontro di persuadere a Ferdinando lo star tuttavia provisto forse per l'occorenze di mare, come dice il signor cardinale, et quel buon principe si vede hora inclinato per li suoi interessi a dar sodisfazione quà.” – „Si è trattenuta al quanto la partita del re Ferdinando, perché la gente richiamata dal campo del Friuli per servire alla dieta d'Vngaria, doveva esser pagato di qualche tempo, et era però necessario di trovar da diecimila fiorini per pagarla in parte, perché altrimenti non marciava volentieri.” Gesualdo titkosított jelentései Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. február 17. és Bécs, 1618. március 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 15r és 36r. Tudjuk azt is, hogy a készütségben hagyott egységek az utoljára, Elzászban toborzott katonákból álltak: „L'ambasciatore di Spagna tratta di licenziar la gente del Friuli, et mi dice, che farà restar solo l'ultima fatta in Alsatia, et licenziarà la vecchia, et si spedirà corriero in Spagna, perché questa possa servire alla dieta d'Vngaria. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 20. Uo., fol. 6r.

¹⁷⁵ Klesl október 1-jén magához hívatta Vasolit, és közölte vele, hogy a bíborról és a püspökségről egyaránt le kíván mondani, amit a pápai diplomaták egy percig sem vettek komolyan. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 90r.

¹⁷⁶ „Il segretario del signor cardinal Cleslio la settimana passata con occasione di trattar con l'auditor Vasoli della dieta d'Vngaria dopo haver con un lungo discorso rappresentato la necessità, che haveva sua maestà Cesarea di assistere a quella dieta armata per poter terminarla con sua satisfazione et con tenere in offizio la petulanza di quei signori Vngari.” A diéta előkészületi tárgyalásaival titkárát megbízó bíboros mintegy 6000–8000 emberre gondolt. Vasoli konkrét kifogása az volt, hogy a császári kamarának nem lesz elég pénze erre, de a pápainak sem, és szerinte külön gondot jelent a még bizonytalan itáliai helyzet is. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 82r. A jelek szerint összehangolt akciót indító Kleslnek kezdetben sikerült megszereznie az elképzeléshez a spanyolok támogatását is. Október 1-jén a spanyol követ azt közölte Gesualdóval, hogy jó lenne fegyveres erővel biztosítani a magyar országgyűlést, és úgy hallotta, hogy Ferdinánd nevében ennek érdekében pénzsegélyt kérnek a pápától, és ő maga is azt gondolja, V. Pálnak bizony támogatást kellene adnia. A nuncius azonnal tagadólag válaszolt, és a Szent-szék egyéb irányú kiadásaira hivatkozott. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 347, fol. 84rv. Azután viszont, hogy Klesl visszakozott a segélykéréstől, és közölte: csupán a közvetlenül a spanyol kincstárból fizetett csapatokat kellene mozgósítani a velencei béke megkötése után, akiknek zsoldja már további három hónapra le lett kötve, a nuncius átmenetileg nem mutatkozott elutasítónak. (Az időhúzásra játszás Klesl részéről erősen szembeűnő.) Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 92r.

¹⁷⁷ SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 80.

nádorválasztás/királyválasztás sorrendjének variálásával, az örökös királyság eszméjének előhozatalával jókora zavart okozva elő is lépett a színpad mögül.¹⁷⁸ Egyértelmű lehet tehát számunkra: Pázmány az utódlás vonatkozásában a döntő pillanatban – anélkül, hogy szakított volna vele – szembefordult patrónusa szándékaival, és ezzel biztosította saját politikai jövőjét. Nyilván érzékelte a dinasztia és bíboros között éppen az elmúlt hónapokban tetőpontra jutó feszültséget.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Utóbbi miatt Klesl hosszas magyarázkodásra is kényszerült. Vö. Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits Gyűjtemény, Acta Comitiorum anni 1618 (MO/Ia/1618/B), fol. 29–31: *Discursus ad articulos domini cardinalis sive motiva illustrissimi et reverendissimi domini cardinalis Kleslii* (1618. május 6.). Lásd még Gesualdo hosszas és bizalmas, titkosított jelentését is Borgheséhez (Bécs, 1618. május 19.): „...mi ha detto l'amico confidente di quello, che il cardinale Cleselio ha detto al re Ferdinando et a quella frazione ha fatto credere, che non sia altra verità, amore et volontà verso la casa d'Austria di quella, che lui con suo artificio li dipingeva, ma però con quelli capi Vngari si è portato con tanto valore, destrezza et secretezza, che fa la casa d'Austria star con più paura di felice riuscita nelli suoi desideri di quello, che a primo introito si credeva. Ha fatto toccar con mano agli Vngberi, che non sarà con loro nella sodisfazione il re Ferdinando, come è stato l'imperatore, che con gli Spagnoli non è stato in quella schietta intelligenza, che è, et seguirà con il re Ferdinando, il che esso è dominato da Giesuiti, capi tali che lo faranno sempre fare a modo loro, et non al suo et come l'intenso di Casa d'Austria è che non segna elezione di palatino per il poco gusto, con che restò essa Casa del morto, onde se non lo farebbono fare [fol. 67v] avanti l'incoronazione seguendo essa, non haverebbono mai satisfazione di questo nè di altre cose... [Gli Vngari] ultimamente si sono risolti a non voler assentir a cosa alcuna se prima la sodetta elezione non seguisse, et poi appresso di essa qualche altra cosa, oltre che ha data occasione il cardinale con li offizi sodetti, che gli Vngberi non vogliono ... credere alle parole dell'imperatore, il quale havendo inteso la sostanza et risoluzione loro, ha promesso cose grandi subito, che seguirà l'incoronazione, ma poco frutto cava... [fol. 68r] Cleselio avesse proposto ad esso imperatore, che l'andare del serenissimo d'Ispruch a Possonia portarebbe grand anno agli affari del re Ferdinando, essendo quello in Vngharia assai amato. La qual presenza potrebbe partorire un'elezione all'improvviso nella persona sua, causa che fece mutar all'imperatore l'intenzione di farcelo andare, et il serenissimo arciduca Massimiliano discoperta subito al suo arrivo la sospizione havuta di lui, fosse restato con qualche disgusto, come quelle che non haveva havuto tali pensieri... Si spera però anco si crede, che le preghiere del re Ferdinando con l'amore che passa fra loro smorzerà questo fuoco et disgusto, et che si lascerà persuadere d'andare alla incoronazione, che dovrà seguire quanto prima, poichè si assente all'elezione del palatino, havendomi detto l'amico, che dovrà esser Il Forcatz, fratello de già cardinale die questo nome. Ma questa elezione seguirà dopo, come anco il trattar si de loro gravami fra l'elezione et incoronazione, essendo seguite maggiori opposizioni di quello si credeva. Aggiunse la corrispondenza a questo capo, quando il senato [Veneto] intese il sodetto raggualgio, li piaceva che quella forse et regni fussero divisi, et che Ungheria cada più presto nel Ferdinando, che nell'arciduca Massimiliano, dell'animo et mala volontà del quale se stesse nell'habito et con li stati del re Ferdinando, havendo l'appoggio, come ha de spagnoli, non starebbe mai con quitete la repubblica, come spera dover trovarsi con il tempo col re Ferdinando.” ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 67–69r. – A bíboros kevésbé ismert machinációja volt, hogy Miksát az örökös tartományokról is le akarta mondatni, talán hogy így verjen éket közé és Ferdinánd közé: „L'arciduca Massimiliano è quà et mostra sdegno non poco contra il cardinale Cleselio, et va dicendo, che se il cardinale pensa fargli fare la renuncia della successione di Austria per assicurarsi del suo dominio dopo morte dell'imperatore. Sua altezza pensa anco di non rinunciare per tenerlo sotto, che per rispetto di Ferdinando lo farebbe con ogni prontezza. La rinuncia d'Vngaria, è per farla ogni volta, che si voglia.” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécs, 1618. március 24. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 37r. Vö. fol. 53r is (a nuncius április 21-ei jelentése arról tudósít, hogy Klesl azt terjeszti: Miksa lemondása a magyar trónról az örökös tartományokról való lemondást is jelentette).

¹⁷⁹ A szituációt ANGYAL DÁVID Kleslről adott jellemzése segít megértenünk: „[Klesl] ismerte az útja elé tornyosuló akadályokat, logikai szabályok szerint értekezett róluk, gondosan megkülönböztette a substanciót az accidentiától és sok hétköznapi bölcsességet halmozott fel bőbeszédű felterjesztéseiben. Nem elégedett meg az elmélkedéssel; az a szenvedélyes vágy, hogy a magyar politikában sikereket vívjon ki, tevékenységre ingerelte és rendszeren igen messze eső mellékutakon járva, célszerűtlenül cselekedett. Sokkal hiúbb és makacsabb volt, semhogy igazi emberismerettel kormányozhatta volna azokat, akiket céljaira fel akart használni; folyton dolgozott s mégis minden szorgalma, furfangja és ügyessége mellett is terméketlen harcokban forgácsolta szét erejét. Pályájának vége felé, midőn maga is érzete munkájának ezt a meddőségét, sóhajtva mondotta egy bizalmasának, hogy ha ő csak félannyi kincssel rendelkeznék, mint Lerma, a spanyol király mindenható minisztere, meri állítani, hogy Lermánál kétszerre többet tehetett volna. Klesl a magába

Önálló politizálásáról Pázmány a nunciust is fontosnak látta tájékoztatni. Ascanio Gesualdo – akinek 1617. június 24-ei főutasításának első pontja Ferdinánd utódlásáról, köztük a magyar királyi-ról szólt¹⁸⁰ – 1618. január 5-ei jelentésében arról ír, hogy Klesl az elviselhetetlenségig felnagyítja a magyar trónutódlás nehézségeit. Jelzi, hogy további hiteles értesülést a hozzá készülő esztergomi érsektől vár.¹⁸¹ Ezt hamarosan kimerítően és megnyugtatóan meg is kapta. Már 1618. január 18-án arról informálhatta az Államtitkárságot Bécsújhelyről, hogy amikor Pázmány Forgách Zsigmond országbíró (leendő nádor) kíséretében felkereste őt, és ő felhozta előttük a magyar királyválasztás ügyében Klesl által ismertetett nehézségeket, feleletükben nem tagadták ezeket, ám az volt az álláspontjuk, hogy az efféle nehézségek minden fontos ügy természetes tartozékai és korántsem elháríthatatlanok. Kifejtették, hogy mindenekelőtt az új nádor megválasztását tartják fontosnak, és hogy a diéta meg legyen tartva a kijelölt időpontban, továbbá hogy az uralkodó megbízott által is képviseltetheti magát, nem kell várni felépülésére. Elmondásuk szerint meg tudták szerezni Klesl beleegyezését, hogy mindenképp megtartsák most az országgyűlést – zárja jelentését a nuncius, hozzáfűzve, hogy maga is mindent meg fog tenni az ügy érdekében.¹⁸² Két nappal később kelt titkosított jelentésében még azt is hozzáfűzte, hogy Pázmány véleménye szerint Klesl csak azért nagyítja fel a nehézségeket, hogy annál nagyobb elismerésre tegyen szert megoldásukkal.¹⁸³ A valósá-

térés e komor pillanatában sem jutott el az igazi önismeretig, mert hiszen nem a pénz hiánya volt kudarcainak fő oka, hanem az, hogy nem bírta szerény mérséklettel, a dolgok és emberek ismeretével eszközeihez mérni céljait.” ANGVAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370–371.

¹⁸⁰ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1058–1065 (n. 85), 1059.

¹⁸¹ „Il signor cardinale Cleselio ingrandisce assai le difficoltà di Ungberia, ma qualche ministro sincero vuol, che siano finiti per maggior sua gloria, quando succeda ogni cosa bene, pure non so dirne cosa, ma venendo quì l'arcivescovo di Strigonia, che si aspetta, ne saprò il vero. Dice haver scritto le difficoltà al re di Bobemia, il quale se le è raccomandato per il buon esito il signor Carlo d'Arach, è un buon cavaliere, ma forse troppo dedito a questi principi Austriaci per superar questo negozio, et non sia per dare troppo soddisfazione al re o alli suoi ministri, quando lo vogliano. Se questo non farà, sarà nel resto molto atto. Intendo, che sia buono di bonore, ma di cervello bizzarro assai.” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 5. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 4r.

¹⁸² „Son venuti qui questa settimana l'arcivescovo di Strigonia et il generale Forgatz con li quali havendo comunicato le difficoltà dettemi dal signor cardinale, et avvisate a vostra signoria illustrissima sopra la successione d'Vngaria, mi han'detto esser vero, che vi sia qualche difficoltà, come succede in tutti li negozi gravi, ma, che con la diligenza et industria si spera di superar le tutte, et che prima d'ogni altra cosa sarà necessario di crear il nuovo palatino, onde quelle persone di stati [...] eran congregati in Posenio havevano per essi fatto serp[...] al signor cardinale non voler più ammettere dilazione alcuna alla dieta, alla quale se sua maestà non potrà intervenire, essi [...] contenti d'ammetter ogn'altro commissario di qualsivoglia condizione si sia, et, che riportavano risposta dal medesimo cardinale, che ad ogni modo si sarebbe fatta la dieta [...] tempo stabilito. Non si manca far quelle diligenze, che son necessarie.” BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 94rv.

¹⁸³ „L'arcivescovo di Strigonia tien anco opinione, che il signor cardinale vada ingrandendo le difficoltà della successione d'Ungberia per maggior sua reputazione, quando sono superate, et che le opposizioni scritte non sono dell'universale, ma di qualche mal sodifatto particolare, che perciò non è da farne conto”. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 20. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 6r. Vö. az imént idézett január 5-ei jelentést is.

got ugyan nem fedő, ám szerfölött diplomatikus interpretáció a pápai Államtitkárság tetszését is megnyerte.¹⁸⁴ Rómában persze tisztában voltak a tényleges problémákkal,¹⁸⁵ ki is fejezték aggodalmukat, és míg hivatalosan a bíborostól várták megoldásukat,¹⁸⁶ minden bizonnyal komolyabb garanciát jelentett Feliciani államtitkár, Borghese bíboros nepos, és maga V. Pál számára a bizalmukat tökéletesen bíró esztergomi érsek sokoldalú ténykedése. Ez az aktivitás ezúttal a régió és korszak politikai kultúrájának minden aspektusát felölelte: a magyar hierarchia feje a Habsburgok utódlását szavaztok vásárlásával is igyekezett olajozottabbá tenni, már ha hihetünk Ascanio Gesualdo apostoli nuncius erről tudósító sorainak. És miért ne tennénk?¹⁸⁷

* * *

Pázmány autonóm és eredményes, a pápai diplomáciát is tájékoztató/bevonó politizálása Ferdinánd megválasztása érdekében, még inkább pedig Klesl 1618. február 2-án Ferdinándhoz intézett, imént megismert levele számunkra egyértelműen eddigi koncepciónk: Pázmány érseki kinevezése és a Habsburg-örökösödés összefüggésének végső igazolását jelenti. Hitelességét – vagyis hogy Klesl nem hazudik a trónörökösnek – leginkább az mutatja meg számunkra, hogy tökéletesen beleillik az eddig feltárt és ismertetett vonatkozó források sorába.¹⁸⁸ FRANKÓI csupán arra következtetett belőle, hogy „Klesl Pázmány kinevezésének előmozdítása körül tevékeny volt”,¹⁸⁹ ami csupán halvány sejtése annak a szerepnek, viszonyoknak és motivációknak, amelyek a főminiszter – mindenből maximális előnyt kovácsolni akaró és mindenben védekezési pontokat elhelyező és végül vesztét okozó – ténykedésében megfigyelhető. Az más, de a teljes képbe beleillő kérdés, hogy e kulcsfontosságú,

¹⁸⁴ „*Habbiamo qui havuto il medesimo pensiero, che [...] l'arcivescovo di Strigonia ha significato a vostra signoria, che il cardinale Cleselio vadi ingrandendo le difficoltà della successione d'Ungheria per maggior sua reputazione.*” Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 10. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 7r.

¹⁸⁵ „*Con cifra de 5 del passato accennò vostra signoria le difficoltà, che si scoprivano nel negozio della successione d'Ungheria, ma con lettere de 13 ho poi veduto distesamente in quel che consistono, sopra di che rispondo ad parte, quant'occorre.*” Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 3. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 5r.

¹⁸⁶ Lásd Borghese nyílt jegyzékét Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 167v.

¹⁸⁷ „*In Vngaria si fa far qualche diligenza anco per via di danari con alcune persone, et ne ha havuto il carico l'Arcivescovo di Strigonia.*” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 27. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 13r. (E fontos közlés egy hosszabb jelentés végén található, és e két sort, aligha véletlenül, az Államtitkárságon aláhúzták!) A Kúria bizakodását erősíthette, hogy Gesualdo időközben elérte a spanyol követnél: Madrid nem fogja engedni a spanyol katonák Magyarországra vezénylését. Uo.

¹⁸⁸ Itt le kell szögezniünk: koncepciónkat alapvetően e dokumentum ismerete híján alkottuk meg, ugyanakkor tézisiünk végső igazolásaként tekintünk rá.

¹⁸⁹ Számtalanszor idézett Pázmány-nagymonográfiájában, i.h.

korábbi úgymond „vitatott” kinevezési döntésének politikai sikerét leíró levelével szinte párhuzamosan elképesztő ridegséggel igyekszik Pázmányt, „kreatúráját” a saját szempontjai szerint éppen kívánatosnak tartott pályán tartani. Nem sok eredménnyel.

LUKÁCS LÁSZLÓ FRAKNÓINál nagyobb teret ad Klesl szerepének, és úgy gondolja, hogy az – általa tévesen II. Mátyás kancellárjának nevezett – bécsi püspök pusztán Pázmány 1615. januári római fellépését követően, és ottani jó szereplése miatt igyekezett őt még inkább bevonni egyházpolitikai terveibe.¹⁹⁰ Tekintve a pázmányi és kleseli konfesszionális reálpolitikai attitűd azonosságát, a tényleges figyelemnek, majd kapcsolatnak talán régebbi keletűnek kellett lennie. Ugyanakkor nem biztos, hogy 1608-ig visszavezethetjük, hiába tett szert Pázmány ezen az országgyűlésen nagyobb ismertségre.¹⁹¹ Klesl nincs ott Pozsonyban, Bécsből követi az eseményeket.¹⁹² Személye valóban 1615-ben kezd jobban előtérbe kerülni politikai téren: Forgách bíboros oldalán ott találjuk a zsitvatoroki béke bécsi megerősítésénél – amibe a Prágából váratlanul visszaérkező Klesl is bekapcsolódott¹⁹³ –, a megegyezés pontjait ő fordítja németről magyarra és magyarról latinra.¹⁹⁴

A bécsi püspök ekkorra már kénytelen volt felismerni, hogy a „rendek még majdnem csorbítatlanul élvezik a megszerzett szabadságokat és jogokat”, melynek igazi horderejét tulajdonképpen sokáig lebecsülte. Miután szembesült azzal – az 1613-as regensburgi birodalmi gyűlésen,¹⁹⁵ illetve az 1614-es linzi *Generalandtagon*, hogy a török veszély ürügyén sem képes a központi hatalmat állandó hadsereggel megerősíteni –, „belátta, hogy téves utakon jár, más eszközökhöz folyamodott politikája keresztül vitelére”.¹⁹⁶

Ebbe a vonulatba illeszthető be Pázmány felkarolása. Beemelésével a politikai elitbe Klesl tulajdonképpen a magyar rendek feletti befolyását kívánta növelni, ezúttal politikailag korrekt módon. (Talán nem is sejtette, hogy Pázmány végül inkább azt igazolja tevékenységével, hogy az „ellenreformáció” térhódítása nem jelenti a rendi szabadságjogok eltörlését, ami a korszakban sokáig a ma-

¹⁹⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 204.

¹⁹¹ BITSKEY, *Pázmány memorandum*, i.iii.; BENDA, *Pázmány... politikai pályakezdése*, 273–280; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 33–37.

¹⁹² VÖ. HAMMER PURGSTALL, *Khlesl's... Leben*, II, n. 234skk.

¹⁹³ Levele Veranchich Faustushoz, Bécs, 1615. május 30. Kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 24. A *Vindiciae*-ban személyes tapasztalataira hivatkozva cáfolja a *Querela Hungariae* vádját, miszerint a tárgyalások során a tiszántúli hajdúkat ki akarták szolgáltatni a törököknek. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 367.

¹⁹⁴ SALAMON FERENC, *Két magyar diplomata*, Budapest 1867, 265; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 174.

¹⁹⁵ A Kleslre vonatkozó fontosabb idézett irodalom mellett ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 130–137.

¹⁹⁶ ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, i.m., az idézet 253.

gyar nemesség első számú politikai krédójának számított.) A szorosabb kooperáció, kapcsolat kezdetét Forgách primás halála utánra tehetjük, amely politikai megfontolásokból és számításokból eredt, majd vált szorosabbá. Korábban tényleg nem valószínű, hogy az esztergomi érsek gyóntatója, jezsuita szerzetes és misszionárius személyesen korrespondeált, érintkezett volna a Titkos Tanács nagyhatalmú elnökével. Pázmány ugyanakkor arra feljogosítva érezhette magát, hogy 1615. kora tavaszán a bécsi püspök támogatását kérje, hogy renden belüli problémáival közvetlenül a pápához fordulhasson, mely kérés nyilván nem technikai jellegű volt csupán. Nem arról volt szó ugyanis, hogy miután rendi szálat nem vehetett igénybe, a nuncius pedig Prágában székel, hogy kérése tényleg eljusson V. Pál elé, erre pedig egyedül és legkézenfekvőbb módon a római Habsburg-képviselőt kínálkozott. De Mara nuncius ugyanis 1615 tavaszán folyamatosan Bécsben tartózkodott.¹⁹⁷ Egyértelműen patrónus-keresés állhatott a háttérben, ami kiváló döntésnek bizonyult, hiszen tulajdonképpen hamar célt ért.¹⁹⁸

További támpontot ad kapcsolatuk intenzívebbé válása kezdetének meghatározásához, hogy Pázmány és Klesl személyes, közvetlen érintkezésének első általunk ismert adata 1615. áprilisára datálható, épp akkorra, amikor Pázmány Klesl és a Habsburg-diplomácia közvetítésével Rómához fordult. Ekkoriban küldte őt ugyanis a bécsi püspök levélre nem bízható, szóbeli üzenettel Forgáchhoz a Bethlennel folytatott, és 1615. május 6-án lezárult nagyszombati tárgyalások kapcsán.¹⁹⁹

Arra nézve, hogy 1615. tavaszán esetleg maga Klesl kereste volna Pázmányt, értesülve renden belüli nehézségeiről, nincsen adatunk, mint ahogy arról sem, hogy valaki, mondjuk Pethe László, közvetítőként lépett volna fel. Azt pedig, hogy Forgách hogyan vélekedett minderről, még kevésbé tudjuk. Hallgatása, háttérben maradása azonban nagyon feltűnő.²⁰⁰

Pázmány felkarolása egyértelműen része a bécsi püspök és a jezsuiták között folyó küzdelemnek, de nem nagyon valószínű, hogy a magyar rendtagot azért akarta volna maga mellé venni, hogy

¹⁹⁷ Április, május folyamán végig Bécsből jelentett. Vö. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 15kk. Június elejétől ismét Prágában találjuk (innen indul Padova mellé). Uo., fol. 115kk.

¹⁹⁸ Kiváltképpen hogy Ridolfi ominózus 1615. október 3-ai levelét Pázmány nem mint a császári tanácsos és római ügyvivő információját, hanem mint pápai kamarásnak a tavaszi folyamodására adott pápai döntés közlését értelmezhetette. Lásd Pázmány sorait erről: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 51). – A korszakban még nem tisztult le teljesen, kiváltképpen az Egyházi Állam viszonylatában nem, hogy egy diplomáciai képviselőt a célállomáshoz semmilyen érdek, tisztség stb. nem fűzheti. Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 185kk.

¹⁹⁹ Ezt szintén maga Pázmány említi 1616. február 8-ai levelében. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 51). – A nagyszombati erdélyi és bécsi török tárgyalásokra HAMMER PURGSTALL, *Klesls... Leben*, III, n. 472kk.

²⁰⁰ IACOBUS FERDINANDUS MILLER szerint Forgách tanácsolta Pázmánynak a Társaság elhagyását. A hivatkozás nélküli állításra semmi bizonyíték nincsen. *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány... I*, Budae 1822, p. 11 (jegyzetben).

újabb frontot nyisson a jezsuiták ellen. A bécsi egyetemi unió körül folyó tárgyalásokban alkupozíciói ezáltal csak romlottak. A hosszabb távú politikai tervezetések felfejtése mellett a forrásokból két konkrét mozzanat ragadható meg. 1615 elején a bécsi püspök tervszerűen bővíteni kívánta közvetlen egyházi klientúráját. Pázmány mellett Peter Hunter bécsi domonkos szerzetes érdekében gyakorolt nyomást a Kúriára, hogy minden rendi kötelezettség, hivatal alól mentesüljön, és személyes teológusaként szolgáljon, amit el is ért.²⁰¹ A másik, hogy Pázmány szabaddá tételét a jezsuiták-tól bevallottan a katolicizmus magyarországi megerősítésére vonatkozó terveivel kapcsolta össze.²⁰² Ellentéte, szembenállása a Társasággal egyébiránt nem volt totális jellegű és nem értelmezhető még az állam és a jezsuiták antagonisztikus konfliktusaként.²⁰³

* * *

Az iménti, Ferdinánd főherceghez írt levélből származó kleseli idézet – írója által jócskán ráerősítve – azt is igazolni látszik, hogy Pázmányt másik klientúrája már érseki kinevezése időszakában a leendő uralkodóhoz kötötte. Ebben elsődlegesen szintén nem a személyes mozzanat a meghatározó. A jezsuita identitásból, a főhercegi palota életéhez szorosan kapcsolódó, azzal földalatti folyosóval is összekötött gráci rendházban töltött hat esztendő időszakából táplálkozott.²⁰⁴ A Pázmány érseki

²⁰¹ „Perché il padre fr. Pietro Huntero possa con maggior sua quiete assister di teologo alla persona di vostra signoria illustrissima se li manda la patente quì alligata, con la quale egli s'essenta da ogni cura et uffizio del suo ordine. Di, che io sento molto gusto, sapendo incì di conformarmi con quello di lei medesima, che [tanto vi premeva] mostrava tanto di premervi. Prego vostra signoria illustrissima a comandarmi in altre ordinazioni mentre desideroso di servila resto quì bacendole le mani.” Borghese Kleslhez, Róma, 1615. június 6. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 273r. – Huntert viszont Klesl – akit a nuncius 1616. őszén bécsi domonkos priornak nevez – egyértelműen a domonkos ősellenség jezsuiták elleni harcra használta: „Il padre Pietro Huntero Prior di San Domenico di Vienna nel suo ritorno di là portò tali et tante pretensioni di quell'università in materia della lettura di filosofia da farsi da due professori Giesuiti, che si è pensato non poco a ridurr questo negozio al termine, che si degnerà vostra signoria illustrissima di veder dalla copia della lettera da me scritta al padre rettor di Vienna...” De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. november 16. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 420.

²⁰² Lásd Borghese már idézett május 23-ai levelét hozzá. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 268r.

²⁰³ Vö. például a jezsuita házak növelésének császári szándékát a Birodalomban: „Quae sit maiestatis tuae sententia de studio, quo dilecti filii religiosi ac pii viri societatis Iesu curant instaurationem catholicae religionis in Germania, et quam fructuosus sit eorum labor, et propterea quantopere desideretur eorum praesentia ab omnibus, qui zelum divini cultus et salutis animarum habent cum iucunditate ex litteris a te nuper ad nos datis vidimus.” V. Pál brevéje II. Mátyáshoz, 1616. április 8. ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 118rv. (Az egyházfő ezek után sajnálatát fejezte ki, hogy az uralkodó kérése ellenére nem adhatja oda az ágostonos remeték kért trienti kolostorát, mert ez így sértené az egyenlőség és igazságosság elvét, vagyis a jezsuiták koldulórendek hátrányára menő terjeszkedésének maga a pápa szabott gátat. – Vitelleschi első dolga megvásárlása után az volt, hogy hosszas levelekben tudassa elkötelezettségét Mátyással, Ferdinánddal, Dietrichsteinnel és Kleslrel. ARSI Austr. 2 II, pag. 690skk. Lásd még a jezsuita generális II. Mátyáshoz és Kleslhez Alber hazatérése alkalmából írt levelét is. Róma, 1616. április 9. Uo. p. 717–718.

²⁰⁴ Mind a jezsuiták szinte naponta megfordultak a főhercegi udvarban, mind pedig a főherceg náluk, aki egyébként 1586-ban első beiratkozott diákjuk, 1590-től pedig ingolstadt egyetemük hallgatója volt. Pázmány egy helyütt utal arra, hogy közösen étkeztek. KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 7–8.

kinevezéséhez 1616. október 6-án gratuláló Habsburg nemcsak abbéli várakozását közölte, hogy „azt hódolatot és ragaszkodást, melyet Ausztriai Házunk iránt mindig tanúsított, meg fogja őrizni a Magyar Királyság fő méltóságába lépve”,²⁰⁵ hanem az udvariassági formákon túlmenve emlékeztette Pázmányt a jezsuita rend iránti főhercegi vonzalmára: „Továbbá, mint tudja, a Társaságot igen szeretem, szeretetteljesen ajánlom hát Uraságodnak és kérem is, hogy annak kiváló igyekezeteit, valamint tevékenységeit a katolikus hit terjesztésében és növelésében hathatós tekintélyével, amennyire csak képes, törekedjék segíteni és előmozdítani.”²⁰⁶ Pázmányt, alighogy elhagyta Prágát és megérkezett Pozsonyba, 1616. november közepén a Ferdinánd mentorának számító Miksa főherceg rögvest magához rendelte, aminek Pázmány azonnal eleget is tett. Érseki javadalmát ezt követően így nemcsak az uralkodó, hanem rendhagyó módon egyúttal a főherceg utasítására vehette át a Pozsonyi Kamarától („*iuxta suae maiestatis et etiam suae serenitatis mandatum*”), mely mozzanatot akár beszédesnek is tekinthetünk a dinasztian belül ekkor már világosan formálódó kettős hatalmi központ ismeretében.²⁰⁷

A Ferdinánd főherceg és a magyar jezsuita közötti kapcsolat tényleges és a gráci évek után is élő voltára enged következtetni, hogy 1609. márciusában Forgách Ferenc spanyol évdíja érdekében nemcsak közvetlenül, hanem a Pázmány–gráci jezsuita házfőnök vonalon is jónak látja Ferdinánd támogatását megszerezni.²⁰⁸ Továbbá Pázmány 1615. tavaszán, Rómából visszatérve Grácban járt. Ismerve problémáit ekkor a renden belül, aligha valószínű, hogy ottani rendtársaihoz ment volna (és gráci kiadóval, nyomdával sem volt ekkor már dolga),²⁰⁹ miközben különféle ügyekben sűrűn

²⁰⁵ Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 15. Idézi magyar fordításban FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 239–240; *Pázmány Péter*, 83–84.

²⁰⁶ Kiadva uo., latinul idézi uo. (*Pázmány... és kora*).

²⁰⁷ Az esemény háttérében az állt, hogy a Pozsonyi Kamara sem Klesl, sem az uralkodó, sem a prágai Udvari Kamara parancsára nem volt hajlandó az érseki javadalom átadására a bécsi Udvari Kamara jóváhagyása nélkül. Pázmány viszont nem óhajtotta újratekinteni a Prágában lezárt kamarai tárgyalásait. Miksa parancsára azonban útra kelt Bécsbe, azonnal, de mégis csak november 17-én, egy nappal az után, hogy Miksát Klosterneuburgban Ausztria főhercegévé koronázták. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 91, említve már feljebb is; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 42. 44. 47. 48. Az esetben elsődlegesen nem a kamarák közötti hatásköri villongást kell látnunk, hanem azt a dinasztian belüli feszültségek kiéleződésével magyarázhatjuk.

²⁰⁸ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 15 és 16. A címzett Bartholomaeus Viller nemcsak Pázmány gráci tanártársa, mondhatni barátja, hanem 18 éven keresztül Ferdinánd gyóntatója is volt. KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 7.

²⁰⁹ Utoljára az Alvinczy Péterhez írt *Öt szép levél* jelent meg Grácban, 1609-ben, utána bécsi és pozsonyi nyomdákkal dolgoztat. *Pázmány bibliográfia*, 24–25.

ingázott Bécs–Pozsony–Nagyszombat között.²¹⁰ Legésszerűbb magyarázatnak az tűnik – persze csak feltevés – hogy Ferdinándot tájékoztathatta januári pápai audienciáin az utódlás ügyében folytatott tárgyalásairól. Ez olyan téma volt, amit ekkor még alárendelt jezsuitaként aligha bízhatott levélre. Az eredményes királyválasztás tényével kiegészülve így válnak teljes egészében érthetővé számunkra KOLTAY-KASTNER JENŐ szép sorai, miszerint „midőn II. Ferdinánd császár és magyar király mintegy harminc évvel később [*tudniillik 1629-ben*] a bíborost mint *antiquum et fidum amicum* köszönti kinevezése alkalmából, ennek a kifejezésnek közvetlenségébe a Grácban megismert fiatal jezsuita emlékképe is beleszövődik.”²¹¹

A korábbi kutatás részéről FRIDECZKY JÓZSEF volt az, aki adatolt apparátust nélkülöző életrajzi esszéjében kiemelt figyelmet szentelt Ferdinánd és Klesl szerepének Pázmány pályájának alakulásában, továbbá a valláspolitikai és európai tényezőknél, folyamatoknak. FRIDECZKY ha csak pár oldalon is, de külön fejezetet szentel a témának. Lendületesen végigtekinti, összefoglalja Pázmány politikai pályájának alakulását 1618-ig, több helyes saját részmeglátással és még több tévedéssel. Elemzése ugyanis alapvetően helytelen, hiszen a magyar jezsuitát kezdettől fogva önálló politikai tényezőnek tekinti:

„Pázmány politikai emelkedésének megértéséhez sorra kell venniünk azokat a étape-okat, amelyek őt Ferdinánd jezsuita politikájától egyelőre Mátyás felé vezették, előkészítve kilépését a jezsuita rendből és kinevezését az ország prímásává, majd visszafordulását II. Ferdinánd és a jezsuiták felé.”

– rajzol egy okozatiságában nem létező pályáivet. Pázmánynak a Társaságból történő eljövetelét Klesl és az osztrák jezsuiták konfliktusára szűkíti le: „osztrák rendtársai részéről az áskálódások újból megindulnak ellene, mint aki Klesl embere” – írja 1614-re vonatkoztatva.²¹² Bár víziói ösztönzően hathattak volna egy elmélyült, kritikai reflexióhoz azon okok vizsgálata során, amelyek Pázmány érseki kinevezéséhez vezettek, elhelyezve előléptetését Ferdinánd, Klesl és jezsuiták viszonyrendszerében, ahol a történet egyik fő szála alakult, a szakirodalom egyöntetű hallgatással fejezte ki kritikáját Friedeczky megállapításaival szemben. (Egyedül IVÁNYI BÉLA veszi át nézeteit frissiben, és azonmód rá is tromfol nemzetiségi ellentétek felvillantásával: „Pázmány izzó magyarságát a Jé-

²¹⁰ Rómából Forgáchoz sietett a Kúriából hozott iratokkal, ez valamikor 1615. februárban lehetett, onnan detrekői kitérővel Bécsbe megy, áprilisban Klesl szóbeli üzenetével Nagyszombatba Forgách-hoz (lásd 1616. február 8-ai levelét). Közben betegeskedik is, Grácban május elején járhatott, május 22-én Pozsonyban van a prímásnál, a hó végén már Bécsben. Korábban is idézett levele Veranchichhoz, Bécs, 1615. május 30. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 24.

²¹¹ KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 8.

²¹² FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 33–36.

zus Társaság disciplinája sem tudta elhomályosítani, viszont az éppen úgy fegyelmezett osztrák rendtagok sem tudták magukat Bécs magyarellenes légkörétől függetleníteni.”)²¹³

Nem az erőviszonyok változásának időbeni felismerése, mint ahogy FRIDECZKY feltételezi, hanem a Ferdinánd főherceghez fűződő folyamatos és természetes kötődés, valamint a magyar trón sikeres megszerzése – amire Pázmány katonai biztosítás nélkül, azt határozottan ellenezve garanciát vállalt,²¹⁴ és amelynek során ha tapintatosan is, de patrónusától önálló politikát tudott folytatni²¹⁵ – mentesítette a prímást Klesl és politikája bukásának következményei alól a magyar királyválasztásban mutatott teljesítményével (is) naprakészen tisztában levő II. Ferdinánd előtt.²¹⁶ Sőt az új belhatalmi helyzet nagyban segítette Pázmány beilleszkedését és eligazodását a radikalizálódott politikai és konfesszionális erőterben, amit a cseh felkelés kirobbanása, a Katolikus Liga és a Protestáns Unió seregeinek felvonulása, a spanyol csapatok rajna-menti betörésével, Bethlen és a mellé állt felső-magyarországi rendek támadása, Pfalzi Frigyes cseh, Bethlen Gábor magyar királlyá választása stb. jellemzett. A háború első, cseh–osztrák–magyar centrumú szakaszát lezáró fehérhegyi csata elsőprő Habsburg-győzelmet hozott, és rövidtávon a ferdinándi vonalat igazolta a kleseli *Ausgleich* szemben. (1648-ból visszatekintve már korántsem ez a képlet.) Ferdinánd győzelmében, császárrá választásában magyar királyi legitimitációja nem elhanyagolható szerepet játszott – bizonyára nem véletlenül igyekezett ezt már 1625-ben biztosítani fia számára is –, ez a tény pedig kellően stabilizálta Magyarország primásának helyzetét, befolyását végig Ferdinánd uralkodása alatt.

Pázmány ezért engedhette meg magának – idézzük fel ismét e két részből álló, de mégis egy (3A-B) fejezet végén a bíborosi bukás nem mindennapi mozzanatát – hogy Klesl kiszabadulása után azonnal és egyedülként, már 1622 decemberében levélben keresse meg volt patrónusát, aki magát Pázmány „atyjaként és fivéreként” címezve érezhető elérzékenyüléssel fogadta ezt a gesztust,²¹⁷ és vállalta az esztergomi érsek kéréseinek és a magyar egyházi ügyek alkalmi pártfogolását a Kúriá-

²¹³ Pázmány kilépése..., 4.

²¹⁴ FRAKNÓI, Pázmány... és kora, 301–307.

²¹⁵ Lásd leginkább Gesualdo fentebb idézett 1618. január 18-ai jelentését. BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 94^{rv}.

²¹⁶ Lásd Ferdinándnak a pozsonyi meggyegyzülés után, 1617. december 7-én, illetve 1618. január 23-án a prímáshoz intézett levelét. FRAKNÓI, Pázmány... levelezése, n. 103 és 118.

²¹⁷ Pázmány 1622. december 3-ai levelét Verospi juttatta el Kleslnek, aki december 27-én válaszolt. FRAKNÓI, Pázmány... levelezése, n. 243.

nál.²¹⁸ A volt főminisztert bíborosi immunitása ugyanis megmentette a kivégzéstől (elfogásakor remegve kérdezte, vajon meg kell-e halnia...), illetve a hosszas börtöntől. A letartóztatásban résztvevőknek feloldozást kellett kérniük – Ferdinánd helyett Miksa főherceg vállalta magára a teljes felelősséget –, a Klesl elleni vádakat²¹⁹ pedig egy bíborosi bizottság vizsgálta ki. A pápa Ascanio Gesualdo nuncius jelentése alapján konzisztóriumon foglalkozott az esettel.²²⁰ Az osztrák bíborost hosszas tárgyalások után az e célból küldött Fabrizio Verospi rendkívüli nunciusnak sikerült Rómába vinnie, ahol egy ideig az Angyalvárban őrizték, majd 1622 végétől kuriális kardinálisként működhetett.²²¹ Pázmány ekkor jelentkezett nála.

A Rómában tartózkodó, részlegesen rehabilitált Klesl és az esztergomi érsek kapcsolatára sajátos fényt vet 1626/1627 fordulójáról fennmaradt, mindezidáig teljesen ismeretlen levélváltásuk. Szövegükből úgy tűnik: a bécsi püspök semmit sem tanult bukásából, továbbra is politikai fantazmagóriákat gyártott, ezúttal konkrétan Bethlen kapcsán. Pázmány pedig fiúi alázattal, továbbra is kliens módjára tűrte a bíboros szigorú kritikáját, már-már utasításszámba menő tanácsait, magyarázta saját politikáját. Szinte büszkélkedett eredményeivel és beszámolt reményeiről, várakozásairól politikai, konfesszionális téren (minden korábbinál előnyösebb, általa tető alá hozott béke Bethlennel, a pozsonyi kollégium alapítása), és talán személyes karrierjével kapcsolatban is (bíborosi felterjesztésének állása a bécsi udvarban). Érseki kinevezése után fennmaradt levelezésében egyedül itt érhető tetten – úgy a tartalomban, mint a hangvételben – korábbi „státusza”, sőt kivételesen talán egy kis *dissimulatio* is kitapintható.²²²

²¹⁸ Mint például Pázmány fontos egyházpolitikai röpirata, a *Vindiciae ecclesiasticae* – amelyet korábban XV. Gergelynek is megküldött – átadását az új pápának, VIII. Orbánnak. Klesl levele Pázmányhoz, Róma, 1623. november 13. FRANKÓI, Pázmány... levelezése, n. 286. 1626. november 24-én ő igazolta, hogy Sennyey István kancellárt tulajdonságai alkalmassá teszik a váci püspöki méltóságra, és jövedelmei biztosítják megfelelő megélhetését. Az irat eredetije: ASV Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Atti, vol. 1622–1626, fol. 103^{rv}.

²¹⁹ „Adiungit tamen nobis nuntius, quod ratione publici boni et forte propter secretam cum hereticis communicatione non minus in negotiis Vngaricis, quam in Bobemicis id totum statutum fuerit.” Lásd a következő jegyzetet.

²²⁰ „Verba summi pontificis habita in concistorio”. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 902^{rv}. Lásd Lodovico Ridolfi 1618. augusztus 14-ei jelentését is II. Mátyáshoz. Uo., fol. 761^r–762^v.

²²¹ Vö. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 34–35; *Der Process gegen Kardinal Klesl*, 128–138. – Klesl 1629-ben visszatért Bécsbe, 1630-ban halt meg.

²²² Pázmány Kleslhez, Bécs, 1626. november 21.; Klesl Pázmányhoz, Róma 1626. december 28.; Pázmány Kleslhez, 1627. január 20. ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 197^{rv}. 198^{rv} + 201^{rv}. 207^r–208^v. Kiadásuk: TUSOR PÉTER, *Pázmány és Klesl levélváltása 1626/1627 fordulóján (Forrásközlés a firenzei Magalotti-levéltárból)*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok): Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8), Budapest–Róma 2012, 119–135. – Klesl aktivizálódásának további jele 1625. november 29-én Esterházy Miklóshoz írt levele. Ebben gratulál nádorrá választásához, amitől a katolikus vallás „exaltatio”-ját várja, és felajánlja szolgálatait, tekintve, hogy „nuper sua sanctitas in congregatione de propaganda fide proprio motu me adsciverit, si quam operam in Ungaria, Transylvania ac Turcica pro maiore religionis incremento praestare me posse arbitrabitur”. 1626. január 10-én azt javasolja, hogy kérje nádori működéséhez a pápa áldását, és felajánlja, hogy ő átadja levelét VIII. Orbánnak. MNL-OL Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), Repositorium 71, fasc. 16, n. 81 és 82 (465. cs., 172–175. fol.).

Kleslnak, az Anyaszentegyház bíborosának letartóztatása, az egyházi immunitás sárba tiprása a Habsburgok részéről – amely paradox módon a katolikus érdekek hathatósabb érvényesítését szolgálta és kivitelezőinek felfogása közelebb állt a Kúria valláspolitikai ideáihoz, mint Kleslé – egy hosszúra nyúlt együttműködésnek vetett végett pápa és császár között.

A Borghese-pontifikátus érdekei az osztrák Habsburgokéval kezdettől fogva találkoztak, egybeestek, így például a törökök elleni hosszú háború lezárása és a velencei konfliktus esetében. Mátyás kiközösítése, majd feltételekhez kötött feloldozása a magyar és osztrák felekezeti engedmények miatt kisebb, átmeneti megingást jelentett csupán. A Róma számára aktív diplomáciai közvetítésre lehetőséget nyújtó *Bruderzwist* lezárultával, és még inkább Mátyás 1612. évi császárrá választásával – a kleseli *Composition*nal szembeni fenntartások ellenére – a viszony még harmonikusabbá vált. A Borghese-ház a katolikus vallási célkitűzések ellenére nem kívánt aktív politikát folytatni az Alpokon túli területeken. Érdeklődését nem veszítette el teljesen – fontosnak tartották például, hogy Scipione Borghese legyen Németország bíboros protektora²²³ –, ám kizárólag a szoros, zökkenőmentes együttműködésre koncentrált a Habsburg-kormányzattal, és tulajdonképpen elégedett volt a katolicizmus térnyerésének ütemével, mértékével.²²⁴

Az érdekegyezés Itáliában még szembetűnőbb. V. Pál aggodalommal figyelte a spanyol térnyerést Savoya rovására – más felfogás szerint Savoya terjeszkedésének visszanyesését spanyol részről – Észak-Itáliában. A lokális háború csúcspontja Vercelli ostroma volt,²²⁵ amit Klesl szintén felesleges

²²³ Borghesét már II. Rudolf kinevezte, de a kinevező iratot már nem kapta meg. A császári diplomácia puhatolózására azonban közölték, hogy módfelett szívesen vennék ennek megküldését az új uralkodótól. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1613. január 26. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 751rv. A *Casa Borghese* birodalmi kötődéseire: MARTIN FABER, *Entweder Nepot oder Protektor. Scipione Borghese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633)*, Kaiserhof – Papsthof, 59–66; *Scipione Borghese als Kardinalprotektor*, 387skk.

²²⁴ Minderre lásd az idézett vonatkozó nemzetközi szakirodalmat, különösen KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 101–121; GIORDANO, *Le istruzioni generali*, *passim*; REINHARD, *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.*, *passim*; összefoglalóan: REINHARDT, *Paolo V.*, 277–292.

²²⁵ „Par, che sia raffreddata la speranza, che si era presa della pace del Piemonte essendosi inteso, che i spagnoli habbino preso alcuni luoghi di nuovo, sebbene di poco momento, e che siano in speranza d’haver’ in breve Vercelli. Questa mattina sua santità ha dato il capello nel concistoro pubblico al cardinal Vendramino venuto ultimamente di Venezia, il quale ha di già tratta con sua santità sopra la guerra del Friuli sforzandosi i Veneti di rappresentare, che desiderano la pace, dalla qual si sono tanto mostrati lontani con l’opere.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. november 12. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 480rv.

és költséges erőpazarlásnak tartott.²²⁶ Az 1615 augusztusa és 1617 novembere között folyó, furcsa, hadüzenet nélkül kezdődő úgynevezett gradiscai háborút pedig növekvő várakozásokkal figyelték a pápai udvarban. A háborúskodás Ferdinánd főherceg és Velence között robbant ki. Részben a Habsburg-alattvaló uszkókok kereskedelmet veszélyeztető rajtaütéseinek elszaporodása miatt, illetve a Friuliban húzódó határ kedvezőbb pozícióiért vívták váltakozó sikerrel, spanyol, illetve holland támogatással.²²⁷ V. Pál egy évtizeddel korábban részben szintén határ menti problémák miatt került súlyos konfliktusba a Köztársasággal a Pó mentén, és a nagyhatalmi közreműködéssel úgy-ahogy elrendezett viszály pápasága végéig rányomta bélyegét kapcsolataira a *Serenissimával*. A fennmaradt diplomáciai iratanyag alapján határozottan úgy tűnik, hogy a pápai udvarban igazából nem bánták volna a császár esetleges hadba lépését sem. A háború eskalálódására végül nem került sor. Velence tartott az erőteljesebb spanyol beavatkozástól, Ferdinánd pedig szabad kezet akart nyerni birodalmi tervei megvalósításához. Mindenesetre az itáliai fejlemények követése a Habsburg–pápai diplomáciai érintkezések állandó, kiemelt tárgya volt II. Mátyás utódlása mellett.²²⁸ Súlyukat aligha becsülhetjük túl annak megértésében, hogy miért is igyekezett a Kúria ebben az időszakban oly feltűnően, minden apró és kevésbé apró részletkérdésben megfelelni a prágai udvar igényeinek, elvárásainak, kéréseinek.²²⁹ Sőt van egy olyan történész megérzésünk, hogy V. Pál azért is kedvezett minden másban a császári Titkos Tanács elnökének, hogy Klesl úgy regulázza meg Velencét, hogy az Egyházi Államnak ne kelljen nyíltan belebonyolódnia a konfliktusba, amit egyébként császári

²²⁶ Lásd például ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v. Közölve: *Dokumentumok*, 4. sz.

²²⁷ PARKER, *The Thirty Years' War*, 35–36. A részletes eseménytörténet: RICCARDO CAIMMI, *La Guerra di Friuli. Altrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Uscocchi* (Le Guerre 44), Gorizia 2007; a Katolikus Liga esetleges beavatkozására Ferdinánd mellett: ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 106–107. Az eseménytörténetre és békekötésre a régebbi irodalomból: HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands*, 77skk; KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 233skk.

²²⁸ Lásd például ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 546rv. 566r–67v. 675rv. 748rv és *passim*.

²²⁹ A pápai diplomácia törekvéseire (melyek e téren nem vezettek sikerre) számtalan adat, többek között: ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151 és Germania, vol. 114K, helyenként; *uo.*, vol. 27, fol. 11v 24rv. 25rv és *passim*; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945 és Serie II, vol. 168, *passim*; BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 11 és *passim*, valamint vol. 6922–6923 helyenként (utóbbiban főként n. 18–19, Visconti-Borromeo 1617. január jelentései) és vol. 6928 (Vasoli 1617. évi jelentései között) stb. – Később a Klesl elleni vádak között szerepelt, hogy úgymond megakadályozta a császári segítségnyújtást Ferdinándnak. HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, IV, n. 926, 183–184. Erős a gyanúnk, hogy inkább egy nagyobb háborút igyekezett elkerülni, vö. *uo.*, III, n. 614 (1616. áprilisi levele Ferdinándhoz a velencei béketárgyalás ügyében) és n. 644skk.

részről szorgalmaztak,²³⁰ és amelynek elérését a Pázmány ügyét párhuzamosan tárgyaló római császári érdekképviselőt meglehetősen ambicionálta.²³¹

Az 1620-as évek derekán, az egykori párizsi nuncius VIII. Orbán pontifikátusa alatt már teljesen más atmoszféra uralkodott a Szent Palota falai között, mint az előző évtizedben, és ez nem magyarázható a mind nyomasztóbb fölényt érzető spanyol és osztrák Habsburgokkal szemben ellenpólust kínáló Franciaország – az 1610-es évek IV. Henrik meggyilkolását követő átmeneti gyengülése után – nyílt európai uralomra törésével. A klíma hűvösebbre fordulása már 1618 nyarán érezhető volt. V. Pál a pápaság deklarált, a birodalmi katolikus hegemoniát célzó valláspolitikai célkitűzései ellenére nem kívánt Itáliától távol eső területeken egy átfogó konfliktusba belesodródni. Az olasz félsziget politikai viszonyainak követése, alakítása a reneszánsz kortól kivétel nélkül az Egyház Állam érdeklődésének homlokterében állt, a Borgiaék, Della Roverék hódításaitól egészen Ferrara 1597. évi bekebelezéséig VIII. Kelemen alatt. Ez az érdeklődés azonban korábban nem vált egy aktív külpolitika akadályává, amit többek között a lepantói diadalhoz vezető Szent Liga megszervezése, vagy éppen a tizenöt éves háborúban mutatott sokoldalú pápai közreműködés bizonyít.

V. Pál azonban 1618-ban már nem érezte magát elég erősnek, képesnek arra, hogy Itália határain kívül nagyobb vállalkozásokba bonyolódjon. A korábbi főinkvizítor Camillo Borghese érdeklődését elődeivel ellentétben egyébként is sokkal inkább lekötötték a tudományos, teológiai kérdések. Galilei ügye éppen azokban a napokban rendeződött el (jó másfél évtizednyi időre, 1632-ig), mint Pázmányé. A római egyházi körökben továbbra is ünnepelt tudós 1616. február 26-án kapott szóban a továbbra is tisztelőjének számító Roberto Bellarminótól, majd éppen március 5-én írásban a pápa

²³⁰ „Io so, che delle differenze con Venetiani il Ridolfi ha commissione di trattarne con nostro signore et con vostra signoria illustrissima. Non devo però tacere, che Cleselio mi disse l'altro hieri di desiderar, che sua santità et il re di Spagna venghino ad esplicarsi più distintamente circa l'aiuti et assistenza, che disegnano di dare per poter poi far qui meglio i conti nostri, et mostra in tanto di star con pensiero, che non sia bene dell'imperatore si dichiari affatto contra la repubblica, ma, che il tutto habbia a seguire in nome dell'arciduca Ferdinando, a cui si somministrarebbe il modo da far la guerra...”. De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. szeptember 28. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 65r.

²³¹ „Il camerier Ridolfi scrisse per l'altro ordinario a Cleselio d'haver trattato con sua santità delle cose degli Vscocchi, et haverne riportato, che rompendosi di qua con Venetiani sarebbe molto caro, nè mancherebbe in tal caso sua beatitudine di assistere con suoi aiuti, et insta il detto Ridolfi, che dovendo egli trattar altro in tal particolare, se li mandi una cifra per poter più sicuramente riferir il tutto. Questa lettera fu comunicata da Cleselio al conte di Bucoi perché conferendola con l'ambasciatore di Spagna ne dicesse poi il suo parere, che però fin hora non è seguito. Tuttociò ho saputo in confidenza dal segretario d'esso Cleselio, il quale mi assicura, che detta lettera sia già soppressa, nè vi è pericolo, che venghi in notizia d'altri, ma sen'è ben mandato copia all'arciduca Ferdinando.” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. augusztus 31. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 56r. A Habsburg diplomácia eszkalációs törekvéseire 1615 őszén: ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 66r. 67r. 73r. 74r. 78r. 83r. 107r. 110r. 118rv. 123r (Borghese titkosított jegyzékei de Marához). – 1615. november 16-án a nuncius nemcsak Pázmányról folytatott tárgyalásairól jelentett. Ugyanaznap a velencei konfliktus szintén napirenden volt. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 426r–427r.

nevében az Index Kongregációtól egyszerű, egyáltalán nem fenyegető hangvételű intést, hogy a heliocentrikus világmépet ne tudományos tézisként, hanem megfelelő bizonyítottság híján csupán egy lehetséges matematikai modellként képviselje.²³² Az egyházfő hosszas előkészítő munka után 1616. július 6-án publikálta Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló apostoli konstitúcióját.²³³ Művészetpártoló és városfejlesztő, valamint dinasztiaateremtő tervei nemcsak figyelmét kötötték le. Az Acqua Paola 1612-re, a káprázatos Palazzo és Villa Borghese át- és felépítése 1613-ra, a San Pietro hosszanti hajója, monumentális előcsarnoka, a Santa Maria Maggiore magyarországi törökellenes harcok eseményeivel díszített Capella Paolinája 1615-re már elkészült, az új pápai palota munkálatai a Quirinalén még javában folytak. A beruházások és a dinasztialapítás óriási összegeket emésztettek fel – csak a San Pietrón utóbbin 700 munkás dolgozott majd egy évtizedig –, és a *lunga guerra turca* kiadásaiban már megingott pápai pénzügyeket ekkor kezdődően olyan belső államadósság-spirálba vitte bele, ami egyre jobban lehatárolta az Egyházi Állam mozgásterét, a Barberini-pontifikátus alatt pedig exponenciálisan emelkedve az 1640-es évek végére pedig gyakorlatilag államcsődhöz vezetett.²³⁴

Az 1610-es évek derekán mutatott magatartásával, kooperatív Habsburg-politikájával, benne Pázmány Péter prímási kinevezésének szenzációs lépésével a Borghese-pápa kül- és egyházpolitikai aktivitásának végpontjához érkezett. A csehországi felkelés hírért Rómában meglehetősen riadalommal fogadták, és egyáltalán nem lelkesedtek a távlatokért, amit egy esetleges győzelem a katolicizmus megerősödése terén nyújtott. V. Pál kifejezetten azt szerette volna, hogyha a felkelést csupán cseh rebellióként kezelték volna, és a Protestáns Unió, valamint a Katolikus Liga tétlen marad.²³⁵ Diszkréten és részletekben folyósítandó hadisegélyként mindössze 60 000 scudót ajánlott fel.²³⁶ Az a csupa kifogásból álló, kitérő válasz, amit Scipione Borghese adott a császári diplomácia – a bennfentes Pietro Campori bíboros közvetítésével tett – hathatósabb segélykérési kísérletére, meggyőzően il-

²³² A Galilei-ügyre legújabbán: PAGANO, *I documenti vaticani del processo di Galileo Gallilei*, i.m. – Csak érdekességként említjük, hogy a Galilei elítéléséhez vezető *Dialogo* példányai pedig 1632 tavaszán, Pázmány római követségének idején érkeztek meg az Örök Városba.

²³³ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II.

²³⁴ V. Pál pontifikátusának részleteire további irodalommal: REINHARDT, *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi, 277–292; magyar nyelven: TUSOR, *A barokk pápaság, ad indicem*.

²³⁵ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. július 7. ÖStA HHSStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 717rv. Vö. ÖStA HHSStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 94–95 is.

²³⁶ Uo., fol. 721rv.

lusztrálja a Habsburg–pápai kapcsolatokban beállott változást.²³⁷ A nunciatúrai hírszolgálatnak köszönhetően vélhetően tisztában voltak a II. Ferdinánd által vállalt kockázat rendkívüli mértékével, és nem is alaptalanul, hiszen a cseh háború aligha zárult volna győzelmesen a Habsburg–dinasztia számára a neki nyújtott angol és francia diplomáciai segítség nélkül.²³⁸

Pázmány Péter esztergomi érseki előléptetése, miután a Habsburg–Borghese kooperáció eredménye volt, részleteiben és összefüggéseiben csakis a császári–pápai viszonyrendszer ezen általános folyamatiban elhelyezve érthető meg és értelmezhető. E viszonyrendszer alakulása viszont ama nem mellékes megállapítás tételére enged feljogosítani bennünket, hogy az 1612–1618-as időintervallumot leszámítva sem előbb (velencei affér kapcsán mutatott nem túl segítőkész császári hozzáállás, a *Bruderzwist* és a vallási engedmények zavarai), sem később nem lettek volna meg az általános feltételei egy ilyen jellegű és mélységű kölcsönös együttműködésnek. Sőt ha figyelembe vesszük V. Pál és a jezsuiták viszonyának alakulását, ami a velencei konfliktusban megmutatkozó egymásrautaltságuk, illetve a rendalapító Loyolai Ignác 1611. évi boldoggá avatása után éppen az évtized közepétől kezdett némileg problémásabbá válni – ezt leginkább a bécsi egyetem fentebb nem véletlenül áttekintett esete illusztrálja számunkra –, megállapíthatjuk, hogy a magyar (egyház)történet következményeiben egyik legmeghatározóbbnak bizonyuló eseményének csupán szűk 2–3 évben,

²³⁷ „Et acciobché il cardinale [tudniillik Borghese] restasse capace di questo, che si diceva, gli [vagyis Camporinak] raccontò tutti i debiti della sede apostolica, arrivando a dicidotto [!] milioni, et che l'entrate et denari della sede apostolica sono tutte impegnate, et, che delle straordinarie, cioè di quelle, che si pagano per le spedizioni dei benefizi e dispense, ne sono asseganti dieci milla scudi il mese per g'interessi dei debiti, non restando a sua beatitudine altro, che trenta milla scudi il mese da poter spender et questi devono supplire non solo per il vito di sua santità, per le guardie et per i presidi, ma anco per l'elemosine et provisioni, che si danno ai cardinali. Disse inoltre, che g'aiuti dati dai passati pontefici particolarmente all'imperio, sono cagione, che di presente non possa far cosa di considerazione, havendo papa Clemente ottavo di felice memoria fatto debito sopra a quattro milioni per le guerre d'Vngaria, et per ultimo ha concluso, che data la proporzione fra le forze del re cattolico et le sue, erano maggiori le offerte, che da lei si erano fatte, che quelle del re cattolico, massime che quelle di sua santità sono di dieci milla fiorini il mese per tutto il tempo, che continuerà la guerra, non essendo g'altri più, che centomilla scudi. Oltre, che sua beatitudine spera, che le cose di Boemia debbano passar felicemente havendo vostra maestà Cesarea dati così prudenti ordini. Et havendo saputa la risoluzione della dieta di Moravia, si è rallegrato, credendo, che o quella soldatesca servirà a vostra maestà Cesarea, ovvero, che per il mezzo loro i Boemi si ridurranno alla debita obbedienza, potendo vostra maestà conceder loro un accordo glorioso et profittevole. Mi dimenticavo dir' a vostra maestà Cesarea, che essendosi proposto dal cardinale Campori adesso et da me prima, che sua santità dovrebbe mettere decime ag'lecclesiastici per questi bisogni, il Papa non se n'è mai voluto risolvere, perché teme, che i Venetiani non lasciassero riscotere nel loro dominio, et che il medesimo facessero altri principi di Italia.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. szeptember 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 736r–737v. – A Borghese-pápa külpolitikájára, szentszéki politikai, hatalmi szerep fordulatára további irodalommal: Tusor, *A barokk pápaság*, 32skk.

²³⁸ AXEL GOTTHARD tézise szerint a Habsburgokat az említett nagyhatalmak által befolyásolt 1620. július 3-ai ulmi szerződés ösztönözte további harcra. A részletekre: *Wende des böhmisch-pfälzischen Krieges. Wie Frankreich und England 1620 die Großmachtposition Habsburgs retteten*, Formen internationaler Beziehungen in der Frühen Neuzeit. Frankreich und das Alte Reich im europäischen Staatensystem. Festschrift für Klaus Malettke zum 65. Geburtstag (Historische Forschungen 71; hg. v. S. Externbrink–J. Ulbert), Berlin 2001, 395–417.

1614–1617-ben voltak csak meg a szükséges politikai, egyházpolitikai kondíciói.²³⁹ Később egy ilyen lépésnek sem az Loyolát a szentek sorába emelő XV. Gergely alatt, sem pedig a merevebb, végig a 20. századig ható rigorózus kanonista és erősen formalista szemléletet valló VIII. Orbán idején nem lett volna realitása. Utóbbi előtt Vitelleschi generális még az esztergomi érseki kinevezés utólagos – mi már tudjuk, hogy valójában szükségtelen – szóbeli szanálását sem látta tanácsosnak szóbahozni.

Amennyiben Pázmány prímási kinevezését mikropolitikai megközelítésben, a patrónus–kliens rendszer perspektívájából értékeljük,²⁴⁰ a következő meglepő megállapításra jutunk. A ragaszkodásban személyéhez úgy V. Pál pápa, mint Melchior Klesl bíboros császári főminiszter részéről – vitathatatlan képességeinek felismerésén túl – a meghatározó szempont az volt, hogy az érseki méltóságra történő több okozatú és több tényezőjű habilitálása nyomán mindketten biztosak lehettek Pázmány feltétlen lojalitásában. Elsősorban a kezdeményező Klesl, másodsorban az egyházfő. Valójában azonban a Borghese-pápa számításai váltak valóra, hiszen Pázmány nemcsak a Habsburg-utódlás kérdését rendezte el magabiztosan, hanem konfesszionális téren is páratlanul maradandót tudott alkotni. Klesl szándékai kevésbé valósultak meg. Ez nem Pázmányon múlt, aki 1618 elején a döntő pillanatban úgy tudott szembefordulni patrónusával, hogy tulajdonképpen nem lett illojális hozzá.

Az egész történet legmeglepőbb paradoxonja viszont az a tény, hogy Pázmány prímási kinevezésének leginkább az a II. Ferdinánd volt legfőbb haszonélvezője, akinek ebben nemhogy semmi sze-

²³⁹ Szintén ebből az időszakból van információnk arról, hogy a pápa hajlandó volt császári kérésre diszpenzálni egy, a rendből önkényesen távozó jezsuitát, igaz, ő még aligha lehetett *professus quatuor votorum*: „*Per eseguire i commandamenti di vostra maestà Cesarea portatimi dalla sua imperiale lettera delli 7 di settembre, ho io trattato con il padre generale de gesuiti ritrovandosi sua santità alla villa di Frascati, com anco il cardinale Borghese con alcune indisposizioni di dolori, affinché egli fusse contento, di assolvere il barone Carlo Abech dalle censura per essersi egli partito dalla compagnia. Sopra di che non mancò il generale di fare molti lamenti di questo giovane, per mostrare particolarmente di eseguire alcuna cosa, in gratia di vostra maestà, la quale consiste, che quando il giovane ritorni al collegio dei padri, trovarà ivi la licenza di potersi partire dalla religione et sarà insieme assoluto dalle censure, desiderando per honore et esempio del suo ordine, che il detto barone faccia questa humiliazione di ritornare al collegio dei padri. Io vedrò al ritorno di sua beatitudine se sarà possibile di ottenere l'assoluzione, ma per ogni caso mi è parso di significar questo a vostra maestà Cesarea*”. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1617. október 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 625^{rv}. – A Borghese-pápa és a Társaság viszonyának változása csak a „finomhangolás” mértékben érzékelhető és értelmezhető. 1616. április 20-ai jegyzékében Borghese bíboros a prágai nunciátúrának ajánlva a Rómából visszatérő Albert nem mulasztja el kiemelni, hogy mennyire szereti a Társaságot. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 67^v. Nincs kiírva, de innen már vélhetően Vasoli a címzett, és nem De Mara (vö. fol. 69^r is).

²⁴⁰ Erre további irodalommal TUSOR, *A barokk pápaság*, i.h. és *passim*. Lásd még hozzá WOLFGANG REINHARD, *Freunde und Kretaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, Freiburger Universitätsblätter 139 (1998) 127–141.

repe nem volt, hanem a Jézus Társasághoz fűződő szoros kapcsolata miatt, húzzuk alá ismét, sosem emelte volna őt Esztergom patinás érseki székébe.

Mely emelkedés, ehhez most már kétség sem fér, a *Theatrum Europaeum* felbolyduló színpadán, érdemben a titkos diplomácia színpalai mögött²⁴¹ játszódt.

²⁴¹ A császári és pápai udvari vonatkozó tárgyalásairól például a rendszerint jól tájékozott firenzei diplomácia sem szerzett tudomást, legalábbis idevágó adatot nem találtunk az átvizsgált jelentésekben. ASFi Fondo Mediceo del Principato, filza 3331 és 4367.

X.

ÖSSZEFOGLALÁS

Pázmány Péter prímási kinevezése – a kora újkori magyar történelem egyik legnagyobb hatású makropolitikai ténye – körülményeinek, okainak, céljainak, összefüggéseinek vagy egyszerűen csak eseményeinek „mikropolitikai” elemzése, rekonstrukciója végén nem maradt más teendőnk, mint hogy áttekintsük, összegezzük, részben továbbgondoljuk a fontosabb eredményeket.

1. Első helyen a narratívánkban csak érintőlegesen szereplő adatot kell megemlítenünk. Lodovico Ridolfi római Habsburg-üggyvivő 1615. január 10-ei jelentésének elejtett megjegyzése az eddig ismert egyetlen történeti bizonyíték arra, hogy Pázmány Péter elődjének, Forgách Ferencnek gyóntatója volt. Nem csupán udvarában tartózkodott, tanácsadója, jobb keze, titkainak tudója, ahogy az eddigi irodalom,¹ illetve kánoni kivizsgálásának kortárs tanúi állították.² Az 1607-től az esztergomi bíboros mellett tartózkodó Pázmány befolyása a magyar egyház irányítójára lelki vezetőként tehát meghatározóbb, mint korábban vélni lehetett. Így még inkább érthetővé válik a forgáchai konfrontatív konfesszionális politika fordulata, azaz gyóntatója stratégiájának megfelelően a belső katolikus felekezetiépítés középpontba állítása a bécsi béke, illetve az 1608. évi törvények realitásai mentén.

Pázmány a háttérből gyakorlatilag már 1607/08-tól a magyar katolicizmus irányítója, valódi „szürke”, pontosabban „fekete” „eminenciás”. Szerepében beilleszthető a korszak politikaformáló udvari gyóntatói sorába, akár egy Adam Contzen, Wilhelm Lamormain stb.,³ vagy akár a Báthory

¹ SÍK SÁNDOR már 1602-re írja, hogy Pázmány Forgách tanácsadója, jobb keze volt (*Pázmány*, 61), mely állítás utána végighullámozott a szakirodalmon. Gyóntatói szerepe említését sem FRAKNÓI idézett munkáiban, sem a LUKÁCS által kiadott rendi katalógusokban nem találjuk. Vö. azonban BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 285–286, ahol lektorálásom nyomán már szerepel ez a tény.

² Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10.

³ Vö. ROBERT BIRELEY, *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S.J. und die Gegenreformation in Deutschland 1624–1635*, Göttingen 1975 (Contzenre és gyóntatói szerepének sajátosságaira, középpontban a *bonum commune* Miksával közös keresésével: 25–42 és 43–55); Uő, *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.

Zsigmond külpolitikáját meghatározó Alfonso Carillo⁴ mellé. Azzal a lényeges különbséggel, hogy neki kivételes módon lehetősége nyílt átülni a gyóntatószék másik oldalára is, és valódi eminenciásként folytathatta elképzelései megvalósítását. Ebben az összefüggésben a jezsuita rend (több okra visszavezethető) szembenállása kinevezésével árnyaltabbá válik. A Társaság magyarországi érdekei – lásd a majdani alapításokat – Pázmány előléptetésének támogatását kívánták volna, a rend előjárói azonban már-már irracionális módon ragaszkodtak szabályzatuk védelméhez, noha nem valószínű, hogy hozzájárulásuk magyar rendtársuk főpapi méltóságához láncreakciót indított volna el a professzus tagok körében. A Társaság spiritualitásában és befolyásának sokrétű érvényesítésében központi helyen álló gyóntatói feladatkör védelme: ez irányú integritásának őrzése világos, érthető mozzanat. Kiváltképpen azon koordináló szerep ismeretében, amely abban a terjedelmes, több ezer tételt számláló levelezésben érhető tetten, amelyet Muzio Vitelleschi generális folytatott a fontosabb jezsuita gyóntatókkal a harmincéves háború idején.⁵ Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Pázmány főpapként és politikusként közvetlenül képviselte és valósította meg azokat az antimachiavellista és utilitarista elképzeléseket, amelyeket Contzen csak a Miksa bajor fejedelemre gyakorolt ráhatással közvetetten, illetve írásban (*Politicorum Libri Decem*, 1620) tudott elérni, illetve megfogalmazni.⁶

2. A magyar katolikus egyházi és világi rendek Pázmány melletti fellépésének egyszemélyi vezetője, irányítója és lelke Hethesi Pethe László kamarai elnök volt. Beazonosítása fontos új eredmény. FRAKNÓI VILMOS éppen csak megemlíti TIMON SÁMUEL nyomán Forgách Zsigmond, Eszterházy, Homonnai⁷ között felsorolva, illetve személyes jó kapcsolatukról később megemlékezve még egyszer visszaüt erre a szerepre: „és Pázmánynak érsekké neveztetésében Pethének is volt része” – írja.⁸ LUKÁCS LÁSZLÓ jezsuita történész, aki a vatikáni levéltárból idézi, közli a magyar katolikus rendeknek az érsekség betöltése érdekében és Pázmány személye mellett megfogalmazott szép emlékiratait, egyszer sem hozza a nevét.

⁴ Vö. SZILAS LÁSZLÓ, *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)* (METEM Könyvek 34), Budapest 2001, 30skk.

⁵ Az említettek mellett például az Olivares-gyóntató Francisco Aguado, vagy a francia Nicholas Caussin jezsuitákkal. Vö. BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, 174–178 és 193–199.

⁶ Vö. BIRELEY, *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S.J. und die Gegenreformation*, 31–42.

⁷ Utóbbi kettő főúr közvetlen szerepe nem igazolható.

⁸ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 307–308.

LUKÁCS viszont FRAKNÓI széleskörű forrásismeretét is túlszárnyaló anyaggyűjtése révén már közelebbről és hangsúlyozottabban azonosítani tudta a prágai nunciustól 1615 decemberében megforduló magyar *gentilhuomo* személyét Partinger Gáspár kamarai tanácsos személyében.⁹ Mi most már tudjuk, hogy Partinger ténylegesen hivatali főnöke, Pethe László megbízásából utazott Prágába, és nemcsak Pázmány mellett szóló írásbeli érveket, hanem Forgách hagyatékából értékes ajándékot is vitt magával Melchior Klesl, a császári Titkos Tanács elnökének meggyőzésére. A pápai nunciussal személyesen tárgyalt, levélben pedig közvetlenül a római Habsburg-külképviselőhöz fordult Pázmány érdekében, amit a magyar rendiségnek a Habsburg-diplomáciát felhasználó, illetve azt támogató külpolitikai akciójaként értékelhetünk.

Pethe László kezdeményezése nem korlátozódott csupán 1615. november–decemberre, volt egy 1616. márciusi, a jezsuita oppozíciót hatástalanítani kívánó fellépése is. FRAKNÓI figyelmét sem kerülte el, hogy Pethe annak a Kapy Annának volt a férje, akinek Pázmány 1606. évi *Imádságos könyvét* ajánlotta. Épp a mi korábbi közlésünkéből ismert, hogy Kapy Annának a viszonya ennél jóval bensőségesebb volt a magyar jezsuitával. Pázmány tulajdonképpen lelki vezetője volt, és egyetlen pasztorációs, spirituális hangvételű személyes levele szerzetes korából éppen hozzá címezve maradt ránk (Bécs, 1611 augusztusa).¹⁰ A Magyar Kamara elnökének fellépése: a feltehetően általa megfogalmazott, az érsekség gyors betöltése és Pázmány mellett szóló emlékiratok, és hasonló tónusú 1616. márciusi levele mögött felsejlik Kapy Anna alakja, áttételesen pedig Pázmány pasztorációs körének a vallási kérdésekre férjeiknél nyilván fogékonyabb nőtagjai is.

Ugyancsak nem feledkezhetünk el Pázmány karizmatikus személyének, lelkipásztori ténykedésének, rendszeresen hallgatott prédikációinak közvetlen hatásáról az érseki kinevezése mellett megmozduló nemesség fellépésében. Lippay János, Madochány János, Cziráky Mózes, Kereszthury András, Pákay Benedek, Kittonicz János, Pathay István és Szombathelyi György valamennyien pozsonyi országos hivatalok tisztviselői, akik személyes pasztorálásnak állandó színterén tartózkodtak.

A Pázmány kinevezése érdekében II. Mátyáshoz, Kleslhez és a nunciushoz címzett iratokat aláíró, Partinger küldetése mögött álló főpapok és főurak szintén név szerint beazonosíthatóak.

⁹ Alakja FRAKNÓI újabb, 1882-es Pázmány-monográfiájában is homályban maradt. *Pázmány Péter*, 76. 1903-as monográfiájában már FRAKNÓI is néven nevezi, és a pápához intézett folyamodásáról ír, ami csak áttételesen igaz. FRAKNÓI ezen utolsó közléseit azonban a későbbi kutatás már nem hasznosította. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289.

¹⁰ Kiadva: TUSOR PÉTER, *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK 100 (1996) 318–344, n. 1.

Telegdy János váradi, Pyber János pécsi, Lépes Bálint nyitrai, Almássy Pál váci, Majthényi László szerémi püspök és Pozsgai János aradi prépost. A főurak közül pedig Pethe László mellett Forgách Zsigmond, Czobor Mihály, Erdődy Kristóf, Pálffy István, valamint Bosnyák Tamás. A Pázmányhoz már az 1610-es években szorosabban kötődő arisztokrata kör azonban ennél tágabb volt. 1614/1615 fordulóján az elmaradhatatlan Pethe mellett Esterházy Miklós, Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár és Johann von Prainer kérte V. Pált – eredeti tervek szerint Balásffy Tamás közvetítésével – a hazáját a Jézus Társaságon belüli problémák miatt kénytelen-kelletlen elhagyni tervező Pázmány visszaküldését Rómából Magyarországra.

3. A kutatás által eddig használt források eredetiben történő, kritikai, fontosabb esetekben filológiai igényű újraolvasása, az ismert lelőhelyek, kötetek ismételt tüzetes áttanulmányozása, illetve számottevő újabb dokumentáció hasznosítása az eddigieknél részletesebb történeti rekonstrukciót tett lehetővé. Elvégzése során mindenekelőtt tisztázni tudtuk, hogy Pázmánynak érseki kinevezése előtt miért kellett átlépnie egy másik szerzetesrendbe. Korábban úgy vélhettük: Pázmánynak azért kellett egy másik rend tagjává lennie, mivel szabályzatuk és személyes ellenérzéseik miatt a jezsuiták ellenezték közvetlen érseki kinevezését. A páterek valóban körömszakadtukig opponálták világi papi karrierjének gondolatát (legékeőbb bizonyítéka ennek Ferdinand Alber *vicarius generalis* emlékirata 1615 nyarán), majd érseki kinevezését is, és mindvégig ragaszkodtak ehhez az álláspontjukhoz. Muzio Vitelleschi generális majd csakis így: egy másik rend irányában ad neki végül elbocsátót (*dimissorialis*) 1616 márciusában, igaz ekkor némileg már lemaradva az események menetétől.

Pázmány távoztában a Jézus Társaságból két szakasz különíthető el. Az első a szándék kinyilvánításától, 1615 áprilisától Forgách Ferenc prímás halálának időszakáig, 1615 októberéig / novemberéig tart. A Titkos Tanács elnöke, a saját egyházi klientúráját bővítő, a jezsuitákkal mind feszültebb viszonyban lévő Melchior Klesl bécsi püspök minden áron meg akarta akadályozni Pázmánynak előjárói által ismételten fontolóra vett eltávolítását Magyarországról. Kánonjogilag aggályos megoldást szeretett volna elérni, mégpedig azt, hogy Pázmányt helyezték át a világi papság sorába. 1615. november 14-ei brevéjében V. Pál azonban csak úgy volt hajlandó mentesíteni őt jezsuita előjárói joghatósága alól, ha átlép egy másik rendbe. A brevében ugyanakkor egészen páratlan engedmények találhatók. Az átlépést Pázmány jezsuita előjárói engedélye nélkül is lebonyolíthatta, és már a *transitus* kezdetétől (miután kérésére az új rend befogadta) teljesen mentesülhetett korábbi rendje

előjáróinak joghatósága alól. (Egy 1587-es korábbi példa esetében ennek lehetőségét az új rendben teendő örökfogadalomhoz kötötték.) A döntés már az 1615. október 3-ai pápai audiencián megszületett.

A második szakasz 1616. február/március/áprilisig húzódik. Az első pápai brévét ugyanis nem hajtják végre, Rómában folytatódnak a Habsburg-diplomácia erőfeszítései. A cél továbbra is az, hogy Pázmány „legyen szabad a Társaságtól” („*essere libero dalla Compagnia*”), most már kifejezetten és egyre határozottabban az esztergomi érseki kinevezés összefüggésében. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő már korábban, 1615. október 3-ai levelében javasolta, hogy Pázmánynak adományozzanak egy egyházi javadalmat, úgy könnyebben célt lehet érni a Kúriánál. A korabeli szemlélet szerint ugyanis a jezsuitáknál a főpapi tisztség el nem fogadásának kötelezettsége csupán a 4. *votumot* kiegészítő, egyszerű fogadalom volt. A pápa könnyedén diszpenzálhatta volna alóla, illetve meg is parancsolhatta volna Pázmánynak – mint előtte Toledo Herrerának, Roberto Bellarminónak –, hogy fogadja el a prelatúrát. Nem ez történt, ami különösen érthetetlen annak fényében, hogy a Kúria 1616. december közepére/végére már egyértelműen Pázmány érseki utódlása mellett tette le a voksát. A Társaságnak ugyanakkor sokkal jobban prejudikált az 1615. november 14-ei brève azon kitétele – ami 1616. március 5-én megerősítésre került –, hogy Pázmány előjárói engedélye nélkül (bár kérte és nem kapta meg) átmehet egy másik rendbe, mintha a pápa csupán diszpenzálja egyszerű fogadalma alól, netán parancsot (*praeceptum*) ad a rendi *Institutió*val összhangban. A Jézus Társaság ellenállása tehát nem lehet teljes és elégséges magyarázat az átlépésre. Ráadásul a szerzetesrendek belső szabályai már akkor is tiltották a 40 év feletti jelöltek befogadását, még inkább pedig átlépését más szerzetesközösségből. Az alkalmazott megoldással nemcsak a jezsuiták, hanem egy másik pápai-lag elismert, kiváltságolt rend statútumainak is derogálni kellett.

Nyilvánvaló tehát: annak, hogy Pázmány útjának az érseki székbe egy másik szerzetesrenden keresztül kellett vezetnie, nem a Jézus Társaság ellenállása volt a valódi oka. Az „*essere libero dalla compagna*” forrásokban feltűnő *Leitmotívja* arra utal, hogy az érseki kinevezéshez meg kellett szüntetni Pázmány jezsuita „karakterét”. Kitapintható, hogy valami miatt nem elegendő, hogy V. Pál diszpenzáljon a kiegészítő fogadalom alól, netalán parancsot adjon. A jezsuitaságot kell megszüntetni, itt található a lényegi mozzanat. Ugyanakkor ünnepélyes örökfogadalom alóli felmentés megadásával a korabeli felfogás szerint a pápa is aggályosan cselekedett volna! Az átlépés egy másik szerzetesrendbe volt az a legkisebb közös többszörös, ami nem jelentette a szerzetesi életállapot sú-

lyos megsértését, egyúttal alkalmas volt arra, hogy – akár átmenetileg (!), akár véglegesen – Pázmányt ne tekinthessék a Jézus Társaság tagjának. Mi állt a háttérben? Miért nem lehet Pázmány jezsuitaként esztergomi érsek, miért kell egy bonyolult, tekervényes utat választani?

A válasz nagyon egyszerű, mégsem jött rá eddig soha senki. A magyarázatot nem a kánonjog, hanem a világi jog, a magyar törvények adják. Mégpedig egy nagyon jól ismert paragrafus. A bécsi béke idevágó cikkét megerősítő, meglehetősen rövid 8. (koronázás előtti) cikkely. Mindössze így hangzik: „A nyolcadikra nézve: Ez a cikkely is a jezsuitákról, szintén érvényben marad: I. § Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen”. A paragrafus elsődleges értelmezése a szakirodalomban az intézményalapítás ellehetetlenítése. Erre azonban nem volt alkalmas, amit a nagyszombati és homonnai kollégium ekkortájt megvalósuló létrehozása elégségesen bizonyít. Sokkal fontosabb a javadalomképtelenség kimondása, a kizárás a feudális rendből: a birtokképtelen jezsuiták Magyarországon nem lehetnek tagjai a *status ecclesiasticus*nak. A törvénnyel rendi alkotmányon, politikai érdekérvényesítésen kívülre került úgy a Társaság, mint egyes tagjai. Az ország első és rendi/politikai szempontból legfontosabb egyházi javadalma pedig tudvalevőleg nem volt más, mint az esztergomi érsekség. Emiatt nem lehetett Pázmány jezsuitaként esztergomi érsek! A problémáról a római császári ügyvivő 1616. február 20-ai jelentésében világosan ír. Egyáltalán nem ellentmondás, hogy pápai intézkedés kellett a protestáns ellenállás kivédésére. Kánonjog és világi jog kölcsönhatása más téren is megfigyelhető. Püspök például csak akkor szavazhatott a magyar diétán, ha megkapta pápai bulláit és felszentelték.¹¹

Pázmány Péter a prímási székhöz vezető útján a szomaszka rendi kitérőre tehát elsősorban és alapvetően a protestáns rendek győzelmét rögzítő bécsi béke nyomán az 1608. évi magyar országgyűlésen hozott jezsuita-ellenes törvény (koronázás előtti 8. tc.) miatt kényszerült, és csupán másodlagosan a kánonjogi szempontok miatt. Utóbbiak terén sem csupán a jezsuita rend belső szabályai, tiltásai, érdekei voltak irányadók V. Pál számára (vö. az 1615. november 14-ei bréve páratlan engedményeit), hanem szerepet játszott a szerzetesi eszmény megóvása is, illetve a rendi életforma

¹¹ A bullák kérésének tipikus indoklása: „*ac etiam ut in comitiis aliisque negotiis Hungaricis ordo ecclesiasticus, qui penes episcopos est, et tertium membrum statuum illius regni consuit (omnis nam Hungaria in tres ordines distributa est ecclesiasticorum, baronum et nobilium) uno suffragio amplius iuvetur.*” Róma, 1571. január 26. Fejérkövy István tinini püspöki kinevezését tárgyaló titkos konzisztórium aktája. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, vol. 11, fol. 101v–102r. Vö. TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, n. 160.

főként Itáliában társadalmilag fontos védelme, továbbá egyházfői hatalmának korlátozott volta a szerzetesi örökfogadalom vonatkozásában.

4. Hogyan és meddig lett Pázmány egy másik rend, a szomaszkák tagja? A kérdésnek PRAY Györgytől kezdve régi és rangos historiográfiája van. A megválaszolásnak a történeti jelentőségen túlmutatóan ezért szenteltünk nagyobb teret.

Az eddigi kutatás alapvetően kétféleképpen vélekedett. Az egyik álláspont szerint Pázmány formálisan átlépett a szomaszkákhoz, ám a rárótt kötelezettség ellenére nem tett náluk örökfogadalmat, és jogilag, szívében jezsuita maradt haláláig. Mivel nem járt el teljesen szabályosan, 1625-ben levélben fordult Vitelleschi generálishoz, aki azonban ekkor már nem tartott szükségesnek jogi megoldást. Elegendőnek ítélte a probléma *in foro conscientiae* rendezését. Pázmány 1625. december 11-ei levelében maga írja, hogy a „szomaszkák ugyan befogadták, de nem tett náluk fogadalmat, hanem rögtön az érsekségre emelkedett”.

A másik felfogás – egy másik kortárs forrás nyomán – azon alapszik, hogy Pázmány a prágai nunciatúrán letette szomaszka fogadalmát, tehát végérvényesen és visszavonhatatlanul átlépett ebbe a rendbe. Az 1629. december 3-án kelt írás kiállítója Alessandro Vasoli uditore, a prágai pápai követség az idő tájt ideiglenes irányítója. Azt állítja, hogy Pázmány az ő kezébe tette le fogadalmát. Ennek alapján a szomaszka rend máig tagjai között tartja számon a magyar bíborost.

Elfogadottabbnak az előző verzió számít. A probléma kapcsán ugyanakkor számtalan tisztázatlan részlet merül fel. Nézzük ezeket sorjában.

A) Miért a szomaszka rend? Említése Klesl 1616. január 11-ei, Borghese bíboroshoz írt levelében tűnik fel először. Hogyan kerülnek a képbe ezek a szerzetesek, főként hogy Itáliát ekkor még egyáltalán nem hagyták el? És miért hajlandóak befogadni Pázmányt? A válasz egyszerű: a prágai nuncius, a Pázmány kinevezése mellett elkötelezett Placido de Mara éppen ekkoriban alapított a szomaszkáknak jól dotált kollégiumot dél-itáliai püspöki székhelyén, Melfiben. Innen jön tehát a kapcsolat. Nem utasíthatták vissza kérését. Kifejezetten olyan rend kellett, amelynek nincsen háza a közelben, hogy Pázmány jelöltideje jelképes lehessen éppen a nunciusnak az irányítása, előjárósága alatt. Az elképzelés, hogy a jezsuita joghatóság megszűnése után a teljesen formálisnak tervezett szomaszka „noviciátust” Pázmány a pápa helyi képviselőjének felügyelete alatt töltse, szintén Klesl január 11-ei levelében tűnik fel először. (Ez a LUKÁCS LÁSZLÓ által publikált levél hihetetlenül fon-

tos, hiszen itt vázolódik először – bár helyenként alig felfejthető tömörségben – az alkalmazásra kerülő megoldás.)

B) Mikor lépett át Pázmány a szomaszkákhoz? Ezzel kapcsolatban dupla terminus mutatható ki a történések kettős, Prága–Róma helyszíne miatt.

a) Mihelyt megérkezett Prágába a korábbi, 1615. november 14-ei átlépési bréve érvényének 1616. március 5-ei meghosszabbítása, a császári diplomácia elvárásaival összhangban Pázmányt De Mara nuncius 1616. március végén azon nyomban saját joghatósága alá vette. (A renden belüli személyeskedő támadások ekkor már elviselhetetlenek voltak. A nunciusi felügyelet alá vételt éppen Raphael Kobenzlnak a rágalmakban játszott szerepét pár hónappal később tisztázni igyekvő leveléből tudjuk, amit IVÁNYI BÉLA már 1943-ban közreadott.) Ez a *de facto* függetlenedés a jezsuita rendtől. A lépés – a turóci préposti kinevezés előkészítése mellett – elvileg már az új rendbe kerüléshez szükséges, pusztán formalitásként értelmezett, és a befogadó renddel vélhetően párhuzamosan „lepapírozandónak” tervezett – noviciátusi idő megkezdése lett volna. Megtétélekor eredetileg ennek is szánhatták Prágában, és vélhetően az érseki kinevezés szeptember végi időzítése is ehhez a pontosan hat hónappal korábbi dátumhoz igazodott. Az első két pápai brévének a részletek megvalósításában viszonylag tágabb mozgásteret hagyó tartalma, kiváltképpen a záradékaikban található mentesítések ellenére a döntés ugyanakkor merész lépés volt a nuncius részéről. A brévék ugyanis kifejezetten előírták, hogy az átlépésnek a befogadó rend – az általános előírásokat implikáló – szabályai szerint kell végbe mennie.

E téren a Habsburg-diplomácia igyekezete ellenére nem történt változás. Az elsődlegesen a szomaszka rend statútumai miatt – amelyek tiltották negyven év feletti jelentkezők befogadását – kibocsátott újabb, immáron harmadik bréve az előzőeknél pontosabban szabályozta a részleteket. Az 1616. április 21-én publikált iratban V. Pál, bár De Mara nuncius előjáróságát megerősítette, nem adott teljes körű felmentést a szerzetesrendi be/átlépésre, illetve a noviciátusra vonatkozó kánonjogi előírások betartása alól.

b) A *de iure translatio* Rómában már e bréve tartalmának előzetes ismeretében ment végbe a császári diplomácia szervezésében, amely Pázmány nevében megkezdte az érvényes szabályozásnak megfelelő átlépési procedúra lefolytatását. Pázmány az illetékes egyházi hatóságnál, a római vikariátuson *per procuratorem* április 9-én bejelentette átlépését a szomaszkákhoz. A képviselő (egy kúriai ügyvéd, Felice da Camerino) még a március 5-ei prorogatív brévére hivatkozott, és az átlé-

péshez szükséges erkölcsi bizonyítvány gyanánt az előírások szerint két tanúval tanúsíttatta Pázmány feddhetetlenségét. Az aktusról április 18-án közjegyzői okirat készült. E tanúsítvány, illetve a március 5-ei, valamint az ekkorra megjelent, de tartalma előzetes ismeretének köszönhetően már eddig is az események menetét megszabó április 21-ei bréve alapján a szomaszkák római kollégiuma (San Biagio di Montecitorio) 1616. április 27-én fogadta tagjai közé Pázmányt. (A vonatkozó iratokat SÁVAI JÁNOS és LUKÁCS LÁSZLÓ úgy-ahogy publikálta, a megfelelő rekonstrukcióval és értelmezéssel azonban itt is adósak maradtak.)

A harmadik, leginkább részletes és konkrét pápai irat egyfelől megerősítette a korábbi két brévében foglaltakat (szokás szerint részben átírta azokat), másfelől megszabta: a római vikariátusi eljárás nem mellőzhető el, Pázmány előjárója a nuncius legyen, ő határozza meg majd tartózkodási helyét és előtte kell fogadalmat tennie. A bréve további különlegessége: belépése pillanatától, ami 1616. április 27-én megtörtént, és ezzel *de iure* új rendje novícius-jelöltje lett, Várad szülötte nem tartozik a szomaszka rend előjáróinak joghatósága alá sem! V. Pál emellett a még nagyobb, teljes jogérvényesség biztosítására a szokásos formulák használatával *‘pro hac vice dumtaxat’* az összes esetlegesen még ellenkező pápai rendelkezésnek, rendi statútumnak, illetve bármilyen más előírásnak (*‘caeterisque contrariis quibuscumque’*) derogált egyházfői hatalmával.¹²

A szomaszka prokurátor generális április 29-én értesítette Pázmányt arról, hogy a császár kérésére és a pápa parancsára „habitusukba” fogadták, és hogy küldi neki a rendi ruhát, az instrukciót a noviciátus végzésére, a rendi szabályzatot, és az örökfogadalom szövegét, amit a pápai bréve előírása szerint a De Mara nuncius kezébe kell majd letennie.

Eddig a történeti adatok. Következzék most értékelésük. Kezdjük az utóbbi mozzanattal. Az a tény, hogy a noviciátus bizonyos formáságaitól eltekintve Pázmányt nem kötik a szomaszka rendi előírások, egyértelműen a bréve alapjául szolgáló kérvény azon kitételének feleltethető meg, hogy Pázmány a renden kívül elfogadhasson egyházi javadalmakat. Arra pedig már, említettük, az 1615. november 14-ei bréve felhatalmazta, hogy a Jézus Társaság bárminemű joghatóságától másik rendbe való átlépése kezdetétől szabad legyen. Mi következik ebből? Nem csekély dolgok.

¹² Nem tartjuk kizártnak, hogy a szomaszkák készségükért, illetve egyfajta kompenzációként kaptak meg egy lombardiai templomot 1616. október 8-án. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 392r–393v + 401v (*„Pro cler. Rel. Congr. Sommasche Confirmatio concessionis ecclesiae Sancti Petri in Monforte Mediolani”*).

Egyfelől az, hogy a 1616. április 25-ei turóci préposti kinevezése, még inkább a javadalom birtokba vétele május folyamán kánonjogilag teljesen szabályos volt. Másfelől ugyanez mondható az 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezésről is. Sőt a pápai Államtitkárság időközben több alkalommal erőlyesen sürgette Pázmány mielőbbi érseki kinevezését, ráadásul számított is annak nyári bekövetkeztére. Pázmány ekkoriban valóban nem jezsuita. A szomaszka rend tagja. V. Pál kétszer is ilyennek címzi: 1616. október 22-én és november 10-én (utóbbi a közismert, protestáns származás alóli felmentése). Ne feledjük: a második és harmadik bréve rendelkezése szerint 1616. november 14-ig, az első bréve kiállításának évfordulójáig volt lehetősége az átlépés megtételére, a beöltözés és a noviciátus megkezdésére. Örök fogadalmat pedig a beöltözés és a noviciátus megkezdésétől számított 6 hónapon belül kellett tennie új rendjében.

Látjuk, az átlépés folyamatszerű: 1616. március 28. körül Prágában, illetve április 9–18–27-én Rómában. Sorukból először a római vikariátusi eljárás lezárásának dátumát emeljük ki: ez az a jogérvényes dokumentum, ami Pázmány *transitusának* megtörténtét tanúsítja; a szomaszka befogadás ennek ratifikációja: tehát a „szomaszkaság” kezdetének mérvadó dátuma 1616. április 27. (az április 21-ei bréve még jezsuitának címzi!). Befejezésének kulcsdátuma az 1616. november 14-ei. Pázmány eddig semmiképpen sem jezsuita, hanem szomaszka *novícius-jelölt*. Helyzetének különlegessége abból adódik, hogy az átlépés mozzanata és a noviciátus tényleges megkezdése a Róma–Prága egymástól távoli kettős helyszín miatt kivételesen nem esik egybe. Noha a császári diplomácia által 1616. április 9-ig beadott kérvény a noviciátus kezdetét a nunciusi joghatóság alá helyezéstől – ami akkorra már megtörtént – kívánta számítani, ennek a pápa, ismételjük, nem adott helyt a részleteket, konkrétumokat szabályozó április 21-ei, harmadik brévében. Pázmány noviciátusa ugyan így is roppant formális lett volna, a beöltözés mozzanatát az egyházfő mégsem engedte elmellőzni. Szintén nem járult hozzá V. Pál ahhoz a kéréshez sem, hogy fogadalmát Pázmány a nuncius távolléte esetén Klesl bécsi püspök kezébe tehesse le. A kérvényből ugyan a brévébe ezt a passzust is átvezették, ám a bréve fogalmazványát átnéző és ellenjegyző (*‘Expediatur’*) Borghese-pápa saját kezűleg kihúzta. Pápai elismertségű rendről lévén szó, vélhetően nem akarta ezt a mozzanatot az Apostoli Szék kezéből kiengedni.

A pápai tollvonás nem várt és meghatározó fejleményekhez vezetett. De Mara nuncius ugyanis 1616. április 9-től nincs Prágában, Padova környéki fürdőkben kúraltatja magát, és eredeti szándékával ellentétben nem is tér többé vissza. Pázmány tehát egyszerűen nem tudja ki előtt letenni fo-

gadalmát. Valójában ezért nem képes a római előírások szerint *ténylegesen megkezdeni noviciátusát sem*, nem tud beöltözni sem, hiszen nincs ott az előjárója, aki előtt ezt szabályszerűen megtehetné. Az április 21-ei bréve, a szomaszka prokurátor levelei, instrukciója, a szomaszka – jezsuitához hasonló – habitus bizonyíthatóan június közepén érkeznek Prágába. Ridolfi császári ügyvivő, pápai kamarás hozza őket, Klesl bíborosi birétumával együtt. Pázmány azonban egy-két nap múlva már útra kel felső-magyarországi küldetésére, augusztus első harmadától tartózkodik újra folyamatosan Prágában.

Érseki kinevezésének többszöri sürgetése 1616 nyarán Róma részéről, továbbá az a tény, hogy az „előjáróságot” és a professzió kivételének fakultását nem ruházták át a július derekán kinevezett új nunciusra, Visconti-Borromeóra, arra utal, hogy a pápa maga sem óhajtotta igazán a szomaszka örökfogadalom letételét. (Ne feledjük: a procedura mögött egy protestáns gyökerű világi törvény áll.) Pázmány 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezése (*designatio personae*), még inkább pedig 1616. november 14-ei konzisztórium prekonizációja (érsekségének első kánoni kihirdetése) után a fogadalomtétel tulajdonképpen aktualitását veszítette kánonjogi szempontból. Egy prekonizált apostol-utód a szerzetesinél tökéletesebb, azzal kompatibilis egyházi létforma várományosa, nem tehet már örökfogadalmat. És éppen a konzisztórium prekonizáció napján, 1616. november 14-én lejárt annak határideje, hogy megkezdhesse noviciátusát a szomaszkaéknál. Pázmány ezen a napon megszűnt e rend tagja lenni. Következésképpen valóban jezsuita örökfogadalma maradt hatályban haláláig. Érsekségének 1616. november 28-ai második konzisztórium kihirdetése és elfogadása, majd ennek alapján 1617. március 12-ei prágai felszentelése nem érintették jezsuita szerzetesi fogadalmának érvényét, csupán úgymond – más, kortárs és későbbi jezsuita főpapokhoz hasonlóan – módosították azt.

Ha Pázmányt nem nevezik ki érseknek, nagyon nagy bajban lett volna, hiszen visszakerült volna jezsuita előjárói irányítása alá, akik erre az eshetőségre gondolva 1616 nyarán fontolóra vették kizárását a Társaságból. Vagy szökevénynek – *profuga* – számított volna, avagy újra kellett volna kezdeni az átlépési procedúrát,¹³ ami további elmélyült brévefilológiára adna lehetőséget. De ezek csupán elméleti megfontolások.

Mondjuk ki inkább áttekintésünk összegzését: Pázmány Prágában *de facto* 1616. március végétől az első két pápai bréve alapján, De Mara nunciusnak köszönhetően függetlenné vált a Jézus Társa-

¹³ Előjáró híján Pázmány „noviciátusát” sem tudta volna megkezdeni 1616. november 14-ig, pedig az hat hónap haladékos jelentett volna számára.

ságtól. Április 9-én Rómában *per procuratorem* hivatalosan kinyilvánította átlépési szándékát a szomaszkákhoz, amelyet a római vikariátuson egy újabb, folyamatban lévő, végül 1616. április 21-én publikált brève tett végül lehetővé. Így kerülhetett sor április 25-én turóci préposti kinevezésére Prágában. *De iure* 1616. április 27-től 1616. november 14-ig a szomaszka rend tagja volt (novícius-jelölt), beöltözése és „noviciátusa”, valamint örökfogadalma kijelölt előjárója, a prágai nuncius eltávoztása, júniusi leváltása miatt nem volt végrehajtható; majd időközbeni uralkodói érseki kinevezése, illetve épp a november 14-ei határnapon végbemenő pápai prekonizációja mindezt szükségtelessé tette. Pázmány, ha sajátos körülmények között is, de egyházz jogilag teljesen szabályosan lett esztergomi érsek. 1616. szeptember 28-ai uralkodói kinevezésének elfogadásakor a kánonokkal és lelkiismeretével összhangban járt el (az eddigi kurrens tézis szerint, jelentenie kellett volna, hogy nem fogadhatja el kinevezését...). Mind ő, mind Klesl ezt a helyzetet azzal is megpróbálták plasztikusabbá tenni, hogy külön-külön levélben kérték a pápától: az előterjesztést a konzisztóriumban ne az illetékes bíboros (vice)protektor, hanem személyesen ő tegye meg. Erre V. Pál hajlandó is volt, és csak a kérés késői percepciója akadályozta meg teljesítésében. Mindemellett királyi kinevezése a magyar törvényeknek is megfelelt, hiszen előléptetésekor Pázmány valóban nem számított a jezsuita rend tagjának.

5. Pázmány szóbeli pápai diszpenzációja. A brève-szövegek filológiai elemzése (újabb források mellett alapvetően ez szolgált az iménti narratíva alapjául), továbbá az előzmények (az ominózus 8. tc.) és a körülmények (a nuncius távozta) ismeretében teljesen érthető, ha 1616 őszén többszöri levélváltásuk ellenére sem a Kúria, sem Pázmány nem feszegette a szomaszka örökfogadalom kérdését. Ezekkel a brévékben foglalt terminusokkal nyilván tisztában voltak a Szent Palotában – ott határozták meg őket –, és gondolhatjuk, Pázmány is alaposan elolvasta a pápai iratok szövegét.

Egy valaki firtatja csupán a kérdést, a pápai megerősítési eljárás római szakaszának bíboros protektori ügyintézője, Giacomo Olivieri lovag. (Talán még a császári ügyvivő egyik októberi audienciáján is előkerülhetett.) Olivieri 1616. október 29-ei jelentésben arról tudósít bennünket, hogy minapi audienciáján rákérdezett V. Pálnál, *„vajon nem lett volna-e szükség egy másik felmentésre is amiatt, hogy jezsuita volt [tudniillik Pázmány];, méghozzá ünnepélyes fogadalmas, utána pedig szomaszkák szerzetébe lépett, ahol viszont még nem tette le fogadalmát. Így felelt erre nekem [tudniillik V. Pál pápa]: «a mi engedélyünkkel jött e [mármint a jezsuitáktól], és nem alkalmas erről a dologról említést tenni, már ne*

hozzátok elő ezt a kérdést, nem alkalmas tárgyalni róla, elegendő lesz, hogy jöjjön el a szomaszkáktól anélkül, hogy másról szó esnék». Ekképpen válaszoltam: «Minden rendben, Szentséges Atya, és az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik.»».

Az elhangzottak megerősítik alapvetően bréveszöveg-filológiára és a szűkebb történeti kontextus sűrű szövetű felidézésére épülő fejtegetésünket: V. Pál sem látott semmi problémát a szomaszka örök fogadalom elmaradásában, illetve szavai gyakorlatilag megfeleltethetők annak a diszpenzációnak, amit már 1616. februárjában is kész volt megadni, hogy Pázmány jezsuitaként érsek lehessen, illetve annak a szóbeli pápai felmentésnek, amit Pázmány 1625. decemberében szeretett volna kapni – vagyis ez az iménti, 1616. október végi történés nem jutott a tudomására.

Tisztázatlan kérdés, hogy mindez miért csak 1625-ben kezdi el foglalkoztatni az esztergomi érseket? 1625. december 11-én Vitelleschi generálishoz írt, imént is idézett levelében kerül elő a kérdés. Valóban említ lelkiismereti aggályt Pázmány, miszerint talán elmulasztott valamit érsekségre emeléskor. Ugyanakkor kilenc évig ez nem zavarta, és nyugodtan együtt élt volna vele? A kitétel egyfajta szófordulatnak tekinthető, a magyar hierarchia feje véleményünk szerint inkább előre tekint, mint vissza. A megoldást a levélírás dátuma adja: éppen III. Ferdinánd sikeres soproni megválasztása után vagyunk, a Titkos Tanácsban ezekben a napokban döntöttek Esterházy aranygyapjújáról, Pázmány bíborosi nominációjáról. Tudta, hogy bíborosi kinevezése esetén szerzetességének kérdése az érdeklődés homlokterébe fog kerülni Rómában. Az egyes rendek tudniillik gondosan számon tartották bíboros rendtagjaikat, számítva pártfogásukra. Megsejtette, hogy a szomaszkák elő fogják venni, és tulajdonképpen valamiféle igazolást akart arról, hogy nem lett tagjuk. Illetve így is jelezni kívánta kötődését a Társasághoz – talán azért, hogy segítsék pápai kinevezését a négy-öt Habsburg-jelölt közül. Igazolást ő nem kapott, a szomaszkák viszont igen. Az említett 1629. december 3-ai Vasoli-féle tanúsítványt ugyanis épp a bíborosi kinevezés miatt kérték, jószerével annak napján. Mint ahogy azonnal és több ízben is folyamodtak Pázmány támogatásáért rendalapítójuk kanonizálása érdekében. Az új egyházfejedelem elhárította közeledésüket. Augusto Oldoni elbeszélése szerint 1632-es római útján viszont szeretettel emlékezett meg arról, hogy a szomaszkák segítették az érseki székbe jutásban. A „*Chierici Regolari Somaschi*” kongregációja mindmáig tagjai között tartja számon Magyarország prímását. Most már biztosan tudjuk: ennek csupán annyi alapja van, hogy mintegy fél évig novícius-jelöltjük volt.

6. A színpalak mögé hatoló történeti rekonstrukciónak köszönhetően nagy valószínűséggel tisztázhattuk a Pázmányt a Társaságon belül érő vádak keletkezési körülményeit, az idáig a háttér jótékony homályában meghúzódó főszereplőt is. Az azonosítás inkább módszerét tekintve érdekes, mintsem jelentősége miatt. A Pázmányt 1616. február 10-én feljelentő, őt szexuális kapcsolattal vádoló levelet a neves jezsuita rendtörténészek kompilációnak tartották és keletkezését Bécsbe helyezték. Gondos szövegfilológiával azonban kimutatható, hogy az irat Prágában keletkezett – Pázmány fő bécsi ellenlábasai ugyanakkor nyilván „képben voltak” –, és egy személy alkotása, aki három, Pázmánynak tulajdonított „szerelmes levelet” is hamisított. Az összes irat számos bennfentes információt, utalást, elszólást, érzelmi indulatot tartalmaz a közelebbi és távolabbi időkből. Ennek nyomán valószínűsíthető, hogy olyan rendtag írhatta (a címzettet Vitelleschi generálisban azonosíthatjuk), aki régóta ismerte Pázmányt, a bécsi rendházban is együtt lehetett vele, és a levél megírásakor pedig Prágában tartózkodott. A LUKÁCS LÁSZLÓnak köszönhetően nyomtatásban hozzáférhető rendi katalógusokat felütve – aligha véletlenül – egyetlen egy olyan jezsuitát találunk, aki megfelel e kritériumoknak. A szász Georg Amende 1603–1606 között Grácban tanult teológiát, ahol Pázmány tanította őt, 1608–1612 között és 1615-ben a bécsi, 1616–1617-ben a prágai kollégium tagja volt. Ráadásul a politikától sem állt messze: 1608-tól egy év megszakítással ő az udvari prédikátor, mely beosztás meglehetősen szabadságot, befolyást és kiváló információszerzési lehetőséget, valamint intenzív politizálási hajlandóságot biztosított számára.

7. A Pázmány-elleni támadásnak volt egy, a feljelentésből kimaradt mozzanata. Eszerint Pázmánynak fiúgyereke született. A hír szintén Prágában kelt szárnyra 1616 elején (esetleges bécsi előzmények sem zárhatóak ki). Információnk erről idáig Raphael Kobenzl – a nunciusi joghatóság alá kerülés kapcsán – már említett 1616. augusztusi leveléből volt. Ugyancsak ő hozza, hogy Pázmány a gyerekvád alól úgy tisztázta magát, hogy De Mara nuncius engedélyével egy „orvosokból, sebészekből” álló bizottsággal vizsgálattatta meg magát, akik írásbeli tanúsítványt adtak ártatlanságáról. Kobenzl tájékoztatása szerint – az egész gyerekvád az ő és a bécsi jezsuita kollégium nyakába varrni kívánó – Georg Teuffel szintén látta ezt az igazolást.¹⁴ Utóbbi Klesl bizalmi embere volt, és

¹⁴ „*Relatum est superioribus diebus dominum Georgium Teufl non sine gravi mea et collegii nota pro domino Pasman apud magnos in hanc sententiam locutum esse: Ante menses aliquot (in Quadragesima) patrem Cobenzelium, Viennensis collegii nomine Pragam ablegatum, ea etiam de causa, ut dominum Pasman defferret ex violato castitatis voto per sacrilegium habuisse filium. Retulisse autem id primum ad celsitudinem vestram, a qua ut idem ad illustrissimum nuntium apostolicum deferret, ablegatum*

szereplése azt mutatja: az ügy nem maradt a prágai rendház és a pápai diplomácia berkein belül, hanem a császári udvarban is híre ment.

Nem tudunk róla, hogy azon túlmenően, miszerint IVÁNYI BÉLA publikálta páter Kobenzl levelet, a korábbi kutatás bármilyen módon is foglalkozott volna ezzel az esettel, illetve hogy magyar nyelven erről a vizsgálatról eddig szó esett volna. Vélhetően senki nem tekintette Kobenzl közlését hitelesnek, illetőleg sorai értelmezésével kapcsolatban is erős kételyek merülhettek fel. A tudósítás azonban korrelál a történeti valósággal. Az orvosi igazolást a Habsburg-diplomácia továbbította a Kúriába. Scipione Borghese, a pápai Államtitkárságot irányító bíboros nepos, főpenitenciárius 1616. április 9-ei jegyzéke szerint az igazolás – amelyet a prágai nunciatúrára küldött vissza – minden kétséget kizáróan bizonyítja Pázmány ártatlanságát úgy a gyerekvád, mind a szexuális viszony folytatása terén. Vétkessége ugyanis *‘per il mancamento, ch’egli ha’*, vagyis közelebbről nem részletezett testi fogyatékosága miatt kizárható.

A hitelességében nehezen megkérdőjelezhető történeti adat közlésén és a történeti narratívába illesztésén túl a magunk részéről csupán két szempontot látunk szükségesnek felvetni. Az egyik, hogy 1616-ban a pápai Államtitkárság ezzel kapcsolatban semmilyen utalást nem tett egy esetleges kánoni *impedimentum*ra.¹⁵ A másik, hogy az eddigi heroizált és mitizált – a magyar barokk próza atyját sejtetés-szerűen késő reneszánsz személyiségjegyekkel felruházó – képpel ellentétben azt kell diagnosztizálnunk, hogy Pázmány testileg nem volt teljesen egészséges. Sőt kortársai is tudomást szereztek fogyatékoságáról, miután ezt becsülete védelme érdekében, a Jézus Társaságon belül elkezdett rágalmak cáfolatára fel is vállalta. A történelemben, a magyar irodalomtörténetben egyáltalán nem példa nélküli módon zsenije kibontakozásához erős kompenzációs folyamatok járulhattak hozzá. Habár a Pázmány lelki alkatáról, géniuszáról stb. szóló tanulmányokat alighanem újra kell

esse. Patrem autem Pasman ea de re monitum, convocasse omnes de collegio societatis professos, et post gravem expostulationem de iniuria sibi facta protestatum. Inde ad genua domini nuntii provolutum orasse et impetrasse ocularem inspectionem sui; et accepisse iuratorum medici et chyrgi testimonia (visa postmodum et lecta a domino Teuffelio), quibus abstersa sit calumnia in bonum patrem per me a collegio viennensi mendaciter iactata... Infamem illum inspectionem patris (qua ut ut abstergere potuerit infamiam de generato filio, nec per me, nec per alium a collegio Viennensi illi unquam intentam; non potuit tamen, nec poterit in aeternum, quam ipse sibi inussit, amatoriis per notas et characteres secretos exaratis litteris) ante institutam et peractam fuisse, quam ego advenirem Pragam. Ego enim ipso die, quo ingressus sum Pragam, non sine rubore, quam religiosa mihi exprimeret modestia, de illa iam transacta et ore reverendi patris Gerani, collegii rectoris inaudivi. Quomodo ergo illa ad mea et post meam accusationem orari potui et impetrari?”. Kobenzl Kleslhez (részlet), Bécs, 1616. augusztus 3. IVÁNYI, Pázmány kilépése, 178kk.; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány?*, 249–250.

¹⁵ Nem is tehetett volna. Vö. BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog. I: Bevezetés a kánoni jogba – A kánoni jog forrásai – Személyi jog. II: Igazgatási jog – Eljárási jog – Büntető jog*, Budapest 1960–1962, 491–499 (101§), különösen 492.

majd értékelni, amit most megtudtunk, teljesítménye, nagysága, életműve értékét semmiben sem csökkenti. Sőt éppen ellenkezőleg a szenvedés misztériumába emeli személyét, munkásságát – amennyiben hozzá illően teológiai kontextusba helyezzük e kérdést.

8. Pázmány primási kinevezése – a kora újkori magyar–szentszéki kapcsolatok átfogó kutatása oldaláról közelítő – történelmi vizsgálatának legfontosabb interdiszciplináris vetületét elsősorban abban láthatjuk, hogy az elemzés során megvilágítottuk azokat a körülményeket, amelyek – „szürke eminenciás” volta ellenére is – az addig elsősorban író Pázmányt elsősorban politikussá, államférfivé s egyházfővé tették, és lezárták alkotói életpályájának meghatározó fejezetét. Az irodalomtörténeti hasznosítás mellett vizsgálódásunk során nem várt módon egy érdekes művészettörténeti eredménnyel is gazdagodhattunk.

Tulajdonképpen eddig is lehetett (volna) tudni Dobronoky György Pázmány halála utáni, épp az 1616. november 10-ei, a protestáns származás alól felmentő bréve eredetijének hátoldalára írt lejegyzésből, hogy „1633-ban” (valójában 1630 novemberében) Vitelleschi generális megkeresése nyomán Pázmány a következő nyilatkozatot tette öelőtte: „sohasem volt szomaszka, sohasem öltötte magára öltözéküket, sohasem volt a novíciusuk egy pillanatig sem”. Nos, a részletes rekonstrukcióból láthattuk, hogy az első állítás részben hibádzik, Pázmány 1616. április 27. és november 14. között *de iure* e kongregáció tagjának („*Petrus Pázmány C.R.S.*”) számított, a másik kettő viszont teljesen helytálló. Nem volt novícius, csupán novícius-jelölt, és a beöltöztetésére nem került sor.

Mi a helyzet akkor Pázmány úgynevezett „szomaszka portréjával”? A kérdés jelentőségét az adja, hogy első hiteles, egykorú ábrázolásának ez a festmény tekinthető. A korábban ismert jezsuita, szintén Pannonhalmán őrzött portré vélhetően később, róla készült másolat. BUZÁSI ENIKŐ, az e téren leginkább szakavatott szakember állítja ezt. A „szomaszka-sejtés” publikálása szintén hozzá köthető. Alapja, hogy Pázmány a képen egy fehér *capucinum*os ruhadarabot visel. Nyilvánvalóan nem jezsuita, sem nem érseki, bíborosi öltözék. Talán kizárásos alapon adódott a szomaszka értelmezés, amelynek forrása a pannonthalmi gyűjtemény kéziratos katalógusa.

Cáfolatára – amellet hogy tudjuk, beöltöztetése elmaradása miatt nem hordhatta 1616. júliusában Prágába vitt habitusukat – Ridolfi ügyvivő 1616. február 20-ai jelentését idézhetjük első helyen, miszerint a szomaszka szerzetesek öltözéke lényegében nem különbözik a jezsuitákétól. A Giancarlo Rocca által szerkesztett vonatkozó kurrens katalógus is kizárólag fekete, a jezsuitától szabászatában

eltérő ruházatról ad leírást. Megkeresésünkre a rend központi levéltárosa, P. Maurizio Brioli sem tud a képen látható fehér ruhadarabról, s a rendi iratokban sincs semmi nyoma ilyennek, a novíciussokkal kapcsolatban sem.

Az ábrázolás tehát nyilvánvalóan nem lehet szomaszka. A korábbi életpálya felsorolásból viszont kimaradt még egy tisztség, ami elvezet a megoldáshoz: a turóci prépostság. Turóc eredetileg premontrai alapítású volt, és a magyarországi premontraiak még a 18. században is hasonló szabású fehér *mozzettát* hordtak, mint amilyen Pázmányon látható. Az érsekjelöltnek nyilván külsőleg is kifejezésre kellett juttatnia – például felső-magyarországi küldetése során, és főként a protestáns rendek előtt –, hogy nem jezsuita többé, amit ennél kézenfekvőbb módon aligha tehetett volna meg. A fehér *mozzetta* ugyanis egyszerre fejezett ki prelátusi és szerzetesi jelleget. A kép festése idején – amit 1616. április 25., turóci prépostsága kezdete és leginkább szeptember 28. közé tehetünk – Pázmány egyúttal valóban a szomaszka rend tagja volt *de iure*. A premontrai eredetű fehér *capucinum* *mozzetta* alatt ugyanakkor szemmel láthatón jezsuita kollárés habitust, illetve fején a jezsuitákéra emlékeztető birétumot visel.

9. Pázmány Péter érseki kinevezése a historiográfiában vagy töredékesen, kulcsfontosságú szereplők és információik mellőzésével, vagy szűk, rendtörténeti megközelítésben került tárgyalásra. Márpedig akár axiómaként is kezelhetjük, hogy előlépetetése a benne szerepet játszó tényezők: a császári és a pápai udvar, a Jézus Társaság és a magyar rendek, illetve meghatározó irányítók, képviselőik és szereplőik különféle szintű érdekektől és ellentétektől átszőtt viszonyrendszerébe, tevékenységébe illeszkedik. Nyilvánvalóan nem elszigetelt, hanem interaktív módon. Ez az interakció számos esetben a forrásokban is tetten érhető, részben úgy, hogy Pázmány ügye rendre ugyanazon visszatérő problémákkal együtt szerepel.

A legfontosabb ilyen szereplő – a már említett pápai nuncius, Placido de Mara mellett – Lodovico Ridolfi pápai kamarás, a római császári ügyvivő. Ő gyakorlatilag Pázmány római *alter egója* 1615 tavaszától 1616 tavaszáig. A Habsburg-diplomáciát irányító Melchior Klesl utasításai szerint, illetve gyakran saját belátása szerint tárgyal a pápával audienciáin az érseki kinevezéssel és Pázmány személyével kapcsolatban felmerülő problémákról, ír kérvényeket a leendő főpap nevében, érdekében, intézi, szervezi a szerzetesi *translatio* jogi aktusait. A kora újkori diplomácia sajátos rendszerének köszönhetően függése kettős: egyszerre számít császári és pápai kliensnek. Szerepe

1616 nyarára megfordul: ekkor V. Pál küldötteként a prágai udvarban találjuk. Ridolfi személyes ismeretsége Pázmánnyal 1614/1615 teléről datálódik. Ügyvivői szolgálatai pápai, császári részről folyósítandó finanszírozásának ügye – ami a császári–pápai kapcsolatok forgalmában szép számmal előforduló kölcsönös gesztusok sorába illeszkedik – többször szerepel együtt Pázmány kinevezésével. A kölcsönhatás nyilvánvaló bizonyítéka, hogy 1615 novemberében Borghese bíboros támogatásával a betöltés előtt álló esztergomi érsekség jövedelmeiből kívánt magának járadékot szerezni.

A Pázmány kinevezését az Örök Városban intéző, befolyásoló Ridolfi II. Mátyáshoz írt, a kutatás által eddig nem hasznosított jelentései a történeti megismerhetőség elsőrendű forrásai. Ugyanez mondható el az őt 1616. májusától egy évig helyettesítő fivére, a később domonkos generális Niccolò Ridolfi *dispacci*airól is. Ráadásul ő végezte Pázmány pápai bulláinak kiállíttatásának ágensi feladatait is. A költségekről készített kimutatása a prímási szék 1616. évi betöltése kapcsán tárja eléünk szinte teljes egészében a korabeli bonyolult kúriai eljárásrendet, beleértve a pallium adományozását is. Hasonlóan mély bepillantást engednek az ügyintézésbe a Magyarország és az örökös tartományok protektorátusa részéről belefolyó Giacomo Olivieri jelentései, amelyeket heti gyakorisággal Franz von Dietrichstein bíboros protektornak küldött Olmützbe, Brünnebe. A részinformációk özönén túl ezen ágensi jelentések legértékesebb üzenete a mának a már idézett pápai szóbeli felmentés a szomaszka szerzetesi örökfogadalom elmaradása miatt.

A Pázmány promóciójával közvetlenül kölcsönhatásba kerülő ügyek közül a Habsburg-képviselő finanszírozásánál jóval jelentősebb a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium egyesítésének kérdése. A Társaság ebben éppen úgy szembehelyezkedett a császári és pápai akarattal, mint Pázmány kinevezése esetében (ami a katolikus magyar rendekkel is konfliktushelyzetet eredményezett a rend számára). A kérdés fontosságát részben az adja, hogy az e kérdésben keletkezett szép számú források teszik lehetővé – sokszor érintőleges említésekkel – a Pázmány körül zajló események megismerését. Magyarázatot kaphatunk arra is, hogy V. Pál miért nem volt kellő tekintettel a vele szembeszegülő Társaság ellenvetéseire, érdekeire. Még inkább meghatározó azonban ennek nyomán az a felismerés, hogy a Pázmány ki/átlépése, majd érseki kinevezése körül folytatott harc nem elszigetelt jelenség, hanem a Melchior Klesl és a Jézus Társaság között egyre mélyülő ellentétek sorába illeszkedik. Amikor tehát a jezsuiták Pázmányt támadják minden lehetséges eszközzel (például a császári udvar jezsuita hitszónoka...), és mind makacsabban kívánják eltávolítását Magyarországról, majd már rendjükből is, nem biztos, hogy ő az elsődleges célpont, hanem sokkal inkább

mögötte álló patrónusa, a Tikos Tanács nagyhatalmú elnöke. Az ellentétnek ugyanakkor a bécsi egyetemi unió is csupán egyik szimptomája. A valós ok egyértelműen a kleseli politika természetrajzában keresendő.

10. Szintén ehhez az okhoz, a kleseli hatalomgyakorlás módozataihoz jutottunk el, amikor befejezésül feltettük a legfontosabb történeti kérdést, amely egész egyszerűen hangzik: vajon mik is lehettek az okai Pázmány érseki kinevezésének? Mi magyarázza a római és prágai udvar együttes, példátlan ragaszkodását személyéhez a nyilvánvaló problémák, jogi nehézségek, denúnciaciók ellenére??

Az eddigi kutatás, amennyiben reflektált a kérdésre, arról szólt, hogy Forgách jelölte őt utódának. Ennek azonban semmi nyoma nincsen a forrásokban. Sőt a bíboros előd a kilépési folyamat kezdetétől, 1615 tavaszától végig a háttérbe húzódik, egyetlen egyszer sem exponálja magát gyóntatója mellett. Elképzelhető, hogy kerülni kívánta a konfliktust azzal a renddel, amelynek épp kollégiumot alapított Nagyszombatban (mely alapításban Pázmány is tevékeny volt, legalábbis 1614/1615 fordulóján). A kérdés megítélése még bonyolultabb, ha figyelembe vesszük a prímás és a bécsi püspök között meglévő feszültséget, és azt, hogy Pázmány már korábbi patrónusa életében, 1615 tavaszától Klesl támogatásával intézte kilépésének ügyét a Kúriában.

Az előléptetés okául Pázmány írói, térítői munkáját szokás előhozni. Kétségtől nem mellékes mozzanat. Úgy tűnik azonban, hogy ez – mint fentebb kimutattuk – leginkább a magyar katolikus rendek számára lehetett meghatározó szempont. Elgondolkodtató viszont, hogy még az ő, a prímási szék mielőbbi betöltését sürgető emlékiratukban is többségben vannak a politikai, vagy inkább politikai jellegű szempontok. A kúriai megnyilatkozásokban kifelé rendre az esztergomi főegyházmegye és a katolikus vallás érdekei szerepelnek, a belső diplomáciai levelezésben ugyanakkor már Magyarország szükségletei állanak az első helyen. A római Habsburg-ügyvivő az átlépési eljárás során a római vikariátus előtt kifejezetten arról beszélt, hogy az uralkodó kérésére a pápa „a Magyar Királyság legsürgetőbb ügyei okán” adott a rendváltásra brévében engedélyt. Az 1620–1630-as években maga Vitelleschi generális szintén arra hivatkozva igyekezett gyengíteni Pázmány prelatúrájának precedens jellegét, hogy arra elsődlegesen a „Magyar Királyság üdve” miatt volt szükség!

A korabeli epizkopátus elmélyültebb proszopográfiai elemzésével kimutatható, hogy a kora újkor folyamán az esztergomi szék betöltésében alkalmazott szempontoknak – a forrásokban rendre előtűnő érveléssel ellentétben – több főpap is megfelelt volna, leginkább a szóba is került, és Roberto Bellarmino által támogatott Telegdy János, a hitvitázó Telegdy Miklós unokaöccse. A magyar (egyház)történelemben azonban páratlan módon egy rendjén belül súlyos problémákkal küszködő jezsuita szerzetesből lett nem lebecsülendő egyház- és világi jogi nehézségek ellenére egy év leforgása alatt a magyar hierarchia irányítója, az ország első politikai rendjének, a *status ecclesiasticus*nak vezetője, a nádor mellett a királyság legrangosabb főméltósága. A páratlan karrier mögött nem szokványos okot kell keresnünk. Ráadásul olyat, ami közös nevezőt képezett az előléptetésben kompetens prágai és pápai udvar számára. Ez nyilvánvalóan nem lehetett Pázmány magyar nyelvű hitvita-irodalmi és prédikációs munkássága, amely még az efféle dolgokra rendeltetése szerint fogékonyabb Jézus Társaság számára sem volt mérvadó. Különböző nem kívánták volna őt éppen fő műve, a *Kalauz* 1613. évi megjelenése után alig egy esztendővel eltávolítani az országból. Ugyanakkor tételesen bizonyítható, hogy a magyar jezsuita neve Forgách halála után párhuzamosan vetődött fel úgy Placido de Mara prágai nuncius, mint Melchior Klesl részéről. Utóbbiról, bár személye rendre előkerül a vonatkozó szakszövegekben, értékelés leginkább csak annyi hangzott el, FRANKÓI részéről, hogy „Pázmány kinevezése körül tevékeny volt”.

Ha megnézzük azokat a politikai ügyeket, amelyek az esztergomi érseki szék betöltésével párhuzamosan, sok esetben annak tárgyalásával együtt a korabeli Habsburg–pápai kapcsolatok ránk maradt diplomáciai forrásaiban előtűnnek, két fontos területre figyelhetünk fel. Az egyik az úgynevezett gradiscai háború. Az 1615–1617 között Velence és Ferdinánd gráci főherceg között, holland és spanyol közreműködéssel folyó lokális konfliktussal nyilvánvalóan semmiféle közvetlen kapcsolat nem volt. A háborúval kapcsolatos római, prágai tervezgetések ugyanakkor megvilágítják előttünk a korábbi és kiváltképpen a későbbi éveknél mélyebb és kölcsönös érdekazonosságot, ami épp a kinevezés körül folyó tárgyalások időszakában jellemezte a két európai nagyhatalom: a pápa és a császár viszonyát. Az egy évtizede Velencét kiközösítő és vele majdnem háborúba bonyolódó Borghe-se-pápa császári hadba lépést szeretett volna elérni a *Serenissima* megleckéztetésére. A Habsburg-diplomácia pedig azon ügyködött, hogy az Egyházi Állam lehetőleg nyílt fellépéssel – pénz- vagy egyenesen katonai segély formájában – sodródjon be a küzdelembe. 1615–1617 folyamán a mindinkább Itália felé forduló pápaság számára geopolitikai megfontolások alapján az elsőrendű külpolitikai

partner a császár volt. Pontosan úgy, ahogy egy jó évtized múltán a mantovai háború kapcsán már Franciaország.

A másik, a forrásokban rendre előkerülő kérdés, a Habsburg-utódlásé már jóval összetettebb, és sokkal jelentősebb. Olyannyira, hogy a pápai Államtitkárságot felügyelő Scipione Borghese bíboros nepos szerint aktuálisan az egész kereszténység legfontosabb ügyének számított, amit aligha tarthattunk túlzásnak. A korosodó II. Mátyásnak ugyanis éppúgy nem volt utóda, mint bátyjának, Rudolfnak, ami pedig a még csak nem is egy évtizeddel korábban kitört *Bruderzwist*-nél is súlyosabb következményekkel fenyegetett. A már a „testvérviszályban” is aktív közvetítő szerepet vállaló pápai diplomácia 1615-től kiemelt stratégiai célnak tekintette, hogy a trónöröklés még az uralkodó életében megtörténjék, mégpedig az intranzigens katolikus Ferdinánd gráci főherceg javára. E cél elérését több tényező is nehezítette. Először is az, hogy a dinasztia spanyol ága rokonsági fokon megalapozottabb utódlási igénnyel léphetett fel. Madriddal tehát külön meg kellett egyezni. Emellett Ferdinánd mellett felvetődött az uralkodó fivére, Miksa tiroli főherceg neve is, leginkább római királyként. A birodalmi választók e törekvése nemcsak a Habsburgok, hanem országaik megosztását, végső soron a dinasztia hatalomkoncentrációjának és ezzel túlélési esélyeinek jelentős csökkenését eredményezte volna. A legkomolyabb problémát a Habsburg-utódlás rendezésében a császári főminiszter, Klesl politikája jelentette. A bécsi püspök világosan érzékelte a konfesszionális feszültségnek a Katolikus Liga és a Protestáns Unió megalakulása által jelzett fokozódását. II. Mátyás uralmi rendszerét – aligha elválaszthatóan az uralomra jutásban 1608 során kapott támogatásuktól – a protestánsokkal történő folyamatos egyeztetésekre építette. Az 1612-ben sikeres császárválasztáshoz vezető *Ausgleich* avagy *Composition* politikája egy különleges egyensúly-helyzetre épült, amit fenn kívánt tartani. Ez a politika az 1616 áprilisában a bíborosi méltóságra emelt Kleslt mindinkább szembeállította a katolikus Tirolt maga mögött tudó Miksa főherceggel, a Stájerországot erélyesen és sikeresen katolizáló Ferdinánddal, illetve az ő – egykori ingolstadti diákjuk – módszereivel és személyével feltétel nélkül azonosuló Jézus Társasággal.

A kleseli *Composition* politikája az utódlás viszonylatában megoldhatatlan dilemma elé került. A teljes körű megegyezés a protestánsokkal – ami Klesl számára is garanciát jelenthetett volna – még a spanyoloknál, Miksánál némileg kevésbé radikális Ferdinánd személyében is kivitelezhetetlen volt. Ferdinánd örökössé nyilvánítása pedig nem jelentett volna mást, mint azt, hogy a bíboros a hatalmat önként és előre átadja a reá mind ellenségesebben tekintő főhercegnek és körének. A fő-

miniszter a Kúria minden – 1616 nyarától már heti gyakoriságú – ráhatása ellenére az időhúzásra játszott. A spanyolokkal történő megállapodás hátráltatásával igyekezett a meglévő erőviszonyokat fenntartani, egyúttal pedig pozícióit úgy megerősíteni, hogy a hatalomátadás módját, ütemezését ő maga határozhassa meg, tolhassa ki a legutolsó pillanatig (vagy talán még azután, tudniillik Mátyás halála utánra), és politikai, kormányzati befolyását, ha áttételesen is, de a későbbiekben is megtarthassa.

Ebben az európai politikai helyzetben és kleseli koncepcióban jutott meghatározó szerep annak a Pázmánynak, akinek politikai nézetei – BENDA KÁLMÁN elemzéséből ismerjük őket – közel álltak a bécsi püspökéhez. A bíboros főminiszter joggal vélhette, hogy Pázmány érseki kineveztetésével Magyarország egyik fontos irányítója vele egy irányban fog politizálni. Sőt tekintve az előzményeket, a kinevezésében játszott saját szerepét, az új magyar rendi vezető feltétlen lojalitásában is biztos lehetett. Sokkal inkább, mint bármelyik más magyar prelátusében, illetve az előd Forgách Ferencében, akivel Klesl viszonya sohasem volt felhőtlen (Mátyásé nemkülönben), és akinek váratlan halála nagyon kapóra jött a politikai hátszínját módszeresen erősíteni kívánó császári főminiszternek. (De Mara nuncius 1616. október 25-ei jelentésében felveti a mérgezés gyanúját. Amennyiben egy modern autopszia és laboratóriumi vizsgálat igazolná ezt, jelentőségét felesleges taglalni.)

A WOLFGANG REINHARD nevével fémjelezett kora újkori mikropolitikai kutatások egyik fő megállapítása, hogy a korabeli politikai kinevezések döntő mozzanata elsődlegesen a lojalitás biztosítása, és minden ilyen aktus kizárólag a patrónus–kliens szisztéma (magyar változata a familiáris-rendszer) összefüggésében értelmezhető és értelmezendő. Ebben a megközelítésben kijelenthetjük, hogy Pázmány a Habsburg-döntéshozatalt aktuálisan kézben tartó császári főminiszter, Melchior Klesl klienseként került az esztergomi érseki székbe. Primátusa a bécsi Kärtner Strasse-i pékmester fiából szintén hihetetlen magasságra jutó főpap-politikus érdeme.

Pázmány másodlagos kötődését tekintve egyúttal a Borghese-pápa kreatúrájának tekinthető. Nem csupán arról volt szó, hogy a Habsburg-szentszéki érdekazonosság, kiváló diplomáciai viszony, a császári főminisztert minden kisebb-nagyobb ügyben megnyerni és politikájában befolyásolni akaró pápa a Pázmánynak adott – méltán különlegesnek mondható – kedvezményeket pusztán Klesl többszöri és sürgető fellépése nyomán engedélyezte volna. Az Olivieri által megörökített pápai szavak, miszerint *‘certo anco amiamo il padre Pasman’*, azaz „bizony szeretjük páter Pázmányt is”, nem az általános szeretetparancs jegyében fogantak, hanem egy korabeli speciális terminusnak

tekinthető, miszerint az új érsek a pápai klientúrához is sorolható. Egyszerűbben – és nem a kora újkor ceremoniálisan cizellált társadalmi rendszerének megértéséhez, megvilágításához szükséges fogalmat használva – úgy fogalmazhatnánk, Pázmány bizonyos szempontból teljesen és feltétlenül bírta az egyházfő bizalmát. Ne feledjük, érsekségének ideája párhuzamosan a pápai nunciusnál is felvetődött, maga Klesl pedig a Pázmány mielőbbi kinevezésére irányuló, az 1616. április 21-ei bréve kiállítása utáni kúriai sürgetéseket felhasználva – persze nem kis túlzással – arról írt és közölte a császári ügyvivő audienciáján: az érseki kinevezésre V. Pál kedvéért került sor.

Ennek a pápai bizalomnak az alapját – Placido de Mara nuncius kedvező jelentései sorozata mellett, sőt inkább előtt – semmi másban nem találhatjuk meg, mint abban a személyes benyomásban, amit a magyar jezsuita az egyházfőre az 1615. január 5-ei audiencián tett. Itt Pázmány nemcsak a nagyszombati kollégium alapításáról, Magyarország vallási és valláspolitikai viszonyairól szólt a pápának. Az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzéke arról tudósít bennünket, hogy kezdeményező módon Pázmány maga hozta elő, hogy a Szentszékek különös figyelmet kellene fordítania a magyar és a cseh trón, valamint a császári méltóság öröklésének biztosítására. Az általa elmondottakat részletesen annak ellenére sem ismerjük, hogy V. Pál kérésére január 11-én írásban is benyújtotta helyzetelemzését. Abban azonban biztosak lehetünk, a továbbiakban Pázmányra úgy tekintettek a Kúriában, mint akire a szentszéki diplomácia számíthat „az egész kereszténység legfontosabb ügyének” kedvező végkimenetelében.¹⁶ Akár Kleslre gyakorolt befolyásán keresztül, akár közvetlenül is, mint a magyar korona biztosításának kulcsszereplője a rendi választás menetében.

Míg a pápai döntéshozatalban csupán kitapogatható Pázmány preferálásának *ratio ultimája*, Klesl esetében ez még nyilvánvalóbb. Több forrásból is nyilvánvaló, hogy Pázmány részese volt az utódlás körüli udvari harcoknak. Patrónusa vélhetően a mind elégedetlenebb főhercegek megtévesztésére 1616. augusztus végén őt küldi Dietrichstein bíborshoz, hogy közölje vele: lemond javára a hatalom gyakorlásáról. Ezt persze senki sem hitte el neki. 1616. október 24-én Klesl – mondván, senki másban nem bízhat – Pázmánnyal íratja meg azt a levelét, amelyben közli a pápai Államtitkársággal: az uralkodó Bécsbe szándékozik menni az utódlás rendezésének elviselhetetlen halogatása miatt már-már lázadó Miksa főherceg megrendszabályozására. Az Ausztriát kormányzó és a bécsi Udvari

¹⁶ Ugyanezen a napon az Államtitkárság titkosított jegyzékben is jelezte a prágai nunciatúrának, hogy már mennyire aktuálisnak tartja az utódlás rendezését. Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. január 10. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 47v.

Kamarát ellenőrző Miksa főherceg 1616 novemberében nem is volt hajlandó átadatni Pázmánynak a prímási birtokokat, csak azután, hogy személyesen magához rendelte Bécsbe, aminek az új érsek tüstént eleget is tett.

Pázmány harmadik, ugyanakkor legfontosabb, nem választott és nem is elnyert, hanem természetes klientúrája, amit alattvalói lojalitásnak nevezhetünk, mindenekelőtt ahhoz a dinasztiahoz kötötte, amelyet egész élete folyamán országa és vallása fő védelmezőjének, garanciájának tartott. Ezt a lojalitást mélyítették, perszonalizálták a hosszú gráci évek a trónöröklésre legesélyesebb Ferdinánd főherceg irányában. A leendő II. Ferdinánd az érseki kinevezéskor írt gratulációjában oda nem illő módon hangoztatta elkötelezettségét a Jézus Társaság irányában, ami talán egyfajta subsztilis figyelmeztetés is lehetett az új prímás számára: a renden belüli hányattatásai ellenére sem feledheti kötődését a Társaság és az azt patronáló dinasztia irányában.

A források töredékessége miatt rekonstruálhatatlan, hogy Pázmány érseksége első másfél évében hogyan kezelte nap mint nap azt a bonyolult viszony- és feltételrendszert, melynek mentén kinevezése végbement. A „főhercegek (és a Társaság) vs. Klesl” mind élesebbé váló – és folyamatos pápai mediációtól kísért – politikai harc a spanyol diplomácia támogatásával az előbbi fél javára kezdett eldőlni. Miksa és Ferdinánd 1617 márciusában megegyezett az e célból küldött rendkívüli spanyol követtel. Oñate grófja a róla elnevezett – mind Klesl, mind mások előtt hosszú évekig titokban maradt – szerződésben (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bohemiae*) elzászi és észak-itáliai kompenzációkért lemondott Ferdinánd javára a spanyol ág trónigényéről. A bíboros főminiszter ezután egyre inkább elveszítette az irányítást az események felett. Ferdinánd júniusban cseh király lett, és ősszel megkezdődtek a magyar királyválasztás előkészületei.

A halogatáson szinte már mániákusan ügyködő Klesl egyetlen egy érveléssel tudta és kívánta hitelesíteni politizálását Ferdinánd előtt. 1618. február 2-án a szokásos terjedős stílusában, ám egyértelműen közölte vele: nem törődve a támadásokkal Pázmányt éppen a magyarországi Habsburg-utódlás biztosítása, jelesül az ő trónra lépésének végett nevezte ki korábban érsekké, akinek jó szolgálatai most messzemenően igazolják ezt a döntést! Noha a bíboros rendszerint bátran élt a politikai disszimuláció eszközeivel, e közlését korábbi megfigyeléseink összefüggésében teljesen hitelesnek fogadhatjuk el. A színlelés itt abban jelentkezik, hogy két nappal később ugyanakkor szemlátomást türelmét veszítve ingerülten utasította a prímást: ne merészeljen a továbbiakban a megkérdése nélkül lépéseket tenni a királyválasztó diéta érdekében.

Nehéz eldönteni, hogy mit tekintünk inkább zseniálisnak Pázmány részéről? Azt, ahogy a protestáns többségű országgyűléssel – a hozzá 1618. február 1-jén, most már tudjuk, milyen előzmények után intézett buzdító pápai bréve szellemében – el tudta érni, fogadtatni a katolikus gráci főherceg megválasztását, akit július 1-jén Pozsonyban meg is koronázott. Vagy inkább azt, hogy a Habsburg-ház magyar trónöröklését úgy volt képes véghezvinni, hogy közben nem került sor kenyértörésre közte és karrierjét előmozdító patrónusa között. Kleslnak egészen annak bukásáig bizalmasa maradt, ugyanakkor a letartóztatás és a bíboros ellen indított per a sikeres királyválasztás után egy pillanatra sem ingatták meg pozíciót a bécsi udvarban. Sőt ő lehetett az első és talán az egyetlen, aki az osztrák kardinálist angyalvárbeli kiszabadulása után 1622 decemberében azonnal megkereste levélével, így téve tanúságot a politikai mellett kivételes emberi kvalitásairól is.

Már-már érthetetlen, hogy FRAKNÓI VILMOS, aki a Pázmány kinevezését követő időszakban oly részletesen és élvezetesen mutatja be szerepét a királyválasztásban 1617–1618 során, és hangsúlyozza jelentőségét, még utalást sem tesz arra, hogy ennek valami kapcsolata lenne az előző év különleges („csudálatos” – írta Thurzó nádor prágai ágense) és máshogyan kellően megmagyarázhatatlan történésével: érseki előléptetésével. A Pázmánnyal foglalkozó többi neves szerző is kivétel nélkül leírja, hosszabban-rövidebben, hogy prímásként Pázmány első kiemelkedő feladata a királyválasztás lebonyolítása volt. A két mozzanat között viszont ők sem keresnek összefüggést, még halvány utalás szintjén sem.

A mi vizsgálatunk legfontosabb tézise ugyanakkor így hangzik: Pázmány Péter nem csupán a magyarországi Habsburg-berendezkedés évszázadokra kiható konszolidációjának meghatározó támasza volt, ahogy SZEKFŰ GYULA írja, hanem már kinevezésére is ezzel összefüggésben, ennek érdekében került sor a harmincéves háború előestéjén. Konkrétan a Habsburg-utódlás rendezésével kapcsolatosan, amely a császári és pápai politika kivételes – a kétpólusú kinevezés összhangját megteremtő – egymásra utaltságát eredményezte, és amelynek megoldási hiányosságai közvetlenül a utolsó nagy európai vallásháború kirobbanásához vezettek.

Furcsa paradoxon, hogy az a II. Ferdinánd, aki a legfőbb haszonélvezője lett Pázmány érsekségének, szoros jezsuita kötődései miatt soha nem ültette volna Várad szülöttét a prímási székbe. „Kitalálását” fő ellenlábasának, Melchior Kleslnak köszönhetette, akinek kézjegyét, sajátos politizálási stílusát a fordulatos történet szinte összes részlete magán hordozza. A magyar szerzetest elsősorban személyes politikai érdekeiből felkaroló, európai dimenziókban gondolkodó Klesl leginkább mara-

dandó hatású tette pedig pályafutása során alighanem nem volt más, mint hogy a magyar történelem: úgy művelődés- és politika-, mint egyháztörténeti vonatkozásban egyik legkiemelkedőbb alakját a Borghese-pápa V. Pál tevőleges közreműködésével történelmi helyzetbe hozta. Színes mikropolitikai láncolatok változataiból álló hatalomgyakorlása eme makropolitikai következményét azonban az utókorral ellentétben maga nyilván sosem ismerte fel.

* * *

„Korábban a renaissance, később a racionalizmus és a felvilágosodás emberei sokkal egyszerűbbek, szinte üvegből vannak a 17. század emberéhez képest, akinek csak áttetsző, nem átlátszó alakja árnyat és fényt igen, de a lélek primer mozgatóit ritkán mutatja meg nekünk. A kutató itt súlyos kútfői feladat előtt áll: kénytelen az e korból már igen nagy tömegekben fennmaradt kútfői anyagot, az egykorú hivatalos, félhivatalos nyilatkozatokat, az ellenfél brutális vádjait, a szereplő feleknek legkülönbözőbb elleplezési, félrevezetési szándékból tett enunciacióit végigvizsgálni... és végül is aránylag csekély számú adatból konstruálni meg a múltbeli történetet, a szándékok és a valóban használt eszközök rajzát... Ne feledjük el, ez a korszak még nem jár mezítelenül az agorán, mint saját korunk és az azt megelőző század; barokk pompájából ki kell bontanunk egy pillanatra, hogy a lényegre rátaláljunk. Mindezek a magyar történetre is érvényes megállapítások. Hazai történetkutatásunknak legszilárdabb meggyőződése kell hogy legyen: a magyar történet eseményei az európai, nyugati sorozatba tartoznak...”¹⁷

SZEKFŰ GYULA klasszikus sorait e munka mennyire tudta igazolni, megvalósítani: sikerült-e a történeti esszenciát a források özönéből kimunkálnia és az európai viszonyok közé illeszteni, eldöntését a kritikus olvasóra bízuk.

¹⁷ SZEKFŰ GYULA, *Bethlen Gábor. Történeti tanulmány* (szerk. Pamlényi Ervin), Budapest 1983, 34–35.

D o k u m e n t u m o k

*Nagyszombat, 1614. október 10.
Forgách Ferenc bíboros V. Pálhoz*

Forgách bíboros közli a pápával: mivel Pázmány Péter jezsuita Rómába megy, nem tekinthetett el attól, hogy ne nyilvánítsa ki általa engedelmességét, és ne tárja elő egyházának néhány ügyét. Kéri tehát ezeket és a hozzájuk fűzött észrevételeket Pázmánytól meghallgatni, majd a jezsuita szerzetes útján akaratát közölni.

(BAV Bonc., vol. E 15, fol. 27r–28v – orig.)

Beatissime pater ac domine, domine clementissime

Humili pedum sanctitatis vestrae osculo devotaque submissione praemissa. Cum reverendus pater Petrus Pazmanÿ societatis Iesu Romam iter suum instituerit, committere non potui, quin et sanctitati vestrae bene precarer, et subiectam humilemque obedientiam meam obsequendique studium beatitudini vestrae testatam [!] redderem, et vero negotia quoque nonnulla harum ecclesiarum sanctitati vestrae repraesentarem.

Ea porro negotia singillatim ex eodem patre Pazmanÿ beatitudo vestra clementer cognoscere dignabitur, qui ex ordine et mea sanctitati vestrae vota exponet, et vestrae beatitudinis benignam voluntatem mihi referet. Quocirca sanctitatem vestram supplex oro, ut gratiae suae fontibus arentem hanc ac divinos fontes sanctae illius sedis avide sitientem patriam irriget, quo sanctitatis vestrae munificentia renovati in his, quibus quotidie colluctamur difficultatibus, respiremus. Deum interim ardentibus votis exorabo, ut sanctitatem vestram catholicae ecclesiae diu salvam florentemque tueatur. Tyrnaviae X Octobris 1614.

Sanctitatis vestrae

[m.p.]

humillima creatura

Cardinalis Strigoniensis m.p.

[fol. 28v] Sanctissimo ac beatissimo pa[t]ri et domino nostro, domino Pa[u]llo papae V, sanctae et univer[salis] ecclesiae pontifici. Domino, domino clementissimo [L.S.] [m.a.] 1614 Tyrnaviae X Octobris Cardinalis Strigoniensis [m.a.] A monsignor illustrissimo vescovo di Foligno, che si risponda per breve e si mandi allo Strozzi. Che nostro signore l'ha inteso volentieri e detto [?] a lui quanto occorre, al quale etc.

¹ A források kiválasztásának meghatározó szempontja az volt, hogy a jegyzetekben közöltek túlmenően, ésszerű terjedelemben főként kiadatlan, mi több: ismeretlen, fontosabb szövegekkel ismertesse meg az olvasót. Mivel a monográfiában ezek megfelelő történeti kontextusban szerepelnek, apparátusuk itt csupán kiegészítő jellegű. A dokumentumokat a könnyebb használhatóság kedvéért jelentőségüktől, jellegüktől, szövegbeli fordításuktól függően hosszabb-rövidebb tartalmi kivonattal láttuk el. Újraaközlésre történeti információértékű filológiai szempontok miatt az 1616. március 5-ei és április 21-ei brévék, továbbá a turóci préposti kinevezés esetében kerül sor. Utóbbinak nincs modernkori kiadása. Az eddigi kutatás (HANUY, IVÁNYI, LUKÁCS) szövegpublikálásai továbbra is hasznosak maradnak.

2.

Róma, 1615. január 9.

V. Pál brevői magyar főurakhoz

Az egyházfő közli a magyar arisztokratákkal: örömmel fogadta külön-külön írt leveleiket, amelyekben Pázmány eredményes lelkipásztorkodásáról és Magyarországra történő visszatérésének szükségességéről tájékoztatták. Habár a levelek átadásával és az ügyben folytatandó tárgyalással megbízott Balásffy boszniai püspök nem érkezett meg, emlékezni fog kérésükre és mindent elkövet a vallás magyarországi előmozdítása érdekében.

(ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 87v–88v – *reg.*)

I.

Prainer Jánoshoz

[*fol. 87v*]

Dilecto filio Ioanni Prainero

Paulus papa quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Litteras tuas accepimus, quibus quam necessarius reditus in istas partes dilecti filii Petri Pazmani societatis Iesu sacerdotis nobis diligenter significasti, sed electum Bosnensem, qui eas nobis reddere debebat, ut scripsisti, nondum vidimus. Quare nihil aliud ibi respondere possumus, quam memores fore nos in omni deliberatione suscipienda, laudabilis ac pii tui desiderii. Interim nostram apostolicam benedictionem tibi peramanter impartimur. Datum Romae apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

II.

Esterházy Miklóshoz

Dilecto filio Nicolao Exterasi baroni de Galanta

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quia dilectus filius electus Bosnensis, a quo litteras tuas recipere debebamus, adhuc non pervenit ad nos, audire non potuimus, quae ab ipso nobis significanda fore scripsisti de necessitate reditus dilecti filii religiosi viri Petri Pazmany sacerdotis societatis Iesu in Hungariam. Fuit sane nobis pergratum intellexisse interea, quam utilis extiterit eius opera in istis partibus. Memores itaque erimus desiderii tui. Interim zelum laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Romae apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza [*fol. 88r*]

III.

Erdődy Tamásához

Dilecto filio Comiti Thomae Erdeodio

Paulus papa quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Non parum recreavit nos, quod scripsisti nobis de progressu dilecti filii Petri Pazmany sacerdotis societatis Iesu in procuranda instauratione catholicae religionis in istis partibus, sicut non parum laudamus zelum pietatis tuae, quo eius reditum tantopere desiderare te intelleximus. Bosnensis electus adhuc non venit ad nos, qui nobiscum de eius negotio acturus erat, ut scripsisti. Verum desiderii tui non immemores erimus. Augeat Dominus in te suam sanctam gratiam, et nos tibi peramanter benedicimus. Datum ut supra. Petrus Stroza

IV.

Horváth Gáspárhoz

Dilecto filio Gaspari Horreatth [!/] de Tregla Baroni Prenensi

Paulus Papa Quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Zelum pietatis, quo cupere te reditum in Hungariam dilecti filii Petri Pazmanÿ sacerdotis societatis Iesu nobis scripsisti, vidimus. Sed quia electus Bosnensis hactenus non venit ad nos, cognoscere ex ipso non potuimus, quae significare nobis de hoc negotio debebat. Coeterum nihil praetermittetur, quod pro incremento divini cultus et animarum salute in istis partibus necessarium erit. Interim religiosum affectum tuum laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

V.

Pethe Lászlóhoz

[fol. 8v]

Dilecto filio Ladislao Pete de Gherfes [!/] praefecto camerae Hungaricae

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quod hactenus fuerit, ut nobis scribis, adeo utilis in istis partibus praesentia dilecti filii pii ac religiosi viri Petri Pazmanÿ sacerdotis societatis Iesu, cum iucunditate intelleximus ex tuis litteris, et propterea nobis curae erit, quod scripsisti de eius reditu in istas partes. Adhuc non vidimus dilectum filium electum Bosnensem, qui nobiscum de eius negotio agere debebat. Interim zelum pietatis tuae laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem sub annulo piscatoris, V Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

3.

Róma, 1615. január 10.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásbhoz

Ridolfi jelenti az uralkodónak Forgách prímás gyóntatója, Pázmány Péter Rómába érkezését. V. Pál audiencián fogadta a jezsuita szerzetest, aki részletesen beszámolt a katolikus vallás helyzetéről a Habsburg-országokban, illetve II. Mátyás utódlásának problémáiról (mely témáról megelőzően hosszasan egyeztetett Ridolfival). A pápa arra kérte, hogy írásban is nyújtsa be az elmondottakat. (ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Ho pensato per questa settimana di non conferire a sua santità la lettera, che mi scrive mons. Gleselio vescovo di Vienna, poichè ritrovandosi quì al presente il padre Pasman gesuita, confessore del cardinale di Strigonia, come io già scrissi a vostra maestà Cesarea, gli ha sua santità domandata relazione di coteste parti, tanto in materia della religion cattolica, come della successione dei regni, e per essere questo padre stato di molte cose informato da me, e per haver'egli per se medesimo ottima volontà al servizio di vostra maestà Cesarea et al bene della religione, disse assai diffusamente della necessità, che ci era, che sua santità desse alcuna assistenza ai bisogni di coteste provincie e dell'imminenza del pericolo per la religione e per lo successione, e conchiuse per ultimo, che vostra maestà Cesarea non per altra ragione pativa tanti travagli, che per la difesa, che prendeva di

continuo della religion cattolica. Ora perché sua santità gli comandò, che mettesse tutte le cose dette in scritto, il padre per ancora non l'ha [fol. 146v] portate, ma seguirà domani, havendole aggiustate insieme, et io ho giudicato, che sia a proposito, che sua santità primo consideri questa relazione fatta da persona non interessata, e poi venerdì all'audienza² io dirò diffusamente quel tanto, che da monsignor vescovo mi è stato comandato.

Si è finalmente ultimato il negozio delle monache di Ternauia, e si spedisce un breve al cardinale di Strigonia, affinché faccia condurre quelle monache nel monasterio di Santa Chiara di Possonia, al quale si uniranno anco in perpetuo i beni di Ternauia, et un' altro breve ha pur fatto sua santità al cardinale di Strigonia, accioché dia il luogo di Ternauia ai padri Giesuiti.³ [...]^a

Essendosi dal parlamento di Francia dichiarata erronea la dottrina del padre Suares gesuita e perciò abruggiato il libro toccante, che unicuique privato liceat occidere principem tyrannum, et quod pontifex habeat omnem potestatem ad deponendos reges iniquos, adesso per le continue

² Későbbi források szerint is a császári követ szokásos kihallgatása péntekenként volt. W. REINHARD egy helyen ugyanakkor „Samstagsaudienz”-t említ. Paul V. Borghese... *Datenbank der Kurie Paul V.*, ord. alph. („Ridolfi, Lodovico”)

³ A nagyszombati kollégiumalapítás előzményeinek, a turóci prépostság bevételei „visszaadásának” fontos és érdekes adatait tartalmazza Placido de Mara nuncius több, Borghesének írt jelentése az 1613. évi országgyűlésről, Pozsonyból (majd májusban már Bécsből): „Per parte poi degl'adversari si son dati molti capi concernenti al governo politico. Me del tutti ingiusti, et per quel che tocca alla religione, si cerca da essi solo la confirmazione degl'articoli Viennensi et di Possonio, l'applicazione dei censi catedratici ai loro soprintendenti, et la restituzione della prepositura turocense, applicata già ai padri Giesuiti all'ordine et religiosi Premonstratensi. Nei quali articoli però per non far torto ai cattolici et ecclesiastici, che han protestato contro, sua maestà et ministri si mostran fin hora risolutissimi di non farci altro. Si crede insomma, che siano al fin gl'Vngari per venire a qualche buona risoluzione per opra particolarmente del palatino, il quale, come artificiosissimo, et che tene secondo qualche presente, che sua maestà sia per levarli la provisione, che gratuitamente l'ha dato fin hora de 22 milla tallari per l'anno, vorrà dopo haver nutrito per un pezzo la difficoltà de presenti comitii far conoscere, che egli solo è ... superarla, et in questo modo assicurarsi di qualche ora possiede, et confermarsi in grazia di maestà sua. (1613. március 22. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 39rv.) – „Si è stato insin hieri discutendo il modo, nel qual doveva farsi da sua maestà la cessione alla prepositura Torocense al signor cardinale di Strigonia per la fondazione del collegio de padri Gesuiti, non volendo essi padri obbligarsi a quel peso, mentre non fossero sicuri, d'anco dopo la morte del signor cardinal dovesse restar il collegio in piede, con l'istesse entrate, senza che habbia la camera regia per ragion di spoglio a porvi le mani, et in effetto resta concluso, che sua maestà prometterà che in qual si voglia caso di vacanza, non disporrà de frutti percetti et pendenti, nè dell'istessi beni della detta prepositura, se non conforme alle reversali ch'ella ne ha da esso signor cardinale di Strigonia, senza farsi altrimenti esplicita menzione de padri Giesuiti, per non dar occasione agl'Vngari di risentirsi, che si contravenghi agl'articoli di Possonio. Può dirsi per tanto, che questo negozio per grazia di Dio sia già finito. Nè credo, che s'havrà difficoltà del sito in Tirnauia, havendo il signor cardinale determinato di darli il monasterio di quelle monache Dominicane, le quali dovevano transferirsi in un altro monasterio dell'istessa Città, et che la serenissima imperatrice desiderarebbe, che si transferissero con le loro entrate al monasterio di Possonio, che vive con esatissima disciplina, et al quale ha posto la maestà sua un incredibile affezione. Del quel particolare dovendone dar distento conto a vostra signoria illustrissima signor cardinale di Strigonia, m'resterò di dirgliene altro...” (1613. május 25. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 96rv.) – „La introduzione di padri Giesuiti in Vngaria già sta aggiustata, et hieri appunto monsignor Gleselio con il quale la sollicitai, mi disse, che le lettere dell'assegnazioni di quella prepositura Turocense al signor cardinale di Strigonia con obbligo di dar i frutti in sostentamento del collegio de padri eran già fatte, et restavano solo da sottoscrivere da sua maestà, del che le resi quelle grazie, et quelle lodi, che potei maggiori. Desiderarebbe hora esso monsignor Gleselio, che stabilito che sarà il detto collegio in Ungheria, ove potran gl' Vngheri ricorrere ad apprendere disciplina, non [?] occupino i luoghi in questo alumnato di Vienna da presto, ma si riserbino [!] per i soli nazionali d'Austria, conforme al solito et alla prima istituzione di Gregorio XIII di felice memoria. Et mi ha richiesto strettamente, che io vogli supplicare la santità di nostro signore a restar servita di esser da qui immanzi più parco dispensarne de simili grazie a beneficio di essi Vngari, per molta istanza che ne fanno i prelati di quel regno. Ne io posso far di meno di rappresentare, com' fo, questo suo giusto desiderio.” 1613. május 4. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 62rv.

istanze di sua santità è stato sospeso il decreto del parlamento.⁴ [...] Di Roma li X di Gennaro 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà
[m.p.]
devotissimo et obligatissimo servitore
Lodovico Ridolfi⁵

^a Pár, vegyes hír. ^b Az ügy további taglalása, záróformula.

4.

Róma, 1615. január 17.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz

Ridolfi jelenti az uralkodónak: Pázmány átadta a pápának beszámolóját, amit szóban is kiegészített. Ő maga pedig audiencián fejtette ki – Klesl utasításának megfelelően – V. Pálnak a megegyezés szükségességét birodalmi protestánsokkal, hogy közös erővel lehessen szembeszállni a törökökkel, akiknek a fenyegetése megnövekedett, miután Bethlen várakat adott át számukra. Kérte a pápa közbenjárását a katolikus fejedelmeknél. Borghese bíboros előtt azt hangoztatta, hogy II. Mátyásnak megegyezésre kell jutnia a birodalmi protestánsokkal, különben mindent elveszíthet, és még életében meg kell oldani az utódlás kérdését, különben a katolikus vallás óriási károkat szenved. A spanyol követnek szemrehányásokat tett, amiért uralkodója Savoyában és Flandriában háborúzik drága pénzen, ahelyett hogy a katolikus vallás és a dinasztia létfontosságú ügyeit támogatná.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Diede il padre Pisman la sua relazione a sua santità et aggiunse in voce quel tanto, che giudicò di profitto per gl'interessi di vostra maestà Cesarea, et io hier mattina presi audienza da sua santità, e le significai la lettera scrittami sotto li venti di dicembre da monsignor vescovo di Vienna, e feci grandissima istanza supplicandola per quelle ragioni, che sono in essa lettera addotte, che voglia interporre con principi cattolici di Germania, accioché da essi si venga ad una composizione et accordo con gl'heretici per poter con le forze comuni attender a resister al Turco, e comprobai queste ragioni con la necessità di Transilvania havendo il Gabor⁶ consegnate queste piazze ultimamente acquistate al turco,⁷ sicché di lui non si poteva in alcun modo fidare per la pessima natura sua e per gl'accidenti successi. [fol. 177v] Dissi insieme, che da sua santità non si chiedeva hora cosa alcuna solo, che come padre commune inanimasse tutti i principi Christiani alla difesa della religione et in particolare il re di Spagna,⁸ che s'havesse potuto operare, che vostra maestà Cesarea fusse armata, se

⁴ Az egyik legnagyobb hatású jezsuita teológusról, a szövegünkben már többször idézett Francisco Suarezról (1548–1617) van szó. A *Defensio fidei catholicae* c. művét (1613) I. Jakab angol király szintén nyilvánosan elégettette. Vö. HARGITTAY, *Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate*, 156.

⁵ Hátdoldalán udvari kancelláriai ügykezelés adatai január 18-ai dátummal. Futárral vélhetően már ekkorra megérkezett.

⁶ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.

⁷ Az értesítés téves, Lippa és Jenő átadását 1614 őszén még sikerült a fejedelemnek diplomáciai úton elodáznia, noha Szkender temesvári pasa táborba szállt elfoglalásukra. A törökök végül 1616 nyarán vonulhattak be falaik mögé.

⁸ III. Fülöp spanyol király.

ne sarebbero cavati grandissimi benefizi, et in particolare lo stabilimento della successione tanto desiderata e bramata da sua santità, per la quale fa continue richieste a vostra maestà Cesarea.

Rispose sua santità, che in materia di persuader l'accordo ai principi cattolici di Germania non le pare assolutamente di poterlo effettuare senza che non si habbia da monsignor Gleselio, quali siano le condizione e partiti da [fol. 178r] proporsi per l'accomodamento, et in materia della successione mi disse sua santità esser sicura, che sta nel solo arbitrio di vostra maestà Cesarea il poter l'effettuare, e tanto gli vien' scritto da diverse parti, e che non voleva porrlo in dubbio, ancorché io le adducessi molte repliche e ragioni in contrario, come nemmeno d'haverne maggior certezza con il scriverne precisamente al suo nunzio presso vostra maestà. Dice haver fatto con il re di Spagna molti offizi, e farne di continuo, e promette reiterarli di nuovo, ma per poterne più sicuramente conseguir l'effetto pregava vostra maestà Cesarea ad interporli per l'accomodamento delle cose d'Italia.

Al cardinal Borghese significai le medesime cose con il farli legger l'istessa lettera di monsignor Gleselio concludendo, che una delle [fol. 178v] due cose di necessità doveva seguire, o che vostra maestà Cesarea per non perder tanti regni e provincie e per dir così il tutto, haverebbe concesso di necessità qualche indulto agl'heretici, o veramente, che non venendosi a dichiarar' la successione vivente vostra maestà, sarebbero poi seguiti danni et estermi grandissimi della religione.

Con molto maggior libertà significai l'istesse cose all'ambasciatore di Spagna,⁹ quasi querelandomi seco come fusse possibile, che la maestà cattolica solo per vincer' una picca [?] e gara col duca di Sauoia,¹⁰ volesse spender' milioni e metter sopra [!] il mondo e per ritener' una città indipendente in Fiandra, volesse intraprender' una guerra, [fol. 199r!] e dove si trattava di mantener' nella casa sua tanti regni e provincie con la religione et imperio non havesse pensiero alcuno. Non potè l'ambasciatore non approvare, che fussero concludenti le ragioni, e che se per parte di vostra maestà Cesarea fussero rappresentate al suo re non dovesse farci quella considerazione e riflessione, che conveniva, e però di nuovo prega vostra maestà Cesarea a farsi, che Don Baldassare¹¹ ne dia conto alla corte come quello a chi principalmente tocca stando sul fatto: et operai di tal' maniera con questo ambasciatore, che dirà a sua santità, che havendol' io così efficacemente esaggerato i bisogni della Christianità in questo particolare, rimaneva stupito, come da sua santità et dal suo re non vi si pigliasse qualche temperamento, et ho fatto [fol. 199v] questo, accioché il papa debba significarli da qual' parte intenda, come sia in poter' di vostra maestà Cesarea assecurar' la successione. [...] Di Roma li 17 di gennaio 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà [m.p.]
devotissimo et obligatissimo servitore
Lodovico Ridolfi¹²

⁹ Pár, vegyes hír.

⁹ Francisco Ruiz, conde de Castro római spanyol követ (1609–1615). Rövid pályarajza: SILVANO GIORDANO (a cura di), *Istruzioni di Filippo III ai suoi ambasciatori a Roma 1598–1621* (Pubblicazioni delgi Archivi di Stato. Fonti 45), Roma 2006, LXXV–LXXVIII.

¹⁰ I. Károly Emmánuel (1580–1630).

¹¹ Balthasar de Zúñiga y Velasco 1608–1617 között volt spanyol követ a császári udvarban.

¹² Hátral kancelláriai ügykezelés: küldő, dátum és hely.

5.

Róma, 1615. október 3. és november 14. között

Pázmány Péter kérvénye V. Pálhoz

A magyar jezsuita kéri a pápát, hogy adjon számára brevében felhatalmazást átlépésre a Jézus Társaságból egy másik reformált rendbe, olyanba is, amelynek nincsen háza Magyarországon, mivel az uralkodó szándékának megfelelően hazájában kell tartózkodnia, továbbá hogy [ezalatt] a nuncius felügyelete alatt maradjon, és hogy meglegyenek neki mindazok a pápa által engedélyezett fakultások, amelyeknek jelenleg örvend.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 369^r–370^v – orig.)^a

Beatissimo padre

Il padre Pietro Pasman supplica vostra santità di concedergli un breve, nel quale lo dispensi di poter trapassare dalla religione de Gesuiti ad un'altra, ubi vigeat regularis observantia, etiam di quelle, che non siano in Ung[heri]a purché egli si debba trattenere in quella provincia e regno conforme alla mente di sua maestà Cesarea, e ch'egli rimanga sotto la cura di monsignor nunzio, e che habbia le medesime facoltà, che gode al presente concesse gli da vostra santità, che il tutto riceverà per somma grazia.

[fol. 370^v]

Alla santità di nostro signore per il padre Pietro Pasman [*m.a.*] Al Cobelluzzi^b

^a Lodovico Ridolfi s.k. írása. ^b Ugyanezen kéztől egy, az ügyintézésre vonatkozó 'D' betű található.

6.

Pozsony, 1615. november 10.

A magyar katolikus rendek II. Mátyásbó

Tudatják az uralkodóval, hogy a prímási szék betöltése ügyében küldik követüket, Partinger Gáspárt, mindkét jog doktorát. Kéri, hallgassa meg.

(ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324^{rv} – *cop.*)

Credentialis litterae ad sacratissimam Caesaream regiamque maiestatem dominum dominum nobis clementissimum etc.

Sacratissima Caesarea regiaeque maiestas et domine, domine nobis clementissime

Fidelium servitorum fidelitatisque ac devotarum orationum pro incolumitate maiestatis vestrae debita oblatione praemissa. Si temporali aliquo incommodo premeremur, imperator auguste, si de vita deque fortunis nostris discrimen adiremus, secundum Deum ad thronum maiestatis vestrae veluti ad sacram anchoram asylumque ac praesentissimum numen confugere deberimus. Quanto magis cum de religionis catholicae conservatione deque animarum Christi sanguine redemptarum interitu periclitamur, ad maiestatis vestrae opem auxiliumque recurrendum? Quo in discrimine res catholica, imo status quoque politicus regni Hungariae versetur, quamque luctuosa animarum strages pertimescenda sit, si post mortem illustrissimi ac optimi praesulis nostri cardinalis Strigoniensis ecclesia Hungarica sine archiepiscopo relinquatur, superiorum temporum experimenta docent, et peculiari scripto ad maiestatem vestram transmissio nos quoque explicamus. Quapropter confisi de pio maiestatis vestrae zelo in fide orthodoxa promovenda, ne Deus optimus a nobis

requirat animas, quae sine pastore luporum rabiem haud effugerint, neve si non colligamus, dispergere iudicemur, supplices coram maiestate vestra prosternimur, eandemque per sacra omnia, per quicquid charum magis optatumque maiestati vestrae, oramus atque obtestamur, dignetur totius status catholici, tam ecclesiastici, quam saecularis potestate benigna facillime aure admittere. Communia catholicorum vota intelliget sacratissima maiestas vestra ex egregio ac nobili domino Casparo Partinger iuris utriusque doctoris, quem in hunc solum finem status catholicus ad maiestatem vestram amandat [!], eique per omnia in hoc negotio archiepiscopatus indubiam fidem vestra maiestas dignabitur. Nos certi, quod maiestati vestrae coram deo ex hominibus gloriosum, quod ad religionem catholicam promovendam apprime necessarium, quod ad quietem status politici imprimis utile iudicavimus, fidei candidoque animo maiestati vestrae humillime suggerimus. Nec dubitamus maiestatem vestram aequis fidelium suorum postulatis clementer assensuram, Deum vero in cuius manu corda regum habentur, ardentibus precibus obtestamur, ut maiestatis vestrae mentem ad id, quod optimum sit, flectat, diuturnamque ac pacatum eidem imperium largiatur. Datum Posonj, 10 Novembris anno 1615.

Sacratissimae Caesareae regiaeque maiestatis vestrae

humiles ac fideles subditi, nomine totius status catholici ad subscribendum selecti etc. [fol. 324v]

Subscriptiones catholicorum utriusque status

Episcopi

Ioannes Telegdynus episcopus Varadiensis

Ioannes Piber episcopus Quinque ecclesiensis

Valentinus Lepes episcopus Nitriensis

Paulus Almassy episcopus Vaciensis

Ladislav Maitheny electus episcopus Sirmiensis

Ioannes Posgay praepositus Orodienensis

Barones

Comes Sigismundus Forgach de Gyemes

Ladislav Pethe de Hethes

Michael Czobor de Czoborszentmihaly

Comes Christophorus Erdeödy

Stephanus Palfy

Thomas Bosniak

Nobiles

Ioannes Lippay

Ioannes Madachany [!] vice iudex curiae

Moyses Cziraky prothonotarius palatinalis

Andreas Kereszthury prothonotarius iudicis curiae

Benedictus Pakay prothonotarius personalis sacrae Caesareae maiestatis

Ioannes Kittonicz

Stephanus Pathay prothonotarius regni Sclavoniae

Georgius Zombathely tabulae regiae assessor

Róma, 1615. november 14.

V. Pál brevéeje Pázmány Péternek

Az egyházfő a Pázmány nevében előterjesztett kérésre megengedi neki, hogy – előjárótól kért, de meg nem adott engedély nélkül – egy másik reformált, az Apostoli Szentszék által elismert szerzetesrendbe lépjen. Előírja, hogy ezen rend szabályait megtartva beöltözzék annak habitusába, és a megfelelő időben örökfogadalmat tegyen. Megengedi továbbá, hogy átlépése pillanatától ne tartozzék a Jézus Társasághoz. Az összes vonatkozó és bárminemű előírás alól ez alkalommal egyedi felmentést ad számára. Kiköti, hogy az átlépésre hat hónapon belül sor kerüljön, addig [jezsuita] előjárói irányítása alatt éljen.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 368^{rv} + 372^v – *conc.*)

Dilecto filio Petro Pasman presbytero societatis Iesu Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Tuo nomine nobis nuper expositum fuit, quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum suscepisti, et professionem per eos emissi consuetam emisisti regulares, certis de causis nobis notis e praefata societate egredi, et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis vigeat observantia, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere desideras regulares. Quare nobis humillime supplicari fecisti, ut tibi de opportuna in praemissis licentia providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur votis tuis, quantum cum Domino possumus benigne annuere, teque specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis etc.^a censentes, huiusmodi supplicationibus inclinati tibi, ut e dicta societate superiorum petita licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeat, si in illo benevolos inveneris receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere, necnon omnibus et singulis privilegiis, gratiis et indultis, quibus alii ordinis ad quem te transferre contigerit, fratres etiam non translati de iure, usu, consuetudine, privilegio, aut alias quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, pari modo uti, potiri et gaudere vocemque activam et passivam habere, ac quaecumque officia et praeeminentias ibidem recipere, retinere et exercere libere et licite valeas, dicta auctoritate [fol. 368^v] tenore praesentium concedimus, et indulgemus, teque postquam, ut praedicitur, translatus fueris, praefatae societati in genere vel in specie minime teneri, ac irritum etc. attentari decernimus. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac praefatae societatis et ordinis, ad quem te transferri contigerit, ut praedicitur, etiam iuramento etc. roboratis statutis et consuetudinibus privilegiis quoque indultis, et litteris apostolicis illis, condanque superioribus et personis sub quibuscumque tenoribus et formis, ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis aliisque efficationibus et insolitis clausulis, ac irritantibus et aliis decretis et in genere vel in specie, ac alias in contrarium praemissorum quomodolibet concessis et confirmatis et innovatis. Quibus omnibus et singulis etiam si pro illorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, expressa et individua ac de verbo ad verbum non autem per clausulas generales idem importantes mentio, seu quaevis alia expressio habenda, aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret eorum omnium tenore praesentibus pro expressis et ad verbum insertis habentes etc. permansuris hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque. Volumus autem, quod translatio praefata infra sex menses proximos fiat, et interim

sub superiorum tuorum obedientia vivas. Datum Romae apud S. Mariam maiorem etc. Die XIII
Novembris 1615 anno XI.º

[*m.p.*]

Expediatur Paulus papa V^s

[*m.p.*]

S. Cobelut[ius]

[*fol. 372v*]

Pro Petro Pasman presbytero societatis Iesu

Licentia transeundi ad alium ordinem^b

^a A rövidítés feloldására lásd alább, az 1616. március 5-ei bréve közlését. ^b A bréve szövegével egyező kéz írása.

8.

Róma, 1615. november 14.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő Klesl bécsi püspökhöz

Ridolfi a Titkos Tanács elnökétől az esztergomi szék üresedésére hivatkozva azt kéri, hogy római diplomáciai feladatköre finanszírozására a főegyházmegye jövedelmeiből különítsenek el évi 2000 scudo járadékot. Ez Itáliában, Spanyol- és Franciaországban, Németalföldön bevett eljárás. Nem esne a magyar törvények tilalma alá sem, hiszen nem a javadalmat kapná meg. A kinevezendő új érsek sem róhatná ezt fel, hiszen a járadék összegét levonva is szép dotációban lesz része.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 169r–170v – *orig.*)

Illustrissimo e reverendissimo signor e padron mio osservandissimo

La nuova provisione, che si ha da fare della chiesa di Strigonia da animo a me di porre in considerazione a vostra signoria illustrissima, che questa sarebbe occasione molto opportuna, acciò io sia provisto da sua maestà, e già, che veggo tante difficoltà di poter' havere la provisione dalla camera di sua maestà, potrebbe vostra signoria illustrissima far' riservare sopra la detta chiesa due milla scudi di pensione per me, che io sarei contento di servire senz'altro stipendio, e questo stile è usitato non solo in tutte le chiese d'Italia, ma lo fa il re di Spagna¹³ in tutte le chiese de suoi regni, et il re di Francia¹⁴ nelle sue e l'arciduca Alberto¹⁵ etiam in quelle, che sono elettive dei canonici. Questa è chiesa opulenta, la somma, che si domanda è poca, è di patronato di sua maestà, non è elettiva, la persona, che l'haverà non può farci difficoltà, mentre viene [*fol. 169r*] tant ben' provista, e sua maestà si libererà dalle molestie mie, parendomi questa miglior' occasione, che quella delle coadiutore, delle quali io l'ho supplicata. Ne può ostare, che vi sia costituzione forse nel regno d'Ungheria, che i benefizi ecclesiastici debbino darsi solo a naturali del regno, perché come vostra signoria illustrissima ben sa, le pensioni non sono benefizi, et in Spagna, dove è la medesima legge, sua maestà da ogni di pensione a strangeri, onde bisogna, che io concluda, che quando da vostra signoria illustrissima non venga favorito o di questa o d'altra provisione, le sia poco accetta la mia servitù, e che sia buttata ogn' opera e fatica sin' hora usata. Non ho voluto sopra di ciò scrivere alla loro maestà, parendomi d'haverle purtroppo infastidie [*fol. 170r*] con altre mie, oltre, che so, che quando vostra signoria

¹³ III. Fülöp.

¹⁴ XIII. Lajos (1610–1643).

¹⁵ Albert főherceg, Németország kormányzója.

illustrissima voglia, sarà efficace mezzo per ottener' l'intenso. Io mi vergogno di ripeter' sempre le medesime cose, solo dico a vostra signoria illustrissima, che sono 8 anni, che servo a sua maestà, che non ho mai havuto provisione alcuna. Veggo [!] tutti miei compagni provisti, ogni agente di qualsivoglia minimo principe ben' salariato, et io solo provo cosa, certo da non credersi dagl'huomini, con ignominia e danno mio. Sia dunque per l'ultima volta questo detto a vostra signoria illustrissima, acciò pensi in qualche maniera a farmi sodisfare ovvero impetrarmi licenza da sua maestà, essendo io certo, teste Deo e tutta questa corte, che ho sodisfatto con tutta la diligenza e fedeltà a questo carico. Piaccia a Dio, che io per le sue mani riceva presto favore et a Lei una da ogni prosperità, e Le fo affettuosissima reverenza. Di Roma li 14 di Novembre 1615.

Di vostra signoria illustrissima e reverendissima

[m.p.]

umilissimo servitore

Lodovico Ridolfi

9.

Róma, 1615. november 21.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásbhoz

Ridolfi az esztergomi szék üresedésére hivatkozva az uralkodótól is kéri, hogy római diplomáciai feladatköre finanszírozására a főegyházmegye jövedelmeiből különítsenek el évi 2000 scudo járadékot.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 222^{rv} – orig.)

Sacra Cesarea maestà

La vacanza della chiesa di Strigonia porge a me occasione di supplicar' con ogni reverenza vostra maestà Cesarea, che voglia nella nuova provisione da farsi di essa riservar' due milla scudi di pensione per me, con i quali vostra maestà Cesarea verrà ad esser' liberata d'assegnarmi annua provisione, conforme che ha dato ordine a monsignor vescovo di Vienna, che debba seguire, e verrà con la sua magnanimità a remunerar' un' suo minimo servo, il quale in otto anni di servitù non ha havuto nè salario, ne provisione alcuna, et ha fatto molte spese di suo ordine, e per mantener' il grado, che ricerca il suo imperial' servizio.

Lo stile di riservar' pensioni non solo è usitato in Italia, ma il re di Spagna lo fa sopra tutte le chiese de suoi regni, et il medesimo segue in Francia, e l'arciduca Alberto in Fiandra [fol. 222^v] lo suol' anco fare in quelle al capitolo delle quali spetta l'elezione l'opulenza e ricchezza di questa chiesa è tale, che può molto bene sopportar' questa e maggior' pensione, e senza detrimento della camera imperiale verrà vostra maestà Cesarea a esser' servita da me, che in altro modo dubito di potermi più mantenere nel suo imperial' servizio, oltr' alla total' perdita della mia reputazione, giudicandosi da ciascuno, che non la strettezza della camera, ma il proprio demerito sia cagione, che si'hora non habbia ricevuto una minima recognizione di sì lunga e fedel' servitù fatta a vostra maestà Cesarea, alla quale fo humilissima riverenza e le prego felicissimi successi. Di Roma, li 21 di Novembre 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

devotissimo et obligatissimo servitore

[m.p.]

Lodovico Ridolfi

Pozsony, 1615. november 22.

Pethe László és Loránth Ferenc Melchior Kleslhez

A Magyar Kamara elnöke és tanácsosa jelentik a bécsi püspöknek, hogy Forgách bíboros ingóságait annak szervitorai teljesen széthordták, csupán egy, a nagyszombati jezsuitáknál elhelyezett szentségmutatót tudtak megszerezni, valamint egy ezüstözött füstölőt. Utóbbit, mivel nem képvisel nagy értéket és a templomi szertartásoknál hasznát is veszik, a pátereknél hagyták. A szentségmutatót viszont a jelen levelüket átadó Partinger Gáspárral neki küldik, a néhai Forgách bíboros és azon ügy emlékezetére, melyet oly kiválóan megkezdett.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 101, Konv. 2 [1615 XI.], fol. 186r–187v – *orig.*)

Illustrissime ac reverendissime princeps, domine, domine patrone colendissime. Servitiorum
nostrorum paratissimam commendationem

Non dubitamus illustrissimae celsitudini vestrae constare, ex rebus et clenodiis illustrissimi quondam cardinalis et archiepiscopi Strigoniensi felicitis memoriae per commissarios Suae Maiestatis ad occupationem bonorum archiepiscopaliū designatos nihil memorabile esse repertum, directis cunctis distractisque per eiusdem servitores, unica monastrancia [!] sive theca portatilis sacrosancti sacramenti cum turribulo argento patribus Iesuitis Tyrnauiensibus arbitrio cubicularii eiusdem tradita, ad manus nostra pervenit. Et turribulum quidem, quia neque tanti momenti et pro usu templi dictorum patrum necessarium visum est, nam templo illi nulli sunt appartus, ibidem est relictum. Praefatam autem monastrantiam, quae res ecclesiastica est, et non putavimus cuiquam meliori iure competere, quam illustrissimae celsitudinis vestrae, quippe cuius et cum defuncto domino cardinale summa necessitudo vigit, et in tuendis ecclesiis Dei, eiusque religione in patria potissimum ista undique periculis obnoxia, virtus studiumque laudatissime eminet. Accipiet ergo illam illustrissima celsitudo vestra bonae memoriae ergo per praesentium exhibitorem, egregium Casparem Parthinger, illustrissimae suae dominationis¹⁶ et eius recordatione, quod insigniter incepit, rem catholicam in hoc afflicto regno sibi etiam deinceps apud sacram Caesaream regiamque maiestatem, dominum nostrum clementissimum orbeque Christiano consueta benignitate et studio tuendam, amplificandam sentiet, nostra quoque devinctissima et studiosissima officia commendatissima habebit. In reliquo illustrissimam celsitudinem vestram diutissime salvam et incolumem nobis et ecclesiae suae Deus conservet. Posonj, 22 Novembris 1615.

Illustrissimae celsitudinis vestrae

servitores paratissimi

[*m.p.*]

Ladislaus Pethe de Hethes m.pria

[*m.p.*]

Franciscus Loránth m.p.

[*P.H.*]¹⁷

¹⁶ E három szó, rövidítve, Pethe kezével beszúrva.

¹⁷ Kívül szokásos címzés (mint a 14. sz. iratnál), és három (!) darab papírfelzetes pecsét.

Róma, 1615. november 28.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásához

Ridolfi jelenti a császár és királynak: Melchior Klesl utasításának megfelelően kérte a pápát, hogy adjon felmentést Pázmány Péternek egyházi javadalmak birtoklására, hogy ezáltal az hatékonyabban léphessen fel a Forgách bíboros halálával felbátorodott protestánsok ellen. A pápa azonban azt felelte, hogy már megengedte neki, hogy átléphessen egy másik rendbe, jelenleg nem látszik neki alkalmasnak, hogy másra is képesítse őt. Ridolfi szerint V. Pál attól tart, hogy ezzel csak az esztergomi szék betöltését akarják elhalasztani, és ha az uralkodó kifejezetten azért kérné a felmentést, hogy esztergomi érsekké nevezze ki Pázmányt, az egyházfő nem támasztana nehézségeket, lévén hogy a prágai nunciustól igen kiváló jellemzést kapott róla. Carillo az új rendfőnök spanyolországi, az osztrák provinciális pedig németországi asszisztense lett. Alber volt vikárius visszatér német földre, és azt

szeretnék, ha újra ő lenne a császári udvari prédikátor és gyóntató.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 223^{rv} – orig.)

Sacra Cesarea Maestà

Havendo secondo l'ordine di monsignor Gleselio pregato sua santità a voler' conceder' dispensa al padre Pietro Pasman di poter' tenere benefizi ecclesiastici, affinché egli potesse in Ungheria reprimer' l'audacia degl'heretici insultanti per la morte del cardinal' di Strigonia. Sua santità mi rispose, che havendo concesso a questo padre dispensa di poter' trapassare ad altra religione, non le pareva di conceder' di presente altra abilità, dubitando secondo il mio giudizio, che vostra maestà Cesarea con questa concessione venisse ad differire per qualche tempo la provisione della chiesa di Strigonia contro il suo desiderio, e per questo mi par' securamente di poter' prometter' a vostra maestà Cesarea, che se vorrà la dispensa per il padre Pasman per promoverlo alla detta chiesa, che sua santità non farà [fol. 223^v] difficoltà di compiacerla havendo per relazione di monsignor nunzio ottimo concetto di questo padre. Fo profondissima reverenza a vostra maestà Cesarea e le prego felicissimi successi. Di Roma li 28 di Novembre 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[m.p.]

devotissimo et obligatissimo servitore

Lodovico Ridolfi

Questi padri della compagnia hanno eletti per assistenti al loro nuovo generale il padre Carillo per Spagna, et il provincial d'Austria per Germania, per dove deve mettersi in cammino il Albero passato vicario desiderando i padri, ch'egli ritorni all'antico officio di predicatore e confessore di vostra maestà Cesarea.

Prága, 1615. december 11.

De Mara nuncius II. Mátyásboz

A nuncius a pápa kívánságára hivatkozva óva inti az uralkodót, hogy adminisztrátor kinevezésével elhalassza az esztergomi szék betöltését. A gyors kinevezést sürgetők érveit Forgách prímás búcsúlevelének soraival egészíti ki.

(ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 128^{rv}– *cop.*)

Sacra Cesarea maiestas

Quantam ob immaturum obitum domini cardinalis Strigoniensis piaie memoriae iacturam passus sit status cattolicorum [!] in Hungaria, quantoque graviora sit perpessus in dies, nisi mature imminentibus periculis occurratur, nemo est, qui non videat, pontentissime [?] imperator. Ipse imprimis sanctissimus dominus noster summus pontifex et videt, et illius regni vicem vehementer indolet, cuius sanctitatis iussui ut obtemperem, et meo insimul muneri satisfaciam, maiestatem vestram per se alias propensissimam eiusdem effectus in partem voco, eique, qua decet reverentia, suggero tunc demum fore, ut veri illius ecclesiae patroni et defensoris partes vere impleat, si periclitanti illi gregi immixtorumque sibi luporum truculentam rabiem pertimescenti de vigili rectore et capite quantocius prospiciendum curaverit. Non deerunt, sat scio, ex Hungaria praesertim, qui catholicae religionis atque ecclesiastici status vel odio vel neglectu suadere conabuntur maiestati vestrae, ut administratore aliquo, id est mercenario pastore, ad quem non pertinet de ovibus ibidem constituto, levique quadam portiuncula illorum reddituum asperso, reliqui in stipendia limitaneorum militum corriventur, et si aerario impendatur, quod Christo subtrahitur et ecclesiae, sacrilegum sane et execrandum consilium, et, ut summatim dicam, non alicui Antiocho dandum et capessendum, non maiestati vestrae, quae suae avitae propriaeque pietatis [fol. 128^v] et iuramenti memor, ecclesiarum iura et libertates auctum potius ibit, quam imminutum, nec patietur, ut panis Christi in ecclesiasticorum alimenta cibosque pauperum erogandus inhiantis fisci lucro cedat, cui profecto nunquam plus aequo indulgetur, laxiusve consulitur, nisi sub malo principe. Multa aliunde eaque validissima argumenta, ut audio, maiestati vestrae suggesta sunt, quibus illius ecclesiae celeris provisio suadetur.¹⁸ Liceat tamen mihi, per clementiam suam oro, ea vice omnium illi recensere, quae ipsemet cardinali piaie memoriae iam moribundus, et, ut credi par est, vicino numine afflatus mihi supremis suis litteris perscripsit, videlicet: „Caeterum ut collegium Tirnaeviae inchoatum et apud suam sancitatem et Caesaream maiestatem vestra illustrissima dominatio promoveat, summopere rogo: nec (quod ante saepius facitatum) diu vacare permittatur archiepiscopatus. Nulla res ita haerese anxio, extinxit catholicam [!] fidem in Hungaria, ac ista cessatio. Coniungat nos Deus in aeterna sua beatitudine. Amen. Ex Sancta Cruce 14 Octobris 1615. Quae quidem oraculi loco suspico et veneror, ut tali maiestati vestrae quam praecise respiciunt, fidenter ac humiliter repraesento, eidem a summo Deo ad catholicae ecclesiae tuitionem longissimum ac faelicissimum vitae cursum ex animo precatus. Pragae XI Decembris 1615.

¹⁸ Itt nyilván Partinger küldetésére utal De Mara.

13.

Róma, 1615. december 23.

V. Pál Telegdy János nagypréposthoz és az esztergomi főszékeskáptalanhoz

Az egyházfő a nagyprépost és főkáptalan a Forgách Ferenc halálát és a prímási szék mielőbbi betöltését sürgető levelére válaszul ígéri, hogy mindent elkövet annak érdekében, hogy az uralkodó mielőbb megfelelő utódot nevezzen ki.

(ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v – *reg.*)

Dilectis filiis Ioanni Telegdyno praeposito maiori et capitulo ecclesiae Strigoniensi

Ad eorum litterarum de obitu cardinalis Strigoniensis

Paulus papa V^s

Dilecti fili, salutem et apostolicam benedictionem. Accepimus litteras vestras datas quinto Calendas Novembris,¹⁹ quibus de istius ecclesiae Strigoniensi optimo pastore viduatae statu nos maxime sollicitos esse ostenditis, et quoniam domus Dei zelus est, qui vos comedit, multum [fol. 96r] laudis vobis tribuimus. Nec deerimus charissimo in Christo filio nostro Matthiae regi Romanorum in imperatorem electo iusta vota vestra et ecclesiae Strigoniensis necessitates commendare, ut archiepiscopi nominatio non protrahatur, sicut pro nostro pastoralis officii debito non defuimus. Vos vero quod Dei gratia facere significatis, vigilate, et ecclesiae, cui servitis, fideliter ac prudenter inservite, et cum apparuerit Dominus, coronam immarcescibilem accipiat. Quod vobis ex animo precamur, et iterum benedictionem apostolicam impartimur. Datum Romae apud sanctum Petrum sub annulo piscatoris die vigesima tertia Decembris MDCXV pontificatus nostri anno undecimo.

S. Cobelutius

14.

Bécs, 1616. január 27.

Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez

Pethe az esztergomi érsekség egyházi adminisztrátorául a szóba jöhető Almássy Pál váci püspök, esztergomi helynök, Pyber János pécsi püspök, esztergomi segédpüspök és Telegdy János váradi püspök, nagyprépost közül az utóbbit javasolja Klesl bécsi püspöknek. Telegdy erősebben helyt tud állni a protestánsokkal szemben, továbbá az adminisztrátorságot korábban is a nagyprépostok látták el, mint például Telegdy Miklós, Kutassy János és Szuhay István. Tanácsolja azonban a Prágában tartózkodó Pázmány Péter véleményének kikérését is. Világi adminisztrátornak Vízkeleti Jánost terjeszti elő.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 56r–57v – *orig.*)

Illustrissime ac reverendissime domine, domine patrone colendissime. Servitiorum meorum perpetuam commendationem

Non repertam priorem meam de utroque administratore archiepiscopatus Strigoniensis designationem, peperit mihi admirationem epistola illustrissimae et reverendissimae celsitudinis

¹⁹ 1615. október 28.

vestrae hesterno vespere [!] allata, cumque devotione perlecta, nam eam per me factam, certo affirmare possum, sicut et nuper demisse perscripsi.

Et propterea nunc eandem repeto, cum venia intercisae per casum operae, iterumque significo in ecclesia sue capitulo Strigoniensi tres esse episcopos distinctos, quibus praerogativam consequendae administraturae spiritualis sua cuiusvis praetensione appetere licitum. Nam est Varadiensis imprimis, reverendissimus Ioannes Telegdy, praepositus ipsius ecclesiae, uti vocatur, maior; est item Quinqueecclesiensis, reverendissimus Ioannes Piber, suffraganei hactenus officio functus; ac denique Vaciensis, reverendissimus pariter Paulus Almassy, vicariatus cura a compluribus annis commendatus, hoc ordine ratione titulorum positi, caeterum praetensione cuiusque locum suum obtinente. Et ultimo quidem praeter aetatem gestique officii vetustatem etiam exemplo vitae ecclesiasticae praecellente, mediastino autem non minori diuturnitate curatae suffraganeae functionis liberali praeterea et veneranda canitie fulgente, caeterum omnibus vitae probitate pariter insignibus, sed priori loco positus nempe dominus Varadiensis, hoc videtur singulare habere, quod et audacior sit ad resistendum moliminibus adversae opinionationis, paratusque sese opponere, cuius pro defensione catholicae fide et exempla habeat suae praerogativae, avunculum olim Nicolaum Telegdy, Ioannem Kuthasy ac Stephanum Szuhai ex praepositura ad clavum administratorium assumptos. Quae ego sic volui ad praeceptum illustrissimae celsitudinis vestrae, sicuti disposita res est, quasi digito demonstrare, arbitrium decernendi sacrae maiestati suae illustrissimaeque celsitudini vestrae salvum demisse [fol. 219v] relinquens, et cum illic sit reverendus pater Paszman, cui singulorum personae, officia, praerogativae magis notae, utpote ecclesiae devotorum causamque ecclesiasticam concernentium, ab eodem etiam perquirendi occasionem insinuans, aequè proficuum censens futurum, cuius ex his ipsa administratura fuerit collata.

Saeculari autem administrationi praeficiendum, tunc suaseram egregium Ioannem Wiszkelethi, quippe virum catholicum ac zelosum, neque imperitum rerum gerendarum, qui etiam nunc universis bonis magnifici Nicolai Eszterhás cum satisfactione praeest, cui meae opinioni etiam ad preasens insisto, ob rationes praetactas, tametsi subintelligam personam eius domino generali Wyvariensi²⁰ haud arridere, cur, quidem non assequor, sed indicium se prodit, quia catholicus est, quem esse in illa provincia per omnem modum requiritur, ne pane filiorum inpinguetur etc.

Quod vero illustrissima celsitudo vestra de rebus Turcicis mecum tam familiariter est, magnae gratiae symbolum, quam vita comite fideliter statui custodiendam. Verum de statu cuius rei ex illustrissimo domino comite ab Althan²¹ isthuc profecto sine dubio coram fuisus.^a Nunc me eiusdem favori, patroicnioque studiose commendans, obsequio quoque in omnibus subiectissimum devoveo. Viennae, 27 Ianuarii anni 1616.

Illustrissimae celsitudinis vestrae

[m.p.]

servitor paratissimus

Ladislaus Pethe de Hethes manu propria

²⁰ Rudolph von Teuffenbach (1613–1619).

²¹ Adolf Althan (1574–1638), Magyarországon különféle fontos katonai beosztásokban szolgált (Esztergom, Komárom), a Haditanács tagja, a török béketárgyalások rendszeres résztvevője, 1619-ben *Militia Christiana* néven sajátos lovagrendet alapít.

[*a tergo*]

Illustrissimo ac reverendissimo principi, domino, domino Melchiori Glesel, episcopo Viennensi et Naystadiensi, sacrae Caesareae ac regiae maiestatis secreti consilii directori. Domino et patrono colendissimo. Pragae [*P.H.*]

^a A mondat *sic*, állítmány nélkül.

15.

Róma, 1616. február 20.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásához

Ridolfi jelenti az uralkodónak, hogy többször tárgyalt nevében a pápával: adjon felmentést Pázmány-nak jezsuita fogadalmai alól, hogy egyházi tisztségeket és méltóságokat kaphasson. A pápa mindig különös hajlandóságot mutatott a kérés teljesítésére, úgy az uralkodó közbenjárása, mint a jelentés hatására, amelyet Pázmány jelleméről és életéről kapott. És amennyiben nem akadályozták volna meg Magyarország törvényei, az egyházfő mindenféle uralkodói kinevezéshez örömmel adott volna diszpenzációt. Ezen akadály miatt viszont úgy határozott, hogy Pázmány menjen át a szomaszkákhoz, akik sem öltözkükből, sem intézményükből nem különböznek a jezsuitáktól. És habár ennek a rendnek nincsen háza Németországban, Pázmánynak nem kell hozzájuk utaznia, hanem helyben maradhat, a nuncius felügyelete alatt. V. Pál kiváltképpen szívesen adta hozzájárulását ehhez az elképzeléshez, mivel Klesl bécsi püspöktől származik.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 545^{rv} – *orig.*)

Sacra Cesarea maestà

Più volte ho trattato con il papa in nome di vostra maestà Cesarea accioché dispensasse la persona del padre Pietro Paskan dalla compagnia di Gesuiti a poter accettar carichi e dignità ecclesiastiche: e da sua santità si è mostrata sempre particolare inclinazione di compiacere alla richiesta, et per l'intercessione di vostra maestà et per la bona relazione, che ha havuta della virtù et integrità della vita di detto padre. Et quando non fussero ostati i statuti del regno d'Vngaria, sua santità haverebbe concessa la dispensa ad ogni nominazione di vostra maestà. Ma havendo inteso questo impedimento, ha risoluto, che il detto padre trapassi alla congregazione dei Sommaschi, religione non differente d'habito e d'instituti da quella di Gesuiti, la qual sebbene non è in Germania, dovrà in ogni modo il detto padre Paskan non partire, stando costì sotto custodia di monsignor nunzio. Et sua santità ha più volentieri consentito a questa deliberazione, quanto che l'è stata somministrata [*fol. 545^r*] da monsignor vescovo di Vienna. Fo profondissima riverenza a vostra maestà Cesarea e le prego gloriosissimi successi. Di Roma li 20 di febbraio 1616.

Di vostra sacra Cesarea Maestà

[*m.p.*]

devotissimo et obligatissimo servitore

Lodovico Ridolfi

16.

*Róma, 1616. február 20. és 26. között
Kérvény II. Mátyás nevében V. Pálhoz*

A császár és király nevében kéretik: a pápa hosszabbítsa meg a Pázmány Péter számára adott breve érvényét, hogy átmelessen a jezsuitáktól egy másik szerzetbe, mivel az első brevében megszabott határidő végéhez közeleg. A kérelem benyújtását a pápa számára ismert okok indokolják.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 198^{rv} + 205^v – orig.)^a

Beatissimo padre

Per parte di sua maestà Cesarea si supplica vostra santità di voler concedere al padre Pietro Paskan un altro breve, come quello, che vostra santità gli concesse di poter trapassare dalla religione de Gesuiti ad altra, essendo già prossima la fine del tempo prefissali nel primo breve, et questa istanza si fa per le cause, che sono già note a vostra santità.

[fol. 205^v]

Alla santità di nostro signore per sua maestà Cesarea

[m.a.] Die 26 Februrarii 1616 sanctissimo placet

^a Lodovico Ridolfi s.k. írása.

17.

Bécs, 1616. március 2.

Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez

Pethe tudatja a bécsi püspökkel, hogy kizárólag a katolikus vallás érdekét nézte, amikor a néhai Forgách bíboros utódául Pázmány Pétert ajánlotta, aki okosságával és könyveivel széles körben, „mágnásoknál”, de még protestánsoknál is komoly tekintélyre tett szert. Mikor az uralkodó Pázmányt a minap Prágába hívatta, ő és a katolikus vallás javát akarók – leszámítva azon keveseket, akik saját és nem az egyház érdekeit tartják szem előtt – joggal remélték, hogy már mint érseket láthatják viszont. Megdöbbenéssel értesült azonban arról: a jezsuiták mind a pápai, mind a császári udvarban semmit nem mulasztanak el annak érdekében, hogy meggátolják kinevezését. Elfogulatlanságát hangoztatva kéri Kleslt, hogy a vallás és a haza javára döntsön az uralkodóval, a már elkezdett ügyet fejezze be és ne engedjenek a jezsuiták nyomásának. Felhívja a figyelmet annak veszélyére, hogy a protestánsok fenyegetőbben fognak fellépni, amennyiben azt látják, hogy a katolikusoknak e fontos reményük

valóra válásában csalódniuk kellett.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5^r–6^v – orig.)

Illustrissime princeps, domine et patrone colendissime. Servitiorum meorum paratissimam commendationem

Quo magis paratos et armatos adversarios ad oppugnandam debellandamque religionem adverto, eo maiori sollicitudine mihi in eam curam incumbendum video, ut omni mea diligentia suscipiam, et quantum in me est, murum me pro domo Dei opponam. Quocirca posteaquam Deus nostris peccatis merito offensus illustrissimum cardinalem Forgach, sacerdotem gemmam atque insigne religionis decus e medio mortalium ad vitam immortalem evocavit, nihil antiquius habui, quam ut in eius locum aliquis eiusmodi vir substitui possit, cuius prudentia, doctrina, vigilantia, auctoritate

caeterisque praesule dignis virtutibus et ruinam minitans in Vngaria religio fulciri, et adversariorum impetus, si non penitus frangi, saltem quam maxime reprimi possent. Quae cogitatio cum me dies et noctes vehementer sollicitum haberet in tanta hominum ad eam rem idoneorum paucitate, unus mihi et caeteris nostris omnibus rem suo pondere aestimantibus occurrit P. Petrus Paszman, qui et singularis cuiusdam prudentiae opinione et summa eruditione conscriptis libris non apud vulgares modo patriae cives, sed etiam apud magnates, primoresque omnes tantam sibi conciliaverat auctoritatem, ut eum non catholici nostri modo in admiratione et veneratione haberent, sed etiam haeretici suspicerent. Qui cum a Caesarea maiestate nuper Pragam evocatus fuisset, magnam spem omnes catholicae religionis iuvandae studiosi conceperamus fore, ut Caesarea maiestas pro sua erga patriam nostram paterna sollicitudine et clementia ei potissimum homini hanc tam arduam provinciam deferret, quam et illustrissima celsitudo vestra cognitum haberet, et vota catholicorum omnium (si paucos excipiamus, quibus forte privata res magis cordi est, quam publica ecclesiae utilitas), unamini consensu expetebant maxime. Et vero ut sese initia rerum ostendebant, in magnam spem erecti fueraamus, et quasi iam persuasum habebamus suae maiestatis clementia et illustrissimae celsitudinis favore brevi nos *[fol. 5v]* eum archiepiscopum Praga recepturos, cuius virtutum lux late diffusa, et haereticorum audaciam refrænare, et nostrum moerorem, quem ex illustrissimi cardinalis nimium immatura morte conceperamus, facile abstergere posset. Sed nescio quo pacto factum sit, ut dum res trahitur, vulgante fama in aures patrum societatis Iesu veniret, qui arbitrati eam rem suo ordini aliquod detrimentum vel incommodum allaturam, quantum ex fidedignis hominibus cognoscere potui, tam Romae, quam Pragae nihil intentatum reliquerunt, quo eius promotioni obstaculum se ponere posse existimarent, atque ita factum est, ut illorum zelus (qui utrum secundum scientiam Dei sit, ipsi viderint) tam praeclarae rei cursum interromperet, et catholicam religionem apud nos in maximum discrimen vocaret. Fateor, illustrissime domine, eum hominem propter singulares animi dotes et amari a me, et observari solitum, sed tamen Deum testor, me in eo promovendo non mea, non illius, sed communis ecclesiae et patriae nostrae boni causa laboravisse, et laborare etiamnum. Cum enim in omnes partes me verto, et diligenter circumspicio, neminem ex omnibus nostris videre possum, qui eam dignitatem saltem cum mediocri dignitate vel hominum expectatione tueri posset; id quod illustrissimae celsitudini vestrae forte notius est, quam ut a me explicari debeat. Atque idcirco huius viri humeros Caesareae maiestatis clementia et illustrissimae celsitudinis commendatione atque favore tam cuperem religioni fulciendae supponi, quamquam quod maxime. Quare ad illustrissimam celsitudinem vestram respectu periclitantis apud nos catholicae religionis iterum supplex accedo, et per Christi amorem, per singularem suam in tuenda ecclesia sollicitudinem et studium oro atque obsecro, det operam, ut tam praeclaris initiis extrema respondeant, neque patiaturs apud patres unius hominis iacturam plus valere, quam apud suam sanctitatem et Caesaream maiestatem publica ecclesiae utilitas valeat. Certe si catholicos nostros haeretici hac tam praeclara spe excidisse viderint, quasi parta iam de nobis victoria insultabunt acrius, et maiori eius hominis se metu liberatos, cuius etiam privati doctrinam et tum scriptione, tum concionibus pugnandi felicitatem perhorrescant. Sed speramus illustrissimae celsitudinis vestrae sollicitudinem his malis occurruram, *[fol. 6r]* neque passuram, ut tam periculoso tempore circumfremetibus undique hostibus afflictissimae religionis parietinae hoc propugnaculo et praesidio destitutae, adversariorum assultibus pateant, et graviolem ruinam trahant.

Equidem multa in nos nostrumque Vngariae regnum extant illustrissimae celsitudinis vestrae eaque praeclara merita, hoc tamen inter alia emicabit illustrius, sempiternumque grati animi

merebitur monimentum. Servet Deus illustrissimam celsitudinem vestram imperii Chirstiani et suae ecclesiae bono diu salvam et incolumem. Viennae, 2 Martii anno 1616.

P.S. Adiunxi hisce literas magnifici domini Michaelis Czobor, capituli Strigoniensis, et reverendissimi episcopi Varadiensis,²² ex quibus necessitatem constituendi archiepiscopi illustrissimae celsitudinis vestrae luculentius perspicere liceat, quam etiam causam contra domini Reuay²³ conatus patrocínio et ope illustrissimae celsitudinis vestrae demisse cupio esse commendatam.²⁴

Illustrissimae celsitudinis vestrae

[*m.p.*]

servitor perpetuus

Ladislaus Pete de Hethes manu propria

[*fol. 6v*] 1616. Pethő pro Petro Pasman, ut ad archiepiscopatum Strigoniensem promoveatur, intercedit. [*Fol. 66v: „B”*]

18.

Róma, 1616. március 5.

Borghese bíboros De Mara nunciushoz

Az Államtitkárság tájékoztatja a nunciust: a pápán nem múlik, hogy Pázmány ügye lezáruljon. Már tárgyaltak a szomaszkákkal, hogy fogadják be a magyar pátert, akik kedvező választ adtak. Mivel a dolog jól halad, a nuncius szegüljön szembe akár más jelöltek felvetésével, akár egy adminisztrátor kinevezésével. Ridolfi császári ügyvivő hibázott, amikor arról írt Klesnek, hogy a pápa hajlana Telegdy püspök felé. Csupán tulajdonságai iránt érdeklődött, miután Bellarmino bíboros szóba hozta személyét. Tudassa Klesellel, hogy a pápa sosem gondolt rá, és nem akar ártani az uralkodónak. Úgy értesültek, hogy Pázmány írt a jezsuita generálisnak, és kérte elbocsátását a rendből, amit Vitelleschi teljesíteni fog.

(ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; uo., vol. 443, fol. 333r – *cop.*)

Non resta da nostro signore, che il negozio del P. Pasman si finisca, et già si è trattato con li padri Sommaschi, che vogliano [*fol. 40v*] riceverlo, di che hanno dato assai buona intenzione, sicché si può sperare, che il detto negozio sia per camminar bene, et si commenda et approva, che vostra signoria si opponga ad altri soggetti, che a lei non paiono a proposito per la chiesa di Strigonia, come anco circa il deputare amministratore. Il Ridolfi si è portato molto male, se ha scritto al Cleselio, che sua santità inclini al vescovo di Veradino [!], perché la santità sua non ha mai havuto tal inclinazione, ma solo desiderio di saper le qualità di quel vescovo, essendogline stato parlato dal cardinale Bellarmino. Ha però vostra signoria fatto bene di render capace il Cleselio, che non è stato mai pensiero [*fol. 41r*] in sua beatitudine, come non è stato in effetto di pregiudicare alle ragioni di sua maestà. Quì si è inteso, che il P. Pasman ha scritto al padre generale della compagnia, se si contentasse, che possa passare ad altra religione, et pare, che il padre generale sia per

²² Telegdy János.

²³ Vélhetően Révay Péter koronaőről (1608–1622) van szó.

²⁴ Az utóirat külön, az aláírás fölé ragasztott cédulára íródott.

contentarsene. Sicché tanto più si può sperare, che il negozio sia per camminar bene. Di Roma li 5 di Marzo 1616.²⁵

19.

Róma, 1616. március 5.

V. Pál brevėje Pázmány Péternek

A pápa, mivel a számára is ismert okok miatt Pázmány nem tudott még átlépni egy másik szerzetbe, az átlépés határidejét – annak lejártától számított – hat hónappal meghosszabbítja.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 197^{rv} + 206^v – *conc.*)²⁶

Dilecto filio Petro Pasman presbytero societatis Iesu Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Alias pro parte tua nobis exposito,^a quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum suscepas, et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares, certis de causis nobis notis e praefata societate egredi et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas regulares.^b Nos supplicationibus tuo nomine nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi, ut e dicta societate superiorum petita, licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum, servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere et licite posses et valeres, eadem auctoritate concessimus et indulimus. Volentes quod translatio praefata infra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub superiorum tuorum obedientia viveres, et alias prout in nostris in simili forma brevis expeditis litteris, quarum tenorem praesentibus pro sufficienter expressis habere volumus, plenius continetur. Cum autem, sicut nobis nuper exponi fecisti, tu hactenus ^ccertis de causis nobis notis^c e praefata societate ad alium ordinem te transferre non potueris, [fol. 197^v] minusque^d infra tempus dictorum sex mensium, qui, ut asseris, adhuc durant, id facere posse speres, nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut dictos sex menses ad aliud nobis benevisum tempus extendere et prorogare de benignitate apostolica dignaremur. Nos te amplioribus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis etc.

²⁵ A jegyzék vélhetően a nuncius 1616. február 15-ei jelentésére válaszol: „L'arcivescovo di Coloccia et amministratore [di Gavarino ha mandato] un suo canonico con doni all'imperatore per [esser promosso alla chiesa] di Strigonia, ma non per questo credo, che si [...] havendosi di lui assai basso concetto. Vero è, che [possa] tardar la risoluzione di nostro signore circa l'habilitar con [...] più condecante, che sia possibile la persona del P. [...] -cia a trattarsi di far amministratore die quella chiesa [il vescovo] di Varadino in spiritualibus et il Pethei presidente [della camera] di Possonio, in temporalibus. Al che mi sono opposto con ogni mio potere, sicurissimo, che se il negozio [...] quella strada, come altre volte ho detto a vostra signoria illustrissima [...] fatica più, che di burla a rinvocarlo. Ha molto [...] disgusto monsignor Gleselio, che la santità di nostro signore per [...] Ridolfi habbia dato ordine qui, che se le dia [...] del detto vescovo di Varadino, con intenzione di [...] del signor cardinal Bellarmino, quasi, che in questo modo [...] le raggioni di sua maestà, a cui tocca in quel regno [...] prelati. L'ho però reso capace, che ciò non si fa per [...] ordine a far pregiudizio a chi si sia, ma ben per [...] avventura la nominazione di qua, trovarsi tanto [...] col suo consenso per i meriti et qualità del soggetto [...] egli infine bene appagato.” BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38. A jelentés fele hosszában lezárt, soronként 2-3 szó mindig hiányzik.

²⁶ Szomaszka levéltári másolatról közölve: SÁVAI, Pázmány és a szomaszkok, 135–136.

[excommunicationis, suspensionis et interdicti, aliis ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a iure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis ad effectum praesentium duntaxat consequendum harum serie absolventes et absolutum fore]^e censes, posterioribus^b huiusmodi supplicationibus inclinati, concessionem et indultum ac desuper confectas litteras huiusmodi ipsosque sex menses tibi, ut praedicitur, praefixos ad alios sex menses a fine primodictorum sex mensium huiusmodi computandos, quibus quidem sex mensibus per praesentes prorogatis durantibus^f tu e dicta societate ad alium ordinem servata^g alias in omnibus et per omnia praefatarum litterarum forma te transferre possis ac debeas, eadem auctoritate tenore praesentium^h extendimus, prorogamus et ampliamus,^h non obstantibus omnibusⁱ illis, quae in eisdem litteris volumus non obstare, caeterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae apud sanctum Petrum etc. die 5^a Martii 1616 anno XI.º

[m.a.]

Si sanctissimo placet, potest expediri. P[ietro] cardinalis Aldobrandini m.p.

[m.a.]

S. Cobelut[ius]²⁷

^a A Ridolfi-féle utóiratot szintén tartalmazó, tehát szintén az eredetiről vagy annak hivatalos másodlatáról készült jezsuita levéltári másolat esetleges eltéréseit nem jelezzük. A szomaszka változatról készült nyomtatott kiadás fontosabb eltérő olvasatai: *'exposito/expositio'*, *'adbuc/adbunc'*, *'dictos/dictorum'*, *'benignitate/benignitate'*, *'excommunicationis/excommunicationis'*, *'quovis/quavis'*, *'quomodolibet/quam multum'*, *'consequendum/consequens'*, *'confectas/confectos'*, *'praedicitur/paecatur'* [*'praetur'*, *'ptur'* rövidítés feloldása], *'praefatarum/praesentiarum'*. ^b E szó csak a fogalmazványban. ^c Sorközi beszúrás, az utolsó két szó m.a., vélhetően a pápáé vagy az aláíró bíborosé. ^d Előtte két szó kihúzva, olvashatatlanok. ^e A – harmadik brévében is szereplő – rövidítés feloldása a szomaszka levéltárbeli másolat alapján (AGCRS Pd-1053, fol. 34–39). ^f A szomaszka másolatban: *'prorogatis durare'*. ^g A szomaszka másolatban: *'servatis'*. ^h A szomaszka másolatban: *'extendimus et prorogamus, ac ampliamus'*. ⁱ A nyomtatott kiadásból hiányzik.

[fol. 206v]

Pro Petro Pasma presbytero societatis Iesu

Prorogatio licentiae transeundi ad alium ordinem ad sex menses etc.

[m.a.]

Sanctissimo placet expediri

²⁷ Scipione Cobelluzzi brévetitkár.

Róma, 1616. április 21.

V. Pál brevėje Pázmány Péternek

A pápa az érdekében benyújtott kérvényre megengedi Pázmány számára, hogy a generális káptalan hozzájárulása nélkül átléphessen a szomaszkákhoz, bár már betöltötte negyvenedik életévét és másik rend tagja. Engedélyezi továbbá, hogy a noviciátusát De Mara nuncius felügyelete alatt, általa meghatározandó helyen végezze, és hogy fogadalmát noviciátusa megkezdése után hat hónapon belül az ő kezébe tegye az előírások betartásával. Kérésére elrendeli, hogy átlépésétől kezdve ne tartozzék a szomaszkákhoz (!). Minden ellenkező rendelkezés, kiváltság stb. ezen esetre érvényét veszti.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 102^{rv} + 125^{rv} – *conc.*)²⁸

Dilecto filio Petro Pasman presbytero societatis [Iesu] Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Alias pro parte tua nobis exposito, quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum suscepas et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares, certis de causis nobis notis e praefata^a societate egredi et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas regulares. Nos supplicationibus tuo nomine nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi, ut e dicta societate superiorum petita, licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum, servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere et licite posses et valeres, eadem auctoritate concessimus et indulimus. Volentes quod translatio praefata infra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub superiorum tuorum obedientia viveres, et subinde sex menses praefatos ad alios etiam sex menses a fine primodictorum sex mensium computandos sub certis modo et forma tunc expressis prorogavimus, prout in diversis nostris desuper in simili forma brevis expeditis litteris, quarum tenorem praesentibus pro expressis haberi volumus, plenius continetur.

Cum autem sicut nobis nuper exponi fecisti, te ad congregationem clericorum regularium Somaschae, alias sancti Maioli Pappiensis transferre^b posse desideres. Verum quia eiusdem congregationis statutis apostolica auctoritate confirmatis inter caetera expresse cavetur, quod nullus alium ordinem [fol. 102^v] professus [... ...]^c et supra quadragesimum suae aetatis annum^d constitutus in^d primodictam congregationem, nisi ab illius capitulo generali admitti vel recipi possit^d, desiderii tui compos hac in parte fieri nequis absque nostra et sedis apostolicae indulto. Nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut tibi in praemissis opportune providere, et ut infra, indulgere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur te amplioribus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis excommunicationibus etc. censentes certis de causis animum nostrum moventibus et nobis notis tibi, ut praemissis non obstantibus ad primodictam congregationem^e infra tempus in ultimis litteris nostris huiusmodi expressum, ^fsi in ea benevolos repereris receptores^{f,e} transire,^g et in illam a capitulo conventuali^h domus sancti Blasii in Monte Citorio de urbe eiusdem primodictae

²⁸ Másolatról kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14 (244–246).

congregationisⁱ etiam absens sicⁱ recipi et admitti, habitumque per illius clericos regulares gestari solitum suscipere, et novitiatum in aliquo^j loco a venerabili fratre Placido, episcopo Melphienſi, nostro et sedis apostolicae apud charissimum in Christo filium nostrum Matthiam, Romanorum regem, in imperatorem electum nuntio designando, et sub eiusdem Placidi episcopi et nuntii obedientia^k facere, et professionem per eosdem clericos regulares intra sex menses a die coepti novitiatus huiusmodi computandos in praedicti Placidi episcopi et nuntii^l manibus^m servatis alias servandis emittere, ac omnibus et singulis privilegiis, gratiis et indulgentiis, quibus alii primodictae congregationis clerici regularresⁿ de iure, usu, consuetudine aut alias quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, ac uti, potiri et gaudere possunt et poterunt quomodolibet in futurum, pari modo uti, potiri et gaudere, vocemque activam et passivam habere, ac quaecumque officia et praeeminentias ibidem recipere, retinere et exercere libere et licite possis et valeas, dicta autoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus; teque postquam, ut praedicatur, [fol. 125r] translatus fueris, primodictae congregationi in genere vel in specie minime teneri, nec obligationem existere ac irritum etc. attentari decernimus. Non obstantibus praemissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon praefatae societatis et primodictae^o congregationis etiam iuramento etc. roboratis statutis et consuetudinibus, ac omnibus illis, quae in eisdem litteris volumus non obstare. Quibus omnibus et singulis eorum omnium tenore praesentibus pro plene et sufficienter expressis, et ad verbum insertis habentes, illis alias in suo robore permansuris hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris die 21 Aprilis 1616 anno XI.

[m.p.]

Expediatur, Paulus papa V^s

^a A 'p.ta' etc. rövidítés a nyomtatott kiadásában következetesen 'praedicta' etc. módon feloldva, ami szintén helyes. ^b A kiadásban 'transire'. ^c A fogalmazvány lapjának felső sarka leszakadt. A fol. 102v első sorából 2-3 szó hiányzik. (Ezek a jezsuita levéltári másolatban sem találhatóak, innen tudni, miként már narrációnkban előkerült, hogy az nem az eredetiről, vagy annak másodlatáról/másolatáról) készült. Sem a jezsuita másolatban, sem pedig ennek LUKÁCS-féle kiadásában nincs utalás a hiányra, pedig a nyelvi kohézió megbomlása egyértelmű. ^d A brévefogalmazványból kiszakadva, a másolatban található értelem szerinti kiegészítés. ^e Lapszéli beszúrás. ^f Más kézzel. ^g Sorközi beszúrás a kihúzott 'te transferre' helyett. ^h Lapszéli beszúrás más kézzel a szövegből kihúzott 'collegiali' helyett, úgy tűnik, hogy Cobelluzzi írása. ⁱ Lapszéli beszúrás, a 'sic' más kézzel. ^j Utána a szövegből kihúzva: 'regulari' és két betű. ^k Lapszéli beszúrás a kihúzott 'cura' helyett. ^l Utána kihúzva ugyanazzal a tollal, amellyel az iratvégi pápai kibocsátási engedélyezés íródott, vagyis V. Pál által: 'seu eo absente in ... fratris nostri episcopi Viennensis'. (A kipontozás helyén egy szó olvashatatlan. A nyilván rövidített alak konjekturális megfejtése: 'venerabilis'.) ^m Utána kihúzva: 'anno infra sex.' ⁿ Utána kihúzva a első brévében szereplő kitétel: 'etiam non translati'. ^o A kiadásban 'primordiae', a jezsuita levéltári másolaton ugyanakkor helyesen. A fogalmazványon minden kétséget kizáróan 'primod. ae Cong. nis' szerepel, miként két sorral feljebb 'primod. Cong. ni?', és mindkettő egyértelműen a szomaszkákra vonatkozik.

Prága, 1616. április 25.

Pázmány Péter turoci préposti kinevező irata

II. Mátyás főkegyúri joga alapján Pázmánynak adományozza a Forgách Ferenc halálával megüresedett turoci prépostságot minden birtokával egyetemben. Kiköti, hogy a Forgách által uralkodói parancsra helyreállított hiteleshelyet az ország törvényeivel összhangban továbbra is működtetni kell.

(ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 110rv – cop.)²⁹

Paria donationalium praepositurae Turocziensis^a

Nos Matthias Dei gratia etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos pro ea, qua in constituendis legitimis ecclesiarum Dei pastoribus tenemur cura et sollicitudine, benignum habentes respectum ad eruditionem et doctrinam laudatosque mores et honestam vitae conversationem aliasque excellentes virtutes animique dotes fidelis nostri honorabilis Petri Pázmány, quibus eundem Dei altissimi munere insignitum, ornatum et praeditum esse non solum ex certorum fidelium nostrorum commendatione, verum etiam propria nostra experientia cognovimus, quem etiam beatissimi in Christo patris et domini, divina providentia papae Pauli 5 autoritate non solum ab obligatione religionis patrum societatis Iesu exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda iuxta beneplacitum nostrum speciali mandato adstrictum esset, compertum habemus. Eidem tanquam personae idoneae et benemeritae praeposituram Turocziensem per mortem et decessum reverendissimi quondam Francisci Forgach de Ghymes, S.R.E. presbyteri cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis, eiusdem praepositurae ultimi veri ac legitimi possessoris de iure et de facto vacantem vigore et autoritate iuris patronatus nostri regii, quod generaliter in omnibus praefati regni nostri ecclesiis instar divorum quondam Hungariae regum praedecessorum nostrorum bonae memoriae optimo iure habere et exercere dignoscimur, eidem Petro Pázmány dandam et conferendam sub hac expressa conditione duximus: ut nimirum conventum Turocziensem per praedictum cardinalem iussu nostro restitutum iuxta publicas etiam regni constitutiones conservare et intertenere debeat et teneatur. Imo damus et conferimus una cum eiusdem praepositurae bonis temporalibus et iuribus possessionariis, proventibus et emolumentis aliisque utilitatibus quibuslibet, ad ipsam praeposituram ab antiquo spectantibus et spectare debentibus, ac in quibuscunque comitatibus intra ambitum praedicti nostri [fol. 110r] regni Hungariae existentibus harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in arce nostra regia Pragensi, die 25 mensis Aprilis, anno Domini 1616. Regnorum nostrorum Romani quarto, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno quinto.

Matthias

Laurentius Ferenczffi

^a Utána más kézzel beszúrva: 'Ex archivio Pazmanni, anno 1616 propria manu conscripta haec reperiuntur'.

²⁹ Kiadva KATONA, *Historia critica regum Hungariae XIX*, 644–647 (FRANKÓI idézett Pázmány-nagymonográfiájában innen használja); MILLER, *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány*, Miller, I, n. 4 (10–12).

Prága, 1616. szeptember 28.

Pázmány Péter érseki kinevezéséhez kapcsolódó uralkodói iratok

Bemutatóirat V. Pálnak, amelyben II. Mátyás az általa az esztergomi érsekségre kinevezett Pázmány Pétert prezentálja, és kéri az annáta elengedésével történő kánoni megerősítést. – Levelek a Bíborosi Kollégiumhoz, Dietrichstein bíboros protektorhoz és Borghese bíboros neposhoz, amelyekben az uralkodó kéri a megerősítés és a pallium megadásának, az annáta elengedésének támogatását. – Leiratok Miksa főherceghez, a Pozsonyi Kamarához és Esztergom vármegyéhez, amelyek elrendelik az új érsek beiktatását a javadalomba (az összes birtok azonnali átadásával), illetve az esztergomi főispáni tisztségbe.

(PL AEV n. 134/5, pag. 2–10 – *cop.*)^a

Praesentatio ad summum pontificem

Beatissime in Christo pater, domine reverendissime. Post officiosam commendationem et filialis nostrae observantiae continuum incrementum. Quandoquidem non ita pridem sublato e vivo reverendissimo quondam in Christo patre domino Francisco Forgach de Ghymes, sanctae istius Romanae ecclesiae praesbytero cardinale per mortem et decessum eiusdem metropolitanam ecclesiam Strigoniensem vacare contigit, nam pro ea, qua erga religionem catholicam ipsamque Dei ecclesiam et eius profectum quovis tempore magno animi affectu dicimur cura et obeservantia, quamprimum de idonea cogitavimus persona, quam ad hoc muneris pastoralis, quod inter alia in regno nostro Hungariae primum est et praecipuum, digne nominaremus. Inter alios quidem eiusdem regni nostri Hungariae viros ecclesiasticos obtulit sese nobis fidelis noster venerabilis Petrus Pasmany praepositus ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz etc., de cuius eruditione et doctrina, morum item et vitae integritate ac singulari in Deum et religionem pietate sufficienter edocti, eum ad dictam metropolitanam ecclesiam Strigoniensem^b solita et vetusta iurispatronatus nostri autoritate, quam optimo iure in conferendis omnibus eiusdem regni nostri praelaturis instar praedecessorum nostrorum, divorum quondam Hungariae regum felicitis memoriae habemus, ipsum archiepiscopatum Strigoniensem illi conferendum duximus. Quod quidem cum a nobis ita factum [*pag. 3*] sit, eum sanctitati vestrae de more et veteri consuetudine praesentamus. Ab eadem filiali cum observantia petentes, velit ipsum in dicta sua Strigoniensi ecclesia apostolica benedictione confirmare, ac etiam pallium, quo sui antecessores semper usi sunt, ei, uti moris, paterne concedere. Et cum eadem sedes archiepiscopalis, prouti sanctitati vestrae optime constare non ambigimus, vigente adhuc quindecennali bello per Turcicam tyrannidem occupata, exindeque eiusdem gravissimum iugum ferat, ac in bonis etiam et proventibus suis temporalibus adeo restricta sit, nihilominus tamen ob vicinitatem hostilem ipsi archiepiscopo incumbunt onera sumptusque et expensae ad residuitatem ecclesiae suae tutandam et conservandam faciendae, ministrosque^c in hunc usum non parvo numero continue alendi et intertenendi. Unde ad sustentandum statum et dignitatem archiepiscopalem suam vix et difficultate quid ei superest. Hinc praeterire non potuimus, quin sancitatem vestram diligenter rogamus, ut cum archiepiscopum ipse non ignoret, qua solutione annatae sanctae huic sedi pro accepta confirmatione ipsoque pallio de more debeat, idque haud gravatim, si facultas et vires suppeterent, etiam praestare cuperet, velit sanctitas vestra pro ea, qua oppressarum ab infidelibus paganis ecclesiarum rationem habere, earumque misereri consuevit, paterna plane pietate sua petitam confirmationem et pallium gratis et absque alicuius annatae solutione eidem archiepiscopo benigne impertiri et concedere, quo sumptus illos suos graves hac clementi sanctitatis vestrae relaxatione sentiat sibi aliquanto tolerabiliores, eoque alcarius, non

minus curandae [*pag. 4.*] gubernandaeque, omni, quo poterit, diligentiori studio atque sollicitudine ecclesiae ipsi suae, quam tutandis dicti archiepiscopatus sui bonis incumbat. Qua quidem in re sanctitas vestra nobis quoque gratam faciet omni erga eandem filiali nostra observantia promerendam. Cui nos reverenter offerimus et obsequiose commendamus. Datum in arce nostra regia Pragensi, die vigesima octava mensis Septembris. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo sexto. Regnorum nostrorum Romani quinto, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno sexto.

Collegio cardinalium

MATTHIAS etc. reverendissimis in Christo patribus dominis N.N. sanctae Romanae ecclesiae episcopis, praesbyteris et diaconis ac universo collegio cardinalium etc., amicis nostris charissimis salutem et benevolentiae nostrae affectum. Reverendissimi patres, amici nobis charissimi. Postquam non ita pridem per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci Forgach de Ghymes, sanctae Romani ecclesiae praesbytero cardinalis ac alias archiepiscopi ecclesiae metropolitanae Strigoniensis eandem ecclesiam Strigoniensem pastore suo orbari et vacare contigit, omittere pro summo nostro erga ecclesias Dei studio et amore non potuimus, [*pag. 5*] quin praefatae vacanti ecclesiae de legitimo prelato primo quoque tempore rite provideremus. Quapropter eundem archiepiscopatum Strigoniensem modo praemisso vacantem fidei nostro venerabili Petro Pazmany praeposito ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz viro ^dutpote nobili et antiqua familia oriundo ac^d cumprimis doctrina, pietate, moribus ac omni virtute praestanti benigne contulimus iurispatronatus nostri autoritate nixi, qua in conferendis cunctis regni nostri Hungariae regnorumque et provinciarum ei subiectarum beneficiis ecclesiasticis instar praedecessorum nostrorum, divorum quondam Hungariae regum felicissimae memoriae bono iure utimur. Eum autem suae sanctitati pro accipienda apostolica confirmatione praesentavimus, petentes obnix, ut illam sua sanctitas absque alicuius annatae solutione ei impertiri non gravetur ob rationes ibidem expositas. Itaque paternitates vestras reverendissimas amice rogamus, velint apud eius sanctitatem partes suas interponere et efficere, ut et nostrae huius commendationis ratio habeatur, et dictus electus praelatus ipsam confirmationem gratis obtineat. Quae res nobis erit gratissima, eamque de paternitatibus vestrae reverendissimis omni nostra benevolentia promerebimur. Datum in arce nostra regia Pragensi die 28 mensis Septembris anno Domini MDCXVI regnorum etc. [*pag. 6*]

Protectori

Matthias etc. Reverendissimo in Christo patri, domino Francisco sanctae Romanae ecclesiae tituli sancti Sylvestri in campo Martio praesbytero cardinali a Dietrichstein, episcopo Olomucensi et regii Bohemici sacelli comiti, regnorum et provinciarum nostrorum haereditariorum apud sanctam sedem apostolicam protectori, consiliario intimo, amico et principi nostro charissimo salutem et benevolentiae nostrae affectum. Reverendissime pater, amice noster charissime. Praesentavimus sanctitati sedis istius apostolicae electum a nobis novum archiepiscopum Strigoniensem fidelem utpote nostrum ^dex nobili et antiqua familia oriundum venerabilem Petrum Pasmay praepositum ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz, ^dquem ad metropolitanam ecclesiam Strigoniensem promovimus. Petentes a sua sanctitate, ut ipsum noviter electum archiepiscopum in ecclesia sua confirmare, eique pallium ob causas, quas in nostris ad illam datis litteris iustas, et quarum ratio habeatur, dignissimas pluribus declaravimus, gratis et sine alicuius annatae solutione paterne elargiri concedereque velit. Qua quidem in re licet nihil dubitemus suam

sanctitatem eam esse habiturum nostrae commendationis et intercessionis rationem, quam ipsius erga [pag. 7] afflictas furoreque gentili vastatas ecclesias pius affectus nobis promittit; hoc ipsum tamen negotium paternitati quoque vestrae reverendissimae, quam possumus, diligentissime commendandum duximus. Rogantes eandem amice, velit se dicto electo archiepiscopo praestare faventem et benevolum [/], eumque et res suas apud eius sanctitatem et sedem istam apostolicam ita habere commendatas, ut quod petit, se favore et promotione paternitatis vestrae reverendissimae nostri ob respectum etiam obtinuisse animadvertat. Quod quidem paternitatis vestrae officium omni vicissim benevolentia, quovis tempore libenter compensabimus. Eandem felicissime valere optantes. Datum ut supra.

In simili scriptum est ad illustrissimum quoque cardinalem ^dBurghesium^d

Serenissimo archiduci Maximiliano etc.

MATTHIAS etc. [pag. 8] Reverendissime ac serenissime princeps, frater noster charissime. Salutem et fraterni amoris continuum incrementum. Omittere pro pio nostro et paterno plane in ecclesia Dei affectu non potuimus, quin primo quoque tempore de idoneo et sufficienti pastore ac praelato metropolitanae ecclesiae Strigoniensi rite provideremus. Et quia fidelis nostri, venerabilis Petri Pasmány praepositi ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz etc. virtus et sincera devotio excellensque doctrina a nobis efflagitavit, ut illum omni honore et promotione dignum existimaremus, hinc ipsi dictum archiepiscopatum Strigoniensem benigne contulimus. Quod ipsum per praesentes dilectioni vestrae intimare et significare volumus, fraterne ab eodem petentes, velit camerae nostrae aulicae nunc penes dilectionem vestram constitutae mature committere, quatenus illa cum dicto archiepiscopo Strigoniensi de caeteris requisitis diligenter tractare et transigere, ac ipsum primo quoque tempore seposita longiori procrastinatione in praefati archiepiscopatus Strigoniensis realem possessionem introduci et installari curare debeat. Quod dilectionem vestram ita benevole facturam confidimus. Quam de caetero felicissime valere cupimus. Datum ut in aliis. [pag. 9]

Camerae Hungaricae

Matthias etc. Magnifice ac egregii fideles nobis dilecti. Quoniam nos vacantem de praesenti per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci Forgach de Ghymes sanctae Romanae ecclesiae presbyteri cardinalis archiepiscopatum Strigoniensem simul cum omnibus bonis suis temporalibus fidei nostro, venerabili Petro Pasmány praeposito ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz ob suas virtutes et laudatas qualitates benigne contulimus, quod ipsum per praesentes fidelitati quoque vestrae intimare et significare volumus, iuxta etiam serio mandantes, quatenus pro more in talibus observato dictum Petrum Pasmány in praefatum archiepiscopatum primo quoque tempore introduci et installari, actualemque et realem cunctorum bonorum ad eundem pertinentium possessionem et dominium illi tradi et assignari facere primo quoque tempore velitis ac debeatis. Satisfacturi in hoc benignae et expressae nostrae voluntati. De caetero benignum erga vos affectum gerimus. Datum etc.

Comitatui Strigoniensi

Matthias etc. [pag. 10] Magnifici, egregii et nobiles fideles nobis dilecti. Quum supremi comitis comitatus illius Strigoniensis officium archiepiscopatus Strigoniensi ab antiquo sit adiunctum, illumque per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci

Forgach de Ghymes etc. hactenus vacare contigit, nolentes propter iuris et iustitiae cursum atque administrationem illud diutius haerere, dictum supremi comitis huius comitatus Strigoniensis officium et honorem una cum praefato archiepiscopatu Strigoniensi fideli nostro, venerabili Petro Pazmany praeposito ecclesiae B.M.V. de Thurocz benigne contulimus, illumque hoc officio instar antecessorum suorum rite fungi volumus. Quapropter fidelitatem vestram clementer hortamus, vobisque et vestrum singulis harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus dictum Petrum Pazmany electum archiepiscopum Strigoniensem pro vestro vero et legitimo supremo comite istius comitatus Strigoniensis tenere, habere et exhibere, receptoque ab eo primo quoque tempore fidelitatis nobis servandae solito et consueto iuramento iudicio illius adstare, et in omnibus denique licitis ac consuetis rebus iurisdictioni et mandatis illius omnimode parere et obtemperare velitis ac debeatis. Secus non facturi. Datum ut in caeteris.

^a Az összes irat az udvari magyar kancellária egykorú írásával készült. ^b A szó után értelmileg hiányzik egy *participium*, például *'promoventes'* vagy *'nominantes'*. ^c Átírással, kihúzással javítva erről: *'militemque'*. ^{d-d} Aláhúzva.

22.b

Prága, 1616. szeptember 28.

II. Mátyás Pázmányra ruházza az esztergomi érsekség feletti királyi kegyúri jogokat
(MNL-OL MKA Coll. eccl., vol. 1, fol. 259–260 – *cop.*)

Nos Matthias. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos benignum ac debitum habentes respectum ad singularem doctrinam et eruditionem aliasque animi dotes et laudatos mores, ac circa ecclesias Dei in eligendis earundem ministris diligentem curam et considerationem fidelis nostri nobis syncere dilecti, reverendissimi in Christo patris, domini Petri Pazman, electi archiepiscopi ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui, primatis Hungariae, legari nati, ac per Hungariam intimi et Secretarii Cancellarii, et Consilarii nostri, quibus ipsum Divino Munere praeditum, non alieno solum testimonio, verum etiam propria nostra experientia cognovimus. Ius patronatus nostrum regium, quod in eadem metropolitana ecclesia Strigoniensi aliisque collegiatis ecclesiis ad eandem pertinentibus, sicuti in caeteris etiam nostris dicti regni nostri Hungariae ecclesiis instar praedecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum felicitis memoriae optimo iure habere et exercere dinoscimur, ex certa nostra scientia animoque deliberato eidem domino Petro Pazmany archiepiscopo dandum duximus et conferendum. Imo damus et conferimus, ac in illum transferimus praesentium per vigorem. Annuentes et concedentes, ut ipse omnia beneficia ecclesiastica, utpote praeposaturas, lectoratum, cantoratum, custodiam, canonicatus et praebendas, quae a modo deinceps tam in dicta Strigoniensi, quam aliis collegiatis ecclesiis ad illam pertinentibus quoque nomine et titulo legitime vacare conigerit, dicti iurispatronatus nostri autoritate per nos sibi hac in parte concessa personis idoneis et benemeritis, ecclesiasticaque functione dignis, fide praeterea, vita, moribus et honesta conversatione eruditioneque commendatis dare et conferre, ipsisque de eisdem disponere, ordinare et providere possit et valeat. Imo damus et conferimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in arce nostra Regia Pragensi die 28va mensis Septembris. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo sexto. Regnorum etc.

Nagyszombat, 1616. október 10.

Az esztergomi káptalan V. Pál pápához

Az esztergomi kanonokok jelentik az egyházfőnek, hogy Isten meghallgatta imádságaikat, az uralkodó ugyanis a néhai Forgách bíboros utódjául szeptember 28-án a tudásban, jámborságban és minden erényekben legtökéletesebb, a Jézus Társasághoz fűződő kötelekei alól pápai feloldozást nyert Pázmány Pétert nevezte ki – vonakodása ellenére – az esztergomi érseki székből. A döntésben megnyugodnak, s biztosak benne: új főpásztoruk tevékenysége igen gyümölcsözőnek fog bizonyulni az egyház számára. Mivel pedig az elmúlt idők tapasztalatai ellenére ily gyorsan és ily kiváló pástort nyert a főegyházmegye, kéri pápai megerősítésének megadását.

(BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v – *orig.*)

Beatissime in Christo pater et domine, domine clementissime

Post oscula sacrorum pedum beatitudinis vestrae orationum devotarum suffragia humillime subicimus. Exaudivit Deus desideria cordium nostrorum, ac intercedente domina nostra regina coeli accedentibus etiam suffragiis omnium coelestium et singulariter patronorum huius patriae nunc variis iisque enormibus haeresibus contaminatae cor sacratissimae imperatoriae et regiae maiestatis provida manu sua tetigit, ut pro illustrissimo ac reverendissimo domino, domino cardinale Strigoniense [!] pie defuncto illustrissimum et reverendissimum dominum Petrum Pazmany eruditione, pietate omnibusque virtutum ornamentis perfectissimum, absolutissimum et dignissimum die 28 praeteriti mensis Septembris in archiepiscopum Strigoniensem ipso renitente, sed vestra beatitudine vinculum obligationis, quo in Societate Iesu erat ligatus, paterne solvante successorem nominarit, in quo conquievimus, ipsumque ingentes fructus in ecclesia facturum persuasi sumus.

Id ipsum vero, quod tam cito praeter superiorum temporum experientiam et talem tantumque virum ecclesia haec metropolitana pastorem consecuta sit, pia provisioni, pastoralis sollicitudini ac paternae curae sanctitatis vestrae tribuimus, quae universalem pastorem se esse cognoscens etiam his Transalpinis partibus non deest. Pro quo eiusdem beneficio et paterno affectu iugiter sacrificio incruento devotis precibus Deum praepotentem sollicitabimus, ut beatitudinem vestrae ecclesiae suae universali diutissime servet florentem et incolumem, cuius sanctissimos pedes veneramur, eidemque omnem felicitatem adprecamur. Tyrnaviae, 10 Octobris anno 1616.

Beatitudinis vestrae

capellani subiectissimi
capitulum ecclesiae
metropolitanae Strigoniensis

[fol. 165v] Beatissimo in Christo patri et domino, domino Paulo papae V, sanctae Romanae et universalis ecclesiae episcopo etc. Domino, domino clementissimo. Romae [L.S.] [m.a.] Per sommariare

24.

Róma, 1616. október 22.

Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz

Római képviselője tudósítja az olnützi püspököt, Magyarország és az örökös tartományok protektorát, hogy a pápai Államtitkárságon átadták neki Pázmány Péter kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét, amelyet feldolgozásra az illetékes bíboros viceprotektorhoz, Pietro Aldobrandinihez továbbított.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, s.f. – *m.p.*, *excerp.*)

Hier sera ad un hora di notte monsignor il vescovo di Foligni d'ordine di nostro signore mi mandò a chiamare consignandomi il processo del padre Paskan fatto costì dall'auditore di monsignore nunzio per la chiesa di Strigonia facendomi fretta perché, per questo, che tocca a noi, si espedisca quanto prima, poiché la maestà Cesarea ne fa grandissima istanza per la dieta d'Ungheria inserendosi di questo, che ha il primo voto, et perché il signor cardinale Aldobrandino non è in Roma, ma a Frascati, ho scrittolene hoggi, avviso del tutto, et insieme mandato il processo al signor dottor Albertini,³⁰ perché tra tanto lo noti et consideri per far travaglio a sua signoria illustrissima, tra tanto si avviserà di quello commendarà, si faccia come ho anco detto a sua signoria illustrissima con la mia, facendole riverenza a nome di vostra signoria illustrissima.

Questo negozio qui vien commesso a padre Ridolfi,³¹ il quale ha ordine di cercar l'espedizione per via secreta et gratis, havendo io havuta una lettera anco di sua maestà Cesarea al collegio de cardinali, che non credo vogli esser per altro. Della propina per la parte di vostra signoria illustrissima io mi aiuterò, quanto potrò, perché è usa apparata [?], et non ha, che fare in questo con tutto, che s'espedita per via secreta, ma dubbio, che Lei non starà salda alle percosse, che Le daranno di costà, sia Le tutto per avviso, acciò commandi ciò, che si doverà, eseguito da me, et se Le paria di scusarsi di haver di queste propine fatto grazia già molto tempo al suo agente, perché almeno se ne potesse solver la metà, mi sottopongo alla sua prudenza, perché è negozio di qualche centinaro di due³² [...]^a.

^a Más témájú hírek, záradék, dátum, aláírás.

25.

Róma, 1616. október 22.

Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyásához

Az ideiglenes császári ügyvivő jelenti a császár és királynak, hogy átnyújtotta Pázmány Péter esztergomi érseki bemutatóiratát Borghese bíborosnak, aki továbbította azt a pápának. V. Pál erre magához hívatta, hogy néhány szükséges diszpenzációt eligazítsanak. Nem mulasztotta el kifejezésre juttatni, hogy a kinevezéssel a császár mindenekelőtt a pápának kívánt kedveskedni, és mivel azt reméli ettől,

³⁰ A processzus kivonatolása kapcsán már többször előkerült Albertini doktor vélhetően Pietro Aldobrandini egyik titkára, pontosabban *uditoreja* („hivatalvezetője”) volt. Egyelőre keresztnevét sem ismerjük, KLAUS JAITNER sem sorolja fel Aldobrandini kliensei között. *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, xcviskk.

³¹ Niccolò Ridolfi

³² A jelentés e néhány utolsó sora, melynek fordítása nem szerepel munkánk szövegében, szintén a *propina* kérdését tárgyalja, és amellet érvel, hogy a *via secreta* ellenére ez jár a protektornak.

hogy Isten szolgálatának és a katolikus vallásnak javára fog válni. Viszonzásul a pápa kijelentette, hogy engedélyezni fogja a titkos és gyors eljárást, ami tekintettel a két szükséges konzisztóriumra egy hónapot fog igénybe venni.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 490^{rv} – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Ho presentato al cardinal Borghese il dispaccio mandato per la chiesa di Strigonia con la nominazione di vostra maestà Cesarea per il preposito Pasman, et essendo stato dato a sua santità dal cardinale, ho havuto ordine da lui d'esser da sua santità per aggiustare alcune dispense, che bisognano avanti, che si spedisca la chiesa, e con questa occasione ho rappresentato a sua santità, come vostra maestà Cesarea principalmente per compiacere la santità sua ha fatto la nominazione di presente et in questo soggetto, di che s'è mostrata molto ben' contenta la santità sua, sperando, che deva [!/] ridondare in servizio di Dio e della religione cattolica e per compiacere all'incontro vostra maestà Cesarea, mi ha data benigna intenzione, che si faccia la spedizione per via secreta e con molta prestezza, [fol. 490^v] la quale però non può essere maggiore, che per lo spazio di un' mese, dovendosi fare due concistori. A vostra maestà Cesarea fo humilissima riverenza e prego gloriosissimi successi. Di Roma li 22 di Ottobre 1616.

Di vostra sacra Cesarea maestà [m.p.]
devotissimo et obligatissimo servo
fra Niccolo Ridolfi

26.

Róma, 1616. október 22.

V. Pál brevői az uralkodóhoz, Pázmányhoz és Klesselhez

Az egyházfő meglegedettségének ad hangot Pázmány érseki kinevezése miatt. Ígéri a bullák gyors és kedvezményes kiállítását. Pázmány aggályaira az újvári őrség fizetése kapcsán későbbre ígér megfontolt választ. Elismerőleg szól Klesl szerepéről.
(ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 153^r–155^v. – reg.)³³

I.

II. Mátyás császárhoz és magyar királyhoz

Eidem imperatori

Confirmatio nominato ad ecclesiam Strigoniensi

Paulus papa V^s

Charissime in Christo fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Accepimus litteras maiestatis tuae nominationis ad ecclesiam Strigoniensem dilecti filii Petri Pazmani, et pro eo, quanti maiestatis tuae commendationes facimus, mandare non desumus, ut negotium quanto favorabilius poterit, expediatur, ac speramus fore, ut ecclesiae Strigoniensi Petrum Pazmanum praeficiendo bene consulatur, quod ab aeterno Pastore concedi speramus, et^a precamur. Datum ut supra

³³ A három breve fogalmazványa: ASV Epistulae ad Principes, vol. 33, fol. 147^r–149^r. Ezen a dátumok írása más kézzel, illetve fol. 151^v: 'confirmatio electionis ad ecclesiam Strig.'.

[Romae apud sanctum Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris millesimo sexcentesimo decimo sexto, pontificatus nostri anno duodecimo].

S. cardinalis Sanctae Susannae³⁴

^a Három szó kiszakadva.

II.

Pázmány Péterhez, a szomaszka kongregáció tagjához

[fol. 154r]

Dilecto filio Petro Pazmano congregationis clericorum Somaschae praesbytero³⁵

De eius nominatione ad ecclesiam Strigoniensem

Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quod ad ecclesiam Strigoniensem a charissimo in Christo filio nostro Matthia imperatore electo nominatus fueris, magna nos spirituali laetitia affecit, speramus enim in Domino promotionem tuam ecclesiae Strigoniensi non mediocriter profuturam, ac Dominum precamur, ut caelesti eius favore tales fructus ea ecclesia Dei, eiusque catholica religio percipiat, quales tua nobis religiose anteacta vita, prudentia ac doctrina pollicentur. Quod attinet ad negotii expeditionem, mandavimus in eam diligenter incumbi. De pecuniis, quas militibus ab archiepiscopo Strigoniensi erogari scribis, et eam [fol. 154v] ob rem conscientiae tuae a nobis consuli desideras, non deerimus, prout res postulat, deliberare, et quod in nobis erit, tua causa decernere. Datum Romae apud sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris MDCXVI, pontificatus nostri anno duodecimo.

S. cardinalis Sanctae Susannae

III.

Melchior Klesl bíboros, bécsi püspökhöz

Dilecto filio nostro Melchiori S.R.E. praesbytero cardinali Cleselio nuncupato

De nominatione Petri Pazmani ad ecclesiam Strigoniensem

Paulus papa V^s

Dilecte fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Grata nobis fuit nominatio ad [fol. 155r] ecclesiam Strigoniensem dilecti filii Petro Pazmani, quam una cum litteris tuis accepimus: personae enim religio, prudentia ac doctrina sperare nos iubent, bene et laudabiliter Divina gratia ecclesiae huiusmodi praefuturam. Quod ut illi Dominus concedat, enixe precamur. Quod attinet ad negotii expeditionem, mandabimus, ut quanto favorabilius poterit, conficiatur. Dominus te ab omni malo custodiat, et nos apostolicam nostram benedictionem tibi cum omni cordis affectu

³⁴ Scipione Cobelluzzi brévetitkár.

³⁵ A fogalmazványon a 'Cong. is clericorum Somaschae' (fol. 148r) utólagos, sorközi beszúrással, legnagyobb valószínűség szerint a brévet aláíró Scipione Cobelluzzi kezével (a tinta színe is azonosnak tűnik.) Ez a megfigyelés újabb, nem elhanyagolható bizonyítéka mindannak, amit a Pázmány kánonjogi helyzetének minuciózus kúriai kezelésével kapcsolatban elemzésünkben fejtegettünk.

impartimur. Datum Romae apud sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris millesimo sexcentesimo decimo sexto, pontificatus nostri anno duodecimo.³⁶

S. cardinalis Sanctae Susannae

27.

Prága, 1616. október 24.

Melchior Klesl bíboros Scipione Borghese bíboros neposhoz

A bécsi püspök a legnagyobb titoktartás közepette közli a pápai Államtitkársággal, hogy II. Mátyás a spanyol állásfoglalás megérkezése után azonnal, cseh viszonylatban remélhetőleg még karácsony előtt nyilvánosságra fogja hozni döntését utódlásának kérdésében. Azt viszont meg kívánja előzni, hogy az utód megnevezése ürügyén át is kelljen adni a koronáit, miként II. Rudolffal történt, emiatt Bécsbe készül. Ez a döntés annyira titkos, hogy a levelet író titkárként az új esztergomi érseket alkalmazta.

(BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v – orig.)³⁷

^aIllustriss.o sig.r p.ron mio colendiss.o.^a

Non posso mancare di darne parte a ^bV. Sig. Ill.ma^b di quello, che passa adesso in questa corte, affinche essendo ella informata dal tutto, possi dare noticia a Nostro ^cSig.re.^c Il negozio della Successione, tanto desiderato da Sua ^dM.sta^d, et da me tanto bramato, non fu possibile di effettuare, per fin' a questo tempo, essendo, che la cessione del Re di Spagna, non se ha potuto avere. Non pero ha tralasciata la ^dM.sta^d Sua, le dispositioni necessarie, affin che, venendo la risoluzione di Spagna, senz'alcuna dimora, potesse assicurare, non solamente le Corone, nella Casa d' Austria, ma anche le cose della Religione Catholica, con un Successore Catholico. Et quant' al Reame di Bohemia, erano tali congiunture, che inanzi Natale, sarebbe dichiarato il Successore, ogni volta, che di Spagna venisse la cessione. Per facilitare il negozio dell' Imperio, tra gl' altri mezzi espedienti, haveva Sua ^dM.sta^d consertato con l' Elettore di Sassonia, un abboccamento, per guadagnarlo, et tirare alle sue voglie. Ma ecco, mentre stiamo in pensiero di transferirsi alla volta di Sassonie, da

³⁶ A korábbi kutatás a három brève közül mind ennek, mind a Pázmányhoz intézettnek jelzetét hozza közelebbi ismeretetésük nélkül, és azt sem említi, hogy ez a pápai irat Pázmányt szomaszskának címzi. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 254 és 256, 4-4. sz. jegyzetek. – Borghese bíboros ugyanaznap Kleslnek írt: „*La nominazione, che la maestà dell'imperatore ha fatta del P. Pasman alla chiesa di Strigonia ha non meno da riconoscersi dalla pietà di sua maestà Cesarea, che ben sapeva quanto in ciò premesse sua beatitudine, che dagli efficaci et reiterati uffizi, che ne ha aggiunti vostra signoria illustrissima, la quale perciò ne riporta da sua santità infinita laude, et da me una confessione di singolarissimo obbligo. Quanto all'espedizione di detta chiesa si contenta la santità sua per rispetto di che intercede, che si faccia nella più favorevole forma, che si porrà, sperandosi massime da questa elezione gran profitto per salute di quelle anime*”. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128r; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 274r (fogalmazvány).

³⁷ Mivel a levél Pázmány s.k. olasz írása, szövegének átírása kivételesen betűhív. – E forráshoz szorosan kapcsolódik Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. október 31-én írt jelentése (Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 207r): „*Nell'andata di Vienna non ha sua maestà Cesarea fine più principale, che di levar l'arciduca Massimiliano dal governo dell'Austria et d'Vngaria per il sospetto, che ha, che non dia sua altezza orecchie a suggestione di persone poco amiche al cardinale Cleselio, le quali, dubita sua maestà Cesarea, possino indurre l'arciduca a qualche risoluzione stravagante, che però se all'avviso di questa partita di sua maestà si resolvesse sua altezza di ritornar in Tirolo ovvero venire a Praga saria facil cosa, che* [kipontozás magában a szövegben] *si fermasse qui, come havrà vostra signoria illustrissima inteso per lettere del cardinale Cleselio, che, per quanto mi ha detto, già con l'ordinario passato ha dato distinta relazione a vostra signoria illustrissima et di questa andata et delle cause.*” Lásd még Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. október 24-én írt jelentését is (Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 208r): „*Intendo, che l'arciduca Massimiliano habbia scritto una lettera di suo pugno a sua maestà Cesarea molto risentita, con dar mentite a chi ha detto, ch'egli machini cosa alcuna contra la persona et servizio della maestà sua, la quale intanto sta infastidita e melanconica fuor di modo, et difficillima perciò a dar audienza, onde mi son risoluto di far presentare il breve di sua santità.*”

diverse parti [fol. 36v] con gran secretezza, et certezza viene avisata la ^dM.sta^d dell' ^eImp.r^e, che alcuni Consiglieri maligni, con ogni loro potere, vogliono, non solamente seminare dissensioni tra la ^dM.sta^d Sua, et gli Serenissimi Arciduchi, ma passando piu oltre, procurano per mezzi pericolosi, sforzare l' ^eImp.ore^e (come fu gia sforzato Ridolfo) di dare le Coronae al Successore. Di questo si trova molto risentita la ^dM.sta^d Sua, et pero si e risoluta di trasferirsi a Vienna, per ovviare a questi inconvenienti, ne lasciare crescere questa scintilla, quale non si potrebbe spingere, senza molto sangue.

Se la ^dM.sta^d Sua havesse havuto la risoluzione di Spagna, et fusse stato nel potere suo, la nominazione del successore, puo essere sicura ^bV.a Sig. Ill.ma^b, che gia sarebbe seguita. E quell'e, che pare strano a Sua ^dM.sta^d, che sanno tutti, come senza la risoluzione di Spagna, per molte pretensioni, et rispetti, non si poteva procedere in questo negozio, con tutto cio, viene incolpata la ^dM.sta^d Sua, et con pretesti della successione, si da orecchia ad alcuni Consiglieri maligni.

Io posso dire, con ogni sincerita a ^bV.a Sig. Ill.ma^b [fol. 37r], che quest' andata a Vienna, me preme sino al cuore, urgendo, che da Vienna, non si potra commodamente trattare, con i Bohemi, et con gli Elettori, della Successione; et pero sono piu di tre settimane, che con tutto mio potere procuro di divertire la ^dM.sta^d Sua, da questo viaggio. Ma all' ultimo, per tanti auisi, Sua ^dM.sta^d si risolse di non indugiare.

Questo e quello, ch' io ho voluto secretissimamente auisare ^bV.a Sig. Ill.ma^b, accio essendo la Santita Sua, et ^bV.a Sig. Ill.ma^b informata dal tutto, non ne dia orecchia, a qualsi uoglia relazione contraria. Et con questo bagio humiliss.te le mani do ^bV.a Sig. Ill.ma^b, preghandoli da Dio ogni felicitá.

Da Praga alli 24 d' Ottobre 1616.

Di ^bV.a Sig. Ill.ma^b

P.S. questa risoluzione di Sua ^dM.sta^d essendo molto segreta, non ho voluto confidare ad altri, pero ho fatto scriuere questa lettera con il ^fMonsig.r^f Nominato Arciuescouo di Strigonia, quale ^ghumiliss.te^g se raccomanda a ^bV.a Sig. Ill.ma^b

[m.p.]

^hhumiliss. et deuotiss. ser.e^h et creatura

ⁱCard.leⁱ Kheselius mp.³⁸

A rövidítések feloldása: ^a 'Illustrissimo signor padron mio colendissimo' ^b 'vostra signoria illustrissima' ^c 'signore' ^d 'maestà' ^e 'imperator[e]' ^f 'monsignor' ^g 'humilissimamente' ^h 'humilissimo et devotissimo servitore' ⁱ 'cardinale'.

³⁸ Vélhetően erre az írásra válaszolt november 12-én Borghese (a levélben említett 29-ei dátum a belső tartalmi utalások és a szűk időintervallum miatt is másolati hibának tűnik): „Vostra signoria illustrissima si può immaginare quanto dispiacere habbia sentito nostro signore di quel, che lei ha avisato con la sua lettera scritta secretissimamente li 29 del passato, perché mentre sua santità sperava, che li negozi della successione fussero vicini alla conclusione con l'autorità, prudenza et zelo di vostra signoria illustrissima, bora ha sentito, che sono intorbidati. Con tuttociò confida, che siccome vostra signoria illustrissima per il passato ha abbracciato con tanto ardore li medesimi negozi, così sia per farlo nell'avvenire, et quanto son maggiori le difficoltà, tanto più risplenderà il suo merito in superarle, non potendo vostra signoria illustrissima far cosa, che sia per portar maggior laude, et honore al suo nome, ne più grata alla santità sua, la quale però mi ha commandato ch'io la preghi con ogn'affetto a non tralasciare cosa alcuna, che possa giovare alla buona risoluzione. Tanto più, che si spera, che non potrà tardare a comparire il conte d'Ognat con le risoluzioni di Spagna, et io terrò secretissimo quanto si è compiaciuta d'avvisarmi in questo proposito.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 138v–139r. Az Államtitkárság 1616. december 17-én jelezte Rüdöfínak afelölí örömet, hogy az uralkodó és Miksa főherceg vizsgálja lecsendesült. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 155r.

28.

Róma, 1616. október 29.

Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz

Római ügyvivője jelenti az olnützi püspöknek, hogy a szokásos audiencián V. Pál rákérdezett arra, vajon megkapta-e Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét. Felvetésére, hogy nemcsak protestáns származása, hanem jezsuita fogadalmi alól is felmentést kellene kapnia, a pápa tagadólag válaszolt, és a bullák kiállításához elégségesnek jelentette ki korábban adott engedélyét, melynek alapján Pázmány (ideiglenesen) átlépett a szomaszkákhoz, és elegendőnek mondta, ha eljön tőlük anélkül, hogy bármi másról említés történne.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167r – *m.p.*, *excerp.*)

[...] Da se stesso nostro signore mi disse s'io havevo ricevuto il processo del padre Paskan per l'arcivescovato di Strigonia, le risposi de sì, et le diligenze, ch'io havevo usate per obbedir' al commando di sua santità in scriverne subito al signor cardinale Aldobrandino, et insieme mandato il processo all'Albertini, se ne compiacque assai, dicendomi ancor noi habbiamo mandato il memoriale alla congregazione del santo officio, perché si possa dispensare per li parenti heretici, et per esso, che visse tale sino al duodecimo anno, le replicai, che dubitavo non fosse stato di necessità d'altra dispensa per esser stato Gesuita, et professo solenne, poi entrato nella religione de' Sommaschi, ove non ha anco fatta la professione, me rispose, è uscito con nostra licenza, nè di ciò occorre far' menzione, di già non fate questo motivo, non occorre trattar' di ciò, basterà, che esca dalli sommaschi senza dir' altro, risposi, tutto bene, beatissimo padre, et s'eseguirà quello, che commanda, perché con la sua benedizione ogni cosa passerà^a bene.

Ho anche di tutto dato conto al signor cardinal Aldobrandino, che mi rispose, che se le mandasse un sommario del processo per anticipar tempo et poter servire al desiderio di sua maestà Cesarea in spedirlo quanto prima, et in questo si sta, che credo al primo concistoro si preconizzerà, di, che al suo tempo vostra signoria illustrissima sarà servita d'avviso. Questa propina potesse importar, dicono, da 600 denari, che sia a Lei per avviso, almeno ne potessimo accappar' la metà o qualche parte, poichè si ste[...]a^b tano al poter' rimetter' di qua danari [...]^c.

^a Sic a 'passassero' helyett! ^b A szó közepét tintafolt takarja. ^c A jelentés elején és végén más ügyek, és a szokásos formulák.

29.

Róma, 1616. november 12.

Giacomo Olivieri római ügyvivő Franz Dietrichstein bíboroshoz

Beszámol Pázmány Péter esztergomi érsekségének konzisztóriumbeli személyes pápai előterjesztésének császári kéréséről, és az azzal kapcsolatos bonyodalmakról.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v – *m.p.*, *excerp.*)

Illustrissimo et reverendissimo signor mio, signor padrone clementissimo et principe
beneficiosissimo

Dalla secreteria di nostro signore martedì mattina mi fu consegnato un paghetto di vostra signoria illustrissima con lettera di 22 passato da Praga, et altre per sua santità, signor cardinale

Borghesi³⁹ et Aldobrandini insiem con le copie del contenuto per il padre Pasmány, et una, che sua maestà Cesarea scrive a vostra signoria illustrissima per l'istesso negozio. Quella di sua santità diedi al vescovo di Foligno, l'altre subito al signor cardinal Borghesi, et poi al signor cardinal Aldobrandino, a cui lasciai la copia quella di sua maestà, perché lo ritrovai in letto ad un poco di catarro, et dissemi l'haverebbe visto con commodità, havendo sol letta quella di vostra signoria illustrissima in mia presenza, et rispostomi, che di già lui haveva appuntato il tutto giovedì fecer' [!] 8 giorni con sua santità, et, che per non haver' potuto esser' il lunedì nel concistoro, non haveva preconizzato la chiesa, ma, che sperava farlo al primo concistoro. Il signor cardinale Borghesi mi disse, haverebbe visto quello, che vostra signoria illustrissima comandava, et che non haverebbe mancato di servirla, gli dissi quello passava, et il desiderio, che nostro signore l'havesse proposto egli stesso, mi replicò, che non vedeva come, poiché di già il tutto era dispostosi col signor cardinale Aldobrandino, ma, che haverebbe letto la lettera, et cercato di servire vostra signoria illustrissima nell'altri particolari. Sua santità poi giovedì mattina mi fece di mandare et dissemi, il cardinale nostro ci scrive molto caldamente, et haverebbe desiderato, che havessimo proposto noi la chiesa di Strigonia, et noi, che l'amiamo et desdieriamo di darle ogni sodisfazione, lo farriamo molto volentieri, ma'sendosi [!] di già mandate le scritture al signor cardinal Aldobrandino, non vediamo come poterlo fare, però fate la scusa nostra con il signor cardinale, et che s'assecuri, ch'l haveriamo fatto molto volentieri per amor suo, et per darli gusto, che certo anco amiamo il padre Pasmány, imperò se succedesse accidente, che il signor cardinal Aldobrandino non potesse, avvisateci et portateci il sommario, che la proporremo molto volentieri, non lasciate però di scusarci con il [fol. 170v] signor cardinal nostro, le risposi, che'l motivo di sua santità era prudentissimo, ma ch'l desiderio di vostra signoria illustrissima era perché sua maestà Cesarea vedesse la stima, che sua santità faceva delle sue raccomandazioni, ma che'sendo seguito già questo, assai favore farebbe uscito dalla clemenza di sua beatitudine in far, che l'espedizione passasse via secreta, tornò di nuovo a dirmi, che io assicurasse vostra signoria illustrissima, che l'haverebbe fatto molto volentieri, et, che era anco prontissimo, se fosse successo qualche impedimento, tra tanto li ne bacciai il piede in suo nome, poi le feci una passatella del negozio del canonico Brandt, che a sentirlo nominare si mutò subito, dicendomi non sappiamo nulla restringendosi in dirmi, che dice il signor cardinale sopra di ciò [...]^a.

Fui hier mattina dal signor cardinale Aldobrandino a darle conto di queste nostro signore mi haveva detto intorno alla proposizione di Strigonia, et mi pregò instantissime ch'io tornasse da sua santità a dirle, che ancor'che esso si ritrovava in termine di sperar d'esser al primo concistoro, con tutto ciò vedendo l'inclinazione di sua beatitudine di dar gusto [fol. 171r] a sua maestà Cesarea et a vostra signoria illustrissima di favorire si compitamente il padre Pasmány, che sua santità era padrone, et, che a lui anco sarebbe stato di doppio favore, che l'havesse proposta per far grazia particolare ad esso padre, et, che si sarebbe anco spedita più presto, ringraziando sua beatitudine del soverchio rispetto, che mostrava verso la sua persona tanto sua divota. Et perché sua santità fu

³⁹ A pápához, Prágából 1616. október 22-én írt levél szövege: „È stato nominato alla santità vostra dalla maestà Cesarea per la chiesa di Strigonia Pietro Pazmany preposito di Thurocz, per il quale prostrato in terra supplico vostra beatitudine, che si degni istessa proponerlo, acciò con la stima, che sua maestà fa di detta persona, venghi ancora a ricevere questo segnalato onore dalla santità vostra. Et perché è benissimo noto il stato misero, in che si ritrova la Vngaria, si compiaccia, che la spedizione sia fatta gratis. Assicurando vostra santità, che collocarà queste grazie in persona zelantissima della fede cattolica et io Le reputerò fatte alla mia propria persona”. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124rv (államtitkársági utasítás a válasza: „Se haveva preso l'assunto, si risponda con lettera del signor cardinale”. A Borghesének szóló, némileg rövidebb levél: uo., fol. 126rv.

subito dopo disnore [??] alla vigna del signor cardinal Borghesi⁴⁰ et ritornò tardissimo, cercando io per non gl'esser molesto di farle far l'imbasciata, dal signor Giovanni Battista Simoncelli, hor' il più privato, mi rispose,^b io non voglio dirle altro, se non che voi sete [!] qui, perché il papa è spogliato, et non suole mai dar' audienza a veruno così, ma se vorrà, che mi lasciate l'imbasciata, lo dirà egli stesso, entrò, et sua santità subito mi fece chiamare, nell'esprimerle l'imbasciata acciò quando havesse voluto proponerla lui, si fosse stato in tempo d'accommodar' l'informazioni, risposemi tutto quello, che noi vi dicemmo, fu perché il nostro cardinale Dietrichstain carissimo sappia, che eravamo pronti acciò fare, et non si vedesse, che non l'havessimo proposta volentieri per darle gusto, et dar insieme sodisfazione maggiore a sua maestà in servizio dell'istesso padre nostro, poichè di già s'era inviato il negozio molto prima al signor cardinal Aldobrandino, et lui è in termine buono di venire, parebbe non so che, imperò vi replichiamo di nuovo, che facciatele nostra scusa con il signor cardinale, le risposi, padre santo, io l'obbedirò con tutto, che non bisogni per altro, che per notificarle tante mercedi, che vostra santità le fa, et so certo, che sua signoria illustrissima ne darà parte a sua maestà di questa sua disposizione tanto favorevole, con volto lietissimo mi commise, c'io la salutasse in suo nome savissimamente [!], et ch'io facesse anco una buona mano di cortesissime parole con il signor cardinal Aldobrandino, sappia questo particolare, le bacciai il piede in nome di vostra signoria illustrissima dandomi mille benedizioni, et raguagliai il signor cardinal Aldobrandino, che restò consolatissimo, il quale le fò humilissima riverenza, a cui diedi conto della prossima partità di vostra signoria illustrissima dalla corte Cesarea per sua casa, et me rispose, io sono tanto servitore del signor cardinale et l'amo [fol. 17rv] tanto, che desidero ogni suo maggior contento, ma stimerei ben molto a proposito, che si fermasse appresso sua maestà Cesarea, perché godesse dell'autorità de' suoi favori, li quali un giorno potressero [!] portare gran cose.

Di quello, che m'era passato coll'agente di monsignor Nunzio di Gratz per conto della rimessa del denaro, li ne diedi conto la settimana passata, et hor', che ho visto lo sborso fattosi in Praga al suo auditore, vedrò ritrovarlo et stabilirò seco il tutto conforme all'avviso, che la me ne manda con lettera del signor Piccenardi, e ben vero, che la rimessa è di poca quantità, et bisognerà in breve tempo rimolestare vostra signoria illustrissima di nuovo, poichè qui non riusciranno di questa moneta li 400 fiorini di Reno più di 220 o 225 poco più o meno de 222 scudi di X giulii, et le spese ordinarie sono da 300 scudi l'anno senza li straordinarii, che sogliono succedere di dove nasceva la causa, ch'io humilissimamente istavo a vostra signoria illustrissima di non condonar' così facilmente le propine, avvisandola, che questa di Strigonia importerà da 600 ducati di camera novi incirca, intorno alla quale lesse il signor cardinale Aldobrandino, che lei la supplicava, che volesse condonarla al presente arcivescovo, et mi guardò mutandosi di volto et rispose: sapete, ch'io non ne prendo nulla, risposili ch'il signor cardinale lo sa benissimo come vostra signoria illustrissima m' ciò lo favorisce, ma credo tratti di questa maniera con esso loro colà, perché ne debbano restar con obbligo a vostra signoria illustrissima, la supplico poi io humilissimamente, che le sia in considerazione, che mi parve potesse adombrarsi di me, ch'io non le ne dia fedel conto, quando vengano, mentre essa scrive a lui, che le ne favigrà [?!] et nonché essa a cui vengano nelle mani, gli la fa lei ..., mi perdoni, che gli lo chiedo sommissimamente. [...]

^a A „Brandt-ügy” ismertetése. ^b Kihúzza: *'mi disse'*. ^c Más ügyek, záradék, dátum, aláírás.

⁴⁰ Vagyis a Villa Borghesébe, amelynek a helyén korábban szőlőskertek álltak, és amelyek közül ekkor többet még művelhettek.

Róma, 1616. november 12.

Scipione Borghese bíboros nepos Franz Dietrichsteinhez

[Olivieri előző jelentésével összhangban és megerősítve annak történeti hitelességét] röviden elősorolja a Pázmány Péter esztergomi érsekségének konzisztóriumbeli személyes pápai előterjesztésére irányuló császári kéréssel kapcsolatos bonyodalmakat.

(ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 139v–140r – *cop.*)⁴¹

Al cardinale Dietristano [!]

Ha nostro signore in particolare riguardo le raccomandazioni di vostra signoria illustrissima per la stima, che fa della sua persona, onde farà trattare dell'espedizione gratis per il P. Pasman nominato alla chiesa di Strigonia, facilitando il negozio in tutto quel, che sarà possibile. Quanto al proporre questa chiesa, già il signor cardinale Aldobrandino havea preso l'assunto di farla, ma essendosi poi inteso, che stava un poco indisposto di catarro, sua santità mandò a chiamare il signor cardinal^a Oliviero, et li disse, che caso il signor cardinal Aldobrandino non potesse attenderci, si esibisca sua santità medesima di proporre la chiesa. Da che vostra signoria illustrissima et monsignor Pasman potran raccorre [!] il desiderio, che [fol. 140r] ha sua santità di sodisfarle, et che si acceleri l'espedizione. Tutto questo vostra signoria illustrissima si degnarà di far sapere al medesimo monsignor Pasman. Che tanto me ha sua beatitudine ordinato, che io le risponda etc. Di Roma li 12 Novembre 1616.

^a Sic a 'cavalliero' helyett! Másolási hiba, ami arra utal, hogy a másolati kötet jóval a Borghese-pontifikátus után készült.

⁴¹ Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 303r. A 'ma essendosi'-tól lapalji s.k. beszúrás (úgy véljük, hogy inkább Feliciani kezétől, mintsem Borghesétől), a szövegből pedig kihúzva: „come più a pieno ne sarà ella avvisata dal cavallier Oliviero suo agente. Sicché a me non resta, che dir l'istesso per risposta della lettera di vostra signoria illustrissima in questa materia, et farla di nuovo certa del constantissimo mio animo di servirla sempre.” Elképzelhető tehát, hogy Olivieri azért írt a szokásosnál is részletesebben Dietrichsteinnek, mert erre valószínűleg megbízást kapott a Szent Palotában. Később azonban az Államtitkárságon tanácsosabbnak gondolták, hogy hivatalból is írjanak a protektornak. – A fenti dokumentumban nem kerülheti el figyelmünket két mozzanat. Az egyik, hogy Dietrichsteint bízták meg Pázmány tájékoztatásával. Ez a római elvárás magában foglalhatja az ügymenet egyéb, például a diszpenzációkkal kapcsolatos részleteinek ismertetését is. Vagyis az új prímás elégtelen informálása a római fejleményekről leginkább a bíboros protektor felelőssége. A másik mozzanat, hogy Borghese Pázmányt 'monsignor'-ként említi levelében, ami arra utal: a Kúriában az 1616. szeptember 28-ai uralkodói nominációt valóban tényleges kánonjogi aktusként (*designatio personae*) értelmezték.

Prága, 1616. november 21.

Melchior Klesl bíboros Scipione Borghese bíboros neposhoz

A Titkos Tanács elnöke cáfolni igyekszik a pápai Államtitkárság előtt, hogy a Habsburg-utódlás ügyének halasztódása az ő felelőssége volna, hiába támadják a főhercegek. Ismét a spanyolok késlekedését okolta. Hangoztatja, hogy személyes tulajdonságain túl azért léptettette elő Pázmányt, hogy a pápa és neposa kedvében járjon. Majd a római királyválasztás birodalmi problémáit ecseteli. Könnyebbnek tartja a megegyezést a protestánsokkal, mint a katolikusok közötti nézeteltérések kiküszöbölését.

(BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r–40v – orig.)

Illustrissimo et reverendissimo signor mio et padron colendissimo

^aScrissi a vostra signoria illustrissima sotto li 24 del passato,⁴² et le diedi confidentissimamente ragguaglio di quanto passava di disgusto tra sua maestà et il serenissimo Massimiliano insieme con la deliberazione della maestà sua di transferirsi a Vienna. Dopo la qual cosa io feci tanto, che sua maestà si contentò, che sua altezza dovesse venir qui in persona, et perciò allungò la partenza. Questa venuta porgerà occasione, che sua maestà s'accorderà con sua altezza. Il che non ho dovuto tralasciare di dire a vostra signoria illustrissima. La successione vien solo ritardata dalla lentezza della venuta della risoluzione di Spagna, che aspettiamo già tanti mesi. ^bSua maestà ogni giorno va più avanti con l'età, et diventa più debole, più ritroso et più melanconico. Vostra signoria illustrissima mi può dar testimonio avanti Dio, sua santità et tutto il mondo, che se avviene qualche caso sinistro, io sono et sarò senza colpa del futuro male, stante, che in questo negozio consiste la salute et il ben' stare della Christianità tutta, che però il re di Spagna in coscienza non deveria perder un minimo punto di tempo. ^b Questo negozio non ha che fare con Sauoia, ne tocca a' Venetiani, nemmeno appartiene a far grande o a raccomandare et porre in grazia il conte d'Ognates. ^c Il voler permettere un interregno è un volere rovinare la religione et la casa d'Austria per ogni ragion di stato; et ne uscirà [!] infiniti altri mali: ^c li serenissimi fratelli riversano la colpa in me, vostra signoria sa però, che mi fanno torto [fol. 40v] non desiderando io niuna cosa tanto, quanto la successione anco per mio proprio interesse, et che solo ritarda la tardanza di questa risoluzione. Don Baltassar de Zuniga ha trattato et compito molto maggior cose di questa.⁴³ Io non

⁴² Lásd fentebb, 27. sz.

⁴³ E kijelentésből úgy tűnik, Klesl – akár ösztönösen, akár a pápai Államtitkárság figyelmeztetéseinek köszönhetően – felismerte a veszélyt, amit a rendkívüli spanyol követ küldetése hordozott számára. Egyértelmű, hogy gyengülő pozíciói erősítésére vonta be Magyarország prímását az utódlásról a római Kúriával folytatott tárgyalásaiba 1616 októberében. Ugyanezt kívánta elérni, amikor október 13-án levelet íratott magának II. Mátyással (konkrétan [a sziléziai] egyházi javak lefoglalása ürügyén), melyben a császár a bíboros érdemeit és megbízhatóságát méltatta: „*Siccome dunque dal fedel consiglio di vostra dilezione insieme con l'usata provvidenza et sollecitudine per beneficio et augumento della religione cattolica ci compiaciamo con ogni grazia et contento maggiore così non dubitiamo punto, che vostra dilezione haverà fin' dalla nostra gioventù et massimamente dal principio di questo nostro con tanta difficoltà fin'quà continuato imperio per l'usate et al mondo notorie nostre fatiche, potuto comprendere facilmente come la nostra intenzione et consiglio non furono indirizzate mai ad altro fine, che per dilatare l'honore di Dio et propagare la santa fede cattolica, siccome per questo effetto habbiamo partito, sofferto et stentato qualche ad un imperatore Romano fu possibile. L'onde ricerchiamo da vostra dilezione a volere a nome nostro far fede et assicurare nostro signore insieme con il sacro collegio qualmente noi non habbiamo mai desiderato, nè dimandato simili beni ecclesiastici se non per uso con conservazione et stabilimento della detta santa fede.*” Másolata: ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 101r (Estratto d'una lettera scritta dalla maestà dell'imperatore al signor cardinale Cleselio il di 13 Ottobre 1616).

so, che considerazione habbino in ciò li ministri di Spagna. Questo so bene, che con ^dquesta dimora vien posta tutta la religione cattolica in pericolo, ma ho detto assai, vostra signoria illustrissima saprà ciò, che in questo negozio sia da fare^{d a}.

Che io habbia promosso il padre Pasmari all'arcivescovato di Strigonia vi ha gran parte l'affezione, che sua santità et vostra signoria illustrissima li portano, et la volontà, che hanno mostrato, che egli fosse assonto a detta chiesa, et poi le proprie sue qualità, et per questo anco sua santità et vostra signoria illustrissima per loro grazia mi hanno voluto inalzare, acciò io tanto più prontamente possi secondare le loro sante intenzioni.

Sono di novo in opera per trovar modo come si possa senza pregiudizio della religion cattolica ridurre l'imperio a miglior intelligenza, et confidenza tra loro per poter poi tanto più facilmente venir all'elezione d'un re d' Romani. Et vostra signoria illustrissima sia certa, che più impedimento reca la poca intelligenza et confidenza de noi cattolici, che li medesimi heretici, ovvero la materia istessa, del, che ben spesso s'hanno [fol. 4rr] lamentato li santi padri et dottori et li historici, et io con gl'altri ho cagione di lamentarmi. Non voglio però lasciare niuna cosa intentata.

La nuova conferedazione degl'aiduchi in Ungheria è grande et pericolosa, ma molto più grande la grazia de Dio, nella quale io mi confido di acquietarli et di ridurre il Gabor ad sanio rem mentem. ^aQuesti giorni passati ho ridotto alla fede cattolica un barone di Pappenheimb, antichissima famiglia, et signore di molte signorie [?] ^econ molti sudditi, et sono in opera con un'altro^{e a}. Nostro signore mi doni la sua grazia, et questo è quanto per hora ho voluto scrivere a vostra signoria illustrissima, alla quale pregando da nostro signore ogni maggior grandezza bacio humilimente le mani. Di Praga li 21 Novembre 1616.

Di vostra signoria illustrissima et reverendissima
humilissimo et obligatissimo servitore et creatura

[m.p.]

Cardinalis Kleselius m.p.⁴⁴

^{a-a} Oldalt vonallal végig megjelölve az Államtitkárságon. ^{b-b} Aláhúzza. ^{c-c} Aláhúzza. ^{d-d} Aláhúzza. ^{e-e} Aláhúzza.

⁴⁴ Borghese válasza 1616. december 10-én kelt: „Ogni di vado più scoprendo il molto valore, prudenza e pia intenzione di vostra signoria illustrissima, come è successo in questi disgusti, che sono passati fra sua maestà Cesarea et il serenissimo Massimiliano havendo ella operato con la sua destrezza et prudenza, che sua altezza si conferisca costì a Praga senza, che sua maestà si trasferisca a Vienna. Quanto al negozio della sucessione vedo quanto stia ben animata et informata, di che sua santità tiene grandissima consolazione et ne commendo molto la sua pietà. Il conte d'Ognat non potrà tardare a comparire, et in tanto sua santità desidera, che vostra signoria illustrissima per non perder tempo in negozio di tanta importanza vada anticipando, et disponendo le cose in modo, che si possa subito ultimare, et io ne prego con ogn'efficacia vostra signoria illustrissima d'ordine di sua santità et perché mi residuo ben certo, che ella non tralascierà nessuna sorte di diligenza per servizio della serenissima casa et di tutta la Christianità, onde ne acquistarà grandissimo merito appresso a Dio et al mondo, non m'estenderò più in questo particolare. La promozione di monsignor Pasmari all'arcivescovato di Strigonia spero, che habbia da giovar molto alla religione cattolica nel regno d'Ungheria. Il che si havrà d'attribuire in gran parte a vostra signoria illustrissima, che ce l'ha portato come anco la riduzione di Gabor ad sanio rem mentem, circa la quale vostra signoria illustrissima mi significa di voler affatigarsi, et spero, che per la molta sua prudenza et desterità sia per conseguirlo. Sua santità ha parimente sentito grandissimo contento della riduzione, che vostra signoria illustrissima ha fatto di quel barone di Poppenabin [!] alla vera fede, et n'ha reso molte grazie al Signore sperando di sentire la medesima buona nuova con quell'altro, con che lei dice esser in opera”. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 148r-149r. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 339rv.)

32.a

Róma, 1616. november 30.

Pietro Aldobrandini Diterichsteinhez

A bíboros viceprotektor tudatja az olnmüti püspökkel, Magyarország és az örökös tartományok protektorával, hogy a hétfői konzisztóriumon, amely november 28-án volt, előterjesztést tett az esztergomi érseki egyház élére a császár által megnevezett Pázmány Péter turóci prépost személyében, és a pápa hozzájárult az eljárás titkos útjához, illetve a prépostság megtartásához. Örömmel és készséggel szolgált neki ebben az ügyben is, kiváltképpen egy olyan prelátus esetében, akiről a császár annyira kiváló tanúbizonyságot tett.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150 – *orig.*)

Illustrissimo e reverendissimo signor mio observandissimo

Nel concistoro de lunedì prossimo passato, che fu il 28 del corrente io proposi la chiesa metropolitana di Strigonia in persona di monsignor Pietro Pazmany preposto di Thurocz, nominato da sua maestà Cesarea, et essendo passato il negozio felicemente, poiché s'è contentata la santità di nostro signore di fargli grazia della spedizione gratis e della ritenzione della prepositura; vengo a darne conto a vostra signoria illustrissima, affinché sappia, che non ho mancato servirla, come s'è compiacciuta di comandarmi, e tanto più volentieri e con tanta maggior prontezza, quanto che stimo singolarmente la persona di quel prelato, di cui fa così honorata testimonianza sua maestà Cesarea, e mi pregio di questa occasione portarmi da vostra signoria illustrissima di poterlo servire.

Di Roma, li 30 Novembre 1616.

Di vostra signoria illustrissima e reverendissima
obligatissimo servitore

Il cardinale Aldobrandini

32.b

Róma, 1616. december 16.

V. Pál Pázmány Péternek

Kérvényére fakultásokat ad számára főpapi, lelkipásztori funkciói szélesebb körű gyakorlására.

(Segr. Brev., Reg., vol. 543, fol. 333^{rv} + 348^v – *conc.*)

Dilecto filio Petro electo Strigoniensi

Paulus papa V.

Dilecte fili salutem etc. Ut necessitatibus ecclesiarum tuae civitatis et dioecesis Strigoniensis ob ministrorum idoneorum defectum, ac fidelium salutis pro commissi tibi Dominici gregis munere melius prospicere valeas, supplicationibus tuo nomine nobis humiliter porrectis inclinati tibi postquam pallium de corpore beati Petri sumptum susceperis quoscunque diocesanos tuos idoneos et alias a sacris canonibus et concilio Tridentino requisita habentes sacerdotali militiae adscribi volentes pro necessitate ecclesiarum vel arctatos, ita ut tempora a sacris canonibus et concilio Tridentino huiusmodi praescripta expectare non possint ad titulum beneficii, quod pacifice possideant, et inde ad se decenter sustentandum redditus sufficientes percipiant ad sacros et praesbyteratus ordines tribus festivis diebus continuis vel interpolatis extra tempora ad id a iure statuta et non servatis interstitiis a concilio Tridentino praescriptis annique curriculo minime

expectato, et etiam si promovendi in uno quoque suscepto antequam ad alium promoveantur se minime exercuerint in civitate et dioecesi praefatis promovere, ita ut sic promoti etiam in altaris [fol. 333v] ministerio ministrare libere et licite possint. Necnon ecclesias et cemiteria eiusdem tuae dioecesis polluta personis in dignitate ecclesia constitutis aqua tamen a te vel alio antistite catholico prius rite benedicta reconciliandi ac praeterea paramenta et indumenta ecclesiastica alia, in quibus benedicendi sacra unctio non adhibetur, si tibi alterius vel episcopi copia non erit benedicendi facultatem dare possis et valeas ad triennium proximum futurum apostolica auctoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis caeterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae apud sanctam Mariam etc. die 16 Decembris 1616 anno duodecimo. [m.p.] Expadiatur Paulus papa V^s. S. card. S. Susannae [fol. 348v]

Pro Petro electo Strigoniensi. Facultas promovendi extra tempora. Concedendi licentiam benedicendi paramenta et reconciliandi ecclesias et cemeteria polluta [m.a.] ad 3.m.

33.

Róma, 1616. december

Pázmány esztergomi érseki bulláinak és palliumának római költségei

[Niccolò Ridolfi] római ideiglenes császári ügyvivő, Pázmány ágensének tételes kimutatása a pápai bullák, a pallium, a diszpenzáció és fakultások megszerzésének különféle kiadásairól (PL AEV n. 170.)

^aSumma expensarum in bullas et pallium^a

Exposita pro expeditione ecclesiae Strigoniensis taxatae in libris camerae apostolicae ad ducatos 4/M, sed vigore motus proprii sanctissimi domini nostri papae de expediendis gratis facta via secreta nomine illustrissimi et reverendissimi domini Petri Pasman a Caesarea maiestate uti rege Hungariae praesentati

Primo pro propina illustrissimi domini cardinalis Aldobrandini nomine illustrissimi domini cardinalis Dietrichstain regni Hungariae et aliorum statuum augustissimae domus Austriacae protectoris proponentis, cui competebant sexcenti ducati, etsi expediretur via secreta, ex quo propina non solet reduci

Pro iuribus domini doctoris Albertini, qui processum revidit et memoriale pontifici et cardinalibus super statu dictae ecclesiae ac qualitatibus praefati illustrissimi domini promovendi porrigendum confecit

Amanuensis eiusdem domini Albertini

Pro copiis memorialium praefatorum

Pro distributione eorundem memorialium

Pro confectione cedulae et diversis copiis

Pro minuta bullarum

Pro scriptura earundem bullarum scriptori secreto

Pro maiusculis litteris

Pro plumbo in totum attenta gratia

^b℥^{oro} – iulii –

℥^{oro} 10 iulii 10

℥^{oro} – iulii 5

℥^{oro} – iulii 40

℥^{oro} – iulii 10

℥^{oro} 2 iulii 6

℥^{oro} 3 iulii 3

℥^{oro} 13 iulii 13

℥^{oro} 1 iulii 1

℥^{oro} 15 iulii 23

Pro iuribus illustrissimi domini cardinalis summistae ⁴⁵		
attenta gratia	¥ ^{oro} 20	iulii 20
Substituto eiusdem illustrissimi domini cardinalis summistae		
pro auscultatura et regalibus	¥ ^{oro} 3	iulii 3
Pro iuribus secretariorum et registratura bullarum	¥ ^{oro} 32	iulii 32
Pro copia bullarum	¥ ^{oro} –	iulii 4
Pro mandato expediendi gratis illius expeditione		
memorialibus ideo datis et diversis copiis	¥ ^{oro} 3	iulii 6
Pro confectione diversorum memorialium, copiis illorum		
ac brevis dispensationis suprafati illustrissimi domini		
necnon nominationis imperatoris	¥ ^{oro} 4	iulii –
Pro honorario assignato illi, qui litteras praefatae ecclesiae		
expedivit	¥ ^{oro} 30	iulii 30
Fanno in tutto	¥ ^{oro} 136	iulii 206
Reducta sunt auri 136 ad rationem 13 iuliorum dimidio pro scuto		
faciunt scuta monetae	¥ ^{ta} 183	iulii 60
Et cum 20 aliis scutis monetae et iulii 60 faciunt ^d	¥ ^{ta} 204	iulii 20

^eEx litteris Romanis constat exponi debuisse ducatos 8200, si gratia non esset facta.^e

^{a-a} Pázmány s.k. ^b Föléje írva Pázmány s.k.: ‘*scuta aurea*’. ^c Utána írva Pázmány s.k.: ‘*scuta aurea*’. ^d Utána írva Pázmány s.k.: ‘*scuta*’. ^{e-e} Pázmány s.k. és áthúzza.

Sequuntur exposita pro pallio concesso illustrissimo et reverendissimo domino Petro archiepiscopo Strigoniensi et aliis diversis gratiis etc.

Primo: advocatis consistorialibus pro petitione	^a ¥ ^{oro} 10	iulii 10
Notario, qui accessit aedes domini equitis Olivierÿ,		
et confecit instrumentum substitutionis	¥ ^{oro} –	iulii 9
Reverendissimo domino Capelletto pro fide concessionis pallii	¥ ^{oro} 1	iulii 1
Subdiaconis	¥ ^{oro} 100	iulii 100
Pro minuta et distributione	¥ ^{oro} 4	iulii 4
Duobus substitutis	¥ ^{oro} 2	iulii 2
Scriptura duarum bullarum et formulae iuramenti		
pro pallio et alterius formulae dandi pallium	¥ ^{oro} 3	iulii 3
Pro maiusculis litteris	¥ ^{oro} 1	iulii 1
Scriptoribus pro regalibus	¥ ^{oro} –	iulii 4

⁴⁵ A ‘*cardinalis summista*’ a bíboros vicekancellárok kevésbé ismert tisztségét jelöli, amire a vicenkancellárral együtt, de külön bullában kapták kinevezésüket, és eredetileg a *per viam Cameram* történő bullaexpedíciók felügyeletét jelentette. A röviden csak *summistának* nevezett *ministerium* vagy *substitutusa* feladata volt az összes bulla utolsó ellenőrzése („*Visa N.N.*” formulával) a lepecsételés után, és a regisztrálás előtt. Boux, *Tractatus de Curia Romana*, 271. Vö. VINCENTIUS PETRA, *Commentaria ad constitutiones apostolicas seu bullas singulas Summorum Pontificum*, Romae 1705 és TUSOR, *A barokk pápaság* (183) is.

Abbreviatoribus pro prima visione in utraque bulla	℥ ^{oro} –	iulii 2
Secretariis	℥ ^{oro} 1	iulii 1
Janizeris	℥ ^{oro} 1	iulii 3
Pro auscultatura bullarum et regalibus custodis	℥ ^{oro} –	iulii 6
Pro plumbo	℥ ^{oro} 3	iulii 3
Magistris ceremoniarum pontificis	℥ ^{oro} 16	iulii 16
Cappellanis cardinalis dantis pallium	℥ ^{oro} 4	iulii –
Parafrenariis eiusdem	℥ ^{oro} 2	iulii –
Famuli magistri ceremoniarum et subdiaconi	℥ ^{oro} –	iulii 6
Pro brevi dispensationis, ut non obstante defectu etc. promoveri posset ad ecclesiam Strigoniensem, et quod non teneretur facere mentionem huiusmodi defectus in litteris	℥ ^{oro} 27	iulii 22
Pro brevi facultatum ⁴⁶ eiusdem illustrissimi	℥ ^{oro} 22	iulii 22
Uni ex substitutis in secreteria brevium pro honorario	℥ ^{oro} 1	iulii 1
Pro confectione duorum sigillorum	℥ ^{oro} 0	iulii 40
Pro honorario ratione expeditionis pallii et brevium supradictorum	℥ ^{oro} 15	iulii 15
Fanno	℥ ^{oro} 213	iulii 271

Reducta supradicta scuta 231 auri ad rationem tredecim iuliorum et iulii 5 ½ pro scuto faciunt
scuta monetae 288 iulii 61 et cum supradictis 27 scutis monetae et iuliis 10 et summa alterius lateris
facit summa summarum

℥^{ta} 519 iulii 91

^bIlli, qui pallium detulit donavi Vngaricos centum^b

Ad quorum computum accepi scuta monetae	℥ ^{ta} 462	iulii 91
Et sic remaneo creditor salvo iustiori calculo	℥ ^{ta} 57	iulii 11
Item substituto magistri ceremoniarum pro instrumento pallii	℥ ^{ta} 1	iulii –
Pro scatula ad impondendum pallium et una particula ex bisso rubro ad involvendum	℥ ^{ta} –	iulii 35
Et sic remaneo creditor salvo iustiori calculo	℥ ^{ta} 58	iulii 46

^a Följé írva Pázmány s.k.: '*scuta aurea*'. ^{b-b} Pázmány s.k. Az utána írott sorok ('*Ad quorum computum...*') Pázmány s.k. négyszer átlósan áthúzva.

⁴⁶ Kiadását lásd *Dokumentumok*, 32.b sz.

FORRÁSOK

Archivelor Nationale Romania (ANR) Directia Judeteana Cluj (DJC)

Collectia pers. Mike [Erdélyi Nemz. Múz. lt., Mike-gyűjt.], n. 777.

Fond Familial Kornis [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Gönczruszkai gróf Kornis család levéltára], n. 654/a.

Archivio Aldobrandini (Frascati)

Documenti Storici, n. 17/10.

Archivio dei marchesi Ridolfi (Villa di Baronte, Firenze)

vol. 6.

Archivio del Capitolo di San Lorenzo (ASL) (Firenze)

vol. 34. 381. 3886.

Archivio di Stato Firenze (ASFi)

Archivio Magalotti, vol. 21. 100.

Fondo Mediceo del Principato, filza 3331. 4367.

Miscellanea Medicea, filza 225/3.

Archivio di Stato Massa (ASMa)

Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93.

Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori (AGOP)

IV. 78b (Epistularium N. Ridolfi).

**Archivio Generalizio – Sezione Storica Chierici Regolari Somaschi
(AGCRS) (Roma)**

A 63. P-d 1053.
Catalogo 100 (Biografie CRS). 105.

Archivio Segreto Vaticano (ASV)

Archivio Concistoriale

Acta Camerarii, vol. 11.
Congregatio Consistorialis, Atti, vol. 1622–1626.
Processus Consistoriales, vol. 12. 20. 50.
Archivio della Nunziatura in Vienna (ANV)
Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 2. 4. 20a.

Armarium XLV, vol. 5. 10. 12. 15.
Epistulae ad Principes, vol. 33. 34.
Fondo Confalonieri, vol. 21. 22.

Fondo Borghese

Serie I, vol. 510. 716. 944. 945. 947.
Serie II, vol. 2.3. 33–34. 56–57. 68. 79. 97. 156. 159. 162. 168. 340. 367. 371. 432.
Serie III, vol. 7c. 70a. 101abdcdf. 102e–f. 127.e.
Serie IV, vol. 80.

Instrumenta Miscellanea, n. 5375.

Miscellanea (Armadi I–XV)

Armadio XII, vol. 85.

Sala dei Indici, Indice 123. 1024.

Segreteria dei Brevi

Registra, vol. 530. 534. 535. 543. 603.

Segreteria di Stato

Germania, vol. 27. 114K. 443.
Nunziatura di Portogallo, vol. 151.
Particolari, vol. 11.
Principi, vol. 56 I. 57. 191.
Vescovi, vol. 22. 190. 191

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Austria, vol. I I. 2 II. 3 I. 3 II. 4 I. 4 II. 5 I. 225.
Historia Societatis, vol. 56.

Biblioteca Angelica

Ms. 1231. 1234.

Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)

Barberini Latini, vol. 5929. 5931. 6872. 6897. 6899, 6870. 6883. 6894. 6920. 6921. 6922. 6923. 6924.
6928. 6929. 7059. 7072.
Boncompagni e Ludovisi, vol. E 7. E 12. E 15. E 16. E 19. E 33.
Chigiani, vol. N. I. 5.
Vaticani Latini, vol. 12 337.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára Kézirattár (ELTE EKK)

Collectio Kaprinaiana, tom. 49 (in quarto).
Collectio Prayana, tom 30.

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL-OL)

Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária

Conceptus expeditionum (A 35), n. 755–756/1612 n. 429. 430. 431/1614. 21/1617. 296/1620. n.
94/1623. 188. 223/1628. 55. 91. 92. 332/1630. 99/1637. 48/1633.

Libri regii (A 57), vol. 1–6.

Litterae Archiepiscoporum (A 30), n. 216/1647.

Litterae privatorum (A 32), n. 173/1630.

Transylvanica et Hungarica (A 97) 2. cs.

Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (MKA)

Acta Iesuitica (E 152), Collegium Tyrnaviense, Registrata, fasc. 97. 98. 103. cs.; Irregistrata, 224 d.

Archivum familiae Thurzó (E 196), 17. d.

Collationes Ecclesiasticae (E 229), vol. 1.

Libri dignitariorum (E 683), vol. 3.

Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamara Regisztratúrája (MKR)

Benignae resolutiones (E 21), fasc. 1616/IX.

Expositiones camerales (E 15), 109. cs. 146. cs.

Családok, intézmények, testületek levéltárai

Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), Repositorium 71, fasc. 16.

Moravský Zemský Archiv (MZA)

Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 427. 438. 440. 442.

Rodiný Archiv Collalto (G 169), fasc. 1718 (V. 24).

Országgyűlési Könyvtár

Gyurikovits Gyűjtemény, Acta Comitiorum anni 1618 (MO/Ia/1618/B)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzKK)

Fond 366, Ms. 364.

Fol. Lat. 335.

Österreichische Nationalbibliothek

Handschriftensammlung, Cod. 13603. Cod. 6482.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 10. 12. 13.

Rom, Diplomatische Korrespondenz, Karton 49.

Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102. 103. 104. 105.

Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 156.

Hofkammerarchiv

Niederösterreichische Herrschaftakten, W 61 B/28

Prímási Levéltár (PL)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 134/5. 154/5. 167/13. 170.

Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, Classis X, No. 196.

BIBLIOGRÁFIA

- A jászóvári premontrei kanonokrend jubileumi névtára 1802–1902. Történeti bevezetéssel*, Budapest 1902.
- ACKERMANN KÁLMÁN: *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához*, Budapest 1918.
- Allgemeine Deutsche Biographie I–LVI*, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1967–1971².
- ALTMANN, HUGO: „Klesl (Cleselius, Khlesl, Klesel), Melchior, Kardinal”, BBK IV (1992), 42–45.
- ALTMANN, HUGO: *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618* (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978.
- AMMERER, GERHARD (Hg.): *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49), Wien–München 2007.
- ANGEMEIER, HEINZ: *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Khlesl*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 110 (1993) 249–330.
- ANGYAL DÁVID: *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest 1925, 367–382.
- ARNDT, JOHANNES: *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648. Politischkonfessionelle Verflechtung und Publizistik im Achtzigjährigen Krieg* (Münstere Historische Forschungen), Köln–Weimar 1998.
- ASCH, RONALD G.: *The Thirty Years War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, New York 1997.
- BABUCSIK ANNA: *A Pázmány-ikonográfia új kérdései*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 139–166.
- BALCÁREK, PAVEL: *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990.
- BÁNK JÓZSEF: *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*, Notter Antal emlékkönyv (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 18–74.
- BÁNK JÓZSEF: *Kánoni jog. I: Bevezetés a kánoni jogba – A kánoni jog forrásai – Személyi jog. II: Igazgatási jog – Eljárási jog – Büntető jog*, Budapest 1960–1962.
- BÁTHORY ORSOLYA, *Dobronoki György S. J. latin nyelvű diáriuma*, Pázmány Péter és kora, 372–394.
- BAUMGART, PETER: *Universitäten im konfessionellen Zeitalter. Gesammelte Beiträge* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 149), Münster 2006.
- BENDA KÁLMÁN: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280.
- BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN, *Magyarország történeti kronológiája I–IV*, Budapest 1981–1982.
- BÉRENGER, JEAN: *Pour une enquête européenne: Le problème du ministériat au XVIIe siècle*, Annales 29 (1974) 166–192.
- BIAUDET, HENRY: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910.

- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I–XXIII*, hg. v. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ–TRAUGOTT BAUTZ, Hamm–Herzberg–Nordhausen 1990–2011.
- BIRELEY, ROBERT: *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S. J. und die Gegenreformation in Deutschland 1624–1635*, Göttingen 1975.
- BIRELEY, ROBERT: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.
- BIRELEY, ROBERT: *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003.
- BITSKEY ISTVÁN: *Lépes Bálint*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 284–291.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter memorandumuma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4.
- BRAUN, GUIDO: *Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione“ des Nuntius Carlo Carafa (1628)*, Kaiserhof – Papsthof, 77–104.
- Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher (1598–1618) I–XII*, hg. v. der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften, München 1870–1978.
- Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten (1618–1651) I–X–*, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig–München 1907–1998–.
- Bullarium Romanum. VIII: a Gregorio XIII ad Sixtum V*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Taurini 1863.
- Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum pontificum amplissima collectio V/2*, ed. CAROLUS COCQUELINES, V/2, Romae 1753 [sumptibus Hieronymi Mainardi].
- BURKHARDT, JOHANNES: *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main 1992.
- CAIMMI, RICCARDO: *La Guerra di Friuli. Altrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Uscocchi* (Le Guerre 44), Gorizia 2007.
- CASTRONOVO, V.: *Borghese Caffarelli, Scipione*, DBI, ord. alph.
- Catholic Encyclopedia I–XV*, New York 1907–1912.
- CONTINI, ALESSANDRA–VOLPINI, PAOLA (a cura di): *Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell'“Italia spagnola” (1536–1648). II: 1587–1648* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Fonti 57), Firenze 2007.
- CORETH, ANNA: *Melchior Klesl und das päpstliche Alumnat bei den Jesuiten in Wien (1574–1585)*, MÖStA 25 (1972) 341–358.
- D. BOUX: *Tractatus de curia Romana, de cardinalibus, Romanis congregationibus, legatis, nuntiis, vicariis et protonotariis apostolicis*, Parisiis 1859.
- DÉNESI TAMÁS: *Forgách I. Ferenc*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 277–284.
- Delectus actorum Ecclesiae universalis seu nova summa conciliorum, epistolarum, decretorum ss. pontificum, capitularium etc. quibus Ecclesiae fides et disciplina niti solent. Cum notis ad canones. Tomus II*, Lugduni 1706 [Sumptibus Ioannis Certe].
- Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621)* (BDHIR 115), hg. v. ALEXANDER KOLLER, Tübingen 2008.
- Dizionario Biografico degli Italiani I–LXXIII*, a cura di Istituto Treccani, Roma 1929–2010–.

- EHRENPREIS, STEFAN: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576–1612* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 72), Göttingen 2006.
- ELLIOT, JOHN H.–BROCKLISS, LAWRENCE W.B. (eds): *The World of the Favourite*, London 1999.
- EMICH, BRIGIT–REINHARD, WOLFGANG: *Les serviteurs du cardinal-neveu Scipione Borghese*, Offices et papauté, 333–339.
- Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II*, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000.
- Erdélyi és bódoltsági jezsuita missziók 1617–1625 I–II* (Adattár... 26), kiad. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN et al., Szeged 1990.
- Esztergomi érsekek (1001–2003)*, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2003.
- FABER, MARTIN: *Entweder Nepot oder Protektor. Scipione Borghese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633)*, Kaiserhof – Papsthof, 59–66.
- FABER, MARTIN: *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit*, Mainz 2005.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főispánjai 1526–1848*, Budapest 1994.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főméltóságai 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája*, Budapest 1988.
- FARKAS GÁBOR FARKAS: *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. Bibliotheca Antiquissima (1586–1635)* (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 3), Budapest–Szeged 2001.
- FASANO GUARINI, E.: *Aldobrandini, Pietro*, DBI, ord. alph.
- Feine, H.E.: *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972.
- FELLNER, THOMAS–KRETSCHMAYR, HEINRICH: *Die Österreichische Zentralverwaltung. I: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749). 1: Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 5/I/1), Wien 1907.
- FERDINÁNDY MIHÁLY: *Pázmány az államférfi. Születésének négyszázados évfordulójára*, Katolikus Szemle 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32).
- FEROS, ANTONIO: *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III (1598–1621)* (Cambridge Studies in Early Modern History), New York 2000.
- FINK, URBAN: *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (CAV 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997.
- FRAKNÓI VILMOS (kiad.): *Pázmány Péter levelezése* (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 19), Budapest 1873.
- FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895.
- FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története* (Historia Incognita I/14), Máriabesnyő–Gödöllő 2005².
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903.
- FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886.
- FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872.
- FRANZ BOSBACH: *Die Habsburger und die Entstehung des Dreißigjährigen Krieges. Die „Monarchia Universalis“*, Reggen 151–168.
- FREZZA, FILIPPO: *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884.

- FRIDECZKY JÓZSEF: *Pázmány Péter* (Publicationes ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24), Budapest 1942.
- G. ETÉNYI NÓRA–HORN ILDIKÓ (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, Budapest 2010.
- GALLA FERENC: *A pálosrend reformálása és a Szentszék* (Klny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941), Budapest 1941.
- GALLA FERENC: *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936.
- GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947.
- GALLA FERENC: *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942–1943 (Szekfű Gyula Emlékkönyv), Budapest 1943, klny.
- GIORDANO, SILVANO (a cura di): *Istruzioni di Filippo III ai suoi ambasciatori a Roma 1598–1621* (Pubblicazioni delgi Archivi di Stato. Fonti 45), Roma 2006.
- GIORDANO, SILVANO (a cura di): *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621 I–III* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 2003.
- GIULIA CALVI: *Histories of a plague year: the social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley 1984.
- Gloria & Misera: Prag und der Dreißigjährige Krieg, 1618–1648*, hg. v. MICHAEL SRONEK–JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, Prag 1998.
- GOTTHARD, AXEL: *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619 – ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*, Historisches Jahrbuch 122 (2002) 141–172.
- GOTTHARD, AXEL: *Wende des böhmisch-pfälzischen Krieges. Wie Frankreich und England 1620 die Großmachtposition Habsburgs retteten*, Formen internationaler Beziehungen in der Frühen Neuzeit. Frankreich und das Alte Reich im europäischen Staatensystem. Festschrift für Klaus Malettke zum 65. Geburtstag (Historische Forschungen 71; hg. v. S. Externbrink–J. Ulbert), Berlin 2001, 395–417.
- GRASSL, B.: *A premontrei rend szentjei*, Budapest–Csorna 1941.
- GUIDO METZLER: *Die doppelte Peripherie. Neapel als römische Kolonie und als spanische Provinz, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V., 179–334*.
- HAMANN, BRIGITTE (szerk.): *Habsburg lexikon*, Budapest 1990.
- HAMMER PURGSTALL, JOSEF FREIHERR VON: *Khlesl's... Leben. Mit der Sammlung von Khlesl's Briefen... und anderen Urkunden... I–IV*, Wien 1847–1851.
- HANUY FERENC (kiad.): *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911.
- HARGITTAY EMIL: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében* (Historia Litteraria 25), Budapest 2009.
- HARGITTAY EMIL: *Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti (1606)*, Filológia, eszmetörténet és retorika, 153–160.
- HARGITTAY EMIL–KRÁNITZ MIHÁLY, „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” – *Pázmány Péter sírhelyének kutatása*, Filológia, eszmetörténet és retorika, 95–110.
- HERMANN EGYED: *Zásio András jászó prépost tanári és teológiai irodalmi munkássága*, Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934), Gödöllő 1934, 203–238.
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935.
- HOLL BÉLA (rec.): *Pázmány Péter emlékezete...*, ItK 91–92 (1987–1988) 732–739.
- HOLL BÉLA: *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, ItK 87 (1983) 150–162.
- HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷.

- HURTER, FRIEDRIC VON: *Geschichte Kaiser Ferdinands II und seiner Eltern I–XI*, Schaffhausen 1850–1867.
- ILA BÁLINT: *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid), Budapest 1934, 231–253.
- FOSI, IRENE: *La famiglia Savelli e la rappresentanza imperiale a Roma nella prima metà del Seicento*, Kaiserhof – Papsthof, 67–76.
- IVÁNYI BÉLA: *Pázmány kilépése a Jézus Társaságból*, Körmend 1943.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1997.
- JAITNER, KLAUS: *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93.
- JAN PAUL NIEDERKORN: *Papst, Kaiser und Reich während der letzten Regierungsjahre Kaiser Rudolfs II (1605–1612)*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 83–100.
- Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, szerk. MACZÁK IBO-LYA, Budapest–Esztergom–Piliscsaba 2010.
- KAISER, MICHAEL–PECAR, ANDREAS (Hgg.): *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift für Historische Forschung. Beihefte), Berlin 2003.
- Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert)* (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12), hg. v. RICHARD BÖSEL–GRETE KLINGNESTEIN–ALEXANDER KOLLER, Roma 2006.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Pázmány Péter atyafiságáról*, Magyar Sion 11 (1897) 948–953.
- Károlyi Árpád: *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.
- KASTNER JENŐ: *Pázmány Péter gráci évei*, Katolikus Szemle 1935, 1–2. sz., klny.
- KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok I–XI*, Budapest 1911–1932.
- KENYERES ISTVÁN: *A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 17. században*, Századok 135 (2001) 1350–1412.
- KENYERES ISTVÁN: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban* (Habsburg Történeti Monográfiák), Budapest 2008.
- KERSCHBAUMER, ANTON: *Kardinal Klesl*, Wien 1865¹ és 1905².
- KOLLÁNYI FERENC: *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest 1896.
- KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900.
- KOLLER, ALEXANDER: *Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (1612–1621). Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 101–121.
- KOLTAI ANDRÁS: *Privigyétől Rómáig. Mösch Lukács és Rátay Egyed kézíratos útleírásai*, Magyar Könyvszemle 112 (1996) 494–508.
- Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), főszerk. KRISTÓ GYULA, Budapest 1994.
- KORNIS GYULA: *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319.
- KOVÁCS LAJOS IMRE: *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány*, Kassa 1908.
- KRAUS, ANDREAS: *Maximilian I. Bayerns großer Kurfürst*, Graz–Köln[–] 1990.
- KRUPPA TAMÁS: *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II (1595–1613)* (CVH I/5), Budapest–Róma–Szeged 2009.

- LÁNYI EDE: *Pázmány fejlődése I–III*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 és 55–58. *Lexikon Für Theologie und Kirche I–VI*, hg. v. Josef Höfer–Karl Rahner, Freiburg 1957–1961².
- Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből* (Adattár... 5), s.a.r. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest–Szeged 1981.
- LOTZ-HEUMANN, UTE (Hg.): *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007.
- LUIGI MASCILLI MIGLIORINI: *I Sommaschi* (L'inchiesta di Innocenzo X sui regolari in Italia 2), Roma 1992.
- LUKÁCS LÁSZLÓ: *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány... emlékezete, 197–267.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *A homonmai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primate d'Esztergom (1614–1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, AHSI 54 (1985) 77–148.
- LUKÁCS, LADISLAUS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (MHSI 117 és 125), Romae 1978–1982.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu* AHSI 37 (1968) 237–316. *Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Budapest 2003.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Művelődés a 17. században*, Magyarország története 1526–1686, 1461–1576.
- MAKSAY FERENC: *Magyar Kamara Archivuma. Repertorium* (Levéltári leltárak 63), Budapest 1975.
- MÉŠTAN, FRANZ: *Regesten zur Geschichte des Kardinals Melchior Klesl, Bischofs von Wien 1598–1630*, Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien. II: Regesten zur Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe Wiens (hg. v. Joseph Kopallik), Wien 1894, 160–289.
- MEYER, ARNOLD OSKAR (Hg.): *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (NbD IV/3), Berlin 1915.
- Meyers-Konversationslexikon I–XVII*, Leipzig 1893–1897⁴.
- MILLER, IACOBUS FERDINANDUS (ed.): *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámany... I*, Budae 1822. *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve*, szerk. TAKÁCS IMRE, Pannonhalma 1996.
- MORENI, DOMENICO: *Memorie istoriche dell'Ambrosiana R. Basilica di S. Lorenzo di Firenze I–II–III: Continuazione delle memorie istoriche dell'ambrosiana imperial basilica di San Lorenzo*, Firenze 1804–1816–1817.
- MOSCONI, NATALE (ed.): *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, Brescia 1966–1967.
- NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.).
- NANNI, LUIGI: *Epistolae ad Principes. II: S. Pius V – Gregorius XIII (1566–1585)* (CAV 29), Città del Vaticano 1994.
- Neue Deutsche Biographie I–XXIV*–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 1953–2010–.
- New Catholic Encyclopaedia I–XV*, ed. The Catholic University of America Washington, New York–Toronto–London–Sydney 1967.
- NOFLATSCHER, HEINZ: *Glaube, Reich und Dynastie. Maximilian der Deutschmeister (1558–1618)*, Marburg 1987.
- Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle). Charges, hommes, destins* (Collection de l'École Française de Rome 334), éd. par ARMAND JAMME–OLIVIER PONCET, Rome 2005.

- ŐRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006².
- ŐRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC: *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Őry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107.
- P. CAMPERI: *I Cardinali Somaschi*, Roma 1929.
- PÁLFFY GÉZA (rec.): *Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...”*. *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*, Korall 9 (2008) Nov. (= 33. sz.), 129–137.
- PÁLFFY GÉZA: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)* (Századok Füzetek 3), Budapest 2009.
- PARKER, GEOFFREY: *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main 1987.
- PARKER, GEOFFREY: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge 1972.
- PARKER, GEOFFREY: *The Thirty Years' War*, London 1997³.
- PARMA, TOMÁŠ: „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”. *Le visite ad limina del Francesco cardinale Dietrichstein, vescovo di Olomouc (1570–1636) e le sue relazioni sullo stato della diocesi*, RHM 50 (2008) 335–382.
- PASTOR, LUDWIG VON: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1621)*, Freiburg im Breisgau 1927.
- PAYR SÁNDOR: *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója (Dobronoki jezsuita házfőnök leveles könyve nyomán)*, Protestáns Szemle 16 (1904) 77–92 és 153–163.
- Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*, szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, Róma 1987.
- Pázmány Péter és kora* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2) szerk. HARGITTAY EMIL, Piliscsaba 2001.
- PELIZAEUS, LUDOLF (Hg.): *Wahl und Krönung in Zeiten des Umbruchs* (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte, Bd. 23), Frankfurt a. Main[–] 2008.
- PÉTER KATALIN: *A vallásiügy a bécsi békében*, „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és zsitvatoroki béke (szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária), Debrecen 2006, 171–175.
- PÉTER KATALIN: *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációtól kezdődő másfél évszázadból (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995, 129–151 és 246–249.
- PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742.
- PETRUCCI, F.: *Cobelluzzi, Scipione*, DBI, ord. alph.
- PETRUCH ANTAL: *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?*, Egyházi Lapok 59 (1936) 82–85.
- PLÖCHL, WILLIBALD M.: *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969.
- PRAY, GEORGIUS: *Specimen hierarchiae Hungariae I–II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779.
- PRESS, VOLKER: „*Kleisl, Melchior*”, Theologische Realenzyklopädie I–III (hg. v. Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, I, 265–267.
- PRESS, VOLKER: „*Matthias*”, NDB XVI (1990) 403–405.
- PRESS, VOLKER: *Das römisch-deutsche Reich – ein politisches System in verfassungs- und sozialgeschichtlicher Fragestellung*, Spezialforschung und „Gesamtgeschichte” (hg. v. Grete Klingenstein–Heinrich Lutz), München 1982, 221–242.
- PRESS, VOLKER: *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715* (Neue deutsche Geschichte 5), München 1991.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *A királyi Magyarország* (Tudományegyetem), Budapest 1999.

- R. VÁRKONYI ÁGNES (szerk.): *Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2), Budapest 1987.
- RAINER, JOHANN: „Klesl, Melchior”, NDB XII (1979) 5skk.
- RAINER, JOHANN: *Der Process gegen Kardinale Klesl*, RHM 5 (1961–1962) 35–163.
- RAINER, JOHANN: *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, RQ 59 (1964) 14–35.
- Régi magyar arcképek – kiállításkatalógus*, szerk. BUZÁSI ENIKŐ, Tata–Szombathely 1988.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok II* (1601–1635), szerk. BORSA GEDEON *et al.*, Budapest 1983.
- REINHARD, WOLFGANG: *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.
- REINHARD, WOLFGANG: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, Ausgewählte Abhandlungen (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310.
- REINHARD, WOLFGANG: *Freunde und Kretauren. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, Freiburger Universitätsblätter 139 (1998) 127–141.
- REINHARD, WOLFGANG: *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V. Borghese 1605–1621*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 67–82.
- REINHARD, WOLFGANG: *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009.
- REINHARDT, VOLKER: *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi, 277–292.
- REINHARD, WOLFGANG (Hg.): *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004.
- REGEN, KONRAD (Hg.): *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988.
- RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Poseniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*, Posonii 1880.
- RINIERI, I.: *Clemente VIII e Sinan Bassà icala*, «Civiltà Cattolica», Roma 1898.
- ROCCA, GIANCARLO: «La sostanza dell'effimero» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, Roma 2000.
- RÓNAY GYÖRGY: *Pázmány magyar elődei*, Theologia 3 (1936) 1 sz., klny.
- RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története I–III*, Budapest 1870–1876.
- SAMUEL TIMON: *Purpura Pannonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt*, Claudiopoli 1746.
- SÁVAI JÁNOS: *Pázmány és a szomaszkok. A szomaszkok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141.
- SCHÄFER, JOACHIM: *Ökumenisches Heiligenlexikon*, 2010 (online publ.).
- SCHINDLING, ANTON–ZIEGLER, WALTER (Hg.): *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*, München 1990.
- SCHMIDT, PEER: *Spanische Universalmonarchie oder „Teutsche Libertet”. Das spanische Imperium in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges* (Studien zur modernen Geschichte 54), Stuttgart 2001.
- SCHULZE, WINFRIED (Hg.): *Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich?* (Studien zur neueren Geschichte 1), St. Katharinen 2002.
- SCHULZE, WINFRIED: *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Graz 1973.

- SCHWEIZER, JOSEPH (Hg.): *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (NbD IIIa/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), Paderborn 1919.
- Secretaria Status seu Papalis instructio circa vestes, titulos et insignia generis Cardinalium, Episcoporum et Praelatorum ordine minorum*, Acta Apostolicae Sedis 61 (1969) 334–340.
- SERGIO PAGANO (a cura di): *I documenti vaticani del processo di Galileo Galilei (1611–1741)* (CAV 69), Città del Vaticano 2009.
- SIEGLERSCHMIDT, JÖRN: *Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987.
- SÍK SÁNDOR: *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939.
- SÖRÖS PONGRÁCZ: *Forgách Ferencz a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818.
- SPRINGER, ELISABETH: *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hg. v. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95.
- SPRINGER, ELISABETH: *Eine Quelle zum italienischen Schiffsbau des 17. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 31 (1978) 26–40.
- SQUICCARINI, DONATO: *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt 1999, 122.
- STEINHERZ, S. (Hg.): *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* (NbD II/1), Wien 1897.
- Suarez, *Francisci opera omnia*, ed. CAROLUS BRETON, Parisiis 1825–1866 (*Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum; Tractatus nonus. De varietate religionum, tam in genere quam in specie; Tractatus decimus de religione societatis Iesu in particulari*).
- SZABÓ FERENC: *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998².
- SZABÓ FERENC: *Bellarmino és Pázmány teológiájához (Egy 1605-ös levélváltásuk margójára)*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 13–18.
- SZABÓ FERENC: *Háromszáötven évvel ezelőtt, Pázmány... emlékezete*, 5–7.
- SZABÓ FERENC: *Pázmány bitelemzése a grazi De Fide-traktátusban, Pázmány... emlékezete*, 99–180.
- SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA: *Báthory Erzsébet igazsága*, Budapest 1993.
- SZEKFŰ GYULA: *Bethlen Gábor. Történeti tanulmány* (szerk. Pamlényi Ervin), Budapest 1983.
- SZELKE LÁSZLÓ: *Nemzettudat és vitakultúra*, Nagyítás. Társadalom, politika, kultúra, 2010/16
- Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. F. ROMHÁNYI BEATRIX–KENDEFFY GÁBOR, Budapest 2009.
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010.
- SZILAS LÁSZLÓ: *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)* (METEM Könyvek 34), Budapest 2001.
- SZÖGI LÁSZLÓ: *Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest 1985, 93–118.
- TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély választott püspökei 1618–1695 (I–II)*, Szamosújvár 1913–1914.
- THEINER, AUGUSTINUS (ed.): *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. I: Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198–1549). II: A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV.*, Romae–Zagrabiae 1863–1875.

- THIESSEN, HILLARD VON: *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitischer Perspektive*, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. (hg. v. W. Reinhard), 21–178.
- TIMON ÁKOS: *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében*, Budapest 1921.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány, a jezsuita érsek*, Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére (szerk. Maczák Ibolya), Budapest–Esztergom–Piliscsaba 2010, 158–163.
- TUSOR PÉTER: *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004.
- TUSOR PÉTER: *A katolikus felekezetszervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)*, Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század) (Historia Litteraria 18, szerk. Szabó András), Budapest 2005, 123–138.
- TUSOR PÉTER: *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információ-történelem, szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly), Budapest 2004, 108–124.
- TUSOR PÉTER: *A prágai nunciatura tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján*, Századok 144 (2010) 1165–1181.
- TUSOR PÉTER: *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Aetas 2000, 4, 89–105.
- TUSOR PÉTER: *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459.
- TUSOR PÉTER: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.
- TUSOR PÉTER: *„Ellenreformációs haditerv” 1606-ból*, Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban (szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó), Budapest 2008, 73–92.
- TUSOR PÉTER: *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigilia 73 (2008) 12–18.
- TUSOR PÉTER: *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK 100 (1996) 318–344.
- TUSOR PÉTER: *Lippay IV. György (1642–1666)*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 296–303.
- TUSOR PÉTER: *Lósy I. Imre (1637–1642)*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 291–296.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány Péter processus inquisitionis az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 3–21.
- TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005.
- TUSOR PÉTER: *Závodszy György naplója 1586–1624. Bél Mátyás kiadásának hasonmásával*, Budapest 2011.
- TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (CVH I/7), Budapest–Róma 2011.
- VACHA, BRIGITTE–POHL, WALTER–VOCELKA, KARL: *Die Habsburger. Eine europäische Familiengeschichte*, Graz–Wien–Köln 1992.
- VAJDA ZSÓFIA: *A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630)*, In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13; szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2011, 209–234.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683* (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei), Pannonhalma 1935.
- VAYER LAJOS (ifj.): *Pázmány Péter ikonográfiája*, Budapest 1935.
- VELICS LÁSZLÓ S.I.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II: 1610–1690*, Budapest 1913.
- VINCENTIUS PETRA: *Commentaria ad constitutiones apostolicas seu bullas singulas Summorum Pontificum*, Romae 1705.

- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA: *Denominare e classificare. Familia e familiari del papa nella lunga durata dell'età moderna*, Offices et papauté, 159–195.
- WINKELBAUER, THOMAS: *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Lichtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 34), Wien–München 1999.
- WODKA, JOSEPH: *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938.
- WRBA, JOHANNES: *Der Orden der Gesellschaft Jesu im Alten Universitätsviertel von Wien*, Das Alte Universitätsviertel in Wien (hg. v. G. Hamann–K. Mühlberger–F. Skacel), Wien 1985, 47–74.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897.

RÖVIDÍTÉSEK

AHSI	Archivum Historicum Societatis Iesu
BBK	Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani
HC	Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
NbD	Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken
NDB	Neue Deutsche Biographie
RHM	Römische Historische Mitteilungen
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte

KRONOLÓGIA

1607. ápr. 29. Alfonso Carillo előtt a gráci Szent Egyed templomban Pázmány Péter leteszi negyedik jezsuita szerzetesi *professióját*. Az ünnepélyes *votumot* kiegészítő egyszerű fogadalomban esküvel ígéri, hogy sem a renden belül, sem azon kívül nem törekszik tiszt-ségre, főpapi javadalomra, illet csak előljárói parancsra fogad el
1607. nyár Pázmány Péter, a Jézus Társaság *professus (quatuor votorum)* tagja, a gráci jezsuita akadémia teológia professzora alsó-magyarországi missziós megbízatással a nagyszombati/pozsonyi érseki udvarba kerül. Forgách Ferenc prímás gyóntatója és a magyarországi egyházpolitika aktív szereplője, háttérirányítója lesz (1608. és 1609. évi országgyűlés, 1611. évi tartományi [nemzeti] zsinat)
- 1613 Pozsonyban megjelenik fő műve, a tridentínus katolicizmus szellemi és spirituális expanzióját manifesztáló *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*. Egyéb írásaival, térítéseivel, prédikációval, lelkipásztori leveleivel országos elismertséget szerez magának
1614. tavasz Rendtársai hitelt adnak a vádnak, hogy viszonyt folytat a detrekői várúrnővel, Bakith Margittal. Rendjén belül ezt megelőzően sem övezte osztatlan elismerés, 1604-ben és 1606-ban teológiai írásait cenzúra alá vették, egyetemen tanítani később már nem engedték, vitairatait rendre kifogásolták (*A nagy Calvinus János Hiszek-egy-Istene*, 1609; *Peniculus Papporum*, 1610; *Logi alogi*, 1612)
1614. aug. 23. Claudio Acquaviva generális Theodor Busaeus osztrák provinciálishoz írt levelében elrendeli Pázmány eltávolítását Magyarországról
1614. dec. 15. Pázmány megérkezik Rómába, ahol 1615. jan. 24-ig tartózkodik. A generális lebeszéli szándékáról, hogy élve jogával a szigorúbb karthauzi rendbe lépjen, és a problémák rendezését ígérve kéri, hogy maradjon a Társaság tagja
1615. jan. 5. Audiencián fogadja V. Pál pápa, akivel Forgách bíboros megbízásából a nagyszombati jezsuita kollégium alapításáról tárgyal, emellett szóba hozza a pápa előtt II. Mátyás utódlásának megoldatlanságát. Az egyházfő írásbeli jelentést kér tőle a magyarországi viszonyokról. A Kúriába épp ekkor érkezik meg Lippa átadásának általános megdöbbenést keltő híre
1615. jan. 9. V. Pál brévéiben kedvezően válaszol Esterházy Miklós, Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár, Hetesi Pethe László és Johann von Prainer leveleire, amelyekben a pápát Pázmány visszaküldésére kérték Magyarországra. (A leveleket eredetileg Balásffy Tamás vitte volna Rómába)
1615. ápr. Miután 1615. jan. 31-én meghalt Acquaviva generális, és osztrák tartományi előljárói Olmützbe kívánták helyezni, élve jogaival Pázmány a Habsburg-diplomácia közvetítésével a pápához fordul sérelmei orvoslására
1615. ápr. 18. Melchior Klesl bécsi püspök, a császári Titkos Tanács elnöke levelet ír Rómába. El kívánja érni, hogy Pázmány világi papként Magyarországon működhessen

1615. máj. 23. Scipione Borghese, a pápai diplomáciát (is) felügyelő bíboros nepos tudatja Kleslrel, hogy a pápa jóindulatúan hallgatta Pázmány távozásának kérdésében Lodovico Ridolfi római császári ügyvivőt audienciáján
1615. júl. 18. Klesl újabb levelet ír a Kúriába Pázmány érdekében, melyre Borghese aug. 8-án biztatóan válaszol
1615. aug.–szept. Ferdinand Alber jezsuita *vicarius generalis* emlékiratban ellenzi Pázmány távozásának engedélyezését a Társaságból. A legvégső esetben csak úgy látja azt kivitelezhetőnek, ha átlép egy másik rendbe, világi pap semmiképpen nem lehet. Álláspontját az új generális Muzio Vitelleschi is magáévá teszi, és őszi, téli pápai audienciáin Pázmány „elengedése” ellen lép fel
1615. okt. 3. V. Pál Lodovico Ridolfi ügyvivővel közli audienciáján, hogy Pázmány csak úgy távozhat a Társaságból, ha átlép egy másik szerzetbe. Ridolfinak az egyházfői döntést közlő levelét Florian Avancinus bécsi házfőnök nem adja át Pázmánynak. – Ugyanezen az audiencián a pápa a Társaság ellenében elrendeli a bécsi egyetem és az ottani jezsuita kollégium filozófia oktatásának összevonását („unióját”). A Szentszék előtt zajló ügy az elkövetkező időszakban Pázmány „kilépésénél” is súlyosabb konfliktus a jezsuiták és Melchior Klesl között
1615. okt. 16. Váratlanul meghal Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. A kortársak mérgezést is emlegetnek halála okául. Utódául mind Klesl, mind Placido de Mara melfi püspök, a császári udvarban működő apostoli nuncius Pázmány Pétert szánja
1615. nov. 10. A „*Status Catholicus*” név szerint beazonosítható egyházi és világi tagjai levélben kéri II. Mátyást, Kleslt és a nunciust, hogy Esztergomot mielőbb és Pázmány személyével töltsék be. E célból két emlékiratot is megfogalmaznak. A dokumentumokat Pehte László, a Magyar Kamara elnöke megbízásából Partinger Gáspár kamarai tanácsos viszi Prágába
1615. nov. 14. Az okt. 3-ai szóbeli pápai határozat alapján sor kerül a bréve kiállítására, amely fél-éves határidőt ad az átlépésre egy másik szerzetesrendbe, és megengedi Pázmánynak, hogy nem új örökfogadalma letételétől, hanem már átlépése kezdetétől mentesüljön jezsuita előjárói joghatósága alól
1615. nov. vége Ridolfi császári ügyvivő audienciáján felmentést kér a pápától Pázmány számára, hogy „egyházi javadalmak birtokosa” lehessen. V. Pál ezt abban az esetben hajlandó megadni, ha a prímási széket Pázmánnyal töltik be, esetleges adminisztrátorságát elutasítja
1615. dec. eleje II. Mátyás levélbeli hívására Pázmány Prágába érkezik. Az udvarban közlik vele, hogy őt kívánják kinevezni Forgách utódjává
1615. dec. 15. Partinger a magyar katolikus rendek nevében levelet intéz Ridolfi császári ügyvivőhöz. Az ügyben írt emlékiratokat megküldve kéri, hogy tudassa V. Pállal a magyar egyháziak és világiak elkötelezettségét Pázmány mellett, s hogy a pápai diplomácia használja ki a császári döntéshozatal kedvező hozzáállását, és mozdítsa elő gyors kinevezését a prágai udvarban
1616. jan. 11. Melchior Klesl, a Titkos Tanács elnöke közli Scipione Borghese bíboros nappal, hogy II. Mátyás Pázmánnyal kívánja betölteni a prímási széket. Megváltoztatva korábbi álláspontját, az érseki kinevezéssel összefüggésben maga is Pázmány átlépését javasolta egy másik rendbe, jelesül a szomaszkába. A rendet eredetileg a nuncius hozhatta szóba

1616. febr. 1. A pápai Államtitkárság – a jezsuita Roberto Bellarmino bíboros fellépésének, illetve a Társaság ellenállásának hatására megfogalmazott – információkérésére adott jelentésében De Mara nuncius sem Telegdyt, sem más magyar püspököt nem tart alkalmasnak Forgách Ferenc utódjául
1616. febr. 8. Pázmány hosszas levélben számol be Prágából Muzio Vitelleschi generálisnak renden belüli hányattatásairól, és kéri elbocsátását a Társaságból
1616. febr. 10. Egy rendtag, minden valószínűség szerint Georg Amende udvari prédikátor feljelentő levelet fogalmaz meg Prágában Pázmány ellen. A rend generálisa előtt viszony folytatásával vádolja meg Bakith Margittal, hogy elgáncsolja érseki kinevezését. Az irományhoz három hamisított szerelmes levél tartozik. Időközben azzal is megvádolják Pázmányt, hogy gyereke van
1616. febr. 20. Ridolfi ügyvivő jelentésében arról informálja II. Mátyást, hogy a pápa az esztergomi érseki kinevezés érdekében kész lett volna diszpenzációt adni Pázmánynak, hogy jezsuitaként elfogadhassa és betölthesse a magas egyházi méltóságot. A magyar törvények tiltása (a jezsuiták ellen hozott 1608/8. tc.) miatt V. Pál azonban elfogadja Klesl javaslatát, és engedélyezi az átlépést a szomaszkákhoz
1616. márc. Miután Jacob Geranus, a prágai jezsuita kollégium rektora és Martin Becanus császári gyóntató közlik Kleslrel és a nunciussal a felerősödő szexuális vádak, Pázmány összehívja rendtársait és óvást emel előttük. A nuncius engedélyével orvosokból és sebészekből álló bizottság vizsgálja meg, és állít ki bizonyítványt ezirányú feddhetetlenségéről
1616. márc. 2. Pethe László kamarai elnök levélben kéri Kleslt Pázmány érseki kinevezésére, kifejezi csalódását annak decemberi elmaradása miatt, és visszautasítja a jezsuiták vádaskodásait
1616. márc. 5. Újabb pápai bréve hosszabbítja meg az 1615. nov. 14-ei átlépési engedélyt, középpontjában továbbra is azon kitétellel, hogy a *transitus* jezsuita eljárói engedély nélkül is megtehető. Ugyanaznap Vitelleschi generális Pázmányhoz írt levelében közli alkalmazkodását a pápai akarathoz, majd formális elbocsátót is ad számára
1616. márc. 19. Borghese bíboros Rómában elrendeli a feljelentő levélben foglalt vádak kivizsgálását a prágai nunciaturának. Egyúttal tájékoztatja a nunciust, hogy felfüggesztik a szomaszkákhoz történő átlépés előkészítését
1616. márc. vége Pázmányt De Mara nuncius Prágában saját előljárósága alá veszi, és ezzel a gyakorlatban mentesíti a jezsuita joghatóság alól
1616. ápr. 4. A nuncius jelentésében tisztázza Pázmányt. Ezt követően pár nappal később (ápr. 9-ig) elhagyja Prágát, és betegsége miatt – rövidre tervezett – fürdőkúrára utazik Padovába
1616. ápr. 9. A Lodovico Ridolfi császári ügyvivő által időközben átadott írásbeli bizonyítékok hatására jegyzékében Borghese bíboros Pázmányt minden gyanún felülállónak nyilvánítja. Ugyanezen a napon Ridolfi szervezésében és tanúskodásával megkezdődik a római vikariátuson a szomaszkákhoz *per procuratorem* történő átlépés kánonjogi eljárása. A átlépési kérelem okiratba foglalásának dátuma: ápr. 18.
1616. ápr. 11. Publikálják Rómában Klesl (1615. dec. 2-án *in pectore* eldöntött) bíborosi kinevezését. A római Kúria e gesztussal is igyekszik rávenni a császári főminisztert a Habsburg-utódlás gyors és kielégítő rendezésére

1616. ápr. 21. A császári diplomácia korábbi kérvénye alapján újabb (sorban a harmadik bréve) szabályozza az átlépést egy másik rendbe, immár ténylegesen a szomaszkákra szabva. Pázmánynak 1616. nov. 14-ig van lehetősége arra, hogy átlépjen, beöltözzön és megkezdje noviciátusát új rendjében. Újoncideje megkezdésétől számított hat hónapon belül szomaszka örök fogadalmat kell tennie kijelölt előjárója, De Mara apostoli nuncius kezébe. Átlépése pillanatától mentes ugyanakkor nemcsak a jezsuita, hanem a szomaszka előjárók joghatósága alól is
1616. ápr. 25. Alessandro Vasoli ügyhallgató, De Mara nuncius eltávozta után a nunciatúra ideiglenes vezetője megerősíti a korábbi vádak alaptalanságát. Ugyanezen a napon II. Mátyás Pázmányt turóci préposttá nevezi ki. (Ezt követően készül el első ismert portréja, vélhetően aug.–szept. folyamán, amely fehér mozzetával prépostként ábrázolja)
1616. ápr. 27. A szomaszka rend római San Biagio di Montecitorio kollégiumának káptalanja döntést hoz Pázmány befogadásáról. Ezzel Pázmány egyházjogilag a szomaszka rend novícius-*jelöltje* lesz
1616. ápr. 29. A szomaszka prokurátor generális értesíti Pázmányt, hogy a pápa parancsára rendjükbe fogadták, megküldi számára a rendi ruhát, az instrukciót a noviciátus végzésére, valamint a leteendő örökfogadalom szövegét
1616. máj. eleje Pázmány Bécsbe és Magyarországra utazik, hogy átvegye turóci préposti javadalmát
1616. jún. közepe Pázmány Prágában találkozik Lodovico Ridolfival, aki magával hozta a szomaszka rendi ruhát, az instrukciót és új örökfogadalmi szövegét. Ridolfi prágai küldetésének elsődleges célja, hogy V. Pál nevében sürgesse a II. Mátyás utódlásának rendezését
1616. jún. 20. körül Pázmány útnak indul felső-magyarországi küldetésébe (legkésőbb júl. 24-ig tér vissza Prágába). Feladata a lázongó megyék lecsendesítése. Utazása alkalmat biztosít arra, az ország közvéleménye Thurzó György nádorig bezárólag láthassa: „nem jezsuita többé”. E politikai megbízatása ellen a Szentszék nem emel kifogást, sőt nagyra értékeli az elért eredményeket
1616. jún. 25. Az ideiglenes császári ügyvivő, Niccolò Ridolfi domonkos szerzetes jelenti, hogy V. Pál az itáliai gyógykezelésen tartózkodó Placido de Mara helyébe – noha vissza kívánt térni prágai állomáshelyére – Vitaliano Visconti-Borromeót nevezte ki apostoli nunciussá a császári udvarba. Pázmány noviciátusának megkezdése, illetve a szomaszka *professio* letétele kijelölt előjárója, De Mara leváltása miatt elmarad. Visconti-Borromeo 1616. okt. második felében érkezik meg Prágába
1616. aug. 3. A jezsuita Raphael Kobenzl – Klesl támadásának kivédésére – Bécsben papírra veti visszamenőleges öngazolását, amely az 1616. tavaszi prágai történések (Pázmánnyal szembeni különféle vádak, nunciusi joghatóság alá kerülés stb.) fontos forrása. A rágalmak helyi utórezgéseinek elsimítására rövid ideig Pázmány is Bécsben tartózkodik. A Társaság mind a korábbi „gyerekvád”, mind az egyetemi unió kezelésének kérdésében magyarázkodásra kényszerül
1616. aug. közepe Pázmány Prágában tárgyalásokat kezd az Udvari Kamara képviselőivel az érseki javadalom átvételének részleteiről
1616. szept. 24. A pápai Államtitkárság jegyzékének tanúsága szerint a római udvarban naponta várják Pázmány – az előző hónapokban a szentszéki diplomácia által több ízben is sürgetett – prímási kinevezésének hírért
1616. szept. 28. II. Mátyás kinevezi Pázmány Pétert esztergomi érsekké

1616. okt. 3. Klesl (majd két nappal később Pázmány is) levélben kéri V. Páltól, hogy a konzisztóriumban személyesen terjessze elő az esztergomi érsekség betöltését. A kérés teljesítésére – melynek valószínű magyarázata az érseki kinevezés kánoni legitimitásának erősítése az új örökfogadalom elmaradása miatt – késői percepciója miatt nem kerül sor
1616. okt. 24. Klesl az újonnan kinevezett esztergomi érseknek mondja tollba a Szentszék a Habsburg-utódlás legújabb bonyodalmainról tájékoztató levelét, mivel „senki másban nem bízhat” a prágai udvarban
1616. okt. 29. Giacomo Olivieri lovag, Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorának auditora jelenti Franz von Dietrichsteinnek, hogy legutolsó audienciáján miután szóba hozta a kérdést, V. Pál úgy rendelkezett: az örök fogadalom elmaradása ellenére Pázmány „jöjjön el a szomaszkáktól” és folytassák az esztergomi érseki szék betöltésének kánoni eljárását. Az egyházfő döntése kánonilag érvényes, szóbeli pápai diszpenzációnak tekinthető
1616. nov. 10. Pápai bréve ad felmentést a protestáns származás kánoni akadályától. Az irat Pázmányt a szomaszka rend tagjának címzi. (Ugyanígy tesz az 1616. okt. 22-én hozzá intézett pápai levélbréve is)
1616. nov. 14. Pietro Aldobrandini bíboros viceprotektor titkos konzisztóriumon prekonizálja a kinevezett esztergomi érseket. Erre a napra egyúttal lejárt a szomaszka noviciátus megkezdésének brévékben megszabott határideje. Pázmány szerzetesjogilag ismét a jezsuita rend tagja. Viszonya a rendhez a többi, a Társaságból egyházi méltóságra emelkedett főpap módjára értelmezhető
1616. nov. 28. A titkos konzisztóriumon Aldobrandini előírás szerinti második előterjesztésére az esztergomi érseki széket kánonilag betöltöttnek nyilvánítják Pázmány Péter személyével. Pápai kinevező, szentelési bullái erről a napról kelnek
1617. márc. 12. A prágai Szent Vitus-székesegyházban Melchior Klesl bíboros, bécsi püspök Pázmányt püspökké szenteli
1617. júl. 29. Miután Ferdinánd és Miksa főhercegek 1617 márciusában megegyeztek Oñate gróf rendkívüli spanyol követtel II. Mátyás utódlásának részleteiről, végső aláírásra kerül az úgynevezett „Oñate-paktum”. Lényege, hogy III. Fülöp spanyol király bizonyos kompenzációk fejében lemond dinasztia belüli jogigényéről. A kivárára és befolyása átmentésére játszó Klesl ezzel elveszíti az érdemi irányítást a császári/királyi hatalomátadás folyamata felett
1618. febr. 1. V. Pál a közelgő magyar királyválasztó országgyűlés kapcsán brévét intéz Pázmányhoz, és emlékezteti a Szentszék elvárásaira e téren
1618. máj. 18. Patrónusa, Klesl bíboros halogató taktikázása ellenére Pázmány aktív közreműködésével magyar királlyá választják Ferdinánd gráci főherceget (pozsonyi koronázásának dátuma: júl. 1.)
1618. júl. 20. II. Ferdinánd a Hofburgba hívhatja és ott letartóztatja Melchior Kleslt. Pázmány pozícióit patrónusa bukása nem ingatja meg
1622. dec. Magyarország prímása az elsők között keresi meg levelével angyalvári fogáságból történt kiszabadulása után egykori pártfogóját
1625. dec. 11. A soproni országgyűlésről Pázmány levélben fordul Vitelleschi generálishoz. Kéri, hogy amennyiben érseki kinevezése idején bárminemű szabálytalanságot követett

volna el (leginkább új örökfogadalma elmaradása terén), szerezzen számára szóbeli felmentést VIII. Orbán pápától. (V. Pál vonatkozó megnyilatkozása tehát nem jutott tudomására)

1626. febr. 7. Az esztergomi érsekhez intézett válaszában Vitelleschi generális leginkább lelkiismereti fórumon látja rendezendőnek a „problémát”
1629. dec. 3. Alessandro Vasoli volt prágai auditor és internuncius levélben – tévesen – arról informálja az őt megkereső szomaszka generálist, hogy Pázmány, akit a pápa 1629. nov. 19-én bíborossá nevezett ki, szomaszka örökfogadalmat tett a prágai nunciatúrán
1630. nov. Vitelleschi generális Dobronoky György útján arra kéri Pázmányt, hogy az érseki kinevezésével kapcsolatos rendi és pápai iratokat tartsa titokban, és semmiféle kövételre ne adja ki vagy mutassa meg azokat
1637. ápr. 25. Muzio Vitelleschi generális az elhunyt Pázmányt a Társaság „jótévőjének, védelmezőjének és reményének” nevezi, lelki üdvéért az egész renden belül imák mondását rendeli el